

Jurgis Lebedys
LITUANISTIKOS
BARUOSE

I

STUDIJS IR STRAIPSNIAI

VILNIUS 1972

Redakcinė komisija
V. AREŠKA, J. BIELINIS, K. DOVEIKA

Paruošė
J. GIRDZIJAUSKAS

Juris Lebedyns

JURGIS LEBEDYS

Jurgis Lebedys – talentingas literatūros mokslininkas, žymus aukštosios mokyklos pedagogas – gimė 1913 m. sausio 12 d. Gudžiūnų valsčiaus Devynduonių kaime (dab. Kėdainių raj.). Mokėsi gimtojo kaimo pradžios mokykloje, Krekenavos progimnazijoje ir Panevėžio mokytojų seminarijoje, kurią baigė 1931 m. Jau seminarijoje, kaip sakosi tuomet rašytame „Curriculum vitae“, gerai išmokęs vokiečių, esperanto kalbas ir pamėgęs mokslo darbą. Tų pat metų rudenį jis įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Filologijos skyrių studijuoti vokiečių kalbos ir literatūros, bet nuo antro kurso specialybę pakeitė. Pagrindiniu studijų dalyku pasirinko lietuvių kalbą ir literatūrą, o šalutiniais – prancūzų kalbą ir literatūrą, filosofijos istoriją ir pedagogiką. Pas vokiečius, jo žodžiais tariant, nebuvo kas veikti – jų sena ir aukšta kultūra, jie turi daug įvairių sričių mokslininkų, o mūsų laukai nearti. Tas sąmoningas, gerai apgalvotas žingsnis nulėmė J. Lebedžio ateitį, pasuko jo talentą į lietuvių kultūros dirvonus.

Išlaikęs 1936 m. valstybinius egzaminus, o 1937 m. apgynęs diplominį darbą „Vienuolio kūrybos raida“, J. Lebedys baigė universitetą, gaudamas diplomuoto lituanisto vardą. Iš universiteto jis išėjo, atkakliu darbu įsigijęs [platų filologinį išsilavinimą, mokėdamas lotynų, vokiečių, prancūzų, rusų, lenkų, latvių kalbas, taip pat pramokęs graikų, italų ir kitų kalbų, tvirtai pasiryžęs dirbti mokslinį darbą ir išsinešdamas neblėstančią pagarbą vienam savo profesorių – V. Mykolaičiui-Putinui. Tais pat metais atvykęs mokytojauti į Utenos gimnaziją, jis paruošė pirmąsias mokslines publikacijas – „Literatūrinės įtakos A. Vienuolio kūryboje“ (1938) ir „Kraševskio lietuviškoji trilogija šimto metų perspektyvoje“ (1940). 1939 m. ėmėsi rašyti disertaciją „Meninės lietuvių prozos evoliucija“ (iki 1918 m.). Stengėsi persikelti į Kauną, kad galėtų rinkti darbui reikalingą medžiagą bibliotekose ir archyvuose, bet ten nesusirado laisvos mokytojo vietos, o vėliau visus planus sužlugdė karas.

Nuo 1940 m. rudens J. Lebedys buvo paskirtas Skuodo gimnazijos direktoriumi, o hitlerininkams okupavus Lietuvą, 1941 m. vasarą buvo atleistas iš direktoriaus pareigų ir kelis mėnesius kalintas. Paleistas kuri laiką gyveno Skiemonyse, paskui vėl mokytojavo Utenos gimnazijoje. Okupacijos metai pozityviam, juo labiau moksliniam darbui buvo labai nepalankūs, tačiau J. Lebedys ir dabar tęsė liuanistines studijas, daugiausia gilindamasis į S. Daukanto veikalus.

Nuo 1944 m. rudens J. Lebedys dirbo Panevėžio mokytojų seminarijoje. Karui pasibaigus, jam iškart parūpo keltis į Vilnių – arčiau bibliotekų, archyvų bei rankraštytų, ir 1946 m. vasarą jis pradėjo dirbti Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedroje ir kartu Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių literatūros institute. Čia jis galutinai subrendo kaip mokslininkas ir aukštosios mokyklos pedagogas, parašė ir paskelbė svarbiausius savo tyrinėjimus. Čia jis tapo filologijos mokslų daktaras ir profesorius, autoritetingas senosios lietuvių raštijos ir kultūros žinovas.

Dirbdamas Lietuvių literatūros institute, J. Lebedys pirmiausia stengėsi realizuoti senuosius savo sumanymus. Jis tęsė darbą „Meninės lietuvių prozos evoliucija“ (dabar pavadindamas jį „Lietuvių grožinės prozos raida“), paskelbė studiją apie S. Daukanto biblioteką, sudarė pilno jo raštų leidimo projektą. Kartu ėmė gilintis į K. Donelaičio kūrybą: parašė straipsnių apie jo kūrybos raidą, leidimus ir vertimus, jo raštų redagavimą, drauge su kitais instituto darbuotojais paruošė mokslinį K. Donelaičio raštų leidimą.

Nuo 1948 m. balandžio mėnesio J. Lebedys dirbo vien universitete, dėstydamas senosios lietuvių literatūros istoriją ir vesdamas jos seminarą, skaitydamas speckursą apie K. Donelaitį ir toliau tęsdamas liuanistinius tyrinėjimus. Iki 1953 m. jis užbaigė dar institute pradėtus darbus apie S. Stanevičių – išleido jo „Dainas Žemaičių“ ir pasakėčias, paskelbė apie jį straipsnių, parašė monografiją, už kurią jam buvo suteiktas filologijos mokslų kandidato laipsnis. Ištyręs pagrindines XIX a. pirmųjų dešimtmečių literatūrinio gyvenimo problemas, jis atsigrižo į lietuvių raštijos aušrą ir pasinėrė į kitą laikotarpį – XVI amžių. Rinkdamas medžiagą monografijai apie M. Daukšą, kartu skelbė naujas studijas ir straipsnius (apie K. Sirvydą, S. Valiūną, D. Pošką, seniausią lietuvišką tekstą ir kt.), paruošė XVII–XVIII a. smulkiosios lietuvių tautosakos ir S.M. Slavočinskio giesmyno mokslinius leidinius. Išleidęs

knygą „Mikalojus Daukša“ (1966) ir apgynęs ją kaip daktaro disertaciją, J. Lebedys tuoj pat ėmėsi naujo uždavinio – detaliai ištirti XVII ir ypač XVIII amžių, kuris iki šiol lietuvių literatūros istoriografijoje buvo laikomas savotiška dykvieta. Kruopščios ir visapusiškos archyvinės studijos davė daug naujos vertingos medžiagos monografijai „Lietuvių kalbos vartojimas viešajame gyvenime XVII–XVIII a.“, kurios iki mirties, 1970 m. liepos 12 d., tebuvo sudarytas smulkus planas ir parašyta pratarmė.

Tyrinėdamas lietuvių literatūrą, kuri yra viena ryškiausių humanitarinės bei dvasinės mūsų tautos kultūros apraiškų, ir savo tyrinėjimais tą kultūrą kurdamas pats, J. Lebedys išvarė gilią vagą. Jo tyrinėjimų baras buvo senoji lietuvių literatūra, apimanti kone keturių šimtmečių laikotarpį, kurį pradeda ankstyviausi raštijos paminklai bei M. Mažvydas ir baigia S. Daukantas. Mokslinės J. Lebedžio veiklos kryptingumą, nusakant jį pačiais bendriausiais bruožais, lėmė dvi tendencijos: pirma – siekimas sukurti pilną ir detalią istoriografinį kalbamojo laikotarpio literatūros ir jos raidos vaizdą, antra – pastangos iškelti svarbiausius tos raidos mazgus, kuriais laikėsi lietuvių literatūrinio perimamumo tradicija bei pati raštijos gyvybė, tiek daug reiškusi lietuvių tautos savivokai ir egzistencijai. Senosios mūsų literatūros vaizdą J. Lebedys plėtė ir gilino visais savo moksliniais darbais ir šios literatūros paskaitų kursu, o kertinius jos raidos momentus išryškino straipsniais apie J. Bretkūną, D. Kleiną, S. M. Slavočinskį, K. Donelaitį ir ypač monografijomis apie M. Daukšą ir S. Stanevičių. Prie pastarųjų, be abejo, būtų prisišliejusi ir prieš mirtį pradėtoji rašyti studija.

Chronologinis ir tematinis J. Lebedžio darbų diapazonas, kaip matyti iš paskelbtos jų bibliografijos¹, platus ir įvairus, jis apima visą feodalizmo epochos lietuvių raštiją, visas svarbiausias tos raštijos atšakas ir pagrindines problemas. Be M. Daukšos ir S. Stanevičiaus, kuriems paskirtos atskiros monografijos, J. Lebedžio tyrinėtųjų rašytojų gretose stovi M. Mažvydas, J. Zablockis, B. Vilentas, J. Bretkūnas, S. M. Slavočinskis, D. Kleinas, K. Sirvydas, K. Donelaitis, D. Poška, S. Valiūnas, S. Daukantas, A. Vienuolis. Šalia to, J. Lebedys paskelbė didelę istorinę vertę turinčių lietuviškų tekstų: XVI a. pirmojo ketvirtio rankraštinius poterių – seniausią žinomą tekstą lietuvių kalba (kartu

¹ Tumelis J. Jurgio Lebedžio bibliografija. – „Literatūra“, 1971, XIV (1), p. 21–30.

su J. Palioniu), reikalinius XVIII a. laiškus (kartu su V. Urbučiu), išspausdino recenzijų, sudarė S. Stanevičiaus ir M. Daukšos bibliografijas. Svarbus jo veiklos baras buvo mūsų kultūrinio bei literatūrinio palikimo publikavimas. J. Lebedys paruošė S. Stanevičiaus „Pasakėčias“, „Dainas Žemaičių“ ir pilnus jo „Raštus“, S. M. Slavočinskio giesmyną, iš XVII–XVIII a. rankraščių bei leidinių surankiojo smulkiąją lietuvių tautosaką, kartu su K. Korsaku suredagavo „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatiją“. Perspausdinamuosius dalykus jis pateikė pačiu autentiškiausiu pavidalu – fotografuotus arba transliteruotus, į skaitytoją ir mokslo pasaulį juos palydėjo studijoms prilygstančiais įvadais bei kruopščiais dalykiniais, lingvistiniais, tekstologiniais ir bibliografiniais komentarais.

Senoji lietuvių, kaip, beje, ir daugelio tautų ankstyvųjų laikotarpių, literatūra yra sinkretiško pobūdžio. Imdamasis jos studijų, tyrinėtojas atsiduria prieš objektą, kurį sudaro įvairių ir nevienodo lygio vertybių kompleksas. Tos vertybės dažniausiai sąlygoja viena kitą ir sunkiai atskiriamos aiškesne linija. Bendresnių filosofinių ar moralinių minčių čia reikia ieškoti po utilitarinių, dažniausiai konfesinių svarstymų kiautu, grožinio žodžio – tarp žodžių, indiferentiškų vaizdingumui. Per visą feodalizmo laikotarpį, ypač iki XIX a. pradžios, mūsų literatūroje vyko žanrų ir stilių kūrimosi bei diferenciacijos procesas, daugelis šio laikotarpio reiškinių, patenkančių į istoriografo akiratį, turi ne literatūrinę, o filologinę-lingvistinę, folklorinę ar faktologinę vertę. Tuo pat metu, šalia gausių kultūrinio-istorinio lygio faktų, feodalizmo epochos lietuvių literatūrą reprezentuoja didelės meninės bei estetinės vertybės, kurioms ryškiausiai atstovauja K. Donelaičio kūryba.

Sinkretiškas senosios lietuvių literatūros pobūdis ir jos reiškinių įvairumas reikalauja iš tyrinėtojo daugiapusiško pasiruošimo. Imli literatūros istoriko sąvoka šiam pasiruošimui nusakyti per siaura. Be politinės bei socialinės Lietuvos, Rytų Prūsijos ir kaimyninių šalių istorijos, tos literatūros tyrinėtojui reikia gerai pažinti šių kraštų feodalinę ir bažnytinę teisę, švietimo būklę; be estetinės nuovokos ir literatūros teorijos žinojimo, jam būtinos žinios iš literatūrinės kalbos istorijos, dialektologijos, istorinės gramatikos, leksikologijos, tekstologijos, bibliografijos, knygotyros, folkloristikos, mitologijos disciplinų. Senosios literatūros tyrinėjimai susiję su archyvinės medžiagos paieškomis ir studijomis, kurios reikalauja geros pažinties su paleografija, diplomatika,

o taip pat ir patyrimo bei intuicijos. Apie elementarią sąlygą – lotynų, lenkų, vokiečių, senosios rusų kalbos mokėjimą jau nebėra ko kalbėti. J. Lebedys turėjo visas šias kvalifikacijas, būtinas senosios mūsų literatūros istoriografui.

J. Lebedys vienas pirmųjų ėmėsi fundamentalių feodalizmo epochos lietuvių literatūros tyrinėjimų, vadovaudamasis marksistine metodologija. Materialistinė dialektika davė naujų impulsų J. Lebedžio mąstymui, pagilino jo estetines pažiūras, leido visapusiškiau aprėpti patį tyrinėjimo objektą – senąją lietuvių literatūrą.

Kertinis postulatas, kuriuo J. Lebedys grindė savo mokslinį metodą, yra griežtas ir visapusiškas determinizmas. Prie literatūros reiškinių jis nėjo su išankstiniu nusistatymu; greičiau atvirkščiai – metodinę jo nuožūrą diktavo patys reiškiniai ir jų pobūdis. Senosios lietuvių literatūros istoriją, iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, turinčią apščiai sporadiškų, vienas nuo kito nutolusių reiškinių, J. Lebedys traktavo kaip nuolatini, tolydžio plátėjantį ir gilėjantį procesą. Literatūros istorija jam buvo nenutrūkstanti priežasčių ir pasekmių grandinė. Tyrinėdamas jos grandis – atskirus literatūros reiškinius, J. Lebedys stengėsi išaiškinti visus faktorius, lėmusius tų reiškinių genezę bei pobūdį, atskleisti kiekvieną poveikio giją, siejančią juos su vėlesniais literatūros faktais. Toksai determinizmas apsprendė ir jo darbų struktūrą, kurią sudaro savotiška triada: 1) prielaidos tyrinėjamam reiškiniui atsirasti bei susiformuoti, 2) paties reiškinio analizė, 3) genetinis jo poveikis vėlesniems reiškiniams ir istorinė reikšmė. Šitokios struktūros J. Lebedys laikėsi visuose stambesniuose savo darbuose, ja grindė ir darbų visumą, ir atskiras jų dalis.

Su determinizmu susijęs kitas svarbus J. Lebedžio mokslinio metodo bruožas – pilnumo ir objektyvumo siekimas. J. Lebedys visada išsamiai susipažindavo su tyrinėjamąjį dalyką liečiančia literatūra. Iš jo akiračio neišsprūdo nė vienas šaltinis, liečiantis to dalyko faktologiją ar interpretavimą. Tai, kas padaryta kitų, jam buvo, sakytum, išėities taškas išbandytoms tyrinėjimo linkmėms tęsti ir gilinti arba, jas atmetus, kelių naujiems sprendimams ieškoti. Mokslinį objekto tyrimą jis paprastai pradėdavo paruošiamuoju bibliografiniu darbu, pilnos to objekto bibliografijos sukaupimu. Tai buvo aksioma. Taip atsirado S. Stanevičiaus ir M. Daukšos bibliografijos, be kurių, tur būt, nebūtų parašytos nė šių rašytojų monografijos.

Kita, bene dar svarbesnė J. Lebedžio darbų prielaida buvo archyvinės

paieškos. Dauguma jo veikalų parašyti, remiantis šių paieškų ir atradimų rezultatais. Sistemingas darbas archyvuose jam buvo būtinausia literatūros istoriko veiklos sąlyga, netgi jo profesinės etikos norma. J. Lebedys pervertė daugybę foliantų, kurie paprastai būna dosnūs istorikui ir dažniausiai šykštūs literatui, ir, kruopščiai iššifravęs nelengvai paskaitomus XVI ar XVII a. rankraščius, į savo kartoteką perkėlė kiekvieną kruopelę, turinčią vertės mūsų dvasinės kultūros istorijai.

Senosios lietuvių literatūros istorikui tenka savotiško archeologo dalia. Rašytojo gyvenimo, asmenybės, veiklos arba ilgesnio literatūros proceso vaizdą jis dažnai turi atkurti iš atskirų faktų, kaip kad archeologui rekonstruoti indą dažnai reikia iš jo šukės ar pastatą – iš jo pamatų. Sukaupti maksimumą faktinių duomenų buvo vienas svarbiausių J. Lebedžio uždavinių, ypač nuosekliai realizuojamų jo monografijose. Deja, dažnai ir po atkaklių archyvinių ieškojimų tų duomenų stigdavo, ir J. Lebedžiui ne kartą teko pasikliauti rekonstravimo menu, – imtis literatūros archeologo darbo.

Faktus J. Lebedys mokėjo rekonstruoti su tiksliesiems mokslams būdingu preciziškumu. Kaip rekonstruktorius J. Lebedys buvo blaivus ir atsargus, iš prielaidos jis niekada nedarė fakto, kol neįsitikindavo visišku jos realumu. Hipotetiški dalykai jo darbuose paliekami atviromis problemomis, laukiančiomis būsimų tyrinėtojų; spragų, kurioms užpildyti neturima jokios medžiagos, nemandoma kamšyti spėjimais ir tesitenkinama viltimi, kad tokios medžiagos atsiras ateityje. Stokodamas duomenų tiksliam reiškinių restauravimui, J. Lebedys paprastai atkurdavo to reiškinių istorinį interjerą, jo atsiradimą ir egzistavimą lėmusią aplinką bei atmosferą, duodavo tipologinių jo paralelių. Jungti jis mokėjo ne blogiau, negu skaidyti. Analitinei jo darbų jėgai nenusileidžia sintetinis stiprumas, apibendrinimų įžvalgumas. Apibūdindamas istorines epochas, jų socialinį, visuomeninį bei kultūrinį gyvenimą, iš gausybės faktų jis visada atrinkdavo pačius esmingiausius – tuos faktus, kurie epochos vaizdą daro objektyvų, pilną ir gyvą.

Sunku detaliau apibūdinti estetines J. Lebedžio pažiūras. Pats jis niekur jų nėra išdėstęs nei deklaruojęs. Vis dėlto, sprendžiant iš esteti- nių pozicijų, kurias užėmė savo darbuose, jis labiausiai respektavo realiz- mo estetiką, laikydamasis plačios, daugiau tipologiškos, negu istoriškos jo sampratos. Pagrindiniai realizmo estetikos postulatai (tikrovės atkū- rimo nuostatas, socialumas, stiliaus lankstumas, orientacija į šnekamąją

kalbą). atitiko mokslinį J. Lebedžio metodą, deterministinį literatūros proceso ir atskiro kūrinio interpretavimą, o antra vertus, lėmė pačių jo darbų stilių.

J. Lebedys tęsė V. Mykolaičio-Putino mokslinio stiliaus tradiciją. Jau pirmaisiais, dar prieš karą paskelbtais straipsniais jis pasirodė kaip subrendęs mokslininkas, turįs savo metodiką ir originalų žodį. Gerą trisdešimtmetį trukusi jo kūrybinė biografija šiuo atžvilgiu nepatyrė didelių posūkių ir lūžių. Marksistinė metodologija, pokario metais tapusi J. Lebedžio mokslinės veiklos pamatu, tik ryškiau sukristalizavo jo darbo principus, sustiprino dėmesį kultūros reiškinių socialinei problematikai. Mokslininko evoliucijai, žinoma, nemaža reikšmė ir didėjanti patirtis.

Griežtą, loginį sprendimą J. Lebedys mokėjo sujungti su gyvu ar net vaizdingu žodžiu, išraiškos paprastumą derino su minties gilumu, subjektyvų tyrinėtojo nusiteikimą visada pajungė analizės objektyvumui. J. Lebedžio darbuose kalba blaivus ir kritiškas, bet ne skeptiškas mąstytojas. Tiksliai suformuluotos, aiškios jo mintys natūraliai rikiuojasi sklandžiais sakiniais. Žodį J. Lebedys vartoja taupiai, aiškiai žinodamas prasminį ir estetinį jo svorį. Jis puikiai jautė lietuvių kalbos dvasią. Rašydamas vadovavosi tuo pačiu reikalavimu, kurį kėlė savo studentams: parašęs kiekvieną sakinį, pagalvok, ką pasakytų, jį perskaitęs, profesorius Balčikonis. J. Lebedys visada išlaiko, tur būt, tik jam būdingą tonaciją, ramų ir fundamentalų minčių dėstymo ritmą, šakotos minties periodus kaitalioja su trumpais konstatavimais, kartais nevengdamas ir retoriško sakinio. Metaforinis nusakymas, kurį suponuoja išpūdžiu grindžiamas reiškinių suvokimas, J. Lebedžiui svetimas. Analizuojamą bei vertinamą dalyką jis kvalifikuoja griežtai apibrėžtais terminais, gerą savo meninę nuovoką, nepriekaištingą estetinę klausą (literatūros tyrinėtoją neretai nukreipiančią eseisto keliais) pajungia proto disciplinai. Vertindamas literatūros reiškinius, J. Lebedys nesivadovauja distancinio išpūdžio padiktuotais sprendimais, o braunasi į tų reiškinių vidų ir išgvildena smulkiausią jų stiliaus detalę. Čia jis, sakytum, pasveria kiekvieną žodį, pastebi mažiausią jo niuansą, nustato prasminį bei stilistinį jo vaidmenį. Žodžio meninės reikšmės analizė jo darbuose, visų pirma monografijose apie S. Stanevičių ir M. Daukšą, straipsniuose apie S. M. Slavočinskį ir K. Donelaitį, yra, galima sakyti, chrestomatinis logizuotos stiliaus analizės pavyzdys. J. Lebedžio rankose ši analizė virto

universaliu instrumentu, įgalinusių atskleisti formos ir turinio dialektiką, žvilgterti į rašytojo darbo laboratoriją, net į kūrybinės psichologijos sritį, spręsti atribucinius tekstologijos klausimus ir bene svarbiausia – parodyti gyvą lietuviško meninio žodžio, grožinio stiliaus atsiradimo bei formavimosi procesą.

Objektyvus ir racionalus, J. Lebedžio darbų stilius anaipol nėra beasmenis. Priešingai – už kiekvienos jo eilutės jaučiamas gyvas žmogus, autoriaus asmenybė, kurioje jungėsi blaivus mokslininkas ir didelis savo kultūros patriotas. Meilė gimtajai kalbai, nuolatinis rūpestis dėl literatūros, humanitarinės bei filologinės kultūros likimo buvo vienas svarbiausių J. Lebedžio veiklos stimulų.

Monografijomis, studijomis bei straipsniais J. Lebedys plėtė istoriografinę senosios lietuvių literatūros vaizdą, turtino ją naujais faktais ir naujais sprendimais. Pagrindinį jo įnašą į lietuvių literatūros istoriografiją bei mokslą svorį neabejotinai sudaro monografijos apie M. Daukšą ir S. Stanevičių. Šių monografijų reikšmė bei vertė keleriopa. Pirmiausia, J. Lebedys, panaudojęs visą žinomą ir prieinamą medžiagą, jose atkūrė tų dviejų mūsų rašytojų portretus. M. Daukša ir S. Stanevičius – ne eiliniai literatūros istorijos kūrėjai. M. Daukšos ir S. Stanevičiaus darbus jis laikė dviem itin svarbiais lietuvių literatūros bei dvasinės kultūros raidos faktoriais, dviem viršukalnėm, per kurias ėjo pagrindinė linija, žymėjusi tos raidos kryptį. Tur būt, todėl šių mūsų rašytojų istorinis kontekstas monografijose atkurtas labai ryškiai ir visapusiškai.

Iš laiko dulkių prikeldamas M. Daukšą, J. Lebedys ypač pabrėžė du momentus. Pirmiausia, iškėlė jį kaip ryškiausią humanistą, tipiską renesanso epochos žmogų, šios epochos idėjų Lietuvoje reprezentantą. Plati „Postilės“ prakalbos – jos ideologijos, argumentacijos, stiliaus – analizė parodė glaudžiausią M. Daukšos ryšį su žymiausiaisiais Vakarų Europos humanistais, tuo pačiu lietuviškajam humanizmui suteikė pilnavertiškumo, įvedė jį į europinį kontekstą. Antra, J. Lebedys laiko ir vadina M. Daukšą rašytoju, nepaisydamas, kad jo palikimas tėra verstiniai raštai. Tą savo tezę jis pagrindė daugybe pavyzdžių. Kruopšti M. Daukšos vertimų kalbos bei stiliaus analizė, palyginimas su originalų tekstais iš tiesų parodė jį turėjus literato-kūrėjo sugebėjimų ir užmojų. Gausūs grožiniai jo raštų elementai, gebėjimas nugalėti viduramžiais viešpatavusius pažodinio vertimo reikalavimus J. Lebedžiui davė pagrindo laikyti M. Daukšą „vertėju menininku, mėginusiu lietuvių

raštiją pakelti į aukštesnę pakopą, perteikti jai aukštą žodžio kultūrą, paremtą antikine retorika“.

Remdamasis stiliaus analize, monografijos autorius priėjo prie kelių kitų svarbių išvadų: nustatė M. Daukšos vertimų chronologiją, atsekė jo ryšį su ankstesniais lietuviškais raštais (visų pirma B. Vilento „Evangelijomis bei epistolomis“), konstatavo realų jo poveikį lietuvių literatūrinės kalbos raidai bei grožinio stiliaus formavimuisi vėlesniais amžiais.

J. Lebedžio knyga „Mikalojus Daukša“ yra reikšmingas mūsų kultūros istorijos veikalas. Atkurdamas M. Daukšą iškėlusią, suformavusią bei jo veiklos pobūdį lėmusią aplinką, J. Lebedys davė ryškų XVI a. Lietuvos socialinio, visuomeninio, kultūrinio ir dvasinio gyvenimo vaizdą. M. Daukšos biografija, asmenybė bei veikla čia autorių ne kartą vedė į istorinius ekskursus. Tų ekskursų rezultatai yra gausiai monografijoje pateiktos žinios apie bajorų ir liaudies gyvenimą, buitį bei papročius, bažnyčią, dvasininkiją ir tikėjimo padėtį, mokyklas, bibliotekas, lietuvių kalbos visuomeninę būklę, religines kovas, – toji gyva humanistinio amžiaus Lietuvoje atmosfera, kurioje atsirado lietuviška knyga.

Panašaus pobūdžio bei prasmės yra ir antroji, anksčiau parašytoji J. Lebedžio monografija „Simonas Stanevičius“. Šioje monografijoje S. Stanevičius iškyla kaip M. Daukšos paralelė ir jo tradicijos tęsėjas, „Šlovės Žemaičių“ – XIX a. pradžios tautinio lietuvių manifesto – autorius, kaip universalus humanitaras ir filologas, respektavęs geriausią lietuvių raštijos palikimą ir matęs perspektyvas literatūros bei kultūros ateičiai, kaip talentingas poetas, lietuviškos pasakėčios klasikas. Pagaliau monografijoje išryškinama tauri S. Stanevičiaus – žmogaus ir patrioto – asmenybė, romantikų šūkį – vienas idealas gyvenime ir kūryboje! – vykdžiusi su blaivaus švietėjo nuoseklumu. Ne vienu atveju J. Lebedys laiko S. Stanevičių pionierium ir iniciatorium – kritiškos krypties mūsų istoriografijoje ir folkloristikoje pradininku, lietuvių studentų sambūrio Vilniaus universitete centrine figūra.

Kaip ir apie M. Daukšą, monografijoje apie S. Stanevičių daug vietos paskirta istoriniam fonui bei rašytojo gyvenimo ir veiklos aplinkai atkurti. Be XIX a. pradžios Lietuvos socialinio ir visuomeninio gyvenimo charakteristikos, čia duodama išsamių žinių apie Kražių – anuo metu geriausią Lietuvoje – vidurinę mokyklą ir Vilniaus universitetą.

J. Lebedys plačiai nušvietė lietuvių studentų kultūrinę bei literatūrinę veiklą Vilniuje XIX a. trečiajame dešimtmetyje. Jis pagrįstai spėja tuos studentus sudarius būrelį, neturėjusį, tur būt, griežtesnių organizacinių kontūrų, bet vienijamą bendrų idealų ir tikslų. Studentų veikla, kurios *spiritus movens* buvo S. Stanevičius, monografijoje laikoma tuo metu pirmą kartą taip intensyviai pasireiškusio lietuvių literatūrinio gyvenimo branduoliu, apie kurį telkėsi ir visi periferijoje gyvenę rašytojai (D. Poška, A. Strazdas, R. Aleknavičius). Atkurdamas to gyvenimo vaizdą, J. Lebedys neišleido iš akių nė vieno kiek svarbesnio fakto, reikšmingesnio ryšio. Šia prasme jo monografija apie S. Stanevičių mūsų literatūros istorikui turi labai didelę vertę.

Senosios lietuvių raštijos bei kultūros istorijai įvairiopą reikšmę turi ir kiti J. Lebedžio darbai – studijos ir straipsniai, surinkti šiame leidinyje. Jo studija (rašyta kartu su J. Palioniu), palydinti seniausių šiuo metu žinomų lietuviškų tekstų publikacija, daugeliu atvejų tarsi prisišlieja prie monografijos „Mikalojus Daukša“, – prie tų jos puslapių, kuriuose nušviečiama lietuvių kalbos vieta XVI a. visuomenės gyvenime ir lietuviškosios knygos atsiradimo stimulai. Detali tų tekstų analizė ir jų palyginimas su analogiškais spausdintais teksta leidžia padaryti reikšmingą išvadą, kad rašytinių lietuviškų tekstų būta gerokai prieš M. Mažvydo katekizmą, taigi kad ir pirmosios lietuviškos knygos tiek Rytų Prūsijoje, tiek Lietuvoje atsirado jau papuretoje dirvoje.

J. Lebedys nupūtė dulkes nuo S. M. Slavočinskio giesmyno ir suteikė jam priderančią vietą lietuvių istoriografijoje: parodė didelę jo reikšmę lietuvių literatūrinės kalbos, poetikos, grožinio stiliaus, eilėdaros, vertimo meno raidai. Po šios J. Lebedžio studijos istoriografinis XVII a. lietuvių literatūros vaizdas pasidarė žymiai pilnesnis, turtingesnis. Kita savo studija „Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai“ J. Lebedys įsibrovė toli į folkloristų valdas. Lietuvių tautosakos istoriografijai šis darbas svarbus detalio XVII–XVIII a. smulkiosios tautosakos rinkinių bei užrašymų faktografija, ryškiomis ano meto kultūros darbuotojų charakteristikomis, išvalgiomis mintimis apie domėjimosi tautosaka genezę, motyvus, požiūrio į tautosaką evoliuciją, užrašytųjų ir ypač paskelbtųjų smulkiosios tautosakos kūrinių (mįslių, patarlių, priežodžių) reikšmę humanitarinės bei filologinės lietuvių kultūros raidai.

Pokario metais J. Lebedys vienas pirmųjų ėmėsi plačių mūsų grožinės literatūros pradininko K. Donelaičio kūrybos tyrinėjimų, paliko

jam skirtų studijų ir straipsnių (dauguma jų pirmąkart publikuojami šiame leidinyje). Jis bene labiausiai argumentuotai yra išryškinęs K. Donelaičio kūrybos raidos bruožus ir pagrindęs šiandieną priimtą jos chronologiją. Analizuodamas pasakėčių, „Pričkaus pasakos“ ir „Metų“ stilių, atkūrė poeto evoliucijos, jo meninio brendimo kelią, parodė, kaip, susikertant moralistui ir menininkui, vis labiau nugalėjo pastarasis, o literatūrinį konvencionalumą įveikė tikrovės medžiaga. J. Lebedžio plunksnai priklauso pirma išsami kritinė K. Donelaičio kūrybos leidimų ir vertimų (iki 1948 metų) apžvalga, jis yra detaliai išdėstęs, kokių principų turėtų būti laikomasi, ruošiant pilną mokslinį poeto raštų leidimą, pareiškęs savo nuomonę dėl išlikusių autografų kirčių autentiškumo, taręs lemiamą žodį dėl K. Donelaičiui priskirtos 1769 m. brošiūros autorystės.

J. Lebedžio įnašą į lietuvių literatūros istoriografinius tyrinėjimus reikšmingai papildė mažesnio masto jo darbai – straipsniai, apžvalgos, recenzijos, publikacijos. Straipsniuose apie J. Bretkūną, kurie iki šiol buvo likę rankraščiuose, J. Lebedys iškėlė pirmojo biblijos vertėjo į lietuvių kalbą nuopelnus mūsų raštijai ir atskleidė jo raštų stiliaus bei kalbos savitumą. J. Bretkūną jis traktavo kaip vieną didžiausių lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjų, užtikrinusių šios kalbos egzistenciją, sulaukusių germanizacijos procesą, ir darė toli siekiančią, tačiau pagrįstą išvadą: „Jei ne Bretkūnas, kažin ar būtume sulaukę Donelaičio“. J. Bretkūno asmenyje J. Lebedys matė didelių gabumų rašytoją, kuris dėjo pagrindus mūsų literatūriniam stiliui, grindžiamam žodžio vaizdingumu bei sakinio retorika, ir kuris kalbinės medžiagos turtą sėmė iš gyvosios kalbos lobyno, lygiai vertindamas tiek švelnų, tiek šiurkštų žodį. Šia prasme J. Bretkūnas jam buvo tipologinė M. Valančiaus paralelė, savotiškas pastarojo pirmtakas. J. Lebedys yra pabandęs susumuoti Vilniaus universiteto nuopelnus lietuvių literatūrai per visą jo gyvavimą, prieidamas prie išvados, jog tie nuopelnai, išskyrus laikotarpį po 1940 m., yra pernelyg menki. Iškommentavęs M. Mažvydo laiškus, jis mums davė žymiai reljefingesnį lietuvių raštijos pradininko asmenybės paveikslą, pirmasis nužymėjo gaires A. Vienuolio literatūrinės mokyklos tyrinėjimui, jam priklauso pastabūs sprendimai apie K. Sirvydą, D. Kleina, D. Pošką, S. Valiūną, jų veiklos bei darbų pobūdį ir vertę. Archyvinės J. Lebedžio publikacijos atskleidė J. Zablockio kilmę, jo gimimo vietą, žymiai papildė B. Vilento biografiją, iškėlė uždavinį reviduoti įsisenėjusią

pažiūrą į S. Daukanto istorinius darbus, esą rašytus vien liaudžiai ir atsiliekančius nuo ano meto istorinių veikalų, praplėtę rašytinės lietuvių kalbos chronologiją ir jos vartojimo sferą.

Nuo visų šių J. Lebedžio darbų lietuvių literatūros istoriografijos bare neįmanoma atriboti jo sunkiai pasveriamos veiklos, kurią jis varė mūsų filologinės bei humanitarinės minties kultūroje kaip profesorius, išleidęs šimtus lituanistų – tos minties saugotojų, puoselėtojų ir skleidėjų. Šie J. Lebedžio nuopelnai siejasi su kitu jo veiklos baru – pedagoginiu darbu.

Pedagogo kelią, kaip matėme iš biografijos, J. Lebedys pradėjo Skuodo ir Utenos gimnazijose bei Panevėžio mokytojų seminarijoje, tačiau čia praleisti keleri metai tėra nedidelė gerą trisdešimtmetį trukusio kelio atkarpa. Visas dėstytojo ir didakto jėgas jis atidavė Vilniaus universitetui, kur nuo pirmųjų pokario metų iki mirties, taigi kone ketvirtį šimtmečio, pastoviai skaitė senosios lietuvių literatūros (iki XIX a.) kursą.

Pagrindinis J. Lebedžio, kaip pedagogo, tikslas buvo paruošti kvalifikuotų lituanistų, gerų savo specialybės žinovų. Auklėjamoji nužiūra ar, kitaip tariant, etinė didaktika jam buvo natūrali, specialaus demonstravimo nereikalaujanti, dalykinio, mokslinio lituanistų ruošimo dalis. Ugdyti gerą lituanistą – mokslininką ar kito kultūrinio baro darbininką – jam kartu reiškė ugdyti asmenybę, patį žmogų.

J. Lebedys turėjo nusistatęs griežtą pedagoginę veiklos programą. Toji programa, detaliai išdėstyta įvadinių bei metodinių jo paskaitų konspektuose², yra didelės mokslinio ir didaktinio darbo patirties apibendrinimas. J. Lebedžio programoje surašytas kiekvienas smulkiausias metodinis bei pedagoginis aspektas, liečiantis tiek studijuojančio, tiek dėstančio darbą. Studentui čia nurodoma, kaip klausytis paskaitų ir jas konspektuoti, kaip tikslingiausiai sunaudoti laiką, kaip dirbti su knyga ir mokėti atsirinkti lėktūrai, kas reikalingiausia, kaip ruoštis ir rašyti referatus, seminarinius, kursinius bei diplominius darbus; dėstytojui, ypač pradedančiam, – kaip paruošti paskaitas ir jas skaityti, kaip parinkti studentams duodamų darbų temas ir kaip vadovauti jų rašymui, kaip derinti mokslinį ir pedagoginį darbą. J. Lebedžio programos esmę, jo metodinį ir etinį credo sudaro tokie pagrindiniai reikalavimai: 1) są-

¹ Žr. Lebedys J. Kaip studijuoti (Lituanisto mokslinio darbo metodika). Vilnius, 1971.

moningas ir aktyvus nusiteikimas specialybės ar studijų dalyko atžvilgiu, 2) sistemingas, metodiškas ir disciplinuotas darbas, 3) minties kriticizmas, savarankiškos, motyvuotos nuomonės išsiugdymas, 4) maksimalios pastangos realizuoti savo sugebėjimus.

Visišką atsidavimą studijoms J. Lebedys laikė būtiniausia sąlyga, be kurios dalyko specialistas, o juo labiau jo tyrinėtojas bei mokslininkas negali išaugti. Skiepydamas meilę lituanisto profesijai, sąmoningą pažiūrą į senąją literatūrą ir jos reikšmės dabarčiai supratimą, jis kurstė studentuose kūrybiškumo ugnį, ugdė filologus, kuriems mokslinis darbas būtų dvasinis poreikis. J. Lebedys itin vertino ir visokeriopa skatino kritišką mintį – svarbiausią mokslo ir apskritai bet kokios pažangos laidą. Savarankiškumą ir kriticizmą jis ugdė, skaitydamas paskaitas ir ypač vadovaudamas pratyboms bei moksliniams darbams. Jo parinktos temos vedė ne į platumą, o į gilumą, neduodamos progos kompiliacijai, versdamos pasakyti ką nors savo, originalaus. J. Lebedys buvo reiklus kitiems, lygiai kaip ir sau. Jis mokėjo pasiekti, kad būtų padaryta viskas, ką žmogus gali padaryti pagal objektyvius sugebėjimus. Etinę mokslinio darbo normą jis išreiškė Cicerono pasakymu: *feci, quod potui*. Pasirodyti jo akyse su broku, atsiradusiu dėl nuolaidos sau ar tuo labiau nesąžiningumo, buvo neįmanoma.

Pedagoginė J. Lebedžio programa nuosekli, griežta ir netgi rigoristiška. Joje nubrėžtas kelias, kuriuo einant galima sukurti pastovių kultūrinių vertybių, vedė per planingą, disciplinuotą ir įtemptą darbą. Tų vertybių sukūrimo vardan čia reikalaujama aukotis, atsisakyti viso to, kas gal dažnam sudarytų gyvenimo grožį ir prasmę. Tačiau puritonizmas J. Lebedžiui buvo svetimas. Priešingai, kaip mokslininką ir pedagogą jį charakterizuoja intensyvūs dvasiniai poreikiai, estetinė tolerancija, domėjimasis meno ir kultūros dalykais, meilė savo krašto gamtai. Tik tai jo santykis su estetinėmis vertybėmis ir net poilsis gamtoje turėjo tikslą – savo vidinį pasaulį jis turtino ir sveikata kaupė pirmiausia tam, kad padarytų dar aštresnę ir dosnesnę savo plunksną. J. Lebedys visada vadovavosi tikslingumo kriterijum ir to paties mokė kitus. Nuolatinį darbo bei ieškojimų poreikį, gyvenimo saiką, mokėjimą atsisakyti jis ugdė kaip vidinę etinę būtinybę, be kurios negalimas joks mokslinis ar visuomeninis rezultatas.

Su nuolaidų nepripažįstančiu reiklumu J. Lebedys sujungė gerą psichologinę nuovoką ir pedagoginį taktą. Vienas kertinių jo, kaip dėstytojo

ir mokslinių darbų vadovo, nuostatų buvo diferencijuotas priėjimas prie studentų, atsižvelgiant į kiekvieno būdą bei charakterį. Žmoguje J. Lebedys ieškojo asmenybės, stengėsi ją atskleisti ir ugdyti. Su aky- laus ieškotojo išvalgumu jis mokėjo pamatyti potencialius savo studentų sugebėjimus, mokėjo juos aktyvizuoti ir puoselėti, patardamas, paragin- damas ar net sukeldamas sveiką ambiciją. Mokslines lituanistikos pa- jėgas jis augino, neturėdamas profesinių paslapčių, be mažiausios kruo- pelės pavydo, nes žinojo, jog tik visų bendras darbas kuria humanita- rinę tautos kultūrą. Vadovaudamas pratyboms, moksliniams darbams, J. Lebedys laikėsi savotiškos pedagoginio kompromiso taktikos. Jo anali- zė ir kritika buvo gili, išsami ir neretai griežta, bet tuo pat metu taktiš- ka, pozityvi, skatinanti. Darbo trūkumus jis galėjo kiek sušvelninti, o pri- valumus šiek tiek pervertinti, pakelti – jam svarbiausia buvo rašančio- jo sugebėjimų perspektyvumas, jo parodytas savarankiškumas, noras dirbti ir ieškoti.

Kas yra klausęs J. Lebedžio paskaitų, žino jį nebuvus oratorium. Klausytojus jis patraukdavo ne iškalbos menu, o temos nagrinėjimo gilumu, aiškia minties logika. Turtinga faktų informacija jo paskaitose jungėsi su pastabia tų faktų interpretacija, o minties nuoseklumą atiti- ko griežta ir pastovi paskaitos struktūra. Šiuo atžvilgiu kiekviena J. Le- bedžio paskaita, nenustodama buvusi didelės visumos dalis, buvo, saky- tum, savarankiškas darbas, sukonstruotas pagal visiems jo darbams būdingą deterministinį modelį. Tuo galima įsitikinti ir iš spausdinamų šia- me leidinyje kai kurių jo paskaitų konspektų. Savo paskaitomis J. Lebe- dys siekė trijų svarbiausių tikslų: informacinio, metodinio ir auklėja- mojo, ir visų jų siekė turiningu ir aiškiu dalyko išdėstymu. Tai buvo pagrindinis jo, kaip dėstytojo, darbo principas. Antra vertus, J. Lebe- džio paskaitų įtaigumą bei poveikį ne mažiau lėmė pati jo asmenybė, kėlusi pagarbą, turėjusi daug patraukiančių bruožų. Geras specialistas, nepriekaištingai išmanęs savo dalyką bei mokąs aiškiai jį išdėstyti, ir asmenybė, įkūnijanti sektiną žmogaus ir mokslininko pavyzdį, – šitai nulėmė jo pedagoginio darbo sėkmę.

Literatūros tyrinėtojai skirta nelengva dalia. Sukurti nesenstančių vertybių, palyginus su daugelio kitų kūrybinių sferų žmonėmis, jam sun- kiau. Kad literatūros istoriko darbo rezultatas būtų ilgalaikė ir univer- sali vertybė, o ne vien bibliografinis faktas, kaip ir kiekvienam kūrėjui, jam reikalingos dvi dovanos: talentas ir darbštumas. J. Lebedys turėjo

abi šias dovanas. Jo darbai yra pastovus lietuvių humanitarinės kultūros turtas, svarbus dviem pagrindiniais aspektais. Pirma, savo darbais J. Lebedys mums paliko įžvalgių sprendimų ir dulkėtuose archyvų foliantuose išskaitytų faktų, be kurių negalės išsiversti nė vienas senosios lietuvių literatūros bei kultūros tyrinėtojas. Jis pirmasis taip vaizdžiai parodė, kaip kūrėsi mūsų literatūra – kaip tolydžio realizavosi meniniai lietuvių kalbos galimumai, formavosi prozinių ir eiliuotų raštų stilius, radosi grožinis žodis. Jo darbuose turime atskleistus gyvybingiausias senosios lietuvių literatūros taškus ir išryškintą pagrindinę jos raidos, idėjinių bei meninių tradicijų ir perimamumo liniją, kuri išvedama per Bretkūną, Daukšą, Sirvydą, Kleiną, Donelaitį, Stanevičių, Daukantą. Antra, savo darbais ir pedagogine veikla J. Lebedys sukūrė savitą lietuvių filologijos mokyklą. Šią mokyklą kurdamas, jis rėmėsi geriausiomis lietuvių humanistikos tradicijomis ir pasitikėjo pats savimi. J. Lebedys šventai gerbė lietuvių literatūros istoriografijos bei apskritai kultūros pasiekimus ir, kaip ir kiekvienas, turėjo mokytojų ir sekti vertų pavyzdžių. J. Lebedžio vardas tvirtai įėjo į filologinės bei humanitarinės mūsų kultūros istoriją. Jo monografijos, studijos, straipsniai, publikacijos yra pastovi tos kultūros vertybė. Gražių vaisių davė taip pat jo pedagoginė veikla – studentų protuose ir širdyse įdiegta meilė lituanistikai ir darbui.

*Juozas Girdzijauskas
Vytautas Vanagas*

STUDIJOS IR STRAIPSNIAI

SENIAUSIAS LIETUVIŠKAS RANKRAŠTINIS TEKSTAS

Spaudoje buvo paskelbta, kad 1962 m. Vilniaus Valstybinio V. Kap-suko universiteto Mokslinės bibliotekos darbuotoja O. Matusėvičiūtė, tvarkydama senuosius Rankraščių skyriaus fondus, aptiko lietuvišką tekstą (poterius), ranka įrašytą 1503 m. išleistos knygos „Tractatus sacerdotalis“ paskutiniame puslapyje¹. Archaiška rašysena, rašyba ir kalba davė pagrindo spėti, kad šis įrašas gali būti senesnis už pirmąją lietuvišką knygą – 1547 m. M. Mažvydo „Katekizmo prastus žodžius“.

Radiny s sukėlė nemažą susidomėjimą ir pasirodė vertas nuodugnesnio tyrinėjimo. Jis padeda nušviesti raštijos lietuvių kalba klausimą seniausiu laikotarpiu, prieš spausdintos knygos pasirodymą.

Kadangi įrašas vertingas ir įdomus daugeliu atžvilgių, čia pirmiausia siekta, jį iššifravus, paskelbti ir padaryti prieinamą lietuvių kalbos, literatūros ir kultūros tyrinėtojams. Drauge norėta mėginti bent apytikriai nustatyti ir įrašo amžių, kartu paliečiant klausimą, ar tai naujas vertimas, ar senesnio nuorašas. Tam reikalinga išanalizuoti publikuojamąjį įrašą, jo leksiką, rašybą, rašyseną, tarmę, apžvelgti turimus duomenis apie lietuviškus tekstus prieš spausdintos knygos pasirodymą, pažiūrėti, ar pačioje knygoje, teisingiau konvoliute su surastuoju įrašu, nėra kokių žinių ar duomenų apie jo savininką ir įrašo laiką. Be to, reikalinga lietuviškąjį tekstą palyginti su atitinkamais senaisiais lenkiškais tekstais, nes tik įvairiapusiškas tyrinėjimas gali duoti patikimesnių rezultatų.

Duomenys apie rankraštinis lietuviškus tekstus prieš spausdintos knygos pasirodymą

Lenkų istorikas J. Dlugošas pasakoja, kad 1387 m. Vilniuje, įvedant krikščionybę, lenkų kunigai ir ypač karalius Vladislovas (Jogaila) mokė

---

¹ Matusėvičiūtė O. Seniausi lietuviški rankraščiai. – „Švyturys“, 1962, Nr. 13, p. 25; Danilevičius E. Vertingas radiny s. – „Tiesa“, 1963. I. 25, Nr. 21.

lietuvius „tikėjimo artikulų, kuriuos reikia tikėti, viešpaties maldos ir tikėjimo išpažinimo“². Krikštijant Žemaičius 1413 m., nė vienas iš dvasininkų, kurie su Jogaila drauge atvyko, nemokėjo lietuviškai, tad pats karalius „mokė juos viešpaties maldos, paskui tikėjimo išpažinimo ir visų dvylikos tikėjimo artikulų, esančių tikėjimo išpažinime“³. Panašiai apie Žemaičių krikštijimą atsiliepia ir M. Strijkovskis, tik greta Jogailos pastato Vytautą: „O kadangi lenkų kunigai su jais kalbėti nemokėjo, pats Jogaila su Vytautu dideliu atsidėjimu ir triūsu, kaip du apaštalai, pirmiausia išmokė juos viešpaties maldos, paskui krikščionių tikėjimo išpažinimo“⁴. Įvykių amžininkas magistras Mikalojus Kozlovskis, Krokuvos akademijos profesorius ir rektorius (1410), netrukus po Jogailos mirties pasakytame 1434 m. pamoksle Bazelyje (kur vyko bažnytinis susirinkimas) taip kėlė jo nuopelnus, platinant krikščionybę Lietuvoje: „Taip buvo susirūpinęs jų išganymu, kad pats vienas mokė juos tikėjimo išpažinimo ir viešpaties maldos (symbolum et oracionem dominicam) ir vienas išvertė iš mūsų vietinės kalbos į jų kalbą, kad tuo lengviau jie galėtų įsiminti“⁵. Suprantama, J. Długošas ir M. Kozlovskis norėjo išaukštinti Jogailą, o M. Strijkovskis – Vytautą. Tačiau visai galimas daiktas, kad Jogaila su Vytautu drauge arba vienas iš jų išvertė į lietuvių kalbą poterius, jeigu to anksčiau nebuvo atlikę pranciškonai. Vertimas, reikėtų manyti, buvo užfiksuotas krikščionybės įvedimo metu.

Įsteigus Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas, Lietuvoje tolydžio gausėjo daugiau ar mažiau mokytų žmonių. Čia turėtina prieš akis ir Jogailos naujai įsteigto Krokuvos universiteto (1400) paskirtis. Fundaciniame rašte kaip vienas svarbiausių tikslų pažymėta – krikščionybės platinimas Lietuvoje: „<...> kad mūsų Lietuvos žemių gyventojus ir valdinis <...> šviesos sūnumis paverstume“⁶. Prierašuose minėto M. Kozlovskio pamokslo paraštėje pabrėžiamas Jogailos rūpinimasis tautiečių mokymusi: „Tame pačiame universitete [t.y. Krokuvos] savo lėšomis išlaikydavo lietuvių ir rusų sūnus, ir dėl to yra daug gavusių laipsnius bakalaurų, daug magistrų, keletas daktarų, kurie, tapę kunigais, aiškina

² Długosz J. Opera omnia. Cura A. Przewdziecki. Cracoviae, 1876, XII, p. 466–467.

³ Ten pat, XIII, p. 161.

⁴ Strykowski M. Kronika. Warszawa, 1846, II, str. 149.

⁵ Monumenta Medii aevi historica res gestas Polonorum illustrantia. Cracoviae, 1891, XII, p. 327.

⁶ Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa–Kraków, 1914, str. 124.

ir skleidžia tikėjimą savo tautiečių tarpe jų kalba (in ydiomate proprio)⁷. Ten sakoma, kad Jogaila kasmet lankydavęsis tėvynėje ir teiraudavęsis apie tikėjimo dalykų mokymąsi. Pramokusius dosniai apdovanodavęs, tuo patraukdamas ir kitus mokyti tikėjimo išpažinimo ir viešpaties maldos. Dar galima paminėti ir antrąjį Vilniaus vyskupą Jokūbą Plich-tą, prieš tai buvusį Lietuvos pranciškonų vikaru. Vilniaus kapitula, Vy-tauto pageidavimu jį išrinkusi vyskupu, rašte popiežiui (1398) vadino lietuviu (vicarium Lythuaniae eiusdemque nationis et linguae)⁸.

Visa tai duoda pagrindo manyti, kad XIV a. pabaigoje ar bent XV a. pradžioje jau būta elementariausių lietuviškų tikybinių tekstų. Jų, ži-noma, buvo nedaug, nes krikščionybės skleidimui tuomet iš tikrųjų skir-ta labai maža dėmesio.

XV a. lietuviškų tikybinių tekstų turėjo pagausėti. Nors daugumas dvasininkų, ypač aukštesniųjų, buvo nelietuviai ir visai abejingai žiūrė-jo į savo ganytojiškas pareigas, rūpinosi tik pajamomis, bet jų tarpe nuolat pasitaikydavo ir vietinės kilmės asmenų, išėjusių mokslus, baigu-sių Krokuvos universitetą ar net kitus, tolesnius. Pavyzdžiui, Vilniaus kapitulos sudėtis 1502 m. buvo tokia. Iš 4 prelatų – vietinių buvo 2: archidiakonas, drauge ir Žemaičių vyskupas, Martynas Lintfaras (vokie-tis), 30 metų studijavęs Italijoje, ir kustošas magistras Stanislovas iš Vilniaus. Iš 9 kanauninkų 2 buvo vilniečiai – daktaras (Bolonijos universitete gavęs laipsnį) Jonas Filipavičius, turtingo miestiečio sūnus, ir magistras Bernardas iš Vilniaus, o trečiasis nuo Svyrių ežero – ma-gistras Andrius Svirskis, kunigaikščių kilmės⁹. Vienas ar kitas iš jų galė-jo parūpinti ir reikiamų lietuviškų tekstų ir juos paskleisti. Tie tekstai buvo būtini mažamoksliams ar visai bemoksliams vikarams, kurie tiesiog susidurdavo su liaudimi, atlikdavo bent minimalias bažnytines ceremo-nijas, o patys vargu ar būtų sugebėję ką nors į lietuvių kalbą išversti.

Lietuviškais tekstais galėjo rūpintis ir Vilniaus vyskupas Taboras, 1501 m. gavęs privilegiją iš Aleksandro skirti kunigus į 28 bažnyčias ir 4 kanonijas, priklausančias didžiojo kunigaikščio patronatui. Vyskupas turėjo skirti tinkamus dvasininkus – mokančius lietuvių kalbą ir ati-tinkamai teologiškai pasiruošusius (idoneos et Lythuanici idiomatis

⁷ Monumenta Medii aevi historica <...> XII, p. 327.

⁸ Kurczewski J. Kościół zamkowy czyli katedra wileńska. Wilno, 1908, I, str. 8; 1910, II, str. 307.

⁹ Polska i Litwa w dziejowym stosunku <...> str. 275–276.

et divinarum litterarum presbiteros, bene institutos)¹⁰. Įžanginėje privilegijos dalyje pažymėta ir jos suteikimo priežastis – klebonai nemoką lietuviškai ir dėl to netinką pamokslams sakyti, išpažinčių klausyti ir sakramentams teikti. Dėl šios privilegijos Taboras ilgai kovojo. Jei tad lietuvių kalbos mokėjimas ir vartojimas bažnyčioje iškeltas į pirmą vietą, parenkant ir skiriant klebonus, reiktų manyti, kad iniciatorius rūpinosi bent kiek ir lietuviškų religinių tekstų paskleidimu.

Iš XVI a. pirmosios pusės turime kiek konkretesnių žinių. Vilniaus vyskupijos sinodo 1528 m. statute įsakoma bažnyčių rektoriams „pastatyti pas save ir aprūpinti tinkamas bei patogias mokyklas ir namus besimokančiai jaunomenei gyventi“, laikyti mokytojus, kurie, be kitų dalykų, „savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis“¹¹. Jeigu evangelijos ir Povilo laišakai nebūtų buvę anksčiau išversti į lietuvių kalbą arba bent, statutą išleidus, parūpintas jų vertimas, kaip galima įpareigoti jas lietuviškai aiškinti? Tuo sinodo statutu remdamasis, J. Kurčevskis rašė: „<...> reikia daryti išvadą, kad lietuviškai rašytų evangelijų buvo dar prieš sinodą“¹². Panašių nuomonių yra pareikšta ir daugiau.

Plačiau savo pažiūrą čia liečiamu klausimu išdėstė K. Jablonskis. Jis mano, kad XVI a. pirmojoje pusėje turėjo žymiai padaugėti lietuviškų tekstų: „Vienuolynų lietuviški pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję bažnyčioje ir mokykloje lietuvių kalbą, negalėjo kiekvieną kartą žodžiu versti į lietuvių kalbą tekstus, turėjo turėti ar pačių paruoštus, ar nusirašytus iš kitų reikalingiausių evangelijų tekstus, katekizmą, žymesnius pamokslus ir t. t.“¹³. Tuos lietuviškus tekstus „jie atsigabendavo iš tų centrų, kuriuose mokėsi, nusirašydavo juos, vieną antrą žodį ar posakį pakeisdavo, bet neversdavo jų iš naujo savo gimtąja tarme“¹⁴. Tais samprotavimais remiamasi ir lietuvių literatūros istorijoje¹⁵.

---

¹⁰ Fijałek J. i Semkowicz W. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Viliensis. Kraków, 1948, I, p. 616–617.

¹¹ Sawicki J. Concilia Poloniae. II Synody diecezji wileńskiej i ich statuty. Warszawa, 1948, str. 130; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1955, I, p. 165.

¹² Kurczewski J. Opowiadania o dziejach chrześcijaństwa na Litwie i Rusi. Wilno, 1914, I, str. 157.

¹³ Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 105.

¹⁴ Ten pat, p. 106.

¹⁵ Lietuvių literatūros istorija. Red. Prof. K. Korsakas. V., 1957, I, p. 98.

Prasidėjęs reformacinis judėjimas antrajame XVI a. ketvirtyje taip pat teigiamai atsiliepė lietuviškiems tekstams. Žymesni jo pradininkai – A. Kulvietis ir S. Rapolionis, mirę 1545 m., paliko savo rašytų tekstų, kurių dalis pasiekė mus per pirmąsias spausdintas knygas.

Pažymėtina, kad kai kurių duomenų apie senuosius rankraštinius lietuviškus tekstus duoda ir pirmosios spausdintos knygos. Ch. S. Stangas, tyrinėdamas M. Mažvydo katekizmo kalbą, priėjo išvadą, kad joje yra „įvairaus senumo kalbinės medžiagos. Senose bažnytinėse formulėse pasitaiko formų, kurios šiaip katekizme nėra vartojamos (...). Šios formos kyla iš archaizuojančios bažnytinės kalbos“¹⁶. Jo nuomone, tiek M. Mažvydo, tiek kitų senųjų spausdintų „Tėve mūsų“ versijų pagrindas yra „viena bendra, iš lenkų kalbos išversta „Tėve mūsų“ forma“¹⁷.

Visos tos žinios, netiesioginiai duomenys ir samprotavimai verčia neabejoti, kad bent nuo XV a. pradžios būta trumpų religinių tekstų – poterių ir kitų formulių lietuvių kalba. Jų tolydžio gausėjo, ir XVI a. pirmojoje pusėje turėjo būti ne taip jau mažai, net ir stambesnių. Rankraštiniai tekstai iš karto neišnyko ir pasirodžius pirmosioms spausdintoms knygom. Bet ilgainiui knygos juos išstūmė. Niekas jų nerinko, nesaugojo, ir tik visai atsitiktinai vienas kitas galėjo išlikti, jei buvo įrašytas į knygą ar pateko į saugomų dokumentų tarpą. Lig šiol nė vienas toks rankraštis nebuvo žinomas. Todėl O. Matusevičiūtės surastasis įrašas labiausiai ir domina neabejotinu savo senumu.

Konvoliutas su įrašytu lietuvišku tekstu

Lietuviškasis poterių tekstas įrašytas knygoje, kuri labai seniai įrišta drauge su kitomis trimis. Kadangi poteriai gali būti įrašyti, jau knygas drauge įrišus, ir jos duoda šiokių tokių duomenų apie savininką ir įrašo amžių, visą konvoliutą reikia bent labai trumpai apibūdinti. Konvoliuto sudėtis tokia.

1. *Stella clericorum cui liber clerico summe neceffaria. Impreffum Lip-
tąk per melchiorem Lotter Anno Milefimo quingentefimo quarto [1504]*¹⁸.

¹⁶ Stang Ch. S. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929, S. 179.

¹⁷ Ten pat, p. 178.

¹⁸ Čia ir toliau kursyvu žymimos santrumpomis rašytuose žodžiuose praleistos raidės.

2. *Secreta sacerdotum magistri Heinrici De Hassia. Impressum Liptāk per Melchior Lotter M. quingentesimot er toi [sic! = 1503].*

3. *REsolutorium dubiorum circa celebrationem missarum occurrentium. per venerabilem dominum Ioannem de lapide doctorem Theologum parisiensem. ordinis Cartusienfis. ex sacrorum canonum probatorumque doctorum sententijs diligenter collectum. Impressum Colonie In domo Quentell. Anno domini M CCCCiiij [1504].*

4. *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque diuis officiis: et eorum administrationibus. Impressus Argentine per Marti. iu. [= Martinum] flach. Anno domini MCCCCiiij [1503].*

Pirmosios konvoliuto knygos *Stella clericorum* (Klierikų žvaigždė) autorius nepažymėtas. Jis ir yra nežinomas. Šioje nedidelėje, vos 20 puslapių knygelėje, remiantis biblija ir vadinamaisiais bažnyčios tėvais ir juos gausiai cituojant, paminint kartais ir vieną kitą antikinį autorių, pakiliu tonu stengiamasi įteigti dvasininkams ir besiruošiantiems į juos luomo pareigų supratimą, atsidavimą joms, bodėjimąsi žmogiškomis silpnybėmis. Knygelė buvo populiari dvasininkų tarpe, ir XV a. paskutiniaisiais dešimtmečiais beveik kasmet pasirodydavo jos naujas leidimas.

Secreta sacerdotum (Kunigų paslaptys) autorius Heinrichas iš Langenšteino (Heinrich von Langenstein, 1325–1397), knygoje vadinamas *Heinricus de Hassia* (Heinrichas iš Heseno), Paryžiaus, o paskui Vienos universiteto profesorius ir kurį laiką rektorius, nusipelnęs kaip vienas jo kūrėjų, žinomas savo laiku kaip kovotojas su išsakinjusiais prietaisais, kad kosminiai reiškiniai, pavyzdžiui, kometų pasirodymas, pranašaujant nelaimės – karą, marą ir t. t. Kai kuriuose savo teologinio pobūdžio raštuose kėlė katalikų bažnyčios ydas, priešdamas niūrų jos paveikslą (kai kuriuos vienuolynus apibūdino kaip paleistuvystės namus, o katedrų bažnyčias – kaip vagių ir plėšikų landynes), reikalavo reformų. *Secreta sacerdotum* – siauro profesinio pobūdžio knygelė (24 p.), skirta mišioms. Joje smulkmeniškai nurodinėjama, kaip kunigas turi laikyti rankas vienu ar kitu momentu, galvą, kaip daryti kryžiaus ženklą, ostiją pakelti ir t. t. Pabaigoje pridėta malda ir meditacija. Knygelės daug leidimų išėjo XV a., pavyzdžiui, 1497 m. net 3, 1498 – 2¹⁹.

Trečiąją konvoliuto knygelę parašė *Joannes de* (arba *a*) *Lapide* (*Heynlin*), gimęs apie 1430 m. Bazelyje ir ten apie 1510 m. miręs. Teolo-

¹⁹ Hain L. *Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD <...> enumerantur <...> Stuttgartiae et <...> Lutetiae Parisiorum MDCCCXXXI, vol. II, pars II, p. 359–361.*

gas ir humanistas, Paryžiaus universiteto profesorius ir rektorius, įsteigęs pirmąją Prancūzijoje spaustuve Paryžiuje, Sorbonos rūmuose, kurį laiką profesoriavo Tiubingene, paskui grįžo į Bazelį ir gyvenimo dienas pabaigė kartūzų vienuolyne. Žinomiausias jo darbas ir yra *Resolutorium dubiorum* (Abejonių išaiškinimas). Tai 48 puslapių smulkaus šrifto kazuistinis traktatas apie mišias. Jame sukaupti visokie nepaprasti atvejai, dėl kurių galėtų kilti abejonių, kaip elgtis. Pavyzdžiui, ar epileptikas gali laikyti mišias; ką daryti, jei dvasininkas pradės laikyti mišias užsimiršęs, kad yra ekskomunikuotas, o paskui prisimins; ar galima laikyti mišias upėje ar jūroje ir t. t. Pradėta leisti paskutiniame XV a. dešimtmetyje, knygelė susilaukė labai daug leidimų, pavyzdžiui, 1493 m. – 3, 1495 m. – 2, 1497—3 (2 iš jų Leipcige, 1 – Bazelyje)²⁰. XVI a. pradžioje ji buvo perspausdinama ir Krokuvėje (1519).

Svarbiausia mums paskutinė knyga su lietuviškuoju tekstu – *Tractatus sacerdotalis* (Traktatas kunigams). Autorius 1503 m. leidime nepažymėtas, bet jis yra žinomas iš kitų leidimų. Tai Mikalojus iš Blonės (*Nicolaus de Blonie*), apskrities miesto Varšuvos vaivadijoje, Krokuvos akademijos auklėtinis, kanonų teisės daktaras, žymus XV a. pirmosios pusės pamokslininkas, dalyvavęs Bazelio bažnytiniame susirinkime su Jogailos siūstu Poznanės vyskupu kaip jo kapelionas. Yra parašęs nemaža pamokslų (lotynų kalba), kurie XV a. pabaigoje ir dar XVI a. buvo ne kartą išleisti. *Tractatus sacerdotalis*, kaip sakoma 1512 m. leidimo (Štrasburge) pratarinėje, parašytas Poznanės vyskupo Stanislovo pavedimu, norint parūpinti dvasininkams reikalingą knygą apie sakramentus ir jų teikimą²¹. Kapitula traktatą aprobavo ir rekomendavo dvasininkams jo laikytis, o archidiakonui pavedė prižiūrėti, kad tai būtų vykdoma. *Tractatus sacerdotalis* – didžiausia knyga (252 puslapių, kiekviename po 2 skiltis) visame konvoliute. Joje rašoma apie sakramentus apskritai ir kiekvieną atskirai, mišias, brevijoriaus maldas, ekskomunikavimą, suspendavimą, interdiktą ir t. t. Pradėta leisti priešpaskutiniame XV a. dešimtmetyje, ji nuolat, beveik kasmet, ne vieną sykį ir po du kartus per metus, buvo spausdinama dar ir XVI a. antrojoje pusėje. Daugiausia leidimų išėjo Štrasburge (Argentinoje), ypač XV a. ir XVI a.

²⁰ Ten pat, t. II, d. I, p. 237–240.

²¹ Estreicher K. Bibliografia polska. Kraków, 1894, XIII, str. 173.

pradžioje, vėliau Paryžiuje, Venecijoje, Lijone. Porą kartų išleista ir Krokuvoje (1519, 1529)²³.

Visos keturios konvoliuto knygos panašaus pobūdžio, specifinės, skirtos dvasininkams ar besiruošiantiems į juos. Visos jos išleistos 1503 – 1504 m. Leipcige (Liptzk), Kelne (Colonia), Štrasburge (Argentina). Tad reiktų manyti, kad tik dvasininkas ar besirengiąs juo būti asmuo galėjo tas knygas įsigyti. Kadangi jos buvo nuolat leidžiamos ir turėjo paklausą, neužsigulėdavo, greičiausiai, visos jos ir įsigytos ne vėliau, kaip 1504–1505 m. Kitu atveju būtų didesni skirtumai tarp leidimo metų.

Klausimas, kur galėjo būti tos knygos pirktos. Neabejotina, kad Lietuvoje XVI a. pradžioje tikrai nebuvo kur jų gauti. Nors čia knygos pailengva plito, gausėjo, bet tik atskirų suinteresuotų asmenų iniciatyva. Jas reikėjo atsigabenti iš svetur, bent Lenkijos, pačiam ar surasti tarpininką. Išlikusiuose iš 1510 m. Albrechto Goštauto, Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio, turėtų rankraščių ir spausdintų knygų rinkinio (71 vienetas) sąrašuose pažymėta, kad kai kurias lotyniškąs knygas „ponas“ pirkęs Petrikave²³. Lenkijoje jau XV a. antrojoje pusėje daugiau kaip 30 asmenų vertėsi knygų prekyba²⁴. Knygos patekdavo įprastais prekybos keliais su kitomis prekėmis į centrus, daugiausia iš Vokietijos, Niurnbergo ar Leipcigo. Krokuvos akademijai reikalingi vadovėliai, taip pat bažnytinei administracijai liturginės knygos dažniausiai irgi buvo spausdinamos užsienyje, ypač Vokietijoje. Tarpininkaudavo pirkliai-bibliopolas²⁵. Tačiau toli gražu ne viską Lenkijoje buvo galima gauti. Komplektuodamas savo biblioteką XVI a. viduryje, Žygimantas Augustas siūsdavo specialius agentus į užsienį knygų pirkti.

Konvoliuto knygos, kaip atrodo, galėjo būti įsigytos Lenkijoje ar tolesniame užsienyje – Vokietijoje studijuojančio asmens. Visas tas knygas įsigyti lengviau buvo dėl to, kad jos išleistos ne taip tolimose viena nuo kitos vietose, susijusiose prekybiniais ryšiais. Knygos tada buvo brangios ir ne kiekvienam prieinamos. Gal būt, konvoliuto savi-

²³ Ten pat, p. 171–175.

²⁴ Jablonskis K. 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. – „Vilniaus Valskybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis 1958–1959“. V., 1961, p. 21–25.

²⁵ Kawecka-Gryczowa A. Rola drukarstwa polskiego w dobie Odrodzenia. – „Odrodzenie w Polsce“. Warszawa, 1956, IV, str. 505.

²⁶ Ten pat, p. 471, 504.

ninkas buvo pasituris, neblogai aprūpintas, o gal užėmė kokią bažnytinę vietą, turėjo beneficiją.

Konvoliute, be lietuviško teksto, yra daug įrašų lotynų kalba. Jų pasitaiko parašėse, o ypač daug tuščiuose knygų puslapiuose. Absoliuti įrašų dauguma, atrodo, yra vieno laiko – nebent metų kitų skirtumas galėtų būti. Knygose tie įrašai atsirado, matyt, jau konvoliutą sudarius, įrišus. O jo įrišimas senas – greičiausiai XVI a. pradžios: medžio lentelės, aptrauktos oda, kuri lig šiol apysveikė išliko tik nugarėlėje, kitur nuplyšo, pergamento, prirašyto lotyniškai, atrodo, XIV a. ranka, juostelė, nedidelis, gana dailus segtuvas. Visos konvoliuto knygos gerai ir išsilaikė todėl, kad iš karto buvo įrištos. Tik kiek nukentėjo nuo drėgmės, ypač viršutinė jų dalis, joje esantieji įrašai.

Kad įrašai daryti, knygas drauge aptaisius, akivaizdžiai galima įsitikinti iš *Resolutorium dubiorum* paskutinio puslapio ir *Tractatus sacerdotalis* pirmo (titulinio) puslapio. Per abu šiuos puslapius nusitęsia vienas, neabejotinai ta pačia ranka ir tuo pačiu metu įrašytas tekstas – *REGVLE IVRIS* (Teisės nuostatai). Be to, jeigu įrašai būtų ankstesni, įrišant kai kur būtų nupiautos raidės, o konvoliute tokių atvejų nepasitaiko.

Įrašai konvoliute yra trejopo pobūdžio.

1. Knygų parašėse dažnai trumpai pažymimi svarbesni dalykai, esą atitinkamose teksto vietose, lyg pabrėžiama, ką reikia įsiminti. Tai rodytų, kad knygos naudotos lyg koks vadovėlis. Tokių įrašų dažnai pasitaiko inkunabuluose ir XVI a. pradžios leidiniuose.

2. Užsirašyti daugiau lyg ir profesinio pobūdžio dalykai, kurių šiaip konvoliute nėra, pavyzdžiui, sutuoktusių apeigų atlikimas – klausimai jaunavedžiams, kunigo sakomi žodžiai (*Secreta sacerdotum* paskutiniame puslapyje), klebono įvesdinimas į bažnyčią (*Resolutorium dubiorum* pirmame puslapyje), valgių palaiminimas ir t. t. Kai kur pridėta ir gaidų,

3. Pasižymėtos iš biblijos ir kitų šaltinių sentencijos. Pavyzdžiui, net kelis kartus įrašyta – „Vfus et arj docuit quod sapit omnis homo“, du kartu įtraukta – „Deficit ambobus qui vlt feruire duobus“. Vienoje minima Sapfo (Lefbia quid docuit Saphof niſi amare puellaf <...>), kitoje Seneka, dar vienoje Katonas. Taip atsispindi humanizmo poveikis ir scholastinėje aplinkoje.

Sentencijos įrašytos pirmame ir ypač antrame (tuščiame) *Stella clericorum* puslapyje, pačioje konvoliuto pradžioje, tur būt, kad būtų lengviausiai surandamos. Lietuviškas poterių tekstas įtrauktas į paskutinį *Tractatus sacerdotalis* puslapį, pačią konvoliuto pabaigą, tur būt, irgi siekiant to paties. Tuo būdu įrašai, ypač sentencijos ir lietuviški poteriai, padaro iš konvoliuto lyg ir vieną knygą.

Lietuviškas tekstas atsirado konvoliute ne atsitiktinai, bet kaip vienas reikalingiausių dvasininkui dalykų. Čia šį tą pasako ir analogiškas atvejis Lenkijoje. Prie inkunabulo *Tractatus sacerdotalis* (1487) egzemplioriaus buvo drauge įrištas pergamentinis lapas su įrašytais lenkiškais poteriais²⁶.

Tarp lietuviško teksto ir lotyniškų įrašų ryškesnio skirtumo rašysenos atžvilgiu nėra. Jų ir rašyboje daug bendrumo. Lietuviškieji poteriai įrašyti kiek stambesnėmis raidėmis, kaligrafiškiau. Atidžiau įsižiūrėjus, įsitikinama, kad ir lietuviškasis tekstas, ir lotyniškieji įrašyti tos pačios rankos (ypač tai matyti iš *a, o, c, C, v, w, f, d, D* ir kitų raidžių rašymo). Dėl rašysenos panašumo į lotyniškųjų įrašų rašyseną lietuviškas tekstas taip ilgai ir buvo nepastebėtas. Iš visko atrodo, kad jis buvo įtrauktas į konvoliutą maždaug tuo pačiu laiku, kaip ir lotyniškieji užrašai.

Būtų galima tikėtis, kad tokiuose palyginti gausiuose įrašuose turėtų būti duomenų jų įrašymo laikui nustatyti. Bet dėl specifinio profesinio savo pobūdžio jie tiesiogiai nesusiję nei su laiku, nei su vieta. Jokie įvykiai, biografiniai momentai, pavardės, datos, tai, kas sietų įrašus su konkrečia tikrove, čia neminima. Tik vienoje vietoje, po įrašo *Regulae juris*, pažymėta: „*Datum rome apud sanctum Petrum*“. Taip būdavo rašoma popiežiaus ar jo vardu rašomuose raštuose. Todėl ir šiuo atveju Roma, tur būt, pažymi ne vietą, kurioje būdamas konvoliuto savininkas teisės nuostatus užsirašė, bet tų nuostatų išleidimo vietą. Tačiau kai kurių duomenų laikui nustatyti įrašai vis dėlto duoda.

1. *Resolutorium dubiorum* antrajame tuščiame puslapyje yra ilgokas įrašas — „*Doctrina s[ci]piendj s[ci]smaticos ad obedienciam sancte Romane ecclesie redeunte*“, kur išdėstyta, kaip schizmatikai (taip būdavo vadinami graikai ir rusai) priimami Romos katalikų bažnyčion. Kyla klau-

²⁶ Bystron J. Rozbiór porównawczy znanych dotąd najdawniejszych (z w. XIV i XV) tekstów modlitwy pańskiej, pozdrowienia anielskiego, składu apostołskiego i dziesięciorga przykazania. — „Prace Filologiczne“, 1885, I, str. 348.

simas, kodėl nei toje vietoje, nei kitur visai nekalbama apie „heretikų“ – įvairių reformacijos krypčių ir sektų atstovų priėmimą. Jeigu konvoliuto savininkas būtų daręs įrašus XVI a. viduryje ar vėliau, apie reformatus jis tikriausiai būtų užsiminęs. Tuo atveju įrašuose vienu ar kitu būdu reformacinis judėjimas būtų atsispindėjęs, nes katalikų dvasininkams „heretikai“ buvo daug pavojingesni už pravoslavus. Sakysim, 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo statute jau ne vieną kartą minima Liuterio herezija. Tuo remiantis, įrašų laiką galima būtų kelti į pirmąjį XVI a. ketvirtį.

2. Kad įrašai seni, rodytų ir juose vartojamos santrumpos, jų gausumas ir pobūdis. Pasitaiko vietų, kur visi žodžiai įrašyti santrumpomis. Įrašų santrumpos atitinka spausdinto teksto santrumpas, kurių taip pat labai apstu. Šis atitikimas negali būti atsitiktinis. Nors santrumpos buvo vartojamos ne tik ankstesniais amžiais, bet ir XVII – XVIII a., tačiau jų palaiptumui mažėjo, ir jos pačios kito. Konvoliuto savininkas buvo įpratęs į XV a. paąaigoje ir XVI a. pradžioje vartojamas santrumpas, patį jų rašymo būdą. Lietuviškasis poterių tekstas irgi tai rodo. Tiesa, lietuviški žodžiai rašomi ištisai, netrumpinami, bet ir čia žodis Kristus, kuris panašiai skamba ir lotyniškai (konvoliuto spausdintuose tekstuose rašoma *Christus*), parašytas gana įprasta konvoliuto lotyniškuose įrašuose santrumpa (žr. toliau, p. 36, lietuviško teksto 10 eil.).

3. Konvoliute nėra nė vieno lenkiško įrašo ar žodžio. Jo savininkas turėjo gyventi ir rašyti tada, kai dar absoliučiai viešpatavo lotynų kalba. Jeigu įrašai konvoliute būtų atsiradę XVI a. viduryje ar vėliau, aišku, lietuviškame tekste nebūtų minėtos santrumpos, taip pat ir antrosios (liet. teksto 24 eil.). Labai galimas dalykas, kad pastarosios vietoje būtų lenkiški žodžiai. Palyginę konvoliuto įrašus su XV a. inkunabuluose esančiais, matome daug bendrumo ir panašumo rašysenos ir santrumpų atžvilgiu, o ryškesnių skirtumų nepastebime.

Visi šie dalykai rodytų, kad lietuviškasis tekstas konvoliute buvo įrašytas jau XVI a. pradžioje, gal net pirmajame dešimtmetyje. Galima būtų tikėtis kai kurių duomenų ir iš konvoliuto proveniencijos įrašų, bet jie yra tik iš vėlesnio laikotarpio ir maža ką tepasako. Proveniencinių įrašų tėra vien pirmojoje knygoje – *Stella clericorum* tituliniam puslapyje. Seniausias jų – XVI a. antrosios pusės ar XVII a. – įrašytas apačioje „*Pro libraria Vilnensi Fratrum Minorum*“. Taigi mums nežinomas asmuo ją padovanojo ar paskyrė Vilniaus pranciškonų bib-

liotekai. Iš vienuolyno knyga pateko į Vilniaus viešąją biblioteką, iš jos perėjo į Stepono Batoro universitetą, vėliau – į Vilniaus Valstybinį V. Kapsuko universitetą. Proveniencija rodo, kad konvoliutas visą laiką buvo Lietuvoje, Vilniuje. Tur būt, ne kur kitur, o Vilniuje į jį buvo įrašytas ir lietuviškasis poterių tekstas.

Lietuviškasis tekstas

Paskutiniame konvoliuto puslapyje, žemiau dabar jau išblukusio, drėgmės apnaikinto 4 eilučių lotyniško įrašo (nesusijusio su tolesniu) be jokios antraštės įrašyti lietuviški poteriai: *Teve myfu, Swjeyka maria* ir *Czykŷv jngi dzewa thŷawa*. Žemiau jų likusioje tuščioje vietoje, praėjus ne vienam amžiui, matyt, kokio vienuolio pridėta dar lotyniška maldos „Sveika Marija“ pradžia: „Aue Maria gratia plena Dominus tecum benedicta tu“.

Įrašytame lietuviškame tekste nėra dekalogo ir „Sveika Marija“ daug trumpesnė, negu M. Daukšos verstame J. Ledesmos katekizme (1595) ir vėlesniuose katalikiškuose raštuose. Tai, atrodo, nėra atsitiktinis dalykas.

Dekalogas vėliau, kaip „Tėve mūsų“ ir „Tikiu“, pasidarė sudėtinė poterių dalis. Tiesą sakant, jis nebuvo užmirštas ar ignoruojamas, o nuo IX a. įeidavo ir į katekizmo programą. Bet vis atsirasdavo tokių, kurie neigdavo, kad jis būtų privalomas krikščionims. Tik M. Liuteris savo mažajame katekizme (1529) skyrė jam pirmąją vietą. Tridento bažnytinis susirinkimas (1545–1563) pasmerkė tuos, kurie dekalogą norėtų atmesti, ir suteikė jam vėliau įprastą, pastovią formą: kai kas buvo patrumpinta, praleista, o kai kas praplėsta, pakeista²⁷.

Lenkijoje dekalogas mažiau tebuvo paplitęs už „Tėve mūsų“ ir „Tikiu“. Daugelyje seniausių rankraštnių poterių tekstų jo nėra. Būdinga, kad jo nėra ir pirmajame spausdintame lenkiškame poterių tekste – 1475 m. išleistuose Vroclavo vyskupo Konrado sinodo statutuose (Statuta synodalia episcopi Conradi)²⁸.

²⁷ Enciclopedia Italiana, 1931, XII, p. 452.

²⁸ Kryński A. A. i Kryński M. Zabytki języka staropolskiego z wieku XIV-go, XV-go i początku XVI-go. Wyd. II. Warszawa, 1925, str. 331–332. Taip pat dekalogo nėra ir lenkiškų poterių tekste prie 1487 m. inkunabulo „Tractatus sacerdotalis“.

J. Lebedžio tėvai

Matyt, ir Lietuvoje į dekalogą nebuvo žiūrima kaip į vieną pagrindinių katalikybės dalykų. Cituotuose šaltiniuose apie krikščionybės įvedimą jis visai neminimas. Tikriausiai, dekalogas irgi buvo išverstas į lietuvių kalbą, gal kiek vėliau, kaip „Tėve mūsų“ ir „Tikiu“, bet, tur būt, mažiau tepaplito. Gal tik po 1528 m. Vilniaus sinodo į jį daugiau buvo kreipiama dėmesio. Šiaip ar taip, tas faktas, kad dekalogas neįtrauktas į konvoliutą, verčia manyti, kad lietuviškasis tekstas įrašytas jokiū būdu ne XVI a. antroje pusėje, bet anksčiau, greičiausiai, amžiaus pradžioje.

Dar daugiau pasako „Sveika Marija“ tekstas, jo trumpumas. „Sveika Marija“ susideda iš 3 dalių: 1) angelo pasveikinimo (Luk. 1,28), 2) Elžbietos žodžių (Luk. 1,42) ir 3) maldos. Senaisiais laikais buvo plačiau žinoma tik pirmoji dalis. XIII–XIV a. prie jos pridėtas Elžbietos pasveikinimas ir dar žodžiai *Jėzus*, arba *Jėzus Kristus*, o dažnai dar ir *Amen*. Trečioji dalis (malda) atsirado XV a. pabaigoje ar XVI a. pradžioje kameldulių ir kai kurių kitų ordinų vienuolių brevijoriuose. Kamelduliais pasekė trinitoriai ir pranciškonai. Tik Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimu reformuojant brevijorių (1568), visos trys dalys buvo oficialiai pripažintos, ir „Sveika Marija“ įgavo vėliau visuotinai vartojamą katalikų bažnyčioje formą²⁹.

Seniausiuose lenkiškų poterių rankraštiniuose tekstuose, taip pat ir spausdintame 1475 m. tekste, „Sveika Marija“ teturi I–II dalį. Pirmą kartą III dalis pasirodė prie 1487 m. inkunabulo „Tractatus sacerdotalis“ įrištame pergamentiniame lape su lenkišku poterių tekstu. To teksto įrašymo data nėra tiksliau nustatyta. Spėjama, kad tai padaryta pirmaisiais XVI a. metais³⁰.

Lietuviškajame „Sveika Marija“ tekste tėra I–II dalis. Tai rodo viso įrašo senumą ir verčia taip pat galvoti apie XVI a. pradžią.

Svarbus klausimas, ar poterių tekstas iš naujo verstas, ar tai yra senesnio vertimo nuorašas. Prielaidą, kad tas tekstas ne iš naujo verstas, bet nurašytas iš senesnio vertimo, patvirtina nemaža faktų. Pirmiausia – tai bendras konvoliute randamų lotyniškų įrašų neoriginalumas: visi tie įrašai, kaip anksčiau minėta, yra iš kur nors nusirašyti. Taigi ir lietuviškas poterių tekstas galėjo būti iš kito, senesnio teksto nura-

²⁹ Encyklopedja Kościelna, 1894, XX, str. 560–562; Enciclopedia Italiana, 1930, V, p. 615.

³⁰ Bystron J. Rozbiór porównawczy <...> str. 354.

šytas. Antra, poterių tekste randami taisymai yra tokio pobūdžio, kad taip pat verčia manyti tą tekstą buvus nusirašytą: pavyzdžiui, 12 eilutėje išbraukta *syn yā vjēnothuri*, be abejo, tik dėl to, kad nusirašant, matyt, buvo „persokta“ į kitą eilutę ar tolimesnius žodžius toje pačioje eilutėje ir paskui, tai pastebėjus, grįžta prie „normalios“ žodžių tvarkos. Įrašyti poterių tekste atskirų žodžių bei žodžių formų sinoniminiai variantai: *vʃzɔʒjēsthaf* virš *yʃʒpjalataf* (15 eil.) ir *anta Dvngu* virš *Dangvafnv* (18 eil.) taip pat, atrodo, atsiradę todėl, kad, nusirašius tekstą, imta abejoti dėl atskirų senesniame poterių vertime pavartotų žodžių bei žodžių formų tikslumo ar aiškumo. Tokių abejonių galėjo kilti, ypač turint galvoje lenkiškų poterių formules, kurių tarpe buvo ir „wstąpił na nebiosa“³¹; pastarosios „tikslesnį“ lietuvišką atitikmenį *anta Dvngu* nurašytojas ir įsirašė savo tekste. Apie tai, kad poterių tekstas buvęs nurašytas iš senesniojo, byloja iš dalies dar ir nedidelis įvairių taisymų kiekis: pirmąkart versdamas žmogus, ypač ano meto sąlygomis, galėjo dažniau suklysti ir daugiau palikti įvairių redakcinio pobūdžio taisymų. Tuo tarpu aprašomajame tekste tokių taisymų beveik nėra (minėti sinoniminiai variantai įrašyti, neišbraukus jų atitikmenų pagrindiniame tekste). Pagaliau raidžių *a* ir *o* neaiškus rašymas, kur-ne-kur pasitaikančios klaidos (pvz., *giwa* vietoj *giwu* 20, *amfʒjv* vietoj *amfʒjv* 23) taip pat, veikiausiai, atsiradusios, nusirašant tekstą (gerai neįskaičius ankstesnio rankraščio).

Tai, kad nusirašytasis lietuviškas poterių tekstas verstas ne iš lotynų, bet iš lenkų kalbos, rodo jo palyginimas su lotyniškuoju ir atitinkamais lenkiškais XV–XVI a. poterių tekstais. Antai lotyniškoji konjunktyvo forma *sanctificetur* lietuviškame „Tėve mūsų“ tekste, panašiai kaip ir žinomuose ano meto lenkiškuose šios maldos tekstuose, išversta¹ liepiamąja nuosaka: *ʃzvjʃkifi* 1 (plg. 1475 m. spausdinto lenkiško teksto *oswyentcze*, rankraštinio *M*₆ – *szwyaczy szye*, rankraštinio *M*₇ – *szwyaczysya*)³². Lotyniškas „Tikiu“ maldos posakis *con-*

³¹ Daugelyje žinomų lenkiškų tekstų sutinkama konstrukcija *na nebiosa*, žr. Bystron J. *Rozbiór porównawczy* <...> str. 353; Taszycki W. *Najdawniejsze zabytki języka polskiego*. Wrocław, 1951, str. 142–144. Tikrai viename XIV a. pabai-gai priskiriamame tekste yra *w nebiosa*, žr. Kryński A. A. i Kryński M. *Zabytki* <...> str. 35.

³² Čia ir kitur remiamasi 1475 m. lenkišku spausdintu tekstu ir *M*₁, *M*₆ ir *M*₇ pažymėtais rankraštiniais tekstais, paskelbtais J. Bistronio straipsnyje (žr. Bystron J. *Rozbiór porównawczy* <...> str. 352–353 ir 389–390); *M*₈ pažymėto rankraščio pavyzdžiai paimti iš Kryński A. A. i Kryński M. *Zabytki* <...> str. 34–35.

ceptus est de spiritu sancto lietuviškame tekste, panašiai kaip ir kai kuriuose lenkiškuose tekstuose, išverstas ne prielinksnine, bet įnagininkine konstrukcija: *prafidyājf efczi fžwenthv dwašjv* 14 (plg. 1475 m. spausd. lenkiškojo teksto *se poczul duchem swyentim*, rankraštinio M₆ – *szq poczal duchem szwathj̄m*,³³ rankraštinio M₈ – *poczol szø yesth sz ducha szwanthego*). Lenkiškojo originalo įtaką lietuviškam tekstui rodo taip pat ir lytis *panfškvažv* ~ panskuoju 15 (plg. M₆: *pod ponszkym*, M₇: *pot ponskym*), nes, jeigu tas tekstas būtų verstas iš lotynų kalbos, lauktume jame lyties *Pontium* ar *Pontiu* (plg. lot. *sub Pontio Pilato*). Galimas daiktas, vertimu iš lenkiškojo originalo aiškintinas ir lietuviškojo teksto posakyje *gjalbžaki nvagi viša piktha* 6–7 vartojamas žodis *piktas*, nes lotynų *malum* čia, reikia manyti, būtų buvęs išverstas žodžiu *blogas* (*piktas* šiame posakyje atsirado kaip lenkų *zły* vertinys, plg. 1475 m. spausd. lenkiško teksto: *zbaw nas od zleho*, M₆: *nasz szbaw odeszlego*, M₈: *nas zbaw ote fsego zlego*). Pagaliau tai, kad poterių tekstas verstas iš lenkiškojo originalo, rodo ir jame sutinkami polonizmai: *alba* ir kt.

Dešifruotas tekstas

Teve mvfu kurif efi Dangwafu šžvžjkišfi vardaf tava³³
 athažki tava karalifštja buki thava vala kažp dvn-
 gvž thežp šžamžaj. Dvanv mvfu višu dženv dvaki
 mvmvf nv žr athlažški mvmvf mvfu kalthesf
 5 kažp žr meš athlažžame³⁴ mvfu kalczžemvf
 nževžjaki mvfu šžalanv ale mvš gjalbžaki ³⁵ nvagi
 viša piktha amen.
 Swžejka maria mžlyštas pžlna dževaf švthavimž
 pagirtha thv tharpu matherv žr pagirthaf

³³ Ar šio žodžio gale, kaip ir kai kuriais kitais atvejais, yra parašyta raidė *a* ar *o*, sunku tikrai pasakyti, nes rankraštyje šių raidžių grafinis vaizdas dažnai yra labai panašus, o kartais net ir visai identiškias. Todėl, dešifruojant rankraščio tekstą, lyginta tų raidžių rašysena su jų rašysena lotyniškuose šio teksto autoriaus įrašuose, randamuose „Tractatus sacerdotalis (...)“ ir kt. knygoje. Tačiau ir toks palyginimas ne ką čia galėjo padėti: lotyniškuose įrašuose taip pat nematyti didesnio skirtumo *a* ir *o* rašysenoje.

³⁴ Po *dz* yra neaiški (sulieta) raidė.

³⁵ Galūnės *i* neaiški – sulieta su *k*.

- 10 gimif s̄j̄vatha thava ȳesus *christus*
 C̄j̄k̄ȳv̄ yngi d̄zewa th̄yawa viſagalinc̄zi dar̄ȳthāȳv
 Dangawſ ir ſ̄zam̄ȳaſ / ir ingi [iſbr.: ſ̄vnv̄ ȳa v̄ȳenothuri]
 yeſu kriſtu ſ̄vnv̄ ȳa v̄ȳenathuri panv̄ mv̄ſu kur̄ȳſ
 praſid̄ȳāȳſ eſc̄zi ſ̄j̄wenthv̄ dwaſ̄ȳv. gimif ȳſgi mariaſ
- 15 mergaſ / kinthiſ pa panſkvāȳv pilatu / ȳſ̄p̄ȳalataſ [virſuj:
 v̄ſ̄j̄c̄z̄ȳeſthaſ]³⁶
 alba v̄ſ̄j̄muſ̄z̄thaſ anth kr̄ȳſ̄z̄awſ nvmiriſ ȳr pakaſthaſ
 nv̄ſ̄j̄ȳngi [iſbr.: p̄ȳ] peklvaſnv̄, tr̄ȳac̄z̄v̄ d̄z̄env̄ k̄ȳalȳſi ȳſ̄j̄gi nv-
 mirv̄ſ̄ȳv / v̄ſ̄j̄j̄ȳngi Dangvaſnv̄ [virſuj: anta Dvngu] ſad̄z̄ȳ antha
 Deſ̄j̄yn̄ȳaſ
 d̄zewa th̄ȳava viſagalinc̄za / nvagi thi athāȳſ [iſbr.: ſvd̄ſ̄j̄]
- 20 ſvd̄z̄ȳthv̄ giwa³⁷ ȳr nvmirv̄ſ̄ȳv. c̄j̄k̄ȳv̄ yngi dvaſ̄ȳv
 ſ̄j̄wenthv̄ / ſ̄j̄wenthv̄ baſ̄zn̄ȳc̄z̄v̄ kr̄ȳk̄ſ̄j̄c̄zan̄ȳv – ſ̄j̄wen-
 thv̄ȳv Drawgiſti athlēȳd̄z̄ȳmv̄ grechv̄ / kv̄nv̄ ȳſgi
 nvmirv̄ſ̄ȳv k̄ȳalȳmv̄ / pa ſ̄merc̄zi amſ̄j̄ȳv³⁸ ſ̄j̄ȳvathv̄
 ter *Dicitur*
- 25 d̄zeve bv̄ki m̄ȳlaſ̄j̄ȳrdaſ mani greſ̄j̄namv̄ amen

Transponuotas į literatūrinę kalbą tekstas

Tėve mūsų, kuris esi danguosu, švęskisi vardas tavo,
 ateiki tavo karalystė, būki tavo valia kaip dan-
 guj teip žemėj. Duoną mūsų visų dienų duoki
 mumus nū ir atleiski mumus mūsų kaltes,

5 kaip ir mes atleidžiame mūsų kaltiems,
 neveski mūsų žalonų³⁹, ale mus gelbėki nuogi
 viso pikto. Amen.

Sveika Marija, mylistos⁴⁰ pilna, dievas su tavimi,
 pagirta tu tarpu moterų, ir pagirtas

³⁶ Viršuj žodžio *yſ̄p̄ȳalataſ* rankraštyje yra neaiškiai užrašytas kitas žodis, kuris čia dešifruojamas kaip *v̄ſ̄j̄c̄z̄ȳeſthaſ* < užciestas „užtiestas“ (plg. K. Sirvydo PS II 58: vnt križiaus *ī̄pelotu* ir *ī̄tieſtu*).

³⁷ Čia galūninis *a*, veikiausiai, yra klaida.

³⁸ Šiame žodyje po *ȳ*, galimas daiktas, yra praleista raidė *n*: sprendžiant iš lenkiško teksto, o taip pat iš žinomų XVI–XVII a. lietuviškų tekstų, čia turėtų būti *amſ̄j̄yn̄v̄* ~ *am̄žinų*.

³⁹ *į žalą? į pagundą? į pragaištį?*

⁴⁰ malonės (*mylista* – aplietuvintas skolinys iš sen. baltarusių *милость* ar lenkų *miłość*).

- 10 gymis⁴¹ žyvato⁴² tavo Jėzus Kristus.
 Tikiu ingi dievą tėvą, visagalintį darytoją
 dangaus ir žemės, ir ingi [išbr.: sūnų jo vienotūrį]
 Jėzų Kristų, sūnų jo vienatūrį⁴³ poną mūsų, kuris
 prasidėjęs esti šventa dvasia, gimęs išgi Marijos
- 15 mergos, kentęs po panskuoju⁴⁴ Pilotu, išpėlotas [viršuj:
 užtiestas]⁴⁵
 arba užmuštas⁴⁶ ant kryžiaus, numiręs ir pakastas⁴⁷,
 nužengė [išbr.: pi] pekluosnu, trečią dieną kėlėsi išgi nu-
 mirusių, užžengė danguosnu [viršuj: anta dangų], sėdi anta dešinės
 dievo tėvo visagalinčio, nuogi tę ateis [išbr.: sudz]
- 20 sūdytų⁴⁸ gyvų ir numirusių. Tikiu ingi dvasią
 šventą, šventą bažnyčią krikščionių, šven-
 tųjų draugystę, atleidimą griechų, kūnų išgi
 numirusių kėlimą, po smerti amžiną žyvata⁴⁹.
 Ter dicitur⁵⁰
- 25 Dieve, būki mielaširdas mani griešnamu. Amen.

Rankraštinis tekstas ir atitinkami spausdintieji XVI–XVII a. lietuviški tekstai

Anksčiau iškeltoms prielaidoms dėl rankraštinio lietuviškojo po-
 terių teksto įrašymo laiko neprieštarauja ir to teksto palyginimas su
 žinomais spausdintais XVI–XVII a. lietuviškais poterių tekstais. Pa-
 lyginus jį su M. Mažvydo, M. Daukšos ir kitų ano meto autorių kny-
 gose užfiksuotais poterių tekstais, visų pirma krinta į akis tai, kad
 jame dar nėra kai kurių trafaretinių formulių, būdingų spausdintiems
 tekstams. Pavyzdžiui, vietoje spausdintų „Tėve mūsų“ tekstų formulės

⁴¹ gemalas, vaisius.

⁴² iščių, vidurių (*žyvatas* – skolinys iš sen. baltarusių *жувот* ar lenkų *żywot*).

⁴³ vienintelį, visiškai vieną.

⁴⁴ Pontijum (biblinis vardas; būdvardis *panskas* čia atsiradęs iš lenkų *pontski*, plg. pod. *Pontskim* Pilatem).

⁴⁵ *išpėlotas* – išplėtotas ant kryžiaus, nukryžiuotas; *užtiestas* – uždėtas.

⁴⁶ primuštas, prikaltas.

⁴⁷ palaidotas.

⁴⁸ teistų (*sūdyti* – skolinys iš sen. baltarusių *cydumь*).

⁴⁹ gyvenimą (plg. 42 pastabą).

⁵⁰ triskart sakoma.

„nevesk mūsų *ing pagundymą* (*pagundyman*)“⁵¹ rankraštiniam [poterių tekste randame: „neveski mūsų *žalonu*“; vietoje spausdintų „Sveika Marija“ tekstų formulės „*pagirtas vaisius*“⁵² rankraštiniam tekste – „*pagirtas gymis*; vietoje spausdintų „Tikiu“ tekstų formulių „sūnų jo *vienatij*“, „*prasidėjo iš (nuog) dvasios šventos*“, „(buvo) *nukryžiuotas*“⁵³ rankraštiniam tekste – „sūnų jo *vienatūri*“, „*prasidėjęs esti šventa dvasia*“, „*išpėlotas (užtiestas) alba užmuštas ant kryžiaus*“.

Čia nurodytos rankraštinio teksto formulės skiriasi nuo atitinkamų formulių, randamų spausdintuose XVI–XVII a. poterių tekstuose, tiek atskirais žodžiais bei žodžių formomis, tiek ir sintaksinėmis konstrukcijomis. Antai lenkiško originalo žodžių junginys *na pokuszenie* (lot. *in tentationem*) rankraštiniam tekste išverstas žodžio *žala* iliatyvu, o spausdintuose tekstuose – *pagundymu* su prielinksniais *ing* (*i*) ar *ant*, taigi prielinksnine konstrukcija, išskyrus AK, kur yra iliatyvas *pagundyman* ir GK bei BLK, kur, kaip minėta, vietoje *ing(i)* yra *unt*. Lenkiško originalo žodis *owoc* ar *plód* (lot. *fructus*) rankraštiniam tekste išverstas *gymiu*⁵⁴, o spausdintuose – *vaisium*; lenk. *jedyny* (lot. *unicus*) rankraštiniam tekste išverstas *vienatūriu*, o spausdintuose – *vienatiju*; lenk. *ukrzyżowan* (lot. *crucifixus*) rankraštiniam tekste išverstas perifrastiniu junginiu *išpėlotas alba užmuštas ant kryžiaus*, kuriame prie žodžio *išpėlotas* yra dar įrašytas kaip sinonimas *užtiestas*,

⁵¹ Plg.: *Newed mus ingi pagundima* MK 23, 25, *newed mus ing pagundima* VEch 29,9, *ne wed mus ing pagundima* BK 27, 3–4, *ne węd mūsų ing pagundimą* DK 46, 10–11, *Ne wefk mužu ing pagundima* PK 10, 5, *ne wefk' mūsų pagundiman* AK 37, 4, *Newefk mužu ing pagundima* PP 12, 3 (čia kiek išsiskiria tik GK ir BIK, kur yra *vnd pagundimo* SLS 198, *vnt pagundimo* BIK 4, 7). Prie pavazdžio esanti raidinė santrumpa čia ir kitur žymi knygos pavadinimą (žr. straipsnio pabaigoje pridėtą santrumpų sąrašą), po santrumpos einantis pirmas skaitmuo – knygos puslapį, o tolimesnis – eilutę.

⁵² Plg.: *pagirtas wáifius* DK 58, 14, *pagirtas wáifius* AK 48, 4–5, *páirtas wayfius* BIK 4, 12 (čia pateikti pavyzdžiai tik iš katalikiškų leidinių, nes reformatų leidiniuose dėl jų skirtingo požiūrio į Marijos kultą „Sveika Marija“ maldos nėra).

⁵³ Plg.: *funu ia wienatigi* MK 21, 6, *Sunu jo wienatighy* VEch 15, 7–8, *fūnų io wienatii* DK 23, 8, *funu io wienatigi* PK 7, 5–6, *funu io wienatii* AK 15, 18–19, *Sunu io wienatii* BIK 4, 19–20, *Sunu jo wienatij* PP 10, 1; *prašideiaje išch dwašes schwintafes* MK 21, 9–10, *prašideia nūg Dwašes schwentofes* VEch. 15, 22–16, 1, *prašideio iš Dwašios šžwėtós* DK 23, 9–10, *prašideio iš Dwašios šžwėtós* PK 7, 7–8, *prašideio išgi Dwašios šžwintos*, AK 15, 20–21, *prašideio išg dwašios šžwintos* BIK 4, 21, *prašideio iš Dwašios S*. PP 10, 2; *nokrišawotas* MK 21, 12–13, *nukrišawotas* VEch 16, 3, *Nukrišewótas* DK 23, 13, *nukrišawotas* PK 7, 9–10, *buo nukrišawotas* AK 16, 3, *buwo nukrišawotas* BIK 4, 23–24, *nukrišawotás* PP 10, 4.

⁵⁴ Žodžiu *gymis* čia, tur būt, išverstas lenkų *plód* (užfiksuotas šis žodis spausdintame 1475 m. lenkiškų poterių tekste: „*boguslaweny owocz plod brzuchat tuego suantego*“), nes pagrindinė žodžio *owoc* reikšmė yra „*augalo ar medžio vaisius*“.

o spausdintuose – žodžiu *nukryžiatotas* arba predikatyviniu žodžių junginiu *buvo nukryžiatotas*. Pagaliau minėtas lenkiško originalo posakis *się począł duchem świętym* (užfiksuotas 1475 m. išspausdintuose lenkiškuose poteriuose) rankraštiniame tekste išverstas originalui tolygia įnagininkine konstrukcija *prasadėjej estī šventa dvasia*, o spausdintuose tekstuose – prielinksninėmis konstrukcijomis: *prasadėjo iš(gi) dvasios šventos(ios)* arba *prasadėjo nuog dvasios šventcsios* (plg. rankraštnių XV a. ir spausdintų XVI a. lenkiškų tekstų formulę *się począł z ducha świętego*, lot. *conceptus est de spiritu sancto*).

Visa tai rodo, kad rankraštinis tekstas buvo nurašytas ne nuo kokio nors spausdinto lietuviško teksto, be to, kad jo įrašymo metu dar nebuvo tvirčiau nusistovėjusios atskiros lietuviškos poterių formulės. Atskirų formulių nenusistovėjimas ypač akivaizdžiai matyti iš rankraštinio „Tikiu“ maldos teksto, kur randame netik spausdintuose tekstuose nesutinkamą perifrastinį posakį (*išpėlotas alba užmuštas ant kryžiaus*), bet ir sinoniminio pobūdžio leksinių bei sintaksinių variantų: be anksčiau minėto *užtiestas* (vʃʒcʒʃeʃthas), įrašyto prie *išpėlotas* (yʃʒpʃyalatas), čia prie daugiskaitos iliatyvo lyties *danguosnu* (Dangvaʃnv) dar įrašyta prielinksninė konstrukcija *anta dangų* (anta Dvngu).

Kad būtų galima susidaryti aiškesnį vaizdą apie rankraštinio ir spausdintųjų XVI–XVII a. lietuviškų poterių tekstų skirtybes, toliau čia (p. 40) pateikiamas visas rankraštinis „Tėve mūsų“ maldos tekstas pagrečiui su atitinkamais spausdintais M. Mažvydo⁵⁵, M. Daukšos⁵⁶ ir 1605 m. anoniminio katekizmo⁵⁷ tekstais. Lyginimui parinkti pastarieji spausdinti tekstai tokiais sumetimais: 1) M. Mažvydo 1547 m. katekizme, ligi šiol turimais duomenimis, pirmąkart buvo išspausdinti lietuviški poteriai, kurių forma, apskritai imant, maža kuo tesiskiria nuo vėlesnių Rytų Prūsijos liuteronų raštų (B. Vilento, J. Bretkūno ir kt.); 2) M. Daukšos 1595 m. katekizme – pirmą kartą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje išspausdinti lietuviški poteriai, skirti katalikams, kurių forma, apskritai kalbant, taip pat buvo perimta vėlesniųjų

⁵⁵ M. Mažvydo tekstas čia pateikiamas iš jo 1547 m. katekizmo originalo, esančio Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau VVUR).

⁵⁶ M. Daukšos tekstas pateikiamas iš jo 1595 m. katekizmo originalo, esančio VVUR.

⁵⁷ Anoniminio 1605 m. katekizmo tekstas pateikiamas iš šio katekizmo fotokopijos, esančios VVUR.

Rankraštinis tekstas (RT)	M. Mažvydo tekstas (MT)	M. Daukšos tekstas (DT)	1605 m. katekizmo tekstas (AT)
<p>Tėve mvju kuris efi Dangwaſu ſgwyſkiji vardaſ tava athayki tava karaliſtija buki thava vala kayp dvngvy theyp ſgamyaÿ. Dvanv mvju viju dgenv dvaki mvmvſ nv ÿr athlayſki mvmvſ mvju kaltheſ kayp ÿr meſ athlayÿdgame mvju kalcaÿemvſ nyevÿaſki mvju ſgalanv ale mvſ gyalbyaki nvagi vija piktha amen.</p>	<p>Tewe mvju kuris eſji dangwuſu. Schweÿkije vardaſ tava. Ateik karaliſte tava Buki tava valia kayp daÿui tayp ir ſgomeie. Dona mvju wyſſudienu dodi mumus nu. ÿr atleid mumus mvju kaltibes, kayp mes atleidem mvju kaltimus. Newed mus ingi pa_undina. Bet gielbek mus nogi wyja pikta. Amen.</p>	<p>Tėwė mūſjū kuris eſji daÿūje Sgwėjkis wārdas tawo Atāik karaliſte tāwo Buk walā tāwo kayp' daÿui teip' ir ſėmeie Dūnā mūſſjū wiſſjū dienų dūd' mumus ſātia diena ÿr atlaid' mūmus mūſjū kaltės kayp' ir mės atlaidžėmė ſāwiemus kaltiems ÿr nė wėd mūſſjū ing pagūndimā Bat' gėlb mus nūg pikto Amen.</p>	<p>Tėwe mūſju kuris eſji dungūſu Sgwijkis wardas tawo. Atayk kāraliſte tawo. Būk walā tawā kayp' dunguy tep' ir ėėmey Dūnu mūſju wiſſju diėnu dūk mūmus nu. ÿr atlayd mūmus kaltės mūſju kayp' ir mes atlaydĵiame kaltiėmus ſawiėmus. ÿr ne wėjk' mūſju pagūndiman. Bet' gėtbek' mūs nūg pikto. Amen.</p>

katalikiškų raštų autorių; 3) 1605 m. anoniminiame katekizme paskelbtas poterių lietuviškas tekstas tarmės atžvilgiu yra artimiausias aprašomajam rankraštiniam tekstui.

Palyginus visus šiuos tekstus, nesunku pastebėti, kad rankraštinis tekstas daugiausia bendrų kalbinių (ypač fonetikos) lyčių turi su 1605 m. anoniminio katekizmo tekstu, plg.: *Dangwafu* RT ir *dungŭfu* AT, *šzvÿſkiſi* RT ir *Szwiſkis* AT, *athayki* RT ir *Atayk* AT, *Dvanv* RT ir *Dŭnu* AT, *dvaki* ir *dŭk* AT, *nÿevÿafki* RT ir *ne weſk'* AT ir kt. Tai paaiškinama tų dviejų tekstų tarminio pagrindo artimumu: 1605 m. anoniminiame katekizme labiau prisilaikyta rytų aukštaičių (puntininkų) tarmės, o rankraštiniam tekste, kaip vėliau matysime, – pastarajai artimės rytinių dzūkų tarmės. Tačiau atskiromis poterių formulėmis rankraštinis tekstas vis dėlto glaudžiau susisieja su M. Mažvydo tekstu, o ne su 1605 m. anoniminio katekizmo ar M. Daukšos tekstais, plg., iš vienos pusės, *buki thava vala* RT, *Buki tawa valia* MT, o iš kitos – *Bŭk walá tawá* AT, *Buk walá táwo* DT; *mvſu kalcžÿemvſ* RT, *muſu kaltimus* MT ir *kaltiémus fawiémus* AT, *fáwiémus kaltiemus* DT; *nvagi viſa piktha* RT, *nogi wyſa pikta* MT ir *nŭg pikto* AT, *nŭg pikto* DT. Šių formulių sutapimas rankraštiniam ir M. Mažvydo tekste rodo, kad M. Mažvydas rėmėsi ankstesniu, negu vėlesnieji lietuviškų religinių raštų autoriai, poterių variantu ir kad tas variantas buvęs artimesnis užfiksuotam rankraštiniam tekste. Antra vertus, tokių rankraštinio teksto formulių, kaip *tève mŭsŭ, ſvęskisi vardas tavo, ateiki tavo karalyſtė, bŭki tavo valia, viſŭ dieny, pagirta tu tarpu motery, tikiu ingi dievŭ tėvŭ, tikiu ingi dvasiŭ ſventŭ* ir kt., visiškas ar bemaž visiškas sutapimas su atitinkamomis spausdintŭ lietuviškŭ poterių tekstŭ formulėmis rodo anksčiau buvusį vienŭ bendrŭ, iš lenkŭ kalbos išverstŭ lietuviškŭ poterių variantŭ⁵⁸.

Rankraštinio teksto rašyba

Kaip matyti iš fotokopijos, lietuviškas rankraštinis poterių tekstas įrašytas lotyniškaisiais gotinio stiliaus rašmenimis, kurie, A. Briuknerio tvirtinimu⁵⁹, lenkiškuose rankraščiuose laikėsi ligi XVI a. trečiojo

⁵⁸ Plg. Stang Ch. S. Die Sprache <...> S. 178.

⁵⁹ Brückner A. Grafika i ortografia. – Encyklopedya polska Akademii umiejności, t. II, cz. 1, w Krakowie, 1915, str. 275.

dešimtmečio. Tokio pat stiliaus rašmenimis XV a. – XVI a. pradžioje buvo rašoma ir lotyniškai tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje⁶⁰. Tačiau nuo XV a. pabaigos dėl humanizmo sąjūdžio kaskart vis labiau ėmė gausėti lenkiškų, o ypač lotyniškų, raštų, rašytų apvalios formos rašmenimis (vad. lotyniškąja antikva). Taigi rašmenų stiliaus atžvilgiu lietuviškas poterių tekstas nesiskiria nuo daugelio XV a. – XVI a. pradžios lenkiškų bei lotyniškų rankraščių.

Rankraštiniame poterių tekste lietuvių kalbos garsams žymėti vartojami 26 rašmenys: *a* (= *a*, *ą*), *b*, *c*, *ç* (= *c*, *č*?), *ch*, *d*, *d*̇ (= *dz*), *e* (= *e*, *é*, *ie*), *g*, *i* (= *i*, *į*, *y*, *i* + *j*), *y* – *ÿ* (= *i*, *į*, *y*, *j*), *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *r*, *s*, *ſ* (= *s*, *š*), *t*, *th* (= *t*), *u* (= *u*, *ų*, *ū*), *v* (= *v*, *u*, *ų*, *ū*), *w* (= *v*, *u*), *ſ*̇ (= *š*, *ž*)⁶¹.

Pasirenkant šitokius rašmenis, be abejo, buvo nusižiūrėta ir į lotyniškus, ir į lenkiškus raštus. Kad nemaža čia galėjo sverti lenkiški XV a. – XVI a. pradžios raštai, rodytų dviženklių *c*̇, *d*̇ įsivedimas, be to, dažnas dviženklis *th* vartojimas vietoje vienženklis *t*. Mat, dviženkliai *c*̇, *d*̇ lenkų raidyne atsirado dar XIV a. pirmojoje pusėje⁶² ir vėliau visą laiką buvo vartojami, o dviženklis *th* taip pat buvo labai būdingas ypač XV a. lenkiškiems raštams⁶³.

Kalbant apie rašmenų vartoseną rankraštiniame poterių tekste, reikia pasakyti, kad ji yra labai nenusistovėjusi, įvairuojanti. Neretai čia vienas kuris nors garsas žymimas keliais rašmenimis ir atvirkščiai – keli garsai vienu rašmeniu. Pavyzdžiui, sprogstamasis priebalsis *t* žymimas ir vienženklis *t* (11 atveju), ir dviženklis *th* (35 atv.); pučiamasis priebalsis *v* – ir viengubiniu *v* (22 atv.), ir dvigubiniu *w* (10 atv.); pučiamasis *s* – ir gotiniu, į abi linijos puses pratęsusiu *ſ* (bemaž visais atvejais), ir paprastuoju *s* (tiksliai žodyje *jesus* 10) ir t. t. Polifonetinė reikšmė poterių tekste turi rašmenys *e*, *i*, *y*, *ÿ*, *u*, *v*, *ſ*̇ ir kt. Pavyzdžiui, rašmuo *ÿ* čia žymi ir trumpą balsį *i* (*ÿr* ~ ir 4, 5, 16, 20, *thavimÿ* ~ tavi mi 8...), ir ilgą balsį *y* (*krÿſzawſ* ~ kryžiaus 16, *ſÿvathv* ~ žyvatą 23...),

⁶⁰ Kad gotinio stiliaus rašmenimis neretai buvo rašomi XV a. Lenkijoje ir lotyniški raštai, matyti ir iš Z. Klemensevičiaus (Klemensiewicz) knygoje „Historia języka polskiego“ (cz. I, Warszawa, 1961) idėtu to meto lotyniškų rankraščių fototipinių reprodukcijų, o apie tokio stiliaus rašmenų vartojimą XVI a. pradžioje Lietuvoje rašytuose lotyniškuose raštuose galima spręsti iš išlikusių 1527 ir 1531 m. lotynų kalba rašytų Pasvalio klebono Erazmo Eustachijaus žemės perleidimo aktų (aktai VVUR, F993).

⁶¹ Skliausteliuose nurodomi dabartiniai grafiniai rankraštinio teksto rašmenų atitikmenys.

⁶² Лер-Сплавинский Т. Польский язык. Москва, 1954 (vert. iš lenkų k.), стр. 96.

⁶³ Brückner A. Grafika i ortografia <...> str. 273.

ir priebalsių minkštumą (*czjkyjv* ~ tikiu 11, 20, *dvasjyv* ~ dvasią 20...), ir priebalsį *j* (*dvngrvj* ~ danguj 2–3, *fzamyaj* ~ žemėj 3...); rašmuo *v* ir pučiamąjį priebalsį *v* (*tava* ~ tavo 2, *vala* ~ valia 2...), ir trumpą balsį *u* (*mvf* ~ mus 6, *fv* ~ su 8...), ir ilgą *ū* (*mvfu* ~ mūsų 1, 3, 4, 6, *fvnv* ~ sūnų 13...); rašmuo *fz* – ir pučiamąjį priebalsį *š* (*fzwenthv* ~ šventą 21, *grefznavm* ~ griešnamu 25...), ir pučiamąjį *ž* (*fzamyaf* ~ žemės 12, *bafznyczv* ~ bažnyčią 21...) ir t. t.

Šitoks rašmenų vartosenos įvairavimas atsirado tiek dėl to, kad teksto įrašymo metu nebuvo dar tvirtesnių lietuvių rašto tradicijų, tiek dėl teksto įrašytojo svyravimo, neišvengiamo ypač raštijos kūrimosi pradžioje, tiek, gal būt, atskirais atvejais ir dėl neapsižiūrėjimo ar dėl kitų priežasčių. Nemaža čia, be abejo, prisidėjo ir XV a. – XVI a. pradžioje lenkų rašyboje vyravęs chaosas, kurį yra konstatavę daugelis to meto lenkiškų raštų tyrinėtojų⁶⁴. Tačiau, nesileidžiant į smulkesnį visų rankraštiniamė poterių tekste randamų rašmenų vartojimo, kaip ir apskritai rašybos nenuoseklumą, aprašymą (juos kiekvienas, skaitydamas tekstą, lengvai gali pastebėti), pravartu dar kiek žvilgterėti į a) spausdintus XVI a. lietuviškus raštus, b) išlikusius to meto Rytų Prūsijos lietuviškus rankraščius ir c) XV–XVI a. pirmosios pusės lenkiškus bei lotyniškus raštus ir pažiūrėti, kuo išsiskiria tas poterių tekstas rašybos atžvilgiu nuo visų čia suminėtu raštų, nes iš to taip pat galima šiek tiek spręsti apie poterių įrašymo laiką.

Palyginus rankraštinė poterių teksto rašybą su žinomų spausdintų XVI a. vidurio bei antrosios pusės lietuviškų raštų (M. Mažvydo, B. Vileto, M. Daukšos ir kt.), taip pat su išlikusių to meto Rytų Prūsijos lietuviškų rankraščių (J. Bretkūno biblijos vertimo ir kt.) rašyba, pastebima nemaža skirtybių, ypač atskirų rašmenų vartosenoje. Antai ir spausdintuose ano meto lietuviškuose raštuose, ir rankraščiuose priebalsis *v* paprastai žymimas dvigubiniu *w*, priebalsis *s* žodžio gale – paprastuoju (lotyniškuoju) *s*, nosiniai balsiai, ypač *q*, *ę* – rašmenimis su tam tikrais diakritiniais ženklais (ikypais brūkšneliais, „nosinaitėmis“, taškais raidės apačioje ir pan.), priebalsių minkštumas – rašmeniu *i*, dvibalsis *uo* – iš pradžios *o*, o vėliau diakritiniu *ū*; be to, Rytų Prūsijos raštams buvo būdingas priebalsio *š* žymėjimas triženkliu (vokiš-

⁶⁴ Žr. Brückner A. Grafika i ortografia <...> str. 273; Rospond S. Studia nad językiem polskim XIV w. Wrocław, 1949, str. 61; plg. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. Warszawa, 1961, I, str. 88–89.

kuoju) *fch*, priebalsio *j* – dviženkliai *gh*, o Lietuvos raštams – kietojo *l* žymėjimas diakritiniu (lenkiškuoju) *ł*, įvairių diakritinių ženklų dėliojimas ant rašmenų *c*, *s*, *z* ir kt. Retai, ypač Lietuvos raštuose, buvo vartojamas ir dviženklis *th* ir *ÿ*. Visai kas kita matyti rankraštiniame poterių tekste: čia, kaip minėta, priebalsis *v* dar labai dažnai žymimas viengubiniu *v*, priebalsis *s* ne tik žodžio pradžioje bei viduryje, bet ir žodžio gale beveik ištiesai žymimas gotiniu *f*, priebalsis *t* dažnai rašomas su *h*, t. y. *th*, o *ÿ* be kokio didesnio nuoseklumo vartojamas ir *i* trumpajam bei ilgajam, ir *j*(otui), ir priebalsių minkštumui žymėti. Be to, daugelio XVI a. vidurio bei antrosios pusės lietuviškiems raštams būdingų rašmenų (*q*, *e*, *q*, *e*, *u*, *j*, *ł*, *fch*, *ć*, *ś*, *ź*, *ż* ir kt.) poterių tekste visiškai nerandame. Todėl jau vien šios rankraštinio poterių teksto rašmenų vartojimo skirtybės leidžia manyti tą tekstą buvus įrašytą dar prieš pirmųjų spausdintų lietuviškų raštų pasirodymą.

Lyg dar tvirtesnę pagrindą nukelti rankraštinio poterių teksto įrašymo laiką ne tik į artimą mažvydiniam, bet ir į ankstesnę laikotarpį, duoda taip pat to teksto rašmenų vartosenos, kaip ir apskritai rašybos bei rašysenos, palyginimas su XV a. – XVI a. pirmosios pusės lenkiškų bei lotyniškų raštų (ypač rankraščių) rašyba bei rašysena. Sakysim, vos tik tai metus žvilgsnį į rankraštinių poterių tekstą ir kai kuriuos XV a. vidurio – XVI a. pradžios lenkiškus bei lotyniškus rankraščius (pvz., į XV a. vidurio lotynų-lenkų kalbų žodynėlį, 1514 m. lotynišką agendą ir kt.)⁶⁵, tuoj pat pastebimas tarp jų didelis rašybos bei rašysenos panašumas (vartojami tokie pat rašmenys, labai panaši atskirų rašmenų, ypač *h*, *ÿ*, *r*, *t*, *v*, *w*, forma ir kt.). Todėl, spręsdamas vien tik iš rašybos bei rašysenos panašumo ir nežinodamas, kad „Tractatus sacerdotalis“ buvęs išspausdintas 1503 m., tūlas tekstų lygintojas lietuviškojo poterių teksto įrašymo laiką galėtų nukelti net į XV a. vidurį ar antrąją pusę. Tačiau atskirų rašmenų vartosenos, kaip ir jų stiliaus bei formos lyginimas, vis dėlto daugiau duomenų suteikia poterių tekstui datuoti pirmaisiais XVI a. dešimtmečiais. Iš tokių duomenų galima nurodyti: a) XVI a. ketvirtojo-penktosio dešimtmečio lenkiškiems bei lotyniškiems raštams nebūdingą, bet poterių tekste bemaž ištiesai sutinkamą gotinio *f*

⁶⁵ Lotynų-lenkų kalbų žodynėlio fototipinę reprodukciją žr. minėtoje Z. Klementevičiaus knygoje, o 1514 m. agendos (Agenda latino et vulgari fermone Polonico <...>) – P. Chmieliowskio knygoje „Historia literatury polskiej“ (Warszawa, 1899, str. 154).

rašymą žodžio gale (pvz., iš visų peržiūrėtų lenkiškų bei lotyniškų rankraščių tiktai lotyniškai rašytame 1531 m. Pasvalio klebono Erazmo Eustachijaus žemės perleidimo akte⁶⁶ teaptiktas vienintelis tokios rūšies atvejis žodyje *donamuf*); b) minėto laikotarpio lenkiškuose raštuose gana dažnai vartojamą, bet poterių tekste nesutinkamą priebalsių minkštinamąjį ženklą *i* (pvz., gana nuosekliai jis vartojamas 1545 m. J. Sekliucjano katekizme⁶⁷, 1541 m. rankraštiniam Elžbietos Andriejovos Pasvalyje rašytame žemės pardavimo akte⁶⁸ ir kituose rankraščiuose); c) minėto laikotarpio lenkiškuose raštuose tolydžio vis dažniau pasitaikanti, bet poterių tekste visai nesutinkamą, diakritinį *ł* (toks rašmuo neretai vartojamas 1545 m. J. Sekliucjano katekizme⁶⁹ ir kituose, ypač spausdintuose, raštuose) ir kt.

Į XVI a. pirmuosius dešimtmečius labiau gravituoja poterių tekstą taip pat tikrinių vardų (pvz., *maria* 8, *jesus* 10, *pilatu* 15...) rašymas mažąja raide, sakinio pradėjimas mažąja raide (pvz., 25 eil.) ir šiaip įvairūs grafikos bei ortografijos nenuoseklumai, neretai primenantieji chaotišką XV a. lenkų rašybą.

Rankraštinio teksto tarmė

Paskaičius lietuviškąjį rankraštinį tekstą, tuoj pat krinta į akis tokios jame užfiksuotos lytys, kaip *athleydžjymv* ~ atleidimą 22, *cžykjyv* ~ tikiu 11, 20, *dženv* ~ dienų, g. pl. 3, *dženv* ~ dieną 17, *džewa* ~ dievą 11, *džewa* ~ dievo 19, *dževaf* ~ dievas 8, *dževe* ~ dieve, v. sg. 25, *esczi* ~ esti 14, *kalczjymvf* ~ kaltiemus 5, *fadžjv* ~ sėdi, praes. 18, *fmerczi* ~ smerti, d. sg. 23, *svdžjthv* ~ sūdytų, „teistų“ sup. 20, *visagalinczi* ~ visagalinį 11, *vszczjefsthas* ~ užtiestas 15 (iš viso 16), kuriose aiškiai atsispindi pagrindinė dzūkų tarmės ypatybė – afrikatų *c*, *dz* vartojimas vietoje literatūrinės kalbos dantinių *d*, *t* prieš *i*, *ie*. Reikia manyti, kad dzūkiškos afrikatos *c*, *dz* slypi ir poterių lytyse *athlyajdžame* ~ atleidžiamie 5, *tryaczv* ~ trečią 17, *visagalincza* ~ visagalinčio 19. Abejonę čia gali kelti tiktai lytis *krjvkščazanjv* ~ krikščionių 21, kuri dėl asimiliacijos dzūkuose kartais ištariama su *č* (*krikščionių arba krikščianių*) ir, gal būt, *bafž-*

⁶⁶ Aktas VVUR, F. 993.

⁶⁷ Rospond S. Studia <...> str. 66.

⁶⁸ Aktas VVUR, F. 993.

⁶⁹ Rospond S. Studia <...> str. 70.

nȳczv ~ bažnyčią 21, nes ši slavišką skolinį dzūkai taip pat dažniausiai taria su *č* (*bažnyčia*).

Be afrikatų *c*, *dz*, poterių tekste atsispindi ir kita visiems dzūkams būdinga ypatybė – literatūrinės kalbos balsių *a* (<an), *e* (<en), *e* (<*én.) vertimas į *u*, *i* tokiose lytyse, kaip *darȳthajv* ~ darytoją 11, *Drawgifi* ~ draugystę 22, *Dvanv* ~ duoną 3, *dwařjv* ~ dvasia, i. sg. 14, *gimif* ~ gimęs 14, *nvmirif* ~ numiręs 16, *fžwenthv* ~ šventa, i. sg. 14, *fžvjřkifi* ~ šveskisi 1 ir kt. Išimtį čia sudaro tiktai dvi lytys (iš 22) su neišverstais minėtais balsiais, būtent: *džewa* ~ dievą 11 ir *thjawa* ~ tėvą 11.

Su dzūkų, ypač rytinių, tarpe poterių teksto kalbą sieja taip pat lytys *Dvngu* ~ dangų, g. pl. 18, *dvngvj* ~ danguj, 1. sg. 2–3, *kinthif* ~ kentęs 15, *nufžjngi* ~ nužengė 17, *vřžžjngi* ~ užžengė 18, kuriose vietoj literatūrinės kalbos dvibalsių *an*, *en* randame *un*, *in*. Tačiau šalia šitokių lyčių tekste vis dėlto yra daugiau (11 iš 16) su išlaikytais *am*, *an*, *en*: *anth* ~ ant 16, *anta*, *antha* ~ ant 18, *amfžjv* ~ amžiną (?) 23, *Dangawř* ~ dangaus 12, *Dangawřnv* ~ danguosna 18, *Dangawřu* ~ danguose 1, *fžwenthv* ~ šventa, i. sg. 14, *fžwenthv* ~ šventą 21, 21, *fžwenthvjv* ~ šventųjų 21–22, kuriomis teksto kalba jau atsiskiria nuo rytinių dzūkų.

Rankraštiniame poterių tekste bemaž visais atvejais (išskyrus, rodos, tik *vjēnothuri* ~ vienatūrį 12, kur grafiškai aiškiai išreikštas *o*⁷⁰) tiek kirčiuotoje, tiek ir nekirčiuotoje pozicijoje išlaikytas ir senasis *ā* vietoj literatūrinės kalbos *o*: *jā* ~ jo 12, 13, *yřžpjalatas* ~ išpėlotas 15, *mariař* ~ Marijos, g. sg. 14, *matherv* ~ moterų 9, *mergař* ~ mergos, g. sg. 15, *pa* ~ po 15, 23, *panv* ~ poną 13, *fžalanv* ~ žalonu, il. sg. 6..., *mjlyřtař* ~ mylistos, g. sg. 8, *piktha* ~ pikto 7, *tava*, *thava* ~ tavo 2, *viřa* ~ viso 7, *fžjvatha* ~ žyvato 10... Dabartiniu metu geriausiai išlaikytas senasis *ā* tiktai rytinių dzūkų šnektose, ypač Adučiškio ir Dūkšto apylinkėse, be to, kiek modifikuotas (su *o* atspalviu) ir Ignalinos, Švenčionių bei Švenčionėlių apylinkėse. Nekirčiuoto *ā* izofona užgriebia jau didesnę rytinių dzūkų plotą, nors kai kur (pvz., atskirose Švenčionių rajono gyvenamosiose vietose) jis yra išvirtęs į *o*⁷¹. Visa tai turint galvoje, daugiau pagrindo yra manyti poterių teksto kalbą esant paremtą rytinių dzūkų šnektomis.

⁷⁰ Kategoriskai tvirtinti, kad visais atvejais išlaikytas *a*, neleidžia tekste kartais labai panaši *a* ir *o* rašysena.

⁷¹ Žr. Morkūnas K. ir Vidugiris A. Kai kurie šiaurės rytų Lietuvos tarmių bruožai. – „LTSR MA Darbai, ser. A“. V., 1957, 2, p. 178.

Su rytinių dzūkų, ypač Adučiškio ir Melagėnų apylinkių, šnektomis poterių teksto kalbą suartina dar ir tokios šio teksto lytys, kaip *Defžj-njaf* ~ dešinės, g. sg. 18, *gjalbjaki* ~ gelbėki 6, *karaliftja* ~ karalystė 2, *kjaljmv* ~ kėlimą 24, *prafidjajf* ~ prasidėjęs 14, *thjawa* ~ tėvą 11, *thjawa* ~ tėvo 19 (šalia *Teve* v. sg. 1) ir pan., kuriose vietoje literatūrinės kalbos *é* randamas rašmenų junginys *ja* žymi, veikiausiai, minėtų šnektų platų (su *a* atspalviu) *e*, t. y. *æ*. Pastarąją prielaidą ypač remia tekste randama lytis *sadzj* ~ sėdi 18 (plg. iš Adučiškio užfiksuotą *sádzi* ~ sėdėk)⁷³, kurioje platus *e* po depalatalizuoto priebalsio *s* išvirtęs į *a*. Lytyse *fjamjaj* ~ žemėj, 1. sg. 3, *fjamjaf* ~ žemės, g. sg. 12, gal būt, atsispindi dar ir priebalsio *ž* depalatalizacija.

Nors pastarosios fonetikos lytys poterių teksto kalbą lyg ir leistu lokalizuoti Adučiškio-Melagėnų apylinkių bei šioms apylinkėms artima teritorija, tačiau negalima užmiršti, kad XVI a. tokios lytys galėjo būti ir plačiau paplitusios. Antra vertus, poterių tekste esama nemaža ir tokių lyčių, kurių, remiantis dabartinių lietuvių kalbos tarmių duomenimis, nebegalima susieti nei su Adučiškio-Melagėnų apylinkių, nei apskritai su rytinių dzūkų šnektomis. Antai, be jau minėtų dažnesnių lyčių su neišverstais dvibalsiais *am*, *an*, *en*, su kur-ne-kur neišverstu *-a* (<-an), tekste sutinkama dar lytis *athlejdzjmv* ~ atleidimą 22 (šalia *athlajfski* ~ atleiski 4 ir, gal būt, *athlajdzjame* ~ atleidžiamė 5, jeigu pastarojoje *y* po *l* nėra minkštinamasis ženklas), kurios grafika nerodo net visiems dzūkams ir apskritai rytų bei vidurio aukštaičiams būdingo *l* kietinimo. Be to, tekste randamos ir tokios lytys, kaip *kjaljfi* ~ kėlėsi 17, *nvfžjngi* ~ nužengė 17, *vfžžjngi* ~ užžengė 18, kuriose visiškai nesuprantamas *i* ir *j* rašymas vietoje literatūrinės kalbos *é*, nes iš plataus *e* rytiniuose dzūkuose fonetiškai nieku būdu negalėjo atsirasti *i*.

Taigi rankraštiniame poterių tekste nuosekliau neišlaikytos nei rytinių, nei pietinių dzūkų patarmių fonetikos lytys. Todėl tiksliau lokalizuoti šio teksto kalbą sunku. Remiantis čia iškeltais faktais bei samprotavimais, tuo tarpu tegalima be didesnės abejonės tvirtinti tik tai, kad rankraštinio poterių teksto kalba yra paremta dzūkų tarpe, be to, kad to teksto įrašytojas vienaip ar kitaip buvo susijęs su rytiniais

⁷³ Meldziukaitė E. Adučiškio tarmė (rankraštis, 1959), p. 123 (rankraštis VVU Lietuvių kalbos katedroje).

dzūkais. Galimas daiktas, kad daugelis tų anksčiau suminėtu rytinių dzūku tarmių ypatybių atsirado poterių tekste, jį nusirašant iš senesnio teksto.

Kitos rankraštinio teksto kalbos ypatybės

Būdingesnės lietuviškojo rankraštinio teksto kalbos fonetikos ypatybės jau buvo išskeltos aikštėn, kalbant apie to teksto tarmę. Dabar dar lieka pasakyti keletą žodžių apie teksto kalbos morfologiją, sintaksę ir leksiką.

Morfologijos srityje visų pirma atkreipia akis archainės bei archainio pobūdžio lytys. Iš tokių lyčių, kurios dabar plačiau nevartojamos nei lietuvių literatūrinėje kalboje, nei tarmėse, galima suminėti asmeninio įvardžio vnsk. naudininką *mani* „man“ 25, vnsk. iliatyvą *šžalanv* „į žalą? į pagundą? į pragaištį?“ 6, dgsk. naudininkus *kalcžjēmusf* „kal-tiems“ 5, *mvmvf* „mums“ 4, 4, dgsk. iliatyvus *Dangvafsnv* „danguosna, į dangus“ 18, *peklvafsnv* „peklosna, į peklas“ 17 ir kt.

Vnsk. naudininko lytis *mani* težinoma tiktai iš senųjų raštų, tautosakos⁷³ ir Zietelos šnektos⁷⁴. Ji užfiksuota 1570 m. M. Mažvydo giesmyne, 1598 m. M. Petkevičiaus katekizme, 1600 m. postilėje, 1653 m. „Knygoje nobažnystės“, 1653 m. „Sumoje evangelijų“, taigi daugiausia Lietuvos reformatų-kalvinų leidiniuose. Pastaruosiuose šalia *mani* dažnai sutinkamos ir *savi*, *tavi*. Tai senos lietuvių kalbos įvardžių formos, tur būt, neatsietinos nuo tokių daiktavardžių vnsk. naudininko lyčių, kaip *akmeni*, *šuni* (plg. dzūkų bei viduriečių prieg *ākmeni*, duok *šūni*).

Tiktai iš senųjų raštų težinomos ir dgsk. naudininko lytys su galūne *-mus*. Tokios lytys dažnai vartojamos M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, M. Daukšos, K. Sirvydo ir kt. XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose. Tačiau poterių tekste sutinkama vnsk. naudininko lytis *grefžnamo* „griešnam“ 25 rodo jau sutrumpėjusią senovinę galūnę *-mui* (plg. Mažvydo *amšžinamui* MK 74, 19–20, B. Vilento *schwentamui* VEch 19, 21 ir kt.).

Taip pat tik iš senųjų raštų, daugiausia iš 1605 m. anoniminio katekizmo, težinomos ir dgsk. iliatyvo lytys su postpozicija *-nu* (plg.

⁷³ Žr. Lietuvių kalbos žodynas. Red. J. Balčikonis. V., I, p. 268.

⁷⁴ Žr. Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis. – „Lietuvių kalbotyros klausimai“. V., 1960, III, p. 115.

šio katekizmo lytis *Dungūfnu* 16, 7, *kuriuofnu* 56, 7–8, *namūfnu* 88, 22, *pažemefnū* 28, 7–8...). Šitokių lyčių postpozicijoje atsirado *u*, veikiausiai, iš analogijos pagal dgsk. vietininko (lokatyvo) lytis su *-su*. Bet vnsk. iliatyvo lyčių su postpozicija *-nu* tuo tarpu dar neaptikta nei senuosiuose raštuose, nei tarmėse. Todėl, jeigu poterių teksto lytyje *fžalanv* prieš *n* neišleista raidė *f* arba galūnės *-v* ne rašybos klaida, šią lytį galima laikyti, gal būt, ir savotiška vnsk. iliatyvo forma.

Jau ne vien iš senųjų raštų, bet ir iš rytinių dzūkų šnektų žinomos dgsk. vietininko lytis su galūne *-su*. Tokių lyčių užfiksuota M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, S. Vaišnorio, L. Zengštoko raštuose, 1573 m. Volfenbiutelio postilėje ir 1605 m. anoniminiame katekizme. Be to, jų dar ir mūsų laikais sutinkama Adutiškio, Daugėliškio, Gervėčių, Kartinėnų, Kirdeikių, Lazūnų, Linkmenų, Melagėnų, Palūšės, Švenčionių, Tverečiaus ir kai kuriose kitose rytinių dzūkų vietovėse⁷⁵. Kad dgsk. vietininko galūnė *-su* sena, tai rodo kitos indoeuropiečių kalbos (plg. s. sl. *рркахъ*, kur *x* iš analogijos atsiradęs vietoje *s*, skr. *ásvāsu*)⁷⁶.

Šiaip iš kitų dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje nevartojamų, bet iš senųjų raštų ir tarmių pažįstamų archainio pobūdžio morfologijos lyčių minėtinas nesutrumpėjęs prielinksnis *anta*, *antha* „ant“ 18 (šalia *anth* 16) ir vienaskaitos naudininkas *fmerczi* „smerčiai“ 23 su galūne *-i*⁷⁷. Šitokių lyčių dar neretai sutinkama pietų-rytų Lietuvoje. Rankraštiniame tekste užfiksuotos taip pat senesnės (nesutrumpėjusios) liepiamosios nuosakos formos su *-ki*: *athajki* 2, *athlajfski* 4, *buki* 2, 25, *dvaki* 3, *gjalbĳaki* 6, *nĳevĳafski* 6, *fžvĳfskifi* 1. Dabartinėse dzūkų šnektose tokios formos jau retos: dažniau sutinkamos sutrumpėjusios (*ataik*, *būk*...). Retai pasitaiko pilnesnės formos ir kapsų bei zanavykų šnektose⁷⁸, tiktai literatūrinėje kalboje iš rašytinės tradicijos jos geriau išlaikytos.

Taigi rankraštiniame poterių tekste atsispindi nemaža senesniai lietuvių kalbos raidos periodui būdingų morfologijos lyčių. Tačiau tokių,

⁷⁵ Duomenų apie šių ir kitų lyčių paplitimą yra suteikę doc. J. Kazlauskas ir doc. Z. Zinkevičius.

⁷⁶ Endzelīns J. Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā, 1948, lpp. 125.

⁷⁷ Plačiau apie tokias vnsk. naudininko lytis žr. Казлаускас И. Сокращенные употребления имен существительных с основой на *-i* в литовском языке. — „Вопросы славянского языкознания“. Вып. 5, Москва, 1961, стр. 94—101.

⁷⁸ Senkus J. Kai kurios kapsų ir zanavykų tarmių veiksmažodžio ypatybės. — „LTSR MA Darbai, ser. A“. V., 1958, 2(5), p. 134.

kurios nebūtų užfiksuotos XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose ar nežinomos iš dabartinių tarmių, beveik nėra (išskyrus minėtą ne visai aiškia vnsk. iliatyvo lytį *fžalanv*).

Rankraštinio teksto sintaksei būdingas, iš vienos pusės, verstinių konstrukcijų gausumas, o iš antros – kai kurių senesnių lietuviškų konstrukcijų atsispindėjimas. Be jau anksčiau minėtų konstrukcijų *švyskisi vardas tavo, ateiki tavo karalystė, būki tavo valia*, kuriose lenkiško originalo įtakoje neįprastai vartojamos liepiamosios nuosakos lytys, arba konstrukcijų *prasadėjes esti šventa dvasia, kentęs po panskuoju Pilotu*, kuriose išskyla aikštėn nelietuviška linksnių bei prielinksnių vartosena, galima dar nurodyti tokias verstines konstrukcijas, kaip *tikiu ingi dievą tėvą* 11 (plg. 1. *wierzę w boga ojca*, lot. *credo in deum patrem*), *sėdi anta dešinės* 18 (plg. 1. *siedzi na prawicy*) ir kt. Iš archainio pobūdžio sintaksės reiškinių, užfiksuotų poterių tekste, minėtinas siekinio vartojimas po slankos veiksmožodžių (*ateis sūdytų* gyvų ir numirusių 19–20) ir iliatyvų vartojimas vietoje prielinksnių konstrukcijų (*danguosnu* 18, *peklusnu* 17 vietoje *į dangus, į peklas*). Siekinys dabar sutinkamas tik rytų aukštaičiuose (apie Dusetas, Vyžuonas, Vilučius, Minkūnus, Svydžius ir kitur)⁷⁹, bet literatūrinėje kalboje plačiau nevartojamas. Tas pat iš dalies pasakytina ir apie iliatyvus: jie gyvi linksniai tėra tik rytų aukštaičių ir dzūkų tarmėse, o literatūrinėje kalboje juos paprastai atstoja įvairios prielinksninės konstrukcijos.

Kalbant apie rankraštinio teksto leksiką, pažymėtina, kad didžiąją jos dalį sudaro lietuviški žodžiai. Jų tarpe yra ir tokių, kurie dabar težinomi tik iš senųjų raštų ir tarmių, o literatūrinėje kalboje plačiau jau nevartojami arba vartojami kitokiomis reikšmėmis. Prie pastarųjų visų pirma priklauso anksčiau ne kartą minėtas veiksmožodis *išpėloti*. Šis veiksmožodis poterių tekste reiškia „išplėtoti, ištempti ant kryžiaus“. Tokia reikšmė jis užfiksuotas taip pat M. Mažvydo 1570 m. giesmyne (plg. Tarp latru *ifchpelūtas* MG 443, 11), M. Daukšos 1599 m. postilėje (plg. ir nūgą, ant krįžeus *išpėlōio* DP 145, 15), K. Sirvydo 1644 m. „Punktuose sakymų“ (plg. tureio vnt krįžiaus but *išpelotas* PS II, 34, 2), K. Sirvydo žodyne (plg. *Kryžiuię... Križiawoiu*, unt krįžiaus prikalu, *ižpeloiu* SDi⁵ 119), 1653 m. „Knygoje nobažnystės“ (plg. Begam krįžiauįp

⁷⁹ Morkūnas K. ir Vidugiris A. Kai kurie šiaurės rytų Lietuvos tarmių bruožai <...> p. 185.

kur rankomis, Matom šant *ifšpelotomis* KN 260, 12) ir kt. XVI–XVII a. raštuose. „Išplétoti, išskésti“ reikšme tas veiksmazodis sutinkamas taip pat pietų dzūkuose (apie Miroslavą, Seirijus, Leipalingį, Liškiavą ir kitur), plg.: „*Išsipélojo* terpu durų, nè praeiti negalima“ (Šlavantai), „Ko tep sédzi *isipélojjs*“ (Seirijai) ir pan. Taigi poterių tekste pavartotas gyvas liaudies kalbos žodis vietoje visuose vėlesniuose spausdintuose poterių tekstuose vartoto skolinio *nukryžiovoti*. Galimas daiktas, kad pastarasis skolinys poterių įrašymo metu dar iš viso nebuvo vartojamas lietuvių kalboje.

Retai, ypač „gemalo, vaisiaus“ reikšme, dabar vartojamas ir žodis *gymis*. Tokia reikšme Didžiajame lietuvių kalbos žodyne (V, 331) jis užfiksuotas tik iš Bartn inų (Vilkaviškio raj.), Liškiavos, Vidiškių (Ignalinos raj.) ir 1600 m. „Žemčiūgos teologiškos“. Iš žodyne prie šio žodžio įdėtų frazeologijos pavyzdžių matyti, kad tarmėse minėta reikšme *gymis* tevartojamas, kalbant tiktai apie gyvulius, augalus ar šiaip daiktus (karvės gūmis, kiaušinio gūmis...). Bet *gymio* vartojimą „žmogaus gemalo, žmogaus vaisiaus“ reikšme terodo vienintelis žodyno pavyzdys iš „Žemčiūgos teologiškos“. Tad rankraštinio poterių teksto *gymis* taip pat yra vienas iš tų retų pavyzdžių, rodančių, kad senovėje šis žodis turėjęs ir „žmogaus gemalo, vaisiaus, Leibesfrucht, brzemie“ reikšmę.

Išsiskiria savo reikšme ir rankraštinio poterių teksto žodis *žala*. Čia jis žymi „pagundą(?), pragaištį(?), pokuszenie, tentatio“. Tokia reikšme šis žodis nevartojamas (bent nežinoma, kad jis būtų vartojamas) nei senuosiuose raštuose, nei tarmėse. Tiesa, M. Mažvydo giesmyne *žala* kartais turi „nelaimės“ (?) reikšmę (plg. Negal mus pakrutinti *šžala* MG 1, 216, 3), o jo katekizme daugiskaitinė lytis *žalai* – „pinklių“ (?) reikšmę (plg. *Sžalais* velns mus ufšžlagina MK 53, 10)⁸⁰. Pastaroji būtų jau kiek artimesnė poterių teksto reikšmei, tačiau ji dar tiksliau neapibrėžta, be to, galimas daiktas, priklauso skirtingos darybos žodžiui. Todėl *žala* nusipelno specialaus tyrinėjimo, kurio metu turėtų paaiškėti ir minėtoji poterių teksto reikšmė.

Kiek kitokiomis reikšmėmis, negu dabar, rankraštiniame tekste vartojamos ir neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvių lytys *pakastas* 16, *užmuštas* 16. *Pakastas* čia reiškia „palaidotas“, o *užmuštas* – „prikaltas“. Veiksmazodis *pakasti* „palaidoti“ reikšme labai dažnai su-

⁸⁰ Plg. Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1959, II, p. 677.

tinkamas XVI–XVII a. raštuose. Šitokios reikšmės atsiradimas yra visiškai suprantamas: laidojant numirėlis „pakasamas, užkasamas po žeme“. Ilgainiui laidojimas, matyt, imtas labiau sieti su „leidimu“ (į kapus), ir todėl susidarytas iš *leisti* išvestinis veiksmažodis *laidoti*⁸¹, kuris įsigalėjo ir lietuvių literatūrinėje kalboje. Turint galvoje tai, kad viena iš pagrindinių veiksmažodžio priešdėlio už- reikšmių yra „ant viršaus“ ir kad liaudies kalboje *mušti* reiškia ne tik „plakti“, „tvoti“, bet ir „kalti“ (plg. Primušk lantą prie tvoros, Punia), nesunkiai paaiškinama taip pat ir minėtojo dalyvio *užmuštas* reikšmė.

Be lietuviškųjų, nemažą rankraštinio teksto leksikos sluoksnį sudaro skolintiniai žodžiai: iš 89 tekste užfiksuotų žodžių skolinių (drauge su tikriniais vardais) yra 20 (t. y. 22, 47 %). Bemaž visi jie yra slavizmai arba per slavų kalbas (lenkų, sen. baltarusių) atėję kitų kalbų kilmės žodžiai, pvz.: *bažnyčia* 21, *griechas* 22, *griešnas* 25, *Jėzus* 10, 13, *krikščionis* 21, *kryžius* 16, *pekla* 17, *smertis* 23, *žyvatas* 10, 23 ir kt. Daugelis šių skolinių, kaip matyti ir iš čia pateiktų pavyzdžių, žymi įvairias religines sąvokas bei biblinius tikrinius vardus ir yra susiję su krikščionybės skleidimu. Kai kurie jų (pvz., *griechas*) labiau dar nepritaikyti prie lietuvių kalbos fonetikos (plg. 1. *grzech*, sen. baltarusių *grěchō*) arba vartojami ne viena reikšme (pvz., *žyvatas*, taip kaip ir lenkiškuose tekstuose, vartojamas ir „įsčių, vidurių“, ir „gyvenimo“ reikšmėmis).

Rankraštiniame tekste yra šiek tiek ir vertinių tipo naujadarų. Tai *visagalintis* 11, 19 (plg. 1. *wszzechmogący*, lot. *omnipotens*) ir *mielaširdas* 25 (plg. s. l. *miłosierny*, rus. *miloserdyy*), susidaryti, verčiant į lietuvių kalbą atitinkamus originalo žodžius. Šiedu naujadarai, ypač *visagalintis*, yra dažnai sutinkami ir spausdintuose XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose.

Tuo būdu, rankraštinis poterių tekstas teikia įdomios medžiagos ne tik lietuvių kalbos istorinės fonetikos, morfologijos, sintaksės, bet ir istorinės leksikologijos studijoms.

* * *

Įvairiapusiskai patyrinėjus lietuviškąjį įrašą „Tractatus sacerdotalis“ (1503) knygoje, dėl jo senumo galima padaryti, atrodo, tokias išvadas:

1) lietuviškasis poterių tekstas įrašytas XVI a. pradžioje, pirmajame ketvirtyje, bet ne amžiaus viduryje ar antrojoje pusėje;

⁸¹ Plg. ten pat, p. 127, 297.

2) pats tekstas yra dar senesnio teksto, versto iš lenkų kalbos, nuo rašas, gal būt, su kai kuriais, kad ir nežymiais, pakeitimais.

Tad čia turime seniausią iš lig šiol žinomų lietuviškų tekstų, priklausančią laikotarpiui prieš spausdintų lietuviškų knygų pasirodymą. Dėl savo senumo jis labai reikšmingas lietuvių kalbos, raštijos ir apskritai lietuvių tautos kultūros istorijai. Iš ankstesnių amžių (prieš 1547 m.) tebuvo žinomi lietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai, taip pat atskiri lietuviški žodžiai įvairiomis kalbomis rašytuose dokumentuose ir kituose istoriniuose šaltiniuose, bet nebuvo aptiktas joks ištinis lietuviškas tekstas. Nors surastasis įrašas dėl savo tikiybinio turinio ir mažos apimties palyginti nedaug teikia duomenų apie to meto kalbą, bet jo istorinė vertė daugeliu atžvilgių yra didelė.

Visų pirma, rankraštinis poterių tekstas yra konkretus, daiktinis įrodymas, patvirtinąs istorines žinias ir spėjimus bei prielaidas, kad XV a. ir XVI a. pirmojoje pusėje būta lietuviškų rankraštinų tikiybinių tekstų. Tai įgalina nukelti raštijos lietuvių kalba pradžią į ankstesnį laikotarpį – į XV a.

Antra, rankraštiniu tekstu patvirtinama hipotezė (tai dabar laikytina įrodytu faktu), kad pirmieji žinomi rašytojai (A. Kulvietis, S. Rapolionis, M. Mažvydas, M. Daukša ir kt.) galėjo naudotis ir naudojosi ankstesniais lietuviškais rankraštiniais tikiybinių formulių tektais, o tuo pačiu rėmėsi ir šiokia tokia rašto tradicija.

Trečia, rankraštinis poterių tekstas, kaip seniausias vientisinis kalbos paminklas, svarbus tiek lietuvių kalbos istorijai apskritai, tiek ypač literatūrinės kalbos istorijai: jame atsispindi pirmieji mėginimai taikyti lietuvių kalbą rašto praktikoje, rašybos formavimasis, naujadarų kūrimas, skolinių vartojimas ir t. t.

Ketvirta, didelę vertę rankraštinis tekstas turi ir lietuvių istorinei dialektologijai: tai seniausias tekstas, parašytas dzūkų tarmės pagrindu. Šios tarmės senųjų rašto paminklų beveik visai neturėjome (tik 1605 m. katekizme kiek atsispindi atskiros dzūkų tarmės ypatybės).

Reikia tikėtis, kad rankraštinio teksto publikacija paskatins ir kitus jį tyrinėti, o taip pat ieškoti ir daugiau senų lietuviškų įrašų ne tik respublikoje, bet ir kituose kraštuose, kur yra patekę iš Lietuvos senųjų knygų.

SANTRUMPOS

- AK – Katechismas aba pamôkimas wienam kvriamgi krikščioniuy reykiamas <...> Wilnij <...> 1605 (cituojama iš fotokopijos, esančios VVUR).
- BK – Kollectas alba paspalitas maldas<...> isch Wokischko lieszuwio ing Lietuwischka pergulditas per Jana Bretkuna. M. D. LXXXIX. (cituojama iš fotokopijos, esančios LTSR Knygų rūmų bibliotekoje).
- BIK – Trumpas mokslo krikščioniszko surinkimas, nuog Roberto Bellármino kárdynoło párášitas. Wilnae <...> 1677.
- DK – Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščioni priwalvs <...> Wilniui <...> 1595.
- DP – Postilla catholica <...> Per kúniga MIKALOIV DAVKSZA Kanoniká Médniku iz Iékiszko pergúldita <...> Wilniui <...> 1599 (cituojama iš 1926 m. fotografuotinio leid.).
- GK – Kronika Sármácyyey Europskiy <...> Przez ALEXANDRA GWAGNI-NA z Werony <...> Pierwey roku 1578 po Łacínie wydána <...> A przez MARCINA PASZKOWSKIEGO zá stáránien Authorowym z Łácińskiego ná Polskie przełożona. W Krakowie <...> 1611 (cituojama iš 1927 m. „Senųjų lietuvių skaitymų“).
- KN – Kniga nobaznistes krikščioniszkos <...> ánta kartá perdrukawota <...> Kiedaynise <...> 1653.
- MG – Giesmes chrikščioniskas <...> ischspaustas Karalauczui <...> M.D. LXVI. ir M.D. LXX (cituojama iš 1922 m. fotografuotinio leidimo).
- MK – Catechismvsa prasty Szadei <...> Karaliavczvi <...> M.D. XLVII.
- PK – Polski z Litewskim Katechism <...> Nakładem <...> Málcherá Pietkiewiczá, pisarzá ziemskiego Wileńskiego. W Wilnie <...> 1598 (cituojama iš 1939 m. fotografuotinio leidimo).
- PP – Pradzia Pamoksla del mazu weykialu <...> Katechizmas maziasnis <...> Karalauciuy <...> M. DC.LXXX (cituojama iš J. Balčikonio turimos fotokopijos).
- PS – Punkty Kazań <...> przez W. X. Constantego Szyrwida <...> w Wilnie <...> 1644 (cituojama iš fotografuotinio 1929 m. leidimo).
- SDi – Dictionarium trium linguarum <...> auctore R. P. ¶Constantino Szyrwid <...> MDCCXIII.
- SLS – Senieji lietuvių skaitymai. I d. <...> Kaunas <...> 1927.
- VEch – Enchiridion Catechismas maszas <...> isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas per Baltramiejū Willentha <...> Karalauczui <...> M.D.LXXIX.

DU UNIKUMAI

Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius neseniai praturtėjo dviem nepaprastai brangiais ir nepaprastai retais leidiniais: pirmąja lietuviška knyga – M. Mažvydo „Katekizmu“ (1547) ir pirmąja Vilniuje išleista lietuviška knyga – M. Daukšos „Katekizmu“ (1595).

M. Mažvydo „Katekizmo“ egzempliorius gautas iš Odesos mokslinės M. Gorkio vardo bibliotekos. Jis bibliografams iki šiol, atrodo, visai nebuvo žinomas. Pirmąją informaciją apie jį suteikė prof. S. J. Borovojus, 1956 m. rudenį atsilankęs Vilniuje ir universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje susipažinęs su gausiu seniausių lietuviškų knygų rinkiniu. Tikslesnių žinių parūpinti apsiėmė dėstytoja S. Feigenbergaitė. Odesos mokslinės bibliotekos senųjų spaudinių kataloguose ji surado M. Mažvydo „Katekizmo“ signatūrą, bet pačios knygos jai skirtoje vietoje tuo metu nebuvo. Pasirodė, kad M. Mažvydas buvo išduotas vienam skaitytojui, kuris iš jo norėjo mokytis lietuvių kalbos! Gavus pagaliau knygą ir jos bibliografinius duomenis pateikus Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos vadovybei, buvo užmegzti ryšiai su Odesos mokslinės bibliotekos administracija. Ši mielai! sutiko, pritarus Ukrainos TSR Kultūros ministerijai, perduoti M. Mažvydo „Katekizmą“, gaudama už tai senų vertingų leidinių iš Vilniaus universiteto bibliotekos dubletų. Tuo būdu įsigytas pirmosios lietuviškos knygos originalas – lietuvių nacionalinė brangenybė – puošia dabar seniausio mūsų respublikoje ir visoje Tarybų Sąjungoje universiteto retųjų knygų rinkinį.

Pažymėtina, kad įsigytasis M. Mažvydo „Katekizmo“ egzempliorius yra labai gerai išsilaikęs, ne blogesnis, jeigu ne geresnis už vienintelį lig šiol žinomą tos retenybės egzempliorių, buvusį ligi Antrojo pasaulinio karo pradžios Karaliaučiuje (dabar jo likimas neaiškus). Iš įrašo „Katekizme“ matyti, kad jis buvo pirktas 1869 m. Berlyne, Ašerio antikvariate, už 45 talerius, palyginti stambią sumą.

Antrojo unikumo – M. Daukšos „Katekizmo“ istorija visai skirtinga. Pats leidinys labai ilgą laiką buvo niekam iš lituanistikos tyrinėtojų nežinomas. Remiantis Petrapilio viešosios bibliotekos egzemplioriumi, pirmoji žinia apie šį leidinį ir drauge jo bibliografiniai duomenys buvo paskelbti 1861 m. „Kuryer Wileński“ (Nr. 56, p. 558). 1884 m. antrąjį šios knygos egzempliorių surado E. Volteris Vilniaus viešojoje (dabar universiteto) bibliotekoje ir perspausdino 1886 m. Rusijos Mokslų akademijos leidinyje (Записки Императ. Акад. Наук, LIII). Ligi Pirmojo pasaulinio karo šis egzempliorius ir buvo saugomas Vilniuje. Artėjant karo veiksams, 1915 m. jis buvo drauge su kitomis retomis knygomis išvežtas į Rusijos gilumą. Nuo tada apie jį neturėta jokių žinių. Tik prieš kurį laiką, Vilniaus universiteto bibliotekos vadovybei rūpinantis susigrąžinti kadaise universitetui priklausiusias knygas, paaiškėjo, padedant TSRS valstybinės V. I. Lenino vardo bibliotekos mokslinei bendradarbei A. S. Ziornovai, kad vilniškis M. Daukšos „Katekizmo“ egzempliorius yra gražiai išsilaikęs ir saugomas TSRS valstybinėje V. I. Lenino vardo bibliotekoje Maskvoje. RTFSR Kultūros ministerijai tarpininkaujant, jis ir buvo drauge su kitomis senomis knygomis sugrąžintas Vilniaus universitetui. Tai yra vienintelis šiuo metu žinomas M. Daukšos „Katekizmo“ egzempliorius.

Abu unikumai yra didžiai reikšmingi ir brangūs daugeliu atžvilgių. Kai kam galėtų atrodyti, kad, perspausdinus (o jie abu yra jau ne vieną kartą perspausdinti), jų reikšmė sumažėja iki minimumo. Tačiau taip nėra. Pavyzdžiu galima paimti M. Mažvydą. Jo „Katekizmas“ ištiesai pirmiausia buvo perspausdintas žinomo lingvisto A. Becenbergerio 1874 m., paskum išėjo fotografuotiniu būdu 1922 m. (drauge su kitais M. Mažvydo leidiniais) ir pagaliau puošniai buvo išleistas 1947 m., minint lietuviškos knygos 400 metų sukaktį. 1947 m. leidimas paruoštas, remiantis fotografuotiniu 1922 m. leidimu, nes Odesos egzemplioriaus tada dar nežinota. Ar bent vienas iš šių leidimų atstoja originalą? A. Becenbergeris stengėsi M. Mažvydą tiksliai perspausdinti, kad jo leidimu galėtų naudotis kalbininkai. Jeigu žymesnių klaidų jo leidime ir nepastebėta, tai daugeliu atvejų kyla abejonė, ar leidėjas teisingai įskaitė originalą, ypač turint galvoje raides su ženklais, kurie vietomis yra visai neaiškūs. Be to, perspausdindamas jis pakeitė gotišką originalo raides lotyniškėmis, suprastino rašybą (pavyzdžiui, dvejetainę *s* perduodamas viena), neišlaikė grafinio pavidalo. Fotografuotinis 1922 m. leidimas,

žinoma, apskritai imant, tiksliau, autentiškiau perdavė originalo savybes, grafinį jo pavidalą, rašybą. Bet absoliučiai juo pasitikėti jokių būdu negalima. Ir jame yra klaidų ir iškraipymų, net gana stambių. Sakysime, prie „Katekizmo“ pridėtame elementoriuje yra žodis *syllabisakuins* (fotografuotinio leidimo p. 16, 1947 m. leidimo p. 32 ir 103). Nei atskirai paimtas, nei kontekste jis nesuprantamas. Aišku, kad tai klaida. A. Becenbergerio leidime vietoj jo yra *syllabisaturas*. O originale, kaip į tai yra atkreipęs dėmesį A. Augstkalnis¹, visai aiškiai parašyta *syllabisaturas* (=silabizavimo). Turint galvoje, kad senuosiuose raštuose pasitaiko nemaža neaiškių žodžių (net po kelis iš eilės), kuriuos tyrinėtojas dar ir dar kartą norės patikrinti, kaip jie parašyti originale, o taip pat iškilusį uždavinį giliau ir visapusiškiau iširti pirmuosius spaudinius, tie pirmieji leidimai-unikumai bus visuomet patikimesni už fotografuotinius leidimus ir perspausdinimus. Prie jų nuolat bus grįžtama, ypač iškilus naujoms problemoms.

Dar labiau pabrėžtina M. Daukšos „Katekizmo“ originalo reikšmė. E. Volteris jį perspausdino, net iliustracijų nepridėdamas. Vėliau, tiesa, savo chrestomatijon (I 1901, II 1904) jis įdėjo 4 puslapių fotokopijas, iš kurių galima susidaryti spaudinio vaizdą, bet jų tarpe nėra net titulinio puslapio. Paties teksto perspausdinimas turi labai rimtų trūkumų. Nors E. Volteris pažymėjo, kad jo leidimas „tikslus, t. y. išlaikąs visas klaidas ir spaudos riktus“ (p. XVI), tačiau jis ne tik jokių atžvilgiu negali atstoti originalo, bet dažnai vien klaidina skaitytoją. Pavyzdžiui, net tituliniam puslapyje matome keletą netikslumų: pakeistos dviejose vietose raidės (*u* – vietoj originalo *v*), žodyje *Izspáustas* praleista *s* prieš *t*, neišlaikytas didžiųjų raidžių rašymas (visame žodyje ištisai), gotiškas šriftas pakeistas lotyniškuoju, panaikintas kursyvas ir t. t. E. Zitigas (Sittig), leisdamas 1929 m. iš naujo M. Daukšos „Katekizmą“ drauge su lenkiškuoju tekstu, iš kurio jis buvo verstas, ir 1605 m. naujo lietuviško vertimo tekstu, – kadangi jam, nepaisant visų pastangų, nepavyko gauti M. Daukšos 1595 m. originalo, – perspausdino jį iš E. Volterio leidimo, keisdamas dar kartą raides dėl techninių priežasčių. E. Zitigas stengėsi pataisyti klaidas (pačiame tekste!), bet, negalėdamas atskirti, kurios buvo M. Daukšos ir kurios atsirado E. Volterio leidime, visas

---

¹ Augstkalnis A. Smulkūs pastebėjimai. – „Archivum Philologicum“. K., 1935, V, p. 153.

priskyrė originalui. Dėl to jo leidimu, nors šiaip ir gana kruopščiai paruoštu, taip pat pasitikėti negalima.

Turint galvoje, kad M. Daukša, stambiausias greta J. Bretkūno XVI a. rašytojas, dėjo tvirtus pagrindus literatūrinei kalbai, išsiskirdamas iš visų kitų XVI–XVII a. rašytojų savo leksikos turtingumu, sinonimų gausumu, ir kad jo veikalai reikšmingi net tik kalbiniu, bet ir literatūriniu stilistiniu atžvilgiu, o esami „Katekizmo“ leidimai negali patenkinti dabartinių reikalavimų ir yra labai jau reti, būtinas šio pirmojo lietuviško spaudinio Vilniuje naujas fotografuotinis leidimas.

Reikia tikėtis, kad Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos darbuotojams ir ypač jos direktoriui L. Vladimirovui nenuilstamai rūpinantis bibliotekos praturtinimu ne tik naujomis knygomis, bet ir didžiausiomis retenybėmis, unikumais, bus jų ir daugiau surasta ir įsigyta ir tuo vis labiau stiprinama bazė lituanistikos studijoms.

M. MAŽVYDO LAIŠKAI

Apie pirmosios lietuviškos knygos (1547) autoriaus Martyno Mažvydo gyvenimą nedaug teišliko duomenų. Nežinomi nei jo gimimo metai, nei vieta. Spėjimas, kad Mažvydas gimė 1520 m., nėra pakankamai pagrįstas. Pirmas patikimas jo biografijos faktas, kad 1539–1542 m. jis buvo mokytojas Vilniuje, A. Kulviečio vadovaujamoje mokykloje. Tik vėlesnis Mažvydo gyvenimas pažįstamas geriau, negu daugelio XVI–XVIII a. rašytojų. Pagrindinis šaltinis – 13 jo laiškų, saugomų šiuo metu Getingene. Juos iš mikrofilmo ištiesai paskelbė M. Ročka su vertimu į lietuvių kalbą („Literatūra“, t. 9, 1966), bet platesnės visuomenės tie laiškai liko lyg ir nepastebėti.

Mažvydo laiškai rašyti 1548–1561 m. lotynų kalba. Jie padeda pasekti rašytojo gyvenimą nuo studijų baigimo Karaliaučiaus universitete beveik iki mirties. Pirmasis jų rašytas Karaliaučiaus universiteto rektoriui, o visi kiti – Prūsijos hercogui Albrechtui, nuo kurio malonės taip daug priklausė (Mažvydas, kaip protestantų kunigas Ragainėje, buvo hercogo valdinys). Laiškuose daugiausia liečiami asmeniniai buitiniai ir ūkiniai Mažvydo reikalai, taip pat religinė liaudies būklė. Juose visapusiškiau neatsispindi rašytojo asmenybė, vidinis pasaulis, dvasiniai interesai, literatūrinis darbas. Vis dėlto laiškuose matome Mažvydą gyvą žmogų, iš jų pažįstame konkrečias jo darbo sąlygas, kasdieninę buitį, aplinką, sužinome daug įdomių detalių, biografinių faktų. Laiškuose naujai, lyg iš kitos pusės, atsiskleidžia ir Mažvydas rašytojas, išryškėja ne vienas jo asmens bruožas.

Jau pirmajame laiške skaitytoją kiek nustebina humanistišku iškalbingumu išdėstytas Mažvydo prašymas, kad rektorius tarpininkautų gauti iš hercogo tinkamų drabužių besiartinančiai žiemai. Jo drabužiai esą suplyšę ir sudėvėti. Negavęs jų, būsiąs priverstas šalti, ir nukentėsianti jo sveikata.

Antrajame laiške Mažvydas kreipiasi jau tiesiog į hercogą, kad jį skirtų į vieną iš vakuojančių parapijų – Labguvos ar Ragainės, taip

motyvuodamas savo prašymą: <...> *negaliu čia* [t. y. Karaliaučiuje] *ilgiau pasilikti tiek dėl sveikatos būklės, tiek ir dėl oro nepastovumo bei kitų priežasčių. Bet gal tai vietai* [t. y. Labguvai] *galiu pasirodyti ne visai tinkamas tik dėl tos vienintelės priežasties, kad nekalbu nė kiek vokiškai. Vis dėlto, nors ir nemoku vokiškai, kadangi savo gimtąją lietuvių kalbą moku, sakau, kuo puikiausiai, nereikėtų man tos vietos atsakyti <...> . Tuo atveju, jeigu nė į vieną iš tų vietų neskirtų, prašo padidinti stipendiją, kad nereikėtų <...> stokoti reikalingų dalykų savo pašaukimo studijoms ir tinkamo maisto. Juk jei jų neturi mokslo trokštąs žmogus, labai greitai palūžta jo dvasia.* Pastaruosiuose žodžiuose juntama kiek kartėlio, vidinės nuoskaudos. Kviesdamas Mažvydą iš Lietuvos į Karaliaučių, hercogas nešykštėjo pažadų, bet jie ne visai tebuvo ištesėti. Todėl laiške apie tuos pažadus ir užsimenama: *Juk kadaise tavo aukštybė buvote prižadėjęs visada teiktis atsižvelgti į mano reikalus.*

Paskirtas į Ragainę (1549) ir rengdamasis jį vykti, Mažvydas dėkoja hercogui ir vėl prašo pinigų atlyginti skolai, kurią užsitraukęs, įsigydamas naudingų ir reikalingų dalykų savo studijoms, ir apmokėti būsimos kelionės išlaidoms, taip pat gabalo kokios nors gelumbės dvasininko drabužiams.

Ragainėje Mažvydo laukė ne tik dvasininko pareigos, įsikūrimo ir ūkio rūpesčiai, bet ir dar viena sunki našta. Jaunas protestantų kunigas toli gražu ne visuomet galėdavo vesti pagal savo pasirinkimą. Parapija ir valdžia būdavo suinteresuotos gauti tokį naują kunigą, kuris aprūpintų mirusiojo ankstesnio klebono šeimą, vesdamas likusią našlę arba bent dukterį. Taip atsitiko ir su Mažvydu. Jo laukė gausi, visai svetima 1546 m. mirusio klebono vokiečio Ambrozijaus Lauteršterno šeima (vaikai mokėjo lietuviškai). Mažvydui nebuvo pasirinkimo. Praėjus keleriems metams, jis apie tai pats rašė hercogui santūriai ir glaustai: *Ambrozijus Lauteršternas, šviesaus atminimo Ragainės bažnyčios klebonas, po savo mirties paliko vargti aklą žmoną su penkiomis dukterimis ir keturiais sūnumis. Ilgainiui, po sunkių vargų ir nelaimių, ją pakirto maras, pasigailėjęs trijų sūnų ir tiek pat dukterų. Kiek vargų turėjo pakelti ir nelaimių iškentėti tie našlaičiai su seserimis, netekę tėvų ir paskutiniu amžiaus metu gyvendami iš šalto gailėstingumo, dievui geriau yra žinoma. Paskui dangiškojo tėvo valia, garbingajam vyrui Jurgiui Reichui [Tilžės klebonui] skatinant ir patariant, paėmiau žmona vyresniąją tos našlės dukterį; drauge su žmona iš savo išteklių, kiek leido mano menkas*

turtas, šelpiau jos brolius ir likusias seseris būtiniais reikmenimis, iki šiol jais rūpinausi bei daviau jiems, kiek turėjau ir kiek galėjau. Taigi Mažvydas susitakė su „dangiškojo tėvo valia“. Nei tame, nei kituose laiškuose negirdime jokios tragiškos gaidos dėl to. Matyt, stoviškai priėmė savo dalią. Savo vaikų neturėjo. Su žmona Benigna, atrodo, sugyveno gerai. Rūpinosi jos ateitimi. Stengėsi pastatydinti jai namus ir gauti sklypą žemės, kad, ko gero, likusi našle, neturėtų vargo. Žmonos seserį išleido už savo draugo ir literatūrinio bendradarbio Augustino Jomanto, Kraupiško kunigo, vėliau, po Mažvydo mirties, užėmusio jo vietą Ragainėje.

Reikalas aprūpinti tokią didelę šeimą labai apsunkino Mažvydo gyvenimą. Daug laiko ir energijos reikėjo skirti ūkiui, materialinėms sąlygoms pagerinti, pajamoms padidinti. Nenuostabu, kad laiškuose nuolat ir nuolat kalbama apie skurdą, sunkumus, nesėkmes, vis ko nors prašoma.

Jau 1550 m. Mažvydas kreipiasi į hercogą, kad duotų kitoje vietoje pievą, nes Ragainės viršininkas įrengė didžiulį tvenkinį, ir parapijos pieva buvo apsemta. O 1551 m. taip aprašė savo ūkininkavimo nesėkmes per trejus metus: *〈...〉 pirmaisiais metais čia atvykęs, negalėdamas nusipirkti sėklos, po didelių maldavimų gavau jos pasiskolinti iš mūsų Ragainės pilies 〈...〉. Tačiau 〈...〉 atgavau vos ketvirtąją dalį sėklos ir tokiu būdu iš viso darbo neturėjau jokios naudos. Toliau, antraisiais metais – o tada buvo labai brangūs javai – įsigijau sėklos savais pinigais 〈...〉. Bet ir antraisiais metais blogai užderėjo: mat, dėl didelės sausros viskas, ką pasėjau, išdegė, ir tuo būdu žuvo sėkla, darbas ir įdėtos lėšos. Pagaliau, susipirkęs sėklą, ir trečią vasarą, kai dar brangiau kaštavo javai, pasėjau. Bet naudą ir šiais trečiaisiais metais gavau panašią, kaip ir anksčiau. Svarbiausia nesėkmių priežastis, kad žemė toli nuo Ragainės, nederlinga ir neįmanoma jai nuvežti mėšlo. Todėl Mažvydas prašo ją pakeisti į artimesnę.*

Prašymas buvo patenkintas. Mažvydas (kaip pats rašė 1552 m.) gavo geros ir arčiau esančios žemės ir tikėjosi su savo šeimyna gana gerai pragyventi. Tačiau 1555 m. išleisdamas svainę už A. Jomanto ir kreipdamasis į hercogą pašalpos kukliai vestuvių puotai, nurodo pasigailėjimo vertą savo vargą, o dar po trejų metų taip apibūdina savo ūkininkavimą: *〈...〉 pragyvenu iš ūkininkavimo, kuris man, silpnos sveikatos ir įvairių ligų nukankintam žmogui, dėl šeimynos ir darbininkų 〈...〉*

neištikimumo taip nelaimingai sekasi, <...> kad aš kartais pritrūkstu būtiniausio maisto <...>. Iš tos pačios 70 markių algos esu priverstas įsigyti ne knygų ar kitų dalykų, darančių mano asmeniui ir pareigoms, o tekinių, vežimų, piūklų, piautuvų ir kitokių ūkio padargų. Be to, paprastai iš Žemaitijos ir Lietuvos atvykę bernai, <...> pridarę nuostolių, prisirinę drabužių ir kitokių apyvokos daiktų, pabėga. Iš tos pačios algos kiekvienais metais tveriu ilgiausias tvoras apie laukus arba jas taisau <...> praėjusiais metais buvau pirkęs tris arklius ir vieną kumelę, bet tų pačių metų pavasarį trys arkliai padvėšė nuo nepagydomos ligos, o kumelei bernas nulaužė koją ir pabėgo <...>. Tuo būdu neišsikapstau iš sunkumų, vargų, neturto ir širdies nerimo. Baigdamas laišką, Mažvydas nusižeminęs maldauja hercogą, kad jį, labai silpnos sveikatos ir nemokantį ūkininkauti žmogų, teiktųsi išvaduoti – paimtų žemę, o duotų metinį išlaikymą iš pilies, tada jis galėtų labiau atsidėti studijoms.

Hercogas prašymo nepatenkino. Liko Mažvydui ūkis ir drauge visokios bėdos, nemalonumai, rūpesčiai. Jų, pašlijus sveikatai, tur būt, dar padaugėjo. Būta ir smulkių kivirčų dėl žemės ribų (kartą vienas valstietis net praskėlė Mažvydui galvą dėl pievos sklypelio), dėl avilių bei medaus parapijos medžiuose ir t. t. Ir vis reikėjo rašyti naujus prašymus.

Galėtų kilti klausimas, ar iš tikrųjų toks sunkus ir vargingas buvo Mažvydo gyvenimas. Gal jis laiškuose perdėjo? O jei nedaug teperdėjo, gal pagrindinė nesėkmių priežastis buvo jo neūkiška prigimtis, nesugebėjimas tvarkytis, silpna sveikata? Tai, žinoma, reiktų turėti prieš akis. Bet labai sunkiai gyveno ir kiti lietuvių rašytojai Prūsijoje. Pavyzdžiui, Mažvydo pusbrolis B. Vilentas, jo paruošto giesmyno leidėjas ir darbų tęsėjas, net viešai, knygos pratarmėje, prašė hercogą pašalpos dėl savo neturto. Didžiausias XVI a. prūsų lietuvių rašytojas J. Bretkūnas, negalėdamas iš ūkio pragyventi, klimpo į skolas. Taip jau buvo viskas sutvarkyta, centralizuota, kad padėti galėjo tik hercogas. Nemaža tiesos, tur būt, yra Mažvydo apibendrinamo pobūdžio žodžiuose, skambančiuose kaip tylus skundas paskutiniame laiške (1561): *Ir jeigu mes, vargšai ir nelaimingi lietuvių pastoriai, neturėtume tavo šviesiosios aukštybės lyg kokios gailėstingumo dievybės šioje garsiojoje Prūsijos kunigaikštystėje, jokiū būdu negalėtume išsilaikyti savo pareigose dėl sunkiausios vargų naštos <...>.*

O vis dėlto galutinę išvadą padaryti sunkoka. Laiškai rašyti ne šeimos nariui ar geram draugui, norint painformuoti, pasiguosti, atverti širdį, bet valdovui, kurį reikia paveikti ir įtikinti, kad būtų šis tas gauta, laimėta. Todėl kiekvienas žodis čia pasvertas, apgalvotas. Dažnai naudojamosi konvencionaliomis, tradicinėmis, galima sakyti, privalomomis formomis bei formulėmis. Žinotina dar, kad laiškas – mėgstamiausias, išpuoselėtas humanistų ir humanistinio išsilavinimo žmonių literatūrinis žanras su nusistovėjusiais komponavimo principais bei stiliaus bruožais. Ypač tai pasakytina apie laišką – prašymą.

Mažvydo laiškuose matome išsamų prašymo pagrindimą bei motyvavimą, apeliavimą į tėvišką valdovo globą ir dosnumą, primenant jo geradarybes bei pažadus, atitinkamą nusižeminimo laipsnį (dažnai aukščiausią, ypač pasirašant pabaigoje), savo nelaimingumo pabrėžimą, begalinio dėkingumo užtikrinimą, nuolatinį adresato titulavimą giliausios pagarbos žodžiais ir t. t. Tai vis bendri su amžininkais dalykai. Skirtumas tik toks, kad vienų laiškai dalykiškesni, santūresni, kitų literatūriškesni. Mažvydui kaip tik būdingas humanistinis iškalbingumas, žodžio negailėjimas, perdėjimas.

Tuo galima įsitikinti, paėmus, pavyzdžiui, laiškų vietas, kur kalbama apie dėkingumą hercogui. Reformacijos Prūsijoje tyrinėtojas J. Bertoleitis pabrėžia, kad laiškai kalba apie gilią Mažvydo pagarbą ir nuoširdų pasitikėjimą hercogu. Be abejo, Mažvydas norėjo sudaryti tokį išpūdį ir, matyt, jam pasisekė. Bet iš tikrųjų čia daugiau diplomatijos, negu nuoširdaus jausmo. Sakysim, paskirtas į Ragainę, Mažvydas taip nusako savo dėkingumą hercogui: *Juk tokių didelių tavo šviesiosios aukštybės geradarybių man suteikta, kad nė vienas iš žmonių, nors ir plauktų jo kalba lyg plati upė, negalėtų tinkamai atsidėkoti.* Ir tame pat laiške tuoj prašo kelionpinigių, gelumbės drabužiams. Nuvykęs į Ragainę ir hercogo sušelptas 15 saikų kviečių, sako, kad už tokį dosnumą turėtų taip didžiai dėkoti, kad ir visos Cicerono iškalbos nepakaktų, ir tuoj prašo apsemtą pievą pakeisti kita ir t. t. Gavęs geresnę ir patogesnėje vietoje parapijos žemę, Mažvydas užtikrina savo amžiną dėkingumą, bet tame pačiame sakinyje prideda, kad iš tos žemės nei šieno, nei javų vasarą negavęs! Susidaro išpūdis, kad tas dėkingumas labai išpūstas, nenatūralus. Juo čia diplomatiškai operuojama, tiesiog žaidžiama. Tokią pat diplomatiją matome ir Mažvydo draugo T. Gedkanto laiškuose. Matyt, be jos sunku buvo iš hercogo ką nors gauti.

Iš laiškų buitinais reikalais peršasi išvada, kad Mažvydas gana atkakliai kovojo dėl savo materialinės gerovės, žmoniško aprūpinimo, įmanomesnių literatūrinio darbo sąlygų, stengėsi, kiek įmanydamas, bent ilgainiui jas susidaryti.

Laiškai duoda medžiagos ir Mažvydui-dvasininkui pažinti. Ir skelbdamas naująjį tikėjimą, jis susidūrė su dideliais sunkumais, patyrė daug nesėkmių. Ypač įdomus ir vertingas vienas ilgas laiškas, kuriame plačiai apibūdinamas neigiamas valstiečių santykis su protestantų bažnyčia, visiškas neišmanymas tikėjimo dalykų, abejingumas jiems, bažnytinių ceremonijų vengimas. Mažvydas su kartėliu rašo, kad pamaldų metu visai mažai būna bažnyčioje žmonių. Sekmadieniais jie dirba įvairius ūkio darbus arba tūno šiaip sau namuose. Vengia sakramentų ir net pajukia tuos, kurie sakramentus priima. Kūmai, atvežę vaiką krikštyti, arba jaunieji prieš sutuoktuves, klausinėjami tikėjimo tiesų ar poterių, nesugeba nė vieno skiemens ištarti, teisindamiesi vieni jaunumu, kiti senatve, ūkio darbais ir t. t. Kadangi neleidžiama jiems būti krikšto tėvais ir tuoktis, kol neišmoks paprasčiausių tikėjimo dalykų, jie dėl to pyksta, keliauja į kitas parapijas, leidžia krikštyti ar net sutuokti kokiam seniui, gyvena be jungtųjų. Be to, keliauja į atlaidus žemaičių miesteliuose, nes jiems patinkančios popiežininkų ceremonijos.

Mažvydas čia kalba be diplomatijos, su įtūžiu, kiek perdėdamas, neišvengdamas fanatizmo. Pabrėžia hercogui savo uolumą, kuris esąs toks, koks tik įmanomas. Susidūręs su pasyviu liaudies pasipriešinimu, kietasprandiškumu, nepalaužiamu užsispyrimu, Mažvydas išbando įvairias priemones: privačiai ir viešai išpėjinėja, maldaute maldauja, gąsdina atskyrimu nuo bažnyčios ir t. t. Pagaliau kreipiasi į hercogą, siūlydamas versti visus lankyti pamokslus, įvesti kasmetinę parapijos vizitaciją su tikėjimo dalykų egzaminavimu, uždrausti keliauti į Lietuvą.

Pažymėtina, kad tas Mažvydo kovingumas, visas laiško tonas, kaip teisingai pastebėjo M. Ročka, neišsiskiria iš bendro propagandinio reformacijos stiliaus. Tai, ką siūlo Mažvydas, dar griežtesne forma buvo valdžios nustatyta ir vykdoma.

Greta kovingumo ir veiklumo, tiek rūpinantis ūkiniais-buitiniais reikalais, tiek propaguojant protestantizmą, laiškuose išryškėja dar vienas svarbus Mažvydo bruožas – orumas, susijęs su humanistine autoriaus kultūra, rodąs jo dvasinę pusiausvyrą, savigarbą. Ne kartą, baigdamas laišką, Mažvydas prideda, kad tuo atveju, jeigu jo prašymas

J. Lebedys — Panevėžio mokytojų seminarijos mokinys (ketvirtas iš kairės)

J. Lebedys — Utenos gimnazijos mokytojas

nebus išpildytas, viską *ramiai* arba *kantriai iškęšias*, tuo lyg ir pabrėždamas savo stoviškumą. O 1558 m., prašydamas paimti ūkį, pradeda tokia užuomina: *Kad mane taip slegia nepraeinami vargų labirintai, aš savo širdyje dažnokai imu svarstyti, ar garbingai nepakeisti vietos ir savo pareigų, jei iš tavo šviesiosios aukštybės, maloningasis kunigaikšti, negalėčiau sulaukti kokio nors tų visų vargų palengvinimo.* Šioje ramiai skambančioje užuominoje juntamas susitvardymas, subtiliai išreikštas nepasitenkinimas su protesto ar net grasinimo atspalviu.

Gražiausiai ir ryškiausiai orumas matyti Mažvydo atsakyme (1560) į Ambrozijaus Zetės, nemokšos pretendento į mokytojo vietą Ragainėje, skundą ir į kaltinimą erezija (osiandrizmu). Mažvydas atsakinėja į priekaištus labai ramiai, kaip daug pranašesnis už skundiką žmogus, plačiai pasakoja visą istoriją, pavartodamas net tiesioginę kalbą. Pabrėžia vengiąs vaidų ir vaidingų žmonių ir nenorijs turėti su jais reikalų. Daug reikalauja iš mokytojo (pirmiausia – lotynų kalbos mokėjimo).

Šie bruožai padeda mums geriau suprasti ir pažinti Mažvydą rašytoją, kaip veiklią ir energingą, užsigrūdinusią asmenybę. Laiškuose tik iš dalies teatsispindi literatūriniai Mažvydo interesai. Neabejotinai buvo laiškų ir specialiai lietuviškų knygų rengimo ir spausdinimo reikalais, tik jie neišliko. Mažvydas ne tik pats rašė, bet įtraukė į lietuviškos literatūros rengimą visą būrį emigravusios inteligentijos. Čia labai pravertė jo veiklumas, kovingumas, sugebėjimas organizuoti. Savo atkakliu darbu, nepaisydamas nepalankių sąlygų, jis atvėrė lietuviškai knygai kelią, pradėjo naują erą lietuvių tautos kultūros istorijoje.

JURGIO ZABLOCKIO KILMĖ

(Iš akademiko K. Jablonskio palikimo)

Pirmųjų lietuvių rašytojų kilmės išaiškinimas reikšmingas ne vienu atžvilgiu. Ypač jis svarbus ir net būtinas, norint nušviesti pačią literatūrinės kalbos formavimosi pradžią, pirmąjį jos etapą. Tik žinant visų lietuvių raštijos pradininkų kilimo vietą bei tarmę, galima tiksliau apibūdinti pirmųjų knygų tarminių elementų derinį, nenuoseklumus bei svyravimus, redaktoriaus-leidėjo siekimus bei tendencijas, jo atliktą darbą.

Jurgis Zablockis, A. Kulviečio ir M. Mažvydo draugas ir bendradarbis, kurio viena giesmė išspausdinta pirmojoje lietuviškoje knygoje, įdomus ne tik kaip raštijos pradininkas. Būdamas mokytojas iš profesijos, dirbęs pirmojoje aukštesnio tipo mokykloje Vilniuje, daug asmenų ruošęs universitetinėms studijoms ir juos globojęs aukštosiose užsienio mokyklose, jis iš dalies suvaidino tarpininko vaidmenį tarp Prūsijoje gyvenusių lietuvių rašytojų ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės. Kaip M. Giedraičio mokytojas ir globėjas, J. Zablockis supažindino jį su pirmosiomis lietuviškomis knygomis ir tuo būdu bent netiesiogiai paskatino rūpintis jų leidimu Lietuvoje.

J. Zablockio gyvenimas nuo 1539 m. palyginti žinomas iš T. Votškės (Wotschke) ir kitų paskelbtos archyvinės medžiagos. Bet apie jo kilmę ligi pastarųjų metų nieko tikra nežinota.

V. Biržiška paskutiniuose savo darbuose buvo linkęs J. Zablockį kildinti (ypač atsižvelgdamas į jo draugystę su A. Kulviečiu, kurią suponavo buvus nuo mažens) iš Užbalių kaimo, 12 kilometrų nuo Jonavos. Bet tas kildinimas neturėjo tvirtesnio pagrindo. Tik 1960 m. balandžio mėnesį buvo išaiškinta šio rašytojo kilmė. Akademikas K. Jablonskis surado Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje J. Zablockio dovanojamąjį raštą brolėnams (su jo paties autografu), kuris ir padėjo išaiškinti ne tik jo kilimo vietą, bet ir giminę. Tuo raštu remdamasis, akademikas ieškojo kitų dokumentų. Porą jų, nors mažesnės vertės, surado dar Lietuvos metrikoje ir, jau sirg-

damas, juos iššifravo ir nurašė iš mikrofilmų. Paaiškėjo, kad keletas jau seniai paskelbtų dokumentų taip pat susiję su J. Zablockiu ir drauge su naujai surastaisiais padeda ne vieną dalyką įnušviesti. Ankstyva mirtis neleido akad. K. Jablonskiui apie šį savo atradimą nei parašyti, nei rastųjų dokumentų paskelbti.

Remiantis naujai surastaisiais ir seniau paskelbtaisiais dokumentais, taip pat kai kuriais akademiko nurodymais, čia ir bandoma platėliau nušviesti J. Zablockio kilmę, gimimo vietą ir kitus su juo susijusius klausimus, nepretenduojant į išsamumą. Drauge skelbiami ir svarbiausieji dokumentai.

* * *

Lig šiol seniausia Jurgį Zablockį tiesiog liečianti žinia yra įrašas Krokuvos universiteto matrikulų knygoje 1528 m. rugpjūčio 3 dieną: *Georgius Luce de Zablocz dioc. Vylnensis 4 gr. s.*¹ Iš jo aišku tik tiek, kad būsimasis mokytojas ir rašytojas – Jurgis, Luko (Lukošiaus) sūnus, kilęs iš vietovės, vadinamos *Zablocz* (Vilniaus vyskupijoje), sumokėjo 4 grašius imatrikuliacijos mokesčio. Tada jis, kaip ir daugumas kitų studentų, pavardės dar neturėjo ir nevartojo, o buvo vadinamas tik vardu ir tėvavardžiu.

Įrašai kituose universitetuose ir kitokia archyvinė medžiaga rodo, kad po kurio laiko jis, sekdamas kolegų pavyzdžiu, iš kilimo vietos pasidarė pavarde. Vitenbergo universitete 1540 m. lapkričio 23 jis imatrikuluotas taip: *Georgius Sablocius Litanus nobilis*². Hercogo Albrechto rekomendaciniuose raštuose jis vadinamas *Georgius Lithuanus Zablocius* (1542)³, *Sablocius* (1545)⁴, Karaliaučiaus universiteto matrikuloze – *Zablocius* (1546)⁵, Tiubingeno universitete irgi – *Zablotius* (1560)⁶. Taigi palyginti vienodai, bent tarimo atžvilgiu. Tik E. Valavičiaus rekomendaciniame rašte Viurtembergo hercogui Kristupui matome skirtingą pavardės formą – *Zaboloczki* (1560)⁷.

¹ Chmiel A. Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1892, II, p. 242.

² Wotschke T. Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformations-geschichte Lithauens. – „Altpreussische Monatsschrift“, 1905, XLII, S. 157.

³ Ten pat, p. 171.

⁴ Ten pat, p. 182.

⁵ Erler G. Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Leipzig, 1910, I, S. 6.

⁶ Wotschke T. Abraham Culvensis <...> S. 213.

⁷ Ten pat, p. 211.

Matyt, lotynizuota vardo ir pavardės forma buvo visuotinai vartojama ir įsigalėjusi, prie jos buvo pripratę ir draugai. Tai rodytų ir M. Mažvydo giesmyno antroji dalis (1570), kurioje prie vienos giesmės pažymėta: *ifchguldita nūg Miftra Georgiufa Zablociufa*⁸, o prie kitos – *Litania Nauiey fuguldita nūg M. Georgiufa Zablotiufa*⁹.

Taigi kilmės vietos nurodymas Krokuvos universiteto matrikuloze ir pavardė neabejotinai rodo, kad J. Zablockio tėviškė buvo *Zablocz* ar *Zabolocz*. Tačiau tokio ar panašaus pavadinimo vietovių daug žinoma rytinėje Lietuvos dalyje, Baltarusijoje ir Lenkijoje¹⁰. Tik žinios apie gimines ir jų nuosavybę padeda išaiškinti rašytojo kilmės vietą.

Kaip iš skelbiamo J. Zablockio dovanojamojo rašto (1555) ir 1507 m. Žygimanto Senojo sprendimo¹¹ matyti, rašytojo senelis buvo Norkus Trečiatis (Тречевич), kuris turėjo Zobalatyje (Заболот'е), Vosyliškių valsčiuje (dabar Baltarusijos TSR), ūkį ar dvarelį.

J. Zablockio senelės vardas ir tėvavardis nėra žinomuose dokumentuose įsakmiai nurodytas. Iš 1507 m. Žygimanto Senojo sprendimo aišku, kad ji buvo labai artima giminė Vaitiekaus Norbutaičio (Norbutavičiaus) žmonai – Jokūbo Čizaičio dukteriai. Jokūbas Čizaitis turėjo dvi seseris – Sviatochną ir Mariną¹². Marina Čizaitė buvo ištekėjusi už Andriaus Nekroševičiaus ir vėliau išūnijo savo dukterėčios sūnų Vaitiekų Vaitiekaitį Norbutaitį¹³. Sviatochna Čizaitė greičiausiai ir bus J. Zablockio senelė. Ji paveldėjo iš savo tėvo, taip pat ir brolio dalį dvarelį Zobalatyje.

Dėl brolio palikimo Sviatochna ir Marina Čizaitės 1496 m. turėjo bylą su minėtuoju Vaitiekumi Norbutaičiu, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro dvarioniu, kaltinusiū jas, kad pasisavinusios jo žmonos tėvoniją – Zobalatį. Jos pateikė savo mirusio brolio Jokūbo Čizaičio, Vaitiekaus Norbutaičio uošvio, raštą, kuriuo šis joms buvo

---

⁸ Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. K., 1922, p. 263.

⁹ Ten pat, p. 567.

¹⁰ Słownik geograficzny królestwa polskiego <...> Warszawa, 1895, XIV, str. 184–188 (Zabloc, Zablocie), 189–190 (Zabłoto, Zabłoty), 193–195 (Zabłocie, Zabołotce, Zabołotja, Zabołotje).

¹¹ Литовская Метрика. Петербургъ, 1903, I, стр. 528–530.

¹² Акты Литовской Метрики. Собраны Ф. И. Леонтовичемъ. Варшава, 1896, I, вып. I (1413–1498), стр. 112 (№ 287).

¹³ Центральный Государственный архив древних актов (Москва), Ф. 389, кн. 12, л. 266а–267а (ст. 162а–163а), № 348 (К. Jablonskio nuorašas).

užrašęs trečdalį dvarelį Zobalatyje. Vaitiekui Norbutaičiui tvirtinant, kad toji trečioji dalis esanti didesnė už abi likusias, Aleksandro sprendimu visas Jokūbo Čižaičio palikimas turėjo būti iš naujo padalytas į tris lygias dalis: vieną turėjo paimti Sviatochna su Marina iki savo gyvos galvos, o dvi likusias – Vaitiekus Norbutaitis¹⁴. Ši byla, matyt, nė kiek nepakenkė geriems giminių santykiams.

Rašytojo senelis Norkus Trečiaiatis turėjo tris sūnus – Lukošių, Mockų ir Andrių Norkaičius – ir dukterį Sviatochną Norkaitę. Senelis XVI a. pradžioje (prieš 1506 m.) jau buvo miręs. Senelė su sūnumis ir Vaitiekumi Norbutaičiu Aleksandro valdymo pabaigoje bylinėjosi su kunigaikščiu Vosyliumi Lvovičiu Glinskiu, buvusiu Vosyliškių vietininku (1501–1503), dėl Zobalačio girios ir ežero. Bylą pakartotinai sprendė Žygimantas Senasis 1507 m. sausio 6 dieną. Senelė tada jau buvo mirusi. Ieškovais buvo Vaitiekus Norbutaitis, Žygimanto Senojo maršalka ir Josvainių vietininkas, ir Norkaičiai – Lukošius, Mockus ir Andrius. Jie skundėsi, kad V. L. Glinskis smurtu atėmė jų iš tėvų ir senelių paveldėtą girią, medžioklės vietas tarp Peleos ir Zobalačio ir ežerą. Jie tvirtino ir, kaip matyti iš sprendimo, įrodė, kad jų protėviai dar Vytauto laikais savo žemę Zobalatyje pasidalijo į tris dalis, o girią, medžioklės vietas ir ežerą paliko bendram naudojimuisi. Žygimantas Senasis atmetė V. L. Glinskio pretenzijas ir liepė ieškovams girią ir medžioklės vietas pasidalyti į tris dalis taip, kaip žemė buvo padalyta, o ežerą naudoti bendrai¹⁵.

1540 m. ponų taryba vėl sprendė bylą dėl Zobalačio girios padalijimo tarp Lukošiaus, Andriaus bei Sviatochnos Norkaičių, Vosyliškių pavieta bajorų, iš vienos pusės, ir Šimkaus Mackevičiaus, Vilniaus tijūno ir horodničiaus, Užpalių, Penionių ir Rodūnios laikytojo, bei Mikalojaus Vaitiekaičio Norbuto, Krevo ir Mozyriaus laikytojo, iš kitos pusės. Š. Mackevičius ir M. V. Norbutas skundėsi, kad Lukošius Norkaitis su savo broliu ir seseria jų visų (tiek ieškovų, tiek atsakovų) bendrą girią ir medžioklės vietas naikina, sau iš to daugiau naudos turėdami, o pasidalyti tos girios nenorį. Lukošius ir Andrius Norkaičiai, neatsisakydami dalytis, priminė, kad nenorėtų atsisakyti savo ten

¹⁴ Акты Литовской Метрики <...> стр. 112 (№ 287).

¹⁵ Литовская Метрика. Петербургъ, 1903, I, стр. 528—530.

įdirbtos žemės (проробки). Ponų tarybos sprendimu jie turėjo girią ir medžioklės vietas pasidalyti po keturių savaičių¹⁶.

Be nuosavybės Zobalačio apylinkėje, Jurgio Zablockio senelis turėjo dar dvarėlį ir Klevyčioje (Клевица), Ašmenos valsčiuje. Iš skelbiamo J. Zablockio dovanojamojo rašto ir 1528 m. kariuomenės surašymo atrodo, kad Mockaus ir Andriaus Norkaičių pagrindinė nuosavybė, atitekusi jiems po tėvo Norkaus Trečiaičio mirties, ir buvo Klevyčioje, o Lukošiaus Norkaičio – Zobalatyje.

Andrius ir Mockus Norkaičiai, matyt, mirė bevaikiai. Lukošius Norkaitis turėjo tris sūnus: Jurgį (mokytoją ir rašytoją), Joną ir Mikalojų Lukošaičius. Jonas Lukošaitis turėjo du sūnus – Stanislovą ir Jurgį Jonaičius, o Mikalojus Lukošaitis – Joną Mikalojaitį.

Skelbiamame rašte pasakyta, kad Andrius Norkaitis užrašė Jurgiui Lukošaičiui-Zablockiui savo nuosavybės Klevyčioje trečdalį amžinai, o du kitus trečdalius už 100 kapų grašių¹⁷. Jis taip pat užrašė J. Zablockiui iš savo brolio Mockaus Norkaičio paveldėtąją Klevyčios dalį (pusę Mockaus Norkaičio palikimo, o antroji pusė atiteko Lukošiui Norkaičiui ar jo vaikams). Kadangi Lukošius Norkaitis, kaip minėta, turėjo tris sūnus, tai J. Zablockiui atiteko dar vienas trečdalis ir antrosios Mockaus Norkaičio palikimo dalies Klevyčioje.

Apie J. Zablockio tėvo ir dėdžių turto dydį galima spręsti iš 1528 m. Lietuvos kariuomenės surašymo. Ašmenos dvaro bajorų sąrašė tarp kitų pažymėti abu J. Zablockio dėdės – Mockus Norkaitis (Мацко Нарковичъ) ir Andrius Norkaitis (Андрей Нарковичъ). Abu jie turėjo ne tik patys stoti kariuomenėn, bet pristatyti dar po raitelį¹⁸. J. Zablockio tėvas tame sąrašė nefigūruoja. Matyt, jis Klevyčioje nuosavybės neturėjo arba, jei ir turėjo, tai labai mažą. Bet jį randame Vosyliškių bajorų sąrašė (į kurį įtraukti Zobalačio bajorai). Prie Lukošiaus Norkaičio (Лукашъ Нарьковичъ) ten pažymėta, kad turi pristatyti arklį, t. y. gerai ginkluotą raitelį¹⁹. Tai rodo, kad dėdės buvo žymiai turtingesni už rašytojo tėvą. Pagal nuostatus iš kiekvienų 8 valstiečių tar-

¹⁶ Центральный Государственный архив древних актов (Москва), ф. 389, кн. 229 (II А/10), л. 32/а (ст. 33/а) (К. Jablonskio nuorašas).

¹⁷ Tai reiškia, kad giminės, sumokėję J. Zablockiui 100 kapų grašių, galėjo iš jo tuos du trečdalius paimti.

¹⁸ Литовская Метрика <...> Переписи войска Литовскаго. Петроградъ, 1915, Русск. Ист. Библ. — XXXIII, стр. 23.

¹⁹ Ten pat, p. 87.

nybų reikėjo į kariuomenę pristatyti gerai ginkluotą ir tinkamai aprengtą raitelį²⁰. Vadinas, dėdės turėjo daugiau kaip po 8 valstiečius (gal po 16), o tėvas gal ir 8 neturėjo. Apie dėdės Andriaus turimą galima spręsti ir iš užrašo J. Zablockiui. Jeigu du trečdalius savo dvarelį (su žmonėmis) užrašė jam už 100 kapų grašių, tai visa jo palikimo vertė buvo apie 150 kapų grašių, gal net kiek daugiau.

Šia proga pažiūrėtina, kuriam bajorijos sluoksniui priklausė rašytojo giminė, ar ji ryškiau išsiskyrė iš pilkosios bajorijos masės. Tą klausimą nušviesti padeda Vosyliškių ir Ašmenos kariuomenės surašymo duomenys 1528 m.

Kariuomenės sąrašė iš Vosyliškių figūruoja iš viso 100 bajorų. Iš jų 46 turi pristatyti vieną arklį (=raitelį), 22 – du arklius, 16 – nuo 3 iki 6 arklių, 3 – nuo 7 iki 13 arklių, o 13, kadangi visai neturėjo valdinių, turėjo stoti kariuomenėn vien patys²¹. Tad J. Zablockio tėvas neišsiskyrė iš kitų, buvo visai smulkus bajoras, kaip ir dauguma.

Ašmenos dvaro sąrašė sužymėti 265 bajorai. Iš jų 165 turėjo pristatyti po vieną arklį, 34 – po 2 arklius, 10 – nuo 3 iki 5 arklių, 5 – nuo 6 iki 18 arklių, o 51 visai neturėjo valdinių ir turėjo stoti kariuomenėn vien patys²². Taigi J. Zablockio dėdės (turėdami pristatyti po 2 arklius) buvo turtingesni už daugumą, bet jiems dar buvo toli iki turtingiausių apylinkės ir valsčiaus bajorų.

Lig šiol nenustatyta J. Zablockio gimimo data. Jokių tikslesnių žinių ir duomenų apie tai nesurasta. V. Biržiška, remdamasis tuo, kad J. Zablockis 1528 m. stojo Krokuvos universitetan, spėjo, jog jis tada turėjo ne daugiau kaip 20 ir ne mažiau kaip 15 metų ir bus gimęs apie 1510 m. Surastieji dokumentai šiai prielaidai neprieštarauja, bet jos stipriau ir neparemia. Atrodo beveik tikra, kad J. Zablockis buvo jauniausias šeimoje. Tokia mintis peršasi, turint prieš akis mirties datas: Jonas ir Mikalojus Lukošaičiai mirė prieš 1555 m., o J. Zablockis, kaip iš visko sprendžiama, 1563 m. Deja, nežinoma, nei kada Lukošius Norkaitis vedė, nei ką vedė. 1507 m. jis tikrai jau buvo pilnametis, nes dalyvavo teisme. Bet greičiausiai jis buvo pilnametis jau anksčiau, Aleksandro valdymo laiku, pirmą kartą bylinėjantis su V. L. Glinskiu. Tad rašytojas galėjo gimti ir 1510 m., ir kiek ankstėliau ar vėlėliau.

²⁰ Ten pat, p. 7.

²¹ Ten pat, p. 86–87.

²² Ten pat, p. 21–27.

Neturtingam palyginti tėvui turėjo būti sunku leisti sūnų į mokslus, į Krokuvos universitetą, ypač kad augino ir daugiau vaikų. Prisimenant, kad dėdė Andrius Norkaitis užrašė J. Zablockiui savo palikimą, bent didžiąją jo dalį, aiškiai išskirdamas jį iš kitų tokio pat artumo gimiinių, reiktų manyti, jog dėdės ryšiai su rašytoju buvo labai artimi. Matyt, Andrius Norkaitis šį savo broliėną labai mylėjo ir vertino. Tie artimi ryšiai negalėjo užsimegztį dėdės senatvėje, nes J. Zablockis, kaip žinoma, tada tėviškėje negyveno, o dirbo kaip mokytojas įvairiose vietose ir nemaža laiko praleido užsienyje. Ar nebus tik dėdė pamėgęs J. Zablockio dar vaiko ir padėjęs jam išeiti mokslus? Iš kitos pusės, surasti kelius į mokslą ir mokyklas, tur būt, padėjo artima giminystė su Norbutaičiais, susijusiais su didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaru.

Rašytojas, kaip minėta, pirmasis iš visos giminės pradėjo vartoti pavardę. Matyt, vėliau kiti giminės bus juo pasekę. 1567 m. kariuomenės surašyme iš Ašmenos pavieto minimas Jurgis Zablockis (Юрѣи Заблоцкый), pristatęs vieną arkli (= raitelį) iš savo valdų – Klenicos (Klevyčios?) ir Zobalačio²³, greičiausiai yra rašytojo brolio Jono sūnus. Čia negali būti pats rašytojas, nes jis prieš keletą metų buvo miręs. Galimas daiktas, kad 1598 m. vieno Klevyčios dvarelis pardavimo rašte-inventoriuje minimas kaip liudininkas Motiejus Zablockis (Матысь Заблоцкый) iš Ašmenos pavieto²⁴ irgi yra rašytojo giminaitis, vieno ar kito brolio vaikaitis.

Iškeltinas dar vienas neaiškus dalykas. Keliuose XVI a. antrosios pusės dokumentuose minimi, atrodo, lyg ir J. Zablockio giminės, gal net jis pats, bet pridėdant dar kitą pavardę ar pravardę. Pavyzdžiui, 1568 m. išrašė iš Ašmenos žemės teismo knygų Ona Jurgaitė, ištekėjusi už Vaclovo Kresickio, pirmojo savo vyro Jono Mikalojaičio paveldėjimo keliu (mirus Mockui ir Andriui Norkaičiams) gautą Klevyčios dalelę ir jai užrašytą už 80 kapų lietuviškų grašių parduoda už tokią pat sumą savo dieveriui Jurgiui Jonaičiui Bulhakai (Бул'раку)²⁵. Galima tad pagalvoti, kad J. Zablockio broliėnas Jurgis buvo vadinamas Bulhaku.

²³ Ten pat, p. 590.

²⁴ Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссиею. Вильна, 1887, XVI, стр. 622.

²⁵ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau žymimas MA CB), B₂ 72, 1. 71 – 72.

Dar komplikuočiau viskas atrodo iš dviejų – 1586 ir 1588 m. analogiškų pardavimo dokumentų (išrašų iš Ašmenos pavieto žemės teismo knygu). Juose sakoma, kad velionis Jurgis Lukošaitis Zablockis Bulhakas savo iš tėvo paveldėtą ir iš Andriaus Norkaičio (vadinamo Курочки) įgytą dvarelį Klevyčią dovanojo giminėms: 1) Sofijai Jonaitei Ščukaitei Bulhakaitei ir jos vyrui Vosyliui Motiejaičiui Koščičiui, 2) Liucijai Jonaitei Ščukaitei Bulhakaitei ir 3) Jurgiui Jonaičiui Ščukai Bulhakai²⁶. Jeigu tai kita giminė, nieko bendra neturinti su J. Zablockio gimine, tai kaip išaiškinti vardų sutapimą net per tris generacijas? O jeigu ta pati, tai kodėl J. Zablockis pats nesivadino Bulhaku? Gal reiktų manyti, kad rašytojo tėvas buvo pravardžiuojamas Bulhaku (= triukšmadariu) ir ta pravardė atiteko vaikams? Paliekant šį klausimą spręsti būsimiems J. Zablockio biografams, dar pravartu pažiūrėti, kokia buvo rašytojo tėviškės aplinka etnografiniu-tautiniu atžvilgiu.

Šiuo metu J. Zablockio gimtinė Zobalatis yra Baltarusijos TSR teritorijoje, visai netoli, apie 6 kilometrus nuo Lietuvos TSR sienos ir nuo lietuviškų apylinkių. Sakysim, nuo vien lietuvių gyvenamų Dubičių iki Zobalačio yra arti 12 kilometrų. Ir Baltarusijos TSR teritorijoje į šiaurę ir į šiaurės rytus nuo Zobalačio senimas ne tik moka, bet ir gražiausiai kalba lietuviškai (pavyzdžiui, Pelesa, Kargaudai). Tad XVI a. pradžioje ir viduryje Zobalačio apylinkėse lietuvių kalba, reikia manyti, dar buvo dominuojanti (bent plačiai vartojama) kalba. Tai patvirtina ir J. Safarevičiaus vietovardžių su priesaga *-išk-* paplitimo slavų – lietuvių pasieniais tyrinėjimas, jo nustatyta gausnesnio tų vietovardžių paplitimo riba²⁷, einanti į rytus nuo J. Zablockio tėviškės, apimanti dar ir Vosyliškes (maždaug už 20 kilometrų į pietus nuo Zobalačio). Antra vertus, Vosyliškių bažnyčios 1623 m. inventorius rodo, kad jos valdiniai, bent jų dalis, buvo nelietuviai²⁸. Taigi J. Zablockio tėviškės tolesnė (o gal ir artimose?) apylinkėse, matyti, jau XVI a. būta vietų, kur mišriai gyveno lietuviai ir baltarusiai, bent buvo prasiskverbusi baltarusių kalba. Pats Zobalatis XVI a. pirmojoje pusėje, ypač

²⁶ MA CB B₂77, 1. 149–150; B₂ 78, 1. 43–44.

²⁷ Safarewicz J. Rozmieszczenie nazw na *-iszki* na pograniczu słowiańskolitewskim (z mapką). – „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności“, XLVIII, 1947, Nr. 2, str. 45.

²⁸ Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau žymimas VVU), B 53, Nr. 230.

J. Zablockio vaikystės laiku, dar nebuvo stambesnė vietovė. Tik 1536 m. Žygimantas Senasis jame leido ir nustatė turgus. Pirmoji bažnyčia Zobalatyje buvo pastatyta tik 1601 m.²⁹

Maždaug tas pat pasakytina etnografiniu-tautiniu atžvilgiu ir apie antrąją rašytojo giminės gyvenamą vietovę – Klevyčią, esančią ant Klevos upės prie pat dabartinės Lietuvos TSR sienos, bet jau Baltarusijos TSR teritorijoje, maždaug už 13 kilometrų į šiaurės rytus nuo Dieveniškų. Kad XVI a. Klevyčioje gyveno lietuviai, nors, tur būt, irgi mišriai su baltarusiais, rodo minėtasis vieno jos dvarelis inventorių, kuriame valdinių tarpe matome tokių lietuviškų vardų, pavardžių ir tėvavardžių formų, kaip *Кгуужинисъ, Янелисъ, Янелевичъ, Тотель* greta *Гришко Савичъ* ir kt.³⁰

Dar paliestinas klausimas, ar J. Zablockio tėviškė turėjo lietuvišką vardą ir ar jis pats lietuviškai galėjo būti kitaip vadinamas. Istoriniuose šaltiniuose žinių apie tai nerasta. Kadaisė J. Gerulis rašė: „Jeigu Zablockis gimęs lietuvis buvo, gal būti „*Ūžpurvis*“ arba *Ūžbalis* į poniškesnį „Zablocki“ persikriktįjo“³¹. Šis spėjimas, žinoma, neparemtas konkrečiais istoriniais duomenimis. Pažymėtina dar, kad ir K. Jablonskis buvo linkęs J. Zablockį vadinti Užubališkiu³².

1960 m. pavasarį akademikas J. Balčikonis su šių eilučių autoriumi buvo nuvykę susipažinti su J. Zablockio tėviškės apylinkėmis. Teiraujantis Dubičiuose, Kargauduose ir kitose vietose, kaip lietuviškai vadinama rašytojo giminė, kai kurie senyvi vietiniai gyventojai tvirtino, jog esąs gyvas iš senų laikų pavadinimas *Ūžbalis* (*Žūbalis*). Bet kitų teigimu, Užbaliu pradėta vadinti, „kai užėjo Lietuva“, taigi po 1939 m.³³ Šiaipjau J. Zablockio tėviškė paprastai vadinama – *Zobalacis*, *Zuobalacis* (= *Zobalatis*). Jeigu tad *Užbalis* tik po 1939 m. plačiau paplito, tai dar nereiškia, kad ši vietovė ir žiloje senovėje neturėjo savo lietuviško vardo. Būdinga, kad ir dabar tose vietose, kur tautiniu atžvilgiu gyventojų sudėtis yra mišri (vienas kaimas lietuviškas, o greta jo kitas nelie-

²⁹ VVU B 53, Nr. 439, 1337.

³⁰ Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссиею (<...> XVI, стр. 621.

³¹ Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. K., 1922, p. XXX.

³² Jablonskis K. Duomenys M. Mažvydo biografijai. – „Literatūra ir kalba“, 1956, I, p. 400–401.

³³ Pažymėtina, kad 1906 m. leidinyje „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“ (Kaunas, 1906, p. 49, 55, 56) ši vietovė irgi vadinama *Užbaliu*.

tuviškas), ta pati vietovė dažnai dvejai pavadinama, pavyzdžiui *Paužolė* ir *Podębie* (netoli Dubičių).

Remiantis tuo, kad pats rašytojas savo pavardę pasidarė iš vietovės pavadinimo lenkiškos formos (*Zabłóć*) ir, ją lotynizavęs, vadinosi *Zablotius* arba *Zablocius*, taip buvo vadinamas savo draugų lietuvių ir tokia pavardės forma yra prie jo lietuviškų raštų, – tur būt, derėtų jos ir laikytis. Antra vertus, jau seniai historiografijoje įsigalėjo tradicija rašytoją vadinti ne *Zablocijumi*, bet *Zablockiu*. Šią tradiciją sunku būtų pakeisti, o ir pakeitus maža kas tebūtų laimėta.

Dokumentai

Skelbiami du akad. K. Jablonskio surasti ir nurašyti dokumentai su jo pridėtu pirmojo turinio apibūdinimu (antrojo dokumento turinio jis nepridėjo), nieko nekeičiant. Antrasis dokumentas dar palygintas su originalu.

1

1540 m. lapkričio mėn. 19 d. Ponų tarybos teismo sprendimas dėl Užubalių girios padalinimo tarp Šimkaus Mackevičiaus ir Mikalojaus Norbuto su Vosyliškių pavieto bajoru Lukošiumi Norkaičiu ir jo seserimi ir broliu.

Панъ Шым'ко Мац'кевич, тивун виленс'кий,
з Лукашомъ Нарковичомъ.
В пятницу, ноябра 19 день.

Жаловали тивунъ и город'ничый виленський, дер'жавца ушпольский, пенянский и радунський панъ Шымко Мац'кевич а дер'жавца крив'ский а на тотъ час и мозыр'ский панъ Миколай Войтеховичъ Нар'бутъ на боярына повету Василишского Лукаша Нар'ковича и сестру его Святох'ну: которую дей пуцу и ловы себранныи маемъ вси сумест'но в ыйменьи нашомъ в Заболотьи, они пуцу тую, пожит'ки там себе большим чынячы нижли мы, пустошать а поделити з нами ее не хочуть. Лукашъ зъ сестрою своею Святох'ною мовиль: мы о то от'казывати не повинни безъ брата нашего Андрея, который посполу з нами ровную часть у пуцы той маеть, якожъ и в поз'ве теперешнемъ написанъ онъ посполу з нами. Панъ Шымко положылъ листь того брата их Андреевъ,

в которомъ пишетъ до нихъ делу пушцы тое Заболотское себраное з ними не от'мовляючы, нижли прыпоминаючы о проробки тамъ свои, ижъ опустити ихъ не хочеть. А потомъ и Лукашъ о пророб'ки тамъ свои также ся прыпоминалъ а прычины иншое жад'ное, для чого бы дель тотъ не мелъ межы ними быти, не давалъ. А такъ панове ихъ милос'ть, выслухавшы ихъ в томъ з obu сторонъ, казали имъ, абы они пушцу тую и ловы промеж'ку себе поделили, и рокъ делу тому положили ихъ милос'ть от сего дня за чотыры недели, а тамъ же на тотъ рокъ мают они и о пророб'ки мовити перед дельчыми.

Iš Ponų tarybos teismo sprendimų knygos, nurašytos <...>, esančios Lietuvos metrikijoje — Центральный Государственный архив древних актов (Москва), Ф. 389, кн. 229 (II А/10), л. 32/а (sen. 33/а).

2

1555 m. vasario mėn. 22 d. Jurgio Zablockio dovanojamasis raštas broliėnams.

Я Юр'и Лукашевичъ выз'наваю сам на себе тым моимъ лис'томъ, кому будетъ потреба того дѣла вѣдати або чтучи его (слышати), штож которое имѣн'е Клевиц'кое записалъ мнѣ небощикъ панъ Ондръѣ Нар'ковичъ, дят'ко мой, свое ѡт'чизное трет'ю частъ того имѣн'я на вѣчность, а д'ве час'ти в сумѣ пѣнязей у сту копахъ грош'ей, ку тому теж што спад'комъ приш'ло на дят'ка моего пана Ондръѣ Нар'ковича по(ло)вица имен'я того жъ Клевиц'кого брата его пана Мац'ка Нар'ковича, на мене приш'ла записомъ дят'ка моего пана Ондръѣ Нар'кевича, ку тому теж другое половицы Мац'ков'щины того жъ имѣн'я Клевиц'кого приш'ла на мене трет'я частъ ѡт братаничовъ моихъ, ѡт Станислава а ѡт Юр'я Яновичовъ а ѡт Яна Миколаевича, а такъ бра(та)ничи мой жадали мене ѡ тое, абы я имъ пос'тупилъ половицу того имен'я Клевиц'кого, што небощикъ панъ Мац'ко Нар'ковичъ на себе дер'жалъ. А такъ я^а Юр'и вышей писаный на п'розьбу и жадан'е тыхъ вышей писаныхъ братаничовъ моихъ тую всю Мац'ков'щиз'ну имъ поступилъ со в'симъ на в'се, то есть и з

селибами двор'ными и з огороды, з люд'ми тяг'лыми, зъ зем'лями паш'ными и зъ землями пус'товс'кими, зъ гаи, зъ леси, съ сеножат'ми, зъ болоты, зъ ройсты, зъ дубровами, як ся тое им'яне здав'на в границах и в межах своих само ся у соб'ѣ маеть, ничего на себе не ѡс'тавуочи ани на потом'ки мой в'ѣчными часы. А што ся дотычет земель, лесов, гаев и санажателей нед'ѣленных, тог'ды маем з братаничи своими то все напол поделити межи собою. А я Юр'и вышей писаный не маю ся у тое им'яне под братаничи моими в тую Мац'ков'щину, которая есть в одд'ѣле за межами ѡт небощика пана Ѡн'(др'я Нар'ковича, дят'ка моего, с небощиком паном Мац'ком Нар'ковичом в'ѣчными часы. А естли бы я Юр'и вышей писаный м'ѣл под братаничи своими у тую Мац'ков'щину вступоватися которым кол'век ѡбычаемъ, тог'ды я маю заплатити вины гос'подарю королю его милости сто коп грош'ей, а пану воеводе вилен'скому пят'десят коп грош'ей, а братаничом моим вышей писаным трит'цат коп грош'ей, а, заплатив'ши тые вины, пред'ся тот мой ѡпис при моцы маеть быти захован в'ѣчными часы. А при том были земяне гос'подарьские пан Павел Прокопович, хоружий судор'жский, а пан Павел Ѡлех'нович, а пан Станислав Кгаб'риялович Бур'ба. А для леп'шого твер'дости того моего лис'ту на то дал есми тот мой лис'ть братаничом своим под мою печат'ю и к тому есми просил тых вышей писаных панов ѡ печати, их милост то на мою проз'бу учинили и печати свои приложили к тому моему выз'наному лис'ту. Писан под леты бож'его нарож'еня 1555 мес'еца фев'раля 22 ден.

4 antspaudėliai

Parašas: Georgius Lucae Zablocius, manu sua.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius, B₂ 202, dok. 38 (originalas).

NAUJI DUOMENYS APIE B. VILENTO LITERATŪRINĘ VEIKLĄ

Ligi šiol žinomi tik du stambesni B. Vilento vertimai: „Evangelijos bei epistolos“ ir M. Liuterio „Enchiridionas“, kurio tėra išlikęs antrasis leidimas (1579). Apie kitus originalius jo darbus ar vertimus, išskyrus porą giesmių, išspausdintų M. Mažvydo giesmyne, tikslesnių duomenų neturėta. Yra tik pareikšta V. Falkenhano nuomonė, kad ne visi B. Vilento, kaip ir M. Mažvydo, darbai išlikę¹.

Pasirodo, kad B. Vilentas buvo užsimojęs išversti daug didesnę dalyką, negu „Evangelijos bei epistolos“ ir „Enchiridionas“. Apie tai randame žinių jo žmonos laiške, kuris kadaise buvo saugomas Karaliaučiaus valstybiniame archyve (Staatsarchiv, E. M. 72 f.). 1939 m. buvo padaryta laiško fotokopija. Ją gavo J. Kabelka ir išlaikė ligi šiol. Dabar fotokopija perduota Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriui. Laiško originalas šiuo metu turėtų būti Getingene (Göttingen, Staatliches Archivlager, E. M. 72 f.).

B. Vilento antrosios žmonos Onos laiškas Prūsijos hercogui rašytas ne jos pačios ranka (priešingu atveju tai būtų gale prie parašo pažymėta), bet kito asmens. Tačiau laiško turinys bei stilius leidžia manyti, kad ji diktavo rašančiajam arba bent tiksliai nurodė, ką ir kaip reikėjo išdėstyti. Galimas daiktas, kad laiške kartais kiek perdedama (jo tonas sielvartingas ir itin dievotas), ypač nusakant šeimos padėtį. Bet kad mirus evangelikų-liuteronų kunigui, jo žmonos ir vaikų gyvenimas būdavo labai vargingas ir sunkus, rodo daugelis J. Bertoleičio ir V. Falkenhano paskelbtų archyvinių duomenų ir dokumentų. Ir patys dvasininkai gana sunkiai versdavosi, dažnai turėdavo prašyti pašalpos. B. Vilentas net „Evangelijų bei epistolų“ dedikacijoje hercogui pabrėžė savo skurdą, matyt, tikėdamasis, kad toks viešas nusiskundimas bus greičiau išklaustas.

¹ Falkenhahn V. Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Breŭke und seine Helfer. Königsberg (Pr.) und Berlin, 1941, S. 192.

Svarbiausias dalykas laiške – žinia, kad B. Vilentas keletą metų vertė į lietuvių kalbą V. Ditricho (Dietrich) postilę.

Veitas Ditrichas (1506 – 1549) ilgą laiką buvo M. Liuterio patikėtinis, asmeninis sekretorius (amanuensis), paskui leido jo paskaitas ir pamokslus. Turėjo magistro laipsnį. Trumpą laiką (1533) buvo Vitenberge menų fakulteto dekanas, o paskui kunigas Niurnberge. Visą savo gyvenimą nuo studijų pradžios arti draugavo su F. Melanchtonu, leido ir jo raštus. V. Ditrichas 1546 m. išspausdino dviem tomis savo pamokslus vaikams (Kinderpredigten)². Vėliau sujungė juos į vieną tomą ir pavadino vaikų postile (Kinder Postilla). Tie jo pamokslai (laiške vadinami postile) laikomi vienais iš garsiausių protestantų XVI a. postilių³.

Lietuvių rašytojų tarpe V. Ditricho pamokslai, atrodo, nebuvo labai populiarūs. Jais greičiausiai nesinaudojo Volfenbiutelio postilės autorius. Bent toks įspūdis susidaro iš antraštės, kurioje suminėta 10 panaudotų postilių, bet nefigūruoja V. Ditricho pavardė⁴. Nežinia, ar jais kiek naudojosi J. Bretkūnas, rengdamas savąją postilę, kuri iš dalies buvo kompiliacija („iš žymiausių teologų komentarų“), bet šiaip jis, matyt, labiausiai vertino A. Korviną, nes išvertė jo postilę⁵.

Galimas daiktas, kad B. Vilentas pasirinko V. Ditricho pamokslus dėl jų aiškumo, paprastumo, suprantamumo plačiausiems sluoksniams, turėdamas prieš akis labai menką lietuvių liaudies krikščionybės pažinimą. Jis nespėjo užbaigti darbo. Laiške nurodyta, kad išvertė postilę (skirtą visiems metams) nuo advento iki penktojo sekmadienio po trejybės, vadinasi, nuo bažnytinių metų pradžios (lapkričio mėn. pabaiga ar gruodžio pradžia) iki šeštojo sekmadienio po sekminių (priklausomai nuo velykų jis būna tarp birželio pabaigos – liepos antrosios pusės). Taigi išverstoji dalis apėmė 7–8 mėnesius, maždaug du trečdalius metų su didžiosiomis šventėmis. Apie jos dydį galima spręsti tik lyginant su kitomis postilėmis, kadangi V. Ditricho originalas, rašant šias eilutes, nebuvo prieinamas.

Paprastai postilės skirstomos į dvi dalis: pirmoji apima laiką nuo advento iki velykų, antroji – nuo velykų iki advento. Volfenbiutelio

² Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. III verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig, 1898, IV, S. 653–658.

³ Ten pat. Leipzig, 1904, XV, S. 578.

⁴ Gaigalat W. Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem Jahre 1573. – „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft“, 1868, V, S. 4.

⁵ Falkenhahn V. Der Übersetzer <...> Johannes Bretke <...> S. 110.

postilėje abi dalys beveik visai lygios, J. Bretkūno – antroji didesnė, bet tekstas iki penktojo sekmadienio po trejybės sudaro per 700 puslapių, žymiai daugiau kaip du trečdalius viso veikalo. Jeigu V. Ditricho postilės sandara panaši į Volfenbiutelio ir J. Bretkūno postilių sandarą, vargu abejotina, kad panašus santykis buvo ir tarp B. Vilento išversto ir likusio teksto⁶.

Laiške nenurodyta vertimo pradžios data. Greičiausiai B. Vilentas ėmėsi šio darbo, išleidęs „Evangelijas bei epistolas“ (1579), prie kurių, kaip pats sakosi dedikacijoje, dirbo beveik 10 metų. Kadangi tais pačiais metais išleido ir pataisytą M. Liuterio „Enchiridiono“ vertimą, anksčiausia V. Ditricho postilės vertimo pradžios data galėtų būti 1579 m. pabaiga ar 1580 m. pradžia. Galima spėti, kad B. Vilentas ją vertė 6–7 metus.

O. Valentienė prašė hercogą įpareigoti sugebančiuosius vertimą užbaigti. Nežinia, ar kas tuo reikalu buvo daroma. B. Vilento įpėdinis J. Bretkūnas tuomet (1587) jau, tur būt, turėjo savosios postilės rankrašį, kurį baigė rengti 1589 m. Jo postilė, pusiau savarankiškai rašyta, kilusi iš pastoracinės praktikos, buvo pritaikyta vietos sąlygoms. Be to, jis jau buvo išvertęs ar vertė A. Korvino postilę, kuri taip ir liko neišleista. Turėjo ir kitų, svarbesnių literatūrinių darbų (biblijos vertimas), intensyviai ruošė spaudai lietuviškas knygas. Tikriausiai jis nenorėjo tęsti B. Vilento darbo, nebūdamas tikras dėl jo išleidimo, tuo labiau, kad tai būtų užkirte kelią jo paties postilei. Vargu ar kas kitas būtų sutikęs vertimą užbaigti, nes, pradėdant B. Videntu, susidarė tradicija, kad Karaliaučiaus lietuvių kunigas yra svarbiausias lietuviškų knygų rengėjas ir leidėjas. Tačiau tai tik spėjimas.

Šia proga atkreiptinas dėmesys į vieną seniai jau paskelbtą tarėjų raštą hercogui (1592. XI. 3) dėl J. Bretkūno biblijos vertimo patikrinimo bei koregavimo⁷. Jame užsimenama apie esamas lietuvių kalba knygas, jų tarpe apie pamokslus (Predigten) ir J. Bretkūno postilę. A. Bezenbergeris tuos pamokslus siejo su B. Vilento „Evangelijomis bei epistolomis“. Dabar galima ir kitaip pagalvoti. Ar kartais tie tarėjų rašte

⁶ Iš H. Herfurto licenciatų disertacijų (Herrfurth H. Veit Dietrichs Predigt. Friedberg (Hessen), 1935) pateikiamų V. Ditricho postilės (1566) citatų atrodo, kad visa postilė apėmė maždaug 700 puslapių, o B. Vilentas išvertė apie 400 puslapių.

⁷ Bezenberger A. Zur litauischen Litteraturgeschichte. – „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, 1893, III, S. 121–129. Plg. Falkenhahn V. Der Übersetzer <...> Johannes Bretke <...> S. 116.

minimi pamokslai nebus tik kieno nors užbaigtas ir išleistas V. Ditricho pamokslų vertimas? Šiaip ar taip būtų, jis nėra išlikęs, kaip neišliko dalis J. Bretkūno ir kitų spaudai paruoštų rankraščių, taip pat ir leidinių.

Kadangi B. Vilentas vertė V. Ditricho pamokslus, turėdamas jau nemaža patyrimo bei įgudimo, reiktų manyti, kad šio paskutinio jo darbo vertė kalbiniu bei literatūriniu atžvilgiu buvo ne mažesnė už „Evangelijų bei epistolų“ vertimą, juo labiau, kad dirbo labai atsидėjęs, beveik dieną ir naktį, kaip sakoma žmonos laiške. Toks buvo jo darbo stilius, apie kurį užsimenama ir „Evangelijų bei epistolų“ dedikacijoje. Jis stengėsi padaryti, ką gali, – išversti kiek įmanoma geriau, negailėjo savo pastangų, jėgų ir laiko.

Laiškas viena kita detale papildo ar padeda patikslinti B. Vilento biografiją. Anksčiau jau buvo žinoma, kad jis turėjo gausią šeimą iš pirmosios ir antrosios žmonos, ir spėjama, jog jo sūnus Baltramiejus buvo vyriausias, gimęs 1551 m. (V. Biržiška). Laiško rašymo metu Baltramiejus turėjo beveik 25 metus. Nors laiškas be datos, bet iš tarėjų rezoliucijos (1587. V. 14) atrodo, kad jis rašytas gegužės mėn. pradžioje ar balandžio pabaigoje. Tad išeity, kad Baltramiejus gimė 1561 m. gale ar 1562 m. pradžioje. Jis su broliu Kasparu 1578 m. stojo Karaliaučiaus universitetan (imatrikuluotas 1578. III. 17)⁸. O. Vilentienės prašymas posūnį Baltramiejų skirti lietuvių kunigu Karaliaučiuje nebuvo patenkintas. Jis buvo paskirtas kunigu, atrodo, tik po ketverių metų (1591) į Trempus, iš kurių 1594 m. išsikėlė į Kraupišką, buvo iš pareigų atleistas, o paskui vėl gavo vietą Žydkiemyje, kur ir mirė 1605 m.⁹

Iš laiško sužinome, kad už lietuviškų knygų parengimą B. Vilentui buvo padidintas atlyginimas, pridėta apie 450 kg javų (rugių). Jis anksčiau gaudavo 70 markių, o nuo 1563 m. – 90 markių¹⁰.

Ligi šiol nežinoma tiksli B. Vilento mirties data. Laiškas, be abejo, rašytas praėjus šiek tiek laiko po jo mirties. Greičiausiai jis mirė balandžio mėnesį. 1587 m. gegužės 9 d. jau buvo kviečiamas J. Bretkūnas į Karaliaučių¹¹ ir gegužės mėnesį užėmė B. Vilento vietą¹².

⁸ Erler G. Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Leipzig, 1910, I, S. 65.

⁹ Arnoldt D. H. Kurzgefaßte Nachrichten von allen <...> Predigern. Königsberg, 1777, S. 249, 97, 124.

¹⁰ Falkenhahn V. Der Übersetzer <...> Johannes Bretke <...> S. 59, 89.

¹¹ Ten pat, p. 86, 431.

¹² Arnoldt D. H. Kurzgefaßte Nachrichten <...> S. 22.

Laiškas rašytas viena ranka keturiuose puslapiuose (ketvirtajam tėra 6 eilutės teksto ir apačioje pažymėta prašytoja). Priešrašai prie laiško rašyti atskirame lape kita ranka (atrodo, dviejų asmenų).

Nors laiško rašysena įgudusios rankos, bet jame maišomos gotiškos ir lotyniškos raidės. Dažnai sunku atskirti, kur parašyta didžioji raidė, kur mažoji (jų vartojimas nenuoseklus), ypač *d*.

Iš fotokopijos tekstas transliteruotas lotyniškėmis raidėmis. Kur abejojama išskaitymo teisingumu, laužtiniuose skliausteliuose pridėdamos klaustukas. Braukymai ir taisymai (jų nedaug) aptariami išnašose.

Kadangi laiško tekstas ne kiekvienam ir mokančiam vokiečių kalbą bus lengvai suprantamas, dedamas drauge ir jo lietuviškas vertimas. Versta, laikantis kiek galint arčiau originalo. Kad būtų aiškiau, įterptas vienas kitas žodis (laužtiniuose skliausteliuose).

B. Vilento žmonos Onos laiškas Prūsijos hercogui*

Durchleuchtiger Hochgeborner vnd gnediger furst vnd Herr Efd¹ seyn meyne betrübte wittfrewliche engstliche dienste vnd gebett zu Ieder zeýt zu vorn. Gnediger Herr Efd haben gehoret von dem vnuersehnlichen, vnd mir leyder Gott erbarmts alzu vnzeýtigen abganges meynes Christlichen fromen Mannes Littauischen predigers alhier su Konigsberg. ach Gott vom himmel was soll Ich mit meynen kleynen vnerzogenen Kinderleyn hinterlassenen vnd recht verlassenenen Weysleyn anfangen. Von Menschen habe Ich schlechten kleynen oder fast keynen trost zu gewarten. Doch troste Ich Mich daß der Almechtige hoheste Gott eyn vater der wittwen vnd weysen ist. Vnd das auch Efd die Elenen vnd armen wittwen vnd weysen nicht verlassen: Sondern wie eyn hausher gegen dieselbigen sich erzeýgen, wie dan² albereýt gantz mildiglich vnd veterlich sich gegen mir erzeýget. Darumb auch der hoheste Efd lieber haben wirdt, den eyne Mutter Iren Son wie Sýrach am 4 zaiget³. Darumbso komme Ich abermalß mit weynen vnd threnen In dieser Supplication vnd bitte durch Gottes Barmhertzigkeýt Efd wolle meýner vnd meýner armen Kinderlen patron erretter vnd beschützer seyn vnd bleýben. Den solches nicht alleyn dem vatter aller wittwen vnd weysen wolgefellet vnd zu vergelten verheýsset: Sondern auch meyn seliger herr solches nicht alleyn vmb die Littauische Konigeßbergische Kirche,

* Išnašas žr. publikacijos pabaigoje, p. 84.

Sondern auch vmb des gantzes⁴ Landes verdienet, nicht alleyn mit verrichtung des h⁵. predigtampts, vnd was dar zu gehoret mit hohen⁶ vnablässigen vleys vnd arbeÿt, Sondern auch mit Dolmetschung nützlicher notiger deutschen Bucher in die littauischen sprache. Vnd Er auch etlich Iar vber der geystreÿchen Postilla Veit Ditrichs mit hindenansetzung vnd verlierung seÿner gesundheÿt fast tag vnd nach⁷ gearbeÿtet. Die weÿl die arme Littawen Keyne postilla in Irer sprach haben, vnd gotlob vom aduent biß zum 5 Trinitatis solche postilla mit Dolmetschung gebracht. Welche sawre schwere vnd doch hochnötige arbeÿt Efd Ich wil In vntterthenigkeÿt offeriret vnd zugestellet haben, wo es Efd gebietten. Damit der tewre schatz nicht vmbkomme auch wollend Efd an deren, die der Littauischen sprache recht kündig, den es nicht Idermans ding ist zu dolmetschen vnd sonderlichen die Littawische sprache, was hinderstellig ist zuerfertigen, befehlen, welches eÿn recht Gottlich vnd furstlich werck ist. Ferner weÿl meÿn Stiffson Bartholomeus der Littawischen sprach erfahren, vnd wie Ich werde berichtett, In dem verledigten Littawischen predigtampt wol zu gebrauchen, Ist derowegen an Efd meÿne demuttige vnd vntterthenige bitte, das Efd solches zweÿg, das beÿm vatern Meÿnem lieben Manne auff gewachsen, vnd mit trewen erzogen vnd vntterwiesen, dessen Ich vnd die anderen arme weÿslin vns durch Gottes hülffe eÿn wenig trosten mochten, gnediglichen vnd veterlichen⁸ zu solchem ampt, doch wo er tuchtig⁹ befunden wird, befordern. Ich hoffe das er mit vleÿsigem studieren vnd beten in meÿnes lieben Mannes seÿnes vaters fusstapfen treten wird. Vnd er auch so Iung nicht ist, wie er an zusehen, den er schier 25 Iar alt ist. Es ist ia recht vnd¹⁰ billich vnd Christlich, das meÿn Stiffson allen andern vorgezogen werde. Wie Ich wiederumb Efd dan demütiglichen bitte, vnd durch Christum vnsern hern flehe, das Efd Mich vnd meÿne arme Weÿslin dißfals vnd der gleÿchen, vnd sonderlichen mit dem Korn, welches 12 scheffel ist das Iar vnd meÿnem Seligen hern für seÿne grosse arbeÿt vnd vnkosten von wegen der Dolmetschung der Euangelien vnd Episteln zugesaget, gnediglich veterlich, vnd trostlich erfrewen wollen. Welches der almechtige hoheste Gott, wie schon berüret, für war Efd bezalen wird, Ich auch mit meÿnen armen weÿslin mit vnablässigen Gebett vnd threnen tag vnd nacht an halten wil, welches gebett nicht vnerhöret bleÿben wird Sÿrach 35.

Efd

Anna hern Bartholomei
Wilandi seligen arme
hochbekümmerte wittfraw.

[Prierašai]

Anna des Littauschenn Predigers nachgelassene betrubete
[fr]aw¹¹.

R

Abschiedt

Ihr sollen 12 ^{schl} Korn gegeb[en]
werdenn, actu [m] 14. Maÿ ao¹² 87.

Burggraff Marschalch

D¹³ Prantner [?] Warinn

D¹³ Fabricius

Giesle[?]

Canzler

Ist [?] den 13 Maÿ ao¹². 87.

Vertimas*

Šviesiausias, prakilniausias ir maloningiausias valdove ir pone!
Jūsų šviesybei tebus mano sielvartingas, kraupus našlės atsidavimas ir
malda visuomet skirti. Maloningiausias pone, jūsų šviesybė girdėjote
apie neatgailimą ir, žėlėk dieve, taip netikėtą mirtį mano krikščioniš-
kojo, dievobaimingojo vyro, lietuvių kunigo čia, Karaliaučiuje. Ak
dangaus dieve, ką aš darysiu su savo mažais, nepramokytais vaikeliais,
paliktais ir visai apleistais našlaitėliais! Iš žmonių tesulauksiu mažos,

¹ Ewre fürstliche Durchlaucht. ² Po šio žodžio buvo parašyta, atrodo, *ass* (klaidingai pradėtas žodis), bet išbraukta. ³ Pradžioje buvo parašytas *zeÿget*, bet paskui pataisyta. ⁴ Paskutinė žodžio raidė ne visai aiški, sulieta; gal pirma buvo parašyta *n*, o paskui pataisyta į *s*? ⁵ heiligen. ⁶ Toliau eina užteptas ar išbrauktas žodis, atrodo, *vnd*. ⁷ Turėtų būti *Nacht*. ⁸ Toliau eina išbrauktas trumpas žodelis ar žodžio pradžia. ⁹ Buvo parašyta *tichtig*, paskui pataisyta. ¹⁰ Šis žodis suteptas ar išbrauktas. ¹¹ Žodis labai suteptas, aiškios tik paskutinės raidės *aw*; greičiausiai buvo parašyta *wittfraw*. ¹² anno. ¹³ Doctor.

* Išnašas žr. vertimo pabaigoje, p. 86.

menkos arba beveik jokios paguodos. Tačiau guodžiuisi tuo, kad visagalis aukščiausias viešpats yra našlių ir našlaičių tėvas ir kad taip pat jūsų šviesybė vargšių bedalių našlių ir našlaičių neapleidžiate, bet jiems esate tartum šeimnininkas, kaip kad palankus, didžiai maloningas ir tėviškas man buvote. Todėl ir aukščiausias jūsų šviesybę labiau mylės, negu motina savo sūnų, kaip sako Sirachas 4 perskyrime¹. Dėl to kreipiuosi aš vėl verkdama bei raudodama su šiuo prašymu ir meldžiu dėl dievo meilės jūsų šviesybę, kad būtumėt ir liktumėt mano ir mano vargšų vaikelių globėjas, gelbėtojas ir užtarėjas. Tai ne tik labai patinka visų našlių ir našlaičių tėvui, ir [jis už tai] žada atlyginti, bet to yra nusipelnęs ir mano velionis vyras, [daug padaręs] ne vien Karaliaučiaus lietuvių bažnyčiai, bet ir visam kraštui – ne tik stropiu nenuilstamu triūsu ir atsidėjimu atlikdamas šventas kunigo pareigas ir tai, kas su jomis susiję, bet ir versdamas naudingas [bei] reikalingas vokiškas knygas į lietuvių kalbą. Taip pat jis prie Veito Ditricho išganingos postilės triūsė keletą metų beveik dieną ir naktį, nesigailėdamas sveikatos ir ją prarasdamas, kadangi vargšai lietuviai savo kalba neturi jokios postilės, ir, dėkui dievui, išvertė tą postilę nuo advento iki penkto [sekmadienio po] trejybės. Ši sunkų, vargingą, o tačiau taip reikalingą darbą noriu jūsų šviesybei nuolankiausiai pasiūlyti ir pristatyti ten, kur jūsų šviesybė liepsite, idant brangus lobis nežūtų, taip pat norėdama, [kad] jūsų šviesybė tiems, kurie lietuvių kalbą gerai moka, – nes ne kiekvienas sugeba versti ir ypač [i] lietuvių kalbą, – įsakytų likusią dalį užbaigti. Tai tikrai dieviškas ir valdovo vertas dalykas. Toliau, kadangi mano posūnis Baltramiejus moka lietuvių kalbą ir, kaip man tvirtinama, visai tiktų užimti vakuojančią lietuvių kunigo vietą, todėl jūsų šviesybę nužemintai ir nuolankiai prašau, kad jūsų šviesybė šią atžalą, kuri prie tėvo, mano mielo vyro, išaugo, rūpestingai išauklėta ir išmokyta, maloningai ir tėviškai į šią tarnybą, jei pasirodys tinkama, paskirtų. Tai mane ir vargšus našlaitėlius, dievui padedant, kiek paguostų. Aš tikiuosi, kad jis stropiu atsidėjimu ir pamaldumu eis mano mielo vyro, savo tėvo, pėdomis. Be to, jis nėra toks jaunas, kaip atrodo, nes jam jau beveik 25 metai. Todėl visai teisinga ir krikščioniška, kad mano posūniui būtų teikiama pirmenybė prieš visus kitus. Dar jūsų šviesybę nužemintai prašau ir per Kristų, mūsų viešpatį, maldauju, kad jūsų šviesybė mane ir mano vargšus našlaitėlius šiuo atveju ir kitais, malo-

ningai ir tėviškai paguosdama, teiktusi palinksminti, ypač javais, kurių 12 šėpelių² per metus buvo pažadėta mano velioniui vyrui už jo didžiulį darbą ir išlaidas, verčiant „Evangelijas bei epistolas“. Už tai visagalis aukščiausias viešpats, kaip jau sakyta, tikrai jūsų šviesybei atlygins. O aš su savo vargšais našlaitėliais dieną ir naktį be paliovos su ašaromis melsiuosi, ir tos maldos neliks neišklaustytos (Siracho35³).

Jūsų šviesybės

Ona, velionio pono Baltramiejaus Vilento
vargšė labai sielvartaujanti našlė
[Prierašai]

Ona, lietuvių kunigo sielvartaujanti našlė.

R

Sprendimas

Jai turi būti išduota 12 šėpelių javų

1587 m. gegužės mėn. 14 d.

Burggrafas Maršalka

Dr. Prantneris (?) Varinas

Dr. Fabricijus

Gyslė (?)

Kancleris

Įvykdyta 1587 m. gegužės mėn. 13 d.⁴

---

¹ Čia nurodyta biblijos vieta – Ekleziastiko, arba Siracho, knyga 4¹¹. ² Apie 450 kilogramų (žr. Falkenhahn V. Der Übersetzer <...> Johannes Bretke <...> S. 60, 61). ³ Nurodytoje biblijos vietoje (Ekleziastiko, arba Siracho, knyga 35¹⁷) pasakyta, kad dievas nepaniekina našlaičio maldos nei dejuojančios našlės. ⁴ Išėitų, kad O. Vilentienė gavo javus dar prieš oficialų tarėjų sprendimą (gavimo data įrašyta, matyt, vėliau kita ranka).

JONAS BRETĶŪNAS

Lygiai prieš 355 metus mirė Karaliaučiuje (dabartiniame Kaliningrade) Jonas Bretkūnas, žymiausias XVI a. Prūsų Lietuvos rašytojas. Nors jis nebuvo grožinės literatūros kūrėjas, bet dėjo jai pagrindus: kūrė literatūrinę kalbą, literatūrinį stilių ir paliko stambiausią, greta M. Daukšos, XVI a. lietuvių kalbos paminklą. Bretkūnas ne tik tęsė pirmųjų rašytojų – Mažvydo, Vilento ir kt. – pradėtą darbą, bet pakėlė jį į aukštesnę pakopą, sustiprino ir išplėtė lietuvių raštiją. Bretkūnas išsiskyrė iš kitų ir kaip kovotojas dėl lietuvių kalbos. Jo poveikis buvo svarus ir ilgas. Jei ne Bretkūnas, kažin ar būtume sulaukę ir Donelaičio.

Tai, kad Bretkūnas buvo tikybinis rašytojas, nepaneigia jo reikšmės, ypač jei turėsime prieš akis lietuvių literatūros ir kultūros vystymosi sąlygas. Dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių – Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės daugiatautiškumo, žymios lietuvių dalies atskyrimo nuo tautos kamieno ir pavergimo Prūsijoje, unijinių ryšių su Lenkija, viešpataujančių klasių nutautimo – kelis amžius lietuvių kalba buvo išstumta iš viešojo gyvenimo. Valstybiniai raštai, moksliniai veikalai ir grožiniai kūriniai buvo rašomi vien kitomis kalbomis. Todėl gana ilgas lietuvių literatūros, ypač literatūrinės kalbos formavimosi laikotarpis yra susijęs beveik išimtinai su religine raštija. Tai yra specifinis lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi bruožas, kurio negalima ignoruoti. Dėl to išauga senųjų religinių raštų reikšmė, nors juose, suprantama, literatūrinė kalba negalėjo būti taip visapusiškai išplėtotą, kaip pasaulietinio turinio raštuose. Drauge pažymėtina, kad religinė raštija ir atskiri tikybiniai rašytojai yra suvaidinę žymų vaidmenį ir kituose kraštuose, kur sąlygos literatūrinei kalbai vystytis buvo daug palankesnės negu Lietuvoje. Pavyzdžiu čia gali būti Liuteris, kuris, F. Engelso žodžiais, „sukūrė šiuolaikinę vokiečių prozą“. Visa tai turėdami galvoje, galime teisingai apibūdinti ir įvertinti Bretkūno vaidmenį ir reikšmę.

Bretkūno gyvenimas ir veikla susijusi su reformacijos įtvirtinimu Prūsijoje, neseniai supasaulietintoje kryžiuočių ordino valstybėje. Reformacijos išgalėjimu labai buvo suinteresuotas hercogas Albrechtas, pirmasis pasaulietinis Prūsijos valdovas. Todėl pirmaisiais reformacijos dešimtmečiais buvo sušvelninta kolonizacinė germanizacinė politika, visų tautų, jų tarpe prūsų ir lietuvių kalbai buvo pripažintos teisės, kurį laiką globojami, žinoma, reformacijos tikslams, įvairių tautų rašytojai, sudaromos sąlygos kilti švietimui, spausdinti knygoms įvairiomis kalbomis. Karaliaučius pasidarė pirmųjų lietuviškų knygų ruošimo ir leidimo centras. Tokiomis kultūrinio pakilimo sąlygomis, atsivėrus plačioms perspektyvoms lietuviškai knygai, augo ir brendo Bretkūnas. Tos sąlygos, tokia aplinka padeda mums suprasti plačius jo užmojus, darbo entuziazmą, padeda suprasti ir jo kovą dėl lietuvių kalbos, dėl lietuviškos knygos, kai susidūrė su vėliau pakitusia valdžios politika.

Apie Bretkūno kilmę ir vaikystę trūksta tikslesnių žinių. Gimė jis 1536 m. Bamboliuose, netoli Fridlando, į pietų rytus nuo Karaliaučiaus, kur baigėsi lietuvių gyvenamos sritys. Remiantis archyviniais duomenimis, manoma, kad jo motina buvo laisva prūsė. Neabejotinai Bretkūnas iš mažens kalbėjo lietuviškai. Studijavo jis Karaliaučiaus ir Vitenbergo universitetuose. Buvo atsidėjęs studijoms. Savo žinias gilino ir toliau, kai, baigęs mokslus, buvo paskirtas 1563 m. protestantų kunigu į Labguvą, o vėliau į Karaliaučių, kuriame ir mirė maru 1602 metais.

Sunkus ir vargingas buvo Bretkūno gyvenimas. Studijuodamas jis jau turėjo skolintis pinigų. Stipendijos negavo, nors stojant į universitetą, imatrikuliacijos mokestis jam buvo sumažintas pusiau ir kaip pagrindas pažymėta, kad jis buvo „neturtingas, našlaitis“ (manoma, kad tada motina buvo mirusi). Skurdas lydėjo jį ir visą tolimesnį gyvenimą. Net vestuvių negalėjo tinkamai atšvęsti. Jis norėjo atsidėti literatūriniam darbui, skirti jam visą atliekamą nuo tiesioginių pareigų bažnyčioje laiką, bet vis turėjo rūpintis duonos kąšniu. Iš algos negalėjo su šeima pragyventi. Bažnytinė žemė, kurią turėjo pats dirbti, buvo labai prasta, pelkėta. Jis daug kartų prašė ją paimti ir skirti vietoj jos grūdų. Negalėdamas pragyventi, turėjo vis skolintis ir prašyti pašalpos. 1587 m. buvo priverstas priminti hercogui savo „neišbrendamą skurdą ir vargą“. Ne vienas Bretkūnas taip sunkiai gyveno. Jo pirmatakas Karaliaučiuje

Vilentas viešai knygos prakalboje prašė hercogą dėl savo neturto pagalbos.

Tačiau skurdas ir nuolatiniai rūpesčiai Bretkūno nepalaužė. Jis įtemptai dirbo visą gyvenimą. Pažymėtina, kad jam rūpėjo ne vien tikibinė literatūra. Jis rašė ir savojo krašto istoriją, kuri, deja, neišliko, nes nebuvo išspausdinta. Teiškiko kelios jos nuotrupos, kurias panaudojo istorikas Henenbergeris ir didžiausias XVII a. etnografas Matas Pretorius, Bretkūno vaikaitis, iš savo senelio paveldėjęs gimtojo krašto meilę ir praeities pamėgimą. Kaip iš tų nuotrupų aiškėja, Bretkūnas rinko medžiagą savo veikalui ir iš gyvojo šaltinio – liaudies, domėjosi papročiais, senovės liekanomis. Jeigu šis istorinis veikalas būtų išlikęs, Bretkūnas pasirodytų mums ne vienu atžvilgiu naujoj šviesoje. Paaikšėtų jo pažiūros į daugelį dalykų, apie kurias dabar neturime iš ko spręsti, o iš tikibinių veikalų galime kartais susidaryti ir klaidingą nuomonę.

Tačiau tikibinių raštų ruošimas buvo pagrindinė Bretkūno literatūrinės veiklos sritis. Čia jis ir pasireiškė kaip kovotojas dėl lietuvių kalbos, raštijos, lygiateisiškumo kultūrinių gėrybių atžvilgiu. Atrodo, kad Prūsijos sąlygomis ta kova tada ir tegalėjo reikštis tikiybine literatūra. Bretkūnas norėjo, kad lietuvių kalba būtų paruoštos ir išleistos visos reikalingos tikibinės knygos. Pats su dideliu atsidėjimu ir uolumu ėmė jas ruošti, imdamasis net ir sunkiausio tuo metu darbo – biblijos vertimo. Jei dėl pirmosios lietuviškos knygos – Mažvydo „Katekizmo“ – ir dėl kai kurių kitų galima abejoti, kas buvo jų iniciatorius, ir yra pagrindo manyti, kad iniciatyva galėjo eiti tiek iš autoriaus, tiek iš hercogo, tai bent dėl pagrindinių Bretkūno darbų – „Postilės“ ir biblijos vertimo – jokių abejonių nėra. Korespondencija „Postilės“ ir biblijos leidimo reikalu aiškiausiai rodo, kad jų abiejų paruošimu ir išleidimu rūpinosi Bretkūnas, kad iš jo ėjo iniciatyva. Laiške hercogui 1590 m. jis rašė: „Su skausmu ir nuoširdžiu dūsavimu <...> pamačiau ir įsitikinau, kad lietuviškoji bažnyčia lig šiol savąja kalba toli gražu ne taip teaptarnaujama, kaip būtinai reikalinga“. Paminėjęs toliau spausdintų knygų lietuvių kalba trūkumą tiek Prūsijoje, tiek Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje, prašo išspausdinti savo paruoštą „Postilę“.

Dar daugiau pasako kitas jo laiškas hercogui. Nusiuntęs su hebrajų kalbos žinovais peržiūrėto biblijos vertimo dalį ir pasiūlęs ją visą išleisti, Bretkūnas per dvejus metus nesulaukė atsakymo. Tada 1595 m. jis rašė kitą laišką, kuriame priminė veikalo reikalingumą ne tik Prūsijai, bet

ir visai Lietuvai, paminėjo, kaip stropiai, su koku nuoširdžiu atsidėjimu ir triūsų vertęs bibliją ir vėl siūlė ją išleisti. Priešingu atveju prašė nusiųstą dalį gražinti, žadėdamas ieškoti kito mecenato. Tai jau buvo grasinimas. Tas grasinimas ir parodo mums tikrąjį Bretkūną, Bretkūną kovotoją, kuris žino savo darbo vertę ir reikšmę ir anaipol nėra toks nuolankus ir nusižeminęs dvasininkas, kaip galėtų atrodyti iš pasivadavimo laiškuose menkiausiu iš pamokslininkų, vargšu bažnyčios tarnu. Šitą grasinimą hercogui reikia tuo labiau akcentuoti, prisimenant sunkų Bretkūno gyvenimą: jis nuolat turėjo prašyti tą patį hercogą subsidijos. Bretkūnas yra parašęs, išvertęs, paruošęs spaudai ir išleidęs daugiau darbų, negu kas kitas prieš jį ar po jo Prūsų Lietuvoje. Dalis jo darbų nėra išlikusi, kai kurių net antraštės tiksliai nežinomos. Neišlikę ir kai kurie spaudiniai, išėję mažu tiražu. Bet ne jais ir remiasi Bretkūno garbė. Vietą lietuvių literatūros ir literatūrinės kalbos istorijoje jam užtikrina stambus pamokslų rinkinys „Postilė“ ir biblijos vertimas.

Bretkūnui, atrodo, brangiausias buvo biblijos vertimas. Pradėjo ją versti 1579 m. ir baigė 1590 m., taigi dirbo beveik 12 metų, įskaitant pertraukas, kurių metu ruošė kitus savo leidinius. Jeigu atmesim pertraukas, liks 5 metai, palyginti labai nedaug. Prisimintina, kad Vilentas vien ištraukas iš biblijos dalies – „Naujojo testamento“ – vertė 10 metų. Tam, ką atliko Bretkūnas per 5 metus, kitas, L. Rėzos žodžiais betariant, būtų turėjęs skirti dvidešimt metų, o gal ir visą amžių. Būdinga, kad biblijos vertimui peržiūrėti sudarytoji komisija savo darbo nebaigė per 10 metų! Koks sunkus uždavinys buvo išversti tada bibliją į lietuvių kalbą, galima suprasti, turint galvoje biblijos apimtį, jos teksto senumą, sudėtingumą, daugelio vietų meniškumą, o iš kitos pusės, menką lietuvių kalbos išraiškos laipsnį. Vertėjo laukiančius sunkumus gerai nusakė L. Rėza, Bretkūno biblijos vertimą lyginęs su originalu ir vėlesniu vertimu: „kas išdrįstų imtis darbo, kuriam nėra jokių pagalbinių priemonių, jokių paruošiamųjų darbų, net jokio žodyno ir gramatikos ir pačiam reikia kurtis kalbą ir visur darytis kelią?“ Žinomasis biblijos vertėjas Liuteris jau turėjo porą ankstesnių vertimų, nors ir nepakankamai kalbiniu atžvilgiu tobulų. Tai buvo vis dėlto šiokie tokie paruošiamieji darbai ir parama. „O čia buvo visiška dykuma, ir reikėjo tuščius plotus įdirbti.“ Bretkūnas šiam sunkiam uždaviniui buvo pakankamai pasiruošęs ir pribrendęs.

Biblijos vertimas geriausiai parodo mums Bretkūną kaip vertėją. Jis išsiskiria iš kitų XVI a. vertėjų ir užima vietą šalia Daukšos. XVI a. vyravo pažodinio vertimo principas, ir jo visi dažniausiai akylai lai-

kėsi. Daukšos ir Bretkūno pavyzdys rodo, kad, labai gerai mokant kalbą, pažįstant jos neišsemiamus turtus, turint gerą kalbos jausmą ir nuovoką, galima pasiekti neblogų rezultatų, net ir šio principo laikantis (žinoma, neaklai). L. Rėza taip apibūdina Bretkūno vertimą, apibendrin-damas savo tyrinėjimo rezultatus: 1) Bretkūnas pavyzdingai laikosi origi-nalo, sąžiningiausiai perduoda kiekvieną vaizdą, orientalinę išraišką, išlaiko kiekvieną originalo bruožą, bet drauge leidžia ir lietuvių kalbos dvasiai pasireikšti. 2) Vertimas pasižymi lietuviškos išraiškos grynumu; jame nėra tų gausių germanizmų, kurie įsibrovė vėliau į lietuvių kalbą ir kurių pilna XVIII a. vertimuose. 3) Būdinga vertimo savybė – trum-pumas ir aiškumas: Bretkūnas, nerasdamas atitikmens, nesigelbsti nusakymu kitais žodžiais, bet dirba tol, kol suranda ar susikuria žodį, atitinkantį originalą. Šis Rėzos apibūdinimas yra bendrais bruožais teisingas. Teigiamai Bretkūno vertimą vertina ir kiti tyrinėtojai. Pavyz-džiui, stambios monografijos apie Bretkūną autorius Falkenhanas pa-brėžia, kad jis kartais tokią puikią išraišką randa, jog reikia stebėtis. Veltui ko nors panašaus ieškotum kitų darbuose.

Tačiau nepaisant pavyzdingo ano meto sąlygomis vertimo ir Bret-kūno pastangų bibliją išleisti, ji taip ir liko neišspausdinta. Hercogas, įsitvirtinus reformacijai, nebenorėjo duoti lėšų, o ir Bretkūno konfratrai, gal būt, pavydėdami jam lietuviško Liuterio garbės, vilkino tikrinimą. Tuo buvo padarytas didelis nuostolis lietuvių literatūrai, literatūrinei kalbai. Kūrybinės Bretkūno pastangos negalėjo duoti vaisių – būti pa-naudotos kitų. Jeigu būtų buvusi išleista XVI a., Bretkūno biblija būtų galėjusi suvaidinti teigiamą vaidmenį ir socialinėje kovoje, panašiai kaip Liuterio biblija, kurios reikšmę šiuo atžvilgiu Engelsas taip nusakė: „savo biblijos vertimu Liuteris davė į rankas plebėjiniam sąjūdžiui galin-gą ginklą <...>. Valstiečiai visapusiškai panaudojo tą ginklą prieš kuni-gaikščius, dvarininkus ir kunigus“.

Geriau Bretkūnui sekėsi su pamokslų rinkiniu – „Postile“. Baigęs ruošti 1589 m., išleido ją 1591 m. „Postilei“ Bretkūnas panaudojo savo pamokslus ir žymiausių protestantų teologų darbus. Tai buvo pir-mas ne verstinis, bet originalus veikalas lietuvių literatūroje.

Tiesą sakant, turinio atžvilgiu Bretkūnas didesnio originalumo „Postilėje“ neparodė, apsiribodamas daugiausia biblijos aiškinimu, moralizavimu. Platesnio tikrovės atspindėjimo veltui joje ieškotum. Bet negalima neigti „Postilės“, bent ribotos, pažintinės reikšmės. Pro

teologinius samprotavimus aiškiai matyti sunki liaudies buitis. Kai kur Bretkūnas tiesiog rašo: „Šitai spaudž svietã brangūs metai <...>. Badoj taskat [=štai] visas žmones [=visi žmonės]”. Liaudyje tada būta dar nemaža senojo tikėjimo liekanų, kurių vieną kitą autorius sumini, graudendamas skaitytojus, kad jų atsikratytų: „Pameskigi, miela Lietuva, melstisi kaukus, aitvarą, žemėpačius arba kitas deives ir numirusius šventuosius“. Liaudis, kaip žinome iš daugelio XVI a. liudijimų, buvo labai abejinga krikščionybei, vengė bažnytinių pamaldų. Tai patvirtina ir „Postilė“: „Kuo metu reik bažnyčion eiti, eit [=eina] žmones karčiamona; kuo metu pareitisi [=reikia] imti dievo kūną bei kraujį, žmones prisiger. Kuo metu reiktų atleidimą griekų spaviedyje ieškoti, žmones juo giliaus ing griekus isiklampin. Kada reik melstisi dievą, tad žmones durnieji keik ir pakalb patį dievą“.

Pažymėtina, kad Bretkūną labai stipriai buvo paveikusi viešpataujančių klasių ideologija, ir jis „Postilėje“ palaikė luominę feodalinę santvarką, mokė liaudį paklusti ponams. Konstatuodamas ne vienoje vietoje socialinio skurdo baisumą, be egzistencijos žmonių nesuskaičiuojamą daugybę, Bretkūnas to skurdo priežasčių nieškojo ir, tenkindamasis užuojauta, liepė melstis. Tačiau „Postilėje“ rasime ir aiškių socialinės skriaudos konstatavimų, priminimų, kad ponai kartais be saiko „plėšia nuog žmonių danį“, ir socialinio protesto užuomazgų – grasinimų aukštesniu teisingumu, laukiančia ataskaita tiems, kurie vargšą „aplėš, lup, jo prakaitą ir kraujį išsiurbia“.

Drauge pabrėžtina, kad Bretkūnas visą gyvenimą su liaudimi buvo susijęs ir ją mylėjo. Liaudis jam buvo artimesnė už tuos ponus ir galinguosius, kuriems jis taip dažnai turėjo lenktis, prašydamas paramos. Tas artumas, šiltas žmogiškas ryšys su liaudimi, kuri feodalinėje santvarkoje buvo taip niekinama viešpataujančių klasių, nuolat jaučiamas „Postilėje“. Tai yra gyvas Bretkūno asmenybės atspindys, kuris ir dabar, praėjus keliems amžiams, atgaivina pageltusius, dūlančius jo knygos lapus ir padaro ją mielą.

Bretkūnas liaudies žmogui pavadinti vartoja maloninius mažybinis žodžius, tokius, kaip *žmugutelis*, *žmonelės* (=žmoneliai), išreiškiančius skurdų beteisį to žmogaus gyvenimą ir jo, pamokslininko, užuojautą. Bretkūnas paprastai ir kreipiasi į klausytojus bei skaitytojus daugiskaitos pirmuoju asmeniu, lyg kalbėtų drauge jų ir savo vardu: „mums nebagėliams, <...> mus nebagėlius“.

Artumas liaudžiai ir glaudūs ryšiai su ja daug padėjo Bretkūnui kuriant literatūrinę kalbą. Vienintelis jo šaltinis čia ir tegalėjo būti gyvoji kalba. Keliasdešimt metų dirbdamas liaudies tarpe, Bretkūnas įprato kalbėti ir rašyti taip, kad būtų jos suprastas. Jis panaudojo daug gyvosios kalbos elementų – žodžių, posakių, pavyzdžiui: *prakaitą braukdami, dvasios negalėjo atgauti, žabangas spendž, netur galvos savo kur pakišt* ir kt. Jis nedalijo žodžių į kastas, vartojo ir gražius, švelnius, ir ne taip jau gražius, net tokius, kurie paprastai viešai nevartojami.

Bretkūnas yra vienas pirmųjų literatūrinio stiliaus kūrėjų. Jis pirmasis panaudojo prozoje vaizdines ir emocines priemones, nors, tiesa, nelabai gausiai. Mėgstamiausia jo priemonė yra palyginimas, paimtas iš gyvosios kalbos ar valstietiškos aplinkos, pavyzdžiui: *kaip sapnyje gyven, pikčiaus limp nei smala, netupėkit <...> kaip žąsys, nei stovėkit šičia kaip kelmas*. Dažnai Bretkūnas panaudoja vaizdinius veiksmažodžius, kurių tokia turtinga lietuvių kalba ir kurie suteikia jai tiek spalvingumo, vaizdumo ir emociingumo.

Vaizdinės priemonės Bretkūno panaudojamos įtaigumui sustiprinti ir turi kiek retorinį atspalvį. Bretkūną ir reikia laikyti retorinio stiliaus pradininku, nors tas stilius nėra dar jo išplėtotas. Jis panaudoja tik paprasčiausias, didelio meistriškumo nereikalaujančias retorines priemones. Retorinė nuožiūra matyti ir Bretkūno leksikoje: atrenkami patraukiančiai ir palankiai kalbamam dalykui nuteikią žodžiai, o iš kitos pusės, tokie, kurie suniekintų, autoriaus nuomone, neigiamą dalyką, atgrasintų nuo jo. Retorinis atspalvis pastebimas taip pat žodžių ir sakinių jungime, grupavime, pačioj sakinio sandaroj. Iš retoriniam stiliui būdingų figūrų Bretkūnas gana dažnai panaudoja kreipimąsi, kartais retorinį klausimą, bet labiausiai mėgsta pakartojimą. Pakartojimą jis naudoja kaip pabrėžimo, įteigimo priemonę ir drauge kaip sakinio lygiomis dalimis suskaldymo, sugrupavimo ir jungimo būdą. Pakartojimas rodo ir autoriaus nesukbantį, ramų, platų mostą. Pavyzdžiui, apie paklydusią avį pasakya: „Kada yra piemenes savo gaudoma, ana duostisi [=duodasi] sugauti, duostisi ant pečių jo uždėti, duostisi namo prie kitump aviump parešti“. Bretkūnas taip pat mėgsta sinonimų sugretinimą, kurį gana dažnai jungia su pakartojimu: „ir girdim žmones vaitojančias, girdim žmones verkančias ir raudojančias bei visur pagalbėjimo ieškančias“.

Bretkūno „Postilė“, jos kalba, stilius yra susilaukę palankių vertinimų ne tik amžininkų, kurie pripažino autoriui talentą, bet ir vėlesnių

tyrinėtojų. Pažymėtina, kad XIX a. pabaigoje ji buvo perspausdinama vieno Prūsų Lietuvos laikraščio skiltyse. Tuo būdu Bretkūno poveikis siekia iki pat XX a. pradžios.

Dabar Bretkūno darbai turi didžiulę istorinę vertę, kaip nepakeičiamas šaltinis XVI a. lietuvių kalbai, literatūrinės kalbos istorijai, literatūrinio stiliaus užuomazgoms tirti. Bet nė apie vieną iš jų, išskyrus biblijos vertimą, kol kas nėra parašytos jokios studijos, net atskiro reikšmingesnio straipsnio. Nė vienas jų nėra pakartotinai išleistas. Taip ir liko neišspausdintas jo biblijos vertimas: 8 rankraščio tomai iki antrojo pasaulinio karo pradžios išgulėjo Karaliaučiuje. Dabar jų likimas nežinomas. Galimas dalykas, kad jie yra žuvę. Tėra išlikusi jų fotokopija, dabar saugoma Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Rankraščių skyriuje. Prieš keletą metų Lietuvių kalbos ir literatūros institutas yra pradėjęs ją nurašinėti mašinėle. Bet nurašinėjimo tempas yra žymiai lėtesnis už Bretkūno vertimo tempą. O fotokopija metai iš metų po truputį blunka. Praeis dar dešimtmetis, kitas, ir jos bus nebeįmanoma įskaityti. Reikia džiaugtis, kad Valstybinė Politinės ir mokslinės literatūros leidykla įtraukė Bretkūno biblijos vertimą ir „Postilę“ į perspektyvinį leidimo planą, ir pradėdami paruošiamieji darbai tiems veikalams išleisti. Išleidus jie bus išgelbėti nuo žuvimo ir padaryti visiems prieinami. Tada tik bus atlyginta Bretkūnui padaryta skriauda, ir jis galės užimti deramą vietą lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje.

J. BRETKŪNAS – MAŽOSIOS LIETUVOS PROZOS PAGRINDĖJAS

Tikrovės atgarsiai ir socialinės J. Bretkūno pažiūros „Postilėj“¹

„Postilė“ skirta ne tik kunigams, bet ir eiliniams klausytojams, tik prie jų taikantis rašyta, todėl galėtum tikėtis ryškesnio gyvenamojo laikotarpio, jo aktualiųjų klausimų ir svarbesniųjų įvykių atsispindėjimo, kad ir perėjusių per pamokslininko iškreipiančią moralizuojančią prizmę. Peržiūrėjus visą „Postilė“, tenka konstatuoti, kad konkrečių įvykių, tikrovės atgarsių beveik nėra. Retkarčiais paminimi įvykiai dažniausiai nėra kuo nors būdingi laikotarpiui ar vietai. Jie plačiau ir nenušviečiami. Pvz., kalbėdamas apie mirtį ir nusižudymą, J. Bretkūnas primena, ga! būt, ir klausytojams žinomą įvykį:

„< ... > kaip ir *fchi rudeni | antai moterifschke | numirus
waiku ir wiru sawa | schullinije passifskandinna*“ (II 518).

Bet toks konkretus įvykis nėra J. Bretkūnui įdomus, kaip toks, ir jis ilgiau ties juo nesustoja. Jam terūpi moralinis atžvilgis, moralinė tiesa, todėl ir tos tikrovės užuominos tereikalingos kaip išeities taškas, kaip sąlyčio su klausytojais užmezgimas, kad būtų galima pradėti moralinius išvedžiojimus ar graudenimus:

„<...> *βinnat iau nu schū cziesu iawus isch lauko suwoktus.
Schicze Godings dumoj | tatai efch daug nu gawau iawu /
tūgi galesju daugi isch tu gauti pinnigu ir artima sawa lupti
/ kaip tiktai pats norefju <...>*“ (II 395).

Arba kitas pavyzdys. Paliečiami opūs, visus jaudiną dalykai:

„<...> *fchitai spaudž swieta brangus metai | firata wos newos gal
passipenneti | Badūij tafkat wiffas βmones | Jei nu norim mišti | iei
nenorim baddu numirti | alba numarinti sawa mielus waikelius /*

---

¹ Dėl straipsnio pilnaties žr. šio tomo paaiškinimus.

tadda milekem Diewo ſchwenta S3odi <...>. Diewo baimeie giwenkem. Tadda atwirs geros gadinnes/wiſſi daikta atpigs <...>“ (I 315).

Būdinga, kad kaip pastorius, krikščionybės skelbėjas, kovodamas su senojo lietuvių tikėjimo liekanomis ir papročiais, irgi tenkinasi tokiu pat trumpučiu užsiminimu ar stačiai pabarimu, perspėjimu, paraginimu:

„<...> *netikekite ſolininkems / netikekite burtinikams / netikekite ſiniam* /neſa thie iſchtieſos nieko gera ſmogui negal dariti <...>“ (II 390);

„*Pameſkigi miela Lietuwa melſtiſſi / Kaukus / Aitwara / S3emepaczius alba kitas Deiwes* ir numirusius ſchwentūſius <...>“ (II 101).

Tuo nuostabiau, kad ir apie įvairias religines sekas, apie katalikus, su kuriais, suprantama, jis kovoja, taip pat trumpai ir retai tepasisako, pasitenkindamas vienu kitu kandesniu žodžiu, suniekinančiu apibūdinimu – pvz., „Popieſnikai pilwo delei uſſigin ſchwentos Euangelios“ (II 212) – ar sugretinimu – pvz., „<...> Pagonis /weidmainei/ ir popieſnikai <...>“ (II 90). Kiti XVI a. mūsų rašytojai – S. Vaišnoras², Volfenbiutelio postilės autorius³ – aštriai polemizuoja su katalikais, kalvinais, arionais, sakramentarijais ir t. t. Ir apskritai XVI a. tikybinė literatūroj „rabies theologorum“ be nebus vienas būdingiausių reiškinių⁴. Kiek plačiau paliečia J. Bretkūnas savo ganomųjų nesilankymą bažnyčion (II 97–98)⁵ ir jų laikymąsi jon atėjus (I 95), retoriniu anti-tetiniu periodu tokio elgesio netinkamumą pabrėždamas:

„Kumetu reik Baſniczon eiti / eit ſmones Karczamona / kūmetu pareitiji imti Diewo kuna bei kraughi /ſmones priſiger. Kūmetu reiktu atleidima grieku ſpawiedije iſchkoti / ſmones iū gilliaus ing griekus iſiklampin. Kadda reik melſtiſſi Diewa /tad ſmones durnieghi / keik / ir pakalb pati Diewa <...>“ (I 311).

² Witte W. Der Uebersetzer Simon Waischnoras d. Ae. Braunschweig, 1931, I, S. 30.

³ Gaigalat [W.]. Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem Jahre 1573. – „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft“, 1900, H. 25 (V. 1), S. 7.

⁴ Witte W. Der Uebersetzer Simon Waischnoras <...> S. 28.

⁵ Jau 1525 m. buvo įsakyta sekmadieniais ir šventėmis bažnyčią lankyti, o 1540 m. įsakymas pakartotas, 1543 pagriežtintas, už nesilankymą nustatytos piniginės ir fizinės baudmės (Tschackert P. Urkundenbuch zur Reformationgeschichte des Herzogthums Preußen <...> S. 128, 209, 213).

Qlešvora gėime

Kurgi mērij a ^{tava} ~~švona~~ prė.
 teliūs, o grai g'auis tarp Moterū?
 Katuūl mīstīūka tava pruchūs?
 Tava mes ghi-sūtawim išč kosim.
 Mana pruchūs mērij a mes sawa Dantė
 Granatė? Bronzištolu [frankalim] Garbena ^{romy g'arban}
 ižant g'au p'atigarnitė Granatė?
 f'ij, i Rasos mīp'schki Ma.
 na pruchūs va manas, vi ešč ešm
 is, Kūisai tarp Raštūi g'andė.

-Tū ešm grai mana prė.
 talka, kaip Tūra, mīla ^{milos} labij
 kaip Jėruisalmas, išč g'antmijū bali. ^{kaip}
 kaip Karu p'ilkai. ^{g'ovs p'ij cap'um u'is.}
 (atkreptė akis tava nog manos
 , nesa ^{nos} mane iž t'ig) Tai, man ^{man} b'iniški.
 wa plankai va kaip Stogai s'ch.
 kū, kūuos ant kalno Gile'at
 mīkri p'itės va. Tava Dantė
 va kaip Stogas Awii, kūuos
 ešč polauk'immo aleik, kūuos
 w'is'os d'w'nis m'echa, vi me
 ra m'w'onus m'w'is'ingus tarp
 iū. Tava Antakėi va kaip.
 P'heir ant Granat'aboli tarp tava am Granat'ap'le.
 Kaspi'ii.

S'ch'schard'sch m'it'is va ka,
 taloniu, va alch'ūoms d'of'ch'it'is draugali,
 p'air'it'is, va p'annū m'ra skat.
 liūs. O w'una va mana
 Ballantė, mana G'ozogh'i, w'una
 va sawa Augi'wes m'ich'ad'je, i
 s'ch'rim'k'imm sawa Augi'wes.

J. Bretkūno rankraštis (biblijos vertimo ištrauka — „Giesmių giesmės“ pradžia)

J. Lebedys su poetais — Vilniaus universiteto auklėtiniais (iš kairės į dešinę: Just. Marcinkevičius, O. Baliukonytė, I. Mackevičiūtė, M. Kontrimaitė ir V. Šimkus)

Mažą tikrovės atgarsių skaičių galima aiškinti keleriopai. J. Bretkūnas buvo daugiausia kompiliatorius. Naudojamuose veikaluose lietuviškos tikrovės negalėjo būti, o kitokią plačiau liesti nebuvo tikslinga. Be to, kaip iš biblijos vertimo apibūdinimo matyti, labai rūpinosi tiksliu originalo perdavimu. Pamoksluose jam irgi rūpėjo pirmiausia evangelijų aiškinimas, jų moralė, nes į jas žiūri kaip į absoliučios, nekvestionuojamos tiesos šaltinį. Į originalius rašytojus nepretendavo, nenorėjo ką nors sava pasakyti. Jam pilnai užteko to, kas kitų buvo pasakyta. Taigi ir čia, atrodo, reiktų konstatuoti tą patį originalo laikymąsi ir į pamokslus žiūrėti kaip į išplėstus biblijos komentarus. Tokią nuomonę paremia ir pirmosios „Postilės“ dalies priedas – „PASSIO Tatai estī Muka POno muſu Jėſaus Chriſtaus / iſch keturu Euangeliſtu. Lietuwiſchkai iſchraſchita Per Jàna Bretkuna Anno 1591“. Šis priedas yra evangelijų kompiliacija – atitinkamų vietų atrinkimas ir sujungimas, išlaikant ir pasakojimo būdą, ir stilių, nė kiek nekeičiant evangelijų teksto.

Kartu konstatuotina ir tai, kad J. Bretkūnas nebuvo kovotojas, reformatorius, vadas ir veikėjas įprastąja prasme, nebuvo ir tikrai aktyvus „šio pasaulio“ pilietis, susirūpinęs jo kasdieniniais aktualiaisiais reikalais. Jam daugiau rūpėjo vadinami amžinieji dalykai. Taip pat jis nebuvo svajotojas ar pranašas, apdovanotas galingu jausmu, lakia vaizduote, nebuvo žmogus, neišsitenkęs savojo meto kultūrinio dvasinio gyvenimo rėmuose. Todėl ir netiesiog – kovodamas su savojo amžiaus ydomis ar svajodamas apie kitoki, geresnį gyvenimą – savojo amžiaus konkrečių bruožų taip maža tėra davęs.

Toks nutolimas įvairiais atžvilgiais nuo konkrečiosios tikrovės nereiškia, kad J. Bretkūnas neužimtų aiškios pozicijos savojo meto politinės socialinės santvarkos atžvilgiu. Jis pasirodo kaip luominės feodalinės santvarkos gynėjas, stiprintojas, įrodinėdamas „wiſſus ſwieto Ponus Diewo pramanitus“ esant (II 499) ir įtikinėdamas, kad be jų būtų neįmanomas gyvenimas, nors tam tikslui turi griebtis vargu ir anų laikų žmonėms pakankamai įtikinamų argumentų:

„Neſa iei ne butu Wiriauſjbiu tatai estī Ponu / <...> tada
βmones durniaus ant kits kito eitu nei wilkaj / kits kitam ſila atimtu /
ne tiktai io lobi / bet ir Moteri ſu waikais / iei ne butu Ponu
negaletu βmogus pūda prikaiſta iſchlaikiti alba ſtrowa ſaw iſch-
wirti / kits iam tatai pawerſchtu. Iſch to tada raſtunſe / barne /

kowa ir uβmuſchimas tarp βmoniu koβna diena / bei iſchpuſ-
tighimas ſwieto<...>“ (II 500).

Tuo remdamasis, iſdėsto ir pareigas ponams, stengdamasis jas vėl pa-
grįsti aukštesniu autoritetu:

„<...> koβnas padonis Ponui ſawam kaltas ira /keturius
daiktus pagalei ſchwento raſchto /alba paties Diewo inſakimo
Ant Pirmo <...> Garbinti ſawa Ponus <...>

Ant Antro <...> attadūti dani / tatai eſt / cziefe alba ir kar-
tais renkant meſlewa<...>

Ant treczio <...> ta darba nudirpti / kuri iumus Ponai prisaka
alba kaip muſu ſchiczė kalbama ira / baudžewa / neſa taip pri-
saka Diewas per Schwenta Powila<...>

Ant Ketwirtho <...> melſtiſji uβu ſawa Ponus<...>“ (II 503–504).

Vis dėlto galima abejoti, ar tokie išvedžiojimai išreiškia paties J. Bretkū-
no įsitikinimus. Ar nebuvo jis priverstas taip kalbėti? Nuo hercogo, jo pa-
tarėjų ir kitų galingųjų priklausė jo likimas. Jis nuolat turėjo juos visko,
lyg išmaldos, prašyti. Be jų paramos negalėjo ir savo paruoštų veikalų
išspausdinti. Kad čia bent žymia dalimi kaltos beviltiškai sunkios jo
gyvenimo sąlygos, kad jis pats nesijautė vienu iš tų galingųjų ir jam daug
artimesni buvo vargšai baudžiauninkai, matyti iš paties jo kreipimosi į
klausytojus, kalbėjimo visų vardu, pačių tam reikalui naudojamų žodžių:

„mumus nebagelems“ (II 85), „mus nebagelius“ (I 75).

Ir apskritai J. Bretkūnas savo gnomiesiems apibūdinti vartoja ma-
loninius mažybinius žodžius, išreiškiančius ir jų sunkų, skurdų gyvenimą,
ir jo, pamokslininko, užuojautą:

Bmugutelis (I 9, II 86, 87, 122, 478 ir kitur); βmoneles (II 500).

Vargšų atjautimą jis parodo ir kitais būdais ne vienoj „Postilės“ vie-
toj. Jis pabrėžia socialinio skurdo baisumą, be egzistencijos žmonių
neapskaičiuojamą daugybę („daug ir be skaitliaus /negalincziu / rai-
ſchu / lūſchu / apiaekufiu / alba ſaenu pawarguſiu βmoniu po ſawa
akim regim waikſchczoiencziu<...>“ II 455), bet to skurdo priežasčių
neieško, o iš priemonių jam pagelbėti težino užuojautą ir išmaldą. Pa-
likdamas žmonių likimą dievo ir ponų valioj, vis dėlto išdrįsta priminti,
kad „kartais Ponai per nereda pleſcha nūg βmoniu dani“ (II 497), ir
pagrasinti aukštesniu teisingumu, laukiančia ataskaita tiems, kurie ne
tik nenori skurstantiems padėti, bet dar juos skriaudžia:

„A iei ghis [didžturtis] delei nedavimo ubagai prapūlens ira / kas bus thiemus kurie ubaga applesch / lup /io prakaita ir kraughi iſfurbia“ (II 197).

Šiaip ponams ir turtingiesiems J. Bretkūnas ypatingų privilegijų nelinkęs pripažinti, nes griežtai pasisako prieš tinginiaujančius, tiek didžius ponus, turtinguosius, tiek ir neturtinguosius (II 275 – 276), nurodydamas, kad tinginiavimas yra įvairių ligų ir ydų priežastis, o darbas visų pareiga: „Jei kas nedirb / tas tene walga“ (II 277).

Šitokie atsargūs J. Bretkūno pasisakymai nedaug paguodos ir paramos skriaudžiamiems lietuviams teteikė. Skatindamas nusižeminti, paklusti, migdė jų sąmonę, ugdė juose pasitikėjimą ponais, atsidavimą jų ir valdovų valiai. Taip pat neigiamai tenka vertinti jo prietaringumą, tikėjimą, kad

„Wiſſe kampai pilni ira Welinu alba piktu Dwafiu tikanczuiu bmoniu / idant ghiemus iſkada padaritu <...>“ (II 437), kad „grieku delei <...> liggos ir wargai <...> randafi“ (II 386).⁶

Tad tiesioginei lietuvių kovai su vis labiau slegiančia baudžiava, su juos visokeriopai išnaudojančiais vokiečiais J. Bretkūnas ne ką padėjo. Bet jis labai reikšmingas buvo tai kovai netiesiog. Kultūriniam ir tautiniam Mažosios Lietuvos lietuvių gyvenimui jo raštai yra pirmajai reikšmės, nes, sukurdamas literatūrinę kalbą, užtikrino lietuvių kalbai egzistenciją, sulaukė germanizacijos procesą, ir Mažoji Lietuva galėjo susilaukti K. Donelaičio.

J. Bretkūno parodyta nemaža kūrybinių pastangų surandant, pritaikant ir sukuriant lietuviškų atitikmenų tokios didžios apimties ir įvairaus turinio veikalui, kokia yra biblija, ir parašant didžiulę postilę. Pagrindinis ir vienintelis jo šaltinis buvo liaudies kalba, kurią jis taip gerai mokėjo, kad net J. Gerulis, visaip stengęsis įrodyti J. Bretkūno vokišką kilmę, turėjo pripažinti: „savo vertimuose <...> neretai taip gražiai kalbos dvasią nujaučia, kaip tiktai žmogus, kurs iš mažens lietuviškai moka“⁷. Tad pirmiausia jo darbai dabar įdomūs liaudies kalbos panaudojimu, o iš dalies ir užfiksavimu. Šalia to, jis pirmas ryškesnio, apvaldyto retorinio stiliaus, bent jo pradų kūrėjas.

⁶ Kitoj „Postilės“ vietoj, kalbėdamas apie vaikus ir jų ligas, apie tai užmiršta ir sako: „iſch geros walios randafi daug indiwnu liggu /kartais nieſai ios wargin kartais ſkaudulai/ pagend pilweleis /kakleliu ir pripūla kartais iemus liggas nepaskaitamas <...>“ (II 509).

⁷ Gerullis J. Senieji lietuvių skaitymai. K., 1927, I, p. 88.

Kalbos ir stiliaus liaudiškumas

Dėl apžvalginio šios darbo dalies pobūdžio negalint įsileisti į išsamesnį J. Bretkūno kalbos ir stiliaus apibūdinimą ir duoti pilno jo vaizdo, teks apsiriboti keletu jo bruožų paryškiniu ir kai kurių problemų daliniu nušvietimu.

Reikšmingiausi J. Bretkūno kalbos ir stiliaus formavimosi faktoriai buvo jaunystės, studijų ir darbo aplinka, profesija, klausytojai ir veikalų skaitytojai, asmeniniai polinkiai ir siekimai. Visa kartu imant, pagrindinis vaidmuo tenka liaudžiai, gyvajai jos kalbai, bet nemažos reikšmės turėjo ir kitos kalbos, kurias studijavo ir su kuriomis praktiškai tekdavo susidurti. Veikė svetimi pavyzdžiai, seniai naudojamos retorinės priemonės geriau klausytojams – skaitytojams paveikti. Svetimų įtaką išvengti negalėjo ypač dėlto, kad lietuviai neturėjo dar savosios literatūros, literatūrinės kalbos. Keliasdešimt metų dirbdamas lietuvių liaudies tarpe, įprato kalbėti ir rašyti taip, kad jos būtų suprstas. Savo asmenybės, individualumo parodyti, originalumu pasižymėti nenorėjo. Todėl visai natūralu, kad J. Bretkūno stiliuj nėra ryškaus, kiekvieno lengvai pastebimo individualaus atspalvio, neįjaučiama jame slypinčios formuojančios jėgos, kuri kaip galinga srovė visa apimtų. Tuo nenorima pasakyti, kad jo stilius būtų nevieningas ar visai bespalvis.

Lig šiol, berods, viena J. Bretkūno stiliaus savybė tėra pabrėžta. A. Becenbergeris, ieškodamas „Postilėj“ autoriaus asmenybės atspindžių, pasigenda gilesnio jausmo, kilnesnio daiktų suvokimo: „visa nuobodu, kasdieniška. Kartais Bretkūnas stengėsi liaudiškai kalbėti, tačiau tai jam dažniausiai nesisekė ir dažnai neskoningai išėjo“.⁸ J. Bretkūno pamokslų trivialumo iliustracijai A. Becenbergeris duoda pamokslo apie ligas ir stebuklingą išgydymą planą. Ta proga prisimintini L. Rėzos, ne mažiau už A. Becenbergerį jautraus grožiui, atsiliepimai apie kai kurias J. Bretkūno biblijos vertimo vietas. L. Rėza, lygindamas įvairius biblijos vertimus ir leidimus, kaip tik keliose vietose konstatuoja, kad J. Bretkūnas daug kilniau už kitus, pavyzdžiui, už 1735 m. biblijos vertėjus, yra išsireiškęs:

„iB mēBlū <...> hat schon Bretke anstāndiger iB purwo ūber-

---

⁸ Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts. Göttingen, 1877, S. XV.

setzt <...>“,⁹ „unsers Bretke Uebersetzung: piktos įwerys, viel edler und richtiger lautet“.¹⁰

Reikia manyti, kad J. Bretkūnas, bibliją versdamas ir „Postilę“ ruošdamas, nesistengė vienai panaudoti aukštąjį, kitai žemąjį stilių, o kadangi „Postilę“ paruošė, baigdamas versti bibliją, jo skonis negalėjo pasikeisti. Todėl, paminėjęs abi lyg ir prieštaraujančias nuomones, tenka liaudiškumo klausimą plačiau paliesti.

Liaudiškumo sąvoka nėra vienareikšmė. A. Becenbergeris, atrodo, juo suprato paprastumą, populiarų aiškinimą, nusileidimą ligi neišlavintos klausytojo sąmonės ir nukrypimą į šiurkščių tikrovę. Bet liaudžiai būdingas ne tik šiurkštumas – stačiokiškumas, realybės jausmas, – bruožai, susiformavę dėl sunkių gyvenimo sąlygų, – taip pat ir švelnumas, jautrumas, aukštesni polėkiai jai nesvetimi. Tai rodo lyrinės dainos ir pasakojamoji tautosaka. Jei taip, tai ar J. Bretkūnas būtų tik vieną liaudinio stiliaus ypatybę tepasisavinęs?

Pirmiausia paryškintinas pats jo linkimas liaudiškuman, aplinkos jutimas ir net nesąmoningas prie jos taikymasis, bibliinių vaizdų tegu ir nežymus transformavimas. Tai aiškiai galima pastebėti iš dviejų „Postilės“ vietų. Duodamoj evangelijos ištraukoj pasakyta:

„Ir ūtoiofi umai įsch Dangaus *uβimas* / *kaip didžio wejo* / ir papilde wiŝŝus *namus* / kur ghie fedeia“ (II 132).

O toliau – pamoksle aiškinyje tas pats dalykas jau taip nupasakojamas:

„Stoias *uβimas kaip kokio weilio* ir papilde wiŝŝa *Oki*“ (II 143).

Antroj vietoj jaučiama lietuviška aplinka, intymesnė nuotaika. Panašus kiek sulietuvinimas, suliaudinimas (dabartinę liaudies kalbą imant palyginimui) matyti iš kitos vietos – pasakojimo apie didžturtį, besigėrintį lobiais, būsimu jų sunaudojimu, ir besikalbantį su savim:

„<...> *Miela dufchele* / taŝkat<...> *walgik* / *gerk* / ir lebauk / A Diewas teip iam kalbeia / *Tu durniau ŝchitai ŝche nakti turefi įschdweŝti<...>*“ (II 377).

⁹ Rhesa L. Philologisch-kritische Anmerkungen zur lithauischen Bibel <...> Königsberg, 1816, S. 17.

¹⁰ Ten pat, p. 72.

Palyginus šią vietą su autoriaus nurodomu šaltiniu (Luk. 12), tuoj krinta į akis, kad J. Bretkūnas iš dalies sušvelnina (anima, ψυχή – Miela dušchele), o iš dalies sustiprina, šurkščiau pasako (stulte, ἄφρων – Tu durniau). „Pasijoj“, kuri tėra evangelijų santrauka – kompiliacija, pasipiktinimo išraiška taip pat sustiprinta: vietoj lot. Vah, gr. οὐα (Mork. 15, 29) įdėtas „*Tfui* / ar taip išchardai baβnicze <...>“ (I 389). Ir iš visos eilės „Postilės“ vietų jaučiam ne vergišką sekimą šaltiniais ar vertimą, o lietuviškos tikrovės jutimą, laisvą lietuviškais žodžiais ir posakiais operavimą ir kiek sustiprintą, kaip liaudies mėgstama, išraišką:

„<...> piktieghi / geriemus *βabangus spendz* / kur tiktai prima-na“ (II 445); „<...> ne tur *galvos sawa kur pakisfchti*“ (I 9); „Jeib niekas negaletu įakiti / Mešfiošchus *uβkampeis tiktai flapes*“ (II 114); apaštalai „net kaip ir įlapidamies *pa kampeis sufšieidawa*“ (II 143); „*Dwafes sawa negelia atgauti*“ (I 112); „Sžmones bagoti <...> *kittus po koiu sawa min*“ (II 488); „Muitininkai <...> kitu βmoniu prakaito ir lobio trokšchdami / kù tiktai primanidawa / *luppa* ir iu *kraughi issurbe*“ (II 356); „*Prakaita braukdami koβnas turrim pennetišfi wišju amβu sawa*“ (II 104).

Vietomis J. Bretkūno stilius įgauna žemojo stiliaus bruožų, kiek vulgarumo. Jis nedalina žodžių į kastas, nedaro rūpestingos atrankos tarp kilnių ir negražių žodžių, tų negražiųjų nevengia, o kartais juos gal ir tyčia panaudoja, norėdamas labiau paveikti klausytojus – suniekinti, atgrasinti.

„Judošchius <...> pašfikore / ir *perplifcha pufiau* / ir *widurius sawa padrebe*“ (I 375); „<...> *widdurius sawa išchkrete*“ (I 414); sūnus palaidūnas „<...> *wišfa sawa lobi / su kekšchemis ir smirdais praranda* / girtūdams / šchokinedams ir piktai lebaudams“ (II 223); „<...> ius kurie *paiunkot su kurwomis elkšifšfi* / pamešket toki pikta giwenima / da weškites moteres“ (I 179); „Krištus <...> ir *mus* <...> išch numirufiu (kacžei *supuwufius*) prikels“ (II 12); „<...> kunas tur numirti / *pagešfi / puti / smirdeti* <...>“ (II 407).

Šia proga pastebėtina, kad kol J. Bretkūno kalba plačiau neištirta ir jos žodynas neparašytas, sprendami pagal dabartinę vartoseną ir norėdami estetinį stiliaus poveikį apibūdinti, ne kartą galim suklysti, nes per trejetą šimtų metų daugelio žodžių reikšmė pakito. Pavyzdžiui, *nasrai*,

dažnai vartojami J. Bretkūno („<...> kalbeia per nafrus Dawido<...>“ I 414; II 22, 64) ir kitų XVI a. rašytojų¹¹, tada buvo visai kilnus žodis ir tereiškė burną; taip pat ir *išdvesti* („<...> kurjai Brolis regedams iſchdweſufe ſefferi ſawa neraudotu?“ II 518) tada tereiškė numirti, neturėjo dar jokios peikiamosios, niekinamosios reikšmės, o *praškoti* („<...>praſchokuſioie nedelioie<...>“ I 17; II 12), laiko prasme ir M. Daukšos vartotas, atrodo, neturėjo to dinaminio atspalvio, kurį dabar jaučiame¹², ir reiškė praėti.

J. Bretkūno stilius taip pat pasižymi ir kita liaudinės kalbos savybe – švelnumu. Jis gana dažnai, kaip ir liaudis, panaudoja mažiabūviškus-maloningus daiktavardžius, išreikšdamas jais artimumą, brangumą, meilę, užuojautą:

“<...>tu Jaunikait / tau bus palikti *miela ſawa Tiewuti / miela Mamuti / miela broluti / ſeferaitė* / Smertis baiſoia bmoniu paaeda / wiſſus paſmaugs<...>“ (II 409);

„<...>gimditoiems labai ſkaudu ira / kadda iu waikai pa-wargſta / kada iu *ſweikas kunelis* / ira liggu iſchpuſtiam / kada iu *graſus Sanarelei* kuno / ira pagadinami / kada iu *giſleles* ira liggos iſchtanſamos / kada iu *akeles mielas* pagend<...>“ (II 477).

Kitur tie žodžiai panaudojami kontrasto dėlei:

Delei *maſo kanſnelio* dūnos tankei gereſnieghi prietelius kapoioſi ir badeſi / Waikai gimditoiems ſawa tankei iſtrowa iſch nafru iſchtrauke“ (II 343).

Kartais mažiabūviškas daiktavardis, vienas būdamas sakinyje, gali sudaryti jaukumo išpūdį, kaip pirma cituotoj vietoj *vėjelis*, gali nusakyti ne tik daikto menkumą, bet ir brangumą jį turinčiam ir beviltiškumą, jo netekus:

Kaimynai „<...>regeia ghi ant barbieriu ir liekariu wiſſa ſawa *turteli* iſſtrowiuſi<...>“ (II 455).

Be to, J. Bretkūnas mėgsta ir kitus artumą, pasigėrėjimą, jautrumą reiškiančius žodžius, iš kurių, berods, dažniausiai pasitaiko *mielas* („dirba ikki<...>nufileidimo ſaules mielos<...>“ I 233).

¹¹ M. Daukša: „*nafráys* ir Birdimi ſakikimés“ (Postilla, p. 24); Z. Blotno: „iſch *nafrun* Diawa iſcheit“ (Zemčuga Theologiſchka, 1600, p. XVII; persp.: Gerullis J., Senieji lietuvių skaitymai. K., 1927, I, p. 173).

¹² „Naktis prašóko“ (M. Daukšos „Postilė“, p. 5) = „Noc przeminėła“.

Šalia šių ypatybių, rodančių J. Bretkūno stiliaus liaudiškumą, nors ne taip ryškiai, pastebimi ir gyvosios šnekamosios kalbos atgarsiai. Nors pats pamokslų turinys, dėstymo būdas, naudojami teologinių raštų šaltiniai ir pavyzdžiai „Postilei“ suteikia knyginio, rašytinio stiliaus atspalvį, bet ir atskiri žodeliai, būdingi tik gyvajai kalbai, ir ištisi sakiniai, žodžių samplaikos, jų jungimas leidžia pajusti bent tarpais prasiveržiančią ir apvaldančią tą knyginį stilių gyvosios kalbos srovę, ypač tose vietose, kur J. Bretkūnas kalba žmonėms apie nežinomus ir sunkiai įsivaizduojamus dalykus:

„A Raupjai toke ligga budawa. Iſfiwerte ant weido ir ant wiſſo kuno ſmogaus / kaip nieſai balti / kaip ſchaſchai kokie pikti. Tieg ſchaſchai iſchpuſtidawa kaip walgiti iſchwalgidawa wiſſa kuna ſmogaus ikki giſlu ir pacziu kaulū. Bei buwa ligga limpanti / ſchiteipo iog ana netiktai ſmogus nūg ſmogaus io daſſilitedams gaudawa / Bet ir ſūlas / ant kuro ſmogus ta ligga ſergas ſedeia / pageſdawa<...>“ (I 188).

Žmogaus, kaulų liga sergančio, „<...>wiſſas giſleles buwa teipo iſchtanſitas / kaip iau nieka negaleia / kaip iau niekam nebedereia daugeſni. Ghis iau nebeſeieia / nei ka nudirpti galeia / tiktai kilnoiams ir pennams buwa<...>“ (II 455).

Gyvosios kalbos išpūdį sustiprina nereti autoriaus kreipimais į klausytojus-skaitytojus, bendravimas su jais, kalbėjimasis, tiesioginis jų paraginimas, atkreipimas jų dėmesio. Nors tai iš dalies įprastinis, tradicinis pamokslininkų pagraudenimas, parodymas savo susirūpinimo ir meilės klausytojams, bet dažnai susidaro išpūdis, kad J. Bretkūnas tikrai jaučia savo klausytojus, nori būti jų suprstas, įdomiai klausomas, įsitraukia į pasakojimą:

„<...>mana mieli brolei ir ſefferes gaudenu ius<...>“ (I 329); „Dabar girdeiom ape Summa pirmos dalies<...> nu klauſikite teipaieg ir ape antra dali<...>“ (II 448); „Schitta malone Diewo buwa Sžidams priimti / Bet weiſdek ka anis weik / kitti nenor ateiti / kitti tatai papeike<...>“ (II 469); „Dabokimes kur ſchiedwi / Maria bei Elſbeta giwena<...>. Nu weiſdekim ir dabokimeſi prieſaſtu / kodelei Maria toke dide kelione padare<...>“ (II 262–263).

Konstatavus šias liaudiškąsias J. Bretkūno stiliaus savybes, teikiančias pagrindus, tenka apibūdinti jo naudojamas vaizdines emocijas

priemonės, kaip ryškiausias dalykus, labiausiai iš visų sudedamųjų stiliaus elementų krintančius į akis ir rodančius kūrybinę rašytojo galią, originalumą. Vaizdinės priemonės turėtų leisti galutinai nustatyti, ar liaudiškumas yra esminė, neatskiriama J. Bretkūno stiliaus savybė, ar tai gal daugiau taikymosi prie klausytojų stilistinė apraiška.

Vaizdinių priemonių „Postilėj“ labai negausu. Kiek dažniau pasitaiko palyginimų, o kitų poetinių priemonių beveik visai nepastebima. Tik keliolika palyginimų tėra ryškėlesni. Jų ne vienas ir dabar liaudies tebevartojami, taigi iš jos ir pasisavinti, o kiti irgi iš kasdieninio aplinkinio pasaulio paimti:

„<...> *pikta pamokšla pikčiaus limp nei smala*“ (II 62); „Pirmieghi <...> *kaip fapnije gewen* <...>“ (I 123); „<...> *netupek Bašniczoie ant fūlo kaip Sžanfis koke ant lifda*“ (II 359); „<...> *netupekit bašniczoi kaip šanfis | nei stoweket schicze kaip kelmas*“ (I 89); velnias „<...> *šmogu teipo walioj kaip raitas kokšai arkli uffedens* <...>“ (I 281); „<...> *šchikšchtūklei kurie nedrenša kaczei turedami | tikrai priwalgiti | ligus ira schunims | ant schaudu alba schieno gulintiemus* <...>“ (II 327); „<...> *kaip bittie weng aulio smirdinczio | teip ir Angelai nerimšta | nei stow pas šmogu ant piktu darbu pašfileidufio* <...>“ (II 441).

Reikšmingesni už palyginimus J. Bretkūno stiliaus vaizdingumui yra vaizdiniai veiksmažodžiai, kurių palyginti „Postilėj“ ne taip maža. Retai jis vartoja bespalvius bendros veiksminės reikšmės žodžius, o ima konkrečiuosius, nusakančius ne tik patį veiksmažodį, bet ir specifinį jo pobūdį, atlikimo būdą, dažnai ir moralinį to veiksmo vertinimą. Tie veiksmažodžiai sukelia klausytojui ar skaitytojui vaizdą ir kartu jį atitinkamai nuteikia:

„<...> *tufkenket* tada bus iumus atwerta“ (II 358); „Jei tawe *kibbin* Welinas alba šanšine piktoia / tada nenušjiminkes <...>“ (I 84); Kristus „<...> *išch ranku schitu netikušu smirdu išspruda* <...>“ (I 327); <...> *šodei šchirdiša iu kaip smegte buwa išmege* <...>“ (II 27); „<...> *ghis* <...> *šchi patinufi šmogu taitai ešti wardenimi patulšufi išchgide* <...>“ (II 426); „Bet buwa wiens išch Apašchtalu <...> tam *mirkstereia* Simonas Petras“ (I 362); „<...> *Elšbeta* <...> *šu wiru šawa newieno waiko netureia / ikki abudu nukaršcha* <...>“ (II 235); „<...> *ghis* <...> *knata*

βwaelanti neuschgejis“ (I 35); „<...> βmogus wiena karta ing Grieika koki Welino *inbraidintas* io tolin io gilin<...> *infiklam-pin*<...>“ (II 221); „Weifdekem idant<...> Diewui<...> *kiek inkabindami* / wiernai flūβitumbim<...>“ (I 429).

Dalis šios rūšies žodžių pavartoti tokiais pat atvejais, kaip ir dabar liaudies tebevartojama, o dalis J. Bretkūno pritaikyta naujiems atvejams, kitų sričių dalykams ir gali kartais sukelti kitokią įspūdį, negu autoriaus norėta, kai kam gal ir ne visai skanų, kaip A. Becenbergerio tvirtinama. Nors jie ir ne visuomet pakankamai apdailinti, bet yra gyvi, turi savyje netarpinio tikrovės suvokimo atspalvį. Panašiai elgėsi ir M. Valančius po pustrėčio šimto metų:

J. Bretkūnas: „Laurins. *Kepams* šaka / Weršk antra šchale (II 87).

M. Valančius: „Žalnierej<...> *kiepi* giwą muczelniką [Lauryną]. Wienoj pusej jau iszkiepus, tare Szwętas, apsukiet aтра puse<...>“.¹³

Taigi J. Bretkūno stiliaus liaudiškumu abejoti netenka. Bet kartu peršasi išvada, kad jis ne originalus žodžio kūrėjas, ne žodžio meistras. Tačiau jo pastangos kurti literatūrinę kalbą liaudies kalbos pagrindu ne mažiau vertintinos už žymiųjų rašytojų naujų žodžių ir išraiškos priemonių susikūrimą, nes M. Mažvydo pradėtoji kurti rašomoji kalba dar labai maža literatūrinių išraiškos priemonių teturėjo, ir J. Bretkūnui jas reikėjo surasti ir susikurti. J. Bretkūnas kūrėsi ir naujų žodžių, daugiausia techninių, abstraktinių, naujiems ar lig to laiko lietuviams nežinomiems dalykams:

„*Kleidunai*“ (I 142) = eretikai; „*Pawaišdai*“ (II 86) = pavyzdžiai; „Prarako alba *sapniniko*“¹⁴ (II 310) = pranašo; „Traices / alba *Triwenibes*“ (II 175); „<...>wienos<...>wieros (alba *wierbendrus*)“ (II 326); Kristus „Pharišeušchus<...> wadin *Samdini-kais* / tatai est *naudinikais*<...>“ (II 57) ir t.t.

Kiek J. Bretkūnas yra susikūręs vaizdinių veiksmažodžių ir šiaip vaizdingų žodžių, kiek jo susidaryta reikšminių naujadarų, specialiai reiktų iširti.

¹³ [Valančius M.]. Žiwataj szwętuju tu kuriu wardajs žemajcej už wis geb wadinties. Wilniuj, 1858, p. 180.

¹⁴ L. Rėzos liudijimu, biblijos vertime (bent paraštėse) vietoj prarako yra *pranešas* (Philologisch-kritische Anmerkungen <...> S. 17, 28).

Retoriniai elementai

Pabrėžus „Postilės“ stiliaus liaudiškumą, kaip pagrindinį jo elementą, atrodo, kad be jo J. Bretkūno stilius liktų visai bespalvis ir bevertis. Bet nereikia manyti, kad „Postilės“ stiliuj nėra nieko individualaus, išskiriančio ją iš kitų liaudišku stilium rašytų veikalų. Liaudies kalba buvo pagrindas, versmė, vienas iš formuojančių veiksnių, bet medžiaga, jos traktavimas nebuvo liaudies kalbą ir stilių atitinkąs dalykas. Todėl autorius galėjo viską stengtis suliaudinti (taip elgėsi M. Valančius) arba liaudiškumą pajungti kitam principui. J. Bretkūnas nenuėjo taip toli, kaip M. Valančius. Dominuojanti liko sausa tikiybinė moralinė medžiaga, scholastiškai loginis jos dėstymas. Autoriui rūpėjo įtaigiai kalbėti – pamokyti ir sudrausti. Todėl ir J. Bretkūno liaudiškumą individualizuoja, iš kitų išskiria retorinis nuspalvinimas.

Retorika turi įvairių priemonių, ir oratoriai vienas nuo kito gali labai skirtis. J. Bretkūnas, būdamas daugiau kompiliatorius, perduodamąją medžiagą maža palyginti individualizavęs, aplinkai pritaikęs, ir retoriniam jos apipavidalinimui maža savęs tepridėjo. Todėl „Postilėj“ tėra dažniausiai pasitaikančių, populiariausių ir didelio meistriškumo nereikalaujančių retorinių priemonių.

Jei šiuo atžvilgiu imam „Postilės“ žodyną, ypač įdomesnėse retoriniu požiūriu vietose, tai, kaip ir iš cituotų pavyzdžių matyti, pastebim dvejopus oratoriams svarbius žodžius: 1) kalbančius klausytojo širdin, veikiančius jo jausmą, vaizduotę, patraukiančius ir palankiai nuteikiančius kalbamajam dalykui, 2) klausytoją atgrasančius, suniekinančius ar įbauginančius, parodančius neigiamus, oratoriaus nuomone, dalykus visoj jų šlykštybėj. Abiejų rūšių žodžiai J. Bretkūno paimti iš liaudies kalbos, nors specialaus jų atrinkimo ir būsimo efekto apskaičiavimo „Postilėj“ nematyti. Kur drėbtelta, tai drėbtelta dėl to, kad autoriui dalykas atrodė to vertas, o ne dėl to, kad taip reikia klausytojams paveikti. Todėl ir retorinės priemonės jo daugiau nesąmoningai vartojamos, retoriniai įgūdžiai natūraliai susidarę.

Retorinis stiliaus atspalvis geriau matyti žodžių ir sakinių jungime, grupavime, nors tokių vietų, kur vienu požiūriu būtų apvaldytas ilgesnis gabalas, beveik nepasitaiko. Retoriniam stiliui paprastai ypač būdingos figūros – klausimas, kreipimasis, sušukimas, pakartojimas, antitezės, perifrazės. Jų „Postilėj“ negausu. Be kreipimosi, kurio pavyzdžių buvo

duota, ir vieno kito retorinio klausimo (dažniausiai moraliniam svarytumui, pvz., I 71), mėgstamiausia J. Bretkūno figūra yra pakartojimas, naudojamas kaip pabrėžimo, įteigimo priemonė su emociniu atspalviu ir kaip anaforinio sakinių vienodom dalim suskaldymo ir sugrupavimo bei jungimo būdas, kartu parodanti autoriaus neskubantį, ramų, platesnį mostą:

Paklydusi avis „<...>Kada ira Piemenes jawa gaudama / ana *dūstifi* sugauti *dūstifi* ant paeczū io uBdėti / *dūstifi* namo / pri kitump awiumpi parnefchti <...>“ (II 224);

„<...>*nei io* [Lozoriaus] kuna nūga denge / *nei io* wotis gide / *nei io* pilwa iſchalkuſi penneia <...>“ (II 195).

Kartais tas pakartojimas yra dirbtinai išštas iki įkyrumo, nebėgali daryti įspūdžio, nebepadeda sakinio apvaldyti, tik slegia savo nepabaigiamumu (pvz., I 64 lygūs 6 sakinio gabalai, jungiami kiekviename anaforiniu būdu pasikartojančio žodžio).

Su pakartojimu susijusi, dažnai kartu panaudojama, tos pat estetinės emocinės vertės priemonė yra sinonimų sugretinimas, akumuliacija iki įkyrumo, pereinas į ištisas tiradas:

„ir girdim Bmones *waitoienczes* / girdim Bmones *werkenczes* / ir *raudoenczes* / bei wiſſur pagelbeghima iefchkančas“ (II 459);

„Pone tu *nutildik* weia / tu *nuramdik* wilmis mariu / tu laiwa muſu *iſchlaikik* / tu Begli *nedūk wirfti* / tu inkara *ſtiprink* <...>“ (I 203);

„<...> Karaliste io netur *ſugaiſchti* / *prapulti* / *iſchnikti* / bet ambīnai iſſilaikiti“ (I 10);

„<...>wireſnieghi <...> ta buwa *iſchmuſche* / *iſchpeſche* / *iſchplake* / *apiūke* / *apſpiaude* / ant ſmertes nuſjudighe <...>“ (II 25);

„Tu *wagie* / tu *kekſchinike* / *godinike* / *mellagis* / *Burtinike* / / *rjūkle* / liaudamaſſi grieſchiti / linkſmibe padarai pacziam Die-wui <...>“ (II 229).

Kartais toks pleonastinis sinonimų sugretinimas galėtų būti aiškinaamas autoriaus noru būt geriau suprastam, nes dažnai antrasis žodis nieko naujo nepasako ir yra daug blankesnis už pirmąjį:

„loioi ir peik“ (I 323); „iſchloioiſi ir apbaruſi“ (II 57); „grum-ſti alba rugoti“ (I 44); „ing ligga kake inpūle / apſirge <...>“ (II 388).

Kai kuriose vietose ta akumuliacija, atitinkdama pasakojamojo dalyko įvairumą, sudėtingumą ar turtingumą, yra visai natūrali ir padeda geriau jį išvaizduoti (pvz., pasakojimas apie žydų žemę II 320).

Apskritai imant, J. Bretkūnui trūksta platesnio vaizdinio emocinio apmetimo, nes jam terūpi scholastinis loginis išdėstymas. Ir susidaro įspūdis ne laisvai tekančios, kiek apvaldytos srovės, o lipdymo, inercinio krovimo, ypač į paskutiniuosius pavyzdžius kreipiant daugiau dėmesio. Taigi mums atrodytų, kad retorinio stiliaus pradai J. Bretkūno „Postilėj“ tėra užuomazgos, ir kitiems jis šiuo atžvilgiu maža vertingo tepaliko. Tačiau toks įvertinimas yra per griežtas, atsimenant, kad jis žengė nepramintais keliais. Senesniųjų laikų liudijimai kaip tik ir šiuo atžvilgiu J. Bretkūnui palankūs. L. Rėza, cituodamas palankiai J. Bretkūno „Postilę“ apibūdinančius T. Lepnerio 1690 m. parašytus žodžius¹⁵, pareiškia ir savo nuomonę, kad pamokslai yra trumpi, turiningi ir laisvu stilium (in einem fließendem Stil) parašyti¹⁶. J. Bretkūno sintaksė yra susilaukusi ne vieno pagyrimo¹⁷.

J. Bretkūno padarytas milžiniškas darbas, ir jis neabejotinai didžiausias Mažojoj Lietuvoj rašytojas ligi K. Donelaičio. Gaila tik, kad ne visi jo darbai išliko ir ne visi buvo išspausdinti. Tuo padarytas didelis nuostolis lietuvių literatūros, ypač Mažojoj Lietuvoj, plėtojimuisi ir rašomosios kalbos ugdymui. Jo biblijos vertimas, L. Rėzos nuomone, daugeliu atžvilgių labiau vykęs už 1735 m. vertimą, likęs rankraštyje, mažo skaičiaus rašytojų tegalėjo būti panaudotas. Bandymai jį išspausdinti nepasisekė (teišspausdintos J. Rėzos perredaguotos J. Bretkūno vertimo psalmės). Ir tik L. Rėza savo redaguotam 1816 m. biblijos leidime ne vienoj vietoj, pasinaudodamas J. Bretkūno rankraščiu¹⁸, galėjo daugelį germanizmų pakeisti lietuviškais žodžiais¹⁹.

Norint J. Bretkūno nuopelnus įvertinti, prisimintina A. Becenberge-rio nuomonė, kad „Postilės“ autorius nebuvo didelių gabumų žmogus

¹⁵ „<...> der ruhmwerthe Mann hat darinnen sich doch einer recht eigentlichen Redensart in der litthauischen Sprache gebraucht“.

¹⁶ Rhesa L. Geschichte der litthauischen Bibel <...> S. 9.

¹⁷ Zajančkauskas V. Lietuvių literatūros vadovėlis. V., 1928, p. 34 („Bretkūno raštų kalba ypač daili sintaksės atžvilgiu“).

¹⁸ Jo fožokopija yra išlikusi Kauno Valstybinio Vytauto Didžiojo Universiteto Rankraščių skyriuje [dabar saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje, sig. D 519 – 526].

¹⁹ Rhesa L. Geschichte der litthauischen Bibel <...> S. 50.

(„Bretken war kein Mann von grossen Fähigkeiten“)²⁰. Su ja ir kiti lin-
kę sutikti²¹. Neatrodo, kad ji visai teisinga. J. Bretkūnas buvo didelių
gabumų žmogus, lyginant su M. Mažvydu, su B. Videntu, J. Rėza. Su tuo,
tur būt, visi sutiks. Antra vertus, ar didžiulės apimties darbai, verti di-
delių gabumų žmogaus, jo kruopščiu atsidėjimu ir nuolatiniu tobulinimu
pavyzdingai atlikti, savaime nerodo jo gabumų?

Lietuvių literatūros, literatūrinės kalbos istorijoje J. Bretkūnui tenka
labai reikšminga vieta. Jis pirmasis taip plačiai panaudojo liaudies kalbos
turtus literatūrinei kalbai kurti. Jo kelias pasirodė vienintelis teisingas
kelias. Liaudies kalba ligi paskutinių laikų buvo ir tebėr pagrindinė
versmė literatūrinei kalbai turtinti. Tuo būdu jis yra pradininkas senos
sveikos tradicijos, nuo kurios nutolimas tiek žalos padarė XVII – XVIII
a. mūsų raštams. Visą savo amžių praleidęs su lietuvių liaudimi, visomis
išgalėmis stengėsis jai duoti tas kultūrinės vertybes, kurias jau turėjo kitos
tautos – suprantama, kad tuo metu tai tegalėjo būti religinio turinio
veikalai – J. Bretkūnas yra taip pat pirmasis liaudies rašytojas, M. Va-
lančiaus pirmtakas.

---

²⁰ Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache <...>
S. XV.

²¹ Falkenhahn V. Der Übersetzer <...> Johannes Bretke <...> S. 226; Ge-
rullis G. Bretke als Geschichtsschreiber. – „Archiv für slavische Philologie“,
1925, XL, S. 127.

KONSTANTINAS SIRVYDAS

Vienas iš žymiausių senosios lietuvių literatūros iki K. Donelaičio atstovų, greta M. Daukšos ir J. Bretkūno, yra K. Sirvydas. Nors jis ir nebuvo grožinės literatūros kūrėjas, bet, kaip pirmasis kalbininkas-žodynininkas, vienas iš stambesnių literatūrinės kalbos ir literatūrinio stiliaus pradininkų, – dėjo jai pagrindus. Tai, kad K. Sirvydas buvo tikybinis rašytojas, nepaneigia jo reikšmės, ypač jei atsižvelgsime į lietuvių literatūros vystymosi sąlygas.

Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje kelis amžius lietuvių kalba buvo išstumta iš viešojo gyvenimo. Valstybiniai raštai, moksliniai veikalai ir grožiniai kūriniai buvo rašomi vien kitomis kalbomis. Todėl gana ilgas lietuvių literatūros, o ypač literatūrinės kalbos formavimosi laikotarpis yra susijęs beveik išimtinai su religine raštija. Tai yra specifinis, istorinių sąlygų apspręstas lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi bruožas, kurio negalima ignoruoti. Dėl to išauga senųjų religinių raštų reikšmė, nors juose, suprantama, literatūrinė kalba negalėjo būti taip visapusiškai išplėtotą, kaip pasaulietinio turinio raštuose. Drauge pažymėtina, kad religinė raštija ir atskiri tikybiniai rašytojai yra suvaidinę žymų vaidmenį ir kituose kraštuose, kur sąlygos literatūrinei kalbai vystytis buvo daug palankesnės, negu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Pavyzdžiui čia gali būti Liuteris, kuris, F. Engelso žodžiais, „sukūrė šiuolaikinę vokiečių prozą“. Visa tai turėdami galvoje, galime teisingai apibūdinti ir įvertinti XVI–XVII amžiaus lietuvių religinių rašytojų, jų tarpe ir K. Sirvydo, vaidmenį ir reikšmę.

K. Sirvydas (1580–1631) gimė ir brendo kultūrinio pakilimo, dar neišblėsusios kovos dėl valstybinio Lietuvos savarankiškumo ir religinių kovų laiku. Jo gimimo metais buvo atidaryta Vilniuje jėzuitų akademija – pirmoji aukštoji mokykla Lietuvoje. Reformatai, nors nesėkmingai, stengėsi paversti aukštąja ir savo mokyklą Vilniuje. Pradėtos leisti Vilniuje lietuviškos knygos (nuo 1585 m.). Pasirodė pirmoji Lietuvos istorija (M. Strijkovskio „Kronika“, 1582). 1599 m. išėjo M. Daukšos postilė

su garsiąja prakalba, iškeliančia gimtosios kalbos reikšmę, skatinančia ją ugdyti, įvesti lietuvių kalbą į valstybinį gyvenimą, padaryti literatūrinę kalbą.

K. Sirvydas mokėsi Vilniuje ir kitose jėzuitų mokyklose, stoji į jų ordiną, porą metų mokytojavo Nesvyžiuje, o paskui profesoriavo Vilniaus akademijoje. Jis, kaip atrodo, vadovavo 1620 m. įsteigtai akademijoje lietuvių kalbos katedrai ir 10 metų sakė lietuviškus pamokslus šv. Jono bažnyčioje. Suprantama, kad priklausymas jėzuitų ordinui ne vienu atžvilgiu atsiliepė K. Sirvydo veiklos kryptčiai ir pobūdžiui. Bet, antra vertus, jam darė žymios įtakos ir tuo metu lietuvių literatūros ir kultūros darbuotojų tarpe dar aiškiai apčiuopiamos patriotinės tendencijos, ypač M. Daukšos veikla. Dėl to K. Sirvydas, išsiskirdamas iš visų kitų jėzuitų, atsidėjo vien lietuviškiems raštams. O iš kitų tikybinių rašytojų jis išsiskyrė tuo, kad pirmasis ėmė ruošti kalbinius darbus – žodyną ir gramatiką. Tie kalbiniai darbai greičiausiai susiję su jo darbu lietuvių kalbos katedroje. K. Sirvydas norėjo padėti studijuojančiai jaunuomenei.

Amžininkų liudijimu, K. Sirvydas buvęs labai darbštus. Gal dėl to, kad dirbo savęs nežiūrėdamas, susirgo džiova ir mirė 1631 m. rugpiūčio 23 d. – pačiame pajėgume, neišbaigęs visų savo veikalų.

Nemaža jėgų K. Sirvydas skyrė savo pamokslams, teisingiau sakant, pamokslų santraukoms – „Punktams sakymų“, kurių pirmoji dalis išėjo 1629 m., o antroji – 1644 m., jau po autoriaus mirties. Jie buvo išleisti dviem paraleliais tekstais – lietuviškai ir lenkiškai. Pažymėtina, kad lenkiškasis tekstas yra lietuviškojo vertimas. Tai pirmas toks atvejis lietuvių kultūros istorijoje.

Savo turiniu „Punktai sakymų“ mažai skiriasi nuo kitų tikybinių katalikiškų knygų. K. Sirvydas nori sustiprinti katalikų bažnyčios pozicijas, kovoja su reformatais. Daugiausia remiasi biblija, scholastiškai ją traktuodamas, visur ieškodamas paslėptos prasmės; propaguoja asketinį idealą. Jis, tiesa, mato socialinę neteisybę, stovi skriaudžiamųjų pusėje. Jo pamokslai nukreipti daugiausia prieš viešpataujančias klases, feodalus. Juose pabrėžiama, kad „žmonės, labiausiai didžios giminės ir ant aukštų sostų pasodinti, tiesos nemyli“ (II 137), vaizdžiu palyginimu atskleidžiama feodalinės santvarkos esmė: kaip mariose „viena žuvis didė mažesnę praryja, taip žmonės didžiūnai svieto lėtus [=prastuolius] ir pavargusius išgaišina, kramto, praryja“ (I 269). K. Sirvydas puola feodalus dėl „puotų, gėrimų ir pilvo apsunkinimo“, dėl prabangos

pamėgimo, tesirūpinimo savimi: jie net ir bažnyčioj tik savim gėrisi, žiūri, kad jų drabužiai nenukentėtų, nesusiteptų, ar po puotos neišsimiegoję žiovauja (II 176). Panaudodamas liaudišką palyginimą, jis parodo nepakenčiamą buitį valstiečių – „varguolių kiemionių, kurie, kaip kurmiai žemę rausdami, dienomis ir naktimis pasipenėjimo ieško“ (II 176). Tačiau jokių radikalesnių išvadų iš to K. Sirvydas nedaro.

„Punktai sakymų“ reikšmingiausi kalbos, literatūrinės išraiškos ir stiliaus atžvilgiu. Lotyniškoj prakalboj K. Sirvydas pabrėžia norėjęs paskatinti kitus lietuvių kalbą studijuoti ir, suprantama, stengėsi duoti gražios kalbos pavyzdį. Dėl trumpo, glausto dėstymo būdo „Punktuose sakymų“ nedaug tėra plačiau apmestų vaizdų. Bet jų kalba, apskritai imant, yra turtinga, vaizdi ir emociinga, nes autorius norėjo paveikti ne tik skaitytojo protą, bet ir jausmą bei vaizduotę.

Pats rašydamas pamokslus, bet ne versdamas, K. Sirvydas galėjo visai laisvai išreikšti norimą mintį. Dėl to jo sakinytis sklandus, gerai apvaldytas, aiškus, lietuviškos konstrukcijos. Dažniausiai jis nėra ilgas, bet išbaigtas, turi retorinį atspalvį. K. Sirvydas panaudoja, kaip konstravimo priemones, pakartojimą, išskaičiavimą, sintaksinį paralelizmą, anaforinį jungimo būdą, sinonimų sugretinimą, dvinarius (pavyzdžiui, *išteka ir išplūsta; geidė ir troško; žibančias ir tvaskančias*).

Norėdamas būti trumpas, bet įtaigus, K. Sirvydas ieško tikslaus, tinkamo, su reikiamu emociniu ir vaizdiniu atspalviu žodžio. Dažniausiai jis panaudoja vaizdinį veiksmažodį, taiklų epitetą ir palyginimą, kartais išvirstantį ilgu paralelizmu. Ypač pažymėtini jo natūralūs, liaudiški, iš gamtos ir kasdieninės buities imti palyginimai (pavyzdžiui, *nerimsta klausydami, kaip badomi akstinais; krutinasi, kaip ant skruzdėlyno sėdėdami; stovite, kaip sušalę; kaip mėšlas, sniegais apipiltas*), liaudiški pasakymai (pavyzdžiui, *ant nugaros užkorę*).

Pabrėžtini K. Sirvydo nuopelnai kuriant naujus žodžius, jis vengė svetimybų, ieškojo joms lietuviškų atitikmenų. Tai ypač krinta į akis jo paruoštame žodyne.

K. Sirvydo lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas – „*Dictionarium trium linguarum*“ – išėjo 1629 metais. Jo tėra išlikęs vienas defektuotas egzempliorius, kurį surado Maskvoje prof. K. Jablonskis ir kurio fotokopija dabar yra Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. Šiame pirmajame lietuvių kalbos žodyne buvo apie 440 puslapių, apie 9500 antraštinių

žodžių. Ne visiems jiems K. Sirvydas surado lietuviškus atitikmenis, bet kadangi kai kur įdėjo sinonimų, tai lietuviškų žodžių susidarė apie 10000.

Šiuo savo žodynu K. Sirvydas įvedė į literatūrinę kalbą nemaža savo ir jau anksčiau sukurtų žodžių, kurie ir dabar mūsų tebevartojami, pavyzdžiui: *mokytojas* (pirmą kartą pasirodė Mažvydo „Katekizme“ 1547 m.), *gydytojas*, *skaitytojas*, *raštininkas*, *taisyklė*, *iškalba*, *įkvėpimas* (bene M. Daukšos pirmiausia panaudotas), *atžvilgis*, *sargyba*, *apkasas* ir t. t.

Išleidęs žodyną, K. Sirvydas toliau jį papildinėjo, tobulino. 1631 m. išėjo antras jo leidimas. K. Sirvydai mirus, toliau prie žodyno dirbo kiti, ir 1642 m. išėjo naujas, reikšmingiausias jo leidimas, žymiai praplėstas ir perredaguotas. Jame buvo jau apie 14000 antraštinių žodžių, o lietuviškų skaičius dar labiau padidėjo, nes buvo pridėta daugiau sinonimų.

1642 m. žodyno leidimo ruošėjas, gal būt, J. Jaknavičius, Sirvydo mokinyš, ėjo savo mokytojo pėdomis. Jame daugeliu atvejų, kur K. Sirvydas neįstengė surasti tinkamo lietuviško atitikmens ar tenkinosi nusakymu keliais žodžiais, buvo sukurti ir įvesti į literatūrinę kalbą žodžiai, ir dabar tebevartojami, pavyzdžiui: *auklėtinis* (1629 m. leidime buvo *išlaikytas*), *aplinkybė* (1629 m. – *aplinkumas*, *aplinkustovis*, *priegstovis*), *ausikaras* (1629 m. – *ausinė grandelė*), *kupranugaris* (1629 m. – visai neturėjo lietuviško atitikmens), *priegalvis* (1629 m. neįtrauktas žodis), *virtuvė* (1629 m. – *kuknia*), *virėjas* (1629 m. – *kukarius*) ir t. t.

Remiantis šiuo 1642 m. leidimu, K. Sirvydo žodynas buvo perspausdintas dar 1677 m. ir 1713 m. Tai buvo vienintelis lietuvių kalbos spausdintas žodynas Lietuvoje iki XIX a. pabaigos. Jis suvaidino didelį vaidmenį kovoje su literatūrinės kalbos užteršimu ir degradavimu XVIII amžiuje. Juo naudojosi ir Prūsų Lietuvos žodynininkai. XIX a. pradžioje, susirūpinus literatūrinės kalbos ugdymu, visi nepaprastai vertino K. Sirvydo žodyną, kurio reikšmingumą geriausiai rodo A. Klemento žodžiai:

Aš pats, idant knygelės ano neturėčiau,
Nėmaž parašydinti dabar negalėčiau.

Taip pat labai buvo vertinami dėl kalbos gražumo ir „Punktai sakymų“. 1845 m. jų I dalis (be lenkiško teksto) buvo perspausdinta L. Mont-

vido lėšomis „kaip atminimas kalbos senolių mūsų“, o 1884 m. R. Garbė su A. Becenbergeriu ją perspausdino mokslo reikalui. 1929 m. buvo išleistas Getingene fotografuotinis visų „Punktų sakymų“ leidimas, paruoštas F. Špechto.

K. Sirvydo žodynas, suvaidinęs didžiausią vaidmenį, lig šiol tebėra iš naujo neišleistas. Reikia džiaugtis, kad Lietuvių kalbos ir literatūros institutas užsiplanavo tai padaryti.

DANIELIUS KLEINAS

Danielius Kleinas – žymiausias XVII a. lietuvių raštijos atstovas Prūsijoje, padėjęs tvirtus pagrindus literatūrinei kalbai, savo pavyzdžiu, atkakliu darbu patraukęs ir skatinamai veikęs kitus. Svarbiausi jo darbai – kalbiniai, bet ne vienu atžvilgiu reikšmingi ir religiniai raštai, ypač jei turėsime prieš akis sunkias ano meto sąlygas.

Sparčiais tempais augusi XVI a. antroje pusėje, lietuvių raštija Prūsijoje susidūrė su nenugalimomis kliūtimis. Net to, kas seniai buvo paruošta, neįmanoma pasidarė išleisti. Įsigalėjęs protestantizmui, valdžia lietuviškai knygai skyrė vis mažiau dėmesio ir lėšų. Prsidėjo čia ir trisdešimties metų karas (1618–1648), Prūsijos atitekimas Brandenburgo elektoriams, valstiečių socialinės ir ekonominės būklės blogėjimas ir su tuo susijusi lietuvių inteligentijos stoka. Leidinių skaičius tolydžio mažėjo, o antrame XVII a. ketvirtyje prasidėjo visiška stagnacija: nuo 1625 m. iki 1653 m. neišėjo nė viena lietuviška knyga Prūsijoje. Tik pačiame XVII a. viduryje pasirodė naujų reiškinių. Prasidėjo intensyvus kalbinis darbas, susijęs su pastangomis pakelti lietuvių raštiją. Lemiamas vaidmuo čia priklausė D. Kleinui, visą savo gyvenimą ir gabumus skyrusiam lietuvių literatūrinei kalbai ir raštijai.

D. Kleinas gimė 1609 m. gegužės 30 d. Tilžėje (dabar Sovietskas), lankė joje provincinę mokyklą, kurią baigęs, 1627 m. stojo Karaliaučiaus (dabar Kaliningradas) universitetan. 1636 m. gavo filosofijos magistro laipsnį. Nuo 1637 m. iki mirties – 1666 m. lapkričio 28 d. buvo Tilžėje lietuvių kunigas.

Nuo pat savo darbo Tilžėje pradžios (reikia manyti, ir anksčiau) D. Kleinas buvo veikiamas lietuvių liaudies kovos dėl savo gimtosios kalbos teisių. 1637 m. lietuviškoji Tilžės parapija, vaikai ir jų tėvai, pradėjo bruzdėti prieš mokytoją – svetimšalį, nemokėjusį pakankamai gerai lietuvių kalbos. Vietos valdžia buvo priversta kreiptis į elektorių, kad duotų kitą mokytoją, gerai mokantį kalbą, o tą iškeltų į kitą vietą. Pa-

naši padėtis buvo ir kitur. Daug kur buvo kunigai ir mokytojai ne tik nelietuviai, bet ir pakankamai nemoką kalbos. Lietuvių prisirišimas prie savo kalbos, jos laikymasis, reikalavimas, kad su jais būtų kalbama lietuviškai, veikė ne tik D. Kleiną ir kitus arčiau su liaudimi susijusius dvasininkus. Į tai turėjo atsižvelgti ir valdžia. Bijodama, kad visai nesusilpnėtų ideologinis protestantų bažnyčios poveikis liaudies masėms, ji turėjo rūpintis lietuviškai mokančių dvasininkų paruošimu, lietuviška religine knyga. Tam reikėjo pagalbinio pobūdžio kalbinių veikalų. Juos paruošti pirmiausia ir skatino valdžia.

1639m. buvo išleistas „Visuotinis potvarkis“, įpareigojęs gerai lietuvių kalbą mokančius kunigus paruošti „trumpą gramatiką, be to, dažniausiai pasitaikančių ir sunkiausių lietuviškų žodžių žodyną“. Taip valdžia norėjo padėti vokiečiams, „net iš Šventosios Romos Imperijos Vokietijos“, greit ir lengvai lietuvių kalbos pramokti, kad jie galėtų būti lietuvių kunigais. Vien tai jai ir rūpėjo. Šis potvarkis vis dėlto turėjo teigiamos reikšmės: ne vienas asmuo buvo jo paskatintas rašyti lietuvių kalbos žodyną ar gramatiką, o svarbiausia – jis buvo šiokia tokia atrama kovojant dėl lietuvių kalbos teisių. Potvarkiu rėmėsi ir D. Kleinas. Bet D. Kleinui rūpėjo ne elementarūs praktiniai kalbos vadovėliai. Jis į lietuvių kalbą žiūrėjo kaip į lygią kitoms kalboms, gynė jos savarankiškumą, stengėsi ją norminti, ugdyti, savo gramatika norėjo padėti tvirtus pagrindus literatūrinei kalbai. Atrėmęs lietuvių kalbai daromų priekaištų nepagrįstumą, D. Kleinas iškėlė didelį patriotinį uždavinį, tuo lyg prisijungdamas prie M. Daukšos tradicijos: „Kodėl ir mums neišdailinti šios kalbos, kurią daugelis laiko barbariška ir netvarkinga, išradingomis taisyklėmis, kad nuvalytume tą purvą, kuriuo taip ilgai ji buvo aptaškyta, ir ji džiugintų mus visu savo blizgėjimu.“

Šis kilnus užmojis suteikė D. Kleinui jėgų, palaikė jo išsvermingumą sunkiame, kaip mitinio Sizifo, su kuriuo save lygino, darbe. D. Kleinas dirbo metodiškai, panaudodamas, kur buvo galima, kitų kalbų – senųjų ir naujųjų – gramatikas, studijuodamas senuosius raštus ir stebėdamas gyvąją kalbą, o savo nustatytuosius dėsnius bei taisykles patikrindamas praktikoje. Jo gramatika (lotynų kalba) ir lietuvių kalbos vadovėlis (vokiečių kalba) buvo aprobuoti komisijos, sudarytos iš geriausių lietuvių kalbos žinovų, ir greit išspausdinti (gramatika 1653, vadovėlis 1654). Tai buvo nemažas laimėjimas kovoje su germanizacija. D. Kleinas išgarsėjo, patraukė geriausius savo kultūrinės aplinkos

žmones, pasidarė autoritetu ir pavyzdžiu vėlesniems lietuvių kalbos tyrinėtojams, gramatikų rašytojams. Bet tais savo darbais jis sukėlė ir germanizatorių nepasitenkinimą, piktą murmėjimą. Todėl daug sunikiau pasidarė išspausdinti kitus leidinius.

Sukūręs gramatiką, D. Kleinas norėjo išleisti rūpestingai parengtas kitas knygas. Jam, kaip dvasininkui, pirmiausia rūpėjo religinė raštija. Apie pasaulietinio turinio literatūrą lietuvių kalba tuo metu Prūsijoje ir galvoti nebuvo ko – trūko minimalių sąlygų. D. Kleinas pradėjo nuo giesmyno.

Senasis L. Zengštoko giesmynas (1612) seniai buvo išsibaigęs, išlikę egzemplioriai sudėvėti, daromi jų nuorašai. D. Kleino, kaip aukštos literatūrinės kultūros žmogaus, nepatenkino L. Zengštoko giesmės žemu savo lygiu, ir jis užsibrėžė uždavinį – reformuoti giesmyną kalbos, išraiškos, eilėdaros atžvilgiu. Pats atkakliai dirbo ir pritraukė į pagalbą kitus gabesnius dvasininkus. Jis stengėsi ištaisyti didelius trūkumus L. Zengštoko giesmyne, jo klaidas ir riktus „atskiruose žodžiuose, pasakymuose ir posakiuose, kaip ir pačiame minties perdavime“. Taip pat jis norėjo pakelti į aukštesnę pakopą primityvią, viduramžišką L. Zengštoko eilėdarą. L. Zengštokas nesilaikė silabinės eilėdaros normos – vienodo skiemenų skaičiaus eilutėse (arba taisyklingo skirtingo ilgumo eilučių kaitaliojimosi vienos giesmės strofose), tenkinosi menkais, vos pastebimais rimais (pavyzdžiui, paskutinės raidės atliepimu dviejose eilutėse). D. Kleinas buvo muzikalus, labai jautrus ritmui ir rimui. Jo nepatenkino silabinė eilėdara, ir jis pirmasis pasuko silabinės-toninės eilėdaros link. Ypač tai ryšku paties D. Kleino ir jo bendradarbių paruoštose naujose giesmėse (38 giesmės pažymėtos jo pavarde, 70 – jo kolegų pavardėmis iš bendro 234 giesmių ir liturginių tekstų skaičiaus). D. Kleinas labai rūpinosi skambumu, dažniausiai rašė trumpomis eilutėmis (6, 7, 8, 9 skiemenų), įvairiai jas kombinuodamas ir tuo praturtindamas strofiką, įvedė vyriškus rimus (greta naudodamas ir moteriškus). Labiausiai mėgo jambą ir chorėją ir daugiausia giesmių jais parašė. Silabinės-toninės eilėdaros atžvilgiu D. Kleino giesmynui priklauso išskirtinė vieta. Giesmynas įdomus ir pasaulietiniais elementais, kurių daugiausia yra M. Švobos, gambiausio XVII a. eiliuotojo, originaliose giesmėse. M. Švoba atspindi sunkią valstiečių baudžiauninkų būtiną, jų skurdą, gamtinę aplinką, parodydamas jiems savo meilę ir užuojautą.

Lengviausia D. Kleinui buvo parengti naujas giesmes. Imdamas taisyti senąsias iš L. Zengštoko giesmyno, jis susidūrė su žymios dvasininkų dalies pasipriešinimu. Kaip sako giesmynų istorikas G. Ostermejeris, to priežastis buvusi „neapykanta ir pavydas, lydimi grubaus neišmanymo ir piktos valios“. Kad nebūtų „klaidinamas“ paprastas liaudies žmogus, senosios giesmės turėjo būti ko mažiausiai taisomos. Jos turėjusios likti kaip buvę, nė raidės nepakeičiant. Buvo puolamos ir naujos giesmės, kad jos esančios „per aukštos“ liaudžiai.

Pažymėtina, kad savo turiniu ir ideologija D. Kleino giesmynas iš esmės niekuo nesiskyrė nuo senojo. Jame taip pat buvo palaikoma feodalinė santvarka, skelbiamas konservatyvumas, nuolankumas, nusižeminimas, susitaikymas su likimu, atsidavimas dievo valiai, šlovinamas „ercikis“ (o prie giesmyno pridėtose „Maldų knygelėse“ ir „ercikienė“ su „ercikaičiais“). Bet reakcingoji dvasininkija stojo prieš bet kurią naują, pažangą net ir formos, kalbos atžvilgiu. Lietuvių liaudžiai turėjo būti visiems laikams gera, kas vieną kartą buvo parašyta. D. Kleino parengtas giesmynas daugiau kaip dešimtmetį buvo puolamas, niekinamas ir koneveikiamas. Dėl to jo spausdinimas buvo vis atidėliojamas, sulaukomas, nepaisant visokeriopų D. Kleino ir jo artimųjų draugų bei bendradarbių pastangų. Tik įsitikinimas savo darbo prasmingumu ir reikalo teisingumu, atkakli kova padėjo D. Kleinui laimėti (nors ir ne visa galėjo pataisyti, ką norėjo). „Naujos giesmių knygos“ buvo išspausdintos 1666 m. Prie giesmyno pridėtose prakalbose ir D. Kleinui skirtuose eilėraščiuose buvo apibūdintas atliktas darbas, jo reikšmė, sunkumai, su kuriais susidurta, ateities uždaviniai, pasakyti kartūs tiesos žodžiai priešams.

D. Kleinas turėjo daug tolesnių planų. Galvojo ir apie biblijos išleidimą. Bet įtemptas darbas ir sunki kova palaužė jo sveikatą, ir tais pačiais metais, kuriais išėjo giesmynas, jis mirė. D. Kleino mirtį pagerbė Karaliaučiaus universitetas, išleisdamas jo atminimui skirtą laidotuvių pamokslą.

D. Kleino siekimai, taurios pastangos ir atlikti darbai turėjo didelės reikšmės amžininkams ir vėlesniems rašytojams. Susidarė lyg ir D. Kleino mokykla. Tiesioginis jo poveikis reiškėsi per visą XVII a. antroją pusę. Su juo susijęs tolydžio intensyvėjas kalbinis darbas, ypač žodynų (paties D. Kleino žodynas nebuvo spausdintas) rašymas. D. Kleino gramatika rėmėsi vėlesni gramatikų autoriai XVIII amžiuje, o jos

santrauka buvo naudojama ir Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Jo giesmynas buvo dar porą kartų išleistas su papildymais (1685, 1705). Vėliau giesmynų lygiui vėl smukus ir XVIII a. antroje pusėje prasi-
dėjus naujai kovai dėl reformos, D. Kleinas buvo panaudotas kaip at-
rama.

Dideli nuopelnai priklauso Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lie-
tuvų kalbos ir literatūros institutui, išleidusiam nauju, kruopščiai pa-
ruoštu ir puošniu fotografuotiniu leidimu Kleino gramatiką su lietuvių
kalbos vadovėliu. Tuo jie buvo padaryti prieinami mokslininkams, mo-
kytojams, studentams ir visiems besidomintiems lituanistika. Pageidau-
tina, kad fotografuotiniu būdu būtų išleistas ir D. Kleino giesmynas,
kurio nė vieno egzemplioriaus nėra mūsų respublikos bibliotekose.

1646 METŲ GIESMYNAS

„Giesmės, tikėjimui katalickam priderančios“ ligi šiol tebėra beveik visai netyrinėtos. Išskyrus vieną nedidelį, daugiau informacinio pobūdžio straipsnį¹, trumpą apibūdinimą tarybinėje lietuvių literatūros istorijoje² ir dar trumpesnę anotaciją chrestomatijoje³, apie šį giesmyną niekur kitur, atrodo, nebuvo pasakyta nė vieno vertinančio žodžio. Kaip reikšmingas ir įdomus daugeliu atžvilgių XVII a. vidurio lietuvių raštijos paminklas, jis, reikia tikėtis, ilgainiui susilauks specialių studijų. Kai kurie su giesmynu susiję klausimai šiuo metu, kol nesurasta reikiama archyvinė medžiaga, dalis XVII a. vidurio leidinių ir neatlikti paruošiamieji darbai, dar sunkiai tegali būti sprendžiami. Todėl čia bus apsiribota trumpu jo apibūdinimu svarbiausiais atžvilgiais – kalbos, vertimo meno, literatūrinės išraiškos, eilėdaros. Tuo apibūdinimu remiantis, bus paliestas ir autorystės klausimas, taip pat bandoma nušviesti giesmyno reikšmė ir vieta lietuvių raštijos ir literatūrinės kalbos istorijoje. Kadangi tėra išlikęs defektinis „Giesmių“ egzempliorius, atrodo, tikslinga pirmiausia aptarti jo bibliografinius duomenis, išsiaiškinti, ar tai tikrai S. M. Slavočinskio 1646 m. giesmynas, o pasakui apibūdinti jo pasirodymo aplinkybes, pobūdį ir kitus dalykus.

1. Bibliografiniai duomenys

Pirmoji, kaip atrodo, žinia apie 1646 m. giesmyną pasirodė palyginti labai neseniai – prieš šimtą metų: A. Jocheris savo bibliografijoje⁴ 1857 m. pateikė, kiek sutrumpindamas, šios knygos antraštę ir ki-

¹ Lebedys J. Žinoma ir nežinoma knyga. S. M. Slavočinskio „Giesmės <...>“ (1646). – „Literatūra ir menas“, 1956, Nr. 41.

² Lietuvių literatūros istorija. Red. Prof. K. Korsakas. V., 1957, I, p. 150–151.

³ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 76. Chrestomatijoje pirmą kartą pateikti šio giesmyno giesmių pavyzdžiai.

⁴ Jocher A. Obraz Bibliograficzno-Historyczny Literatury I Nauk W Polsce <...> Wilno, 1857, III, str. 150.

tus duomenis. Jam buvo žinomas šio nepaprastai reto leidinio egzempliorius. Vėlesni bibliografai – M. Stankevičius, S. Baltramaitis, V. Biržiška – giesmyno savo rankose nebuvo turėję. Jie tik kartojo A. Jocherį, pabrėždami, kad „nieko daugiau apie tą knygą nežinome“⁵, „Knyga dabar nežinoma“⁶. Tik K. Estreicherio „Lenkų bibliografijoje“⁷ 1930 m. buvo pažymėta, kad vienas šio leidinio egzempliorius yra Dzikove (netoli Sandomiežo, grafų Tarnovskių bibliotekoje). Po antrojo pasaulinio karo šis egzempliorius pateko į Nacionalinę biblioteką (Biblioteka Narodowa) Varšuvoje. Daugiau tos knygos egzempliorių visame pasaulyje šiuo metu nėra žinoma.

Dzikovo – Varšuvos egzemplioriui trūksta titulinio puslapio, pradžios ir pabaigos. Titulinio puslapio duomenys jame ranka įrašyti. Šis įrašas ir A. Jocherio pateiktos žinios yra vieninteliai šaltiniai giesmyno antraštei nustatyti.

A. Jocherio bibliografijoje antraštė duodama tokia: *Giesmes Tiekimuy Katholickam pridiarancias etc.* Defektniame egzemplioriuje ji įrašyta kiek ilgesnė: *Giesmes tiekimuy Katholickam pridiarancias*, [toliau eina du aptrupėję ar išplyšę trumpi žodeliai, greičiausiai *etc.* ir *per*] *metu szwiėtes &c&c*⁸. Todėl galima daryti išvadą, kad antraštė defektniame egzemplioriuje įrašyta ne iš A. Jocherio, bet iš sveiko egzemplioriaus⁹. Du &c reiškia, kad originalo antraštė buvo labai ilga, užėmė visą puslapį (tai būdinga to amžiaus ir vėlesniems leidiniams). Tuo būdu pirmieji 4 antraštės žodžiai yra neabejotini. Neaišku tik, ar jie buvo ištiesai rašyti didžiosiomis raidėmis, ar ne. A. Jocheris savo bibliografijoje niekur knygų antraštėse, išskyrus autoriaus pavardę, nerašo žodžių ištiesai didžiosiomis raidėmis. Defektnio egzemplioriaus įrašė net ir tie žodžiai rašomi mažąja raide, kuriuos A. Jocheris pradeda didžiąja, greičiausiai tad nesistengta tiksliai nurašyti originalo. Kadangi pačiame giesmyne reikšmingesnės antraštės rašomos ištiesai didžiosiomis (paprastai lotyniškėmis) raidėmis, reiktų manyti, kad ir tituliniam pus-

⁵ Stankiewicz M. Bibliografia Litewska od 1547 do 1701 r. Kraków, 1889, str. 42.

⁶ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. K., 1924, I, p. 24.

⁷ Estreicher K. Bibliografia Polska. Kraków, 1930, XXVIII, str. 228.

⁸ Pažymėtina, kad I. Matusevičiūtė, kuri prieš antrąjį pasaulinį karą buvo nuvykusi į Dzikovą ir nusirašė giesmyną, savo straipsnyje („Kelionė po Lenkiją beiškant Slavočinskio giesmyno“. – „Naujoji Vaidilutė“, 1939, Nr. 11, 12) duoda visai klaidingą jo antraštę: „Gesmes krikščioniszkas <...>“ (Nr. 12, p. 606).

⁹ Defektnio egzemplioriaus įrašas, atrodo, yra žymiai ankstesnis – XVIII a.

lapyje pirmasis žodis ir du sekantieji buvo rašyti didžiosiomis lotyniškomis raidėmis.

Kiti titulinio puslapio duomenys abiejuose šaltiniuose pateikiami vienodi, tik kiek skiriasi rašyba, kai kurių žodžių sutrumpinimas¹⁰. Iš jų aiškėja, kad giesmyno autorius yra Saliamonas Mozerka Slavovičius ir kad „Giesmės“ išleistos Vilniuje, Jėzuitų spaustuvėje, 1646 m.¹¹

A. Jocheris nurodo dar, kad knyga susidėjo iš dviejų dalių, kurios prasidėjo atskira paginacija (I–156 p., II–112 p.), ir kad pradžioje 1/2 lanko, o pabaigoje visas lankas (16 p.) buvo nenumeruoti. Giesmyne buvo įdėta dedikacija lotynų kalba Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui. A. Jocheris nukreipė skaitytoją į bibliografijos priedus, kuriuose plačiau apibūdindavo leidinius, duodavo iš jų ištraukų, – matyt, buvo užsibrėžęs tą dedikaciją ir gal dar kai ką iš giesmyno pateikti, – bet, deja, nieko iš 1646 m. giesmyno ten neįdėjo.

Tie duomenys įgalina identifikuoti defektinį Dzikovo – Varšuvos giesmyno egzempliorių su A. Jocherio aprašytąja knyga. Defektinis egzempliorius taip pat susideda iš dviejų dalių tokio pat puslapių skaičiaus (I–156, II–III–112). Gale, tiesa, tėra 12 nenumeruotų puslapių, bet aišku, kad jų buvo daugiau – 16 (vieną užėmė I dalies rodyklės pabaiga, o tris – II–III dalies rodyklė, kurių egzemplioriuje kaip tik ir trūksta). Tuo pačiu atpuola abejonė, kad Dzikovo – Varšuvos egzempliorius galėtų būti kokia kita knyga, bet ne 1646 m. giesmynas. Drauge pažymėtina, kad „Giesmių“ paginacijoje yra klaidų: I dalies 39, 74 ir 76 puslapiai figūruoja po 2 kartus. Todėl giesmyno I dalyje buvo ne 156 numeruoti, bet 159 numeruoti puslapiai, o visoje knygoje 271 numeruotų ir 24 nenumeruoti (= 295 p.). Defektiniame egzemplioriuje trūksta iš pradžių 8 nenumeruotų (dedikacijos) ir 5 numeruotų (giesmių pradžios), o iš galo 4 nenumeruotų.

Kalbant apie paginaciją, atkreiptinas dėmesys į nenumeruotuosius puslapius, nes dėl jų gali kilti neaiškumų. Kad dedikacija knygos pradžioje buvo nenumeruota, tai visai natūralus ir įprastas anais laikais dalykas. Ji tikriausiai buvo ir išspausdinta skirtingu šriftu. Jei tik turi-

---

¹⁰ A. Jocheris rašo: *Auctore Salomone Mozerka Slawoczynski, Summi Pontificis Alumno. Vilnae Typis Academicis Soc. Jesu. A. D. 1646*; defektiniame egzemplioriuje įrašyta: *auctore Salomone Mozerka Slawoczynski Summi Pontificis alumno. Vilnae Typ. Academicis. S. I. 1646*.

¹¹ Minėtame I. Matusevičiūtės straipsnyje duodama klaidinga data – 1648 m. („Naujoji Vaidilutė“, 1939, Nr. 12, p. 606).

nys—rodyklė knygos pabaigoje būtų nenumeruota, tai irgi reiktų laikyti visai natūraliu ir įprastu dalyku. Bet II dalies pabaigoje yra nenumeruoti 8 puslapiai giesmių ir 8 puslapiai rodyklės. Be to, krinta į akis ir nenuoseklus lankų žymėjimas. Pagal II dalies lankų (po 16 puslapių) numeraciją raidėmis pirmasis nenumeruotas puslapis turėtų būti pažymėtas raide *H*, o jis pažymėtas *X*, ir lankas čia apima tik 8 puslapius, kaip ir I dalyje. Galėtų tad kilti mintis, kad tie nenumeruotieji puslapiai II dalies pabaigoje yra ne vietoje įrašyti ir turi priklausyti I daliai (tada ir lankų numeracija būtų natūralesnė, nes I dalis baigiasi *V*). Bet tokiu atveju giesmės, esančios toje nenumeruotoje pabaigoje, turėtų būti įtrauktos į I dalies giesmių rodyklę, o jų ten nėra. Antra, tik po paskutinės giesmės numeruotoje pabaigoje (ir niekur kitur) parašyta *GAŁAS*. Tuo pačiu pasakoma, kad tai knygos, bet ne vienos kurios dalies pabaiga. Trečia, nukėlus nenumeruotuosius puslapius prie I dalies, giesmės apie šventuosius būtų perskirtos į dvi dalis ir atsidurtų skirtingose vietose, o tai prieštarautų išdėstymo nuoseklumui. Tuo remiantis, galima padaryti išvadą, kad defektinis giesmyno egzempliorius yra taip įraštas, kaip buvo išleistas.

1646 m. giesmynas išsiskiria iš kitų senųjų lietuviškų knygų tuo, kad jame, atrodo, pirmą kartą taip gausiai panaudotas lotyniškas šriftas. Pirmoji giesmyno dalis beveik ištiesai išspausdinta lotyniškaisiais rašmenimis, tik ten, kur eilutės buvo ilgesnės, — gotišku smulkesniu šriftu. Be to, tiek pirmojoje, tiek antrojoje dalyje panaudojami įvairaus dydžio šriftai, kursyvas. Pažymėtina tačiau, kad šriftų parinkimas priklausė ne vien nuo noro išskirti stambesnes antraštes, reikšmingesnius dalykus, bet ir nuo giesmių eilučių ilgio. Knygos formatas (in octavo) neleido naudoti stambesnio šrifto ten, kur eilutės buvo ilgos (būtų reikėję kiekvienos eilutės dalį kelti į sekančią). Parenkant šriftą, dažnai nusvėrė ir popieriaus taupymo sumetimai. Tai akivaizdžiai matyti iš paskutinio „Dies irae“ puslapio (I 156).

Pažymėtina, kad giesmės (su labai retomis išimtimis) spausdintos eilėmis, išryškinant grafinėmis priemonėmis strofikos įvairumą. Beveik kiekviena giesmė pradeda inicialais. Kai kur antraštėms panaudotos ir puošnios raidės. Stambesnių skyrių pabaigoje, jei leido vieta, įdėtos vinjetės — užsklandos. Tačiau, apskritai imant, giesmynas išleistas gana kukliai, nepuošniai.

2. Pasirodymo aplinkybės ir pobūdis

Kol kas apie 1646 m. giesmyno išleidimą nėra surasta nei spausdinuose šaltiniuose, nei archyvuose jokios žinutės, todėl ir jo pasirodymo aplinkybės, akstinai ir priežastys negali būti visai tiksliai ir konkrečiai nušviestos. Bet kai kas paaiškėja ir iš žinomų faktų, jų sugretinimo.

Giesmyno išleidimas susijęs su jėzuitų veikla. Nors kosmopolitiniam jėzuitų ordinui „terūpėjo katalikybės viešpatavimas, o tautiniai dalykai buvo visai svetimi, jėzuitų Vilniaus akademija dėl objektyviai susidėjusių sąlygų prisidėjo prie lietuvių raštijos kėlimo ir lietuvių rašomosios kalbos ugdymo“¹². Ypač tai ryšku XVII a. antrajame ketvirtyje, kai niekas kitas nei Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, nei Prūsijoje lietuviškų knygų neišleido. Tada kaip tik išėjo reikšmingiausi jėzuitų leidiniai lietuvių kalba, jų tarpe ir 1646 m. giesmynas. Kuo aiškintinas toks jėzuitų rūpinimasis lietuviška knyga tuo laikotarpiu?

Jėzuitams labiausiai rūpėjo katalikybės propaganda, kova su reformacija. Kad ji būtų sėkmingesnė, jie turėjo ruošti pamokslininkus, gerai mokančius lietuvių kalbą, ir parūpinti atitinkamų kalbinių ir tikybinių raštų, kurių taip trūko. Ypač tuo susirūpinta XVII a. pradžioje, įvairiais būdais stiprinant propagandinę veiklą. Ne be reikšmės čia buvo ir lietuvių kalbos katedros Vilniaus akademijoje įsteigimas (apie 1620 m.), ir lietuvių pagausėjimas ne tik studentų, bet ir profesorių tarpe, vadovaujamų vietų užėmimas. Būdingu pavyzdžiu gali būti Jonas Gruževskis, kilęs iš Žemaičių, – pirmasis lietuvis Vilniaus akademijos rektorius (1615–1619), vėliau Lietuvos jėzuitų provincijolas (1644–1646). Jis, dar studijuodamas Romoje, 1601 m. iškilmingo priėmimo metu aiškino lietuviškai pranašą Izają, paskui buvo žinomas savo lietuviškais pamokslais ir viena giesme. Jonas Gruževskis, kaip provincijolas, yra pasirašęs aprobatą K. Sirvydo „Punktų sakymų“ II d. (1644). Tokia vadovybė galėjo būti kiek jautresnė ir lietuviškai knygai, juo labiau, kad tada pačių jėzuitų tarpe atsirado pakankamai tokių, kurie galėjo ir norėjo ją paruošti. Prisidėjo čia ir bendras kultūrinis krašto kilimas. Tada dar nebuvo prasidėjęs Vilniaus akademijos smukimas. Bendras kultūrinis kilimas teigiamai atsiliepė ir lietuviškos knygos kokybei.

---

¹² Vladimirovas L., Jablonskis K., Jurginis J., Bulavas J. Vilniaus universitetas. V., 1956, p. 24.

XVII a. pirmojoje pusėje pagausėjusius mokytus lietuvius, bent kai kuriuos iš jų, nors ir stipriai paveiktus jėzuitinės kosmopolitinės ideologijos, dar veikė ir kovos dėl valstybinio Lietuvos savarankiškumo tradicijos, veikė ir M. Daukšos „Postilė“, jos garsioji prakalba, iškelianti gimtosios kalbos reikšmę, skatinanti ją mylėti, ugdyti, įvesti į viešąjį valstybinį gyvenimą. Tas poveikis aiškiai apčiuopiamas. Juo, atrodo, žymia dalimi reikia aiškinti ir A. Kojelavičiaus „Lietuvos istorijos“ (I 1650, II 1669), kurioje su pagarba ir meile pavaizduojama praeitis, pasirodymą, ir lietuvių literatūrinės kalbos ugdymą bei knygų ja leidimą.

Tiesioginis akstinas lietuviškoms knygoms pasirodyti XVII a. antrajame ketvirtyje buvo dvasininkijos, ypač jėzuitų veiklos katalikybei įtvirtinti ir reformacijai pribaugti sustiprėjimas. Buvo veikiami keliais frontais, panaudojamos įvairios priemonės. Steigiamos ir plečiamos vidurinės (Kražių, Kauno) bei paprinės mokyklos, organizuojamos misijos, atiminėjamos iš reformatų bažnyčios, statomos naujos, didinamas parapijų skaičius, jos aprūpinamos nuolatiniais kunigais, steigiamos brolijos, įsteigiama Žemaičių Kalvarija. Stiprinant katalikybės propagandą įvairiuose visuomenės sluoksniuose, ypač liaudies tarpe, buvo būtinos ir lietuviškos tikiškos knygos. Be jų ir kitų priemonių efektyvumas negalėjo būti pakankamas. Lietuviškos knygos buvo imtos ruošti planingai.

Pirmiausia dėmesys buvo sutelktas į kalbinius veikalus: lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką. Jie buvo reikalingi ir ruošiant pamokslininkus, ir tikiškas knygas. Abu tuos veikalus parašė K. Sirvydas. Lygiagrečiai su kalbiniais darbais ir kiek vėliau buvo ruošiamos tikiškos knygos: pamokslai (K. Sirvydas, J. Jaknavičius), pamaldoms reikalingos evangelijos (J. Jaknavičius), katekizminiai pamokslai (J. Jaknavičius), brolijoms knygelės (J. Jaknavičius). Viena iš reikalingiausių tikiškinei propagandai knygų buvo giesmynas. Katalikai čia buvo labai atsilikę ne tik nuo protestantų, išleidusių, pradedant M. Mažvydu, jau kelis giesmynus, bet ir nuo Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės reformatų, nemaža vietas savo pirmojoje knygoje (1598 m. M. Petkevičiaus katekizme) skyrusių giesmėms, nors šiaip jų leidiniai savo kokybe žymiai prašoko reformatų leidinius. Katalikai ligi XVII a. antrojo ketvirčio, kiek žinoma, tebuvo išspausdinę tik dvi giesmes (M. Daukšos verstame Ledesmos katekizme 1595 m.; viena iš jų pakartota naujame to katekizmo leidime 1605 m.). Atsilikimas šioje srityje buvo likviduotas tik penktajame XVII a.

dešimtmetėje. Giesmyno paruošimas buvo sunkesnis kaip kitų knygų ir ilgiau truko.

Antrajame XVII a. ketvirtėje buvo nemaža padaryta, kuriant literatūrinę kalbą. Darbo šioje srityje intensyvumas ir pasiekti laimėjimai matyti, palyginus K. Sirvydo žodyno pirmąjį leidimą (1629) su trečiuoju (1642): pirmajame lietuviškų žodžių buvo apie 10000, o trečiajame – apie 15000. Buvo įdėta daug naujų žodžių, sinonimų, sukurta nemaža vykusių naujadarų, išmesta svetimybų. Tuo buvo pasinaudota, ruošiant 1646 metų giesmyną.

Kyla klausimas, kiek 1646 m. giesmynas yra originalus, savarankiškas darbas, koks jo santykis, ryšys su ankstesniais giesmynais, anksčiau išverstomis ar parašytomis giesmėmis. Nebūtų nieko nuostabaus, jeigu jame būtų panaudotos M. Mažvydo ir kitų išverstos giesmės, nes dalis giesmių yra bendros katalikams ir reformatams, o kitos dažnai irgi tik mažmožiais skiriasi. Iš tikrųjų ir 1646 m. giesmyne dalis giesmių ir psalmių yra bendros su M. Mažvydo giesmyno ir M. Petkevičiaus katekizmo giesmėmis ir psalmėmis. Bet, palyginus jas, nėra, atrodo, pagrindo manyti, kad 1646 m. giesmyno vertėjas būtų naudojėsi vienu ar kitu tų leidinių, net ir tada, kai originalas neabejotinai buvo visai tas pats (pavyzdžiui, giesmės *CHristus po kielima* I 119, – PK¹³ 167 *CHristufas Dievas mušu*). Labai retais atvejais pasitaiką beveik ištisų eilučių, net rimų sutapimai (pavyzdžiui, *PER tawa šzwēta mirus kielima* I 115, – M. Mažvydo fotograf. leidimo (1922) p. 90 ir 244 *PER tawa schwenta priekelima*) aiškintini greičiau originalo įtaka, jo artimo laikymosi pasekme. Galėjo M. Mažvydas ir M. Petkevičius vertėjui būti nežinomi ar neprieinami, bet galėjo jais nesinaudoti ir dėl žemo jų giesmių lygio – kalbos, išraiškos, eilėdaros atžvilgiu.

Sunkiau atsakyti į klausimą, kiek 1646 m. giesmyne panaudotos anksčiau išverstos ar parašytos katalikiškos giesmės. Apie jas stinga tikslesnių žinių. Katalikų dvasininkai mažiau negu reformatai rūpinosi giesmėmis lietuvių kalba. Bet jų neabejotinai buvo bent XVI a. pabaigoje ir tuo labiau XVII a. pradžioje. Yra surinkta kiek duomenų apie atskirus kunigus, kurie jų buvo parašę ir mokę liaudį¹⁴. Pavyzdžiui, lenkas jėzuitas Jokūbas Lavinskis, ilgą laiką Vilniuje sakęs lietuviškus pamokslus,

¹³ Santrumpų paaiškinimus žr. straipsnio pabaigoje (p. 154).

¹⁴ Ivinskis Z. *Kirchengesang in Litauen im XVI.–XVII. Jahrhundert.* – „*Commentationes Balticae*“. Bonn, 1954, I, S. 98, 101–104.

1583 m. nuvykęs su misijomis į Žemaitkiemį, mokęs kaimiečius giedoti. Minėtasis jėzuitas Jonas Gruževskis, mokydamas vaikus katekizmo ir norėdamas, kad jie viską lengviau įsimintų, „parašė giesmę, tikėjimo artikulų ir dogmas apimančią“¹⁵, ir rūpinosi, kad ji būtų gtvėse ir turgaus aikštėse giedama. Lietuvis jėzuitas Jokūbas Paškevičius (miręs 1657), daugelį metų veikęs Žemaičiuose ir Kurše kaip misionierius, giedodavęs liaudžiai savo lietuviškai parašytas giesmes „apie viešpaties Kristaus gyvenimo paslaptis, apie šventąją mergelę“¹⁶. Yra duomenų, kad XVII a. pirmojoje pusėje visose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo giedamos suplikacijos. M. Valančiaus žiniomis, Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius, įsteigęs 1639 m. Žemaičių Kalvariją, „liepė vienam kuneguj paraziti mačdas ir giesmes, katras lig pat sziolej tebgied žmones Kałworijes kałnus wajksztiodamis“¹⁷. Bet lieka neaišku, kiek tos giesmės buvo paplitusios. Minėtos žinios, o jų, reikia tikėtis, bus surasta daugiau, kalba apie ribotą giesmių platinimą. Be M. Daukšos verstame katekizme išspausdintų giesmių, kitos greičiausiai ne visiems buvo prieinamos. Galima dar manyti, kad buvo išspausdintos ir Žemaičių Kalvarijai parašytos giesmės¹⁸.

Būtų ne tik natūralus, bet ir savaime suprantamas dalykas, jei 1646 m. giesmyne būtų panaudotos anksčiau parašytos, bent išspausdintosios, į bažnytines ceremonijas įvestosios katalikiškos lietuviškos giesmės. Galėtų susidaryti įspūdis, kad vienoje giesmyno vietoje apie tai ir užsimenama: *Giefme 5. Ape garbingiaufi Warda IESVS. Kuri but giedota fuegoy Brolu, ir Seferu, irasitu, Broctwon warda IESVS* (II 80). Bet tas pat priešios giesmės parašyta ir lenkiškame giesmyne (Jag. 121). Todėl ta užuomina remtis negalima, nors viena ar kita brolių giedama giesmė ir galėjo patekti į giesmyną.

Minėtos žinios apie jėzuitų parašytas ar platintas giesmes yra per daug nekonkrečios, kad galima būtų kalbėti apie tų giesmių panaudojimą. Greičiausiai jos nepateko į giesmyną, nes, pavyzdžiui, jame nėra panašios

¹⁵ Rostowski S. Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum <...> Pars Prima. Vilnae, MDCCLXIX, p. 366.

¹⁶ Kleijntjens J. Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa archivos. Rīgā, 1940, I, lpp. 469.

¹⁷ Wolonczewskis M. Žemajtiu Wiskupiste. Wilniuj, 1848, II, p. 113.

¹⁸ Tai rodytų išlikęs vėlesnis leidinys (saugomas LTSR Mokslų akademijos Centr. bibl. Retų spaudinių skyriuje, sign. $\frac{Lk-18}{23}$) „Kieley Kruwini Jezuso Chrystuso, Arba Mačdos, kurios atfiprowinieie, prie Kopliciu Ziamayciu Kałwarijos <...>“, išleistas, atrodo, 1726 m. drauge su „Balsu širdies“.

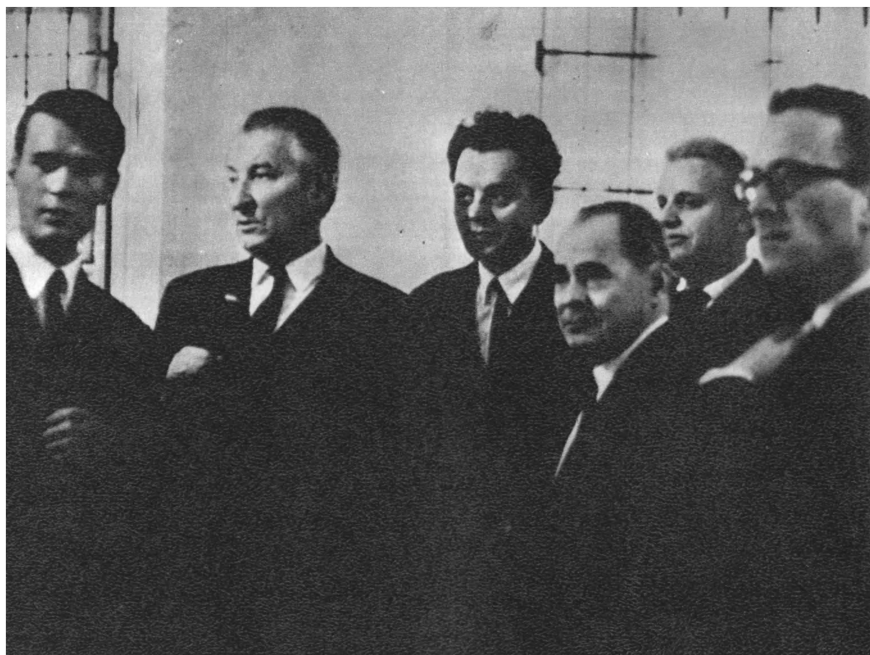
R. Šif. mifl. dūm.
 vaka rīkš. jē vora
 vā vā kē rīkš.
 vā vā kē rīkš.
 vā vā kē rīkš.
 vā vā kē rīkš.

Vinnē (Dj. G. n. g. n. a.) n. c. loci. Dima. Gen 25, 14. Jē 15, 42. E. J. 21, 11.
 Vinnē ad Tinn. Glupas, Dernas,
 Vinnē, n. g. n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 6. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 7. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 8. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 9. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 10. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 11. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 12. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 13. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 14. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 15. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 16. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 17. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 18. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 19. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 — 20. n. g. n. a. Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.

Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.
 Vinnē, n. g. n. a. Dernas, Glupas, Zmogus.

J. Brodovskio rankraštis (žodyno puslapio fragmentas)

**Vilniaus universiteto studentų mokslinių darbų apžiūroje (iš kairės į dešinę:
S. Renčys, J. Balkevičius, J. Kazlauskas, J. Lebedys, J. Pikčilingis,
V. Mažiulis)**

savo turiniu į minėtąją Jono Gruževskio giesmę. Palyginus abi M. Daukšos katekizmo giesmes su 1646 m. giesmyno atitinkamomis giesmėmis (*SWeyka dangaus wieβpati* I 21, – Daukšos katek. p. 62 *Swéika karaliczê; Garbe duodūt Diewe* I 144, – Daukšos katek. p. 175 *Klónioiūs žemái*), paaiškėja, kad tai du visai skirtingi, nepriklausomi vertimai, iš dalies net iš kiek skirtingų originalų. Iš ankstesnių giesmių tik viena, atrodo, pateko į giesmyną, būtent *Glme mumus Bernelis iš P. Marios* I 42, nes jos originalo pirmoji eilutė nenurodyta nei prie pačios giesmės, nei turinyje-rodyklėje, o prie sekančios giesmės (I 43) pažymėta, kad ji giedama *tuogi bałfu*. Greičiausiai ta giesmė – laisvas *Dies est laetitiae* (I 43) vertimas ar sekimas, pritaikytas tai pačiai melodijai, jau seniai paplitęs. Galimas daiktas, kad į giesmyną pateko, buvo panaudotos kai kurios giesmės, parašytas Žemaičių Kalvarijai.

Tuo remiantis, galima padaryti išvadą, kad 1646 m. giesmynas yra visai savarankiškas darbas. Jis ir daro įspūdį vienu metu paruoštos knygos.

1646 m. giesmynas yra didesnis už visus ankstesnius giesmynus, išleistus Prūsijoje – M. Mažvydo, J. Bretkūno, L. Zengštoko, kiek didesnis ir už vėlesnį „Balsą širdies“ (1726). Giesmių skaičius jame siekia arti 190 (jų tarpe yra 48 psalmės). Visos giesmės, išskyrus nebent minėtąją *Glme mumus Bernelis*, verstos iš lotynų ir lenkų kalbų, o ne kartą panaudoti ir abu, lotyniškasis ir lenkiškasis, tekstai. Giesmyno, iš kurio verstos giesmės, dar nepavyko išaiškinti. Bet didžiosios dalies giesmių lotyniškieji ir lenkiškieji originalai randami XVII–XVIII a. lenkiškuose giesmynuose (žr. santrumpas šio leidinio p. 154–155).

Giesmynas – ištisai religinė knyga, skirta katalikybei propaguoti, įtvirtinti. Jis turėjo būti panaudotas kaip priemonė įtraukti liaudį aktyviau dalyvauti bažnytinėse ceremonijose, turėjo veikti ją ir už bažnyčios sienų kasdieninėje buityje. Turinio atžvilgiu jis iš esmės nesiskiria nuo kitų religinių knygų, giesmynų. Pagrindinis dalykas jame yra katalikybės, dogmų, bibliinių pasakojimų, religinių pažiūrų ir nuotaikų skiepijimas, dievo ir šventųjų garbinimas. Čia nerasime konkrečios tikrovės atgarsių, tiesioginio ryšio su ja. Giesmynas kiek skiriasi nuo kitų nebent tuo, kad jame nėra atvirai palaikoma feodalinė santvarka, nėra skelbiamas paklusnumas viešpataujančioms klasėms, kaip daugelyje kitų ankstesnių ir ypač vėlesnių religinių knygų. Bet giesmyne nėra ir protesto

prieš socialinę neteisybę, net jo užuomazgų, kad ir religiška nuspalvintų. Taigi savo turiniu giesmynas nenusipelno specialaus dėmesio.

Tačiau 1646 m. giesmynas reikšmingas ir įdomus kitu atžvilgiu. Apie jį reikia pasakyti tai, ką ir apie kai kurias kitas religines to laikotarpio knygas: „Svarbiausia yra tai, kad šie, nors ir verstiniai, raštai turėjo esminę reikšmę lietuvių literatūrinės kalbos, stiliaus formavimuisi“¹⁹. Dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės daugiatautiškumo, žymios lietuvių dalies atskyrimo nuo tautos kamieno ir pavergimo Prūsijoje, unijinių ryšių su Lenkija, viešpataujančių klasių nutautimo, – kelis amžius lietuvių kalba buvo išstumta iš viešojo gyvenimo. Valstybiniai raštai, moksliniai veikalai ir grožiniai kūriniai buvo rašomi vien kitomis kalbomis. Todėl gana ilgas lietuvių literatūrinės kalbos, išraiškos priemonių, eilėdaros formavimosi laikotarpis yra susijęs beveik išimtinai su religine raštija. Tai yra specifinis lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi bruožas, kurį reikia turėti prieš akis. Dėl to išauga senųjų religinių raštų, jų tarpe ir 1646 m. giesmyno, reikšmė.

1646 m. giesmynas, kaip tai pabrėžta tarybinėje lietuvių literatūros istorijoje, „yra gana aukšto literatūrinio lygio“²⁰. Jame pasiekta naujų laimėjimų kalbos, vertimo meno, eilėdaros atžvilgiu.

3. Kalba

Apibūdinant giesmyno kalbą, pirmiausia paliestinas jo tarmės, tarminio pagrindo, santykio su kitomis tarmėmis klausimas. Ligi tol ir ilgą laiką po giesmyno pasirodymo nebuvo dar įsigalėjusi viena tarmė, kaip literatūrinės rašomosios kalbos pagrindas. Kiekvienas rašytojas rėmėsi savo tarme, daugiau ar mažiau derindamasis prie kitų tarmių. 1646 m. giesmyno tarminis pagrindas nėra labai ryškus, nekrinta iš karto į akis, bet vis dėlto nesunkiai apčiuopiamas. Daugelis fonetinių, morfologinių, iš dalies ir žodyninių, sintaksinių ypatybių sieja į giesmyną su žemaičių tarme.

Pagrindiniai požymiai, skiria žemaičius nuo aukštaičių, yra senovinio *tja*, *dja* ir dabartinės literatūrinės kalbos dvibalsių *ie*, *uo* tarimas. Giesmynui labiau būdingas žemaitiškas šių junginių tarimas. Dažnai jame

¹⁹ Lietuvių literatūros istorija <...> V., 1957, I, p. 138.

²⁰ Ten pat, p. 150.

rašoma *t*, *d*, kur aukštaičių tarmėse ir literatūrinėje kalboje yra *č*, *dž*, pavyzdžiui: *zodey* II 29₁₇ ~ žodžiai, *medey* II 109₁₁ ~ medžiai; *skaystey* II 5₂₃ ~ skaisčiai, *Kartey* I 52₁₅ ~ karčiai; *Gieydenčias* II 110₁₅ ~ geidžiančias, *neturinte* II 10₁₀ ~ neturinčią; *meldenčiuſe* I 140₄ ~ mel-džiančiuſi (maldaujančiųjų). Būdingi šiuo atžvilgiu ir dalyviai, sudaryti iš sutrumpintų žemaitiškų esamojo laiko lyčių: *kiantanti* I 87₇ ~ ken-čiantį, *iautančius* II 102₂₆ ~ jaučiančius. Bet kai kur rašoma aukštai-tiškai: *iaučiai* II 8₂₂ ~ jaučiai, *werčia* II 12₁₂ ~ verčia. Kartais tas pats žodis vienur žemaitiškos formos, kitur aukštaitiškos. Pavyzdžiui, paprastai rašoma *Erβkieteys* II 75₂₄ ~ erškėčiais, bet pasitaiko ir *Erβkiečieys* II 72₁₇.

Panašiai yra su dvibalsiais *ie*, *uo*. Daugeliu atvejų susidaro įspūdis, kad giesmyno vertėjas buvo žemaitis dūnininkas, bet jis svyrudavo, arba jo darbas buvo kitų taisomas. Kai kuriuose žodžiuose ir kai ku-riose linksnių bei asmenų galūnėse beveik visai nuosekliai laikomasi dūnininkų tarimo. Pavyzdžiui, iš 17 žodžio *ieškoti* pavartojimo atvejų 15-oje rašoma *i*: *ifzkoti* I 131₇ ~ ieškoti, *ifzkau* I 144₁₇ ~ ieškau ir t.t., o tik 2 kartus *ie*: *ieβka* II 17₂₄ ~ ieško, *ieszkosiu* I 140₁₈. Dūnininkiškai rašoma: *fniga* II 23₉ ~ sniegą, *pitu* I 148₁₃ ~ pietų, *Tifey* I 100₁₂ ~ tiesiai, *ti* II 48₈ ~ tie, *kuri* II 1₂₀ ~ kurie, *ims* I 79₈ ~ jiems; *šžuto-mis* I 78₁₇ ~ šluotomis, *kudeli* I 66₁₇ ~ kuodelį, *βtustey* II 76₁₀ ~ šluo-stei, *ku* I 154₁₀ ~ kuo, *artinſiuſe* II 25₁₇ ~ artinsiuosi, *iaučius* II 55₂₀ ~ jaučiuosi ir t.t. Kituose žodžiuose svyravimas labai ryškus. Būdingu pa-vyzdžiu gali būti *liepsna*. Vienoje giesmėje (II 115₁₇ – 120₂₄) ji pavartota 24 kartus, iš jų 15 su *i* (*Lipfnoy*, *lipfnoſe*), o 9 su *ie* (*Liepfnoy*, *liepfnas*). Kai kurie žodžiai rašomi tik aukštaitiškai: *Giefme* I 8₄ ~ giesmė, *diena* I 116₃ ~ diena, *žiedas* II 90₂₄ ~ žiedas; *duona* I 151₂, *Nuogum* I 65₅ ~ nuogu ir t.t.

Žemaičiams būdinga literatūrinės kalbos *ė*, *o* vertimas į *ie*, *uo*. Bet dėl giesmyno rašybos nenuoseklumo dažnai neaišku, kaip jo *ie* reikia tarti – *ė*, *e* ar *ie*; *o* su *uo* irgi kartais maišoma. Todėl šiuo atžvilgiu giesmyno kalbos neliesime.

Su žemaičių tarme giesmyną sieja ir kitos fonetinės ypatybės, nors kai kurios jų bendros su kitomis tarmėmis. Pavyzdžiui, daliai dūnininkų būdingas galūninio *ė* vertimas į *i*²¹ (tai būdinga ir vakarų aukštaičiams

²¹ Jonikas P. Pagramančio tarmė. K., 1939, p. 19.

viduriečiams). 1646 m. giesmyne ši ypatybė labai ryški: *Sauli* II 6₇ ~ saulė, *rikβti* II 98₄ ~ rykštė, *žolėli* I 22₂₅ ~ žolėlė; *Gieydi* II 83₁₉ ~ geidė, *iemi* II 4₇ ~ ėmė, *βauki* II 16₇ ~ šaukė ir t.t. Bet greta pasitaiko ir kitokių formų: *gálibe* II 12₁₃ ~ galybė, *βukie* II 9₂ ~ šukė; *gieyde* I 25₁₆ ~ geidė, *ieme* II 14₁₅ ~ ėmė ir t.t.

Žemaičių tarmėse labai įprastas *i-*, *ia-* (iš dalies ir kitų) kamienų daiktavardžių perėjimas vienaskaitos vietininke į *ė-* kamieną, – giesmyne taip pat: *daržieley* II 85₂ ~ darželyje (pagarsiui išvertus būtų *darželė-je*), *liežuwiewy* II 11₂ ~ liežuvyje, *širdiey* II 59₃ ~ širdyje ir t.t. Žemaitiška morfologinė ypatybė, labai dažnai pasitaikanti giesmyne, yra ir liepiamosios nuosakos formų perėjimas į *ia-* kamieną: *artinkias* I 6₁₅ ~ artinkis, *dekiam* I 81₇ ~ dėkime, *Duokiat* II 11₂₈ ~ duokit, *džiaukiase* II 104₁₂ ~ džiaukis, *giedokiam* I 33₄ ~ giedokim, *teykies* I 112₁₂ ~ teikis ir t.t. Tačiau greta vartojamos ir *i-* kamieno formos: *eykime* II 83₁₁ ~ eikim, *giedokite* II 15₁₉ ~ giedokit.

Neabejotinai žemaitiška ypatybė reikia laikyti ir esamojo laiko trečiojo asmens galūnių trumpinimą: *apšwiewt* II 6₆ ~ apšviečia, *apweyžd* II 11₁₈ ~ apveizdi, *Gieyd* II 81₂₂ ~ geidžia, *kient* I 92₄ ~ kenčia, *weyk* II 48₁₅ ~ veikia; *atio* I 103₂₁ ~ atjoja, *átsto* II 44₁₇ ~ atstoja, *nešio* II 35₇ ~ nešioja, *wiešpatau* I 130₂₆ ~ viešpatauja ir t.t.

Su žemaičių tarme giesmyną sieja ir žodžio gale vartojama sangražinė dalelytė *-se* (retai kada tepasitaiko *-si*): *artinafe* II 18₂₁ ~ artinasi, *báydaufe* II 19₂₁ ~ baidausi, *dáliofofe* II 9₁₁ ~ dalijosi, *kielayfe* II 25₁₁ ~ kėleisi, *fedofe* II 1₉ ~ sėdosi ir t.t. Jei veiksmazodis turi priešdėlį, sangražinė dalelytė paprastai vis tiek būna gale: *parodese* I 122₉ ~ parodėsi (pasirodė), *pradedase* II 57₁₉ ~ pradedasi (prasideda) ir t.t. Bet ji pasitaiko ir po priešdėlio: *vįfiwewere* I 129₁₇ ~ užsiveria. Tačiau tokiais atvejais giesmynui būdingos, kaip ir žemaičiams, dvigubos sangražinės formos – viena dalelytė yra po priešdėlio, o kita žodžio gale: *atfirandafe* II 48₂₈ ~ atsirandasi (atsiranda), *atfinauinfius* II 20₄ ~ atsinaujinsiuos (atsinaujinsiu).

Žemaitiųjų matyti ir sintaksėje – prielinksnių vartojime, pavyzdžiui, *pas* (su kilmininku): *pas sawęs* II 16₉ ~ pas savęs (prie savęs), *Pas táwęs* II 46₂₃ ~ pas tavęs (prie tavęs), *pas wpes* II 1₁₅ ~ pas upės (prie upės). Giesmyne yra ir žemaičių tevertojamų žodžių, jų formų, pavyzdžiui: *bengti* (baigti), *pabanga* (pabaiga), *barza* (barzda), *klėbelis* (glėbelis) ir t.t.

Bet 1646 m. giesmyne aiškiau pastebimos ne vien žemaičių tarmės ypatybės (jos čia suminėtos toli gražu ne visos). Jame yra ir kitų tarmių žymių. Pažymėtina vidurio aukštaičių ir rytiečių ypatybė – *l* kietinimas prieš *ė, e*: *apleyda* II 18₂₅ ~ *apleido*, *afitela* I 103₁ ~ *asilėlio*, *karalēlay* II 20₂₁ ~ *karalėliai*, *kirmele* II 8₆ ~ *kirmėlė*, *stepes* I 145₇ ~ *slėpėsi* ir t.t. Bet tokių žodžių yra maža, o ir jie dažnai rašomi nekietinant *l*: *karalelis* I 62₆ ~ *karalėlis*, *Ne slepkies* I 65₁₂ ~ *neslėpkis* (nesislėpk).

Rytiečių ypatybė yra viename kitame žodyje *an, ein, a, e* vertimas į *un, in, u, i*: *aplunkima* II 85₇ ~ *aplankymo*, *nekintiefite* II 16₁₆ ~ *neken-tėsitate*, *Nindre* II 75₂₅ ~ *nendrė*, *pufi* I 87₈ ~ *puse*, *funarius* I 91₄ ~ *šanarius*. Taip pat greičiausiai rytietybė yra dalyvių galūnių *-es, -e* vertimas į *-is, -i*: *netikis* II 21₁₅ ~ *netikės*, *paiautis* I 62₁₆ ~ *pajautės*, *pālikis* II 21₁₆ ~ *palikės*. Bet tai sporadiniai reiškiniai. Juos visus galima aiškinti ir K. Sirvydo poveikiu.

Panašiai yra ir su priešdėlio *ažu-* vartojimu: *ne ažukietinkite* II 50₁₅ ~ *neužkietinkite*, *ažumirsimā* II 39₁₃ ~ *užmiršimo*, *ąžutur* II 18₁₈ ~ *užtu-ri* (sulaiko), *ažuwilkies* II 49₄ ~ *užsivilkės*. Beveik visi žodžiai su šiuo priešdėliu yra 1642 m. K. Sirvydo žodyne. Galimas daiktas, kad giesmyno vertėjas, naudodamasis K. Sirvydo žodynu, kartais nesugebėdavo atskirti tarminės fonetikos ar nesąmoningai pasiduodavo sugestijai ir žodį iš žodyno imdavo tokia forma, kokia ten buvo. Už tai ypač kalbėtų žodžiai: *mustis, mustymas*. Gal būt, K. Sirvydo poveikiu reiktų aiškinti ir *l* kietinimą prieš *ė, e*.

Nemaža fonetinių ir iš dalies morfologinių giesmyno ypatybių yra būdingos pereiginėms tarmėms. Pavyzdžiui, literatūrinės kalbos galūniniai *-o, -os* dažnai rašomi taip, kaip vakarų aukštaičių pietiečių (*-o, -os*), bet dažnai ir svyruojama – rašoma *-a, -as*, kaip vakarų aukštaičių žemiečių ir kitų tarmių: *Iβgirda* II 16₃ ~ *išgirdo*, *amžinoia* II 16₁ ~ *am-žinojo*, *motinas* I 52₁₁ ~ *motinos* (dg. var.) ir t.t.

Apskritai imant, linksniuojamųjų ir asmenuojamųjų kalbos dalių galūnės yra artimos literatūrinei kalbai. Giesmyną ruošiant, stengtasi taikytis prie kiek galint didesnio gyventojų skaičiaus. Pats vertėjas, nekalbant jau apie galimus jo taisytojus, tikriausiai pažino ne vien savąją tarmę. Reiktų manyti, kad kitų tarmių bent paviršutiniškas pažinimas, noras būti plačiau skaitomam, be to, ankstesnių rašytojų pavyzdys ir padėjo aplyginti tarmybes. Nenuoseklumus ir svyravimus galima aiš-

kinti ir tuo, kad neturėta tvirto kriterijaus; nustatytos literatūrinės kalbos normos.

Giesmyno, kaip seno leidinio, kalba, mūsų akimis žiūrint, turi kiek archainio atspalvio. Bet archaizmų, archainių formų kiekis joje palyginti nėra didelis. Atrodo, kad, ruošiant giesmyną, vengta to, kas rečiau vartojama, o remtasi daugiau tuo, kas darosi labiau įprasta, įsigali. Bet ir čia galima kalbėti tik apie bendrą polinkį. Dėl eiliuotinės formos reikalavimų, siekiant išlaikyti reikiamą skiemenų skaičių eilutėje, parinkti pilnus rimus, lygiagrečiai vartojamos ir senesnės, ir naujesnės formos, ilgesnės ir trumpesnės galūnės, žiūrint, kuri kada buvo parankesnė. Vertėjas plačiai naudojosi vadinamąja poetine laisve.

Archainį atspalvį giesmyno kalbai teikia kelios dabar jau beveik visai nebevartojamos formos, kurios XVII amžiuje dar buvo gana įpras-tos ir kurios dažnai pasitaiko giesmyne. Jame dažnai vartojami pašalio vietininkai (aliatyvas ir adesyvas): *manęsp* II 7₁₆, *tump* II 10₂₁, *Aufiump* II 5₆, *Kurimp* II 14₁₃, *Támimp* II 28₁₁, *Mátoningamimp* II 20₁₁ ir t.t. Gana dažnos ir nesutrumpintos naudininko galūnės: *sawámuy* II 13₃ ~ savamui, *didžiamuy* II 51₁ ~ didžiamui, *mumus* II 2₂₆, *funumus* I 141₂₁ ~ sūnumus ir t.t. Kai kurių žodžių naudininkas tebeturi galūnę *-i*: *širdij* I 137₁₂ ~ širdi (širdžiai), *Wiefzpatii* II 115₁₆ ~ viešpati (viešpačiui). Plačiai vartojama ir esamojo vidaus vietininko galūnė *-sa*: *akifsa* I 148₅ ~ akysa (akyse), *didefa* <...> *meylefa* II 59₁₉₋₂₀ ~ didėse meilėse ir t.t.

Čia paminėtinos ir gausios atematinio veiksmožodžių asmenavimo formos: *Eymi* I 74^a₁₇ ~ eimi (einu), *Praeyti* I 139₁₉ ~ praeina, *te prieyt* II 55₄ ~ teprieit (tepraeina), *Paduoft* II 38₉ ~ paduoda, *práfideft* II 20₂₀ ~ prasideda ir t.t. Labai dažnos giesmyne veiksmožodžių lytys su enklitiniais įvardžiais *m(i)*, *t(i)*, reiškiančiais *man*, *mane*, *tau*, *tave*: *apeiom* II 8₂₁ ~ apėjo (apsupo) mane, *apleydaym* I 82₁₀ ~ apleidai mane, *duokiem* I 147₆ ~ duok man, *Gierbsim* I 21₄ ~ gerbs mane, *kalbeiom* I 88₂₂ ~ kalbėjo man, *dáwet* II 28₂₁ ~ davė tau, *garbinat* I 106₈ ~ garbina tave, *Te gierbet* I 99₁₇ ~ tegerbia tave, *fiunčiuot* I 77₁₅ ~ siunčiu tau, *šilduot* I 59₂₁ ~ šildo tave ir t.t.

Archainį atspalvį teikia ir aukštesnio laipsnio prievėksmiai, jų galūnė *-s* (tai būdinga beveik visiems seniesiems raštams): *arčiaus* II 83₁₉ ~ arčiau, *pirmiaus* II 82₁₇ ~ pirmiau, *skayščiaus* II 34₉ ~ skaisčiau ir t.t. Dar pažymėtinas labai dažnas dalelytės *g(i)* vartojimas. Ši dalelytė sustiprinimui reikšti senovėje buvo labai plačiai vartojama. Ji enklitiškai

prisišliedavo prie žodžio, suaugdavo ne tik su prielinksniu (*nuog, prieg, ing*), bet ir su kitomis kalbos dalimis: *Bukig* I 66₁₁ ~ būki gi, *Wayk-sciokig* I 66₂₀ ~ vaikščioki gi ir t.t. Kai kur šios dalelytės vieta mums dabar atrodo labai neįprasta: *Tegigul* II 56₁₇ ~ tegul gi, *Tegi giđlb* II 8₁₂ ~ tegelbi (tegelbėja) gi ir t.t.

Giesmyne vartojama nemaža žodžių, vėliau išėjusių iš apyvartos arba pakeitusių reikšmę, pavyzdžiui: *bernelis* (kūdikis, vaikelis), *grynas* (berturtis, vargšas), *paduksė* (viltis), *tieg* (sako) ir t.t. Visa tai teikia kalbai archaiškumo atspalvį.

Bet svarbiausia yra ne tai, ką giesmynas išlaikė sena, o tai, ką jis davė nauja, kuo praturtino literatūrinę kalbą, kokį vaidmenį suvaidino jos formavimesi.

Iki 1646 m. giesmyno pasirodymo pasiekti laimėjimai, kuriant literatūrinę kalbą, buvo lyg susumuoti ir padaryti visiems lengvai prieinami K. Sirvydo žodyno 1642 m. leidime. Tas žodynas buvo pagrindinė parankinė giesmyno vertėjo knyga, o jo autorius – didžiausias autoritetas. Iš jo vertėjas mokėsi vengti svetimybų, gryninti literatūrinę kalbą, kurtis naujadarus, išvestinius žodžius, iš jo ėmė tai, kas jau buvo sukurta. Be abejo, vertėjui buvo žinomos ir kitos knygos. Kol nesudarytas senųjų raštų kalbos žodynas, dažnai sunku nustatyti, kieno kuris žodis buvo įvestas į literatūrinę kalbą. Bet kad giesmyno vertėjui pagrindinis šaltinis ir pavyzdys buvo K. Sirvydo žodynas, akivaizdžiai rodo šio giesmyno 1958 m. leidime įdėtas aiškintinų žodžių žodynėlis, kuriame sugretinama apie 300 giesmyno ir 1642 m. žodyno žodžių. Ypač tai matyti iš naujadarų ir kitų žodžių, kurie pirmą kartą pasirodė K. Sirvydo žodyne (ir iš dalies „Punktuose sakymų“) ir kurie panaudojami giesmyne: *girk-las* (gėrimas, gėralas), *miestakelis* (gatvė), *priegalvis* (giesmyne *priegal-vėlis*), *rodyklė* (registras), *šaudyklė* (strėlė), *šveistybė* (skaistybė, nekaltybė), *tiesadaris* (teisėjas), *valgyklas* (valgis) ir t.t.

Naudodamasis K. Sirvydo žodynu, giesmyno vertėjas nebuvo aklas sekėjas. Imdamas žodžius iš žodyno, jis paprastai pakeisdavo tarminę fonetiką, o iš dalies ir morfologiją. Ne visi K. Sirvydo žodžiai jį patenkindavo. Tokiu atveju jis ieškodavo naujo gyvojo kalboj ar kurdavosi pats. Pavyzdžiui, 1642 m. žodyne (SzD) yra žodžiai: *Atgawimas* (kerštas) 324, *Pafawintine* (sužadėtinė) 232, *wienatis/wienište* (vienybė) 87, o giesmyne vietoj jų ta pačia prasme vartojama: *kerštas* (kierštu II 2₃), *sužieduotinė* (Južiedotinė I 13₁₅), *vienybė*.

Tuo būdu, giesmyną ruošiant, buvo dirbamas toliau kūrybinis darbas, ugdoma, turtinama literatūrinė kalba. Tiksliai nustatyti giesmyno inasą šiuo atžvilgiu be specialaus tyrinėjimo kol kas neįmanoma, bet neabejotina, kad jis buvo nemažas. Kaip pavyzdį, dar galima paminėti porą žodžių: *amžinybę* (amžinibe I 139₂₋₃) ir *išversti* (Ifzwersta I 129₉). Pirmasis iš jų senuosiuose raštuose, neišskiriant nė K. Sirvydo, kaip matyti iš akademinio žodyno, dar visai nebuvo vartojamas, – jį atstojo *amžybė*, *amžius*. Vietoje antrojo – *išversti* – buvo sakoma (Mažvydo, Bretkūno, Vaišnorio, Daukšos, Sirvydo) – *išguldyti*, *perguldyti*.

Apskritai imant, giesmyno vertėjas, tęsdamas M. Daukšos – K. Sirvydo pradėtą darbą, padėjo įtvirtinti jų pasiektus laimėjimus, juos plačiau paskleisti ir pažengė dar į priekį. 1646 m. giesmynas yra gana žodingas, ir jo leksika, išskyrus nedidelį skaičių religinių terminų, liečia įvairias sritis. Jų tarpe rasime ir abstrakčių, ir kultūrinio gyvenimo, ir kasdieninės buities žodžių. Iliustracijai keliasdešimt pavyzdžių:

apkalba (apkalbėjimas), *aukštybė*, *būtis*, *esybė*, *daržininkas*, *didybė*, *dvasia*, *gydytojas*, *iščios*, *indas*, *įstatymas*, *kalavijas*, *kalinys*, *kaltė*, *kančia*, *kankliai*, *kareivis*, *keltuva*, *laisvė*, *liudytojas*, *lobis*, *mažybė*, *medžiotojas*, *minia*, *mokytojas*, *mokytas*, *mokytinis* (mokinys), *nakvynė*, *nauda*, *naujybė*, *naujiena*, *nuodai*, *nuodėmė*, *nuovoka*, *pagalba*, *pamatas*, *pasaulis*, *pergalėtojas*, *persekiotojas*, *pranašas*, *pranašystė*, *priešininkas*, *prisakymas*, *puikybė*, *sargyba*, *senybė*, *slapta* (paslaptis), *stebuklas*, *sunkybė*, *sueiga*, *sukčius*, *taisytojas*, *tarnas*, *tarnaitė*, *taurė*, *taurelė*, *tobulybė*, *tuštybė*, *valanda*, *valdytojas*, *versmė*, *vidus*, *vylčius*, *viltis*, *vinis*, *vyresnybė*, *žaislas* ir t.t.

Ne vienas iš tų žodžių vėliau, religiniams raštams degraduojant literatūrinę kalbą, buvo užmirštas, svetimybių išstumtas ir tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vėl grąžintas.

Akcentuojant teigiamas giesmyno ypatybes kalbos atžvilgiu, drauge pažymėtina, kad jame pasitaiko ir svetimybių – nereikalingų skolinių: *afiera*, *aniolas*, *dūšia*, *kielikas*, *lenciugas*, *liuosas*, *neprietelis*, *pagrabas* (rūsysis), *rubežius*, *smertis* ir t.t. Didžioji jų dalis yra religiniai-bažnytiniai žodžiai, vartojami M. Daukšos ir K. Sirvydo (tuo galima įsitikinti ir iš žodynėlyje įdėtų sugretinimų). Kai kurios svetimybės vartojamos lygiagrečiai su lietuviškais žodžiais (taip elgėsi ir Daukša su Sirvydu): *pekla* ir *pragaras*, *mostis* ir *tepalas*, *svietas* ir *pasaulis*. Giesmyne taip

pat yra netaisyklingų darinių ir nevykusių vertinių (*pavystyti* – suvystyti, pagimdyti; *persistoti* – atsiskirti ir t.t.).

Giesmyne, kaip ir visuose senuosiuose raštuose, daugiau dėmesio kreipiama į leksiką; o sintaksės mažiau paisoma, pasiduodama lenkų ir lotynų kalbų įtakai. Dėl to gana dažnai pasitaiko lietuvių kalbai nebūdingas daiktavardinis nusakymo būdas, pavyzdžiui: *duok mán padeima* II 9₁₃ ~ padėk man, *Párodik dábar táwa mán fufimilima* II 2₈ ~ susimilk dabar ant manęs.

Eiliuotinės formos sunkumais ir lotynų kalbos įtaka aiškintinas dažnas įprastinės žodžių tvarkos nesilaikymas, priklausomų žodžių nukėlimas už kelių kitų: *Weyzdekig* <...> *mu fu ant nuludufiu* I 138₂₂ ~ <...> ant mūsų (į mus) <...> nuliūdusių; *Dieno se pikto ne iβwifí fáwa* II 47₃ ~ savo dienoje neišvysi pikto. Ypač neįprasta kartais jungtuko *nes* vieta: *Tęnay minksztay ne gulefi, Seras, vgnis, nęs kientefi* II 118₁₂₋₁₃ ~ tenai minkštai negulėsi, nes sieras, ugnis kentėsi.

Pažymėtinas taip pat netaisyklingas prielinksnių *ant, nuo, per* ir kt. vartojimas: *ánt táwęs weyžefiu* II 15₁₁ ~ į tavo veizdėsiu; *ant táwęs* <...> *átmindámi* II 60₂₁ ~ tavo <...> atmindami; *nu dangaus* <...> *pamatitá* I 23₁ ~ dangaus <...> pamatyta; *Per kalawiiia, Kunus daliia* I 52₂₋₃ ~ kalaviju kūnus dalija; *per Tewá* <...> *gimditas* I 132₁₀ ~ tėvo <...> gimdytas ir t.t.

Keletas žodžių pasakytina ir apie giesmyno rašybą. Ji, kaip atrodo, bendrais bruožais panaši į K. Sirvydo, iš jo nusižiūrėta. Nė vienas ankstesnis rašytojas nebuvo rašyboje nuoseklus, ir giesmyno vertėjas nėra šiuo atžvilgiu už kitus pranašesnis.

Iš svarbesnių dalykų pažymėtina keletas. Giesmyne visai nevartojama *J* (didžioji), o *j*, jei ir vartojama, reiškia *i*, pavyzdžiui: *ij* ~ *ji*. Šiaip dažniausiai viena raidė atitinka kelias dabartines.

E, e reiškia dabartinę *e, é* (*Tewu* ~ tėvu), *ia; é* – visai nevartojama; *ia, ie* dažnai reiškia *e* (*žiámia* ~ žemė, *Wargie* ~ vargė).

Ė, ę, ė kartais reikia skaityti *en* (*βwjetá* ~ šventą), bet dažniausiai *ę* (*fawęs* ~ savęs) ar *e* (*Tęn* ~ ten, *nęs* ~ nes);

I, i reiškia *i, y* (*ir* ~ ir, *ir* ~ yr(a)), taip pat *j* (*io* ~ jo), *ji* (*ims* ~ jims – jiems), *ij* (*Marios* ~ Marijos); dvi *i* *greta* (*ii*) reiškia arba *i* (*traukii* ~ trauki – traukė), arba *ij* (*biiofis* ~ bijosis); kitur *i* tėra priebalsio minkštumo ženklas.

Y, y reiškia i, ypač dvibalsiuose ay, ey ~ ai, ei ir j (*widuy* ~ viduj).
O, o ir uo vertėjas kartais painioja: kartais o reikia skaityti uo (*nog* ~ nuog, žr. žod. *nuog*), o uo – skaityti o (*łupuose* ~ lūpose); bet dažnai rašoma taisyklingai.

C labai retais atvejais reiškia k (*sectu* ~ sektu). Ph=f. C, ć=č. S, s, f=s. V, v=U, u.

Dabartinės rašybos š giesmyne atitinka ś, β, f₃, f_z, f_ž, f_ź, s₃, s_z, s_ž, o kartais ir s. Ś, kaip ir visos didžiosios, paprastai rašoma be jokio ženklelio viršuje.

Dabartinę Ź, ź atitinka z, ʒ, ź, ʒ, ź, ź.

Pažymėtina dar, kad a dažnai rašoma á, kartais, atrodo, ir á (bet tas taškas ant a gali būti aprupėjęs '). Nei tas taškas, nei ' jokios reikšmės, rodos, neturi. Labai retai pasitaiko raidė su ^ viršuje (pavyzdžiui, *šiuô* ~ šiuo), bet tas ^ jokio vaidmens nevaizduoja.

Labiausiai išsiskiria giesmynas iš kitų senų leidinių q raide. Labai dažnai ši raidė neabejotinai reiškia u, ū, ū: *tq džiaukiase* II 104₁₂ ~ tu džiau-kis(i); *iqs žmones werkfmingi* I 26₁₈ ~ jūs, žmonės <...>; *dangq aukščiaufiu* II 102₂₂ ~ dangų aukščiausių. Kartais tas pats žodis (kartojant eilutę) rašomas su q ir su u, pavyzdžiui: I 32₁ *nu* ~ nū(n), I 32₁₀ *nq* ~ nū(n). Bet q ne visur reiškia u. Kai kur neabejotinai ją reikia tarti q: *Kokią łową aptureiáy* II 117₃ ~ kokią lovą <...>. Ne vienu atveju sunku tiksliai pasakyti, kaip ji tartina – u ar a.

4. Vertimo menas

Giesmių vertėjai ir giesmynų leidėjai prieš 1646 m. giesmyno pasirodymą stengėsi tiksliai perduoti originalo turinį ir išlaikyti eiliuotinę formą, mažiau tesirūpindami žodžio vaizdingumu ir emociingumu. Eilėdara ir meninė išraiška dar tebebuvo užuomazginėje stadijoje. „Vergišką laikymąsi originalo iš vienos pusės ir formos reikalavimai iš kitos taip suvaržė vertėjus, kad jų kalboj ir stiliuj jaučiamas dirbtinumas, sustingimas ir minties neaiškumas“²².

1646 m. giesmyne pasiekta aukštesnė pakopa vertimo meno atžvilgiu. Tai priklausė ne tik nuo didesnių vertėjo gabumų, padidėjusios literatūrinės kalbos išraiškos galios (prozoje), bet ir nuo naujo

²² Mykolaitis V. Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuse. – „Senoji lietuviška knyga“. K., 1947, p. 141.

vertimo principo pasirinkimo, o iš dalies ir nuo verčiamų dalykų aukštesnio meninio lygio. Giesmyno vertėjas turėjo platesnių užsimojimų, poetinio polėkio, kurio dažniausiai stigo ankstesniems giesmių vertėjams. Tai matyti iš psalmių, kurios užima beveik ketvirtą knygos dalį.

Psalmės dėl savo poetiškumo, lyrizmo daugelį amžių buvo mėgstamiausia biblijos dalis ir yra susilaukusios daugybės vertimų, atkūrimų, sekimų įvairių tautų literatūroje. Kaip rodo giesmyne įdėtos pirmosios originalo eilutės, turinio ir formos palyginimas, visos psalmės, išskyrus vieną, imtos ne iš biblijos, bet iš žymiojo XVI a. lenkų poeto J. Kochanovskio „Dovydo psalmyno“ (Psałterz Dawidów, 1578). J. Kochanovskis atkūrė psalmes, suteikdamas joms visai naują formą ir pasiekdamas aukštą meninį lygį. Jo psalmės ne tik eiliuotos, bet ir rimuotos, labai įvairios strofikos. Psalmių atkūrimu J. Kochanovskis ir pagarsėjo pirmiausia kaip poetas, labai praturtino lenkų eilėdarą, o kalbą padarė poezijos kalba. Jo psalmynas ateinančioms kartoms virto „praktiniu poetikos vadovėliu, puikių vaizdų ir gatavų kalbinių-stilistinių formulių rinkiniu“²³.

Pažymėtina, kad J. Kochanovskio psalmės buvo labai populiarios²⁴, dedamos į giesmynus ir reformatų, ir katalikų. Į lietuvių kalbą jos buvo pradėtos versti XVI a. pabaigoje. Šešias jų išspausdino savo katekizme M. Petkevičius (1598). Bet ten jos užėmė nežymią vietą kitų psalmių tarpe. 1646 m. giesmynas yra vienintelis (turint galvoje ir vėlesnius), kuriame taip daug – beveik trečdalis (47 iš 150) – J. Kochanovskio psalmių išversta.

Be psalmių, giesmyne yra ir kitų meniniu atžvilgiu vertingų ir įdomių kūrinų vertimų, pavyzdžiui, populiariojo viduramžių himno „Dies irae“, kuriam tiek įžymių kompozitorių yra sukūrę muziką.

Jeigu giesmyno vertėjas būtų laikęsis pažodinio vertimo principo, kaip ankstesnieji, jam būtų buvę labai sunku, gal ir visai neįmanoma pasiekti reikšmingesnių rezultatų. Jis lietuviškų vertimų istorijoje pasirodė novatorius – pirmasis pradėjo versti giesmes kūrybiškai, suteikė

²³ Krzyżanowski J. Historia Literatury Polskiej od średniowiecza do XIX w. Warszawa, 1953, str. 187.

²⁴ Jos buvo populiarios ne tik Lenkijoje, bet ir Baltarusijoje, Ukrainoje, Maskvoje. Jomis sekė ir Simeonas Polockis, 1680 m. išspausdinęs eiliuotąją psalmyną, kuris taip pat labai išpopuliarėjo (Гудз и Н. К. История древней русской литературы. Москва, 1950, стр. 471—472).

sau reikiamą laisvę, žiūrėjo visumos, bet nesistengė perduoti kiekvienos detalės. Kūrybinio vertimo principas buvo jau Cicerono suformuluotas, ir jo daugelį amžių buvo laikomasi. Bet tai lietė klasikus, pasaulietinę poeziją. Religinėje literatūroje, ypač bibliinių ir kitų kanonizuotų tekstų vertime, visuose kraštuose dominavo pažodinio vertimo principas. Jo atsisakymas 1646 m. giesmyne, kur yra nemaža senų kanonizuotų giesmių, reikia laikyti itin reikšmingu dalyku.

Giesmynų vertėjui labiausiai rūpėjo išlaikyti verčiamos giesmės viršinę formą (kokia sudėtinga ji bebūtų) – skiemenų skaičių eilutėse, posmų struktūrą, rimų schemą – ir lygiavertėmis vaizdinėmis emocijinėmis priemonėmis perduoti turinį. Jis, atrodo, gerai suprato, kad vaizdus pasakymas, pažodžiui įšverstas į lietuvių kalbą, gali ne tik vaizdingumo nustoti, bet ir bet kokios prasmės netekti ir kad todėl reikia ieškoti lygiavertčio atitikmens ne tik atskiram žodžiui, bet ir visam vaizdai ar jo detalei. Turint galvoje formos varžtus, tai buvo sunkus, didelių kūrybinių sugebėjimų ir pastangų reikalaujantis darbas.

Lyginant 1646 m. giesmyno giesmes su originalais, krinta į akis vertimo laisvumas. Jei nebūtų pridėtos pirmos originalo eilutės, kartais būtų sunku nustatyti, iš ko giesmė tikrai versta, nes visai atitinka tik viršinė forma, o žodžiai skirtingi. Pavyzdžiu gali būti dviejų giesmių pradžia: *Linksmibe pafaulis gawa* I 36₃ – *Coelum gaude, terra plaude*; *BRoley Jefers paklaufikiet* I 46₁₇ – *Quem pastores laudavere*. Tokio laisvumo pavyzdys vertėjui galėjo būti lenkiškos giesmės, kuriose kartais būdavo žymiai nutolstama nuo lotyniškojo originalo ne tik turinio, bet ir formos atžvilgiu. Tačiau giesmyno vertėjo laisvumo nereikia suprasti taip, tarsi jis nesiskaitęs su originalo tekstu. Jam visuomet rūpėjo perduoti originalo visumą, pagrindinę mintį. Detales jis keisdavo panašiomis savo prasme, estetinė verte. Versdamas J. Kochanovskio psalmes, atskirose vietose panaudodavo ir lotyniškąjį bibliinį jų tekstą, iš ten paimdavo kokią detalę ar įvaizdį. Be to, pažymėtina, kad giesmyne nebuvo vengiamas ir pažodinio vertimo, jeigu leido forma ir buvo tinkami lietuviški atitikmenys, pavyzdžiui: *Linksminkimes ir džiđaukimes* I 32₃ (*Exultemus et laetemur*): *đidinti iaunįste* II 66₁₈ (*kwitnaća młodości*); *atwerk łupas maná* II 23₂₈ (*Otwórz <...> nieme usta moje*). Kai kur dėl pažodiškumo susidarė net nelietuviškos konstrukcijos.

Laikantis naujo vertimo principo, vertėjui dažnai sekėsi perduoti idiominius originalo pasakymus, žodžių samplaikas, nesumenkinant

išraiškos: *Kolay ant žiamės wáykščiofiu* II 12₂₂ (Póki mię na świcie zstanie – kol gyvensiu); *ant kialu pulkime* I 146₁₀ (Uderzmy wszyscy czołem); *Ney liežuwis ifžakiti Gal, ney ptunk fna aprašiti* I 140₇₋₈ (Nec lingua valet dicere, nec littera exprimere). Kai kur vertėjui pavyko surasti net išraiškingesnį žodį, nusakymą, negu buvo originale: *Akia táwá naudos ne regiefi* II 58₁₃ (Nie zarobisz ani pożywienia); *Sirdžia ne akia ieszkosiu* I 140₁₈ (mente quaeram, non oculo; duszą, a nie okiem szukać).

Ypač pažymėtini, kad ir kuklūs, laimėjimai, verčiant vaizdinius emocinius žodžius. Giesmyne stengiamasi juos ne tik perduoti, bet dar sustiprinti, pavyzdžiui, epitetus: *karβtanti fenifte* II 66₁₉ (dojrzała starośći); *akis iruftintas* (dg. gal.) II 5₄ (oczy odwrócone); *žwayžde máriu šwiefiaufioia* II 88₆ (clara stella maris); *fkaystey žibantiemis* <...> *žwayždemis* II 5₂₃₋₂₄ (Złotymi <...> gwiazdami). Pasitaiko atvejų, kai dėl formos varžtų, vietos stokos eilutėje originalo epitetai lieka neišversti, praleidžiami. Užtat gana dažnai jie ir pridėdami, kur nebuvo originale: *Ney kłaydžiais kielays žmoniu waykščioia kaltąiu* II 1₈ (Ani stóp swoich torem grzesznych ludzi kładzie); *gaylingos širdies dumoimas* II 7₁₁ (serca mego rozmyślanie). Dar ryškiau tai matyti iš ilgesnio pavyzdžio:

Kiek ląpu medey didžiaufi /
 Ir žwayždžiū dāngus aukščiaufi
 Tur <...> (II 109₁₁₋₁₂).

Ile lišcia drzewa dają
 I gwiazd jasných nieba mają (Jag. 138).

Tie epitetai nėra taip jau gausūs. Be to, nemaža jų yra tradiciniai religinėje poezijoje. Tas pat pasakytina ir apie kitas vaizdines priemones, iš kurių dažniau pasitaiko apozicijos ir palyginimai: *Iezau* <...> *kwāpus rožiu žiedeli* I 58₂₂₋₂₃; *Sweyka fkaysti lilia* I 42₂₇; *Káypo rožie ir lelia* II 88₃; *Kayp fkáysčiaufi roželi* I 42₁₁; *Kayp grážiaufis žiedelis augācios lelios* I 42₃ ir t.t.

Vertėjas turėjo meninę nuovoką ir sugebėdavo, pridėdamas vieną išraiškingesnį žodį, visam proziniam kontekstui suteikti kiek poetinio atspalvio:

Saule, menuo, žibedami,
 Tarnau iam ne palaudami (I 37₁₁₋₁₂).

Quem laudat sol atque luna,
 Universa creatura.

Jemu służy słońce, miesiąc
 We dnie w nocy nie przestając (Jag. 27).

Ta nuovoka pastebima ir pakeičiant plačiau piešiamo vaizdo detales. Pavyzdžiu gali būti posmas, nusakęs motinų skausmą, matant nužudytus kūdikius:

Tad motinas rankas lauži,
Plaukus plešzdamas,
Ir apmirdamas:
Pirfztus iż fopulo grauži,
Kartey werkdamas (I 52₁₁₋₁₆).

Reče matki załamują, włosy targają i omdlewają. *Niebo glosem przebijają, serdecznie łkają* (Rot. XI g.; PN (1822) 35).

Lenkiškame tekste motinos alpsta, šaukia balsu, kurs dangun praveržia. Daug natūralesnis čia (po alpimo) tylus skausmo pasireiškimas, kuris vertime ir pavaizduotas, panaudojant liaudišką posakį (Pirfztus <...> grauži). Be to, ir epitetas *Kartey* (karčiai) čia labiau tinka, ir pusedalyviai, kurie padeda visas skausmo apraiškas sujungti į glaudžiai susijusių veiksmų kompleksą.

Reikšminga ir tai, kad vertėjas panaudoja taip mėgstamus gyvojoje kalboje ir liaudies dainose mažiabūvius maloninius žodžius, kur jie tinka kontekstui, – suteikia mielumo, šilumos, švelnumo atspalvį:

Kodeł ta yp guli ar ne turi *priegalwelu* /
Kodelay ne apwiłkay bałtu *marβkinelu* / (153₂₁₋₂₂).

Cur tak ubogo leżysz incilte parvule? Cur non habes pulvinar nec białej koszuli? (Jag. 44; PN (1822) 63).

Mažiabūviai maloniniai žodžiai panaudojami ir kitais atvejais.

Gyvoji kalba vertėjui buvo vienas iš pagrindinių šaltinių. Iš jos paimta nemaža žodžių, posakių, palyginimų, praturtinant jais literatūrinę kalbą, pavyzdžiui: *Reyk* [akmeniui] *atrift stipraus wira* I 117₁₄; *Tuoiaus kayp fžunis apnika* I 75₁₁; *Akis io krauiays vžgruwa* I 93₁₄; *žiamen blokβdamas iβtikay* II 56₂ (Z góry dał o ziemię); *ragus áplauži fiu* II 38₁₆; *kuł kumftiemis* I 76a₂₀; *Wifi riekawa* I 84₆; *Tuoiausgi krutinkiefe* I 65₁₇; *Skobt obulus* I 65₁; *Taureles pilnas aukfztin kiėdami* I 73₂; *giere kaušielu* I 72₁₄; *tworas sulaužitas* II 27₂₄; *árkłop priftoias* II 32₁₉ ir t.t.

Kūrybinis vertimo principas, meninė nuovoka, gyvosios kalbos panaudojimas leido vertėjui pasiekti neblogų rezultatų, pažengti nemažą žingsnį į priekį. Geriau jam sekėsi, kai originale nebuvo sudėtingų, sunkiai išverčiamų vaizdų. Tokias vietas jis dažnai visai vykusiai perdavė. Ilustracijai galima paimti vieną J. Kochanovskio psalmės posmą:

Tave dienoy *ne palaiiu malditi* /
O tu ne nori manęs išklaujiti /
Ir nakti tawefp ne perstoiu šaukti /
Tačiau pašalpos negalu šaukti (II 7₂₀₋₂₃).

Caly dzień wołam, Boże mój, do Ciebie,
A Ty prośb nie chcesz przyjąć mych do siebie.
Calą noc wołam, lecz *wołanie* moje
Nieprzejednane mija ucho Twoje (Koch. II 50).

Čia vertimas yra adekvatus. Pakeistos kiek detalės, nusakymo būdas yra tolygus savo verte. Bet, imant visumą, krinta į akis stilistinis skirtumas. J. Kochanovskis maldavimų nuolatinumą ir bergždumą paryškina pakartojimu (*Caly dzień wołam* <...> *Calą noc wołam* <...>) ir asindetine periodo sandara, pirmojo dvielio nesujungdamas jungtuku su antruoju. Tuo sustiprinamas nenutrūkstamo šaukimo ir, kadangi į jį neatsiliepiama, beviltiškumo įspūdis. Vertime pakartojimo atsisakyta (pasikartoją žodžiai pakeisti sinonimais) ir dvieliai sujungti jungtuku *Ir*. Tolydus *šaukimas* (originale) virto *maldymu* (maldavimu) ir *šaukimu*. Pirmasis žodis yra silpnesnis, antrasis – stipresnis, ypač kontekste (*naktį*, kai visur tylu, *šaukti*). Susidaro laipsniavimas, kuriuo parodomas maldavimo intensyvėjimas, ir tuo dar sustiprinamas beviltiškumo įspūdis. Maldavimo tolydumas pabrėžiamas žodžiais *nepaliauju* ir *neperstoju* (taip pat ir jungtuku *Ir*), kurie atstoja originalo *visą dieną*, *visą naktį*. Tuo būdu vertėjas skirtingomis kiek priemonėmis pasiekia to paties efekto.

Tokių vykusių vietų galima būtų pacituoti daug daugiau. Bet, pabrėžiant teigiamas vertimo ypatybes, reikia neužmiršti ir trūkumų. Vertėjas, lengvai eiliuodamas, ne visuomet buvo pakankamai reiklus sau. Kartais giesmyne jaučiamas šablonas: kartojami lengvai sueiliuojami žodžiai (ypač *padėjimas* ir *prajėvas*), maža paisant originalo turinio ir stengiantis išlaikyti vien viršinę eiliuotą formą. Čia paminėtinas ir nereikalingų skolinių, vertinių vartojimas lygiagrečiai su savais, lietuviškais žodžiais.

Dar daugiau trūkumų yra meniniu atžvilgiu stipriausių originalo vietų vertime. Platesnės apimties vaizdas dažnai čia suprastinamas, sumenkinamas (pavyzdžiui, II 52₁₈₋₂₁, II 66₂₋₅), kai kur net suprimityvinamas (II 40₄₋₇). Vertėjui dažnai nepavyko pasiekti turinio ir formos harmonijos, paprastumo, gilaus, nuoširdaus lyrizmo, kurio kupina beveik kiekviena J. Kochanovskio eilutė. Bet ne vienu atveju ir sunkes-

nėse vietose jis yra priartėjęs prie originalo. Pasiėktus laimėjimus gali pailiustruoti J. Kochanovskio 102 psalmės vertimas:

Práeia káyp dumas máná wiśás dienas /
Kayp pagális kaulás iBdžiuwa kiekwienás.
Duonos ážumirbau / o širdis *dłpstanti*
Kayp *pakirsta* žole ūtoioŝe džiuwanti (II 55¹¹⁻¹⁴).

Jako dym, tak lata moje uleciały,
Koŝci jako głównia moje wygorzały;
Na chleb nie pomysłę, a teź serce moje
Uŝchło jako trawa w srogie letne znoje (Koch. II 226).

Aklai nesilaikydamas originalo teksto, bet nuo jo ir nenutoldamas, vertėjas ieškojo atitikmenų vaizdinėms detalėms, keitė kiek palyginimus, įvaizdžius, pridėjo porą epitetų ir išraiŝkingumu bei nuotaikingumu prilygo J. Kochanovskiui.

Lemiamos reikšmės čia, kaip ir kitur, turėjo taip pat viršinės formos išlaikymas, eilėdara, kuri yra organiŝkai susijusi su išraiŝka.

5. Eilėdara

1646 m. giesmyne eilėdaros atžvilgiu pažengtas labai didelis žingsnis į priekį. Visuose ankstesniuose giesmynuose labai dažnai jaučiami eiliuotinės formos varžtai, forsavimas, dirbtinumas, nesklandumas. Čia dažniausiai žodžiai teka laisvai, lengvai, be vargo rikiuojasi į eilutes. Versdamas aukšto poetinio lygio ir sudėtingos meninės struktūros eiliuotus kūrinius, vertėjas jautėsi daug laisviau, negu M. Mažvydas, J. Bretkūnas, L. Zengštokas ir kiti, versdami ritminę prozą. Tai krinta iš karto į akis. Bet 1646 m. giesmynas skiriasi nuo ankstesnių ne tik geresniu eilėdaros apvaldymu, sklandumu. Yra ir esminių – struktūrinių skirtumų.

1646 m. giesmyno eilėdara – silabinė. Tai priklausė daugiausia nuo verčiamų originalų eilėdaros, kurią vertėjas stengėsi išlaikyti iki detalių. Reikia manyti, kad čia turėjo reikšmės ir literatūrinė tradicija, susidariusi jau nuo M. Mažvydo laikų.

Silabinė eilėdara 1646 m. giesmyne pasiekė aukštesnį etapą, – pasidarė išbaigta, turtinga ir gana sudėtinga sistema. Prieš giesmyno pasirodymą dar sunku ir kalbėti apie silabinę eilėdarą tikrąja to žodžio prasme lietuvių literatūroje. Jai trūko aiŝkios normos. Tai matyti iš pa-

grindinio dalyko, įeinančio į silabinės eilėdaros definiciją, – vienodo skiemenų skaičiaus eilutėse nesilaikymo. M. Mažvydo, J. Bretkūno L. Zengštoko ir kitų verstose giesmėse skiemenų skaičius eilutėse (kur jis turėtų būti lygus) svyruoja vienu, dviem, o kartais net trimis skiemenimis. Tai būdinga ir lenkų eilėdarai iki J. Kochanovskio²⁵.

1646 m. giesmyne tokio svyravimo nebėra. Vienodo skiemenų skaičiaus išlaikymas eilutėse (arba taisyklingas skirtingo ilgumo eilučių kaitaliojimas vienos giesmės strofose) yra pagrindinis dėsnis, norma, nuo kurios nukrypstama labai retai, ir tai tik remiantis originalu. Yra ir tokių atvejų, kai išlyginami originalo nenuoseklumai, svyravimai (pavyzdžiui, giesmėje *Puer nobis nascitur* I 36–37). Kaip rigoristiškai vertėjas laikėsi šio dėsnio, rodo labai jau neįprasti žodžių trumpinimai, kai eilutėje susidarydavo per daug skiemenų: *Stanšlow* II 113₅ (Stanislovai), *Kalnis* I 77₁₂ (kalinys).

Iš esmės skiriasi ir rimas. Ankstesniuose giesmynuose rimas tebebuvo užuomazginėje stadijoje – vos vos juntamas, forsuotas. Buvo pasitenkinama net vieno nekirčiuoto balsio atliepimu, nors greta buvo ir pilnų dviskiemenių rimų, sudarytų iš panašių gramatinių formų²⁶. Vieni ir kiti buvo pilnateisiai. Tai vadinamasis viduramžiškas rimas. Panaši padėtis šiuo atžvilgiu buvo ir lenkų eilėdaroje iki J. Kochanovskio, kuris įvedė pilną moterišką rimą²⁷. Tokį vaidmenį lietuvių eilėdaroje atliko 1646 m. giesmyno vertėjas. Jam pilnas moteriškas rimas ne mažiau rūpėjo, kaip reikiamo skiemenų skaičiaus eilutėje išlaikymas. Pilną dviskiemenį (ar pusantro skiemens) sąskambį jis pavertė dėsniu, norma, kurios laikėsi griežtai ir visuotinai. Būdinga, kad dviskiemenis rimas giesmyne yra ir ten, kur originalas beveik ištisai nerimuotas (pavyzdžiui, I 85₁₇ – 90₂) arba rimuotas viduramžiškuoju rimu (I 90₃ – 92₂₁). Netikslūs ar ne visai tikslūs rimai giesmyne tepasitaiko kaip labai reta išimtis, pavyzdžiui: *ano* – *Kanoy* I 70_{9–10}, *kaltibes* – *šwiefibe* II 89₂₆ – 90₁.

Rūpindamasis rimo ryškumu ir tikslumu, vertėjas maža palyginti dėmesio kreipė į jo įvairumą. Dažniausiai rimavo panašias gramatines formas: *tawa* – *fawa*, *tankibe* – *piktibe*, *linksmibes* – *faldibes*, *le-*

²⁵ Sylabizm. Praca zbiorowa pod red. Z. Kopczyńskiej i M. R. Mayenowej. Wrocław, 1956, str. 7–8, 28.

²⁶ Plg. Mykolaitis V. Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose. – „Senoji lietuviška knyga“. K., 1947, p. 149–151.

²⁷ Sylabizm <...> str. 29.

pumuoſe – *warguose*, *igifiu* – *darifiu*, *atminti* – *meginti*, *žadedamas-taridamas*, *meylingay* – *teyſingay* ir t. t. Tačiau būtų neteisinga daryti dėl to vertėjui priekaištą. Jis šiuo atžvilgiu neatsilieka nuo originalo, neišskiriant nei J. Kochanovskio psalmių. J. Kochanovskiui rūpėjo tik viena, – kad nuosekliai būtų išlaikytas pusanthro skiemens rimas. Kokie gramatiniai ar žodyniniai elementai sudarys sąskambį, tuo jis nesirūpino. Viduramžiško rimavimo fone jo rimai savo ilgumu ir pilnumu buvo nepaprasta naujovė ir didelis meninis laimėjimas²⁸. Tas pat pasakytina ir apie 1646 m. giesmyną. Tik vėliau pasireiškė tendencija įvairinti rimą, ieškoti nepaprastų sąskambių.

Drauge pažymėtina, kad giesmyno rimai nėra taip jau monotoniški. Nemaža jų dalis (kiekvienoj ilgesnėj giesmėj bent keletas) yra ne tik pilni, tikslūs, dviskiemeniai, bet ir įvairūs, įdomūs, nelaukti: *duris* (duris) – *turis* (turis), *aki* (akį) – *ifaki* (įsakė), *dides* (dg. gal.) – *iβwides* (išvydęs), *griną* (gryną) – *fodina* (sodina), *žina* (žino) – *amžina* (amžiną) ir t. t.

Rimai dažniausiai gretiminiai, rečiau pasitaiko kryžminių (I 133₂₀ – 134₂₂, 137₁₅ – 138₈). Tai priklausė nuo originalo. Paprastai rimuojamos tik dvi eilutės, bet yra ir trigubais (I 13₉ – 15₄, 57₁₃ – 58₁₅ ir kt.), ir keturgubais (I 99₂₀ – 100₂₀) rimais parašytų giesmių, o vienoje ištisai išlaikytas vienas rimas (I 147₁₋₁₆). Bet rimavimas artimai susijęs su strofika.

Ankstesniuose giesmynuose strofika buvo nesudėtinga. Ji rėmėsi daugiausia eilučių skaičiumi posme. Posmui trūko įvairumo, ir jo įvairinimo galimybės buvo ribotos dėl vienodo skiemenų skaičiaus neišlaikymo pagrindinėje eilutėje. Posmui pajvairinti galima buvo panaudoti tik eilutes, besiskiriančias ne mažiau kaip 4 skiemenimis. Griežtai išlaikant vienodą skiemenų skaičių eilutėse, 1646 m. giesmyne atsivėrė plačios galimybės žymiai pajvairinti ir praturtinti strofiką. Čia jau galėjo būti panaudotos ir eilutės, besiskiriančios 1-2 skiemenimis. Strofos įgavo sudėtingą ir darnų pavidalą.

1646 m. giesmyne naudojami šie posmai: dveiliai, trieiliai, ketureiliai, penkiaeiliai, šešiaeiliai, septyneiliai, aštuoneiliai. Iš dalies galima kalbėti ir apie dvylikaeilius, nes pasitaiko dviejų skirtingų šešiaeilinių posmų derinys per visą giesmę. Vyrauja ketureiliai posmai, kaip ir originale. Dažnai ištisi posmai (ir giesmės) rašyti vienodo skiemenų skai-

²⁸ Sylabizm <...> str. 47.

čiaus eilutėmis: 13, 12, 11, 10, 9, 8, 7, 6, bet taip pat dažnai juose panaudojamos skirtingo ilgio eilutės, ir tuo būdu susidaro nepaprastas strofikos įvairumas. Pavyzdžiui, turime tokius trieilius posmus (skaičius žymi eilutės skiemenų skaičių, raidė rimą):

10a	10a	10a;	
8a	10a	12b	(rimuojama su sekančio posmo trečia eilute);
8a	6a	6a.	

Daug įvairesni ketureiliai posmai:

11a	11a	11b	5b	(sapfiškoji strofa);
10a	10a	6b	7b;	
10a	8a	10b	8b;	
8a	7b	8a	7b;	
6a	8a	9b	6b;	
6a	6a	7b	7b.	

Juo daugiau posme eilučių, tuo jis gali būti sudėtingesnis. Pavyzdžiu dar galima paimti aštuoneilį posmą:

13a	13a	7b	7b	6c	7d	7d	6c.
-----	-----	----	----	----	----	----	-----

Pažymėtina, kad kai kur panaudojami ir vidiniai rimai (pavyzdžiui, II 95–104), kurie taip pat pajvairina strofiką. Vertėjas ne vienu atveju parodo nemaža meistrškumo.

Nesileidžiant į detalesnį strofikos ir kitų eilėdaros klausimų nagrinėjimą, paliestinas dar vienas svarbus dalykas. Nors giesmynas rašytas silabine eilėdara, bet jame aiškiai apčiuopiama ir silabinės – toninės eilėdaros pradų, užuomazgų. Jų pasirodymas, kaip ir M. Mažvydo giesmėse²⁹, susijęs su verčiamais originalais, tiek lotyniškais, tiek bent iš dalies ir lenkiškais, jų tarpe J. Kochanovskio psalmėmis. J. Kochanovskis, kaip tvirtinama kai kurių lenkų eilėdaros tyrinėtojų, ne tik ištobulino silabinę eilėdarą, bet padėjo pagrindus ir lenkų silabinei – toninei eilėdarai³⁰. Jo poezijoje ir psalmėse aiškiai apčiuopiamos silabinės – toninės tendencijos, akcentų reikšmės supratimas ir mokėjimas juos panaudoti ištisose strofose ir kūrinuose³¹.

²⁹ Mykolaitis V. Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose <...> p. 145–147 (vadinama *tonine* eilėdara).

³⁰ Dłuska M. Studia z historii i teorii wersyfikacji polskiej. Kraków, 1950, II, str. 7, 33.

³¹ Ten pat, p. 8–17.

Sunku pasakyti, kiek giesmyno vertėjas sąmoningai artėjo į silabinę – toninę eilėdarą. Jos užuomazgų daugiausia pastebima 6–8 skiemenų eilutėmis rašytose giesmėse. Pavyzdžiui galima paimti „Dies irae“ posmą:

Ką nuludes tad darifju,
Ant pašalpos ką maldifju,
Teyju drebant kad ifzwiſju (I 155₁₂–14).

Kiekviena eilutė čia prašyte prašosi skanduojuama chorėjinėmis pėdomis $\underline{\text{L}}\underline{\text{U}}\underline{\text{L}}\underline{\text{U}}\underline{\text{L}}\underline{\text{U}}$. Abejonę galėtų kelti nebent *pašalpos* kirčiavimas. Jeigu eilutė būtų parašyta chorėjais, reiktų kirčiuoti *pašálpós*, kaip dabartinėje literatūrinėje kalboje neįprasta. Bet toks šio žodžio kirčiavimas yra ir dabar pažįstamas tarmėse ir M. Daukšos raštuose³². Giesmės originalas rašytas chorėju. Chorėjas neabejotinai dominuoja ir lietuviškame visos giesmės vertime.

Chorėjas dažnai pasitaiko ir kitose 8 skiemenų eilučių giesmėse ir psalmėse, kurių giesmyne yra gana daug. Ypač jis ryškus ten, kur panaudojamas vidinis rimas, suskaldęs eilutę į dvi lygias dalis po 4 skiemenis:

Lupos máná kayp primana (II 95₂₀).
Duok romibe / draufk biauribe (II 103₁₄).

Kitur panašų vaidmenį atlieka cezūra. Atrodo, kad 8 skiemenų eilutė silabinės eilėdaros sistemoje ir yra svarbiausia, ieškant silabinės – toninės eilėdaros užuomazgų, ir tai ne tik 1646 m. giesmyne, bet ir kitur, pavyzdžiui, „Knygoje nobažnystės“. Tai jau anksčiau konstatuota M. Mažvydo giesmėse³³.

Silabinės – toninės eilėdaros užuomazgos pasireiškia daug plačiau, ne vien chorėjinėmis pėdomis. Nors rečiau, bet ne vienoje vietoje pastebimas ir jambas, ir daktilis. Bet tiek silabinės – toninės eilėdaros užuomazgoms, tiek kitiems čia paliestiems ir nepaliestiems dalykams (cezūrai, rimo ir kirčio santykiui ir apskritai kirčio vaidmeniui) išryškinti ir tiksliau apibūdinti reikia specialaus giesmyno tyrinėjimo. Eilėdara yra sudėtingas dalykas, o pas mus ji dar vos pradėta tyrinėti.

Tačiau ir iš paminėtų dalykų aiškėja, kad 1646 m. giesmynei priklauso itin reikšminga vieta lietuvių eilėdaros istorijoje. Jame sila-

³² Skardžius P. Daukšos akcentologija. K., 1935, p. 92, 96.

³³ Mykolaitis V. Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose <...> p. 145.

binė eilėdara pasiekė aukštesnį išsivystymo laipsnį, virto sudėtinga, dar-
nia, išbaigta sistema. Griežtas skiemenų skaičiaus eilutėje laikymasis,
pilnas moteriškas rimas, sudėtinga ir įvairi strofika pasidarė visiems
privaloma norma. Po 1646 m. giesmyno pasirodymo jau nebegalima
buvo taip eiliuoti, kaip anksčiau. Su juo prasidėjo naujas lietuvių eilė-
daros vystymosi etapas.

Giesmyno reikšmingumas eilėdaros ir kitais platėliau liestais
atžvilgiais daro itin svarbų ir jo autorystės klausimą.

6. Autorystės problema

Linkstama abejoti, ar tituliniam giesmyno puslapyje autorium
pažymėtas Saliamonas Mozerka Slavočinskis tikrai yra jį paruošęs ir
išleidęs. Tokia abejonė ne vienu požiūriu, atrodo, pagrįsta.

Giesmyno pasirodymo metu S. M. Slavočinskis mokėsi Vilniu-
je, seminarijoje, – vadinamajame popiežiaus aliumnate (tai pažymėta
tituliniam giesmyno puslapyje). Kitame tais pačiais 1646 m. išėjusiam
leidinyje – sveikinime Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui gimimo
dienos proga³⁴ – jis vadina save Žemaičių vyskupystės auklėtiniu
(aliumnu), racionalinės filosofijos klausytoju Vilniaus akademijoje.
Ar galėjo jis tad paruošti giesmyną?

Ano meto sąlygomis parengti „Giesmes, tikėjimui katalickam
priderančias“ buvo labai sunkus dalykas, žymiai sunkesnis negu kitus
tada išėjusius leidinius. Ar S. M. Slavočinskis nebuvo per jaunas to-
kiam darbui? Reiktų manyti, kad taip (nors jo gimimo data ir nežino-
ma). Tiesa, tada jaunimą mokė eiles rašyti (lotynų k.). Retkarčiais tik-
riausiai jis buvo skatinamas parašyti ir vieną kitą lietuvišką proginį
eilėrašį. Taip bent leidžia spėti išlikę spausdinti lietuviški sveikinimai.
Bet giesmyno paruošimas – tai ne proginio eilėraščio parašymas.
Čia reikėjo ir didesnio įgudimo, ilgesnio darbo lietuviškų raštų srityje,
ir daug laiko, įtemptų pastangų. Vargu ar vienas žmogus per metus ki-
tus būtų galėjęs tai padaryti, nebent vien tam darbui atsidėjęs. Argi
studentas seminaristas, apkrautas įvairiomis pareigomis, būtų turėjęs
tiek laiko giesmynui ruošti? Be to, ar jėzuitai tokį svarbų darbą būtų

³⁴ Illvstrissimo Ac Reverendissimo Domino, D. Georgio Tyszkiewicz <...>
Episcopo Samogitiae <...> Elogium Natale Pro die XXIII. Aprilis Anno
MDCXLVI (Estreicher K. Bibliografia Polska. Kraków, 1930, XXVIII, str. 228).

pavedę jaunuoliui, dar nepasireiškusiam lietuviškais raštais? Giesmyno paruošimas ir išleidimas, aišku, negalėjo būti vieno žmogaus reikalas.

Tos abejonės atpultų, jeigu tartume, kad S. M. Slavočinskis pasižymėjo nepaprastais eiliuotojo gabumais. Tuo atveju jam galėjo būti, atrodo, pavestas uždavinys parengti giesmyną. Bet tada ir vėlesniame gyvenime jis turėjo tuos gabumus parodyti, pasireikšti literatūriniais darbais. Deja, prof. K. Jablonskio surinkta archyvinė medžiaga tokios prielaidos neparemia. Šiuo atžvilgiu šį tą pasako ir minėtasis 1646 m. sveikinimas vyskupui J. Tiškevičiui. Kaip autorius jame pasirašė S. M. Slavočinskis, bet nežinomas mums amžininkas to leidinio egzemplioriuje ranka pridėjo prierasą: „Jėzuito Kazimiero Kojelavičiaus darbas“ (Labor Casim. Kojalowicz S. J.)³⁵. Sveikinimą, suprantama, buvo daug lengviau parašyti, negu išversti giesmyną. Jeigu sveikinimas ne S. M. Slavočinskio rašytas, tad tuo labiau, atrodo, jis negalėtų būti giesmyno autorium – vertėju.

Kai kieno bandoma giesmyną sieti su J. Jaknavičium: „galima būtų prileisti, kad vadinamąjį Slavočinskio giesmyną paruošė ne pats Slavočinskis, bet Jaknavičius Slavočinskio vardu, nes atrodo tikra, kad Slavočinskis 1646 m. buvo dar per jaunas, kad galėtų pats savarankiškai ką lietuviškai parašyti“³⁶. Spėjimas remiamas tuo, kad J. Jaknavičius, istorikų žiniomis, yra išleidęs giesmyną (1660 ar 1668 m.)³⁷. Bet 1646 m. giesmyno priskirti J. Jaknavičiui neleidžia ne tik datų skirtumas, bet ir tarmė. Nors ligi šiol neišaiškinta J. Jaknavičiaus kilimo vieta, bet jis laikomas rytiečių aukštaičiu. Jam visai pagrįstai priskiriamos 1647 m. evangelijos (Ewangelie polskie y litewskie) yra rašytos rytiečių tarme³⁸, o 1646 m. giesmynas, kaip matėme, turi ryškių žemaičių tarmės ypatybių. Tiesa, J. Jaknavičius kurį laiką vadovavo Kražių kolegijai, ir žemaičių tarmė jam buvo pažįstama, – galėjo iš jos kai ką paimti, prie jos derintis. Bet neįtikima, kad vieną knygą būtų rašęs viena tarme, o kitą – kita. Be to, sprendžiant iš

³⁵ Estreicher K. Bibliografia Polska. Kraków, 1930, XXVIII, str. 228.

Vienintelis žinomas šio leidinio egzempliorius iki antrojo pasaulinio karo buvo Poznanėje, mokslo bičiulių draugijos bibliotekoje. Dabar jis yra dingęs (E. Otremskienės informacija).

³⁶ Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1953, I, p. 190.

³⁷ Ten pat, p. 185, 190.

³⁸ Kabelka J. 1647 metų evangelijos. – „Archivum Philologicum“. K., 1938, VII, p. 74.

tarmės, giesmyno vertėjas turėjo būti žemaitis, kuris taikėsi prie aukštaičių, o ne priešingai.

Iš kitų žinomų lietuviškų giesmių autorių ir vertėjų su 1646 m. giesmynu dar galima būtų mėginti sieti jėzuitą P. Šrubauskį (1616? – 1680). Bet šiam spėjimui pagrįsti dar trūksta duomenų. Atrodo, kad jis tada ėjo mokslus.

Reiktų čia paminėti ir Zigmantą Liauksminą (1597? – 1670), žemaitį, vėlesnį Vilniaus akademijos profesorių, graikų ir lotynų kalbų specialistą, parašiusį garsų retorikos vadovėlį. Jis daug rūpinosi bažnytine muzika ir gregorioniškuoju choralu (išleido jo vadovėlį). Nors jokių lietuviškų jo raštų nežinome, bet, kaip „garsus Vilniuje ir apylinkėse lietuvių liaudies apaštalas“³⁹, giedojimo specialistas, jis, atrodo, galėjo daugiau ar mažiau prie giesmyno ruošimo prisidėti. Bet tai tik spėjimas.

Tuo būdu trūksta duomenų ne tik išspręsti autorystės problemai, bet ir patikimesnei hipotezei susidaryti. Klausimas lieka atviras. Kol bus surasta naujų žinių, negalima atmesti ir S. M. Slavočinskio autorystės. Už ją kalba bent tarmė. S. M. Slavočinskio tėviškės – Lipkiškės (Liupkiškės), netoli Nemakščių, šnekta, kaip atrodo, turi nemažą bendrų bruožų su žemaitiškais giesmyno elementais. Tai, žinoma, reiktų specialiai plačiau patyrinti.

Liečiant autorystės klausimą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad giesmynas buvo dedikuotas Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui. Kaip minėta, J. Tiškevičius, įsteigęs Žemaičių Kalvariją, pasirūpino, kad būtų parašytos atitinkamos maldos ir giesmės. Tad jis galėjo rūpintis, kad būtų paruoštas ir giesmynas, galėjo duoti reikiamų lėšų jam išleisti. Už tai atsidėkodami jėzuitai galėjo J. Tiškevičiui dedikuoti giesmyną ir jo autorium pažymėti S. M. Slavočinskį, kurį vyskupas globojo, kaip matyti iš minėto sveikinimo, nes ten S. M. Slavočinskis pasivadina vyskupo klientu (*Celsitudinis Tuae Deuotissimus cliens*). Jeigu būtų išlikusi dedikacija ir tas sveikinimas, bent giesmyno ryšys su J. Tiškevičium būtų gal aiškesnis.

---

³⁹ Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuitickich w Polsce*. Kraków, 1933, str. 192.

7. Giesmyno reikšmė

Susumuojant trumpos analizės ir apibūdinimo rezultatus, pabrėžtina, kad 1646 m. giesmyne pažengta į priekį literatūrinės kalbos, vertimo meno, poetinės išraiškos ir eilėdaros atžvilgiu. Čia buvo tęsiamas M. Daukšos ir K. Sirvydo pradėtas darbas, laikomasi jų tradicijų. Tai, kas buvo pasiekta prozoje, sėkmingai panaudota, kuriant poezijos kalbą. Ypač pažymėtini istoriniai nuopelnai eilėdaros srityje. Po giesmyno pasirodymo pasidarė lengviau eiliuoti.

Dėl savo teigiamų savybių 1646 m. giesmynas buvo gana reikšmingas tolesniam lietuvių raštijos vystymuisi. Jo įtaka palyginti plačiai ir ilgai reiškėsi, nors tolydžio silpnėjo. Pirmiausia giesmyno poveikis aiškiai apčiuopiamas svarbiausiame reformatų leidinyje – „Knyga nobažnystės“ (1653).

Pats „Knygos nobažnystės“ pasirodymo faktas sietinas su katalikiškų knygų pagausėjimu XVII a. antrame ketvirtyje. Kaip XVI a. pabaigoj reformatų leidiniai buvo atsakymas į atitinkamas katalikiškas lietuviškas knygas, taip ir XVII a. viduryje. Norėdami atsispirti prieš sustiprėjusią katalikybės propagandą, reformatai, per 50 metų neišleidę nė vienos lietuviškos knygos, dabar turėjo rimtai ja susirūpinti. Sutelkę jėgas, jie išleido „Knygą nobažnystės“, kurios pirmoji dalis – giesmynas ir yra atsakymas į 1646 m. giesmyną, o antroji – „Suma“ (postilė) – į K. Sirvydo „Punktus sakymų“. Vertingiausias yra giesmynas, parengtas S. Jaugelio-Telegos.

Ruošdamas reformatų giesmyną, S. Jaugelis-Telega turėjo prieš akis S. M. Slavočinskio „Giesmes“ ir jas panaudojo. Tuo lengva įsitikinti, palyginus abu giesmynus, ypač psalmių vertimus. Reformatų giesmyne, kuris rėmėsi M. Petkevičiaus katekizmo (1598) giesmėmis, buvo išversta jau keliolika J. Kochanovskio psalmių. Apie 10 jų yra bendros su S. M. Slavočinskio giesmyno psalmėmis. Palyginus, pavyzdžiui, 51 psalmės (1646 m. giesmyne 50 psalmė) vertimą, labai aiškiai matyti, kad S. Jaugelis-Telega sekė, vietomis tiesiog nurašė S. M. Slavočinskį. Kad būtų akivaizdžiau, paimkime 6 eilutes iš „Knygos nobažnystės“:

Szlek manę Iżopu / obużiu cżiżtefnis /
Nu mążgok o ųtożiuos użųniega bałtefnis /

.....

O áß iß priepuolá tokiá iþluofutás /
Buþiu *newierniemus* ant *páwáizdá* duotás /
Idánt *meyles* táwo nieks neabeiotu /
Bat *þlafsti* pámetes táweþp *wel* þriþtotu (p. 56).

Štai ta pati vieta iš 1646 m. giesmyno:

Sąlek máne Iþápu / o buþiu *ćištefnis* /
Numázgok / oftoþius vþ *þniga baltefnis* /
.....

O aß iß priepuolo tokio iþluofuotas /
Buþiu *neteyfiemus* ant *paweykflo* duotas /
Kad *gieribiey* tawá nieks ne abeiotu /
Bet tawep þámete *piktibe* þriþtotu (II 23⁸⁻⁹, 23²⁰⁻²³).

Čia ištaisai atitinka trys eilutės, o kitose pakeisti tik atskiri žodžiai (pažymėti kursyvu). Kitose psalmėse irgi abiejų giesmyių ryšys pastebimas – kartais sutampa arba labai mažai skiriasi atskiros eilutės, puseiliai.

S. Jaugelis-Telega stengėsi ne tik prilygti 1646 m. giesmynui, bet ir jį pralenkti. Eilėdaroje jis remiasi S. M. Slavočinskiu, nuo jo nė kiek neatsilieka, nors žymios pažangos ir nepadaro. Tik silabinės-toninės eilėdaros užuomazgos, polinkis į ją S. Jaugelio-Telegos giesmyne ryškesnis. Tačiau čia pasiekta didesnio vaizdingumo, išraiškiningumo, praturtinta poezijos kalba. Šiuo atžvilgiu „Knygos nobažnystės“ įnašas nemažas. Bet, kaip matyti ir iš cituotos vietos, S. Jaugelis-Telega daug mažiau už S. M. Slavočinskį rūpinasi kalbos grynumu. Šalia gražių, vaizdžių, iš gyvos kalbos paimtų žodžių jis vartoja ir visai nereikalingas svetimybės, net įveda jas vietoj lietuviškų žodžių.

Trečiasis XVII a. vidurio giesmynas buvo išleistas D. Kleino (1666). Jo giesmyno vaidmuo Prūsijoje yra maždaug toks, kaip 1646 m. giesmyno Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Nors kalbėti apie tiesioginį abiejų giesmyių ryšį gal ir nėra pakankamo pagrindo, bet pabrėžtinos bent panašios tendencijos. D. Kleinas bandė įvykdyti reformą kalbos ir eilėdaros atžvilgiu. Eilėdaros srityje jis pažengė dar tolesnį žingsnį, visai pasukdamas silabinės-toninės eilėdaros link, dažnai panaudodamas vyriškus rimus, įvairindamas strofiką. Tiek S. Jaugelio-Telegos, tiek D. Kleino giesmynuose naujas dalykas buvo pasaulietiniai elementai, kurie vėliau iš giesmyių jau nebeišnyko. Tai prisidėjo prie pasaulietinio turinio poezijos formavimosi.

Didžiausią reikšmę 1646 m. giesmynas turėjo vėlesniems katalikiškiems giesmynams. Apie tai galima spręsti ir iš 1726 m. giesmyno – „Balso širdies“. XVII a. antrosios pusės katalikiški giesmynai, deja, nėra išlikę, bent ligi šiol nesurasti. Palyginus 1646 m. ir 1726 m. giesmynus, paaiškėja, kad S. M. Slavočinskio „Giesmės“ buvo „Balso širdies“, svarbiausio katalikų giesmyno, pagrindas.

1726 m. „Balsas širdies“ yra kiek mažesnis už 1646 m. giesmyną tiek puslapių (260+12), tiek giesmių (apie 150) skaičiumi. Didžioji jų dalis imta iš S. M. Slavočinskio, bet daugiau ar mažiau poredaguojant atskiras eilutes, posmus ir ištisas giesmes. Dalis esančių 1646 m. giesmynne giesmių verstos iš naujo. Pridėta ir naujų giesmių, jų tarpe pora pasaulietinio turinio. Būdinga, kad psalmių (kurių skaičius sumažintas iki 39) vertimai dažnai imami iš reformatų „Knygos nobažnystės“, irgi poredaguojant. Deja, tas redagavimas retai kada išėjo į gera. „Balse širdies“ ne tik nebepastebima literatūrinės kalbos gryninimo tendencijos, bet žymiai padaugėja svetimybių, ypač naujų giesmių vertimuose. O vėlesniuose jo leidimuose jau labai ryškus literatūrinės kalbos degradavimas, užteršimas. Jei ne senasis S. M. Slavočinskio giesmyno pagrindas, „Balsas širdies“ būtų tikriausiai nieku nesiskyręs savo kalba nuo M. Olševskio „Bromos“.

Palietus keliais atžvilgiais 1646 m. giesmyną, išryškėjo jo reikšmingumas, naujoje šviesoje pasirodė kai kurie literatūrinio gyvenimo reiškiniai, atsiskleidė anksčiau nesuponuoti ryšiai. Remdamasis M. Daukšos tradicija, K. Sirvydo ir jo darbo tęsėjų pasiektais laimėjimais, giesmyno vertėjas pradėjo naują etapą vertimo meno, poezijos kalbos ir ypač eilėdaros vystymesi, pats turėdamas žymios įtakos kitiems. 1646 m. giesmyno ryšiai su ankstesniais leidiniais, jo įnašas į lietuvių literatūrą ir poveikis vėlesniems rašytojams, kaip ir daugelis kitų paliestų ir nepalietų klausimų, reikalingi platesnių ir gilesnių tyrinėjimų.

SANTRUMPOS

- AŽ   Lietuvių kalbos žodynas. I–IV. Vilnius–Kaunas, 1941–1957.
BgKS   Būga K. Kalba ir senovė. Kaunas, 1922.
Bob.   Bobowski M. Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI wieku. Kraków, 1893.
Brev. Rom.   Breviarium Romanum. Ratisbonae, 1897.
BŠ   Bašas Širdies Pas Wiefzpati Diewa <...> naujey <...> Izduotas <...> Metuoje <...> 1726. W Wilnie.

- Def. I XVIII a. vidurio (?) lenkų katalikų giesmyno defektinis egz. be titulinio puslapio, pradžios ir pabaigos (saugomas LTSR MA Centrinės bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, sign. $\frac{P-18}{177}$).
- Def. II XVIII a. pabaigos (?) lenkų katalikų giesmyno (Piesni Nabozne?) defektinis egz. be titulinio puslapio (saugomas LTSR MA Centrinės bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, sign. $\frac{P-18}{176}$).
- DP Poftilla Catholica <...> Per Kúniga Mikaloiv Davksza <...> Wilniui <...> 1599.
- Groch. II Poezye ks. Stanisława Grochowskiego. Tom II. Wydanie K. J. Turowskiego. Kraków, 1859.
- Jag. [Jagodyński S. S.] Piesni Katholickie nowo reformowane. y Z Polskich ná Łácińskie, á z Łácińskich ná Poljkie przełożone, niektore teź nowo złożone. [XVII a. pirmosios pusės giesmyno (su pusiau nuplėštu titulinio puslapiu), saugomo Varšuvoje, Biblioteka Narodowa, fotokopija].
- KN Kniga Nobaźniftes KrikščioniĖkos <...> Kiedaynise <...> 1653.
- Koch. Kochanowski J. Dzieła Polskie. Wyd. trzecie. Tom II. Warszawa, 1955. (Iš šio leidinio cituojamas „Psalterz Dawidów“).
- KŽ Kurschat F. Wörterbuch der Littauischen Sprache. Zweiter Theil: Littauisch-Deutsches Wörterbuch. Halle, 1883.
- PK 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas. II leidimas (fotografuotinis). Kaunas, 1939.
- PN (1822) Piesni Nabozne Na Święta Uroczyste <...> w Wilnie <...> 1822. (Giesmyno tekstas puslapis į puslapį, eilutė į eilutę atitinka Def. II, tik kiek skiriasi rašyba – nebeartojamas f.)
- PN (1851) Piesni Nabozne W Kościele Katolickim Używane. Wilno <...> 1851.
- Rot. Rotuły, Abo Piesni O Narodzeniu Bozym Wydane z Przydátkiem. W Wilnie <...> 1727.
- SkSL Skardžius P. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. – „Tauta ir žodis“ VII, Kaunas, 1931.
- SkŽD Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943.
- SzD Dictionarivm Trivm Lingvarvm <...> Auctore Constantino Szyrwid <...> Vilnae <...> MDCXLII.
- Thesaur. Daniel H. A. Thesaurus Hymnologicus Sive Hymnorum Canticorum Sequentiarum <...> Collectio Amplissima. Tomus I. Halis 1841.
- Vox Vox Clamantis Animae In Deserto Mvndi <...> Vilnae <...> 1766.

* * *

- bev. g. – bevardė giminė.
 bibl. – biblinis, biblijos.
 dal. – dalyvis.
 dg. – daugiskaita.

g.	– giesmė.
gal.	– galininkas.
germ.	– germanizmas.
hibr.	– hibridas.
ir kt.	– ir kitur, ir kiti.
įn.	– įnagininkas.
kil.	– kilmininkas.
kor. kl.	– korektūros klaida.
lenk.	– lenkiškas, lenkų kalba.
lot.	– lotyniškas, lotynų kalba.
naud.	– naudininkas.
orig.	– originalas, originalo.
plg.	– palygink.
priev.	– prieveiksmis.
ps.	– psalmė.
santr.	– santrumpa.
sl.	– slavybė.
šauk.	– šauksmininkas.
var.	– vardininkas.
vn.	– vienaskaita.
vert.	– vertinys.
žod.	– žodynėlis.
žr.	– žiūrėk.

PIRMIEJI SMULKIOSIOS LIETUVIŲ TAUTOSAKOS RINKINIAI

Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai ir rinkiniai, sudaryti XVII–XVIII amžiuje, turi neprilygstamą vertę tautosakos mokslui, jos istorijai ir raidai nušviesti, periodizacijai nustatyti. Jie nepaprastai reikšmingi ir kultūros bei literatūros istorijai kaip pirmosios ryšių su tautosaka, dvasine liaudies kultūra užuomazgos. Kaip seniausi gyvosios kalbos paminklai, labai svarbūs tie rinkiniai ir kalbos mokslui, lietuvių kalbos istorijai. Būdami gyvas kūrybinis liaudies žodis, jie yra nepakeičiamas šaltinis liaudies buičiai, ideologijai, klasiniams santykiams praėjusiais amžiais pažinti.

Tie rinkiniai, daugiausia išlikę rankraščiuose arba spaudiniuose, kurie jau virto bibliografinėmis retenybėmis, lig šiol buvo mažai žinomi, sunkiai prieinami ir tebėra niekieno specialiai netyrinėti. Išsamus jų tyrinėjimas – atskirų studijų dalykas. Jų leidimu siekiama, svarbiausia, padaryti juos prieinamus įvairių sričių specialistams ir platesnei visuomenei. Daugiausia dėmesio čia kreipiama į tautosakinių tekstų pateikimą, jų paruošimą studijoms. Dėl to apsiribojama daugiau biobibliografinio pobūdžio žiniomis apie rinkinius ir jų sudarytojus. Kiek plačiau sustojama tik ties trimis rankraščiais ir jų autoriais: anoniminiu žodynu „Clavis Germanico-Lithvana“ (bandoma nustatyti jo parašymo laikas ir autorius), anoniminiu smulkiosios tautosakos rinkiniu ir J. Brodovskio žodynu – pagrindiniais leidinio šaltiniais. Kad susidarytų ryškesnis tautosakos rinkimo ir panaudojimo vaizdas, šiek tiek paliečiami ir bendresnio pobūdžio klausimai: domėjimosi tautosaka pradžia ir jo priežastys, motyvai, jį skatinusieji veiksniai, rinkinių sudarytojų ryšiai, vienų poveikis kitiems, XVII–XVIII a. užrašytos tautosakos panaudojimas vėlesniuose darbuose ir rinkiniuose, jos pažintinė reikšmė, krašto (Prūsijos) specifikos, klasinių santykių, sunkios valstiečių būklės, jų gyvenimo ir ideologijos atsispindėjimas ir tos tautosakos bendrumas su visos Lietuvos tautosaka.

Žiūrint į pirmuosius smulkiosios tautosakos užrašymus, jos panaudojimo pradžia, gali atrodyti, kad tai sporadiniai, daugiau ar mažiau atsitiktiniai reiškiniai. Tokia mintis gali kilti dėl to, kad tautosaka iš pradžių niekam nebuvo tiesioginio domėjimosi ar tyrinėjimo objektas, niekas jai neskyrė pirmaeilės vietos kitų dalykų tarpe. Tačiau taip galvoti būtų klaidinga. Tautosakos rinkimas ir panaudojimas buvo naujas dėsningas reiškinys, pasirodęs XVII a. viduryje, o į amžiaus pabaigą sudaręs jau esminį kai kurių kultūrinio darbo sričių bruožą. Tiesą sakant, pirmuosius smulkiosios tautosakos panaudojimo atvejus randame jau religiniuose XVI a. raštuose (pavyzdžiui, J. Bretkūno). Bet, kadangi neišaugo originali religinė lietuvių literatūra, kurioje tautosaka būtų galėjusi užimti kiek reikšmingesnę vietą, kaip, pavyzdžiui, matome Liuterio raštuose, o verstinėje, suprantama, jos panaudojimo galimybės buvo labai ribotos, lietuvių religinėje raštijoje ir nesusidarė tautosakos panaudojimo tradicijos.

Nuo pat XVII a. vidurio iki XVIII a. pabaigos domėjimasis tautosaka, jos vertinimas ir panaudojimas susijęs su kalbiniais ir etnografiniais darbais, kova dėl lietuvių literatūrinės kalbos, jos ugdymo, turtinimo. Intensyvėjant darbui šiose srityse, aštrėjant kovai dėl lietuvių literatūrinės kalbos, vis daugiau domimasi tautosaka, ja remiamasi. Čia skirtini 3 etapai: 1) XVII a. vidurio, 2) XVII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės ir 3) XVIII a. pabaigos.

XVII a. viduryje Prūsijoje prasidėjo gana intensyvus kalbinis darbas, kurio tiesioginė išdava buvo dvi lietuvių kalbos gramatikos: D. Kleino (1653) ir K. Sapūno – T. Šulco (1673), ir keletas žodynų, kurie nebuvo išspausdinti. Kalbinio darbo pagyvėjimas susijęs su pastangomis pakelti lietuvių raštiją, visai sumenkėjusią XVII a. pirmoje pusėje (nuo 1625 iki 1653 m. neišėjo nė viena lietuviška knyga Prūsijoje). Bijodama nustoti tokios svarbios ideologinio poveikio priemonės, kokia buvo religinė knyga, valdžia, įsigalėjus protestantizmui, vis mažiau dėmesio ir lėšų skyrusi lietuviškai knygai, vėl ėmė rūpintis lietuviškų religinių raštų ruošimu. Trūkstant lietuvių kunigų, tai bent iš dalies turėjo atlikti vokiečiai. Kad jie galėtų greičiau lietuvių kalbos pramokti ir versti knygas, reikėjo žodyno ir gramatikos, kurių, kaip svarbiausių pagalbinių priemonių, paruošimą pirmiausia ir skatino valdžia. Suprantama, valdžios pageidavimai buvo

minimalūs – ji tenorėjo elementarios gramatikos ir žodyno – ir negalėjo turėti didesnės reikšmės. Daug svarbesnis veiksnys, skatinęs kalbinio darbo intensyvėjimą ir literatūrinio gyvenimo pakilimą, buvo kova dėl lietuvių kalbos, literatūrinės kalbos. Toje kovoje dalyvavo kunigų dalis, arčiausiai susijusi su liaudimi. Prieš juos stėjo reakciniai konservatyvūs sluoksniai, daugumas vokiečių kunigų, palaikiusių kolonizacinę-germanizacinę valdžios politiką, niekinusių lietuvių kalbą, nepripažinusių jai jokių teisių, juo labiau literatūrinės kalbos teisių. Pagrindinį vaidmenį toje kovoje XVII a. viduryje suvaidino D. Kleinas. Jis gynė lietuvių kalbos savarankiškumą, jos, kaip literatūrinės kalbos, teises, stengėsi ją norminti, ugdyti, pakelti religinių raštų kultūrą, praveisti giesmyno reformą, tobulinti eilavimą. D. Kleino darbus ruošiant spaudai, dalyvavo visas būrys geriausių lietuvių kalbos žinovų. Su Kleinu buvo susiję ir religinės literatūros ruošėjai, giesmių vertėjai, rašytojai. Taigi D. Kleinas buvo centrinis asmuo XVII a. viduryje. Jo išsimokslinimas, gabumai, atsidėjimas kalbiniam-literatūriniam darbui, taurus būdas, pažangūs siekimai ir atkakli kova dėl jų įgyvendinimo buvo kitiems patraukiantis pavyzdys ir darė didelę įtaką, kuri reišėsi ilgą laiką ir po jo mirties (1666).

Ugdyti literatūrinę kalbą galima buvo, remiantis geresniais raštų pavyzdžiais ir gyvąja kalba. D. Kleino skatinimas apvalyti ją nuo purvo, kuriuo taip ilgai buvo aptekusi, ir padaryti gražią, rodo, kad jis daugiausia rėmėsi gyvąja kalba. Turint tai galvoje, suprantamas ir tautosakos panaudojimas. Ji pateko į D. Kleino gramatiką ir kitus kalbinius darbus kaip gyvosios kalbos pavyzdys. D. Kleinas jos specialiai nerinko. Jeigu jis į savo gramatiką nebūtų įdėjęs sintaksės skyriaus, tikriausiai joje visai nebūtų tautosakos, kaip jos nėra 1737 m. išleistoje gramatikoje „Universitas linguarum Litvaniae“, nes tik žodžių derinimui pailiustruoti smulkiosios tautosakos pavyzdžiai geriausiai tiko. Visai panašų smulkiosios tautosakos panaudojimo atvejį matome ir K. Sapūno – T. Šulco gramatikoje¹.

Nors D. Kleino žodyno originalas ir K. Sapūno „Nomenklatorius“ nėra išlikę, bet greičiausiai tautosakos juose dar nebuvo. Juose, kaip

¹ Apie D. Kleiną, K. Sapūną, T. Šulcą ir kitus kalbinių ir etnografinių veikalų autorius, panaudojusius tautosaką, žiūrėk platėliau: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės. Paruošė Jurgis Lebedys. V., 1956, p. 505–517.

rodo spėjamas D. Kleino žodyno nuorašas², tenkintasi suradus vokiškiems žodžiams lietuviškų atitikmenų, o vartosenos pavyzdžių, frazeologijos dar nedėta. Tautosaka pirmuosiuose žodynuose pasirodė, kaip galima spręsti iš vadinamojo Krauzės žodyno, lyg nežymus priedas paskutiniame ar paskutiniuose puslapiuose. Kadangi liaudis labai mėgo priežodžius ir patarles, tai dvasininkai, nuolat juos girdėdami ir norėdami atsiminti, turėjo užsirašinėti.

Tautosakai kelias į žodynus atsivėrė, tik plečiantis leksikografiniam darbui. Kai žodynai ėmė išaugti iš žodžių rinkinių su kitos kalbos atitikmenimis į plačios apimties frazeologinius žodynus, smulkioji tautosaka galėjo pasidaryti jų sudedamąja dalimi. XVII a. leksikografai, būdami dvasininkai, turėjo prieš akis religinės literatūros reikalus. Svarbiausias jiems iškilęs uždavinys buvo visos biblijos žodyno sudarymas. Daug buvo kalbama apie naują biblijos vertimą arba senojo – J. Bretkūno vertimo redagavimą. Tam tikslui ir turėjo būti paruoštas stambus žodynas. Apie tokį žodyną svajojo T. Šulcas, tokio norėjo T. Lepneris, tokį rašė F. Pretorijus. Kaip spėjama, laimingai išlikęs didžiulis „Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas“ (Clavis Germanico-Lithvana) ir yra F. Pretorijaus žodynas, rašytas apie 1675 m. Nors jame dominuoja religinė frazeologija, bet autorius, rinkdamas sinonimus, klausosi gyvosios kalbos balso, duoda ir iš jos pavyzdžių – priežodžių ir mįslių. Jie sudaro dar nežymią žodyno frazeologijos dalį, bet užtat jo gale pridedamas ištisas jų rinkinėlis – apie 90. Šis žodynas – stambiausias D. Kleino mokyklos leksikografinis darbas. Jis rodo jau padidėjusį domėjimąsi smulkiąja tautosaka, jos rinkinėlių sudarinėjimą.

Pažymėtinas reikšmingas šio laikotarpio kalbinių darbų bruožas – jų platesnis užmojis, nesiribojimas siaurais religiniais interesais. Pavyzdžiui, D. Kleino bendradarbis J. Hurltelijus (miręs 1666 m.), Ragainės kunigas, bandė įrodinėti tariamą lietuvių kalbos giminystę su hebrajų kalba ir savo žodyne dalį lietuviškų žodžių kildino iš hebrajų kalbos³. J. Partacijus, Laukiškos kunigas (miręs 1646 m.), įrodinėjo lietuvių kalbos giminystę su graikų kalba ir daugiau kaip 400 lietuviškų žodžių buvęs iš jos išvedęs⁴.

Taip pat pažymėtinas kalbinių darbų autorių domėjimasis etnografiniais dalykais, senojo tikėjimo liekanomis, glaudus jų ryšys su etno-

² Saugomas LTSR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje.

³ Lepner Th. Der Preusche Littauer. Danzig, 1744, S. 105.

⁴ Ten pat, p. 106.

grafais. Sakysim, D. Kleino gramatikoje pavyzdžių tarpe figūroja *Deiwe, zemyne* (p. 61), o K. Sapūno – T. Šulco gramatikoje – *Kaukas, Gabwartas, Gabjaujis* (p. 24). D. Kleinas savo giesmyne (1666) įdeda Verdainės kunigo V. Martinijaus kreipimąsi į lietuvių liaudį, iš kurio matyti domėjimasis ne tik senąja mitologija, bet ir liaudies buitimi, papročiais, dainomis. Žymiausi šio laikotarpio etnografai – T. Lepneris ir M. Pretorijus – buvo artimai susiję su kalbininkais. T. Lepneris buvo vedęs vieno iš artimiausių D. Kleino bendradarbių – M. Švobos seserį, naudojosi J. Hurtelijaus žodynu. Žinomi bičiuliški M. Pretorijaus santykiai su T. Šulcu. Savo lietuviškame eilėraštyje, pridėtame prie K. Sapūno – T. Šulco gramatikos, M. Pretorijus pastarąjį vadina kūmu. Tie ryšiai stiprino kalbininkų įtaką etnografams ir etnografų kalbininkams.

Domėjimasis etnografiniais dalykais Prūsijoje prasidėjo gana seniai. Jo užuomazgų randame istoriniuose veikaluose, kronikose. Jį sustiprino humanizmas ir reformacija. Reformacijos skelbėjai susidūrė su daugybe senojo tikėjimo liekanų, kurios patraukė jų dėmesį ne tik kaip kuo greičiausiai išnaikintinas dalykas, bet ir kaip savotiška įdomybė, su kuria reikėjo supažindinti ir kitus. Nemažą pasisekimą XVI a. turėjo knygelė apie sūduvius – jų dievus, aukojimo ceremonijas, pagoniškus papročius, taip pat J. Maleckio „Laiškas apie senųjų prūsų aukojimą ir stabmeldystę“. Istorikai naudodavo medžiagą iš gyvo šaltinio, liaudies papročių. Tokiu keliu ėjo ir J. Bretkūnas savo istoriniame veikale. XVII a. pradžioje (1621) pasirodė E. Vagnerio „Lietuvių gyvenimas ir papročiai Prūsijoje“, kur dabartis buvo jau tiesioginio dėmesio objektas.

XVII a. viduryje ir antroje pusėje, ryšium su kalbinio darbo intensyvėjimu ir pastangomis pakelti religinę literatūrą, žymiai padidėja domėjimasis etnografiniais dalykais, liaudies buitimi, papročiais, o tuo pačiu ir tautosaka. Smulkioji tautosaka imama naudoti kaip priemonė nacionalinėms liaudies savybėms apibūdinti.

Pirmasis plačiau aprašė lietuvių gyvenimą, buitį ir papročius T. Lepneris „Prūsų lietuvyje“ (1690). Stengdamasis duoti išbaigtą lietuvių paveikslą, ryškiau apibūdinti jo dvasines savybes, sąmojingumą ir išmintį, T. Lepneris įdeda smulkiosios tautosakos – priežodžių ir mįslių. Tautosaką etnografinėi lietuvių charakteristikai panaudoja ir J. A. Brandas („Kelionė <...>“ 1674). Nemokėdamas lietuvių kalbos ir palyginti trumpą laiką Lietuvoje tebuvęs, pats J. A. Brandas jokiū būdu negalėjo jos užrašyti. Ji pateko į jo kelionės aprašymą greičiausiai iš kurio kunigo

rankų. Tai rodo, kad domėjimasis tautosaka XVII a. antroje pusėje nebuvo retas reiškinys.

Didžiai reikšminga etnografinės medžiagos rinkimo istorijoje buvo M. Pretorijaus, J. Bretkūno vaikaičio, veikla. Savo senelio pavyzdžiu jis iš pat jaunystės su užsidegimu rinko istorinę etnografinę medžiagą. Jį daugiausia domino senojo tikėjimo liekanos, jų atgarsiai liaudies papročiuose, pasakojimuose. Savo darbu patraukė kitus, ir apie jį susidarė būrelis senybių mėgėjų ir tyrinėtojų. M. Pretorijus su meile žiūrėjo į liaudį, su užuojauta stebėjo jos vergišką gyvenimą, apgailestavo senųjų prūsų palikuonių – lietuvių likimą. Savo surinktą medžiagą jis sukaupe „Prūsijos idomybėse“ (*Deliciae Prussicae*). M. Pretorijus pirmasis ėmė idealizuoti lietuvių kalbą, keldamas jos žodingumą, skambumą, grakštumą, lietuvių sąmojingumą. Jis pirmasis bandė atskleisti smulkiojoje lietuvių tautosakoje slypinčią kūrybinę liaudies galią, grožio pajautimą, išmoningumą. Parodė konkretų priežodžių ryšį su gyvenimu, jų pritaikymą įvairiais atvejais, skirtingą prasmę.

Taigi XVII a. viduryje prasidėjęs domėjimasis tautosaka tolydžio plėtėsi, stiprėjo. Smulkioji tautosaka XVII a. antroje pusėje jau įėjo į kalbinius ir etnografinius darbus. Etnografiniuose veikaluose jai skiriama viena iš pagrindinių vietų, bet kalbiniuose ji dar nepasidarė esminė naudojamos medžiagos dalis. Kitokį vaizdą matome XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmoje pusėje.

* * *

XVII a. pabaigoje prasideda naujas etapos rinkimo ir panaudojimo istorijoje. Šiuo metu žymiai padidėja domėjimasis tautosaka, ypač kalbos reikalui. Akstinas vis daugiau leisti į tautosaką buvo paaštrėjęs literatūrinės kalbos klausimas, stiprėjęs nepasitenkinimas nutolusia nuo gyvosios, užteršta svetimybėmis bažnytinių raštų kalba.

Tas nepasitenkinimas ryškiausiai pasireiškė pirmu kalbiniu ginču, įsiliepsnojusiu XVIII a. pradžioje. Ginčo mastą rodo tai, kad buvo išspausdintos bent trys poleminės brošiūros – traktatai: viena M. Merlino, dvi jo priešininkų – Jokūbo Perkūno ir Jono Keimelio, o kitos leidžiamos per rankas⁵. Kadangi iš tų brošiūrų lig šiol tėra surasta viena – M. Merlino „Pirmasis lietuvių kalbos principas“ (*Principium prima-*

⁵ Pisanski G. Ch. *Commentatio historico-critica de Tribus linguis Regno Prussiae vernaculis*. Regiomonti, 1767, p. 22–23.

rium in lingua Lithvanica)⁶, – o apie kitas tėra maža žinių, ne visi to ginčo klausimai yra paaiškėję.

Kadangi ginčas jau ėjo 1702 m.⁷, galima manyti, jog tiesioginis akstinas jam kilti greičiausiai buvo „Naujo testamento“ pasirodymas 1701 m. Nors D. Kleino pastangos ugdyti literatūrinę kalbą, pakelti religinių raštų kultūrą ir turėjo teigiamą įtaką, bet toliau jo nurodytu keliu nebuvo pažengta, ir „Naujas testamentas“ toli gražu nepatenkino pažangesniųjų dvasininkų reikalavimų. Pagrindinis ginčo klausimas buvo, kaip kalbėti ir rašyti liaudžiai: ar paprasta, kasdieniška kalba, ar „išdailinta ir pataisyta“⁸ (mums dabar neaišku kaip). M. Merlinas reikalavo imti literatūrinės kalbos pagrindu gyvąją liaudies kalbą, ypač tautosaką, pašalinti svetimybės. Jo priešininkų pozicija, – kaip jie suprato kalbos dailinimą ir taisyką, – nėra dar paaiškėjusi.

Nepervertinant šio ginčo reikšmės, kadangi jo dalyviai turėjo prieš akis religinės literatūros reikalus, vis dėlto pabrėžtinas jo progresyvus pobūdis. Jame atsispindėjo nepasitenkinimas ir protestas prieš primetamą liaudžiai žargoninę kalbą ir reikalavimas grynos, gražios literatūrinės kalbos. Ginčas iškėlė kalbos klausimus, padarė juos viešų ir privačių svarstymų, polemikos objektu. „Tada tai pradėta iš tikrųjų ginčytis dėl lietuviškų žodžių ir nusakymo būdų, kadangi Tilžė, Ragainė, Įsrutis, Gumbinė ir beveik kiekviena vieta norėjo geriausiai lietuviškai kalbėti, mokėti ir kitiems nurodinėti“, – rašė, apibūdindamas šį ginčą ir M. Merlino reikšmę, Įsruties kunigas J. F. Fokas 1716 m.⁹ Tiesioginė konkreči šio ginčo išdava buvo pirmoji lietuvių kalba pasaulietinio turinio knyga – Ezopo pasakėčių vertimas (1706) ir P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“. Ne be reikšmės jis buvo ir J. Brodovskiui, didžiausiam lietuvių XVIII a. leksikografui.

Ginčo dalyviai ir jų šalininkai sudarinėjo tautosakos, ypač smulkiosios, rinkinius. M. Merlinas (1641 – 1708), nuo 1670 m. dirbęs lietuviškoje srityje (Įsrutyje, Gumbinėje) ir kalbos išmokęs iš liaudies, kuri, jo pasakymu, buvusi jo žodynas ir gramatika, ragino rinkti liaudies dainas, priežodžius, posakius, idiomatiką. Žadėjo pats išleisti, jei dar gyvensiąs,

⁶ Jonikas P. Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje. – „Archivum Philologicum“. K., 1937, VI, p. 74–83.

⁷ Ruhig Ph. Betrachtung der Littauischen Sprache <...> Koenigsberg, 1745, S. 3.

⁸ Pisanski G. Ch. Commentatio historico-critica <...> p. 22.

⁹ Ten pat, p. 23.

mažą rinkinėlį lietuvių kalbos idiomatinių posakių, kurių nėra gramatikoje ir kurių negalima išversti į vokiečių kalbą pažodžiui, neiškreipus lietuvių kalbos¹⁰. M. Merlinas mini ir savo priešininko Jokūbo Perkūno (1665–1711), Valtarkiemio kunigo, priešodžių rinkinį, pabrėždamas jo vertingumą¹¹. Rinko tautosaką ir Ezopo pasakėčių vertėjas J. Šulcas. Bet nė vienas tų rinkinių nebuvo išleistas.

Iš to laikotarpio yra išlikęs tik vienas nepilnas anoniminis smulkiosios tautosakos rinkinys¹². Rankraštis (iš viso 40 lapų) blogai išsilaikęs: be pradžios ir pabaigos, sudulėjęs, aptrintas, suteptas, nutrupėjusiais kampais, ir todėl buvo konservuotas. Tai rinkinys priešodžių, patarlių, posakių ir mįslių, surašytų alfabeto tvarka pagal pirmąjį žodį dviem skiltim, paliekant tarpus naujiems įrašyti. Jame trūksta – priešodžių A–D (pradžios), K–R, mįslių R–Ž.

Kada ir kieno rinkinys sudarytas, jokių tiesioginių žinių nėra. Dėl rankraščio parašymo laiko yra pareikšta tokia nuomonė: „Sprendžiant iš popieriaus filigrano ir iš lietuviškojo rašto braižo, spėjama, kad rankraščio data svyruoja tarp XVII a. pabaigos ir XVIII a. pirmojo ketvirčio“¹³. Kai kurių, kad ir netiesioginių, duomenų rinkinio sudarymo laikui nustatyti duoda pats rankraštis.

Išlikusioje rankraščio dalyje yra 573 įrašai, kurių keli kartojasi po du kartus. Jų tarpe yra keliolika bibliinių sentencijų ir pasakymų (vienur nurodyta atitinkama biblijos vieta, kitur ne). Šie tekstai, aišku, yra imti iš leidinių, kuriuose jie buvo išversti. Jie iš naujo galėtų būti versti tik nesutinkant su senuoju vertimu. Bet tuo atveju būtų tai vienu, ar kitu būdu pažymima, atspindėtų. Palyginus rinkinio biblines sentencijas ir pasakymus su biblijos ir jos dalių leidimais lietuvių kalba, paaiškėja, kad rankraščio autorius nesinaudojo nei 1701, nei 1727 m. „Naujo testamento“ leidimu, nei 1735 m. biblija. Jis nesinaudojo taip pat B. Vilento (1579) ir L. Zengštoko (1612) „Evangelijomis bei epistolomis“, J. Rėzos „Psalteriu“ (1625), o ėmė šiuos tekstus iš D. Kieino „Lietuvių kalbos gramatikos“ (1653) ir jo lietuvių kalbos vadovėlio (Compendium Litvanico-Germanicum <...> 1654). Kai kurie iš tų tekstų įvairiuose minėtuose

¹⁰ Jonikas P. Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje. – „Archivum Philologicum“. K., 1937, VI, p. 81–82.

¹¹ Ten pat, p. 82.

¹² Saugomas LTSR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (sign. 1. LR–I).

¹³ Abramavičius V. Restauruotas lietuviškosios raštijos paminklas. – „Literatūra ir menas“, 1953, Nr. 6.

leidiniuose skiriasi tik rašyba, bet ir tokiais atvejais aišku, kad jie imti iš D. Kleino, nes paprastai atitinka raidė į raidę (pavyzdžiui, *Géras Médís géraq Waiſu atneß* Mat. 7, p. 4b, Compendium p. 107; taip pat ištraukos iš 11-tos ir 147-tos psalmės p. 29b, Compendium p. 108, 109). Tad išeitų, kad anoniminis rinkinys sudarytas po 1654 m. ir prieš 1701 metus. Įtikimiau būtų manyti, kad jis sudarytas XVII a. pabaigoje, nes jokių duomenų nėra, kad kas anksčiau būtų stambesnę smulkiosios tautosakos rinkinį turėjęs. Tačiau drauge pabrėžtina, kad šie religiniai tekstai parašymo laiko nepadeda galutinai nustatyti, nes rinkinio sudarytojas galėjo būti didelis D. Kleino gerbėjas ir jo koreguotus religinių tekstų vertimus laikyti geriausiais.

Pažymėtina dar, kad rinkinys sudarinėtas per ilgesnį laiką. Didžioji jo dalis surašyta vienu metu – vienodu rašalu ir plunksna, matyt, perkeltant iš ankstesnio rinkinėlio, o paskui papildinėta. Papildymų yra rašyta ir žymiai vėliau – kita ranka. Visi tekstai, imti iš D. Kleino gramatikos ir vadovėlio, įtraukti ne pačiu pirmuoju įrašymu, bet vėliau tamsėlesniu rašalu ir kiek ryškėlesne rašysena. Taigi įrašymo atžvilgiu jie nėra seniausi. Iš D. Kleino paimti ne tik religiniai tekstai, bet ir kai kurie labai paprasti pasakymai, pavyzdžiui: *Iem pabégus* (p. 8a, Compendium p. 110), *Wandenimi pawirs* (p. 28a, Compendium p. 109), *Wadinte wadinnau* (p. 27a, Compendium p. 110). Panašių yra ir rinkinio sudarytojo paties užrašytų, nesančių D. Kleino gramatikoje ir vadovėlyje, pavyzdžiui: *Serga Iedromis* (p. 17 b), *Stogą Sudailýt* (p. 18b), *Sžunnes Soloja* (p. 22a). Jie rodytų, kad rinkinio sudarytojui rūpėjo ne tik smulkioji tautosaka, bet ir paprasta frazeologija, gal būt, kaip medžiaga žodynui. Todėl galima būtų spėti, kad čia yra minėtasis Jokūbo Perkūno, kuris rašė ir žodyną, priežodžių rinkinys. Bet šiam spėjimui tvirtčiau pagrįsti trūksta duomenų.

Kai kas linkęs manyti, kad šis rinkinys sudarytas J. Brodovskio¹⁴, kuris jį sunaudavo savo žodynui. Bet šią galimybę, atrodo, bus tikslingiau aptarti, susipažinus su duomenimis apie J. Brodovskį ir jo žodyną, kuriame išliko didžiausias smulkiosios tautosakos rinkinys XVIII amžiuje.

Apie Jokūbą Brodovskį tėra labai maža žinių. Vienas svarbiausių šaltinių jo biografijai yra įrašas Karaliaučiaus universiteto matrikulų

¹⁴ Jonynas A. Kai kurie aktualūs tarybinio tautosakos mokslo klausimai. – „Pergalė“, 1955, Nr. 7, p. 100.

knygose 1710 m. balandžio mėn. 24 d. (Nr. 51): „Brodowski Jac., Goldap. Pruss., iur., gratis“ (Brodovskis Jokūbas, iš Geldapės, prūsas, prisiekė, nemokamai)¹⁵. Iš jo paaiškėja, kad J. Brodovskis buvo kilęs iš Geldapės (Geldupės)¹⁶ miesto ar jo apylinkių, kad tada turėjo ne mažiau kaip 15 metų (jaunesniems nebuvo leidžiama prisiekti), vadinasi, buvo gimęs prieš 1695 metus, ir kad buvo visai neturtingas, nes priešingu atveju nebūtų jo priėmę be imatrikuliacijos mokesčio. Nuo mokesčio kar-tais įsimatrikuliuojantieji būdavo atleidžiami ir dėl tėvų nuopelnų, bet apie tai paprastai būdavo pažymima. Matrikulų knygose yra dar vienas reikšmingas įrašas prie J. Brodovskio ir drauge su juo imatrikuli-uotųjų (NN 51 – 57): „ex schola Palaeopolitana“ (iš Senamiesčio¹⁷ mokyklos). Taigi J. Brodovskis stojo Karaliaučiaus universitetan, baigęs Senamiesčio mokyklą, vieną iš trijų lotyniškųjų Karaliaučiaus gimnazijų, ruošiančių universitetan.

Matrikuluose J. Brodovskis pavadintas prūsu. Bet apie jo tautybę tai nieko aiškaus nepasako: prūsu buvo vadinamas kiekvienas, kilęs iš Prūsijos. Pavyzdžiui, ir Kristijonas Donelaitis imatrikuliuojant pava-dintas prūsu (Boruss.)¹⁸. Nėra jokių duomenų, kad jis būtų lietuvis. Geldapė, ypač jos apylinkės, XVII ir XVIII amžiuje buvo dar lietuvių gyvenamos, bet jau mišriai. Iki XVIII a. pabaigos pamaldos joje buvo laikomos lietuvių, vokiečių, ir lenkų kalbomis¹⁹. Maro metu 1709 – 1710 m. miestas labai ištuštėjo²⁰. 1732 m. į jį buvo atkelta 117 zalcbur-giečių. Tada jame buvo 1484 gyventojai. J. Brodovskis buvo valstietis ar miestietis, bet ne kunigo ar mokytojo (precentoriaus) sūnus.

J. Brodovskiui mokantis Senamiesčio mokykloje, ėjo kalbinis ginčas, buvo leidžiamos poleminės brošiūros, išėjo pirmoji pasaulietinė lietuvių kalba knyga. Tai greičiausiai ir paskatino jį giliau susidomėti lietuvių kalba, tautosaka, atsidėti vėliau kalbiniam darbui. Dėl maro epidemijos vien 1709 m. išmirė Karaliaučiuje 18000 gyventojų ir susidarė nepalankios sąlygos studijoms. Gal tai neigiamai atsiliepė ir J. Brodovskio išsimoks-

¹⁵ Erl er G. Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Leip-zig, 1911–1912, II, S. 264.

¹⁶ J. Brodovskio žodyne rašoma *Galdāpe* (p. 593).

¹⁷ Senamiestis – Altstadt (graikiškai Palaeopolis) – vienas iš trijų Karaliau-čiaus miestų.

¹⁸ Erl er G. Die Matrikel <...> II, S. 368.

¹⁹ Sch roe der Beschreibung der Stadt Goldap. – „Preussisches archiv“, 1791, S. 97, 98.

²⁰ Sch roe der Chronik der Stadt Goldapp. – „Preussische Provinzial-Blaet-ter“, 1832, VII, S. 438.

linimui, kurį G. Ostermejeris vadina vidutinišku²¹. Atrodo, kad jis studijavo iki 1713 m., nes nuo tada iki mirties (1744) buvo Trempuose precentorium – mokytoju²².

Trempai – bažnytkaimis buvusiame Darkiemio apskrityje. Parapija labai nukentėjo maro epidemijos metu – išmirė daugiau kaip pusė gyventojų. Bet ji ir XVIII a. pabaigoje dar buvo lietuviška. Bažnytkaimyje buvo tolimos praeities paminklų. Bažnyčia stovėjo ant kalnelio, kur kadaise buvo senovinis kapinynas. Kasant bokštui pamatus XVII a. pabaigoje, buvo rastos kelios urnos ir žalvarinis vainikas²³, kuris vėliau saugotas bažnyčioje. Būdinga, kad Trempų parapijoje apie pusę gyventojų buvo ne baudžiauninkai, bet laisvi, ir kad kai kuriuose dvaruose visai jų nebebuvo, o naudotasi samdomuoju darbu²⁴.

Trempų kunigų tarpe buvo Baltramiejus Vilentas, rašytojo Baltramiejaus Vilento, Mažvydo bendradarbio, sūnus, Jonas Partacijus, tyrinėjęs lietuvių kalbos giminytę su graikų kalba. Tai irgi galėjo turėti tam tikro poveikio J. Brodovskiui.

J. Brodovskiui teko 15 metų gyventi ir dirbti prie klebono O. F. Fidlerio, tilženo, studijavusio Karaliaučiuje. Klebonas išplėtė ūkį, išnaudodamas situaciją po maro: arė ne tik bažnyčiai priklausančią žemę, bet ir tuščias bažnytkaimio ir gretimų kaimų (kai kurie jų buvo ištiesai išmirę) žemes, šienavo pievas, augino ir penėjo gyvulius, varė degtinę. Taip atsidėjęs ūkiui, jis mažiau laiko skirdavo savo, kaip dvasininko, pareigoms ir net krikšto knygoje palikdavo daug tuščių vietų, atidėdamas gimusiųjų įrašymą vėlesniam laikui, o paskui užmiršdamas. Reikia manyti, kad jis ir J. Brodovskiui užkraudavo daugiau pareigų, ypač nepelningų. Po O. F. Fidlerio mirties (1729) vienerius metus Trempuose nebuvo kunigo, ir, suprantama, J. Brodovskiui teko daugiau įvairių pareigų atlikinėti. Antrasis jo klebonas buvo J. S. Hasenšteinas, o trečiasis G. L. Miulenkampfas (nuo 1736 m.), studijavęs Halėje, mokėsis ten lietuvių kalbos ir susidraugavęs su V. Haku, lietuvių kalbos docentu.

²¹ Ostermeyer G. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen (...). Königsberg und Leipzig, 1780, S. XXXVI.

²² Nesselmann G. H. F. Wörterbuch der Littauischen Sprache. Königsberg, 1851, S. VI.

²³ Ostermeyer [G.]. Historische Nachrichten vom Trempenschen Kirchspiel. – „Preussisches Archiv“, 1793, II, S. 521.

²⁴ Ten pat, p. 523–524. Ir toliau žinios apie Trempus imtos iš to paties G. Ostermejerio straipsnio.

J. Brodovskis Trempuose, būdamas precentorium – vaikų mokytoju mokykloje prie bažnyčios, turėjo neblogą butą su ūkiniais trobesiais, 4 margus (apie 1 ha) žemės ir gaudavo 112 florenų (klebonas gaudavo 200 fl.) pinigais, trupučiuką iš bažnyčioje surenkamų pinigų, pusę klebono kalėdos dydžio, dar kiek javų ir šieno. Be to, gaudavo dar kiek už pasitaikančias sutuoktuves, palaidojimus, krikšto ir konfirmacijos ceremonijas.

Visą laisvą nuo tiesioginių pareigų laiką J. Brodovskis, gyvendamas Trempuose, skyrė lietuvių kalbai, kurią jis labai mylėjo, kaip liudija G. Ostermejeris, buvęs po jo mirties precentorium, o paskui kunigu Trempuose²⁵. „Jis anksti pradėjo sudarinėti šios [lietuvių] kalbos žodyną ir dirbo prie jo apie trisdešimt metų. Kadangi lietuviai, su kuriais jis nuolat bendravo, be jo paties kalbos mokėjimo, buvo vieninteliai jo mokytojai, tai jis visuomet turėdavo su savim rašomąją lentelę, kad, išgirdęs ką nors sau nežinoma, tuojau galėtų užsirašyti ir paskui namuose įtraukti“²⁶. G. Ostermejeris pabrėžia jo nepailstamą uolumą ir pasiaukojamą atsidėjimą šiam darbui. Nesigailėdamas vargo, jis kartais dėl vieno žodžio ar posakio keliaudavo kelias mylias.

Tokio įtempto darbo rezultatas buvo stambus dviejų dalių žodynas: lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių kalbų. Spėjama, kad pirma buvo parašyta vokiškai lietuviškoji jo dalis²⁷, laimingai išlikusi, nors ir neištisa, ligi mūsų dienų ir dabar saugoma Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (signat. 15. LR – IV). Jos yra išlikęs titulinis puslapis, bet trūksta pirmųjų 38 autoriaus numeracijos puslapių – pratarinės ir A raidės dalies (prasideda žodžiu *Abtilgen die Gesetze* (<...>)) ir pabaigos (baigiasi 1050 puslapiu, žodžiu *Scharwerker Baudziauninkas, ke. Baudziawiβkis Antrinink's*). Kaip matyti iš G. H. F. Neselmano apgailestavimo²⁸, jų trūksta jau seniai. Anų laikų papročiu, žodynas turi ilgoką antraštę, trumpai nusakančią jo pobūdį ir paskirtį:

Vokiečių – lietuvių ir lietuvių – vokiečių kalbų žodynas, kuriame yra tiek biblijos Senojo ir Naujojo testamento žodžiai, tiek namų

²⁵ Ostermeyer G. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen (<...> 1780, S. XXXVI.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Schleicher [A.]. Lituanica. – „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe“. Wien, 1853, XI, S. 87.

²⁸ Nesselmann G. H. F. Wörterbuch der Littauischen Sprache. Königsberg, 1851, S. VI.

apyvokos žodžiai, taip pat daugiau kaip du tūkstančiai lietuviškų priešodžių ir daugiau kaip šimtas mįslių ir kuris tuo būdu yra jei ne visiškai pilnas, tai bent gana išsamus. Visa tai vien dievo garbei ir lietuvių kalbos mylėtojų labai dideliu vargu ir atsidėjimu sulasė.

Jokūbas Brodovskis, Trempų precentorius.

Antroji žodyno dalis (lietuviškai vokiškoji) neišliko. Ji buvo žymiai mažesnė už pirmąją — iš viso 461 puslapis, — bet neabejotinai didesnė už spausdintų XVIII a. žodynų (V. Hako, P. Ruigio, K. G. Milkaus) lietuviškai vokiškąsias dalis. Antrosios dalies antraštė panaši, kaip ir pirmosios, tik joje dar buvo pažymėta, kad žodynas skiriamas norintiems lietuvių kalbos pramokti, ir paminėtos nemažos autoriaus išlaidos jį ruošiant²⁹.

Tiek išlikusioji, tiek neišlikusioji žodyno dalis buvo nebe pirmoji jo redakcija, nors ir joje yra dar gana daug papildymų. J. Brodovskis čia gausiai panaudojo 1735 m. biblijos leidimą lietuvių kalba, tur būt, turėdamas po ranka biblijos vertimo į vokiečių kalbą konkordancus kaip pagalbinę priemonę, nes kitaip, atrodo, jam būtų buvę stačiai neįmanoma sužymėti, kaip kuris vokiškas žodis įvairiose biblijos vietose lietuviškai išverstas. Todėl reiktų manyti, kad išlikusioji žodyno dalis (vokiškai lietuviška) yra rašyta apie 1740 m. Antroji dalis (lietuviškai vokiška), kaip spėja A. Šleicheris, buvo rašyta vėliau už pirmąją, ne taip rūpestingai, turėjo daugiau papildymų, priešodžiai ir mįslės joje buvę cituojami labai dažnai tik pagal pirmuosius žodžius³⁰. J. Brodovskis norėjo toliau savo darbą tobulinti. Jis buvo pradėjęs vokiškai lietuviškąją dalį iš naujo švariai perrašinėti, bet mirtis sutrukdė jam tai iki galo atlikti³¹. Ta paskutinė nebaigta redakcija nėra išlikusi, niekas, be G. Ostermejerio, jos daugiau net nepaminėjo.

Savo žodynu J. Brodovskis baigia senąją leksikografiją ir padeida pagrindus naujajai. Su senaisiais žodynininkais jį sieja pirmenybės suteikimas biblinei leksikai ir frazeologijai. Išsamiai panaudodamas 1735 m. biblijos vertimą, jis tęsia senąją leksikografiją ir ją baigia. Bet biblija J. Brodovskis anaip tol neapsiribojo. Savo žodyną jis skyrė lie-

²⁹ Schleicher [A.]. Lituanica. — „Sitzungsberichte <...>“ 1853, XI, S. 86.

³⁰ Ten pat, p. 86—87.

³¹ Ostermeyer G. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen <...> 1780, S. XXXVI.

tuvių kalbos mylėtojams, norėjo, kad jis būtų pilnas, išsamus, apimtų liaudies gyvenimą ir buitį. Dėl to jis su tokiu atsidėjimu ir rinko medžiagą iš gyvojo šaltinio – liaudies kalbos. Tuo savo domėjimusi gyvą šnekamąją kalbą ir gausiu jos panaudojimu J. Brodovskis ir yra naujos leksikografijos pradininkas. Itin reikšmingas jo vaidmuo ir tautosakos panaudojimo atžvilgiu.

J. Brodovskis pirmasis tiek gausiai panaudojo smulkiają tautosaką kaip geriausią frazeologinę medžiagą. Pažymėdamas žodyne panaudotą jos kiekį antraštėje, tuo pačiu pabrėžė savo skirtą jai dėmesį, laikė gausų jos panaudojimą viena iš pagrindinių savo žodyno vertybių. J. Brodovskį turime pagrindo laikyti vienu iš pirmųjų tikrųjų tautosakos rinkėjų ir mėgėjų. Jis užrašinėjo smulkiają tautosaką visą, kurią girdėjo, neatrinko „geros“. Panaudojo, atrodo, visą, kurią turėjo. Bet pažymėtina, kad išlikusioje žodyno dalyje jos yra žymiai mažiau, negu pažymėta antraštėje. Atrodo, kad jos mažiau tebuvo ir visame žodyne.

Kyla klausimas, ar J. Brodovskis pats surinko visą panaudotą žodyne medžiagą, ar jis naudojosi ir kitų darbais. G. Ostermejeris, kalbėdamas apie mitologinių vardų J. Brodovskio žodyne autentiškumą, pabrėžė, kad jis viską yra užrašęs, kaip girdėjo, nežiūrėdamas į joki senesnį rašytoją, kurių jam visiškai trūkę³². Tačiau V. Manhartas yra pareiškęs pagrįstą nuomonę, kad tie mitologiniai vardai imti iš M. Pretorijaus ankstesnės „Prūsijos įdomybių“ redakcijos³³. G. Ostermejeris taip pat tvirtina, kad J. Brodovskis neturėjęs ryšių su Pil. Ruigiu, kad jie nežinoję vienas apie kito darbą (žodyną). Tai, atrodo, teisinga. Bet J. Brodovskis yra naudojęs kai kuriuos senesnius žodynus, pavyzdžiui, XVII a. „Vokiečių – lietuvių kalbų žodyną“ (Clavis Germanico – Lithvana). Tuo lengva įsitikinti, palyginus žodžio *Heller* aiškinimą abiejuose žodynuose (J. Brodovskio p. 660 – 661, CGL I 889). Dalį šio aiškinimo J. Brodovskis ištiesai nurašė, dalį parafrazavo, atitinkamai pakeisdamas senesnius cituojamus leidinius („Evangelijas bei epistolas“) naujais („Nauju testamentu“). Tačiau pažymėtina, kad J. Brodovskis šiuo žodynu naudojosi tik kaip pagalbine priemone. Jeigu kai kurių žodžių aiškinimas ir frazeologiniai pavyzdžiai yra panašūs ar net labai artimi,

³² Ostermeyer G. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen <...> 1780, S. XI.

³³ Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936, S. 610–611.

tai daugelio visai skirtingi. G. H. F. Neselmannas teigia, kad J. Brodovskis lietuviškai vokiškajai savo žodyno daliai naudojęs V. Hako žodyną³⁴. Tai visai galimas dalykas. Atrodo, kad jis naudojo ir D. Kleino gramatiką, gal ir K. Sirvydo žodyną.

Kaip jau minėta, J. Brodovskis panaudojo savo žodynui ir anoniminių priežodžių ir mįslių rinkinį. Kadangi jo panaudojimas gali padėti nušviesti klausimą, ar J. Brodovskis buvo rinkinio sudarytojas, ties juo sustotina kiek plačiau.

Rinkinio tekstus J. Brodovskis dažniausiai įdėdą į žodyną be jokių pakeitimų ar tik nežymiai keisdamas rašybą. Tai rodytų, kad rinkinys jam buvo labai patikimas šaltinis. Vienoje vietoje (p. 304), sutrauktai paminėjęs mįslių pasakos pradžią („Jaunas lietuvis vaikas, kuris nori vesti“) ir jos ištiesai neįtraukdamas, jis tiesiog nurodo į rinkinį: „Vide hievon in Proverbiis ganz zu letzt“ (žiūrėk apie tai Priežodžiuose pačioje pabaigoje)³⁵. Iš to galima spręsti, kad rinkinys buvo jo nuosavybė – vienas iš pagrindinių šaltinių žodynui.

Bet ne visuomet atitinkami rinkinio ir žodyno tekstai yra tapatūs, pasitaiko ir žymesnių skirtumų. Kai kurie priežodžiai rinkinyje yra be paaiškinimo, o žodyne su paaiškinimu. Pavyzdžiui, rinkinyje yra priežodis *Szillais bafa Trakais nūoga* (p. 21a). Žodyne pradžioje buvo irgi taip pat parašyta, bet vėliau sukeista žodžių tvarka, pridėti dar du žodžiai *wadžios tawe* ir vokiškas paaiškinimas. Žodyne ištaisosomos rinkinio klaidos, pavyzdžiui, *ant Liemôs Galwa* (p. 33b) = *ant Liemens Galwa* (p. 908). Pasitaiko atvejų, kai žodyne pridedamas kaip paaiškinimas antras žodis – sinonimas ar gretiminė lytis, kurios nebuvo rinkinyje, pavyzdžiui: <...> *Szû Képeni pagaus* (p. 8b) = *Szû Kepeni (Kepfni) pagáus* (p. 424). Vienu atveju pakeista ir priežodžio forma: rinkinyje – *Gul Wilkas, džûsta, téka Wilkas tunka* (p. 7a), žodyne – *Gul Wilkas dziufsta Wilkas, téka Wilkas, tunka Wilkas* (p. 213). Tačiau, apskritai imant, tie visi pakeitimai yra nežymūs. Jais remiantis, negalima daryti išvados, kad J. Brodovskis nebuvo rinkinio sudarytojas. Jie tik rodo kruopštų, sąžiningą žodyno autoriaus darbą, pastangas išaiškinti neiškius dalykus, patikslinti netikslumus ir greičiau kalbėtų už tai, kad jis ir yra rinkinio sudarytojas.

³⁴ Nesselmann G. H. F. Wörterbuch der Littauischen Sprache. Königsberg, 1851, S. VI.

³⁵ Ši mįslių pasaka kaip tik ir yra įdėta rinkinyje pačioje priežodžių pabaigoje, prieš mįslės (p. 32b – 33a). Žr. BM VIII.

Nors ir negalima nustatyti, kiek smulkiosios tautosakos J. Brodovskis paėmė iš kitur, nes ne visas priežodžių ir mįslių rinkinys yra išlikęs, vis dėlto galima teigti, kad žodyno autorius tuo rinkiniu nesiribojė. Norint tuo įsitikinti, užtenka palyginti rinkinio tautosaką, prasidedančią, pavyzdžiui, raide *E*, kuri visa yra išlikusi, su žodyno tautosaka, prasidedančia raide *E*. Rinkinyje nėra priežodžių apie edelmoną, apie dvaro gyvenimą (iš *D*). Iš to būtų galima daryti išvadą, kad aštriausi socialiniu atžvilgiu priežodžiai žodyne įrašyti ne papildymuose parašėte, bet pačiame tekste. Vadinasi, juos autorius turėjo prieš rašydamas žodyną. Galima todėl teigti, kad J. Brodovskis yra turėjęs dar ir kitą smulkiosios tautosakos rinkinį.

Taigi klausimas, kas yra anoniminio priežodžių ir mįslių rinkinio sudarytojas, kol kas lieka neišspręstas. Rašyba čia nieko aiškaus nepasako. Ji iš esmės nesiskiria – tiek rinkinyje, tiek žodyne yra nenusistovėjusi, bet panaši. Rašysena taip pat nieko aiškaus nepasako. Ji yra panaši, bet neatrodo visai tokia pat. Visus skirtumus būtų galima bandyti ir taip aiškinti, kad tarp rinkinio sudarymo ir žodyno išlikusios redakcijos parašymo yra praėję nemaža laiko (gal koks 20 metų). Bet tai klausimo, kada sudarytas rinkinys ir kas jo sudarytojas, neišsprendžia. Jis laukia specialaus tyrinėjimo. Jeigu būtų išlikusi ir kita J. Brodovskio žodyno paruošiamoji medžiaga, kurios turėjo būti labai daug, šį klausimą būtų žymiai lengviau išaiškinti.

J. Brodovskis turėjo plačią užsimojimų. Jis nesitenkino paprastu frazeologinio dvikalbio žodyno rėmais, o norėjo apimti visa, kas, jo nuomone, buvo svarbiausia. Jo galvoje, atrodo, būta enciklopedinio žodyno idėjos, bet labai dar neaiškios, miglotos. Labai stipriai veikiamas mokykloje – gimnazijoje ir universitete – įdiegtos religinės pasaulėžiūros, įpratintas į viską žiūrėti pro bibliinius akinius, J. Brodovskis ir savo žodyne pirmą vietą buvo linkęs skirti biblijai. Todėl jis įtraukė į savo žodyną ir biblinius asmenvardžius, ir vietovardžius, kurie, lietuvių kalba taip pat skambėdami, kaip ir kitose kalbose, čia yra visai nereikalingas balastas.

Bet J. Brodovskio pasaulėžiūra nebuvo jau nuosekli vientisa religinė pasaulėžiūra. Joje aiškiai apčiuopiami prieštaravimai ir svyravimai. Jie kilo todėl, kad J. Brodovskį stipriai veikė nuolatinis ryšys su liaudimi. Bendraudamas su liaudimi, ją mylėdamas, jis norėjo surinkti visą jos leksiką, apimti visą gyvenimą, įvairias sritis. Dėl to jis įtrau-

kia į žodyną lietuviškus asmenvardžius ir vietovardžius, pažymėdamas nuotolį nuo stambesnių centrų. Dėl to jis duoda enciklopediškai iš-
tisas kai kurių sričių nomenklatūras, pavyzdžiui, amatininkų vardus
(p. 631–633), žuvų vardus (p. 473–474), vištų vardus (p. 664), arklių
vardus (pagal gerumą, greitį, plaukų spalvą, iš viso keliasdešimt, p. 972).
Žodyne jis pasireiškia ir kaip etnografas. Duoda senųjų lietuvių dievų
sąrašą (p. 597–598), traktuodamas juos pagal romėniškąją interpre-
taciją, aprašo kai kurios papročius, ypač susijusius su senuoju pago-
niškuoju tikėjimu. Būdinga, kad J. Brodovskis pateikia visa tai kaip
faktą, objektyviai, nepridėdamas savo vertinimo. Kitokią jį matome,
paėmę, pavyzdžiui, žodį *Commediant žaidejas*. Čia J. Brodovskis nesu-
silaiko neparodęs savo pasipiktinimo, pasmerkimo ir pavadina akto-
rių velnio tarnu, tuo primindamas maldingąjį Donelaičio „Metų“ Sel-
mą (plg. „Rudenio gėrybių“ 336 eilutę).

Dėdamas į žodyną autentišką, iš liaudies lūpų užrašytą tautosaką,
J. Brodovskis jautė jos priešiškamą viešpataujančioms klasėms, feoda-
linei ideologijai ir biblinei frazeologijai. Pavyzdžiui, liaudis, ilgus am-
žius kentusi feodalų priespaudą, savivalę, besaikį išnaudojimą, savo ne-
apykantą ir paniką jiems reiškė priežodžiu

Edelmons, o šuo (velnias) – viena miera.

Norėdamas sušvelninti priežodį, o gal ir tikėdamas, kad yra gerų ponų
– edelmonų, J. Brodovskis įterpė skliausteliuose pastabą (po žodžio
Edelmons): *žinoma, piktas*. Taip jis bandė išlyginti į akis krintantį prieš-
taravimą. Bet tokių jo pastabų yra labai maža, ir dažniausiai liaudies
balsas žodyno tautosakoje skamba niekaip nešvelninamas.

J. Brodovskio vidiniai svyravimai ir prieštaravimai pasireiškia
ir kitaip. Linkęs pirmąją vietą skirti biblijai, žodyne jis kone prie kiek-
vieno žodžio sužymi atitinkamas jos vietas (kur kalbamasis [žodis yra]),
įdeda nemaža ir ištisu pasakymų ir tik paskui duoda pavyzdžius iš gy-
vosios kalbos ir tautosakos. Bet taip elgtasi ne visuomet. Kartais pra-
deda kaip tik nuo gyvosios kalbos ir tautosakos. Dažnai iš biblijos ima
tik truputį pavyzdžių, o iš gyvosios kalbos ir ypač smulkiosios tautos-
kos duoda jų ištisas serijas, net nutoldamas nuo aiškinamojo žodžio,
taigi tautosakinė medžiaga užgožia biblinę. Apskritai imant, jis
smulkiajai tautosakai niekur vietos neapribojo, davė visą, kurią turėjo.
Tai rodo ne tik ypatingą tautosakos vertinimą, bet ir [vykstantį persi-

laužimą, posūkį jos link. Tik neaišku, kodėl J. Brodovskis apsiribojo smulkiąja tautosaka ir nesidomėjo liaudies dainomis. Tiesa, įdėjo į žodyną ir jų nuotrupų, bet labai nedaug.

Greta J. Brodovskio savo kalbiniais darbais XVIII a. pirmoje pusėje svariau pasireiškė ir Pil. Ruigys. Nors jo darbai pasirodė tik XVIII a. viduryje, bet jie glaudžiai susiję su XVIII a. pradžios kalbiniu ginču, iš jo išaugę.

Pil. Ruigys vienas iš pirmųjų, kad ir nedrąsiai, įvertino tautosaką estetiniu atžvilgiu ir ją panaudojo gražiausioms kalbos savybėms pailiuoti, pabrėždamas lietuvių kūrybinius sugebėjimus, išradinumą, sąmojingumą. Jis pateikė tautosakos pavyzdžių (dainų, mįslių, priežodžių) „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ (1745), o „Lietuvių – vokiečių ir vokiečių – lietuvių kalbų žodyne“ (1747) smulkiąją tautosaką panaudojo kaip frazeologinius pavyzdžius. Tai buvo pirmasis spausdintas žodynas su tautosakine medžiaga.

Pil. Ruigio veikalai ir užbaigia antrąjį etapą smulkiosios lietuvių tautosakos rinkimo ir panaudojimo istorijoje. J. Brodovskio ir Pil. Ruigio dėka smulkioji tautosaka pasidarė esminė kalbinių veikalų medžiagos dalis, ir vėliau jos panaudojimas buvo jau būtinas.

* * *

Trečiasis etapas smulkiosios lietuvių tautosakos rinkimo ir panaudojimo istorijoje prasideda į XVIII a. pabaigą ir nusitęsia toli į XIX amžių. Akstinas labiau susidomėti tautosaka, kaip ir XVIII a. pradžioje, buvo vėl paaštrėjęs literatūrinės kalbos klausimas, kova dėl giesmyno reformos, pasireiškusi ilga literatūrine polemika. XVIII a. pabaiga, tiesą sakant, nieko reikšmingesnio nedavė: niekas, kiek žinoma, tada nesudarė naujų stambesnių rinkinių, – buvo tenkinamasi jau esamais. Bet didėjanti tautosakos vertinimą šiuo laikotarpiu rodo kūrybinis jos panaudojimas, įvedimas į grožinę literatūrą. Pradininkas čia buvo K. Donelaitis, savo kūryba arčiausiai susijęs su liaudimi, jos dvasine kultūra ir jai atstovavęs. K. Donelaitis daugiausia panaudojo pasakojamąją tautosaką, bet ir smulkioji ne vienu atveju susilaukė atgarsio jo kūryboje, buvo jam išraiškos priemonių šaltinis. Tautosakos panau-

dojimas grožinėje kūryboje ir yra naujas reiškiny, skiriamas ši etapą nuo ankstesnio.

Būdinga, kad XVIII a. antroje pusėje vėl keliama mintis išleisti priežodžių rinkinį. Pirmą kartą ji buvo iškelta XVIII a. pradžioje, bet taip ir liko nerealizuota. Šiuo laikotarpiu, turint J. Brodovskio žodyne nemažą tautosakos rinkinį, tai jau, atrodo, buvo visai įmanoma padaryti. Rinkinio išleidimo reikalas buvo keliamas skirtingais motyvais: amžiaus pradžioje – kalbiniais, o pabaigoje – estetiniais ir nacionaliniais. G. Ostermejeris, pirmasis lietuvių literatūros istorikas, kovojęs dėl giesmyno reformos, 1780 metais rašė, kad J. Brodovskio žodyno priežodžiai „yra tikrai verti išrinkti, sutvarkyti ir su paaiškinimais atskirai išspausdinti. Jie neabejotinai labiau išgarsėtų, kaip Agrikolos³⁶ vokiečių priežodžiai, ir senovės lietuvių sąmoji nuostabiai parodytų; taip pat duotų progą apgaildestauti, kad vokiečių ordinas tokią tautą į tokią baisią vergovę įstūmė <...>“³⁷. Bet jeigu toks rinkinys ir būtų buvęs paruoštas, jis, aišku, nebūtų radęs leidėjo, kaip jo nerasdavo visi stambesni žodynai, kuriais dar galėjo būti kiek suinteresuoti ir vokiečiai kunigai.

Smulkioji tautosaka šiuo laikotarpiu, kaip ir ankstesniu, buvo panaudojama kalbiniuose darbuose. G. Ostermejeris jos palyginti nemaža įdėjo į savo gramatiką (1791), tuo atžvilgiu pralenkdamas visų ankstesnių ir vėlesnių XVII–XVIII a. gramatikų autorius. Nemažą J. Brodovskio žodyno priežodžių ir posakių dalį (apie 300) paskelbė K. G. Milkus savo „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (1800). K. G. Milkus žodyne pirmenybė jau buvo suteikta tautosakai ir gyvosios kalbos frazeologijai, o biblinė frazeologija nustumta į antrą vietą. K. G. Milkus, pirmasis po K. Donelaičio, panaudojo smulkiają tautosaką – priežodžius savo originalioje kūryboje („Pilkainis“) ir vertimuose („Kūlikas“).

Taigi kalbiniuose darbuose, ypač leksikografijoje, vykusi dviejų kultūrų kova, pasireiškus, iš vienos pusės, rėmimusi ir apsiribojimu bibrine leksika ir frazeologija, o iš kitos – gyvosios kalbos ir tautosakos įvedimu, didėjančiu panaudojimu, iškelimu į pirmąjį planą, XVIII a.

³⁶ Jonas Agrikola (1492–1566), be teologinių raštų, yra išleidęs nemažą vokiečių priežodžių rinkinį (I d. 1529, II d. 1534, III d. 1548), kuriuo gėrėjosi Liuteris.

³⁷ Ostermeyer G. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen <...> 1780, S. XXXVII.

pabaigoje baigėsi liaudiškos kultūros laimėjimu, nors dar ir ne pilnutiniu. Ta kova buvo ilga, sunki ir sudėtinga. Reikšmingiausią vaidmenį joje yra suvaidinęs J. Brodovskis.

* * *

XVII–XVIII a. surinktoje ir iš dalies paskelbtoje tautosakoje pirmąkart lietuvių kultūros istorijoje prabilo savo vardu, savo meniniu žodžiu liaudis, kuri viešpataujančių klasių buvo laikoma tik darbo gyvuliu, sutvertu nuolatinei vergovei³⁸, darbo jaučiu, tik tuo besiskiriančiu nuo tikrojo, kad neturi ragų³⁹. Toji tautosaka buvo viena iš liaudies kovos priemonių su viešpataujančiomis klasėmis, jų ideologija. Joje liaudis parodė, kokia ji iš tikrųjų yra, išsakė savo požiūrį į gyvenimą, įvairius jo reiškinius.

Kad rinkiniai sudaryti (XVII – XVIII amžiuje, suprantama, dar nereiškia, kad ir jų tautosaka tada sukurta. Didžioji jos dalis yra žymiai senesnė, bet ir kita datuotina, atrodo, vėliausiai XVII a. ir tik kai kas pačia XVIII a. pradžia. Už tai kalbėtų, pavyzdžiui, faktas, kad toje tautosakoje visai neatsispindi kolonizacija, pradėta tuoj po 1711 m. maro ir masiškai vykdyta apie 1732 m. Bet ir anksčiau sukurta tautosaka liaudies buvo pritaikinta to meto, kada ji buvo užrašyta, gyvenimui ir tą gyvenimą taip pat atspindi. Ją susieti su konkrečia tikrove dažnai padeda rinkėjų pridėti paaiškinimai, be kurių dažnai ir jos tikroji prasmė ano meto sąlygomis būtų labai sunku, o kartais ir neįmanoma suvokti.

Visų šių rinkinėlių¹ ir rinkinių smulkioji tautosaka, atrodo, sukurta ir užrašyta valstiečių aplinkoje. Joje jau ryškiai atsispindi feodalizmo irimas ir kapitalistinių santykių formavimasis, pinigų galios iškilimas, valstiečių diferenciacija, jų skilimo į antagonistines klases užuomazgos ir iš to kildę prieštaravimai valstiečių klasės viduje. Tai drauge su viešpataujančių klasių idėjinio poveikiu sąlygoja tam tikrą smulkiosios tautosakos nevienalytiškumą, prieštarumą, kaip tai, apskritai imant, būdinga smulkiajai tautosakai. Tačiau pažymėtina, kad, nepaisant diferenciacijos, visi valstiečiai, kęsdami visokeriopą priespaudą ir išnaudojimą, XVII–XVIII amžiuje stovėjo kaip priešiška, antago-

³⁸ Der Preußische Sammler, 1774, II, S. 1362.

³⁹ Lepner T. Der Preusche Littauer <...> S. 52.

nistinė klasė stambiesiems feodalams, edelmonams, ir tai lėmė šio laikotarpio tautosakos vieningumą daugeliu atžvilgių.

Smulkiojoje tautosakoje, ypač priežodžiuose, patarlėse ir posakiuose, atsispindi konkreti Prūsijos gyvenimo tikrovė, specifiniai jos bruožai. Prūsijai buvo būdingas absoliutizmo augimas, valstybės centralizacijos stiprinimas. Milžiniškoms prabangiško dvaro išlaidoms padengti ir karinei galiai didinti buvo ieškoma vis naujų priemonių kuo daugiau iš gyventojų, ypač valstiečių, išplėsti. Tam buvo sudarytas didžiulis administracinis aparatas, leidžiami įvairiausias sritis apiman tieji potvarkiai, taikomos drakoniškos bausmės už jų nevykdymą. Tai, atrodo, atsispindi priežodyje:

Karaliai ilgas rankas tur[i] gal[i] toli prisiekti.

Kaip beatodairiškai Prūsijos valstiečiai buvo valdžios plėšiami, rodo druskos mokesčiai. Jie buvo uždėti XVII a., XVIII a. pradžioje smarkiai padidinti, o 1722 m. įvestas Halės druskos monopolis, griežčiausiai uždraudžiant pirkti pigią užsieninę druską (už saikelio pirkimą – 10 metų tvirtovės, o už pakartotinį pirkimą – pakorimas). Kiekvienai šeimai buvo nustatytas pagal asmenų ir gyvulių skaičių pirktinas Halės druskos kiekis, o už jo neišpirkimą be pateisinamos priežasties – bausmės: pirmą kartą plakimas 40 smūgių, antrą – 100 smūgių, o trečią kartą pakorimas⁴⁰. Į tai liaudis atsakė drastiška ironija:

Subinė panižo, druska atpigs – po šilingą kruopa bus.

Neabejotinas tiesioginis ir daugelio kitų priežodžių ryšys su Prūsijos tikrove. Pavyzdžiu galima paimti teismus. Kovoiant su teisėjų korupcija, 1698 m. buvo išleistas nuostatas, kad kiekvienas, kuris laimėjo bylą, turi prisiekti, jog nebuvo papirkęs teisėjo⁴¹. Liaudis kyšio reikšmę taip apibūdino:

Balvai ir vandeni atgrąžin[a].

Priežodžiuose ji demaskavo feodalinį teisingumą:

Nevalė daroma yra, ne prova. Kieno valia, to ir teisybė. Vabalus leidž[ia], o muses spendž[ia] vor[a]tinkliu.

⁴⁰ Baccko L. Geschichte Preußens. Königsberg, 1800, VI, S. 340, 408–409.

⁴¹ Ten pat, p. 184.

Nuolat taikomos už įvairius nusikaltimus ir nuostatų nevykdy-
mą drakoniškos bausmės, ypač pakorimas, atsispindėjo keiksmažo-
džiuose:

*Kad tu ant galgių pareitum[b]jei! Kad tu pakartas būtum[b]jei!
Kad tu į budelio rankas ateitum[b]jei!*

Lietuviai valstiečiai Prūsijoje kentė dvigubą priespaudą – feo-
dalinę ir nacionalinę. Vokiečiai joje buvo privilegijuoti, visaip prote-
guojami, o lietuviai diskriminuojami. Ši valdžios politika, lietuvių nie-
kinimas atsispindi posakyje:

Lietuvninką už vyžą laiko.

Iš kitos pusės, lietuvių valstiečių tautinis sąmoningumas, savo, kaip au-
tochtonų, pranašumo prieš atėjūnus jautimas atsispindi populiariame, dau-
gelyje šaltinių užfiksuotame posakyje:

Štai jau vokietis išmanys kaip lietuvninks.

Lietuvių valstiečių gyvenimas Prūsijoje tolydžio sunkėjo, kai prie
feodalinės eksploatacijos prisidėjo nauji kapitalistinio išnaudojimo
metodai. Viešpataujančios klasės stengėsi besiformuojančius kapitalis-
tinius elementus pajungti savo naudai, išlaikyti esamą santvarką. Bau-
džiava, bandyta panaikinti 1719 m., iš esmės liko nepakitus. Karalius,
kitur uždraudęs valstiečių plakimą, dirbant baudžiovoje, Prūsijoje jį
paliko. Nepaklusnūs karališkųjų žemių nuomininkams valstiečiai buvo
baudžiami kaip maištininkai. Sunkią savo būklę liaudis taip apibūdino:

*Baudžiava mums privinčiavota kaip marti. Vargas mūs' brolis
<...>. Norint čia išbėgsi, kitur vargas atsitūpęs tavęs lauks. Žmo-
nių kraujas prasčiau[s] laikomas tampa kaip vanduo.*

Nepakeliami mokesčiai, nuolat didinami, labai suvargino vals-
tiečius ir buvo viena iš priežasčių, kodėl maras tiek aukų iš jų pareika-
lavo. Prieš 1709 metus jie turėjo kasmet mokėti 28 mokesčius – eili-
nius ir neeilinius⁴². Negalėdami jų išsimokėti, turėjo bristi į skolas. Įsi-
skolinimas, kaip visuotinis reiškinys, tautosakoje buvo apibendrintas
karčia ironija:

Šuo be skolos.

---

⁴² Beheim-Schwarzbach M. Friedrich Wilhelm's I. Colonisationswerk
in Litauen. Koenigsberg, 1879, S. 6.

Tokia padėtis aštrino klasinius prieštaravimus, stiprino neapykantą viešpataujančioms klasėms, esamai santvarkai. Savo neapykantą ir panieką dvarininkams, baudžiaviniam darbui liaudis visai atvirai ir išreiškė:

Dvaro gyvenims – peklos gyvenims; ilgai dvare – ilgai pekloj.

Drauge vyko ir klasinis valstiečių sąmonėjimas, kurio ryškų atspindį matome žodžiuose:

Kad stuboj mano vaikų netilptų, tad neleisčia[u] savo vaiką po edelmonu služyt.

Būdinga, kad, nepaisant tiek amžių skiepytos krikščioniškos pasaulėžiūros, pagarbos jos skelbėjams dvasininkams, liaudis kuniuose pirmiausia matė savo išnaudotojus ir pajuokė jų gobšumą, savanaudiškumą:

Klebono kiauras žaks arba Klebono platus žaks, niekad neprikrauji.

Į kunigų grasinimus pragaru, laukiančiomis pomirtinėmis bausmėmis už nepaklusnumą, liaudis ironiškai atrėždavo:

Mes, biednieji lietuvininkai, edelmonais, kunigais į peklą netilpsim.

Tuo jie norėjo pasakyti, kad pragare atsidurs visi jų skriaudėjai, o jiems, valstiečiams, ten ir vietos nebebus.

Smulkioji tautosaka, užfiksuota XVII–XVIII a. kalbiniuose ir etnografiniuose veikaluose, gana plačiai atspindi daugelį lietuvių valstiečių gyvenimo, visuomeninės aplinkos, tarpusavio santykių bruožų. Nemaža vietos joje skiriama kasdieninei buičiai su visu jos margumu, šeimai, ūkininkavimui, darbui; skelbiama gili išmintis, iškeliamas darbštumas, apdairumas, tvarkingumas, duodama praktinių nurodymų, pajuokiamos ydos. Smulkiojoje tautosakoje atsispindi sveika valstiečio moralė, tikėjimas gėrio ir tiesos pergale, tėviškės meilė, bet taip pat ir vidiniai jo prieštaravimai, pasaulėžiūros ribotumas, sąlygojamas feodalinės santvarkos sąlygų ir viešpataujančių klasių ideologinio poveikio.

Dėl to joje matome, iš vienos pusės, visuomeniškumą, solidarumą (*Vieną avį kerpa, o kita dreba*), o iš kitos, jo priešybę – egoizmą, savanaudiškumą, apsiribojimą savo siaurais asmeniniais interesais (*Ko*

nemitęs svetimą niežą kasinėt?), kitų išnaudojimą kiekviena proga, apibendrintą kaip tipišką reiškinių išnaudotojiškoje visuomenėje (*Bendras arklys visada liesas*). Kadangi religija buvo vienintelė viešpataujanti ideologijos forma feodalizmo epochoje, ir smulkioji tautosaka neišvengė jos poveikio. Pasitaiko joje ir dvasininkų skiepijamų pažiūrų tiesioginių atgarsių (*Kad bėda didžiausia, dievo pagalba arčiausia. Dievui daugiau[s] rūp[i] kaip mums*), ir [religinio fanatizmo – žmogaus vertinimo pagal priklausymą vienai ar kitai religijai – atspindžių (*Derėk kaip žyds, užmokėk kaip krikščionis*). Su tuo susijęs ir religinis nuspalvinimas tikėjimo geresne ateitimi, tiesos ir gėrio pergale (*Dar dievs gyvs yra. Dievs neveikus, ale atmenus*) ir šiaip dažnas dievo minėjimas. Pažymėtinos ir senojo pagoniškojo tikėjimo liekanos (*Kad tave deivaitis... Nei saulės duktė negal jam įtikti*), senų pagoniškų papročių, su kultu susijusių ceremonijų atgarsiai (*Mušk baltą gaidį... Užgerk su kaušeliu...*).

Visa ši tautosaka yra pirmiausia Prūsijos lietuvių valstiečių tautosaka. Bet, iš kitos pusės, didžioji jos dalis yra bendra visų lietuvių tautosaka. Tai aiškiai matyti iš vėlesnių rinkinių ir užrašymų įvairiose Lietuvos vietose. Nemaža jos dalis ir lig šiol tebėra gyva ir plačiai visiems žinoma. Iliustracijai galima paimti keletą pavyzdžių:

Aklas aklą vadžioj[a].

Aš jam kalną pyliau, o jis man duobę kasa.

Genys margs, o sviets margesnis.

Į klaną puolęs – sausas nekelsi.

Iš adatos vežimą priskaldo.

Šuns balsas neit į dangų.

Veršiu nebliovęs, jaučiu nebaubsi (nepradėk).

Tos tautosakos bendrumas yra daug didesnis, negu skirtingumas. Vėliau užrašyti Lietuvoje variantai dažniausiai nežymiai tesiskiria nuo esančių XVII–XVIII a. rinkiniuose.

Prūsijoje užrašytos smulkiosios tautosakos bendrumą su visų lietuvių smulkiaja tautosaka reikia aiškinti, atrodo, pirmiausia tuo, kad jos didžioji dalis buvo sukurta labai seniai, kai dar Prūsijos lietuvių neskyrė jokia valstybinė siena nuo Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės. Be to, reikia turėti galvoje tai, kad ir vėliau Prūsijos lietuviai palaikė ryšius su Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės lietuviais. Tuos ryšius veltui bandė nutraukti savo įsakymais Prūsijos valdžia XVI a.

Kalbant apie smulkiosios tautosakos bendrumą, reikia turėti galvoje ir turinį, ir formą. Kuriama nuo seniausių laikų ir tolydžio šli-fuojama, smulkioji lietuvių tautosaka ilgainiui igavo jai būdingą meni-nę formą, struktūrą. Siekiant didžiausio trumpumo, glaustumo ir drau-ge išraiškingumo, buvo ištobulinta ištisa meninių priemonių sistema, kurion įėjo paralelizmas, antitezinis sugretinimas, palyginimas, pakar-tojimas, anafora, epifora, ritmas, rimas, asonansai ir aliteracijos. Tuo būdu konkrečiam reiškiniui, kuris yra priežodžio ir patarlės pagrindas, buvo suteikta (dažnai hiperbolizuojant) plati, stačiai neišsemiama api-bendrinamoji reikšmė. Įgavęs išraiškingą ir įtaigią, skambiają ir lengvą įsimenamą formą, priežodis galėjo gyvuoti amžius ir būti taikomas įvai-riems naujiems atvejams, bent iš tolo primenantiems pirmąjį, davusį pa-grindą jam sukurti. Priežodžio ir patarlės poetika jau buvo nusistovė-jusi seniai prieš čia skelbiamų rinkinių ir rinkinėlių sudarymo laiką, ir atskiri priežodžiai toliau mažai bekito.

Panašiai yra ir su mįslėmis, kurių XVII–XVIII a. rinkiniuose turime apie 150.

Prūsijos lietuvių tautosakos bendrumas su visų lietuvių tautosaka buvo pagrindas jai įeiti į vėlesnius kalbinius veikalus ir smulkiosios tau-tosakos rinkinius, paruoštus Lietuvoje.

* * *

XVII–XVIII a. smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai, li-kę daugiausia nespausdinti, žinoma, negalėjo turėti tokios reikšmės, ko-kią jie būtų turėję išspausdinti. Tačiau ir taip jų, ypač J. Brodovskio žodyno tautosakos, poveikis, nors daugiausia netiesioginis, siekia iki pat XX amžiaus.

Nuo pačios XIX a. pradžios J. Brodovskio žodyno tautosaka pasidarė sudėtinė smulkiosios tautosakos rinkinių dalis Lietuvoje. Bū-dama neprieinama rankraštyje, ji į tuos rinkinius pateko pirmiausia iš K. G. Milkaus žodyno. Iš ten ją nusirašė S. Daukantas (jis nusirašė taip pat T. Lepnerio paskelbtą tautosaką). Iš K. G. Milkaus žodyno ėmė tautosakos ir D. Poška savo žodynui. Nusirašytąją tautosaką drauge su sau žinoma S. Daukantas skelbė rinkinėliais – priedais prie savo leidinių: „Abécélės“ (1842), „Dainių Žemaičių“ (1846), „Parodymo, kaip apynius auginti“ (1847) ir kitų.

Iš S. Daukanto leidinių ta tautosaka pateko į M. Valančiaus paruoštą ir paskelbtą atskiru leidiniu rinkinį „Patarlės Žemaičių“ (1867). A. Baranausko tvirtinimu, M. Valančius „ne terpù žemaiczu tas patarles surānkiojo, jisaĩ, darbaĩs apsikrówęs búdamas, nè nespėjo patarlu rānkioti, bet kitũ surānkiotas wēnōn wēton sudėjo, ir spaustuwēn pādawė“⁴³. M. Valančius paskelbė arti 1500 priežodžių, patarlių ir posakių. Iš jų apie 200 atitinka J. Brodovskio žodyno priežodžius ir patarles bei posakius. Pažymėtina, kad tiek S. Daukantas, tiek M. Valančius priežodžius „žemaitino“ – ne tik fonetiką, morfologiją, bet dažnai ir leksiką.

XIX a. viduryje J. Brodovskio žodyno rankraštį panaudojo kalbininkai: G. H. F. Neselmanas savo lietuvių kalbos žodynui (1851) ir A. Šleicheris lietuvių kalbos chrestomatijai („Litauisches Lesebuch und Glossar“ 1857). Skirdamas joje apie 60 puslapių smulkiajai lietuvių tautosakai, A. Šleicheris nemaža jos paėmė iš J. Brodovskio: daugiau kaip 500 priežodžių, apie 100 „kalbesių“, apie 150 mįslių. Jis keitė tautosakinių tekstų rašybą, fonetiką, kartais juos sutrumpindavo, tik retkarčiais tepridėdavo paaiškinimus, bet ir tai dažniau savo, ne J. Brodovskio. A. Šleicheris įdėjo ir keletą bibliinių priežodžių. Taip pat jis panaudojo T. Lepnerio ir Pil. Ruigio rinkinėlius.

A. Šleicherio chrestomatija buvo vienas iš šaltinių M. Miežinio „Lietuviškai – latviškai – lenkiškai – rusiškai žodynui“ (1894). Žodyne gana gausiai panaudota smulkioji tautosaka, kaip frazeologinė medžiaga. Žymi jos dalis yra imta iš A. Šleicherio chrestomatijos.

A. Šleicherio chrestomatija buvo ir kitiems šaltinis. Ją, taip pat ir M. Miežinio žodyną, panaudojo V. Krėvė – Mickevičius savo pradėtame leisti stambiame priežodžių ir patarlių rinkinyje („Patarlės ir priežodžiai“ I 1934, II 1935, III 1937), vienur nurodydamas šaltiniu A. Šleicherį, kitur M. Miežinį, bet niekur nepaminėdamas J. Brodovskio, kuris buvo seniausias, pirmutinis šaltinis. Kitaip elgėsi K. Jurgelionis „Mįslių knygoje“ (1913). Imdamas mįsles iš A. Šleicherio chrestomatijos, jis pažymėjo ne tik savo tiesioginį šaltinį, Šleicherį, bet ir netiesioginį – J. Brodovskį.

Tuo nesibaigė J. Brodovskio poveikis. Jo tautosaką, nors netiesiog, bet iš ankstesnių kalbinių darbų, atrodo, panaudojo ir J. Jablonskis savo gramatikoje, kuri daugelį metų buvo pagrindinė lietuvių lite-

⁴³ „Archivum Philologicum“. K., 1930, I, p. 85.

ratūrinės kalbos mokymosi priemonė. J. Jablonskio gramatikoje randame tokius bendrus su J. Brodovskio žodynu priežodžius:

Mažas keras didį vežimą verčia.

Namų namučiai norint po smilga.

Pelėda neišperi vanagėlio raibojo ir kt.

J. Brodovskio žodynas naudojamas ir dabar. Iš jo buvo išrinkta medžiaga, jos tarpe ir tautosaka, akademiniam lietuvių kalbos žodynui. Tik gaila, kad išėjusiuose jo tomuose dažnai prie tos tautosakos kaip šaltinis pažymimas ne J. Brodovskio žodynas, bet G. H. F. Nesselmano žodynas, A. Šleicherio chrestomatija, M. Miežinio žodynas.

J. Brodovskio ir kitų pirmųjų rinkėjų smulkioji tautosaka, išleista atskirai, reikia tikėtis, paskatins ne vieną ja labiau susidomėti ir patyrinėti.

DU ŽEMAITIŠKI XVIII a. VIDURIO LAIŠKAI

Labai maža palyginti lig šiol tesurasta žinių apie lietuvių kalbos vartojimą viešajame gyvenime Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje iki pat XIX a. pradžios. Dar mažiau teišliko konkrečių to vartojimo pėdsakų – lietuviškų tekstų: keletas proginių eilėraščių, skirtų didelėms iškilmėms, viena kita eiliuota dedikacija didikams religinėse lietuviškose knygose, priesaikos ir atskiri pasakymai teismų bylose, sodybių teismo nuostatai Šiaulių ekonomijoje 1780 m., atsišaukimai 1794 m. sukilimo metu, du stambūs satyriniai eilėraščiai iš XVIII a. pabaišos. Tai beveik ir viskas. Jokių patikimesnių duomenų nebuvo apie lietuvių kalbos vartojimą korespondencijoje. Tik iš Prūsų Lietuvos žinomi du lietuviški laišškai – A.F. Šimelpenigio (eiliuotas) ir K. Donelaičio. Todėl atrodo verti platesnio dėmesio neseniai surasti Oginskių archyve du XVIII a. vidurio laišškai¹.

Abu laišškai pirmiausia įdomūs kaip lietuvių kalbos vartojimo korespondencijoje prekybiniais reikalais faktas. Savo pobūdžiu jie kiek išsiskiria iš XVI–XVIII a. lietuvių kalbos paminklų ir dėl to turėtų dominti kalbininkus. Iš jų matyti Klaipėdos krašto ir Prūsų Lietuvos prekybiniai ryšiai su Didžiąja Lietuvos kunigaikštyste, vienas kitas XVIII a. gyvenimo bruoželis.

Abiejų laiškų autorius yra Klaipėdos miesto prekybininkas Johanas Ernstas Šadevaltas (Johan Ernst Schadowalt). Iš išlikusios Oginskių archyve korespondencijos bei sąskaitų lenkų ir vokiečių kalbomis matyti, kad Šadevaltas nebuvo smulkus krautuvininkas ar pirklys, nors, atrodo, nepriklausė ir prie stambiųjų. Yra pagrindo manyti, kad jis po truputį prisigyveno ir plėtė savo prekybinę veiklą. 1748. II. 6 jis pasirodo Rietave kaip Klaipėdos pirklio Vilhelmo Simpsono įgaliotinis ir sudaro kontraktą su Rietavo seniūnijos (starostwo) komisaru (valdy-

---

¹ Centrinis Valstybinis istorinis archyvas Vilniuje (CVIA), F 1177, apr. 1, b. 343, 1. 4–5. Apie juos pirmiausia informavo D. Butėnas („Pergalė“, 1967, Nr. 10, p. 186–187).

toju) Ignacu Zubovskiu dėl 900 akmenų (Berlyno svorio) linų ir 250 akmenų kanapių — jų pristatymo į Klaipėdą laiko ir apmokėjimo sąlygų². Vėliau Šadevaltas jau pats perka iš Rietavo seniūnijos linus, kanapes ir kitus ūkio gaminius palyginti stambiais kiekiais. Pavyzdžiui, 1752 m. jis nuperka 3678 akmenis linų ir 171 akmenį kanapių; 1753 m. — 3279,5 akmens linų ir 155 akmenis kanapių, o 1754 m. — 5437 akmenis linų ir t. t.³

Šadevaltas turėjo Klaipėdoje krautuvej, ir iš jo pirkdavo įvairias prekes, o kartais ir trūkstamus javus ar sėklas Rietavo seniūnijos administracija. Pavyzdžiui, 1752. IX. 8 sąskaitoje sužymėta, kad tų metų balandžio ir gegužės mėnesiais iš Šadevalto imta 10 „šėpelių“ (= 540 litrų?) žirnių, daržovių sėklos, druskos, silkių, geležies, kavos, aliejaus, cinamono, kardamono ir t. t. 1753—1754 m. Rietavo administracija (dvaras) pirko iš Šadevalto gana daug druskos (du kartu po 45 statines, Veiviržėnų arendatorius — 50 statinių), silkių (kartą net 12 statinių), taip pat aliejaus, kruopų, prancūziško vyno, dažų, klijų, porcelianinių lėkščių ir t. t.⁴ Šadevaltas buvo vienas iš pirklių, su kuriais daugiausia turėjo reikalų bei ryšių Rietavo administracija. Ji apsirūpindavo prekėmis ne tik iš Klaipėdos, bet ir iš Karaliaučiaus, Liepojos ir kitur. Parduodavo savo gaminius ne vien Šadevaltui (pavyzdžiui, Vilhelmas Simpsonas iš Klaipėdos irgi pirkdavo linus, ypač sėmenis)⁵. Pažymėtina tik, kad Šadevaltas palyginti dažnai lankydavosi Rietave (ten jo sudaryti 5 kontraktai — 1748, 1750, 1752, 1753 ir 1754 m.).

Pirmasis lietuviškas Šadevalto laiškas adresuotas Pranui Radavičiui (Frantz: Rodowietz, Franciszek Rodowicz). Korespondencijoje jis buvo tituluojamas Rietavo vietininku (namiesnik, 1750, 1751), Rietavo administratoriumi (1751, 1752, 1755), Rietavo paseniūniu (podstarości, 1754, 1760)⁶, o viename iš Tilžės rašytame vokiečių kalba laiške — amtmonu (Ambtman)⁷. Taigi jis buvo aukštas Rietavo seniūnijos valdininkas.

Antrojo lietuviško laiško adresatas laiške nepažymėtas (vokas neišliko). Greičiausiai jis rašytas tam pačiam Pranui Radavičiui. Dar

² CVIA F 1177, apr. 1, b. 343, 1. 1. Akmuo (Berlyno) — svorio matas (=44 svarai).

³ Ten pat, 1. 6, 7, 9.

⁴ Ten pat, 1. 11, 14.

⁵ Ten pat, b. 342, 1. 1—8.

⁶ Ten pat, b. 348, 1. 14, 49—50; b. 1957, 1. 34; b. 1959, 1. 1—6.

⁷ Ten pat, b. 348, 1. 16—17.

galėtų būti skirtas minėtam Ignacui Zubovskiui (Šadevalto laiškų lenkų ir vokiečių kalba daugiau adresuota Zubovskiui, negu Radavičiui). Zubovskis laiškuose tituluojamas Naugarduko vaivadijos tiltininku (mostowniczy), Rietavo seniūnijos komisaru (1742, 1743, 1747, 1748, 1754, 1755, 1756, 1757)⁸, Žemaičių kunigaikštystės seniūno valdų komisaru (1750, 1751, 1754), Rietavo gubernatoriumi (1755), Rietavo pase­niūniu (1761, 1766)⁹. Taigi bent vienais kitais metais jis buvo kiek aukštesnis pareigūnas už Radavičių, nors šiaip abu buvo panašaus rango asmenys. Tada Rietavo seniūnija priklausė Juozapui Tiškevičiui, kuris titulavosi generaliniu Žemaičių kunigaikštystės seniūnu (bent nuo 1747 m. iki mirties 1754 m.), paskui Kristupui Tiškevičiui, Rietavo seniūnui.

Kodėl Šadevaltas parašė du laiškus lietuviškai, nors didžioji jo korespondencijos dalis (kontraktai, sąskaitos, kvitai) rašyti lenkiškai ir vokiškai, atrodo, nesunku paaiškinti. Tuo laiku Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje bajorų tarpe jau buvo įsigalėjusi lenkų kalba oficialioje ir privačioje korespondencijoje. Prie bajorų stengėsi derintis Klaipėdos ir Karaliaučiaus pirkliai. Visa bėda, kad Šadevaltas menkai temokėjo lenkų kalbą. Jo lenkiškoje korespondencijoje daug elementariausių klaidų. Vietomis net sunku suprasti, kas norima pasakyti. Matyt, jo filologinis išsilavinimas buvo gana menkas. Tiesa, vokiškai jis rašė gana gerai, bet ši kalba Rietavo dvare, atrodo, nebuvo įprasta. Lietuviškai Šadevaltui sekėsi kur kas geriau, tur būt, laisvai galėjo kalbėti. Todėl, nors antrąjį laišką pradėjo lenkiškai (*List*), bet tuoj perėjo į lietuvių kalbą, matyt, iš praktikos žinodamas, kad ji Rietave taip pat vartojama. Norėdamas įsiteikti adresatui (ar adresatams), abiejuose laiškuose kreipimosi ir baigiamąją mandagumo formulę (irgi su elementariausiomis klaidomis) rašė lenkiškai.

Sunku pasakyti, ar Šadevaltas lietuvių kalbą mokėjo iš vaikystės, ar vėliau pramoko, nuolat bendraudamas ir prekiaudamas su lietuviais pačioje Klaipėdoje ir važinėdamas prekybos reikalais po Žemaičius. Šadevaltas susidurdavo su įvairių, daugiausia žemaičių, tarmių atstovais. Rėmėsi praktika, ne knygomis, kurių gal ir matęs nebuvo. Jo kalba – gyvoji (su gausiomis svetimybėmis). Šadevaltas nevartoja skyrybos ženklų. Ne visuomet aišku, kur baigias sakinytis ir kur naujas prasideda. Yra praleistų žodžių, be kurių sunku suvokti prasmę.

⁸ Ten pat, b. 341, 1. 1; b. 346, 1. 1; b. 348, 1. 9, 23, 37; b. 1957, 1. 17–18, 26–29.

⁹ Ten pat, b. 341, 1. 5; b. 348, 1. 3; b. 1957, 1. 2–3, 7–8, 11–12, 21–22.

Abiejų lietuviškų laiškų turinį kiek padeda suprasti kita korespondencija. Iš jos paaiškėja, kad 1750. III. 2 Šadevaltas, būdamas Rietave, suderėjo su komisaru Zubovskiu (vokiškai rašytame kontrakte jis pavadintas *Subowitz*) 3000 akmenų linų, kiekvieną po 5 auksinus ir 22,5 grašio (= 0,75 auksino), žadėdamas už juos užmokėti kovo 19d. 1500 dukatų, o likusius pinigus kursuojančia lenkiška moneta¹⁰.

Apie šitą jo sandėrį išsiteiravo Ausiejus (Haušėjus?), matyt, smulkus prekybininkas Rietave¹¹, ir ėmė kitiems pasakinėti suderėtą kainą. Tai nepatiko Šadevaltui, kuris, tur būt, tikėjosi iš kitų gauti pigiau linų. Dėl to jis po 9 dienų ir rašė lietuvišką laišką Radavičiui, piktindamasis Ausiejaus elgesiu ir prašydamas jį išplūsti.

Tuo metu kursavo įvairūs pinigai – lenkiški ir prūsiški, gana skirtingos vertės. Pagrindinis vienetas, į kurį paprastai suvedavo kitus, buvo auksinas (złoty, Gulden). Labiausiai buvo vertinami auksiniai pinigai, lietuviškai vadinami raudonaisiais (czerwony złoty, Dukaten), kurių vertė apie 1750 m. buvo maždaug 8 auksinai. Laiške minimas *schostokas* „šeštokas“ – 6 grašiai.

II-ajame laiške minimas *Scherasas* yra Karaliaučiaus pirklys J.J.Šeresas (Joh. Jac. Scherres), kuris 1753.VII.28 pranešė Rietavo administracijai, kad druskos kaina (buvusi 80 auksinų) krito ir kad už baltą druską (vieną jos lastą) mokama 72 auksinai. Jei būsianti atsiųsta didelė burinė valtis (bat), tai užsakytuosius 10 lastų parduosiąs¹².

Atrodo, kad taip ir buvo padaryta, nes 1760 m. sąskaitoje (nuoraše) pažymėta, kad 1753.IX.11 buvo paimta iš Šereso drauge su kitomis prekėmis – 10 lastų druskos po 71 auksiną¹³.

I laiškas

a) Originalo tekstas

Mnie Wielce Osjobliwý Serdeczný
Dobrozeu

At funtu juszu Miłesta Wina Lýde-
ka¹⁴ daujaus Ne buwa fchin dehn

¹⁰ Ten pat, b. 343, 1. 3r.

¹¹ I-jo lietuviško laiško antroje pusėje pažymėta: *NB Ausiey dowiadywal się o cenie lnu sprzedanego Schadaweltowi* (Ausiejus teiravosi apie linų, parduotų Šadevaltui, kainą).

¹² Ten pat, b. 347, 1. 5r.

¹³ Ten pat, 1. 8r.

¹⁴ Iš rankraščių nematyti, kad būtų sąmoningai skiriama *ij* ir *jý* (nors *i* ir *j* sujungimas ne visur lygiai glaudus); perrašant visur vartojama *jý*.

kita karta daujaus at funszu
 ыр ы tun liska dwie butelky ira
 par juszu Milesta¹⁵ Muskota galwa
 Kad juszu Milesta ы Rettawa par
 kelausjit tad tun blosna szyda
 Hauscheju isz logokit juk anno
 Necks ne Junte usz pasla kad ansz
 kosnam turega pa jakyty kurs aňam
 tykta¹⁶ klausz gal buty kokims 8tonims
 kad asz po 5³/₄ auckjynu ыр keick raudonuju¹⁷
 ir kiec¹⁸ schostoka ыр wisz keip asz ju¹⁹
 derejes Esmu²⁰ Kam reik tokiam¹⁸ Narru
 szinoty pas Mumis Kupschus Niera
 tas switzaýus kad kosnam jnt
 Nojsze pakabimtumy²¹ asz sycyus juszu
 Mi[le]sta²² kita karta pre geras sweikatas
 atrasty ыр bukid loskaus int Moneis

Kleypedzy
 d. 11 Mertz 1750

WM WMcý Panu²³ ы osobliwý Serdza²⁴
 Dobrojeju Unizoný Sluga
 Schadewalt

b) Transponuotas tekstas

Mano labai godojamas širdingas geradari!²⁵

Atsiunčiu jūsų mylistai vieną lydeką. Daugiau nebuvo šiandien.
 Kitą kartą daugiau atsiųsiu. Ir į tą lišką [=toje liškoje]²⁶ dvi butelkos

¹⁵ ыр gal paskui įrašytas.

¹⁶ k mažesnė, paskui įterpta.

¹⁷ Pirmoji u paskui tarp a ir d viršum eilutės prirašyta.

¹⁸ i, matyt, paskui įterpta.

¹⁹ Po u gal rašytas perkėlimo ženklas, tik jis neaiškus, su u uodegėle susijungęs.

²⁰ Viršum E iš dešinės matomas taškas veikiausiai nėra atskiras diakritinis ženklas, o tik didžiosios raidės pagražinamasis elementas.

²¹ Čia ne visai aišku, kaip parašytas priešdėlis – kartu ar skyrium; pirmoji m vietoj n čia, matyt, bus atsiradusi dėl tolimesnės m įtakos.

²² Laiške ties šio žodžio viduriu vėliau išplyšusi skylė; visai nebeįskaitomos raidės (tačiau lengvai numanomos iš kitų to žodžio parašymų laiškuose) čia duodamos laužtiniuose skliaustuose.

²³ Viršum truputį neaiškios (gal taisytos) u padėtas taškas.

²⁴ Paskutinė raidė neaiški (panaši į n).

²⁵ Lenkiškas kreipimasis ir baigiamoji formulė, taip pat ir pasitaikantieji kiti lenkiški žodžiai čia ir II-ajame laiške išverčiami į lietuvių kalbą.

²⁶ Laužtiniuose skliaustuose čia ir toliau įterpti paaiškinimai, kad tekstas būtų lengviau suprantamas.

yra par jūsų mylistą [=jūsų mylistai] ir muskoto galva. Kad jūsų mylista į Rietavą parkeliausit²⁷, tad tą blozną žydą Ausiejų išlojokit. Juk ano nieks nesiuntė už paslą [=kaip pasiuntinį], kad ans kožnam turėjo pasakyti, kurs aną tiktai klaus (ia), – gali būti, kokiems aštuoniems, – kad aš po 5³/₄ auksinų [esu suderėjęs akmenį linų] ir kiek raudonųjų, ir kiek šeštokų [žadėjau sumokėti], ir vis, kaip aš suderėjęs esu. Kam reikia tokiam narui žinoti! Pas mus, kupčius, nėra tas zvičajus, kad kožnam int [=ant] nosies pakabintume [=mes, pirkliai, nesame pratę kiekvienam išsiplepėti]. Aš žyčijū jūsų mylistą kitą kartą prie geros sveikatos atrasti, ir būkit loskavas int manęs.

Dauggalio maloningojo pono ir širdingojo geradario
nuolankus tarnas

Klaipėdoje

Šadevaltas

1750 m. kovo mėn. 11 d.

II laiškas

a/ Originalo tekstas

Mnie Wielce ý Osjobliwe Mcý Panie!

iSerdeczný Dobrodzeju;

List JMielestas mun Roda kad Pons Scherasas izs Karlautzcaus laszta Druskas po: 72 Aukckfinu leida, asz usz tun turgu Negalu pardoty ane tur ar Maszesnie feika doty: ja JMDobrzeu: Tinck tad asz leisfu Diedieju laszta kur mes izs Schepa patis perkam 18 batzku nie fchun musfu Eglinu²⁸ batzku, fchos yr didesnes fu gelfines lonckas JMc: galit yr dwie deszimty yr wiena yr du izs pokoty fu batzkamis fu wisfu asz JMc: fu wienu szody usz. 85 Aauckfinus leisfu ja JMcIMcy Panu ý Dobrodzeju tas turgas patinck Prafchau no tun Daliku Mun Reszulfucie Doti asz

---

²⁷ Adresatas Pranas Radavičius tuo metu buvo Veiviržėnuose, kaip rodo kitose laiško pusėje užrašytas adresas: JMCi Panu Frantz: Rodowietz Memu WMCý Panu ý Oszoblywi Dobrodziejowi prosche odac w Wewirfzan.

²⁸ Žr. 20 išn.

misliga tas turgus labai Pigus ыр IMc
gaujit labai grasza ыр balta Druska
piesjaiji Swielkim Respecktem

1753 d. 4 Aug:
zKleipedze

Wm WMMcý Panu ý Osjobli-
wemu Kochanemu Dobrodzejowie
Naniŝchum Sługa
Iohann Ernst Schadewalt

b/ Transponuotas tekstas

Maloningasis mano pone ir ŝirdingas geradari!

Laiŝkas j[ūsų] mylistos man rodo, kad ponas Ŗeresas iš Karaliau-
čiaus lastą druskos po 72 auksinus leido. Aŝ už tą turgų negaliu parduo-
ti. Anie turi ar [= taip pat, irgi] mažesnį saiką duoti. Jei j[ūsų] m[ylistai]
geradariui tinka, tad aŝ leisiu didijį lastą, kur mes iš ŝepio patys per-
kame, 18 bačkų (ne ŝių mūsų eglinių bačkų), ŝios [= anos, iš didžiojo
lasto] yra didesnės, su geležiniais lankais, – j[ūsų] m[ylista] galite ir
dvi deŝimtis ir vieną [= 21mūsiŝkę bačką] ir du [= 22 bačkas ?] išpokuo-
ti [= pripilti ?]²⁹. Su bačkomis, su visu aŝ j[ūsų] m[ylistai], su vienu žo-
džiu, už 85 auksinus [lastą] leisiu. Jei j[ūsų] m[ylistai] ponui ir gerada-
riui tas turgus patinka, praŝau nuo tų dalykų man rezoliuciją duoti. Aŝ
misliju, tas turgus labai pigus yra. J[ūsų] m[ylista] gausit labai gražią
ir baltą druską.

Pasiraŝau³⁰ su didžia pagarba dauggalio maloningojo pono
ir mielojo geradarijo žemiausias tarnas

Johanas Ernstas Ŗadevaltas

1753 m. rugpiūčio mėn. 4 d.

iŝ Klaipėdos

Laiŝkų grafikai ir raŝybai trūksta nuoseklumo, kokių nors tai-
syklių griežtesnio laikymosi. Su ano meto lietuviŝkais Prūsų ir Lietuvos
raŝtais autorius bent kiek daugiau, matyt, nebuvo susipažinęs. Raŝy-

²⁹ Ŗią neaiŝkią vietą galima ir taip suprasti: „ir dvi deŝimtis [bačkų], ir vieną
[deŝimtį bačkų], ir du [lastus] išpokuoti“.

³⁰ Originalo *piesjaiji* reiŝkia *pisze sie* „pasiraŝau“. Taip anais laikais buvo
įprasta baigti laiŝką.

damas lietuviškai, jis iš esmės verčiasi vokiečių ir lenkų rašto mokėjimu. Raides vartoja ne gotines, o apvalios formos, maždaug tokias, kokios būdavo įprastos ano meto lietuviškuose ir lenkiškuose rankraščiuose. Vietomis rašo lenkišką *l* (vartotą ir lietuviškuose Didžiosios Lietuvos raštuose), nors ir neskiria jos nuo *l* (plg. *gal*, bet ir *galit*). Tačiau aiškiai nusveria rėmimasis vokiečių grafikos ir rašybos įgūdžiais. Tai, pavyzdžiui, matyti jau vien iš ligatūrų *fch*, *ck*, *ie*, nebūdingų ano meto lietuviškiems raštams. Krinta į akį rašymas *daujaus* „daugiau“ ir, atvirkščiai, *isz logokit* „išlojokit“, *misliga* „misliju“, *turega* „turėjo“: taip galėjo rašyti tik vokiečių žemaičių ar Rytų Prūsų vokiečių aukštaičių tarmės žmogus, kuriam *g'* (palatalizuotas) buvo visai svetimas, sutapęs su *j*³¹. Atvejų, kai tas pats garsas žymimas keleriopai ar kai viena raidė turi ne visada tą pačią fonetinę vertę, šiuose laiškuose, apskritai, gerokai daugiau, negu kituose XVIII a. vidurio raštuose. Pavyzdžiui, *s* čia rašomas penkeriopai: *s*, *sz*, *ſ*, *ſz*, *sſ*; *ž* – ketveriopai: *sz*, *ſz*, *s*, *ſ*; *i* – trejopai: *i*, *j*, *ie*; ir t. t. Dėl rašybos netobulumo sunkoka susidaryti visai aiškų teksto fonetikos vaizdą – dažnai nematyti, ar priebalsis palatalizuotas, ar ne, lieka abejotina dalies balsių kiekybė (pvz., tos pačios *i*, *j*, *ie* žymi ne tik *i*, bet ir *i'*), kartais – net ir jų kokybė. Bendrą rašybos chaotiškumo išpūdį dar sustiprina tai, kad autorius beveik visai ignoruoja skyrybos ženklus, netvarkingai vartoja didžiąsias raides (be to, iš rašyenos kartais sunku atskirti, ar žodis pradedamas didžiąja, ar mažąja raide; ypač tai liečia *K* ir, rečiau, *T*), priešdėlius rašo tai skyrium, tai kartu su veiksmažodžiais.

Jau iš savotiškos rašybos galima spėti, kad ir pačiai laiškų kalbai ano meto lietuvių rašytinė kalba bent kiek žymesnės įtakos vargu ar galėjo turėti. Ir iš tiesų, šių laiškų didžiausia vertė kaip tik ir yra ta, kad iš jų galima ši tą patirti apie XVIII a. vidurio pietvakarių kampo žemaičių, ir pirmiausia – klaipeidiškių, gyvąją kalbą.

Afrikatų reikalui laiškuose yra vos vienas pavyzdys: *fu wienu ſzodj* „(su) vienu žodžiu“. Iš jo matyti (dėl galūnės rašymo *j* šis pavyzdys, tiesa, gal ir nėra visiškai neabejotinas), jog laiškų autoriui buvo įprastas pajūrio žemaičių tarimas (prie pajūrio žemaičių, kaip žinia, ski-

³¹ Vieną kitą tokio *g* ir *j* painiojimo pavyzdį galima rasti ir to paties meto Prūsų valdžios lietuviškuose dokumentuose, žr. Prūsijos valdžios gromatos, pagraudėnimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, V., 1960, p. 200₂: *Rojes* „rogės“ (1750 m.); 189₂₁: *naugey* „naujai“ (1747 m.).

riami, be vakarinių dounininkų, ir šiauriniai donininkai; plg. dabartinių klaipeđiškių *su gá'id*,³² „*su Gaidžiu*“³³).

Kur literatūrinė kalba turi *uo*, *o* ir *ie*, *é*, laiškuose paprastai rašoma (išskyrus nekirčiuotą galūnę) *o* ir *e*, pvz.: a) (*par*)*dotj* „(par)duoti“, *isz pokotj* „išpokuoti“, *8tonims* „aštuoniems“; b) *tokiam*, *isz logokit* „išlojokit“, *Pons* „ponas“, *raudonuju* „raudonųjų“, *szinotj* „žinoti“, *anno* „ano“, *fchos* „šios“; c) *ane* „anie“, plg. ir – su balsio ilgumą žyminčia *h* – *fchin dehn* „šiandien“; d) *fu derejes* „suderėjęs“, *turega* „turėjo“, *Schepa* „šėpio“. Tai jau, rodos, gana rimtas argumentas laiškus laikyti esant parašytus donininkų, tiksliau – pajūrio žemaičių donininkų, arba klaipeđiškių, tarmės pamatu³³. Šioje tarmėje, kaip žinoma, vietoj literatūrinės kalbos diftongų *uo* ir *ie* tariami monoftongai *o*, *é* (Fenclau žymi *é*), pvz.: *šđ* „šuo“, *šė'na* „šieną“ (Kalotė)³⁴, *dók* „duok“ (Birbinčiai), *anė* „anie“ (Kojeliai)³⁵; visai tokie ar tik neišklaidingai diftongizuoti bei triftongizuoti garsai čia yra ir vietoj literatūrinės kalbos *o*, *é* (Fenclau žymi *uo'a*, *iā'a*, suprastintai *uo*, *iā*), pvz.: *did'ó'j* „didžioji“, *é'd* „ėda“, *n'ė k'ok'e* „nė kokio“, *raud'ounik'e* „raudonikė“ (Kalotė), *tō* „to“, *dė'j'e* „dėjo“ (Birbinčiai), *tō'ks* (Kojeliai). Turint galvoje ir kitas laišku kalbos ypatybes, sunkiau būtų *uo* ir *o*, *ie* ir *é* sutapatinimą paaiškinti ne tarme, o prastu lietuvių kalbos mokėjimu, vokiečių kalbai neįprastų dvibalsių neskyrimu nuo paprastųjų balsių. Pasisaik, tiesa, vienas antras kitokio užrašymo atvejis, ypač vietoj literatūrinės kalbos *ie*, plg. svyruojantį rašymą *keick* || *kiec* ir pastovesnį *Wina*, *wiena* „vieną“, *wienu* „vienu“ (po 1 x), tačiau vargu ar čia reikėtų įžiūrėti dūnininkams būdingą tarimą (tam prieštarautų rašymas greta *ane*, (*par*)*dotj* ir t. t.); gal *vieno* toks rašymas tik rodo jį buvus tariamą su *é* (ar panašiu garsu), plg. gretimų dounininkų *vė'ns* (klaipeđiškių paprastai *vė'nc*), kurio laišku autorius neskyrė nuo *i*. Gal veikia rašymo nenuoseklumas, negu buvusio *ā* tarimo įrodymas yra pora formų su *a* (vietoje literatūrinės kalbos *o*): *batzkamis* „bačkomis“, *geras* „geros“,

³² Fenzlau W. Die deutschen Formen der litauischen Orts-und Personennamen des Memelgebiets. Halle/Saale, 1936, S. 13. (Toliau trumpinama W. F e n z l a u. Kitas vartojamas santrumpas žr. straipsnio pabaigoje, p. 199).

³³ Klaipeđiškių tarme čia vadinama tai, ką Fenclau vadina Memeler Mundart, žr. jo knygos p. 13 ir 14–16.

³⁴ Fonetiskai užrašyti šnektų pavyzdžiai, kur nenurodytas šaltinis, paprastai yra paimti iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto lietuvių kalbos atlaso fondų.

³⁵ Tokį tarimą čia buvus ir prielinksniuose *nuo*, *prie* lyg rodytų laišku *no*, *pre*. Dabar klaipeđiškliai vartoja *nu'*, *pi'* || *pri'*, o tarimas *no*, *pre* pasitaiko, rodos, tik aukštaičių tarmėse ir su donininkų fonetikos dėsniais, žinoma, nėra susijęs.

Man, vālcē. O'obliwā Jemcizāi
Dabrošu

At jūnta jūru. mitāta wina Līc.
ka. daujans nē Guara jēkin dēbr
kita. Karta. daujans at jūru
jū y tūn līka. dāra. Cūtelkij irā
par jūru Mitē. tāj. Naukōla galwa
Kad jūru Mitē. tāj. j. Rēdwa. par
kēlā. sīt. tū. tū. Cēlōna. jūda.
Hau. tēju. isz. Cēpōkīt. jū. k. anno
Lēk. nē. jūntē. urz. parā. Kad. arz.
Kō. r. nam. tū. rē. ga. pā. j. k. j. t. j. k. u. r. s. ā. n. o.
Lī. t. a. k. l. a. u. z. g. a. t. C. ū. t. j. k. ō. k. i. m. S. t. o. n. i. n. o.
K. a. d. a. z. p. o. s. y. a. u. c. h. j. e. n. a. u. r. k. e. i. k. r. d. o. n. i. j.
u. v. a. c. k. h. o. o. t. o. k. a. j. r. w. i. s. z. k. e. i. j. o. w. z. j. u.
d. e. r. e. j. e. s. E. r. m. u. k. i. a. m. r. e. i. k. t. o. k. a. m. N. a. r. r. u.
j. i. n. o. t. j. p. a. s. N. a. m. i. d. k. u. y. s. c. h. u. r. v. i. e. r. a.
t. a. r. j. a. r. i. t. r. a. j. a. s. K. a. d. K. o. r. n. a. m. j. a. t.
s. a. b. e. p. a. k. a. h. i. m. t. a. m. j. a. z. j. u. r. u. j. u. r. u.
M. i. t. a. k. i. t. a. k. a. r. t. a. j. o. r. g. e. m. u. r. n. e. d. i. d. a.
A. r. a. t. j. j. r. C. ū. k. i. d. C. o. t. h. a. u. E. n. l. N. o. n. e. i. d.
K. l. e. j. p. r. o. j. M. N. W. M. j. B. a. n. i. j. O. b. l. i. w. ā. J. e. m. c. i. z. ā.
11. M. e. r. c. h. 1750. D. a. b. r. o. s. e. m. i. e. n. s. o. y. C. ū. z. a.
L. i. d. e. w. a. l. t.

Amu Wīlcz y Cyfel line. Mij Panie! 4
i Prowozny Dobrodziej;

Ciel J. Milostar mun Roda Kad. Pns. Kierunus ioz
Kartauvenus laszda Truska po: 72 unsi sinu,
leida, aoz usz Jan burqa. Regalu parcoij, ane tur
uz. Muresnie jiska dosij: ja jst. Duzecu. Tinek
Ind aoz lioske Dindije laurta. Kur mus ioz ekupa pa
sio perwim 18 bakku nie schun muszu Glinu bak.
Ku, schow in dicesnes su gelfines lonckas. Mij
gali ijdnie desimij yr. Wienu yr da ioz potokij
su bakkamis su wisze aoz jst. In wienu zody
usz. 85 Frankijinus lioske jst. Mij Panu
y Dobrodziesu kas burgas. Tuzinca. Tuzschau
ko kun Saliku. pun Abszultucie. Doki aoz
mistiga kas burgas labai Sigus yr. Mij
ganset labai grasza yr bakka Truska
pns. jasi swielkim Respektom

1753 15 Aug.
Kleipede

Wm w. Mij Panu y Cyfeli.
wemu Kierunema Dobrodziejini
Naničium Sluga
Johann Ernst Schadowalt

nors šiaipjau vietomis šiaurinėje klaipeidiškių tarmės dalyje toks *ā* dar ir šiandien pažįstamas, plg. *bāsāms kājāms* (Kalotė).

Klaipeidiškiams, kaip žinoma, būdingas (kamieno) *i, u* platinimas tada, kai tolimesnis skiemuo turi (ar yra turėjęs) užpakalinį balsį, pvz.: *ērkļšs* „irklais“ (Kalotė), *bōv^a* „buvo“, *tōr* „tūri“ (Kalotė, Plikiiai), *vēs^a* „visą“, *tōrg^os* „turgus“ (Birbinčiai). Šio fonetikos dėsnio aiškių pėdsakų laiškuose nėra – rašoma taip, tarsi visur būtų buvę tie patys *i, u*, pvz.: *kita* „kitą“, *Pigus, fzinotj* „žinoti“, *tjktā* „tiktai“³⁶: *Druskas* „druskos“, *Ne buwa* „nebuvo“, *tur* „tūri“, *turgus*. Aiškinti tai kokia kita tarpe negalima, nes aplinkiniai žemaičiai dounininkai *i, u* irgi platina, ir tas platinimas ten yra visuotinio pobūdžio, nepareinantis nuo tolimesnio skiemens vokalizmo. Veikiau tai bus tik individualus nemo-kėjimas griežčiau skirti *i* ir *ē, u* ir *o*. Čia prisimintina, kad ir lietuvių tikrinius vardus, turinčius tarminius *ē, o*, Klaipeidos krašto vokiečiai paprastai tardavo ir rašydavo su *i, u*³⁷. Kad laiškų tarmėje galėjo būti *o* (ir *ē*), rodytų ir vienas išsiskiriantis parašymas: įvardžio *aš* kilmininkas čia rašomas *Moneis* (šalia naudininko *mun*). Tiesa, šio įvardžio kamieno įprastinė forma klaipeidiškių tarmėje dabar yra *man* -, plg. kilm. *mān^es|| mānis* (Klaipeida), *mān's* (Kalotė, Dumpiai), *mān^es* (Vaškai); naud. *mānē* (Kalotė, Dumpiai; plg. ir priekuliškių *mānē* Pėžaičiai, Priekulė), *māni* (Dumpiai). Tokį kasdieninį, dažną žodį laiškų autorius vargu ar galėjo pavartoti klaipeidiškiams svetima, tik iš Didžiosios Lietuvos tarmių nugirsta forma (plg. aplinkinių dounininkų *mōn^es, mōn^es*). Matyt, taip jį bus seniau tarę patys klaipeidiškiai (tegu ir ne visi). Vietomis toks tarimas aptinkamas dar ir dabar, pvz.: *mō.nē* „man“, *mōn^a* „mano“ (Kojeliai), *mūnⁱ* „mane“ (Dumpiai); plg. ir *nōmē* „namie“ (Birbinčiai).

Apie žodžio šaknies *an, am, en, em* traktavimą XVIII a. klaipeidiškių tarmėje laiškai aiškaus vaizdo neduoda: yra vos vienas tam reikalui pavyzdys – žodis *lonckas* „lankais“. Iš jo išeitų, kad *an* tarimu anksčiau Klaipeidos krašto žemaičiai (ar bent dalis jų) nėra skyręsi nuo kitų aplinkinių žemaičių (plg. *lōn,kā* „lankai“ Kretinga, Gargždai, Veiviržėnai, Rietavas ir kt.) ir kad tik vėliau visuotinai paplitęs (pirmiausia dėl bažnyčios ir Prūsų religinių raštų įtakos) dabarykštis tarimas (plg. *lān,kā* Klaipeida, *kā.nd* Dumpiai, *rān,kā* Vaškai). To-

³⁶ Kad žodyje *Milesta* (vn. vard., naud., gal.), *Milestas* (vn. kilm.) raidė *e* (po *l*) žymėtu *e* (< *i*), sunku galvoti: be įprastesnio *mylista*, yra pažįstamas (kaip tik iš žemaičių tarmių!) ir *mylesta*, žr. Būga, K. Rinkiniai raštai. V., 1958, I, p. 124.

³⁷ Žr. W. Fenzlau 31, 35.

kiai išvadai vieno pavyzdžio, aišku, neužtenka³⁸. Juo labiau, kad *lankas* tekste eina lyg ir kokio prekybos termino (*bačka gelžiniais lankais*) sudėtine dalimi, todėl čia lengviau įmanoma ir kitos tarmės įtaka ar net galimas sąmoningas taikymasis prie adresato vartojamos formos. Čia dar galima pridurti, kad asmeninio įvardžio *an(a)s* vienaskaitos vardininkas parašytas *ansz*, vadinasi, buvo tariamas su *an-*, kaip ir dabartinių klaipeidiškių dažniausiai kad sakoma, plg. *ā.nc* (Kalotė, Plikiai, Dumpiai, Kojeliai), nors vietomis pasitaiko ir *ō.nc* (Birbinčiai).

Dvibalsiai *ai*, *ei* žodžio gale verčiami *a'*, *e'*, pvz.: *gelfines lonckas* „geležiniais lankais“, *Milesta* „mylestai“ (jei čia ne šauksmininkas, žr. I laiško lietuviško teksto I eil.), *tjykta* „tiktai“; išimti *labai* (2 x) gal reikėtų aiškinti šnekamosios literatūrinės kalbos (vartotos pastorių ir šiaip daugiau prasilavinusių, raštingų lietuvių) įtaka. Panašaus virtimo ne galūnėje pavyzdžių nėra, išskyrus nebent jungtuką *ja* „jei“, nors pavartota pora žodžių, kurių šaknies *ei* dabar žemaičiai gana plačiai taria vienbalsiškai, – tai *reik* ir *leida*, *leisfu*, plg. ir klaipeidiškių: *re'k* (Kalotė, Dumpiai, Kojeliai), *re'kē'je* (Dumpiai) || *reikē'je* (Birbinčiai), *lē'dau* (Plikiai), *pā'rlē'dēs* „perleides“ (Dumpiai), *lestēs* „leistis“ TD VII 87 Nr 153 (Klaipėdos apyl.), *lest* „leisti“ TD VII 112 Nr 203 (Ginduliai). Čia minėtinas ir I laiško jungtukas *keip*³⁹, kuri tokia forma (atsiradusia iš *kaip* pagal *šaip*, *teip*) iš visų žemaičių pažįsta, rodos, vieni klaipeidiškiai, tačiau dabar jau paprastai su *e'* vietoj *ei*, plg. tautosakos tekstų *kep* TD VII 109 t Nr 119 (Klaipėda; kitame tekste iš šios vietos tas pats užrašytojas duoda *keip* 111 Nr 201); 86 Nr 152, 124 Nr. 235 ir 237, 128 Nr 248, 138 Nr 273 (Klipščiai); 81 t Nr 146 (Gvildžiai); 97 Nr 175, 104 t Nr 192 (Kodjoniai); 93 Nr 165 (Valėnai); 117 Nr 216 (Dargužiai) ir kitur⁴⁰. Šiuo metu vietoj *ai* (galūnėje – nuosekliai, šaknyje – dalyje ši dvibalsį turinčių žodžių) tiktai pietiniai klaipeidiškiai taria *a'*, o šiauri-

³⁸ J. Šernius, „Buras isz Protnezu“ (Protnešiai yra greta Priekulės, o priekuliškių tarmė nedaug tesiskiria nuo klaipeidiškių), savo 1778 m. giesmėje, kuri šiaip jau parašyta literatūrine bažnytine kalba ir nedaug teturi vietos tarmės ypatybių, kartą vis dėlto pavartoja *Dongaus* TiŽ VII 273 (visur kitur, net ir tame pat žodyje, yra tik *an*), bet gal tai tik paprastas apsirikimas, o ne tarmės atspindys.

³⁹ Kad tai nėra tik įprastas vokiečiui *ei* rašymas vietoj *ai*, matyti iš pačių laiškų rašybos, plg. *reik* ir *labai*; be to, čia svarbu ir dvibalsio pozicija: Klaipėdos krašto vokiečiai, kurie lietuvių tikrinius vardus, turinčius šaknyje *ai*, paprastai rašydavo (ir dažniausiai tardavo) su *ei*, po *g*, *k* tokios substitucijos nedarydavo (žr. W. F e n z l a u 51).

⁴⁰ Kiti klaipeidiškiai, kaip ir daugumas žemaičių, sako *kā.p* (Birbinčiai, Dumpiai, Kojeliai; TD VII *kap* rašoma tekstuose iš Dargužių, Kinčių ir kitų vietų).

niai paprastai turi *ɔ*, plg. *gèrɔ* „gerai“, *t'èvɔ* „tėvai“, *ĕ'rkł's* „irklais“ (Kalotė); *matš* „matai“, *βš'ks* „vaikas“ (W. Fenzlau 13). Nors Klaipėda skiriama šiauriniams klaipeðiškiams (žr. W. Fenzlau 16), laiškų tarmė minėtos fonetinės ypatybės veikiausiai (dar) neturi, nes kitaip galėtų būti parašyta *lonckos*, *tjtkto* ir t. t., plg. tautosakos tekstų (užrašytų mokinių, ne dialektologijos specialistų!) *stogos* „stogais“ TD VII 111 Nr 201 (Klaipėda), *berno* „bernai“ 128 Nr 248 (Klipščiai), *voko* „vaikai“ 82 Nr 146 (Gvildžiai), *potro* „putrai“ 105 Nr 192 (Kodjoniai), *Palango* „Palangai“ 111 Nr 202 (Dargužiai), *gero* „gerai“ 98 Nr 176 (Valėnai).

Iš laiškų matyti daugumai žemaičių būdinga galūnių redukcija, tačiau, atrodo, jos būta silpnesnės, negu dabar klaipeðiškiuose. Ryškiausiai ir dėsningai redukcija pasireiškia šiais dviem atvejais: a) *Necks*, *Pons*, *loskaus* „loskavas (maloningas)“, *klausz* „klausia“ (jei ne „klaus“), *reik*, *Tinck*; b) *Druskas* „druskos“, *fweikatas* „sveikatos“, *leida* „leido“, *Ne buwa* „nebuvo“, *Roda* „rodo“. Vietoj antruoju atveju nuosekliai rašomos *-a* klaipeðiškiai dabar tesako neaiškų, vos girdimą *a*, plg. *bòv^a* „buvo“ (Kalotė, Plikiai), *šė'n^a* „šieno“ (Birbinčiai), *sprâ.nd^a* „sprando“ (Kojeliai), kuris TD VII tekstuose dažnai visai nebežymimas. Lygiai tas pats pasakytina apie laiškų *-a*, žyminčią nekirčiuotą vn. gal. galūnę (*a* ir *o* kamienų): *kita karta*, *blosna* *fzÿda*, *balta Druska*, *Wina Lÿdeka*. Rašoma *jÿr* (II laiške) || *ira* (I laiške) „yrà“, *Niera* (dabar, rodos, klaipeðiškių visur tariama visai be *-a*, plg. *n'er* Kalotė). Bendratyje be svyravimų rašoma *jÿ* bei (syki) *i*: *butjÿ*, (*par*)*dotjÿ*, *Doti*, *isz pokotjÿ*, *pa fakÿtjÿ*, *fzinotjÿ*, nors dabar čia bėra silpnas, vos girdimas, o vietomis – jau visai nebegirdimas, balsis, plg. *sũ'st* (Klaipėda), *sũ'st'* (Vaškai), *sũ'st'* (Kalotė), *sũ'st'è* (Birbinčiai); TD VII tekstai su bent kiek labiau išlaikyta tarme bendraties galūnės balsio paprastai neturi.

Iš ypatingesnių fonetikos dalykų dar galima paminėti įvardžio *tas* vienaskaitos galininką *tun* (vyr. ir mot. gim.), taip pat *n* išlaikymą kirčiuotoje a) įvardžių daugiskaitos kilmininko galūnėje – *schun*, *tun* ir b) veiksmazodžio *atsiÿsti* būsimosio laiko formų šaknyje – *at funszu*. Šiuo metu šitoks įvardžio *tas* galininkas geriau žinomas tik vienoje kitoje žemaičių vietoje – pavyzdžiui, apie Karklėnus (*tũ'n⁴¹*); plg. ten pat *kũ.n⁴²* ir Mataičiuose, tarp Judrėnų ir Veiviržėnų, *kũ'n* (|| *kõ'n*) „ką“. Donininkų tipiška forma laikoma *tã'n* (Kojeliai, Vaškai, Dercekliai, Prie-

⁴¹ Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 495.

⁴² Ten pat, p. 77.

kulė)⁴³. Tačiau atrodo, kad tikrasis vaizdas čia gana margas. Vien iš Dumpių, pavyzdžiui, lietuvių kalbos atlasui užrašyta *tā'n* || *tō* || *tā*. TD VII tekstuose iš klaipėdiškių tarmės ploto, be dažniausio *tą*, dar rašoma *tan* 117 Nr 217 (Klaipėdos apyl.), 125 Nr 239 (Baičiai), *to* 86 Nr 150 (Dargužiai), *to* || *tuo* 136 Nr. 268 (Gvildžiai; plg. *k^uō* Kalotė) ir – tai ypač svarbu – *tun* (vyr. ir mot. gim.) 98 Nr 175 (Kodjoniai; plg. čia ir *kun*, kuris dar randamas 95 Nr 170, priekuliškių tarmės tekste iš Šventvakarių)⁴⁴. Vadinas, laiškų *tun* „tą“ nėra dabar klaipėdiškiams nėra visai svetima forma, o anksčiau ji čia bus buvusi dar įprastesnė bei labiau išplitusi. Šalia vienaskaitos galininkų su *-n*, klaipėdiškiuose visai suprantami ir minėti laiškų daugiskaitos kilmininkai *schun*, *tun*. Pačių klaipėdiškių, be abejo, bus buvusi ir forma *at sunfzu* (šalia esamojo ir būtojo laiko formų su *-un-*), nors dabar jos (ir bendraties *siunsti*) arealas prasideda tolokai rytuose ir pirmiausia apima bemaž visą dūnininkų teritoriją (bene artimiausia klaipėdiškiams šio arealo vieta – dūnininkų Rietavas su *sū'nsq*, *sū'nstę*; *sū'nstę* dar pasitaiko ir Endriejave, bet jau šalia dažnesnės formos *sū'stę*).

Laiškų morfologijos tarmybės žinomos ne vieniems klaipėdiškiams, bet ir daugeliui kitų žemaičių (kartais – net dar plačiau), pvz.: *At funtu* „atsiunčiu“ (plg. *kēnt^u* „kenčiu“ Klaipėda, Kalotė, *ādu* „audžiu“ Šimkai ir pan. *a* kamieno formas); vn. naud. *narru* „narui (kvailiui)“ (*-u* čia = *-u* < *-uo*, plg. *tėvū* Dumpiai; kitų klaipėdiškių ta galūnė ir kitaip tariama: *žmō'g^uō* Klaipėda, *žm^uōgō* Kalotė ar pan.); dg. naud. *kokims* *stonims*; vardažodžių dviskaita *dwie butelk^y* „dvi butelki“, *dwie deszimt^y* „dvi dešimti“, 72 *Auckfinu*. *Esmu* „esu“ geografijos neįmanoma tiksliau apibrėžti – ta forma visai reta ir sporadiškai gali pasitaikyti (kaip matyti iš A. Juškos dainų ir A. Baranausko tarminių tekstų) įvairiose vietose; seniau ją vienur kitur galėjo būti susidarę ir žemaičiai (LKŽ I 992 ji, pavyzdžiui, nurodoma iš J. A. Pabrėžos raštu).

Laiškų sintaksė turi gyvai šnekamajai kalbai būdingų ypatybių. Kartu vietomis prasikiša svetima įtaka, bene stipriausiai palietusi linksnių ir prielinksnių vartojimą. Dalis tokių reiškinių dabar labai tvirtai įsigalėję klaipėdiškių ir kitų Klaipėdos krašto žemaičių (vienur kitur – ir glaudesnius kontaktus su vokiečiais turėjusių pakraštinių aukštaičių)

⁴³ Plg. ir ten pat, p. 495.

⁴⁴ Vyr. gim *tū'n* vietomis vartoja ir dūnininkai apie Kretingą, nors šiaip ten plačiau žinomas *tū*.

šnektose, tad prieš porą šimtų metų jau tikriausiai pasitaikydavo ne tik lietuviškai pramokusių vokiečių, bet ir pačių lietuvių kalboje, plg. *j tun liska dwie butelkÿ ira* „į tą lišką (=toje liškoje) dvi butelki yra“ ir *kas į to bliūd yr* „kas į tą bliūdą (=tame bliūde) yra“ TD VII 103 Nr 102 (Kodjoniai); *no tun Daliku Mun Reszułucie Doti* „nuo tų dalykų (=apie tuos dalykus)...“ ir *nėka nū to nežena* „nieko nub to (=apie tai) nežino“ TD VII 110 Nr 199 (Klaipėda). Kita dalis sintaksės svetimybių gali būti individualaus pobūdžio. Ne pačių klaipėdiškių tarmės turtu, o laiškų autoriaus individualiu vertiniu veikiausiai reikia laikyti ir frazeologizmą *int nosie* (=ant nosies) *pakabinti* „skelbti, pasakyti, išplepėti“ (*kosnam jnt Noſze pakabintumÿ*): lietuvių kalboje iš kitur toks ar bent panašus frazeologizmas, rodos, nežinomas, ir jis primena vok. (*einem etwas auf die Nase binden* „(ką nors kam) pranešti, pasakyti“.

Žymi laiškų leksikos dalis yra susijusi su prekyba, pvz.: *leisti* (kuris čia sinonimiškai vartojamas šalia *parduoti*), *pirkti*, *išpokuoti*, *suderėti*; *pigus*; slavizmai *kupšius* „pirklys“ (dėl -š- plg. *kupšis* TD VII 97 Nr 175 Kodjoniai), *turgus* „kaina“ (šia gana reta reikšme žinomas ir iš Prūsų Lietuvos žodynų, plg. *Preis, Werth... Toks Turgus Jawû* R II 282; dabar klaipėdiškiams „kainos“ reikšme vietomis pažįstamas žodis *preké* TD VII 111 Nr 201 Klaipėda); pinigų pavadinimai *auksinas* „(plg.) le. *złoty*, vok. *Gulden*“, *raudonasis* „dukatas, (plg.) le. *czerwieniec* (sen. *czerwonek*, trm. *czerwoniec*)“ (plg. *Ducate, Raudóns Aukſinas* R II 105 ir *Goldgulden, Raudóns áukfins* R II 108; skiriama nuo *Gulden... áukfins* R II 185) ir *šostokas* „šeštokas“ (<le. *szóstak*, trm. *szostak*); saikų pavadinimai – lietuviškas, matyt, bendresnės, griežtai neapibrėžtos reikšmės *seikas* (ei čia abejotinas, iš kitur beveik nežinomas, tad originalo *seika* gal teisingiau būtų skaityti *saiqa*, plg. ir dabartinių klaipėdiškių *tą saik* TD VII 86 Nr 151 Alksniai) ir germanizmas *lastas* „toks bėralų matas“ (plg. *Last Getráyde, Lóftas* R II 238)⁴⁵. Tai pačiai leksi-

⁴⁵ II laiške, kur šis žodis pavartotas, minimas didysis lastas, lygus 18 didesniųjų statinių. Jau iš to matyti, kad šio mato dydis svyrudavo. H. Frišbyras savo žodyne (Pr. Wb. II 11) nurodo, jog lastą (Last) sudarą 60 „šėpelių“; „šėpelį“ (Scheffel) laikant lygiu 26, 239 l, lastas turėtų turėti 1 574, 34 l. R. *ласт* anksčiau žymėjo prekybos laivų svorio vienetą, lygų 2 tonoms arba 120 pūdų (B. Д а л ь. С л о в. II² 239). Maždaug tokios pat vertės buvo ir Gdanskio lastas (le. *łaszt gdański*) – beveik 3¹/₄ m³ ir per 4 000 svarų. Vok. *Last* (v. v. ž. *last*) „laivų talpos (bei jais gabenamų krovinių svorio) mato“ reikšmė yra atsiradusi iš „krovinio, pavežamo ketvertu arklių (arba dviem poriniais vežimais)“ reikšmės, tad suprantama, kad šiuo žodžiu žymimas matas pradžioje negalėjo būti griežtai apibrėžtas (plg. A. K l e c z k o w s k i, – JP II (1914) 211 t.).

kos sričiai dar galima skirti laivo pavadinimą *šėpis*, *-io* (šis germanizmas klaipeidiškių iki šiol pažįstamas, plg. *šiepius skandyt*, *o šepi žmons i lydeks paverst* TD VII 81 Nr 146 Gvildžiai; pasitaiko ir plačiau: *šėpis* Kretinga, Kvėdarna, vn. kilm. *sziepia*, vn. gal. *sziepi* BM 366 t Gargždai, *sziepis* BM 376 Kuliai, *šėpis* Veliuona), prekių bei taros pavadinimus *druska*, *muskotas* „muškatas“ (*muskoto galva* veikiausiai yra tai, kas le. *galka muszkatowa* – muškattmedžio, *Myristica fragrans*, sėkla be apvalkalo, vartojama kaip prieskonis), *bačka*, *butelka* (abu pastarieji – plačiai žinomi slavizmai).

Nors laiškų autorius buvo vokiečių, juose kur kas daugiau leksikos slavizmų, negu germanizmų, ir tai, be abejo, priklauso nuo skolinių santykio pačioje tarmėje. Be jau minėtų, čia dar pavartoti slavizmai *paslas* „pasiuntinys“, *ponas*, *zvičajus* „įprotis, paprotys“; *bloznas* „netikšis, nevykęs“, *loskavas* „maloningas“; *kožnas* „kiekvienas“; *išlojoti* „išplūsti, iškeikti, išbarti“, *mislyti*, *žyčyti* „linkėti“. Iš aiškių germanizmų papildomai galima nurodyti vos vieną – *naras* „kvailys“ (plg. *Naras... ein Narr* R I 92, 95 *Narr...Naras* R II 265; šis skolinys, tarp kitko, pažįstamas ir K. Donelaičiui; iš F. Kuršaičio ir M. Miežinio žodynų matyti vėliau jį dar turėjus „juokdario“ reikšmę).

Retas (nepatekęs į LKŽ) ir ne visai aiškios kilmės, todėl vertas specialaus tyrinėjimo, yra žodis *liška* (tokia jo forma, rodos, labiausiai patikima), žymėjęs, kiek galima spręsti jau vien iš konteksto, kažkokią padėjimą (lagaminą, pintinę ar pan.) nedideliu kiekiu siunčiamais (gabenamiems) valgomiems daiktams bei gėrimams. Tikroji to žodžio reikšmė bus buvusi maždaug ta pati, kaip ir Prūsų vokiečių dialektizmo *Lischke* (vok. žem. *Löschke*), kuriuo pagal H. Frišbyrą (Pr. Wb. II 30) buvo vadinamas iš karnų, karklo plėšų, nendrių šaknų ir t.t. pintas, už tam tyčia pervertos virvės į kukšterą įkabinamas pailguotinas su dangčiu krepšys, kuriame laukų darbininkai ir keleiviai gabendavosi pasiimtą maistą. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad lie. *liška* ir yra ne kas kita, kaip vokietybė. Iš tiesų tų žodžių tarpusavio santykio ir tolimesnės etimologijos problema yra daug sudėtingesnė, ir atsargumas verčia jos sprendimą palikti ateičiai. Čia pakaks pastebėti, kad pačių vokiečių žodis tėra palyginti siauras dialektizmas, kuriam kilmės šaltinio paprastai ieškoma kitose kalbose. Toliau, be mūsiškio *liška*, lietuvių kalboje yra *leška*, pažįstamas donininkams – taip bent galima spėti iš TD VII 8 pateiktoje vieno nagingo tautosakos mėgėjo nuo Žiaukų biografijoje

esančio sakinio *Jis pasigamino ir betas, kodžius, leškas, pintinius ir kt.*; iš Prūsų Lietuvos savo metu *lėška* „Lischke“ yra nurodęs A. Becenbergeris (GGA 1885 938). Dar svarbiau yra tai, kad lie. *liška* turi savo atitikmenį *liska* latvių kalbos tarmėse, kur jis pažįstamas reikšmėmis „(vok.) die Tasche“ (sprendžiant iš pavyzdžių – ne tik „kišenė“, bet ir „krepšelis“) ir „virvelių tinklas šieniui bei šiaudams nešti, regztis“ (ME II 475, EH I 744). Pagaliau, tolesniuose svarstymuose reikėtų paliesti ir santykį su le. trm. *liszka* „pintinė, krepšelis, kraitelė“ (SJP II 1902 751).

Iš lietuviškų žodžių atskirai dar galima paminėti prielinksni *int* „ant“, labiausiai būdingą klaipėdiškiams (nors retkarčiais pavartojamą ir kitų, ypač gretimų pajūrio dounininkų, žr. LKŽ IV 122) ir todėl savo geografija kiek primenantį *keip*. Jis pavartotas (I laiške) vienu atveju su kilmininku: *bukid loskaus int Moneis* (plg. *int mergų bartes* TD VII 104 Nr 192 Kodjoniai), kitu – veikiausiai su naudininku: *jnt Nofze pakabimtumj* (plg. *int š'â'urê' li'nkô' Kalotė; Ket lob int to pėvo bijotės et* TD VII 132 Nr 259 Klipščiai).

Iš poros laiškuose minimų vietovardžių savo forma kiek įdomesnis Karaliaučiaus vardas – tai, kad jis neturi *a* po *r* (*isz Karlautzcaus*), veikiausiai nėra parašymo klaida, plg. kuršių pamario žvejų tarmės *karlá'utše ~ Karaliáučia* (LŽTP 98).

Kalbos apžvalga rodo, kad publikuojami laišakai yra gana patikimas ir vertingas XVIII a. vidurio klaipėdiškių ir apskritai donininkų tarmės šaltinis. Jei atsirastų daugiau to meto ar dar ankstesnių panašių dokumentų, pasidarytų aiškesnis ne vieno šios įdomios tarmės reiškinių atsiradimas bei raida.

SANTRUMPOS

BM	Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski. I. Texte, hrsg. von F. Specht. Leipzig, 1920.
EH I	Endzelins J. un Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai. I. Rīgā, 1934–1938.
GGA	„Göttingische gelehrte Anzeigen“.
JP	„Język Polski“.
LKŽ	Lietuvių kalbos žodynas (I, Vilnius, 1941; IV, Vilnius, 1957).
LŽTP	Gerullis J. ir Stang'as Ch. Lietuvių žvejų tarmė Prūsuoje. Kaunas, 1933.

- ME II** Mūlenbachs K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. II. Rīgā, 1925—1927.
- R** Ruhig Phil. Littaüisch-Deutsches und Deutsch-Littaüisches Lexicon <...> Königsberg <...> 1747 (R I — Littaüisch-Deutsches Lexicon; R II — Deutsch-Littaüisches Lexicon).
- SJP II** Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. II. Warszawa, 1902.
- TD VII** „Tautosakos darbai“. VII. Klaipėdiškių lietuvių tautosaka. Kaunas, 1940.
- TiŽ VII** „Tauta ir žodis“. VII. Kaunas, 1931.

AR SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE BUVO LIETUVIŲ KALBOS KATEDRA?

Kadaise J. I. Kraševskis savo monografijoje apie Vilnių teigė, kad senojoje Vilniaus akademijoje XVII a. pradžioje buvo įsteigtos lietuvių, latvių ir estų kalbų katedros, kaip reikalingos misijoms. Jose ir buvę rengiami klierikai¹. Remdamasis J. I. Kraševskiu, jo pacituotosiomis šaltinių ištraukomis, vėliau K. Charlampovičius rašė, kad 1621 m. buvo projektuojama įsteigti prie akademijos lietuvių, Livonijos (=latvių) ir estų kalbų katedras². Kelis kartus šį klausimą lietė ir M. Biržiška. Viename savo straipsnyje, rašytame 1912 m., atsargiai sekdamas J. I. Kraševskiu ir išnašose pakartodamas jo pateiktas šaltinių ištraukas, M. Biržiška tvirtino, kad akademijoje buvo mokoma lietuvių, taip pat latvių ir estų kalbų, spėdamas, jog K. Sirvydas, „gal-būt, kaipo lietuvių kalbos žinovas tos kalbos mokė klierikus akademinkus“³. Daug kategoriškiau jis apie tai rašė senojo Vilniaus universiteto istorijoje (1940): „<...> apie 1620 m. tų kalbų [lietuvių, latvių ir estų] katedros akademijoje buvo įsteigtos, kurių lietuviškoji, žinoma, ypačiai buvo čia svarbi“⁴. Lietuvių kalbą, „be abejo, dėstė garsusis Konstantinas Širvydas“⁵. Plačiau lietuvių kalbos katedros klausimo M. Biržiška čia nelietė, naujos medžiagos ar naujų argumentų savo tvirtinimui pagrįsti nepateikė. Matyt, ir čia jis rėmėsi J. I. Kraševskiu.

Tarybinėje lietuvių istoriografijoje irgi pasitaiko nuomonių, ypač K. Sirvydui skirtuose straipsniuose, kad lietuvių kalbos katedra buvusi įsteigta apie 1620 m. ir kad K. Sirvydas greičiausiai buvęs jos vedėjas. Bet ši nuomonė nėra visuotinai priimta. Sakysim, 1956 m. išleistoje

---

¹ Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1842, IV, str. 21.

² Харламповичъ К. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка <...> Казань, 1898, стр. 89.

³ Biržiška M. Iš D. Poškos raštų. — „Lietuvių tauta“, 1914, kn. II, d. 3, p. 373 (Tas pat pakartota jo „Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos“. K., 1931, I, p. 330).

⁴ Biržiška M. Senasis Vilniaus universitetas 1579–1842 m.V., 1940, p. 15 (Tas pat pakartota ir antrajame leidime užsienyje).

⁵ Ten pat, p. 16.

Vilniaus universiteto istorijoje⁶ apie tokią katedrą visai neužsimenama. Matyt, skyriaus apie Vilniaus akademiją autorius K. Jablonskis buvo įsitikinęs, kad lietuvių kalbos katedros joje nebuvo. Tačiau akademinėje lietuvių literatūros istorijoje rašoma, kad K. Sirvydas Vilniaus akademijoje dėstė „teologiją ir lietuvių kalbą“⁷, tuo pačiu sugestijuojama mintis, jog lietuvių kalba ten buvo vienas iš dėstomų dalykų.

Lig šiol niekas lietuvių kalbos katedros egzistavimo ir apskritai lietuvių kalbos mokymo Vilniaus akademijoje klausimo platėliau nėra lietus nei specialiau tyrinėjęs. Niekas po J. I. Kraševskio nepaskelbė naujos medžiagos, o ir jo paskelbtosios konkrečiai neišanalizavo. O klausimas įdomus ir svarbus ne tik Vilniaus akademijos istorijai, bet dar labiau lietuvių filologijos bei kultūros istorijai.

Šiuo straipsneliu ir norima prisidėti prie jo išaiškinimo bei išsprendimo, plačiau paanalizuojant J. I. Kraševskio pacituotųjų šaltinių ištraukas, kurios buvo pagrindas jam pačiam ir kitiems kalbėti apie lietuvių kalbos katedrą XVII a. pradžioje, ir drauge panaudojant kiek naujos archyvinės medžiagos.

J. I. Kraševskis savo teiginius parėmė šiomis ištraukomis iš rankraštinio archyvinio šaltinio:

Rnkr. I. 1063, 1621 m. Tie akademiniai latvių, estų ir lietuvių kalbos būreliai, kuriuos Jūs, gerbiamasis tėve, įsteigėte, kaip tikiuosi, bus labai naudingi dievo garbei, taip pat daugelio mums pavestų sielų išganymui; todėl, gerbiamasis tėve, ir toliau skatinkite jų veiklą bei juos globokite. 1621 m. sausio 2 d. (*MS. cit. f. 1063. a. 1621. Academias illas linguarum Livonicae Esthonicae Lithvanicae a R. N. institutus spero valde utiles futuras ad Dei gloria cum salute, multarum animarum procuranda quamobrem R. V. pergat illas excitare et fovere — d. 2 Jan. 1621*).

Rnkr. I. 269. Vizitatoriaus tėvo Joano Argento atmena, 1614 m. Įsakmiai nurodoma, kad seminarijose <...>. Ir kadangi taip labai yra reikalingos lietuvių, latvių, estų kalbos, tai, jei atsirastų toks, kuris tas kalbas gerai mokėtų <...>, reikia įvesti kokias nors pratybas (*MS. cit. f. 269. Memor. relict. a P. Joanne Argento Visit. 1614. — Urgetur ut in Seminarijs — Et quia tan-*

⁶ Vladimirovas L., Jablonskis K., Jurginis J., Bulavas J. Vilniaus universitetas. V., 1956.

⁷ Lietuvių literatūros istorija. Red. prof. K. Korsakas. V., 1957, I, p. 146.

topere est necessaria lingua Litvanica, Lotavica, Esthonica si quomodo sit aliquis qui linguas istas bene teneat, – aliquod exercitium instituendum)⁸.

Pirmojoje ištraukoje yra kelios klaidos (gal korektūros?). Be to, iš jos neaišku, kieno cituojamasis raštas rašytas ir kam adresuotas. Tai paaiškėja iš Centriniam valstybiniam istoriniam archyve Vilniuje saugomo kito rankraščio – knygos, į kurią nurašyti jėzuitų generolų atsakymai ir nurodymai įvairioms jėzuitų įstaigoms Lietuvoje⁹. Tos knygos viename skyriuje – „Generolų atsakymai į Vilniaus pirmosios ir antrosios probacijos namus liečiančius klausimus“ (*Responsa Generalium Ad quæsitæ particularia Domûs 1ma & 2da Probationis Vilnensis, non per Procuratorem, sed alio tempore data*) – yra nurašytas ir J. I. Kraševskio cituotasis raštas:

A.R.P. Mutius Vitellescus

Academicas illas Lingvarum Livonicæ Estonicæ et Litvanicæ a R^aV^a institutas spero valde utiles futuras ad Domini gloriam cum salute multarum animarum procurandarum, quam ob rem R^a V^a pergat illas excitare et fovere. A^o 1621. Januarii 2^a¹⁰.

Parašėte prie šio rašto dar pažymėta: *De academicis Lingvarum in Noviciatu*. Vadinasi, tai yra jėzuitų generolo Mucijaus Viteleskaus atsakymas į Vilniaus jėzuitų novicijato (Domus primæ et secundæ probationis) rektoriaus klausimą ir liečia novicijatą, ne akademią.

Antrasis J. I. Kraševskio cituotasis dokumentas (ar jo santrauka?) susijęs su Vilniaus seminarijomis, įsteigtomis 1582 m., – diecezine ir vadinamuoju popiežiaus alumnatu. Mokymas ir auklėjimas jose buvo pavestas jėzuitams. Todėl suprantama, kad Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų provincijų vizitorius J. Argentus savo memoriale lieti ir tų seminarijų reikalus. Pabrėžęs lietuvių, latvių ir estų kalbų mokėjimo reikalingumą (dvasininkams), įpareigojo jose nedelsiant įvesti tų kalbų pratybas (aliquod exercitium), jei tik susirastų kas gerai tas kalbas mokas. Įsidėmėtina, kad apie lietuvių kalbos, kaip dėstomo dalyko, įvedimą į seminarijas J. Argentus nė žodžio nepasakė.

⁸ Kraševski J. I. Wilno <...> IV, str. 53. Cituojamasis rankraštis – jėzuitų trečiosios probacijos namų (tercijato) prie šv. Rapolo bažnyčios Vilniuje įvairių aplinkraščių ir nuostatų nuorašų stambi knyga (Ten pat, II, p. 453).

⁹ F 1135, apr. Nr. 20, bylos Nr. 298.

¹⁰ Ten pat, f. 43. Vertimą žr. šio leidinio p. 202.

Iš M. Viteleskaus atsakymo (1621.I.2) matyti, kad Vilniaus jėzuitų novicijate jau anksčiau (bent 1620) buvo įsteigtos Livonijos (=latvių), estų ir lietuvių kalbos akademijos. Generolas tam pritaria, tikėdamasis, kad jos bus labai naudingos, ir skatina toliau jas plėsti ir globoti. Ką reiškia šiuo atveju akademijos?

Į tai atsakymą duoda jėzuitų mokymo planai ir nuostatai (Ratio atque institutio studiorum). Juose net keliolika puslapių skiriama akademijoms¹¹, kuriomis vadinami studentų ir mokinių lavinimosi bei geresnio dėstomų dalykų įsisavinimo būreliai (coetus). Planuose numatytos šios akademijos: 1) teologų ir filosofų, 2) retorių bei humanistų (ketvirtai ir penktai klasei), 3) gramatikų (trims žemiausioms klasėms). Jeigu susidarytų per didelis narių skaičius ir jų išsilavinimas būtų toks nelygus, kad tos pačios pratybos visiems negalėtų būti vaisingos, tuo atveju leidžiamos kiekvieno dėstomo dalyko akademijos (singulis scholis suas Academias habere liceat).

Į akademijas būdavo priimami geriausi ir gabiausi studentai (mokiniai). Kiekviena akademija turėjo savo vadovybę (magistratus), kurią sudarė visuotiniame narių susirinkime slaptu balsavimu išrinktas rektorius, du ar daugiau patarėjai (consilarii) ir sekretorius. Kiekvienai tokiai akademijai kolegijos rektorius skirdavo globėją – profesorių ar kitą kurį jėzuitą.

Kiekvienos akademijos sekretoriaus pareiga buvo saugoti ir vesti knygas. Vienoje knygoje turėjo būti registruojami nariai priėmimo eilės tvarka, atskirai įtraukiami kiekvienos išrinktos valdybos narių vardai, aprašoma visa akademijos veikla, pažymint tuos asmenis, kurie ką nors svarbesnio atliko, taip pat retorių kalbas, poemas, giesmes, kurios, globėjui atrinkus, turėjo būti pridėamos.

Jeigu būtų išlikę lietuvių, latvių ir estų kalbų akademijų knygos, iš jų sužinotume daug įdomių dalykų. Būtų aiškesnis ir pats šių akademijų pobūdis, veiklos kryptis ir mastas, narių skaičius, vadovaujantieji asmenys, globėjai ir t.t. Taip pat jeigu Romoje susirastų raštas, kuriuo dėl šių akademijų buvo kreiptasi į generolą, tikriausiai irgi šis tas daugiau paaiškėtų, nes raštas, tur būt, buvo ilgesnis už atsakymą. Jame greičiausiai buvo išdėstyti ir tų akademijų steigimo motyvai, ir aptartas pobūdis,

---

¹¹ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesv. Tvrnoni, 1603, p. 183–198. Plg. Załęski S. Jezuci w Polsce. Lwów, 1900, t. I, cz. I, str. 122–123.

programa, gal nurodyti ir globėjai. Dabar, trūkstant konkrečių duomenų, reikia tenkintis daugiau spėliojimais bei analogijomis.

Iš to, kad lietuvių kalbos akademija buvo įsteigta novicijate, aišku, jog ji apėmė tik būsimuosius jėzuitus, ne visus studentus (mokinius). Apie jos pobūdį iš dalies galima spręsti pagal gramatikų, retorių bei humanistų, taip pat graikų ir hebrajų kalbų akademijas. Skirtumas vis dėlto turėjo būti. Ten pratybos susiję su dėstomais dalykais, o čia nesusiję. Be to, čia dalyvaudavo, tur būt, lietuvių kalbą daugiau ar mažiau mokantieji, o ten kurio nors dalyko besimokantieji. Dar turėtinas prieš akis novicijate esančiųjų amžius ir išsilavinimo laipsnis, o taip pat lietuvių kalbos akademijos paskirtis.

Novicijate būdavo ne jaunesni kaip 15 metų jaunuoliai (jaunesnių nepriimdavo)¹², dažniausiai jau baigę retorikos klasę, t. y. penkias žemesnes klases (tuometinį gimnazijos, vidurinės mokyklos kursą), bet dar paprastai nestudijavę filosofijos nei teologijos. Jie jau mokėdavo laisvai taisyklingai kalbėti lotyniškai, buvo gerai susipažinę su žymiaisiais antikos (ypač romėnų) rašytojais, poetais ir prozaikais, gerai moką ne tik poezijos ir retorikos meno taisykles, bet įpratinti ir jomis naudotis – rašyti odes, elegijas, pasakėčias, epigramas, epitafijas, kalbas. Bent gablesnieji ir stropesnieji iš jų jau buvo dalyvavę gramatikų ir retorių bei humanistų akademijose, kuriose į darbą buvo stengiamasi įtraukti visus narius. Gramatikų akademijoje buvo lyg pratęsimas ir papildomas klasėje einamų dalykų mokymas: kartojama, skaitomos įdomios ištraukos iš autorių, verčiami sunkesni pasakymai iš gimtosios kalbos į lotynų, pasakojama lotyniškai, disputuojama. Retorių bei humanistų akademijoje, be globėjo paskaitų apie sunkesnius retorikos meno klausimus, nariai sakydavo kalbas, deklamuodavo, skaitydavo pranešimus ir disputuodavo, gindavo tezes, komponuodavo įrašus, sugalvodavo mįsles, mokėsi imituoti garsių oratorių kalbas ir poetų giesmes, argumentuoti ir gražiai nusakyti. Akademijos turėdavo ir iškilmingų susirinkimų, švenčių, kur nariai viešai pasirodydavo su savo darbais.

Svarbiausias lietuvių kalbos akademijos tikslas buvo padėti paruošti būsimuosius jėzuitus veiklai lietuviškai kalbančios visuomenės tarpe – skleisti katalikybei, jai įtvirtinti, kovoti su reformacija. Lietuvių kalba XVII a. pradžioje buvo plačiai vartojama įvairių visuomenės sluoksnių.

¹² Załęski S. Jezuici w Polsce <...> t. I, cz. I, str. 80.

Tik didikai ir stambesnieji bajorai buvo jau linę jos atsižadėti. Ji skambėjo ne tik kaimuose ir miesteliuose, bet ir miestuose, neišskiriant nė Vilniaus ar Kauno. Čia prisimintinas žinomas Vilniaus miesto ir akademijos istorikas M. Balinskis, kuris, kalbėdamas apie K. Sirvydą ir jo veiklą, pažymėjo, kad „tada dar didelė miestiečių dalis (wielka część ludu miejskiego) Gedimino sostinėje, nors kalbėjo lenkiškai, tačiau gilesniam [tikėjimo dalykų] supratimui buvo reikalinga senosios savo protėvių kalbos“¹³. Ką jau bekalbėti apie Vilniaus apylinkes bei tolesnes vietas.

Įsigyti lietuviškai kalbančios visuomenės pasitikėjimo ir jai imponuoti galima tik gražia lietuvių kalba. Jėzuitai tai gerai suprato. Raštija lietuvių kalba tuomet dar buvo negausi, literatūrinė kalba palyginti neseniai pradėjusi formotis, todėl ir gerai gimtąją kalbą mokančiam buvo sunkoka kai kuriuos dalykus išreikšti, rasti žodžių naujoms, abstrakčioms sąvokoms. Reikėjo lavintis, ir tai organizuotai, kolektyviai. Lietuvių kalbos akademija turėjo suvaidinti čia svarbiausią vaidmenį. Klasikinis-filologinis jos narių išsilavinimas, didelis dėmesys retorikai, žodžio menui, kalbos taisyklingumui turėjo teigiamai atsiliepti visai tos akademijos veiklai.

Sunku tiksliau ir konkrečiau įsivaizduoti praktinį lietuvių kalbos akademijos narių darbą. Be abejo, labai daug kas čia priklausė nuo globėjo, jo sugebėjimų, užmojų, atsidavimo. Labai galimas dalykas, kad jis aiškino lietuvių kalbos gramatikos pradmenis, rašybos principus. Tur būt, nesuklysimė manydami, kad susirinkimuose buvo skaitomi lietuviški tekstai, knygos ir nagrinėjami gramatiniu, leksiniu ir stilistiniu požiūriu, verčiama iš lotynų kalbos į lietuvių (gal biblijos ištraukos?), rašomi lietuviški pratimai, pamokslai. Vienu ar kitu būdu ten turėjo būti sprendžiama ir vieningos, bendros literatūrinės kalbos problema, tarmės pasirinkimas bei derinimas su kitomis tarmėmis. Gal būt, lietuviškai būdavo rašomos ir eilės, iškilmingos kalbos. Neabejotina tačiau, kad žymiausią vietą užėmė su religija susiję dalykai.

Nežinia tiksliai, kiek laiko ta lietuvių kalbos akademija veikė. Jeigu vėlesniuose vadovybės raštuose apie ją nekalbama, tai nereiškia, kad ji vėliau nebeegzistavo. Galimas daiktas, kad ilgainiui bus surasta apie tą akademiją daugiau žinių. Atrodo, kad apie ją užsimenama viename

---

¹³ Baliński M. Dawna Akademia Wileńska. Petersburg, 1862, str. 144.

XVIII a. antrosios pusės rašte. Jėzuitų generolas Laurecijus Riči (Ricci), atsakydamas į Vilniaus jėzuitų novicijato (Domus primae et secundae probationis) rektoriaus klausimą, 1762 m. lapkričio mėn. 6 d. rašo:

Negalima leisti, kad naujokai nestropiai mokytųsi prancūzų kalbą, ir nedera ar net nenaudinga bus juos nuo to atitraukti studijomis, reikalingomis mokantis lietuvių, latvių ar vokiečių kalbų. (Prohibendum est, ut novitij Lingvæ Gallicæ addiscendæ non dent operam, imo neque eos distrahi studio peculiari lingvarum Litvanicæ et lotavicæ, aut Germanicæ convenit, aut etiam proficuum futurum sit<...>)¹⁴.

Greičiausiai čia generolas pareiškia savo neigiamą nuomonę ne dėl projektuojamų dalykų (prancūzų, lietuvių, latvių ir vokiečių kalbų mokymo novicijate), bet dėl esamų. Bent toks įspūdis susidaro iš tame pat puslapyje nurašyto kito jo rašto (1767.V.9), kuriuo iš dalies atšaukiamas cituotasis raštas ir leidžiama mokyti prancūzų kalbos:

Bendrai įvestą naujokams prancūzų kalbos mokymą Jūs, gerbiamasis tėve, savo ruožtu vėl įveskite, tačiau žiūrėkite, kad jie minėtos kalbos įgūdžių įgytų ne iš kitokių, o tik iš dvasinių knygų. (Introductam inter Novitios Lingvæ Gallicæ instructionem P^aV^a [sic!] reinducat, ita tamen ut non ex alijs, quam ex spiritualibus Libris usum memoratæ lingvæ accquirant).

Jeigu gi pirmajame L. Riči rašte kalbama ne apie lietuvių kalbos (taip pat latvių ir vokiečių kalbų) akademiją, tai tuo atveju *studium peculiare* reikia suprasti kaip atskirą, specialų lietuvių kalbos, kaip ir kitų kalbų, mokymąsi ar mokymą.

Yra dar žinių apie tolesnį jaunųjų jėzuitų – scholastikų (baigusių novicijatą ir tęsiančių studijas) panašaus kiek pobūdžio lavinimąsi. Truputį medžiagos apie tai surado K. Jablonskis ir, ja remdamasis, rašė, jog Vilniaus akademijoje „buvo nustatyta, kad studentai, mokantieji lietuvių kalbą, pamokslų pratybas turi atlikti ne kuria kita kalba, o lietuviškai“¹⁵. Šaltinio jis nenurodė, bet, matyt, panaudojo Lietuvos jėzuitų provincijolų, vizitavusių Vilniaus kolegiją, paliktų memorialų knygą.

¹⁴ Centrinis Valstybinis istorinis archyvas Vilniuje. F. 1135, apr. Nr. 20, bylos Nr. 298, f. 46v. J. Lebedys kiek kitaip suprato šį lotynišką tekstą. – *Vert.*

¹⁵ Vladimirovas L., Jablonskis K., Jurginis J., Bulavas J. Vilniaus universitetas. V., 1956, p. 24.

Toje knygoje pamokslų lietuvių kalba pratybos refektoriume liečiamos ne vienu atveju. Pirmą kartą apie jas užsimenama Mikalojaus Lanicijaus memoriale 1634 m. liepos mėnesį:

Tie, kurie moka lietuvių kalbą, ar jie bus mokytojai ar moksleiviai, pamokslus tesako ne lenkiškai, o lietuviškai. (Qui Lithuanicam linguam callent, in Refectorio non polonicè sed Lithuanicè concionentur, tam m[alg]ist[ri], quam schola[stici]).¹⁶

Tai anaip tol nereiškia, kad pamokslų pratybos lietuvių kalba įvestos tik 1634 m. Jos neabejotinai bus buvę daug anksčiau. Provincijolo nurodymą, tur būt, reikia kiek kitaip suprasti. Asmenys, mokantieji lietuviškai ir lenkiškai, ne vienas atlikdavo pamokslų pratybas lenkiškai, nes taip buvo lengviau (buvo gausi religinė literatūra lenkų kalba, daug pavyzdžių, nusistovėjusi terminologija). Matyt, laisvai buvo leidžiama pasirinkti kalbą. Kadangi trūko lietuvių pamokslininkų, vadovybė rūpinosi jų daugiau paruošti ir todėl įpareigojo visus mokančius lietuvių kalbą scholastikus (taip pat dirbančius mokykloje ir dėl to vadinamus magistrais) atlikti pratybas lietuviškai.

Scholastikai turėdavo sakyti refektoriume pamokslus 3 kartus per metus. Vėlesniuose provincijolų memorialuose irgi ne kartą primenama, kad kiekvienas sakytų juos savo gimtąja kalba. Nurodoma, kad kai kurie scholastikai mieliau juos sako lenkiškai, negu lietuviškai. Peikiant juos, reikalaujama, kad bent pusę, o vėliau (1691) bent trečią pamokslo dalį sakytų gimtąja kalba (lietuviškai, vokiškai, latviškai). Iš įrašytų knygoje paskutinis liečia pamokslų pratybas Adalberto Bohuševičiaus memorialas (1729). Pažymėjus, kad sakoma, jog kai kurie scholastikai studijuodami užmirštą savo gimtąją lietuvių kalbą ir, ilgai nevartodami, menkai ją bemoką, pavedama tėvui pamokslininkui rimtai žiūrėti, kad jie, jeigu ne pusę, tai bent trečią pamokslo dalį sakytų lietuviškai arba taip pat latviškai, jeigu šią kalbą moka¹⁷.

Neliečiant plačiau pamokslų pratybų ir lietuvių kalbos vartojimo kitais atvejais Vilniaus kolegijoje bei akademijoje, prisimintinas dar bendrasis jėzuitų požiūris į gimtąją kalbą, kokia jai buvo skiriama vieta mokymo planuose ir kaip buvo jų elgiamasi su kitomis kalbomis Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje.

¹⁶ Vilniaus Valstybinio universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, F 3, Nr. 2388, p. 66.

¹⁷ Ten pat, p. 328–329.

Gimtoji kalba, jos gramatika neegzistavo kaip atskiras objektas mokymo planuose. Bet ja buvo naudojama ir jos mokoma, mokant lotynų kalbos, verčiant pratimus iš lotynų kalbos į gimtąją ir atvirkščiai, aiškinant autorius, mokant graikų kalbos, versifikacijos ir kitais atvejais. Taip buvo ir Vilniaus akademijoje. Tik čia, kaip atrodo, pagrindine gimtąja kalba buvo laikoma lenkų kalba. Lietuviai, norėdami išmokti lotyniškai, pirma turėjo mokytis lenkiškai. Įtuo ap sunkintas ne tik mokymo procesas, bet buvo pažeminta, diskriminuojama ir pati lietuvių kalba, jai padaryta didžiulė skriauda.

Bet būtų neteisinga manyti, kad mokymo procese lietuvių kalba visai nebuvo naudojama. Jeigu mokytojas mokėjo lietuviškai, tikriausiai lietuviškai ir aiškino lotynų ar graikų kalbos dalykus, vertė į ją ir iš jos. Kad lietuvių kalba buvo reikalinga ir būtina, kad įbe jos neįmanoma buvo išsiversti mokymo procese ne tik XVI a. pabaigoje, bet ir XVIII a., aiškiausiai rodo Vilniaus akademijos profesoriaus K. Sirvydo, žodyno „*Dictionarium trium linguarum*“ (lenkų-lotynų-lietuvių), skirto besimokančiai jaunuomenei (in usum studiosae juventutis), žemesnėms klasėms, penki leidimai (1629–1713). Ne kitam kuriam reikalui, tur būt, buvo skirta ir neišlikusi (ar įlig šiol nesurasta) K. Sirvydo lietuvių kalbos gramatika (*Clavis linguae lithuanicae*). Jei ne su pačiu mokymo procesu, tai vis dėlto su vienokiu ar kitokiu lietuvių kalbos mokymu sietini ir kiti kalbiniai darbai – „*Universitas linguarum Lituaniae*“ (1737) ir rankraštinė D. Kleino gramatikos santrauka¹⁸.

Jėzuitai pagal reikalą įvesdavo gimtosios kalbos mokymą bei mokymąsi. Pavyzdžiui čia galima paimti J. Argento prie memorialo Vilniaus kolegijai vėliau pridėtą priedą (1614.V.5), kuriame yra toks punktas.

Taip pat pageidautina, kad kai kurie mūsų mokytojai išmokytų skaityti ir rašyti rusiškai ir to išmokytų moksleivius, bent žemesnėse klasėse; jose jie galės pasinaudoti taip pat kai kurių moksleivių, kurie tų dalykų gerai moka, pagalba ir pasiekti to, kad prie kūrybos lotynų kalba būtų pridėta viena kita eilutė rusų kalba. Taigi, rekomenduojame tėvui rektoriui, kad tai darytų ateityje. (E)st etiam desiderabile, vt' aliqui Mag[ist]ri n[ost]ri discant legere, et scri-

¹⁸ Palionis J. Keletas naujų duomenų lietuvių kalbos gramatikų istorijai (Anoniminė rankraštinė „*Gramatices Litvanicae*“). – „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai, V. Istorijos-Filologijos fakulteto Mokslo darbai, I“. V., 1955, p. 201.

bere Ruthenice, et doceant studiosos, saltem in inferioribus scholis, in quibus poterunt etiam vti opera aliquorum studiosorum, qui bene hæc caleant, et facere, vt compositionibus latinis addatur vna vel altera linea Ruthenica. Hoc igitur erit com[m]endatum P[at]ri Rectori).¹⁹

Yra žinoma, kad Lucko jėzuitai 1614 m. įvedė slavų kalbos dėstymą (Slavonicae linguae scholam excitauimus)²⁰, o Polocko kolegijoje jau 1584 m. buvo mokoma rusų rašto, o paskui baltarusiškai ir lenkiškai pačių mokslo pradmenų²¹. Tikslas aiškus – patraukti tėvus, kurie nekentė viso, kas lotyniška, ir vargu ar kitaip būtų savo vaikus leidę mokytis pas jėzuitus.

Kokios tad išvados padarytinos, kaip žiūrėtina į lietuvių kalbos katedros klausimą? Turimos šiuo metu žinios neleidžia teigti, kad buvo tokia katedra Vilniaus akademijoje, kad joje lietuvių kalba buvo vienas iš atskirų dėstomų dalykų. J. I. Kraševskis (ir, juo sekdami, kiti) reikiamai neįsigilino į savo surastą archyvinę medžiagą ir, ja remdamasis, padarė per dideles išvadas – lietuvių, latvių ir estų kalbų būrelius (akademijas) novicijate ir pratybas seminarijose pavertė tų kalbų katedromis. Tad jo teiginiui paremti reiktų naujos medžiagos. Vargu ar ji bus surasta. Bet neabejotinai susiras dar naujų duomenų apie lietuvių kalbos vartojimą Vilniaus akademijoje, apie jos mokymą bei mokymąsi.

Čia plačiau paliestos žinios apie lietuvių kalbos akademiją, pratybas, lietuvių kalbai skirtą dėmesį, jos mokėjimo reikalingumo akcentavimą, pastangas, kad būsimieji jėzuitai jos ne tik neužmirštų, bet įgustų ją vartoti praktiniame savo darbe, – padeda mums geriau suprasti sąlygas bei aplinką, kurioje pasirodė lietuviški Vilniaus akademijos leidiniai, ypač filologiniai.

---

¹⁹ Vilniaus Valstybinio universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, F 3, Nr. 2388, p. 19.

²⁰ Харламповичъ К. Западнорусскія православныя школы <...> стр. 75—76.

²¹ Ten pat, p. 89.

K. DONELAIČIO KŪRYBOS RAIDA

---

1. Kūrybos chronologija

Ne visi K. Donelaičio kūriniai yra žinomi ir ne visi išliko. Pats autorius nei jų sąrašo nepaliko, nei parašymo datų nepažymėjo. Todėl kūrybos chronologijai nustatyti tenka remtis atsitiktinėmis, netiesioginėmis žiniomis ar spėjimais, dažnai prieštaraujančiais, pagrįstais dabar nebepricinamais šaltiniais ir pačiais išlikusiais kūriniais. Ne vienas mokslininkas dėl K. Donelaičio kūrinių parašymo eilės ir jų genezės, dažnai ir dėl parašymo laiko yra pasisakęs. Todėl sugretinus išlikusias žinias, duomenis ir nuomones, peržiūrėjus motyvus, galima susidaryti bent apytikrą K. Donelaičio kūrybos chronologijos vaizdą.

Bene pirmasis K. Donelaičio veikalus yra paminėjęs G. Ch. Pisanskis (miręs 1790) savo rankraštyje „Entwurf der Preussischen Literaturgeschichte“. Jo liudijimu, K. Donelaitis apdainavęs keturis metų laikus 659 eilučių kūrinyje, nerimuotais hegzametrais rašytame, ir didelio pasisekimo susilaukęs lietuvių kalbos ir poezijos žinovų tarpe. Tas kūrinys buvęs vėliau išverstas į vokiečių kalbą¹. Daugiau žinių suteikė pirmasis K. Donelaičio raštų leidėjas L. J. Rėza, kuris rėmėsi archyvine medžiaga ir amžininkų liudijimais. L. J. Rėzos tvirtinimu, buvo išlikę K. Donelaičio hegzametru rašytų nuotrupų (L. Rėzai, sprendžiant iš jo žodžių, teko jas matyti) iš ketvirtojo XVIII a. dešimtmečio. Paskutinioji giesmė apie žiemą atrodo jam esanti rašyta vėliau, penktajam ar šeštajam dešimtmetyje, nes rašytojas joj pamini didelį Karaliaučiaus gaisrą. K. Donelaičio „Žiemos rūpesčius“ minimi gaisrai buvę 1764 ir 1769 metais. Nors anksčiau ir vėliau taip pat buvo Karaliaučiuje gaisrų, bet iš vieno rašytojo laiško draugui paaiškėja, kad jis kaip tik tarp šių metų (t. y. 1764–1769) paskutiniąją giesmę rašęs².

¹ Tetzner F. Zu Christian Donalitus. – „Altpreussische Monatsschrift“, 1902, XXXIX, S. 138.

² Donaleitis Ch. Das Jahr in vier Gesängen <...> übertragen von D. L. J. Rhesa. Königsberg, 1818, S. 159–160.

G. H. F. Neselmannas, kritikuodamas L. J. Rėzos „Metų“ leidimą ir jo duotąją dalių eilę (Pavasario linksmybės, Vasaros darbai, Rudenio gėrybės, Žiemos rūpesčiai), kaip nieku nemotyvuotą sauvališką nukrypimą nuo Holfeldo nuorašo, įrodinėjo, kad Holfeldo nuorašo kūriniių eilė (Pasakėčios, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svotbą, Rudenio gėrybės, Žiemos rūpesčiai, Pavasario linksmybės, Vasaros darbai) yra natūrali ir atitinka parašymo eilę, kad pasakėčios – jaunystės kūriniai, bent pirmieji hegzometro bandymai, jose jaučiama kova su kalba ir metru. Pasakėčių hegzametrai sunkūs, neskambūs, vietomis vos paskaitomi. Pats pasakojimas ištestas, moralas kartais nevieningas, tiksliai nesuformuluotas. „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svotbą“ – naujas žanras. Autorius čia pasirodo išvalgus gyvenimo stebėtojas ir originalus vaizduotojas, bet kūriniiui trūksta plano ir situacijos aprašymo. „Pričkaus pasakos“ tęsinys yra „Rudenio gėrybės“, kuriose taip pat vaizduojamos vestuvės, bet daug plačiau ir sistemingiau. Poetas apvaldė medžiagą ir metrą, ir čia jį matome pasiekusį savo meninio tobulumo. „Pričkaus pasakos“ didžioji dalis ištiesai „Rudenio gėrybėsna“ perkelta, todėl atrodo visai natūralu, kad „Rudenio gėrybės“ pirmiausia po „Pričkaus pasakos“ parašytos. Pasisekimas paskatinęs poetą tęsti, ir buvę parašyti „Žiemos rūpesčiai“, kuriems taip pat panaudotos „Pričkaus pasakos“ dalelės, nepatekusios į „Rudenio gėrybes“. Po to, atrodo, buvusi pauzė, nes „Pavasario linksmybėse“ pasikeičia tonas. Jos pradedamos savo rūšies originaliu gyvulių epu, iš kurio visai nemotyvuotai pereinama staiga į būrų pokalbį. „Vasaros darbuose“ tęsiamas darbų vaizdavimas. Jei „Rudenio gėrybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose“ visa pavaizduota natūraliai ir laisvai pokalbiuose, tai „Vasaros darbuose“ jaučiamas ne kartą noras viską paminėti, apie ką dar nebuvo kalbėta. Vakmistro pamokymas ir priminimas jo neužmiršti besiartinančiose vaišėse – užbaigias visumą. Neselmano nuomone, abejonę Holfeldo nuorašo kūriniių eilės tikrumu galėtų sukelti tik Pričkaus mirtis „Žiemos rūpesčiuose“ ir jo gyvo vaizdavimas „Pavasario linksmybėse“ ir „Vasaros darbuose“. Bet autoriui visai nerūpėjusi detalių chronologinė eilė, vieningas veiksmas, o tik galima pilnesnis liaudies gyvenimo pavaizdavimas³. Taip apibūdinamas K. Donelaičio kūrybos raidą ir kūriniių parašymo eilę, G. H. F. Neselmannas visai nekalba apie parašymo datas.

³ Donalitiuss Ch. Littauische Dichtungen herausgegeben von G. H. F. Neselmann. Königsberg, 1869, S. IX–XI.

Naujų duomenų chronologijai nustatyti yra pateikęs F. Tecneris, skelbdamas įvairius K. Donelaičio užrašus ir susirašinėjimą. F. Tecneris neanalizavo kūrinių. Jis stengėsi nustatyti parašymo ar paskutinės redakcijos datas, lygindamas rašyseną ir sugretindamas faktus, taigi chronologijos klausimą nušvietė iš kitos pusės, tuo papildydamas Neselmana. F. Tecneris mano, kad pasakėčios buvusios rašytos keturiasdešimtaisiais metais Stalupėnų mokiniais, o gal greičiau suaugusiems⁴. Tačiau vaisingiausias kūrybai buvęs šeštasis poeto amžiaus dešimtmetis. 1769 m. Karaliaučiaus gaisro metu „Rudens gėrybės“ ir „Žiemos rūpesčiai“ buvo jau baigti. 1773 m., atrodo, buvę baigti „Vasaros darbai“⁵, F. Tecnerio manymu, paskutinis K. Donelaičio didesnis lietuviškas kūrinys. Išlikęs originalo rankraštis („Pavasario linksmybės“ ir „Vasaros darbai“) esąs rašytas 1773–1774 metais. Tuo pačiu laiku rašytas ir fragmentas apie Selmą („Fortsetzung“) – taip F. Tecneris sprendžia iš rašysenos ir viršinių ženklų⁶.

Prie šių spėjimų ir tvirtinimų tenka padaryti keletą pastabų. „Rudens gėrybių“ parašymo laikui nustatyti visų imami pagrindu Karaliaučiaus gaisrai. Bet tie gaisrai nieko neabejotinai tikro nepasako. Pats F. Tecneris sumini didelius Karaliaučiaus gaisrus 1747, 1756, 1764, 1769 ir 1775 metais. „Žiemos rūpesčių“ eilutė (241), du gaisrus mininti, neduoda jokių tikslesnių duomenų, iš kurių būtų galima nustatyti, apie kurių metų gaisrus joi kalbama. Be to, ta eilutė yra pirmojoj „Žiemos rūpesčių“ dalyje ir todėl nieko nepasako apie visumos parašymo laiką. „Vasaros darbų“ dalis, bent kai kurios vietos, buvo parašytos prieš 1769 m., nes 2 jų eilutės (267–268) yra įdėtos 1769 m. brošiūroje apie ganyklų separacijos naudą (spėjama, kad ta brošiūra K. Donelaičio vertimas, laisvas perdarbimas ar net originalus darbas).

Fragmentas apie Selmą („Fortsetzung“) rašytas neabejotinai anksčiau už išlikusįjį autentinį „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ rankraštį, nes tame lape, kuriame tas fragmentas įrašytas (atrodo, kad tai laiško dalis), apačioj pažymėta: „Der Sommer ist über 600 Hexameter lang geworden“, o „Vasaros darbų“ rankraštyje, paskutiniam puslapyje, paties K. Donelaičio ranka įrašytas eilučių skaičius – 712. Jei K. Donelaitis būtų tą fragmentą rašęs, baigęs „Vasaros darbus“, būtų pažymė-

⁴ Tetzner F. Die Slaven in Deutschland. Braunschweig, 1902, S. 55.

⁵ Tetzner F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des Ostpreussischen Dichters Christian Donalitiuss. – „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 173–174.

⁶ Ten pat, p. 267.

jės, kad „Vasaros darbai“ jau daugiau kaip 700 hegzametų turi. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad penkios fragmento pradžios eilutės beveik pažodžiui sutampa su penkiomis „Rudenio gėrybių“ eilutėmis (851-855). Palyginus tas penkias eilutes abiejose vietose, atrodo, kad „Rudenio gėrybėse“ jos yra tobulesnės, taigi galima manyti, kad jos yra perdirbtos iš fragmento. Bent aišku, kad fragmentas nėra tų penkių „Rudenio gėrybių“ eilučių perdirbimas ir tęsinys, nes pirmoji jo eilutė („Bet ir viežlybi krikščionys dar nepaliovė“) netinka „Rudenio gėrybių“ kontekstan, o pirmoji iš tų penkių „Rudenio gėrybių“ eilučių labiau tiktų ir fragmento pradžiai („Bet ir viežlybų krikščionių dar nepristokom“). Taigi fragmentas greičiausiai yra mums nežinomos redakcijos tęsinys. Faktas, kad to fragmento dalį autorius panaudojo „Rudenio gėrybėms“, ne „Vasaros darbams“ (nors jie tada tikrai buvo rašomi), o kitos dalies visai nepanaudojo, leidžia neabejojant tvirtinti, kad K. Donelaitis kartu rašė, taisė, perdirbinėjo, papildė visas „Metų“ dalis, o ne vieną baigęs, imdavosi kitos, kaip įrodinėjo G. H. F. Neselmasas.

G. H. F. Neselmano tvirtinimas, kad „Pavasario linksmybės“ žymiai nuo kitų „Metų“ dalių skiriasi, kad jos rašytos po „Žiemos rūpesčių“ ir kad prieš jas buvo ilgesnė pauzė poeto kūrybiniame darbe, neatrodo pagrįstas. „Gyvulių epas“ nėra visai naujas dalykas K. Donelaičio kūryboje. Jo užuomazgų reikia ieškoti pasakėčiose, vadinasi, pačioj kūrybinio darbo pradžioj. Užtenka palyginti „Lapės ir gandro česni“ su gandro epizodu „Pavasario linksmybėse“, kad paaiškėtų eilė bendrų bruožų. Todėl neišlikus poeto juodraščiams, įvairioms redakcijoms, apmatams ir fragmentams, ne tik neįmanoma nustatyti atskirų „Metų“ dalių ar vietų chronologijos, bet gal ir stengtis tai padaryti neprasminga. Tuo pačiu ir klausimas dėl „Metų“ dalių eilės galima kiek kitaip spręsti.

K. Donelaičio numatytoji „Metų“ dalių tvarka nėra žinoma. Remtis vien Holfeldo nuorašo eilės tvarka būtų per daug neatsargu. Kaip rodo išlikę rankraščiai, kiekvieną dalį nuo kitos K. Donelaitis atskyrė ne tik atskira antrašte, bet ir keliais tuščiais lapais. Todėl kiekviena dalis atrodo kaip atskiras kūrinys. O Holfeldo nuoraše, pasibaigus vienai daliai, tame pačiame puslapyje pradedama kita. Tad jei Holfeldo nuorašo eilė ir atitiktų paskutinės redakcijos parašymo eilę, tai dar nieko nepasako apie numatytąją eilę. Juk būna ir taip, kad pirmąją veikalo dalį autorius rašo vėliausiai. Vargu ar galima manyti, kad K. Donelaitis, nors ir nesujungė visų keturių dalių vienu vardu, negalvojo apie jas, kaip apie

vieningą išbaigtą visumą. Tokiu atveju visų dalių veikėjai nebūtų tie patys. Žiūrint natūralaus dalių ryšio, veiksmo nuoseklumo, taip pat kompoziciniu ir idėjiniu atžvilgiu juos geriausiai tinka pradėti „Pavasario linksmybėmis“ ir baigti „Žiemos rūpesčiais“.

Apibendrinant reikia padaryti keletą išvadų.

1. K. Donelaičio kūrybos laikotarpis yra ilgas – apie 30 metų. Todėl ir kūrybos raida turėtų būti ryški.

2. Galima sutikti su F. Tecneriu, kad mus pasiekusioji K. Donelaičio kūrinių redakcija yra 1773–1774 metų, nes tuo laiku autorius peržiūrino ir papildė visus savo užrašus, pastabas ir, atrodo, daugiau buvo atsidedęs rašymui.

3. K. Donelaitis savo kūrinius taisė, perdirbinėjo. Net ir išlikusioji redakcija daug kur taisyta. Todėl bent stilistiniu atžvilgiu kūriniai per ilgą laiką galėjo įgauti kitą pavidalą. Kadangi neišliko nė vieno pirmosios redakcijos kūrinio, tai kūrybos raidos visai tiksliai apibūdinti neįmanoma.

4. Pasakėčios yra K. Donelaičio kūrybos pradžia, „Metai“ – pasakutinis veikalas. „Pričkaus pasaka“ – viena iš pirmųjų „Metų“ užuomazgų.

5. Neišlikus Pisanskio paminėtai 659 eilučių „Metų“ redakcijai ir nežinant autoriaus sumanymų, planų, jų keitimosi, atskirų „Metų“ dalių chronologijos ir išaugimo nustatyti neįmanoma.

6. K. Donelaičio kūrybos raidą tegalima apibūdinti tik stambesniais bruožais.

2. Pasakėčios – K. Donelaičio kūrybos užuomazga

Žinomos šešios K. Donelaičio pasakėčios. Iš L. J. Rėzos žodžių atrodo, kad jų buvo parašyta daugiau⁷. Pradėdamas kūrybinį kelią pasakėčiomis, K. Donelaitis greičiausiai buvo paveiktas jų populiarumo ir prieinamumo liaudžiai. Ypač pasakėčios buvo mėgstamos XVII a. pabaigoj ir XVIII a. pradžioj. Vokietijoje tada buvo išleista daug jų vertimų ir perdirbinėjimų proza ir eilėmis. Tuo laiku ir Ch. F. Gelertas (1715–1769) rašė pasakėčias, kurių ne viena buvo versta į lietuvių kalbą. 1706 m. išėjo ir pirmas 10 ezopinių pasakėčių lietuviškas vertimas, kuris, reikia manyti, buvo pažįstamas ir K. Donelaičiui.

⁷ „Von diesen Pasakos oder Fabeln sind Folgende übrig“, – sako Rėza ir sumini visas 6 (žr. Das Jahr in vier Gesängen <...> 1818, S. XIX).

L. J. Rėza, G. H. F. Neselmanas ir kiti yra pabrėžę K. Donelaičio pasakėčių originalumą. Tik F. Tecneris laiko jas ezopinių pasakėčių perdirbimu ir sekimu⁸. Kad K. Donelaičiui ezopinių pasakėčių rinkiniai dar mokyklos suole buvo pažįstami, abejoti netenka. Taip pat neabejotina, kad didžioji jo pasakėčių motyvų dalis iš ten paimta. Plačiai visur žinomi ir dažnai įvairių autorių panaudoti yra šie K. Donelaičio pasakėčių motyvai: 1) vilkas ir ėriukas (= Vilks provininks), 2) ažuolas ir nendrė (= Aužuols gyrpelnys), 3) lapė ir gandras (= Lapės ir gandro česnis), 4) elnis ir avis (= Šuo didgalvis). Vargu ar ir likusių pasakėčių (Rudikis jomarkininks, Pasaka apie šūdvalalį) motyvai yra originalūs. Bet tuos skolintus motyvus K. Donelaitis taip savarankiškai panaudojo, atkūrė, suteikė jiems tiek konkrečių savo epochos, artimos aplinkos bruožų, parodė juose tiek savojo temperamento, kad jokio sekimo nesimato. Neatrodė net, kad K. Donelaitis būtų norėjęs ką nors sekti.

K. Donelaičiui pasakėčių rašymas nebuvo pramoga, kūrybinių sugebėjimų bandymas ar malonus laisvalaikio praleidimas. Jo pasakėčia yra kovingas žanras, skirtas betarpiškai gyvenimui veikti. Jis nieko nenori pagražinti, sušvelninti, paslėpti, nežaidžia alegorijom ir nesitenkina švelnia satyra. Pasakėčioj jis išlieja savo sielvartą, pasipiktinimą ir rūščiai grūmoja liaudies skriaudėjams. Paties poeto patirtas skurdas ir vargas ir sunkus kelias į mokslą padėjo jam suprasti kitų kančias, padarė jį jautresnį sunkiam savo tautos likimui. Jam besimokant, kaip tik vyko masinė kolonizacija, lietuviai buvo diskriminuojami, atiduodami visiškam dvarininkų sauvalėn, savo ūkius turėjo užleisti kolonistams. K. Donelaitis savo pasakėčiose ir davė ryškų išnaudotojų, dvarininkų, vokiškųjų valdininkų ir teisėjų atvaizdą, parodė, kokioj beteisiškoj ir beviltiškoj būklėj lietuviai gyveno. Poetas tikriausiai prieš akis turėjo konkrečius asmenis, įvykius, skriaudas. Jeigu dabar, praėjus porai šimtų metų, tiksliai tų asmenų nurodyti ir išaiškinti negalime, kadangi niekas jais nėra domėjęsis ir jų nustatęs, tai bendroji jo alegorijų reikšmė abejonių nekelia. Aišku, prieš ką jo pasakėčios nukreiptos. Ažuolas gyrpelnys – tai ponas dvarininkas, savo didybei nežinąs ribų, besityčiojās ir niekinąs baudžiauninkus ir už tai perkūno nutrenkiamas. Vilks provininks – tai amtmonas valdininkas, kuriam karaliaus „pavelyta yr’ visus neprietelius bausti ir iškadinkams visur raspustą uždrausti“ ir

---

⁸ „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 172.

todėl galįs kiekvieną, kuo tik nori, apkaltinti ir, kaip tik nori, taip nu-
bausti. Prisimintina, kad vokiečių komisija, apžiūrėjusi kraštą 1711 m.,
pati pavadino valdininkus plėšriaisiais vilkais. „Šuo Didgalvis“ pavaiz-
duoja vokiečių teismą ir vokiškąjį teisingumą. Avelė turi atiduoti niekada
neskolintus miežius ir, kad tai galėtų padaryti – turi žiemą nusikirpus
vilnas parduoti. „Rudikis jomarkininks“ – tai kolonistai, apgyvendinti
lietuvių pirkiose, įpratę nieko nedirbti ir svetimu geru maitintis.

Be šių sualegorintų tikrovės elementų, K. Donelaičio pasakėchiose
yra daug konkrečių buities smulkmenų, vietinio kolorito. Atrodo net,
kad autoriui sunku buvo išsilaikyti tradicinius pasakėčios kaip žanro
rėmuose ir gyvenimą pavaizduoti kitoj plotmėj, tikrovę paslėpti alegori-
joj. Tikrovė visur kyšo pro alegorijos skraistę. Kai kuriose vietose tas
tiesioginis tikrovės atspindėjimas, jos bruožų perkėlimas alegori-
nėn plotmėn suteikia visai pasakėčiai malonios šilumos, gyvybės ir
humoro (pvz., gandro vaizdavimas valstiečiu – gaspadorium, lopan-
čiu sermėgą, ir apskritai veikėjų apibūdinimas kaip žmonių). Jaučia-
mės esą kaime, tarp būrų, juos matome ir girdime kalbant. Bet kai kur
autoriaus neapykanta ir panieka vaizduojamiems asmenims yra tokia
stipri, kad jis, atrodo, visai užmiršta alegoriškai vaizduojas ir tradici-
niam pasakėčios personažui suteikia nė kiek netransformuotus grasius
tikruosius bruožus. Toks yra jo aužuols gyrypelnys, paprastai tautosako-
j ir literatūroj vaizduojamas su meile ir pagarba, kaip nepalaužiamos
tvirtybės simbolis. K. Donelaičio ažuolo kiekviename bruože ir geste
matom dvarininką: jis šakots didpilvis, vis įsirėmęs, pasipūtęs, raspusti-
ninks... O jo galas – mirtis visą alegoriją galutinai išsklaido ir sukre-
čia savo šurkščiu realizmu.

Tačiau dar to poetui neužtenka. Lyg bijodamas, kad gali dar bū-
ti nepakankamai gerai suprastas, pasakėčios moralizuojančioj daly
jis visa tiesioginio šurkštaus žodžio jėga puola vaizduotuosius asmenis,
juos lyg pirštu parodo:

Tu, išputėli pilvots, atsimink savo galo! (*Aužuols gyrypelnys*)
Daug yra valkatų, kurie be darbo maitinas
Ir kampuos belindodami tikt gatavo griebia. (*Rudikis jomarkininks*)
Eik, klausinėk tiktai, kas ponų dvaruose destis.

(*Lapės ir gandro čėsnis*)

Visos pasakėčios skirtos klausytojams, ne skaitytojams. Auto-
rius juos mato, į juos kreipiasi („Bet girdėkit toliaus“, „Bet dabokit tik-

tai“, „Bet kas kalts, sakyk<...>“), jų akivaizdoj piešia vaizdą ir nori, kad jie dalyvautų tame piešime. Norėdamas juos labiau paveikti, jis vaizduojamąjį asmenį smerkia, niekina, pajuokia ar pareiškia jam užuojautą. Jis nesirūpina žodžio glaustumu, ekonomija, o nori pilnai pasisakyti. Iš pasakėčios nori ištraukti visus galimus pamokymus, jos prasmę, ją išsemti. Todėl vietomis plačiai pakartoja moralizuojančioj daly pasakėčios dalį, vietomis įsileidžia į platų išskaičiavimą, charakterizavimą.

Dėl šių ypatybių daugiausia nukenčia meninis pasakėčios vieningumas, kompozicija. Kadangi autoriui labiausiai rūpi tiesioginis poveikis ir pamokymas, moralizuojančioji pasakėčios dalis nepaprastai išplečiama. Kai kuriose pasakėčiose ji didesnė už patį pasakojimą (pvz., „Aužuolo gyropelnio“ moralas 26 eil., o pasakojimas tik 20 eil.), nebesusijusi su fabula, nevieninga ir nebeaiški. Per daug išplėsdama pasakėčią, moralizuojanti dalis daro ją nebeįdomią ir sumažina efektingumą.

Dėl tikrovės dominavimo ir nesilaikymo pasakėčios, kaip žanro, plotmės pasitaiko ir kitų meninių vieningą išpūdį ardančių dalykų. Kartais vienas pasakėčios veikėjas yra labai konkretus, visiems gerai žinomas, atrodo, ir žinomu vardu pavadintas („Šuo didiai smarkus, vadinams Krizo Didgalvis“), o kitas tradicinis, paimtas iš pasakėčių pasaulio (Didgalvis *liūtui* skundžia avi), ir dėl to nukenčia tikrovės iliuzija.

Stambiausias K. Donelaičio pasakėčių trūkumas – meninio apipavidalinimo stoka. Autorius per mažai paisy vidinės kūrinio vienybės, dalių proporcijos, užsibrėžtos plotmės. Per stipriai jis suaugęs su tikrove, per mažai telinkęs ją transformuoti, laikytis literatūrinių tradicijų, kad galėtų išsitekti siauruos pasakėčios rėmuos, juose visa apimti ir išreikšti. Tikrovė, jos laikymasis vertė autorių ieškoti kito žanro. Negalima sutikti su F. Tecneriu, kad moralizuojančioji pasakėčios dalis nukreipė K. Donelaitį į lietuvių valstiečių gyvenimą.⁹ Visa jo pasakėčios koncepcija taip susijusi su tikrove, lietuvių būrų gyvenimu, kad apie naują kryptį tematikos atžvilgiu vėlyvesnėj kūryboj netenka kalbėti.

Pasakėčiose, nežiūrint trūkumų, kadangi tai pirmieji poeto žingsniai, matome tipingų Donelaičio išraiškos priemonių pradmenis. Čia jau matom keletą jo mėgstamų žodžių, žodžių grupių, sakinių konstravimo būdų: ir pakartojimą („tikt juokias, tikt juokias“), ir išskaičiavimą („varnos ir varnai ir daug pažįstamų paukščių“, „taip jiems tėvs, moma ir

⁹ „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 176.

močeką liepė“), ir tarinio nukėlimą į sakinio galą ir t. t. Kai kurios priemonės, pasakėčiose pirmą kartą panaudotos, vėliau pasidarė šabloninės, nebegyvos. Jei pasakėčiose Donelaičio stilius nėra turtingas, išraiškos priemonių sistema dar nepilna, tai vis dėlto čia matom pagrindinius jo stiliaus bruožus, kuriuos vėliau poetas tobulino, ugdė. Svarbiausias šaltinis, kuriuo poetas daugiausia ir pasinaudojo savajam stiliui susidaryti – buvo gyvoji liaudies kalba, o pavyzdžiu dažnai jam buvo – antikinė literatūra.

3. „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svotbą“ ir jos panaudojimas „Metams“

Norėdamas plačiau ir pilniau pavaizduoti gyvenimą, K. Donelaitis atmetė alegorinį vaizdavimo būdą ir pasirinko naują žanrą – vaizdelį. Vaizdelyje neberekėjo ieškoti alegorinių išraiškos formų gyvenimui, neberekėjo to gyvenimo transformuoti, ir poetas galėjo pereiti į tiesioginį vaizdavimo būdą. Vienas iš pirmųjų K. Donelaičio vaizdelių ir buvo „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svotbą“. Joj yra daug pirmajam bandymui būdingų žymių.

„Pričkaus pasaka apie lietuvišką svotbą“, kaip iš paties pavadinimo išeitų, turėjo apimti vieną gyvenimo momentą, taip reikšmingą monotoniškoj būrų buityje – vestuves. Apie jas turėjo papasakoti būrams jose dalyvavęs Pričkus, į baudžiovą jojant. Centrinė vieta tame pasakyme turėjo tekti Slunkiui ir Pelėdai, nes nuo jų pradedamas pasakojimas. Bet iš tikrųjų vestuvėms skirta mažiau kaip pusė viso kūrinėlio, o Slunkiui ir Pelėdai visai nežymi dalis.

Autoriui ir „Pričkaus pasakoj“ labiausiai rūpėjo iškelti ydas. Pričkus pavaizduoja būrų valgymą ir gėrimą vestuvėse, neabejotinai perdėdamas; trumpai apibūdina kolonistų valgymą ir plačiai pasakoja apie matytą ponų puotą. Būrams metamas ne vienas šiurkštus žodis, iš kolonistų pasijuokiama, o iš ponų tyčiojamas. Pavaizdavęs būrų ir ponų vaišes, Pričkus vienus ir kitus smarkiai bara. Puolami sugedę papročiai, atšalimas nuo bažnyčios ir karčemos pamėgimas, netikęs būrų elgesys baudžiovoj. Baigdamas Pričkus skatina visus į darbą. Taigi pabarimas ir pamokymas atrodo ir šiame kūrinyje svarbiausias autoriaus tikslas. Medžiagos atrinkimas ir traktavimas – didaktinis, tonas – pamokslininko, jokių nuolaidų žmonių silpnybėms nepripažis-

tančio. Šiuo atžvilgiu „Pričkaus pasaka“ turi daug bendra su pasakėčiomis. Bet joje yra ir naujų elementų, rodančių vykstantį autoriuje persilaužimą. Pamokslininkas nusileidžia vietomis menininkui. Todėl „Pričkaus pasakoj“ daug daugiau, kaip pasakėčiose, beletristinio elemento.

Patys veikalėlio rėmai rodo beletristinį autoriaus užsimojimą. Kaip puikus pasakotojas apibūdintas Pričkus nori pajavairinti nuobodų kelionės laiką ir taip pradeda pasakojimą:

Buvo du būru, senovės pasaka sako.

Tiesa, šito tono jis neišlaiko, bet vis dėlto bando piešti vaizdus – ir tai ne atskiro asmens, bet viso kolektyvo. Įsileidžia į detalų vaizdavimą, ramų epinį pasakojimą. Nors moralinis atžvilgis, nuspalvinimas niekuomet neužmirštas, bet dažnai nugali pasakojimo džiaugsmas. Pasakotojas ne tik stengiasi išsamiai papasakoti, ką matė, bet ir kuria pasakodamas – sustiprina atskirus bruožus, išryškina scenas, įdeda savo pergyvenimus ir reagavimą (ponų puota, būrų reagavimas, pasirodžius vestuvėse Slunkui ir Pelėdai).

Bet nežiūrint šių beletristinių elementų, meniniu atžvilgiu „Pričkaus pasaka“ yra silpnas kūrinėlis. Jam trūksta vidinio ryšio, motyvuoto perejimo iš vieno dalyko į kitą, vienos visa apimančios srovės. Pati vaizduojamoji situacija nėra ryški. Paminėjus lietuvių palinkimą pravardžiuotis, atsiduriam¹ nežinia kaip ir nežinia gerai kieno vestuvėse. Pasakojimas apie vestuves nutraukiamas papasakojus, kaip Slunkius ir Pelėda buvo išmesti, ir duodama ponų puotos paralelė, o po jos – pamokslas. Pasakojime ir pamokyme paliestieji puola Pričkų, kyla peštynės (taip pat nemotyvuotos pakankamai). Pabaigoj autorius perspėja Pričkų, kad kitą kartą būtų atsargesnis, būrus mokydamas. Taigi visam pasakojime nėra vienos gijos, vieno centrinio epizodo. Atskirų dalelių sujungimas daugiau didaktinis, kaip beletristinis.

Stilistiniu atžvilgiu „Pričkaus pasakoj“ taip pat daug bendra su pasakėčiomis. Jų daug dar šiurkštaus realizmo. Ne tik nevengiama šiaip jau literatūroj neįprastos tam tikros sferos, bet taip dažnai ja operuojama, kad pasakotojas turi paprašyti klausytojus nevemti, jo kalbos klausantis. Bet šalia to šiurkštumo, atrodančio tarpais net vulgarumu, „Pričkaus pasakoj“ yra originalių, rodančių augantį kūrybinį autoriaus sugebėjimą stiliaus pradų – humoro ir su juo susijusio hiperbolinimo.

Pavyzdžiui, moterų palinkimas paragauti stipresnių gėrimų paaiškina-
mas kaip priemonė ligoms išvartyti:

Taip bevapėdamos brangvyno ima lašelį,
Nės tokiais daiktais jos smarkų išguja gumbą.

Slunkiui ir Pelėdai pasirodžius, staiga nutyla visos kalbos, visas triukš-
mas —

Ir svečiai visi iš rankų išmetė pypkius.

Apskritai imant, „Pričkaus pasakoj“ parodyti būrai, jų buities da-
lelė, be jokio pagražinimo, idealizavimo, bet ir be užuojautos (kaip
pasakėčiose). Čia pasirodė pirmą kartą Pričkus, Krizas, Slunkius ir Pelė-
da ir kitos baudžiauninkų figūros, labai neryškiai teapibūdintos. Auto-
rius susikūrė išraiškos priemones, susirado nusakymo būdus, ir pasako-
jimas pasidarė sklandesnis, laisvesnis. „Pričkaus pasakos“ trūkumai,
neišnaudota paliestoji medžiaga ir padidėjusi poeto išraiškos galia ver-
tė autorių ją vėliau perdirbti.

Būrų vestuvių motyvas, nepakankamai išnaudotas „Pričkaus pasa-
koj“, buvo plėtojamas toliau ir pasirodė esąs tinkami rėmai platesniam
buities pavaizdavimui. „Rudenio gėrybėse“ turim paskutinę jo redakci-
ją. Daugiau kaip pusė „Pričkaus pasakos“, vietomis ištisais gabalais,
vietomis praplečiant, papildant ir perdirbant, buvo perkelta į „Rudenio
gėrybes“. Abiejų kūrinių palyginimas gali padėti geriau K. Donelaičio
kūrybos raidą apibūdinti, jos tobulėjimą pailiustruoti.

„Rudenio gėrybėse“ vestuvės yra centrinis dalykas, viso kūrinio
rėmai. Autorius padarė jas iškilmingesnes, pavaizdavo pasiruošimą
joms, svečių kvietimą, praplėtė ir pačių vaišių scenas. Vestuvės pasidarė
tiesioginio vaizdavimo objektas. Apie jas pasakoja autorius, o Pričkus
tėra vienas iš dalyvių. Vestuvėsna nukeltas ir Pričkaus pasakojimas apie
ponų valgi, kuris išilinksmiusių būrų tarpe daug labiau tinka.

„Rudenio gėrybėse“ pasikeitė ir tonas. Autorius nebeieško vien
tamsiųjų pusių, ydų, neigiamų bruožų. Jaučiama jo meilė vaizduojamam
būriui, jo gyvenimui. Autorius jau nebe šiurkštus pamokslininkas, nega-
lįs jokios ydos ir silpnybės atleisti. Jis kartu su būrais, atrodo, gėrisi val-
gių gausumu ir įvairumu, sotinančiu ir gaivinančiu alaus skanumu. Jis
supranta, kad vestuvės vienintelė pramoga, kurioj būras gali užmiršti
kasdienybę, sočiai pavalgyti ir pasilinksminti, niekieno nevaržomas, ne-
jausdamas prižiūrėtojo bizūno, ir todėl gal per daug sau leidžia. Nepyks-

ta jis ir ant moterų, norinčių kitiems nematant išgerti, ir visą jų gėrimo sceną piešia su atlaidžiu šypsniu, kaip paralelę vyrų gėrimui.

Giliau jausdamas būrų buitį ir stengdamasis ją plačiau apimti ir teisingai (realiai) pavaizduoti, K. Donelaitis tobulino savąsias išraiškos priemones ir ėmė vengti didaktiniams tikslams tetinkančių apibūdinimų. Todėl „Rudenio gėrybėse“ sumažėjo įšurkščių, smerkiančių žodžių ir posakių, o jų vietą užėmė konkretūs, vaizdingi žodžiai, leidžią pajusti tikrovės įvairybę ir jos natūralią gyvybę. Šiurkštus pamokslininkas užleido vietą menininkui. Dalis „Pričkaus pasakos“ žodžių, ištisu eilučių buvo išmesta arba sušvelninta. Vietoj smerkiamo vestuvinio triukšmo ir dainų, vežant marčią, apibūdinimo „Pričkaus pasakoj“ +

Ir iš tolo jau, kaip jaučiai, baubia be proto –

buvo su humoru, be pikto smerkimo nupieštas visuotinis vestuvinis entuziazmas:

Štai tuo svotbiškas bliovims visur pasikėlė,
Taip kad ir arkliai blogi šokinėdami žvengė.

Vietoj persigėrusio piršlio, spiriančio kumele ir norinčio šuoliais lėkti, pasirodo kvieslys, kuris jau tik daužo kumelės nugarą. Piršlys už tokį elgesį buvo palygintas su šunim, o kvieslį užteko nenaudėliu pavadinti. „Pričkaus pasakoj“ būrų šokis autoriui kėlė tik pasibiaurėjimą („Taip girti visi kaip kiaulės bėga į krūvą“), „Rudens 'gėrybėse“ jis pieštas su daug didesniu atlaidumu. Autorius nebesako, kad šokdami „basi, nusivilkę svotbai gėdą padaro“, bet tik – „štuką padarė“. Kiek pats pasakojimas pasidarė vaizdesnis, matyti iš Slunkiaus ir Pelėdos sukulto sąmyšio apibūdinimo. „Pričkaus pasakoj“, pasirodžius abiems nekviestiesiems svečiams, Krizas juos koliojo, o „jo kukarka, senoji boba, pabūgo“. „Rudenio gėrybėse“ reagavimas kitaip nusakomas:

Ale bobutė jo, dėl to didiai nusigandus,
Tuo gumbu vaitot ir skaudžiai sirgti pradėjo.

Sustiprintas ir visų svečių reagavimas. Šie pavyzdžiai rodo, kaip palengva brendo poeto kūrybinis pajėgumas, didėjo išraiškos galia. Ir tik į gyvenimo pabaigą jis iš karto sugebėjo prabilti vaizdu, ne bendrinės reikšmės žodžiais.

4. „Metai“

Plėsdamas „Pričkaus pasaką“ ir kitus siauresnės apimties vaizdelius ir vis plačiau paliesdamas būrų buitį, K. Donelaitis sumanė pavaizduoti būrų gyvenimo visumą keturiuose plačiai apmestuose paveiksluose, apimančiuose keturis metų laikus. Dešimtis metų gyvendamas toje pačioje vietoje ir beveik niekur niekad neišvykdamas, poetas suaugo su mažyčiu savo būrų pasauliu, gyveno visos bendruomenės reikalais, viskuo domėjosi, kiekvieno įvykio buvo jaudinamas ir, prof. V. Mykolaičio žodžiais, sutelkė savy lietuviškos gamtos ir joje krutancio žmogaus gyvenimą¹⁰. Jis jautė būrų sielvartus, rūpesčius ir bėdas, pažino jų darbą, vargą ir džiaugsmo valandėles. Daugelio gyvenimas prabėgo jo akyse: jis krikštijo, tuokė, laidojo. Per ilgą amžių susikauptė didelė patirtis. Begalė smulkmenų, kurios jį buvo jaudinę, sukėlę griežtą jo reagavimą, pasipiktinimą ir rūstų žodį, iš tolimos perspektyvos ėmė kitaip atrodyti, derintis su kitomis smulkmenomis ir jungtis į darnius paveikslus. Poetas vis labiau ėmė žiūrėti į viską būromenininko akimis. Pastorius-pamokslininkas nedingo, bet nuėjo į antrąjį planą. Gyvenimas pasirodė galingesnis už pietistinę teologiją.

Ir atgijo didžiajame kūrinyje baudžiauninkų gyvenimo visuma – jo visa įvairybė, nuolatinis vyksmas ir darni harmonija su visos gamtos kitimu. Kiekvienas mažojo pasaulio kampelis prisipildė gyvybės. Nebuvo čia didelių įvykių, nepaprastų žmonių. Neįgudusiai akiai visa ta buitis turėjo atrodyti pilka, monotoniška ir nereikšminga, o poetas joj išskyrė tiek savitų bruožų, besiskiriančių tarpusavy. Visa bendruomenė, visas kolektyvas buvo jo dėmesio centre. Išryškėjo tos bendruomenės reprezentantai – Pričkus, Krizas, Lauras, Selmas, kiekvienas su skirtingu kiek būdu, išmintim, gyvenimo keliu; išsiskiria iš bendruomenės „nenaudėliai“ – Slunkius ir Pelėda, Plaučiūnas, Dočys – įgavo visai konkretų meniškai išbaigtą pavidalą. Buvo nupiešta eilė skriaudėjų – dvarininkų ir jų tarnų paveikslų, parodytas konkrečiai jų nežmoniškas elgesys su baudžiauninkais, jų pasišlykštėjimą kelias gyvenimo būdas. Jei poetas tiesiog ir nepasisakė prieš baudžiąvinę santvarką, tai savo vaizduojamo gyvenimo visuma parodė jos nepakenčiamumą, luomų antagonizmą, o Pričkaus mirtimi įrodė, kad susitaikymas su ja ne-

¹⁰ Mykolaitis V. Donelaičio „Metai“. – „Lietuvių literatūros instituto darbai“. K., 1947, I, p. 12; persp. Mykolaitis-Putinas V. Raštai. V., 1962, VIII, p. 202–203.

galimas, kad ištikimas tarnavimas ponams, pasidavimas jų valiai socialinės problemos neišsprendžia.

K. Donelaičio gyvenimo laiku pasunkėjo lietuvių gyvenimas, kolonistų įtakoj išgalėjo daug blogų papročių, ėmė irti bendruomenė. Todėl pasikeitė poeto pažiūra ir į lietuvių papročius, sustiprėjo jo tautinis sąmoningumas. Jis gailisi senų praėjusių laikų, kai lietuviai gyveno vieni, skatina juos atsiriboti nuo besibraunančios atėjūnų įtakos, nesekti jų pavyzdžiu, laikytis senųjų papročių, nes jie moralinės stiprybės pagrindas. Aukštindamas lietuviškąją būrų kultūrą, pastato ją prieš demoralizuojančią svetimą kultūrą. Jis gėrasi fiziniu ir moraliniu būrų pranašumu – jų sveikata, stiprumu, gyvenimo ir darbo džiaugsmu.

„Metuose“ jaučiama meilė būrui, jo aplinkai, gamtai, visam patriarchaliniam gyvenimo būdai. Poetui mielas visas mažasis būro pasaulis, uždaras gyvenimas, tekąs sava vaga. Poetas nenori iš jo išsiveržti, nenorėtų jo mainyti į poniškąjį. Jo neslegia ankštumas, horizonto siaurumas. Nuolaidesnis jis ir būrų ydoms, silpnybėms. Net išsiskiria iš bendruomenės būrai jam daug mielesni ir artimesni už ponus, kolonistus. Bet to gyvenimo pagrindai irsta. Patriarchalinių papročių reprezentantai seni, baigia jau savo dienas. Daug gražesnis tas gyvenimas atrodo buvęs praeityje. Gaila to, kas žūsta, kas buvo ir ko jau nebėra arba greit nebus. Gaila, kad žmogaus toks trumpintelis amžius, kad taip greit nudyla dienele. Žmogaus likimas kaip laukų žolelės, pumpuro. Tiek ryšio bendrumo gamtos ir žmogaus gyvenime. Tai juk vienas ir tas pats pasaulis. Ir poetas tiek pat meilės ir liūdesio parodo piešdamas gamtą, žmogų ir visus gyvus padarus. Visur mato tą pačią socialinę neteisybę, likimo bendrumą, vidinį panašumą. Barzdoti pušynai stovi įsirėmę kaip puderuoti ponaičiai, o nuogi žagarai jiems būriškai raudodami kloniojas. Lankos žiedai žaidžia kaip būrų kūdikiai, kiti jau su žiloms barzdoms svyrinėja – ir juos išsišiepusi giltinė smaugia. Būrų vaikai nei žindyti paršiukai šokinėja. Rudenis ir žiema nupina diedams žilą vainiką. Tokia miela būriškoji lakštingala, kuriai reikia priminti pavalgyti. Malonus ir kiekvienas vabalas, būro pirkios pašalyje apsigyvenęs ir tuo pačiu gyvenimo ritmu gyvenęs.

Ir eina didinga žmogaus ir gamtos paralelė per visą veikala, suteikdama jam daugiau vidinės vienybės, vieningos nuotaikos. Meilė ir džiaugsmas – gerėjimasis, liūdesys ir pasiilgimas kitų dienų pirmiausia sukeliama gamtos. Saulė yra ta visagalinčioji, visa keičiančioji jėga.

† V. Mykoiailio-Putino minėjimas Vilniaus universitete (iš kairės į dešinę: P. Česnulevičiūtė, K. Simaška, E. Mykolaitienė, J. Lebedys, V. Zaborskaitė, V. Žukas)

Tar katras nor kokias norint tau-
 tos veikatus aprasxyti, tur buti wisas
 aukšta moksta ir turtingas, kad gūtiets
 parveiziėti garšer kningi nicēs. ir wie-
 tar, kuriose yra tajkovnis dokumentaj.
 Nes dar surkernej yra aprasxyti veikatus
 letuwū tautos, kurioie niwa nej kün-
 gi nicēias jistėjtos, nej suvirktū doku-
 mentū, kurie tū tarpi kar diena iwaj-
 nejs praxumajs gajxta. Amkina atibsi
 duxolej Rasej niū Mavexetgar Georgie
 Jomilertar gurgia Ploteria, jis buwa pra-
 diejis rankioti knigās ir dokumentus
 Letuwū tautaj ^(kridistaj) pri Serantius; nes ir to
 nenugajlema wira jaunwie jaunystie
 smertis netajki nuwaria ing kapus.
 Noris wisa to dejujent ir stokojent,
 wienog meple ir gajlesis teji gar bis-
 gos tautas Letuwū gundina ir skatina
 mani wargajele nequrti sawa rixi-
 meis; jėj ne butinaj to butaj Letuwū
 veikatus ir gul dyti, teixiaus ber wio-
 na jū dabi diet witaikima patias jū
 katbar paraxxyti. Bet skaugis mīna
 dikimas ir to man nadalejda atlikti

Subrendo poetas. Išmoko apimti gyvenimą, skaidriu žvilgsniu iš perspektyvos į jį pasižiūrėti ir ramiai pasakoti. Ramus epiškumas, platumas ir įsileidimas į detalių piešimą taip būdingi „Metams“. Atsidėjęs, su meile ir humoru poetas detaliai piešia ištus epizodus, ir niekas nebeutraukia pasakojimo srovės. Kaip tik ramiausiai nupiešti ir neigiamiems būrams charakterizuoti skirti epizodai – Slunkius pavasarį, Dočio gaivinimas. Vietoj šiurkščių barimų – švelnus humoras išbaigtam paveikslui. Poetas nėra abejingas jų ydoms, bet Slunkius ir Dočys – būrai, bendruomenės dalis, be kurios visam pasauliui kažko trūktų, negalėtų jis būti pilnas ir įvairus. Kaip tada išsiskirtų idealieji poeto būrai – Pričkus, Krizas ar Selmas? Jie ir mokytų nebeturėtų ko.

Pasikeitė ir pagrindinis tonas. Šiurkštokeris realizmas buvo sušvelnintas lyrizmu ir humoru. Padidėjo meninė nuojauta, sustiprėjo išraiškos galia. Poetas išmoko panaudoti ir perduoti turtingą ir vaizdžią gyvą liaudies kalbą, išmoko prakalbėti į vaizduotę ir jausmą, būti trumpas ir ryškus. Čia jis subrendęs žodžio meisteris. Jo stiliuj atsispindi gyvenimo turtingumas ir įvairumas. Šalia šiurkščių žodžių daug vartojama švelnių – mažybinių ir maloninių, dažnai tame pat sakinyje, kartais tuo parodant dalyko aspektų ir vertinimo skirtingumą:

Jiems tabakėlis, kad ir visą butą prismirdin,
Tikt gardesnis kaip visi riešutai gardžiausi.

(*Vasaros darbai 619–620*)

Panašioj vietoj „Pričkiaus pasakoj“ buvo ne *tabakėlis*, o *tabakpalaikis*. Visi dalykai, apie kuriuos būrai paprastai kalba su meile, susirūpinimu, branginimu, taip pat ir poeto apibūdinami: grūdėlius vėjai nudaužė, kruopelių vos paragausim, dešrelės su lašinėliais, mūsų nabašnikėlis (gerasis ponas), nabagėlis būras, tėtutis, broleliai... „Metuose“ taip daug vaizdinių veiksmažodžių, atstojančių ištus sakinius, sugestiuojančių visą vaizdą. Poetas sugeba išreikšti keliais žodžiais visą baudžiauninko buitį. Ir toks sintetinis apibūdinimas kartu su detalai pieštais vaizdais ne tik įvairumo poemai suteikia, bet ir leidžia poetui gyvenimo visumą apimti ir meniškai išreikšti. Hegzametras, anot L. Rėzos, vienintelis svetimasis varžtas, poeto veikalui uždėtas, tapo lyg gėlių vainikas, grakščiai lietuviškajai išraiškai deras. Hegzametras poeto nebevaržė, pasidarė jam visai savas, organinė formos dalis, teikianti visam veikalui savotišką toną, atspalvį, ne vienu atžvilgiu sustiprinanti visą poveikį.

Kompoziciniu atžvilgiu „Metai“ yra daug tobulesnis kūrinys už ankstyvesnius, tiek imant atskirai visas keturias dalis, tiek žiūrint į jas, kaip į visumą. Kiekviena dalis yra skirtingos tematikos, turi savo pagrindinį motyvą, nuotaiką ir tuo nuo kitų skiriasi. Bet kiekviena dalis sukonstruota panašiai: kiekvienoje yra gamtinis įvadas, kaip preliudija būrų gyvenimui, tokia pat pagrindinė situacija ir kartu jungiamoji gija – susirinkimas, krivulė, kolektyvinis darbas, kontrasto principu vaizdų derinimas. Be to, iš kiekvienos dalies eina gijos į visumą. Viena dalis kitą papildo, kiekviena nušviečia kitą esminę būrų gyvenimo pusę. Veikalo visumą jungia gamtiniai įvadai, gyvenimo tolydumas, tie patys veikėjai, idėjiniu – socialiniu atžvilgiu ryškus kilim̄as: iš ponų ir būrų kontrasto, antagonizmo, ponų nežmoniškumo vaizdavimo pereinama į atvirą pasisakymą, grasinimą („Žiemos rūpesčiai“).

Bet „Metai“ kurti ilgą laiką ir, greičiausiai, kurti fragmentais, neturint detalaus plano, apmatų, ir paskui papildinėti, taisyti, derinti. Juose liko prieštaravimų, pasikartojimų, nelygumų. Visai jie nebuvo išbaigti ir pilno vieningumo nebuvo pasiekta. „Metams“ trūksta vienos nuoseklios veiksmo gijos, įvykių ryšio, priklausomybės. Trūksta rėmų, situacijos ryškumo. Vietomis jokiū būdu negalima susivokti, nei kas kalba, nei kur kalbama. Pavyzdžiui, labai neaiški „Vasaros darbų“ situacija. Pradžioje pasirodo Pričkus ir sveikindamas visus kviečia į baudžiąvą. Po jo kalba Luras. Besipasakojant pasirodo vakmistras ir savo keiksmiais išgašdina visus gyvus padarus. Po to Selmas sako pasipiktinimo kupiną pamokslą prieš keikimąsi. Po Selmo kalbos „štai, girgžtelia durys, ir šaltyšius Pričkus tuo visiems pasirodė“, su gromata pono į baudžiąvą ragindamas. Kur tad kalbėjo pirmą kartą Pričkus? Tiems patiems būrams ar ne? Kiek laiko praėjo nuo pirmojo kvietimo ligi antrojo? Iš paties pašakojimo atrodo, kad jokio tarpo tarp kalbų nėra. Visa tai papasakota 150 eilučių. Tad visai neaišku, ar čia viena, ar dvi situacijos.

* * *

Peržvelgus visą išlikusią K. Donelaičio kūrybą, ryški jos raida: užuomazgos, pagrindiniai elementai, didėjanti apimtis, atskirų bruožų kitimas. Tikrovės, būrų gyvenimo pavaizdavimas buvo pagrindinis poeto uždavinys. To gyvenimo kūrybinis apipavidalinimas, formos ir išraiškos priemonių susiradimas buvo pagrindinė problema, kurią tik į gyvenimo pabaigą poetas tesugebėjo išspręsti.

Pradžioj jis [buvo daugiau pastorius - pamokslininkas, pietistas - puritonas, griežtas sau ir kitiems, visais būdais kovojęs su ydomis ir silpnybėmis. Socialinė neteisybė pirmiausia jo aštraus žodžio susilaukė. Jis parodė baudžiauninkų skriaudėjus ir išnaudotojus — dvarininkus, valdininkus, kolonistus ir juos pasmerkė, pareikšdamas baudžiauninkams užuojautą. Naudojosi alegorine pasakėčios forma, bet nesutilpo jos rėmuose. Turėjo ieškoti kitos formos — perėjo į vaizdelį. Poetas vis labiau sutapo su būrais, jų pasauliu. Pamokslininkas užleido palengva vietą menininkui, ir būrų gyvenimo visuma galėjo būti išreikšta. Neatsikratė jis pamokslininko įpročių — moralizavimo, alegorizavimo, tiesioginio apeliavimo į klausytojus, bet pirmoji vieta teko pačiam gyvenimui. Autorius darėsi ramesnis. Stiprėjo epinis ir lyrinis elementas.

Poetas visą laiką kalbėjo būrų kalba, realistiniu stilium, pradžioj gana šiurkščiu. Palengva tobulėjo išraiškos priemonės, forma, kompozicija. Nors liko nemaža trūkumų, bet tikrovės laikymasis, jos išraiška suteikė tiek gyvybės, grožio, jėgos jo kūrybai ir padarė jį nemirštamą būrų poetu.

K. DONELAIČIO RAŠTŲ REDAGAVIMAS

---

1. Tikslas ir problemos

Ruošiamas K. Donelaičio raštų leidimas turi būti pilnas ir galimai autentiškesnis. Nė vieno iš 4 leidimų, paruoštų naudojantis rankraščiais (Rėzos, Šleicherio, Neselmano, 1940 m.), negalima laikyti visai autentiiniu. A. Šleicheris, pirmasis davęs pilną lietuviškųjų K. Donelaičio raštų rinkinį, ir G. H. F. Neselmas, sukritikavęs A. Šleicherį ir davęs geriausią XIX a. leidimą, buvo nelietuviai. Gerai nepažindami nei K. Donelaičio tarmės, nei kitų tarmių, jie ir nesistengė nustatyti, kas K. Donelaičio rašyboj yra tarmiška, o kur svyravimas, nenuoseklumas, bendrinės rašomosios Mažosios Lietuvos kalbos įtaka. Jie patys laikėsi bendrinės Mažosios Lietuvos rašto kalbos, rėmėsi Ragainės – Pilkalnio tarme, F. Kuršaičio kalbiniais darbais ir, sakydami išlyginę rašybą, ne vieną dalyką pakeitė ir nutolo nuo originalo.

1940 m. leidime laikytasi bendrinės mūsų kalbos fonetikos ir žodžių darybos, paliekant vieną kitą tarminę lytį, bet iš esmės redagavimo klausimas nespręstas ir nuosekliai vienodų principų nesilaikyta. Tai nereikia, kad G. H. F. Neselmano ir 1940 m. leidiniai būtų labai nutolę nuo originalo ir jį iškreipę, bet juose redaktorių nuožiūra buvo vis dėlto pagrindinis dalykas. Svarbiausias visų leidimų trūkumas, kad juose neiškeltos ir neaptartos pagrindinės problemos, susijusios su redagavimu, ir nenustatyti principai, kurių reiktų laikytis.

Išlikę dviejų „Metų“ dalių autentiniai rankraščiai duoda nemaža duomenų daugeliui klausimų nušviesti, autoriaus tarmei, rašybai, polinkiams ir svyravimams, bendrinės kalbos įtakai apibūdinti ir pagrindiniams redagavimo principams nustatyti. Svarbiausi klausimai yra šie: 1) K. Donelaičio tarmė ir Mažosios Lietuvos rašomosios kalbos tradicijos, 2) K. Donelaičio rašyba – jos nenuoseklumas ir svyravimai, 3) K. Donelaičio tarmė, rašyba ir mūsų bendrinė kalba, 4) tarminės fo-

netikos, tarminių lyčių nustatymas ir palikimas ar vertimas į bendrinę kalbą, 5) sintaksė ir skyryba, 6) grafinis pavidalas, 7) tekstų, kurių rankraščiai neišliko, redagavimas.

2. K. Donelaičio tarmė ir rašyba

F. Kuršaitis savo gramatikoj, suskirstydamas lietuvių kalbos plotą tarminiu atžvilgiu, Mažąją Lietuvą dalija į tris dalis: pietinę (nuo Stalupėnų iki Geldapės), vidurinę (Tilžės – Ragainės – Pilkalnio), šiaurinę (Klaipėdos – Priekulės)¹. Jei tas suskirstymas ir nėra visai tikslus, iš jo vis dėlto aiškiai matyti, kad K. Donelaičio tėviškės Lazdynėlių ir jo darbo vietos Tolminkiemio tarmė skyrėsi nuo bendrinės Mažosios Lietuvos rašto kalbos (kurios pagrindu F. Kuršaitis laiko Stalupėnus ir siaurą juostą nuo jų Kauno link, o kiti Ragainės – Pilkalnio tarmę). Dabar įprastu skirstymu, K. Donelaičio tarmė priklauso kapsų baltsermėgių tarmei.

K. Donelaitis visą savo amžių pragyveno vienos tarmės plote. Bet jo tėviškė visai netoli Ragainės – Pilkalnio tarmės (dabar įprasta juos vadinti striukiais), ir todėl ne viena tos tarmės ypatybė jam galėjo būti įprasta ir kryžiuotis su jo tarme. Karaliaučiuje jam teko mokytis ir Mažosios Lietuvos rašto kalbos, teko naudotis tikybine literatūra. Nors K. Donelaitis aktyviau ir nedalyvavo tikybiniam literatūriniam gyvenime, gramatikos ir žodyno nerašė, o daugiausia bendravo su būrais, vis dėlto bendrinės Mažosios Lietuvos rašto kalbos įtaka jam galėjo būti nemaža. Ypač rašant ji turėjo atsilipti, nors K. Donelaitis rašyba nelabai tesirūpino: „Labai dažnai aš blogai lietuviškai rašiau, nes tuo nesirūpinau, bet kalbėjau gerai“².

Gaila, kad nei Mažosios Lietuvos kapsų-baltsermėgių, nei Pilkalnio – Įsručio tarmė nėra smulkiai moksliskai aprašytos. F. Kuršaitis pabrėžia tik vieną ypatybę, ypač būdingą Stalupėnų ir apskritai pietinės Mažosios Lietuvos dalies tarmei (nesvetimą ir Tilžės apylinkėms) – dažną priebalsių sukietinimą, kurio nepažįsta kitos Lietuvos tarmės³. Tas sukietinimas labai ryškus ir prūsų lietuvių žvejų tarmėje. Pirmuosiuose savo kalbiniuose raštuose F. Kuršaitis todėl ir rašęs būsimojo laiko I asm.

¹ Kurschat F. Grammatik der littauischen Sprache. Halle, 1876, S. 10.

² „Ich habe sehr oft littauisch schlecht orthographisch geschrieben: denn ich hatte mich darum nicht bekümmert. Ich sprach aber gut“ („Taufregister“, 1758 m.); „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 493, 480.

³ Kurschat F. Grammatik <...> S. 16.

-su, bet ne -siu. Su šia fonetine Mažosios Lietuvos tarmių savybe, atspindinčia įvairiose kalbos dalyse (linksniavime, asmenavime ir žodžių daryboj), gramatikų autoriai ir bendrinės kalbos normuotojai susidūrė jau XVII a., bet išsamiai jos neapibūdino ir su ja susijusių rašybos problemų neišsprendė.

D. Kleinas, norėjęs savo gramatikoj suvienodinti rašomąją ir šnekamąją kalbą ir tam reikalui naudojęs ne tik rašytiniais šaltiniais, bet ir nemažos komisijos (kurią sudarė kunigai iš įvairių Mažosios Lietuvos vietų) patarimais ir pastabomis, palietė kietumo-minkštumo klausimą, bet, pabrėžęs kai kuriuos skirtumus, nuoseklus nebuvo. Skirdamas dvejomis *č*, Kleinas vartojo *é* ir *cz*, kurių *é* žymi minkštumą: „Cz autem scribendum foret ubi ditio aliqua durius pronunciatu <...> *czartas* Diabolus *funczu* mitto, *czonai* hic. (Notabis *é* rarissime scribi sine adjecto *i*, *cz* autem eo opus non habere)⁴. Tačiau jis dažnai tam pačiam žodžiui *é* ir *cz* naudoja ir šiaip ne kartą svyruoja:

Bwenczu // Bwenciū; kencžu // kenciū; waldžia, sudžia // džaugtis, džaukšmas⁵.

Paprastai minkštam priebalsiui pažymėti jis naudoja *i*, tik prieš priešakinės eilės balsius tokio žymėjimo atsisako. Būdinga, kad kai kurias lytis ir kai kuriuos žodžius jis rašo visuomet kietai, pvz., būsimąjo laiko I asmenį (*firgfu*, *bengfu*, *dirpfu*...); *waihus*, *waihumi*, *waihums*...; *karawimo*.

Ruigių darbuose (gramatikoj, svarstyme, žodyne), su kuriais K. Donelaitis turėjo būti susipažinęs, iš esmės priebalsių kietumo ar minkštumo klausimas nekeliamas (Ruigių paimta pagrindu kaip gryniausia Ragainės – Įsručio tarmė), o į jį žiūrima kaip į rašybos reikalą prasmės skirtumams pažymėti, kad būtų galima lengvai atskirti, kuris žodis rašomas (pvz., rašant *žmonū*, neaišku, ar norima pasakyti *žmonų* ar *žmonių*). Ruigiai daug atskirų žodžių ir nemaža lyčių rašo kietomis priebalsėmis (-*ausas*, -*opas*; *žogas*...; būsim. I. I asm. ir kt.), bet dažnai svyruoja ir, kur prasmės neaiškumas nekliudo, vieną ir kitą rašymo būdą laiko lygiareikšmiais:

„*Marčios*, oder nach anderer Schreibart *Marcžôs*“⁶

mečiaù // mecžaù; didžiaufu (vnsk. įnag.) // mažáufu (vien. įnag.).

⁴ Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache <...> Göttingen, 1877, S. 34.

⁵ Jonikas P. Kleino gramatikų bendrinė kalba. – „Archivum Philologicum“. K., 1938, VII, p. 71; 64.

⁶ Ruhig P. F. Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick. Königsberg, 1747, S. 4.

A. Šleicheris savo gramatikoj rašo: *jáuczo, zódžo*, tvirtindamas, kad *j* (iš *tj, dj*) pereina į *dž, cz* ir, jei būtų rašoma *czy, dzi*, tai *j* būtų rašomas du kartus ir dar nusikalstama tarimui, nes *czo, czu, džo, džu* tariami kietai ir niekuomet netariami minkštai⁷. Bet kitoj gramatikos vietoj sako, kad *tuszczas* reikia tarti *tuszczes, spáudža – spaudže* (p. 27), *púcza – púcze* (p. 223) ir tuo pačiu *cz* ir *dž* minkštumą konstatuoja!

F. Kuršaitis, kritikuodamas šiuo atžvilgiu A. Šleicherį, įrodinėja, kad, pvz., žodyje *werczù* (< *wertiu*) balsis *u*, nors minkštinamasis elementas perėjęs į pučiamąjį, lieka taip pat minkštas, kaip buvo prieš *-ti-* vartimą *cz* (*wertiu*). Taigi minkštinamasis elementas lyg susiskaldė. Be to, rašant Šleicherio pavyzdžiu, nebegalima būtų atskirti tikrai kietų žodžių, pvz., *gińczas, ginczúks*⁸. Minkštinimas vokiečių dažnai negirdimas ir, jei jie lietuviškai rašo, nepažymimas. Be to, F. Kuršaitis konstatuoja, kad priebalsiai ir prieš savyje minkštus balsius *e, é, i* kieti⁹, bet jei suminkštinti balsiai, tada ir priebalsiai minkšti.

A. Becenbergeris tvirtina, kad Mažosios Lietuvos tarmėse, kuriose galūnės trumpinamos ir nyksta, neiškių balsių vietoje atsiranda *e*, kuris nesuminkština prieš jį stovinčio priebalsio¹⁰.

Reziumuojant galima padaryti šias išvadas:

1) Mažosios Lietuvos tarmėse (ir ypač K. Donelaičio tarmėj) daugeliu atvejų priebalsiai tariami kietai, kai kuriose kitose tarmėse ir mūsų bendrinėj kalboj jie tariami minkštai;

2) bendrinės kalbos reikalui, ypač kai kurioms formoms susiliejančioms, buvo bandoma bent rašybą suvienodinti, išlyginti, remiantis Pilkalnio – Ragainės tarme, ir įvestas minkštumui žymėti *i*;

3) žodynuose, gramatikose ir tikiybiniuose raštuose nebuvo vienodos rašybos, į priebalsių kietumą ir minkštumą ne visų tebuvo atsižvelgiama, ir Donelaičio laikais, net ir žymiai vėliau, kietų ir minkštų priebalsių, galūnių ir kt. rašymas nebuvo nusistovėjęs.

Kadangi šiaip K. Donelaičio tarmė yra artima mūsų bendrinei kalbai, priebalsių kietumo ir minkštumo klausimas yra pirmajam reikšmės.

⁷ Schleicher A. Litauische Grammatik. Prag, 1856, S. 20.

⁸ Ten pat, p. 28.

⁹ Ten pat, p. 27–28.

¹⁰ Bezenberger A. Litauische Forschungen. Göttingen, 1882, S. VIII.

Prie afrikatų K. Donelaitis minkštinamojo ženklo paprastai nevartoja:

jauczame, krintanczoms, žydinczoms, paukšzczams, pirmykšzczos, paczutė, moczute (nom.), baršzczus (acc.), trinczusz (acc.), jauczus (acc.), paczos, ulyczu (gen.), nakczu (gen.), szalczū (gen.) ir t.t.

Bet jis nėra nuoseklus ir dažnai svyruoja. Pavyzdžiui, dažniausiai jis rašo *baudžawa*, bet parašo ir *baudzewa*; kartais *baudžewa* jo pataisoma į *baudžawa*, o dviejose vietose yra *baudziawa*. Dažniausiai jis rašo *dzaugtis*, bet parašo ir *pašidžiaugt*. Šalia *rupešzczū* yra ir *rupešzcziū*. Rašo kartais ir *paczias*, *blizganczias* (acc.).

Panašiai jo elgiamasi ir kitus priebalsius rašant:

Lopšzio // Lopšzo; paliowė // pasiłowjau; diddžiauši bey brangiauši; Miežus (acc.), Grikkūs // Walgiūs (acc.), Plyšzius (acc.); Žolelu (gen.), Warlu (gen.) // Peliu (gen.), Paukštėliu, Wargeliu; Gaspadorus (nom.), Klastorius (nom.).

Svyruoja K. Donelaitis taip pat ir *e, ė; e, ia, e* rašydamas:

częsas // częšas; gėrybės, gerybės // biaurybes (nom.); replinėdams // replinėdams; didde Galybė; tare, pasidare (būt. kart. laikas) // blowė, pašidarė;

su jeja; naujia; ju šauje; Girres (acc.) // Girriàs (acc.); paczę (acc.), per rambę Nuggarą.

Nevienodai jo rašomi ir bendratiniai kamienai:

šwėikjīt', wārgit'; sakyti, pelnyt'; šuplėšzit'; spjāudit'; gārbint', nepažydami [= nepažindami], maitytis;

mokjīkis // mokykis, mokinnaši, pamokysu; atšimjīk // atšimyk; pašjīkākjīt // pašjīkākint'; gārbint' // garbys.

Iš duotųjų pavyzdžių matyti, kad K. Donelaičio rašyba yra ne tik nuosekli, nenusistovėjusi, bet ir labai nevienoda. Joj atsispindi tikybinių knygų ir gramatikų rašyba. Šalia fonetinio tarminių lyčių rašymo matom ir bendrinės rašomosios Mažosios Lietuvos kalbos įtaką. K. Donelaitis neapsiribojo tarminėmis lytimis ir tarminė fonetika. Todėl iš rankraščių negalima tiksliai atstatyti tarmės, tik tarminiai polinkiai yra ryškūs. Nustatyti tikrąsias K. Donelaičio tarmines lytis, tarminę fonetiką galėtų padėti paprūsės kapsų tarmė, bet ji taip pat nėra aprašyta.

3. K. Donelaičio tarmė ir mūsų bendrinė kalba

Svarbiausias klausimas, kurį pirmiausia tenka išspręsti, redaguojant K. Donelaičio tekstus, yra – tarminės fonetikos, tarminių lyčių santykis su mūsų bendrine kalba. Laikantis tarmės, reiktų visur atstatyti tarmines lytis ir išlyginti K. Donelaičio svyravimus, kitaip sakant, jį reiktų padaryti tarmiškesnį, negu jis yra rankraščiuose. Verčiant į bendrinės kalbos fonetiką – K. Donelaičio kalba nustotų tarminio kolorito. Nei vienas, nei kitas principas neatrodo visai priimtinas, nors eilė motyvų verčia tarmei suteikti daugiau teisių.

1) K. Donelaitis rašė eilėmis – hegzametru, kurio struktūrai svarbūs ne tik skiemenų skaičius, bet ne kartą ir atskiri garsai. Skiemenų skaičiaus jokiū būdu keisti negalima ir todėl būtinai reikia išlaikyti visas sutrumpintąsias žodžių lytis (bendraties, priešdėliuotųjų veiksmažodžių), kurias taip mėgo K. Donelaitis.

2) K. Donelaitis palyginti daugiau už kitus pagarbos susilaukė, jo kalba mažiau tebuvo taisoma, keičiama, ir prie kai kurių jo tarmybių jau įprasta.

3) K. Donelaičio tarmė nuo mūsų bendrinės kalbos ne taip labai skiriasi, kad nebūtų suprantama, o tarminis koloritas padeda geriau jausti būrų buitį, praėjusią epochą.

4) Pati pagarba didžiajam dainiui, pasiekusiam tokio išraiškos tobulumo, verčia kaip galima mažiau jo kalbą keisti.

Todėl reiktų palikti kaip galima daugiau tarmybių, kad visuma darytų tokį pat įspūdį, kokį daro originalūs rankraščiai. Turėtų būti paliekamos visos tos lytys, tarminės grafemos, kurias rašydamas autorius nesvyruoja ir kurios tikrai būdingos jo tarmei.

Kaip elgtis su Donelaičio kietai tariamais priebalsiais, kurie mūsų bendrinėj kalboj tariami minkštai? Kietinimo polinkis K. Donelaičio kalboj visur jaučiamas ir yra viena būdingų jo tarmės savybių. Nei Šleicheris, nei Neselmanas, redaguodami Donelaitį, šiuo atžvilgiu nebuvo nuoseklūs. Šleicheris po afrikatų *i* nerašo, o Neselmanas, išlygindamas Donelaičio rašybą, taip pat nerašo niekur *czio*, *dzio* ir *i* išmeta (pvz., rašo *medzót*), bet kitur abu prideda minkštinamųjų ženklų (*i*) ir tokiuose žodžiuose, kurių Donelaitis niekuomet su *i* nerašė, pvz., *zioplýs*, *krutėsiu*, *paminėsiu*... (Donelaitis rašė: *Žoplys*, *krutėfu*, *paminėfu*...). Šiaip ar taip, nevienodas Donelaičio rašymas (to paties žodžio) rodo jo svyravimą ir, greičiausiai, atsisakymą nuo kietųjų priebalsių kai kuriuose

žodžiuose. Todėl gal tikslinga būtų afrikatas ir po jų einančius balsius rašyti taip, kaip dabar bendrinėj kalboj įprasta. Panašiai tektų elgtis ir kitais panašiais atvejais, kai vieną kartą rašo priebalsį su minkštinamuoju ženklu, o kitą kartą be jo. Vis dėlto, transkribuojant mūsų rašyba „Metus“, kietųjų priebalsių turi likti, ir visa Donelaičio kalba turi daryti „kietumo“ įspūdį. Paliktina „kieta“ visur, kur tarmėj buvo „kieta“ ir kur Donelaitis „kietai“ rašė. „Kietosioms“ tarmės lytims ir atskiriems „kietiems“ žodžiams nustatyti tenka remtis F. Kuršaičio gramatika ir žodynu, paprūsės kapsų tarimu ir kitais šaltiniais. Tokio principo laikantis, turėtų būti paliktina:

1) būsimąjo laiko I asmenyje *-su*: pasakysu, krutėsu...

2) priesaga *-ukas*: sturluks, paršuks, veršukai...

3) atskiri žodžiai, kurių „kietas“ tarimas žinomas ir kitose tarmėse, nors dabar bendrinėj kalboj įprasta juos „minkštinti“: trūsas, sruba, surbti, griakai, krunėti, karauti, pargrauti...

4) vardai ir pavardės sumodernintoj Donelaičio rašyboj: Merčius, Plaučūns, Merčuks...

K. Donelaičio *e, é, e, ia* tenka išlyginti ir rašyti bendrinės kalbos dėsniais. Jei K. Donelaitis vartoja kitokį kamieną, jis paliktinas, pvz., *girė*.

Darybiniai žodžių skirtumai paliktini, neverčiant į bendrinę kalbą, nesuvienodinant. Pvz., K. Donelaitis paprastai vartoja priesagą *-atis, -atė*, bet kai kuriuose žodžiuose jo vartojama ir *-aitis, -aitė*:

Mergaites su *Kedelaczeis*; *Ponatis, Diewaitis*.

Todėl žodžiai su šiomis priesagomis rašytini taip, kaip Donelaičio rašyta.

Paliktinos ir fleksinės skirtybės, būdingos tarmei ir Donelaičio išlaikytos, pvz., *šime* (vietininkas). Paliktini ir jo vartojami skirtingi to paties žodžio kamienai (jei tai nėra tik rašybos skirtumas), pvz., *senysta* ir *senystė; neprietelius* ir *neprietelis*.

Paliktinos ir kitos tarmybės – sutrumpėję ar ilgesnės išlikę žodžių lytys (*tuo, ben, tikt, dailiaus*), kitur nežinomi žodžiai (*koktu, toktu*), skirtingi šaknies balsiai (*biedžius*) ir kt.

Nesilaikant K. Donelaičio rašybos, žodžius drauge ir skyrium reiktų rašyti pagal įprastus dabar bendrinės kalbos dėsnius (pvz., neiginį rašyti drauge su veiksmažodžiu, nors K. Donelaitis visuomet jį atski-

ria – *ne patinka*), sutrumpintose žodžių lytyse tik ten vartoti apostrofa, kur sutrumpinimas-elizija neįprasta – pvz., *n'uzmiršk* (K. Donelaitis rašo ir *snieg's*, *puttodam's*).

4. Skyryba ir grafinis pavidalas

K. Donelaičio skyryba nuo mums įprastosios daug kuo skiriasi. Nuoseklios skyrybos sistemos jis neturėjo, bet keletas polinkių lengvai pastebima:

- 1) Sutaptinių sakinio dalių, sujungtų jungtukais *ir*, *ar*, skyrimas;
- 2) dažnas dvitaškio vartojimas prieš *nės*;
- 3) taško kablelio pamėgimas;
- 4) išskyrimas įterptinių sakinių kableliais ar skliausteliais;
- 5) išskirtinių sakinio dalių išskyrimas (ne visuomet);
- 6) šauktuko vartojimas po jaustukų ir kreipinių.

Skiriamieji ženklai K. Donelaičio vartojami ne sakinių ar jų dalių atskyrimui ir ryšiui pažymėti, bet pauzėms. Todėl nebūtų tikslu įvesti dabartinę skyrybą ir perkrauti ženklais. Reikia palikti tuos skyrybos ženklus, kurie priimtini, bent neprieštarauja dabartinei skyrybai, kitus išmesti, o pridėti tik tai, kas yra būtiniausia, bet nesukapoti laisvai tekančio hegzametro.

Tiesioginė kalba retai Donelaičio teišskiriama kabutėmis. Dažnai ir susivokti negalima, kur tiesioginė personažo kalba, kur autoriaus pasakojimas. Todėl visur reiktų tiesioginę kalbą žymėti. Ne kartą tiesioginė kalba įterpta kiton tiesioginėn kalbon. Donelaitis, skirdamas tiesioginę kalbą, deda kabutes prie kiekvienos eilutės. Gal tokį žymėjimo būdą reiktų palikti įterptajai tiesioginei kalbai?

Pastraipos, kurių Donelaičio rankraštyje yra nemaža, turėtų visur būti paliktos, nors kai kurios ir gali atrodyti nereikalingos. Net ir estetiniai sumetimai (jei, pavyzdžiui, tektų naują pastraipą pradėti paskutiniąja puslapio eilute) neturėtų leisti nukrypti nuo originalo. Daugelio pastraipų gale Donelaitis yra padėjęs ilgą brūkšnį (jokio kito ženklo nepridedamas). Tie brūkšniai turėtų būti taip pat palikti.

Patogesniam citavimui ir pastabų-paaiškinimų žymėjimui turėtų būti numeruojamos eilutės (kas penkta) kiekvienos „Metų“ dalies ir pasakėčių atskirai. Skaičius reiktų žymėti kairėje puslapio pusėje, prie pat eilučių pradžios.

Kad kiekvienas skaitytojas galėtų teisingai perskaityti – skanduoti hegzametą, būtina pažymėti daktilinių pėdų trumpuosius skiemenis. Autorius juos rankraštyje žymi raudonu rašalu – įprastu trumpumo ženklu $\smile$. Daktilinių pėdų trumpųjų skiemenų žymėjimas teksto per daug neišmargins, nes dažniausiai eilutėj tėra viena tokia pėda, retai trys, o labai retai keturios. Be šių trumpumo pažymėjimų ir įgudęs hegzometro skaitytojas daugelio eilučių nemokės perskaityti teisingai, t. y. taip, kaip autorius rašė.

5. Kiti klausimai

K. Donelaičio kūriniai, kurių originalai neišliko, turi būti redaguojami, tų pačių principų laikantis. Kadangi ir Holfeldo nuorašas neišliko, tenka remtis Šleicherio ir Neselmano leidimais ir padaryti atitinkamas pataisas. Žinoma, čia tegalės būti restauruotos tos tarminės lytys, kurios aiškios iš „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“, o šiaip turės nuverti bendrinė kalba.

Pastabose ir paaiškinimuose turi būti 1) sužymėti rankraščio taisyms, autoriaus svyravimas, labiau tinkančių žodžių ieškojimas, vėlesni priedašai; 2) paaiškinamos neaiškios vietos; 3) nurodomos panašios vietos ar eilutės kituose Donelaičio kūriniuose; 4) pažymimi reikšmingesni nukrypimai nuo originalo, konjektūros, taisyms, praleidimai, keitimai (šiam leidime ir kituose).

Kūrinių eilės tvarka turėtų būti chronologinė – pradedant pasakėčiomis (pagal Holfeldo nuorašą) ir baigiant „Metais“ (jau tradicijon įėjusia eile – „Pavasario linksmybės“ – „Žiemos rūpesčiai“).

K. DONELAIČIO RAŠTŲ LEIDIMAI IR VERTIMAI

K. Donelaitis savo kūrybą spaudai neparuošė ir ją išspausdinimu nesirūpino. Tik artimiesiems bičiuliams jo veikalai ištiesai tegalėjo būti žinomi. Kitus pasiekdavo nuotrupos per laiškus. Poetui mirus, rankraščius saugojo jo žmona, o paskum juos kartu su korespondencija atidavė artimam K. Donelaičio bičiuliui J. G. Jordanui (1753–1822), Valtariškio klebonui. Iš L. Rėzos žodžių, kad „Metų“ poema buvo J. G. Jordano rankose daugiau kaip 20 metų, galima spėti, jog Jordanas rankraščius gavo tuoj po poeto mirties. Netolimos Gerviškėnų parapijos kunigas J. F. Holfeldas (1767–1829) pasidarė K. Donelaičio kūrybą – pasakėčių, „Pričkaus pasakos“ ir „Metų“ – nuorašą. J. F. Holfeldas į Gerviškėnus atsikėlė 1794 m.¹, tad ir nusirašyti anksčiau negalėjo.

Dar K. Donelaičiui tebegyvenant, dvi „Vasaros darbų“ eilutės (267–268) buvo išspausdintos 1769 m. brošiūroje apie ganyklų separacijos naudą, kaip sentencija trąšos reikalingumui įrodyti. Didesnę ištrauką – 18 eilučių („Rud. g.“ 1–2, 4–6; „Žiem. r.“ 1–2, 8–9, 11–13, 40–42, 46–48) – įdėjo 1800 m. K. G. Milkus savo gramatikos („Anfangsgründe einer Littauischen Sprachlehre“) priede – poetikoj (p. 193), kaip pavyzdį kilniausios išraiškos, kartu paminėdamas, kad K. Donelaitis rašė hegzametrus apie keturis metų laikus. K. G. Milkus pasitenkino trumpa ištrauka ir eiliavimo taisyklės iliustravo ne K. Donelaičio poezija, bet ieškojo pavyzdžių giesmynuose. Pasaulietinio turinio kūryba tebebuvo laikoma antraeiliumi, pramoginiu dalyku. Polemika ir kritika koncentravosi ties giesmynais, tikiybinio turinio veikalais. Silpnų atgarsių tesusilaukė J. Šulco ezopinių pasakėčių vertimas (1706 m.). P. Ruigys labai nedrąsiai aukštino liaudies dainas. Persilaužimas įvyko tik L. Rėzos dėka.

L. Rėza (1776–1840), vargingų Neringos žvejų sūnus, prasimušęs į Karaliaučiaus universiteto profesorius, savo uždaviniu laikė surinkti

---

¹ Lietuviškoji enciklopedija. K., 1939, VII, p. 209.

ir paskelbti literatūrinę tautos kūrybą. Vertimai iš kitų kalbų ir originalios religinio turinio giesmės neatrodė jam tikra vertybe, tvirta tautinės literatūros atrama. Pagrindinį dėmesį skyrė tautosakai. Susirašinėjo su Mažosios Lietuvos inteligentija, skatindamas ją rinkti liaudies dainas ir prašydamas jų atsiųsti. J. G. Jordanas, žinodamas Rėzos susidomėjimą lietuviškąja kūryba, kartu su liaudies dainomis atsiuntė K. Donelaičio „Pavasario linksmybes“ ir „Vasaros darbus“.

L. Rėza suprato veikalo vertę. K. Donelaičio kūrinyje jis matė „nensenstantį lietuvių kalbos, buities, dvasinės kultūros paminklą“, tobulą pavyzdį kitiems lietuvių rašytojams. K. Donelaitis turėjo atidaryti lietuvių literatūrai kelią į pasaulį ir reprezentuoti tautos genijų. L. Rėza tuoj jį ėmė versti į vokiečių kalbą, bet karas (Rėza buvo kariuomenės kapelionas ir dalyvavo karo žygiuose) ir darbas universitete neleido veikalo greit spaudai paruošti. Karo metu dingo „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ autografai, bet, Jordanui tarpininkaujant, buvo gautas Holfeldo nuorašas. L. Rėza suprato, kad priėmimas, kurio K. Donelaitis susilauks mokytojoj visuomenėj, daug priklauso nuo to, kaip leidėjas jį išleis, įvesdins.

Jis parašė įvadinį straipsnį, kuriame apibūdina K. Donelaitį kaip naujųjų laikų klasiką, visai originalų rašytoją, kurį drąsiai galima statyti šalia slavų, germanų, keltų klasikų, apibūdina „Metų“ žanrą, pobūdį, turinį, nuotaiką, žodžio meną, hegzametrą, suteikia biografinių žinių apie autorių, sumini kitus jo veikalus. Slepia savo entuziazmą, bijo perdėti. Nori skaitytoją paveikti svariu, bet nuosaikiu ir gerai apgalvotu žodžiu. Nori iš geriausios pusės parodyti ne tik veikalą, bet ir savo tautą, jame atvaizduotą, ir, bijodamas, kad mokytieji pedantai galės daryti priekaištų, atitinkamai redaguoja „Metus“.

Vėlesni K. Donelaičio raštų leidėjai apkaltino L. Rėzą sauvaliavimu. F. G. H. Neselmano žodžiais, L. Rėza praleido daugelį „Metų“ vietų, dažnai labai būdingų, dėl perdėto savo jautrumo, o kartais nežinia dėl ko. Ir kitų pabrėžiama, kad L. Rėza išmetė „daug šiurkščių, stačioniškų ir ponams nemalonių posakių“². Jis iš tikrųjų praleido 468 eilutes³, o kai kurias truputį perdirbo.

² Lietuviškoji Enciklopedija, VII, p. 209.

³ A. Šleicheris suskaitė 459 praleistas eilutes, o F. G. H. Neselmas apie 460. Palyginus L. Rėzos leidimo „Metų“ eilučių skaičių su autografo ir Holfeldo nuorašo eilučių skaičiumi, trūksta 456. L. Rėza 2 eilutes savo pridėjo, 10 fragmento eilučių įjungė į „Rudenio gėrybes“, tuo būdu iš viso praleido 468.

Neįdėjo dalies būrų gyvenimo scenų, pokalbių, epizodų, kurie nei-
giamai pavaizduoja lietuvių, parodo jų ydas. Ilgiausias gabalas iš pra-
leistųjų („Rud. g.“ 686–772) plačiau supažindina su Dočiu (Dočys
ir karčema, krikštynos pas Plaučiūną, peštynės, Dočio gaivinimas).
Išmestas moterų gėrimo vestuvėse vaizdelis („Rud. g.“ 198–209), būrų
pasipasakojimas apie miško vogimą („Rud. g.“ 549–590, „Žiem. r.“
134–181, 195–201) ir kiti. Daug daugiau praleista vietų, vaizduojančių
būrus, bet ne ponus. Išmestas tik hiperboliškai nupieštas vakmistro kei-
kimasis ir pojo einąs Selmo pamokslas („Vas. d.“ 96–135) ir vienas kitas
palyginimas (pvz., „Vas. d.“ 126), šiaip ryškiausios vietos paliktos
(noris pasipiauti ponas, šykštusis amtsrotas, pasakojimas apie ponų
vaišes).

Vertindamas dialoginę veikalo formą, kadangi ji suteikia pasakojimui
gyvumo ir dinamikos (p. XI), L. Rėza sutrumpino kai kurias monolo-
gais išvirstančias kalbas (pvz., išmetė Krizo skundą dėl šeimos „Vas.
d.“ 389–433, pasikalbėjimą dėl Plaučiūno kiaulių „Vas. d.“ 473–482),
barimus („Pav. l.“ 263–267, 273–291, 460–464). Praleido me-
niniais sumetimais neįtikimus hiperboliškus pavaizdavimus (pvz., Dočio
padarytą žalą kulant „Rud. g.“ 664–669, 672–679), pasikartojan-
čias vietas, kai kurias refleksijas, nesusijusias su pasakojimu („Pav.
l.“ 87, 176), epizodėlius ir posakius, kuriuose kalbama apie dalykus,
neminimus draugijoj („Pav. l.“ 312–324, „Rud. g.“ 118, 446–448);
bet kur tie posakiai ar žodžiai buvo labiau susiję su pasakojamuoju
dalyku, juos paliko (pvz., mėšlavežio scena, samprotavimai apie pakvi-
pusį skarbą).

Ruošdamasis išleisti liaudies dainų rinkinį ir norėdamas sudaryti
apie jas palankią opinią, sušvelnino nepalankiai liaudies papročius
ir dainas apibūdinančias vietas. Praleidęs „Rud. g.“ 186 eilutę, 187-tąją –

Kiauliškas dainas dainuot ir žviegt užsimanė

L. Rėza pakeitė taip:

Swietiszkas Dainas dainót' dabar ussimane.

Grynindamas kalbą, kai kurias K. Donelaičio vartotas svetimybės
sulietuvino: *špielmonus* pakeitė žaidėjais, *brangvyną* – midum, *jėgėres* –
medėjais. Kur hegzetmetriui trūko pėdos, pridėjo žodelį, kaip pats prisi-
pažįsta (p. XVI).

Daugiausia L. Rėza keitė veikėjus, jų vardus. Kodėl taip darė, sunku atspėti. Svarbiausias „Metų“ veikėjas Pričkus visai dingo – jo vietoj buvo įstatytas Selmas. Iš vieno personažo pasidarė keli. Pavyzdžiui, Krizo vietoje vienur yra Anussis („Pav. 1.“ 127), kitur Bindus („Vas. d.“ 314), dar kitur Willus („Žiem. r.“ 255), o Selmo vietoje yra Lauras, Dewomils, Willus, Mylas. Net ir tie asmenys, kurie tik vieną kartą K. Donelaičio tėra paminėti, L. Rėzos pakeičiami: Stepas, Slunkiaus tėvo tėvas, paverčiamas Simu, Plyckius – Dainaliu, Žnairukas – Balsačiu, Magužė – Myline ir t.t.

Daugiausia vargo turėjo L. Rėza su vertimu į vokiečių kalbą. Kaip pats sakosi, norėjo ne tik žodžių prasmę perduoti, bet ir niuansus atkurti, stengdamasis, be to, kiekvieną originalo eilutę išversti vienu hegzametru, išlaikyti cezūras, pauzes, neskaldyti sakinio. Dėl vertimo sunkumo veikalo paruošimas spaudai užtruko daugiau kaip 10 metų (p. XV, XVII, XXI). 4 „Metų“ giesmės daugiau įtempto darbo pareikalavo, negu būtų reikėję Vergilijaus „Georgikoms“ išversti. Lietuviško teksto glaustumas turėjo kovoti su vokiečių kalbai būdingu platumu ir iššėstumu⁴.

Lengvesniam teksto supratimui ir geresniam lietuvių buities pažinimui pridėjo paaiškinimų, dažnai pasiremdamas senesniaisiais rašytojais – T. Lepneriu, F. Gervaisu, F. S. Boku, K. Hartknochu. Kad kiekvieną giesmę būtų patogiau apžvelgti, jų pradžioje įdėjo turinį.

Viską rūpestingai paruošęs, L. Rėza dar vis nebuvo tikras, ar „apsigimę graikai“ nesipiktins, kad jis būrų gyvenimo giesmę traktavo kaip klasikinį veikalą ir taip giliai nugrimzdo barbarybėn, jog giria lietuvių kalbą ir literatūrą⁵. Panašių priekaištų jam buvo tekę girdėti. Reikėjo rasti protektorių, kurio vardas bent iš dalies apsaugotų nuo puolimų. L. Rėza rašė vėliau Getei, didžiajam vokiečių poetui: „Taip jau yra pasaulyje, kad be rekomendacijų toli nenuėsi, o kai kas mano, kad be jų ir į dangų neįmanoma pakliūti“⁶. Tuo protektorium pasirinko V. Humboltą (1767–1835), žymų ano meto mokslininką, rašytoją ir politiką,ėjusį kurį laiką švietimo ministro pareigas, vėliau buvusį Prūsų atstovu Paryžiuje, o paskui Londone. 1809 m. jis gyveno Karaliaučiuje, pramo ko lietuvių kalbos ir ją gynė, skatino Rėzą išversti ir išleisti K. Done-laitį. Jam L. Rėza dedikavo „Metus“, pabrėždamas, kad jis neleido iš-

⁴ Taip rašė L. Rėza 1818. VI. 15 laiške J. G. Šefneriui, žr. „Athenaeum“, 1938, t. IX, sąs. 2, p. 18.

⁵ Ten pat, p. 17.

⁶ Ten pat, p. 32.

plėšti tautai sielos kartu su jos kalba, ir prašė jį maloniai išklaudyti Romintos slėnio dainos.

L. Rėza leidėjo nesurado. Išleido K. Donelaitį savo lėšomis, palydėdamas nuoširdžiu linkėjimu: „Tepriima jį žinovai tėvynėje atlaidžiai, Lietuvos draugai palankiai, o mokslo pasaulis, kaip pirmąjį tautinio poeto bandymą, teisingai įvertindamas“ (p. XXI). Taip pasirodė, 38 metams nuo autoriaus mirties praėjus, jo kūrinys, leidėjo duota antrašte

Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus, in gleichem Versmaass ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol. Königsberg 1818, gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei. 162 p.

Išleidus reikėjo išpopuliarinti, sudaryti palankią opinią. L. Rėza išsiuntinėja Donelaitį laikraščiams, draugijoms, žymiesiems mokslininkams. Dviem mėnesiams praėjus nuo išspausdinimo, „Metai“ buvo recenzuoti Jenos žurnale „Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung“⁷, viename žymiausių to meto laikraščių, formavusių mokslininkų opinią, plačiai skaitomam ir užsienyje. Recenziją parašė J. A. Pencelis (1749–1819), anglų kalbos lektorius Jenos universitete, anksčiau dirbęs Halėje, daug keliavęs, mokėjęs daug kalbų, dirbęs kurį laiką Karaliaučiuje, lietuvių kalba ir literatūra susidomėjęs nuo 1813 m.

Padėkojęs L. Rėzai, kad išleido klasikinį veikalą, J. A. Pencelis, daugiausia kartodamas jo žodžius, supažindina su K. Donelaičio gyvenimu ir apibūdina „Metus“, pabrėždamas kūrinio originalumą. Mano, kad geriau būtų buvę versti į vokiečių kalbą dešimtapėdžiu jambu, ne hegzametru. Hegzametrai vertime skamba kietai, juose jaučiama lietuviškos konstrukcijos įtaka ir šiaip apstu lituanizmu. Kaip K. Donelaičio eilavimo pavyzdį įdeda lietuviškai ir vokiškai 10 fragmento eilučių (6–7, 22–29), 5 iš „Pav. 1.“ (1–3, 5–6) ir 1 „Rud. g.“ (324). Baigdamas pageidauja, kad L. Rėza greit išleistų žadėtąjį liaudies dainų rinkinį.

1819 m. balandžio mėn. 5 d. Varšuvos mokslo bičiulių draugija buvo supažindinta su Donelaičiu. Pranešimą apie du L. Rėzos leidinius –

⁷ 1818 m. rugpiūčio mėn., Nr. 152. Recenzija ištiesai perspausdinta „Athenaeum“, 1938, t. IX, sąs. 2, p. 20–24.

„Biblijos vertimų į lietuvių kalbą istoriją“ ir „Metus“ skaitė S. B. Lindė⁸ (1771–1847), autorius žinomojo lenkų kalbos žodyno, kuriuo sekė D. Poška, rašydamas savąjį. Pranešėjas kartoja L. Rėzos mintis, labai palankiai atsiliepia apie K. Donelaičio kūrinį ir sako, kad skaitytojas turės jį pamilti.

Greit L. Rėzos leidinys pasidarė žinomas ir Vilniuje. S. Daukantas, džiaugdamasis K. Donelaičio aukso plunksna, prilygina jį Homerui ir Vergilijui ir vadina pagirtu dainium (1822 m.)⁹. A. Mickevičius „Gražinos“ (1823) prieda skatina susidomėti K. Donelaičio poema. Pamini ją Kaj. Nezabitauskis prie iliustruotojo elementoriaus („Naujas mokslas skaytima <...>“ 1824) pridėtame lietuviškų knygų sąrašė. S. Stanevičius, 1827 m. paruošęs naują 1737 m. gramatikos leidimą (išsp. 1829), pratarmėj, nurodydamas geriausias knygas, sako, kad keturios „Metų“ dalys „vertos, idant nuo visų lietuvininkų skaitomos ir mylimos būtų“. K. Donelaitį pamini, pacituodamas ištraukas iš L. Rėzos apibūdinimo, P. Kepenas (1793–1864) savo kruopščioj studijoj apie lietuviškųjų tautų kalbos ir literatūros kilmę. Studija buvo išleista rusų, lenkų ir vokiečių kalbomis (1827–1829).

K. Donelaitis pradėdamas versti į kitas kalbas. F. L. Čelakovskis (1799–1852), čekų tautinio sąjūdžio poetas, susidomėjęs liaudies dainomis, pramoko lietuvių kalbos ir, pamėgęs K. Donelaitį, norėjo jį išversti į čekų kalbą, bet dėl sunkios materialinės būklės turėjo savo sumanymo atsisakyti. Jis išvertė ir išleido didžiąją dalį L. Rėzos liaudies dainų rinkinio¹⁰. Pirmiausia „Metų“ dalis pasirodė latvių kalba. K. Vatsonas (1777–1826), pastorius švietėjas, pirmo latvių laikraščio („Latweeschu Awises“, 1822) leidėjas, išspausdino „Pavasario linksmybių“ vertimą Mintaujoj leidžiamam kalendoriuj „Wezza un jauna laika grahmata“ (1822–1823)¹¹. Vertė hegzametru, bet ne visur laikėsi

⁸ Pranešimą – „Zdanie sprawy o dwóch dziełach X. Rhesy z Królewca <...>“ – išspausdino „Roczniki Towarzystwa Krolewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, 1820, t. XIII, p. 120–131 (apie Donelaitį p. 127–131). Tas pats pranešimas, labai mažai ką papildant, išspausdintas antrą kartą „Roczniki <...>“, t. XV.

⁹ Darbay senuju Lituwuiu yr Žemaycziu 1822. K., 1929, p. 20.

¹⁰ Martinek V. Lietuva dailiojoj čekų literatūroj. – „Naujoji Romuva“, 1935, Nr. 4 (212), p. 80.

¹¹ To vertimo 123 eilutes perspausdino Volteris E. Lietuviška chrestomatija. Antrąjį laidą. Sanktpeterburgas, 1904, p. 270–275.

originalo¹². K. Vatsono vertimą metriniu atžvilgiu recenzavo D. G. Kro-
nas (1777–1838)¹³.

K. Donelaitį visiems palankiai priėmus, L. Rėza 1824 m. išleido ir
jo pasakėčias, pridėdamas prie savo verstųjų ezopinių pasakėčių („Aisó-
pas arba Pásakos isz Grykonú kalbós pergulditos <...>“). 1829 m.
K. Donelaičio pasakėčios buvo perspausdintos Vilniuje, leidžiant
S. Stanevičiaus pasakėčias („Szeszes pasakas Symona Stanewiczces Že-
maysce yr antras szeszes Kryžza Donałayczia Lituwynynka Prusa“).
Leidėjas, paminėjęs L. Rėzos „Metų“ leidimą, su entuziazmu kalba
apie K. Donelaitį „kaipo didį ir mažne pirmą dainiuotoją Lietų žemės“
ir skatina visus, kurie savo tėviškę myli, jį skaityti.

Būrų dainius populiarėja, įeina į literatūrinį kultūrinį gyvenimą.
Veikia kaip pavyzdys, sukelia šviesesnės ateities vilčių. A. G. Krauzė
(g. 1787), liaudies dainomis ir K. Donelaičio kūryba remdamasis, prana-
šauja (1834) lietuvių tautai naują gyvenimą ir garbę. Jis cituoja „Pav. I.“
(245–255), „Rud. g.“ (885–888) ir kitas vietas, kai kur Donelaitį para-
frazuoja¹⁴. Entuziastiškai „Metus“ apibūdina L. Jucevičius (1813–1846)
keliuose savo veikaluose. Prof. F. Kuršaitis (1806–1884), žinomas kalbi-
ninkas, dėstydamas lietuvių seminarijoje prie Karaliaučiaus universiteto
lietuvių kalbą, naudoja skaitymo knygą L. Rėzos, savo mokytojo,
„Metų“ leidimą¹⁵.

Bet L. Rėzos leidimas išsisėmė. Susidomėjimas lietuvių kalba didėjo,
ir jos tyrinėjimas traukė mokslininkus. Reikėjo naujai išleisti Donelaitį.
Žymusis kalbininkas prof. A. Šleicheris, 1852 m. studijų tikslu 5 mė-
nesius gyvenęs Mažojoj Lietuvoj ir po to parašęs garsią lietuvių kalbos
gramatiką (1856), jau 1853 m. žadėjo paruošti naują „Metų“, kuriuos
vadino šedevru, leidimą¹⁶. 1857 m., gailėdamasis negalįs įdėti Donelai-

---

¹² Biržiška M. Duonelaičio gyvenimas ir raštai. V., 1918, p. 26 (konsta-
tuota, kad 4 eilutės Vatsono pridėtos).

¹³ Croon D. G. Bemerkungen zu des Herrn Pastors Watson lettischer
Uebersetzung des ersten Gesanges des Donaleitischen Gedichtes, das Jahr. – „Ma-
gazin, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft“. Mittau, 1829,
zweites Stück, S. 77–100.

¹⁴ Krause A. G. Litthauen und dessen Bewohner <...> Königsberg, 1834,
S. 106–107, 125, 157.

¹⁵ „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“, 1911, V, S. 306
(antra išnaša).

¹⁶ „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien“,
1853, IX, S. 528.

čio dėl jo žodingumo savo paruošton chrestomatijon, priminė naujo „Metų“ leidimo reikalingumą. A. Šleicherio ryšiai su Rusijos Mokslų akademija ir akademijos rūpinimasis slavų ir lietuvių kalbų tyrinėjimu sudarė palankias sąlygas antram K. Donelaičio raštų leidimui.

1863 m. akademikai A. A. Kunikas, F. A. Šifneris ir O. Betlingas (Böthlingk) išdėstė mokslų akademijai reikalą iširti lietuvių-slavų kalbų ryšius, kaip būtina dalyką slavų filologijos pažangai, ir siūlė tai pavesti A. Šleicheriui, Jenos universiteto profesoriui, rusų mokslų akademijos nariui nuo 1857 m.¹⁷ Pasiūlymą priėmus, akademija pavedė ir A. Šleicheris apsiėmė parašyti: 1) lyginamąją slavų kalbų gramatiką, 2) lyginamąją lietuvių, prūsų ir latvių kalbų gramatiką, 3) iš abiejų šių gramatikų išvesti lietuvių-slavų prokalbės gramatiką¹⁸.

Paruošiamuoju darbu šiems uždaviniams atlikti A. Šleicheris laikė kritinį K. Donelaičio raštų leidimą ir, gavęs vieno akademiko pritarimą, tuoj jo ėmėsi. Pagrindu buvo Rėzos išleistieji „Metai“ ir pasakėčios. Iš K. A. Jordano (J. G. Jordano, Donelaičio draugo, sūnaus) gavo dar „Pričkaus pasaką“, nurašytą iš Holfeldo nuorašo. 1864 m. žiemą darbą pabaigęs, kovo mėn. 29 d. išsiuntė į Petrapilį rankraštį, siūlydamas akademijai išleisti, nes veikalas reikalingas lietuvių kalbos tyrinėjimui ir esąs vienas iš paruošiamųjų darbų jam pavestiems uždaviniams atlikti. Akademija sutiko. Rankraštį išsiuntęs, A. Šleicheris sužinojo, kad Rėzos palikimas yra Karaliaučiaus slaptajame archyve. Tais pačiais metais draugija „Prussia“, įsteigta senovei tyrinėti, įsigijo Holfeldo nuorašą. Gavęs „Pav. I.“ ir „Vas. d.“ autografus, 2 K. Donelaičio laiškus ir Holfeldo nuorašą, A. Šleicheris 1864 m. gegužės mėn. paprašė akademiją gražinti rankraštį, kad galėtų pataisyti ir papildyti. Atgavęs jį, perdirbo, imdamas pagrindu rankraščius, ir rudenį vėl išsiuntė Petrapilin. Kitais metais Rusijos Mokslų akademijos lėšomis buvo išspausdintas antras, jau pilnas, K. Donelaičio raštų leidimas:

Christian Donaleitis Litauische Dichtungen.
Erste vollständige Ausgabe mit Glossar. Von
Aug. Schleicher. St. Petersburg, 1865. Preis:
1 Rbl. 30 Kop. = 1 Thlr. 13 Ngr. [Antroj
titulinio lapo pusėj pažymėta: „Gedruckt auf

¹⁷ „Записки Императорской Академии Наук“, 1864, т. IV, кн. I, стр. 91—98.

¹⁸ Ten pat, t. V, kn. I, p. 53—54.

Kūriniai įdėti tokia eile: „Metai“, pradedant „Pav. 1.“ ir baigiant „Žiem. r.“, po jų pasakėčios, toliau „Pričkaus pasaka“ ir abu išlikę laišakai, gale pridėtas žodynas. Pratar mėj – ištistus gabalus perspausdindamas iš Rėzos, bet ir naujomis žiniomis jį papildydamas – supažindina su K. Donelaičio biografija, rankraščių likimu, trumpai paliečia hegزامetrą, bet visai neapibūdina kūrybos: „Apie šių kūrinų vertę ir pobūdį trespredžia pats skaitytojas“ (p. 5). Jam K. Donelaičio veikalai terūpėjo kalbiniu atžvilgiu, todėl daugiausia dėmesio skyrė rašybai, kirčiavimui ir žodynui.

A. Šleicheris naudojosi kalbininkų ir lietuvių kalbą gerai mokančių pagalba. Susirašinėjo su F. Kuršaičiu, visą tekstą perskaitė su Ragainės tarmės lietuviais mokytojais Kumutačiu ir Meškačiu, davė skaityti kaimiečiams. Prie žodyno paruošimo prisidėjo dr. J. Šmitas ir Antanas Baranauskas (tada jis buvo dvasinės akademijos Petrapily profesorius). A. Baranauskas skaitė viso žodyno korektūras ir parašėse žymėjo savo pastabas (p. 334).

Kiekvieną teksto žodį A. Šleicheris sukirčiavo, mažai tepaisydamas autoriaus kirčiavimo. Rašybą, sekdamas F. Kuršaičiu, pakeitė tikslėne ir nuoseklėne. Vietoj Donelaičio *ay, ey, uy* rašė *ai, ei, ui*; vietoj *w – v...*, bet vietoj *ie* rašė *ė*. Nukrypimus nuo teksto žymėjo išnašose. Skyrybą keitė, kaip jam atrodė geriausia. Žodyną skyrė besimokantiems lietuvių kalbos, todėl į jį norėjo sudėti visus Donelaičio žodžius su vertimu į vokiečių kalbą.

Naujasis K. Donelaičio raštų leidimas buvo smarkiai pultas. Tik jam išėjus, laikraštyje „Русский Инвалид“ (N 269) buvo įdėtas straipsnis „Balsas iš Lietuvos apie naują lietuvių poeto Donelaičio leidimą, parūpintą Rusijos Mokslų akademijos“. Akademija apkaltinta, kam išleido vienintelį originalų lietuvių poetą lenkiškomis, ne rusiškomis rai dėmis su vokiškais paaiškinimais ir žodynu. Leidimas nenaudingas nei lietuviams, nei rusams, norintiems lietuvių kalbos pramokti. Akademija buvo priversta pasiaiškinti.

„С.-Петербургския Ведомости“ išspausdino atsakymą¹⁹. Nurodžius, kad K. Donelaičio raštai labai svarbūs kalbotyrai ir kad jų išleidimas – paruošiamasis darbas plataus masto A. Šleicherio lietuvių-slavų kalbų tyrinėjimams, pabrėžiama, jog leidinys skirtas mokslo reikalams, todėl negalys būti elementariu vadovėliu ar skaitymo knyga liaudžiai, kuriai, be to, nesuprantama prūsų lietuvių tarmė. Lietuvių tauta praktiškai turės naudos, jei jos kalba bus plačiau pažįstama. Paaiškinimai ir žodynas rašyti vokiškai, kad būtų prieinami visų šalių mokslininkams, ne tik neskaitlingiems rusų lingvistams. Donelaitis naudojosi lietuvių seniai vartojamais iš lenkų paimtais rašmenimis. Šleicheris, juos mažai tepakeitęs, mokliškai pagrindė rašybą, ir ją, iš tikrųjų visai nelenkišką, priėmė visi lingvistai. Nei jis, nei akademija nemanė, kad ją kas nors išsigalvos smerkti, ir tai visai ne mokliškais sumetimais. Vis dėlto „Русский Инвалид“ straipsnis paskatino carą uždrausti vartoti akademijai lietuviškas raides²⁰.

Moksliiniu atžvilgiu akademijos leidinys susilaukė labai griežtos kritikos iš F.G.H. Neselmano (1811–1881), kalbininko, Karaliaučiaus universiteto profesoriaus, tyrinėjusio prūsų kalbą, išleidusio lietuvių kalbos žodyną ir liaudies dainų rinkinį. Neselmanas pats buvo ruošėsis išleisti Donelaitį ir trim atvejais kritikavo Šleicherį²¹.

Neselmanas kaltino Šleicherį, kam pakeitė, sekdamas Rėza, poeto pavardę – iš *Donalitius* į *Donaleitis*, paliko Rėzos duotą idilėms bendrą antraštę, nesilaikė Holfeldo nuorašo kūriniių eilės, kirčiavo tekstus, remdamasis savo meto vartosena, visai nežiūrėdamas, kaip autorius kirčiavo, ir padarė hegzametą nepaskaitomą (pvz., *Alė dūsaudams...*). Žalingiausia buvo leidiniui tai, kad Šleicheris, pastebėjęs Rėzos šeimininkavimą tekste, užuot rėmėsis tik rankraščiais, vis dėlto daugiausia rėmėsi Rėza. Šleicheriui labiausiai rūpėjo gramatinės žodžių formos. Tekstas jam tebuvo serija žodžių, laukiančių teisingos rašybos ir kirčiavimo. Todėl jis rūpestingai sužymėjo rašybos smulkmenas, kuriomis skyrėsi nuo originalo, bet nepažymėjo svarbesnių dalykų. Neselmanas

¹⁹ 1865. XII. 18 (30), N 334. Priešė redakcija pažymėjo, kad straipsnis gautas iš atsakingojo Mokslų akademijos sekretoriaus. Tą patį straipsnį išspausdino „Северная Почта“ (1865. XII. 17 (29), N 275) ir „Журнал Министерства Народного Просвещения“ (1866 г., январь, т. СХХІХ, раздел IV, стр. 61–63).

²⁰ Lietuviškoji Enciklopedija. K., 1939, VII, p. 210.

²¹ „Altpreussische Monatsschrift“, 1866, III, S. 454–458; 1867, IV, S. 65–79 ir savo paruošto Donelaičio leidimo pratarmėj.

įrodė, kad Šleicheris praleido 2 eilutes („Rud. g.“ 186 ir 291), paliko kai kur Rėzos pakeistus žodžius, visai apie tai neužsimindamas, įdėjo 2 Rėzos sukurtas eilutes. Iš viso Neselmanas konstatavo per 80 Šleicherio nukrypimų nuo rankraščių, niekuo nepažymėtų, neaptartų. Kai kurie iš jų nereikšmingi ir priimtini, bet ne dauguma. Pridėtasis žodynas nepilnas – trūksta 175 žodžių, dalies reikšmių. 270 žodžių nereikalingi, nes jų nėra tekste.

Neselmano kritika, pagrįsta kruopščiu rankraščių studijavimu, buvo nepaneigiama ir privertė Šleicherį papildomai pridėti leidiniui pastabų ir patikslinimų, daugiausia, kaip pats sako (p. 338), iš tos kritikos paimtų²². Įrodęs, kad Šleicherio paruoštasis leidimas netobulas ir kad reikia naujo, jis pats ėmė jį ruošti.

Jau 1864 m., kai tik „Prussia“ išgijo Holfeldo nuorašą, Neselmanas, nurodęs, kad Rėzos leidime yra daug klaidų, kėlė naujo, pilno Donelaičio kūrinių leidimo reikalą²³ ir nedelsdamas ėmėsi šio darbo. Bet tik spėjus palyginti Rėzos leidimo pasakėčias ir pradėjus nurašinėti „Pričkaus pasaką“, rankraščiai iš jo buvo paimti ir, kaip vėliau sužinota, nusiųsti Šleicheriui. Grįžus rankraščiams ir išėjus naujam leidimui, Neselmanas, jį išstudijavęs, vėl grįžo prie savo sumanymo. 1868 m. Donelaitis iš naujo buvo paruoštas, bet nepalankūs asmenys ir aplinkybės visiems metams jo išleidimą užvilkino. Tik gavus žymią piniginę pašalpą iš lietuviškųjų stipendijų fondo, pasirodė

Christian Donalitus Littauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar herausgegeben von G. H. F. Nesselmann. Königsberg. Verlag von Hübner und Matz. 1869.

Leidinyje sudėti visi išlikę lietuviškieji Donelaičio kūriniai su vertimu į vokiečių kalbą, 2 laišakai, pridėtos pastabos ir žodynas. Pratar mėj po trumputės Donelaičio biografijos apibūdinti autografo ir Holfeldo nuorašo skirtumai, duota pirmųjų leidimų kritika ir išdėstyti pagrindiniai principai, kurių leidėjas laikėsi.

²² Tie papildymai (p. 337–344) buvo išspausdinti „Bulletin de l'Académie Impériale des sciences de Saint-Pétersbourg“, 1867, XI, p. 293–299, o atspaudas duodamas nemokamai turintiems leidinį.

²³ „Altpreussische Monatsschrift“, 1864, I, S. 273–274.

Neselmanui labiausiai rūpėjo autentiškumas. Jis stengėsi niekuo neiškreipti originalo ir kiek galint tiksliau jį perduoti. Sudeda kūrinys Holfeldo nuorašo eile (pasakėčios, „Pričkaus pasaka“, „Rudenio gėrybės“ – „Vasaros darbai“) ir įrodinėja, kad tokia eilė atitinka kūrybos chronologiją. Išlaiko Donelaičio kirčiavimą, nes juo pagrįsta eilėdara. Atsižvelgdamas į autoriaus intencijas, sudeda ir skandavimo ženklus (daktilinių pėdų trumpųjų skiemenų pažymėjimą), be kurių ne visuomet galima teisingai perskaityti hegzametą. Rašyboje, kadangi Donelaitis šiuo atžvilgiu nenuoseklus, autografų nesilaiko, o naudojami Kuršaičio – Šleicherio sistema, kiek ji fonetika pagrįsta. Grįžta prie *w*, *ay*, *ey*, *uy*, nes lietuviai esą prie jų pripratę. Skyryboje taip pat Donelaičio nežiūri.

Pridėdamas vertimą, nori palengvinti lietuviškąjį tekstą suprasti. Vertęs tiksliai, nepretenduodamas į meniškumą, retai kada sušvelninęs išraišką. Pastabose sužymi Holfeldo nuorašo nukrypimus, autografų klaidas, taisymus (ne visus), Šleicherio konjektūras, paaiškina buitinius dalykus. Žodyną duoda pilną su visomis panaudotomis žodžių lytimis ir reikšmėmis, nurodydamas kiekvienu atveju eilutę, iš kurios paėmė. Frazologijos neprideda, tik vieną kitą sunkesnę vietą paaiškina.

Neselmano leidimui pasirodžius, tame pačiame žurnale, kuriame jis kritikavo Šleicherį, buvo įdėta trumpa recenzija²⁴, niekieno nepasirašyta. Joje truputį ironiškai atsiliepiama apie Neselmaną: „Naujasis leidimas <...>, gerbiamojo leidėjo nuomone, iššauktas degamo reikalo, nes Rėza poetą sužalojo, o Šleicheris nerūpestingai išleido.“ Dėl Rėzos pastangų poetą išpopuliarinti nebuvo reikalo daug kalbėti, nors jo vertimas, kad ir su trūkumais, puikiai perduodą originalo poeziją. Šleicherio masto mokslininko darbą sunkiau atmesti, nors jame ir gausu klaidų, kaip Neselmas dideliu triūsu įrodęs. Recenzentas pripažįsta, kad paskutinis leidimas yra kruopščiausių studijų ir tekstų lyginimų rezultatas, nuostabių sąžiningumu perduoda originalo tekstą ir skaitytoją įtikina, kad didesnis tikslumas vargu ar begalimas. Baigdamas išgiria žodyną.

Taigi dviejų žymių kalbininkų rivalizacijos rezultatas – tobulas aniems laikams Donelaičio raštų leidimas. Nors Neselmano leidimas laikomas visų, kas apie leidimus rašė, geriausiu, bet didelės reikšmės

²⁴ „Altpreussische Monatsschrift“, 1870, VII, S. 48–49.

turėjo ir Šleicherio darbas – ypač naudingas kalbininkams buvo jo norminis kirčiavimas. Šleicherio keliu buvo einama ir vėliau²⁵. Šiuo atžvilgiu jis Neselmaną papildė. Klaidų gi Šleicherio paruoštame leidime nebuvo daugiau, kaip kituose, tik kiti nesusilaukė tokios nuodugnios kritikos. Pagaliau klaidų yra ir Neselmano padaryta. Būdamas nelietuvis, jis ne viską teisingai suprato, o kai kurių smulkmenų rankraštyje nepastebėjo²⁶. Šleicherio ir Neselmano leidimai liko ilgam laikui pagrindiniai. Jie tarnavo ir specialistams, ir praktikos reikalui – buvo lietuvių kalbos skaitymų knyga universitetuose ir gimnazijose (Marijampolės ir Suvalkų).

XIX a. antroj pusėj Donelaitis bandomas išversti į lenkų kalbą. Pirmasis jo vertėjas buvo Mikalojus Akelaitis (1829–1887), rūpinęsis populiarių knygelių leidimu liaudžiai, vertęs į lenkų kalbą Herodotą ir ruošęsis versti Homerą. Jis „norėjo supažindinti lenkų šviesuomenę su lietuvių raštais“ ir išvertė proza Donelaičio „Metus“²⁷. Spėjama, kad vertė, gyvendamas Surviliškyje, 1860 m. Vertimas buvo paruoštas spaudai ir jam gautas cenzūros leidimas 1861.III.16. Kai M. Akelaitis įsitraukė į 1863 m. sukilimo ruošimą ir, policijos gaudomas, pabėgo į užsienį, „Metų“ rankraštis buvo pridėtas prie bylos ir liko Vilniuje Muravjovo muziejuje. Kitas vertimo egzempliorius buvęs Lvovo Osolinskių muziejuje²⁸. Tolimesnis rankraščių likimas nežinomas. Lietuvių literatūros institute išliko 2 dvigubi lapai iš Akelaičio vertimo (In. R-46), greičiausiai, juodraščiai. Viename yra veikalo antraštė:

Cztery Pory Roku opisane po litewsku przez
Chrystjana Donaleitis. Tłumaczył na polski
M. Akielewicz.

Po jos moto iš Šleicherio lietuviškos chrestomatijos (1857) su vertimu į lenkų ir lietuvių k.:

Kėkwėnam, beskaitant szitą gražių gražiausią sudėjimėlį, peiliais
szirdį wėria paminejus, kád lėtūwiszka kalbà, n'iszdáwusi né

²⁵ Pvz., V. Kamantausko „Kirčiuotoj lietuvių literatūros chrestomatijoj“ (II leid., K., 1932) Donelaitis kirčiuojamas, visai neatsižvelgiant į hegzametrą, šleicheriškai.

²⁶ Pvz., tekste ir žodyne Šleicherio pavyzdžiu rašė: *ištiesiu, staltiesė*, bet gailisi juo pasekęs ir liepia pataisyti į *ištęsiu, staltęsė*. Autografe („Pav. 1.“ 7) parašyta *Girrés*, o jis pastabose rašo *Girres*.

²⁷ Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. – „Švietimo Darbas“, 1920, Nr. 11, p. 54, 57.

²⁸ Lietuviškoji Enciklopedija. K., 1939, VII, p. 210.

jókio waisiaus gálop wírsta, — ta kalbélé, kuri isz sawo daítumo gáli lenktín aitė sú rasztais Grikionių, Rimionių ir Indijonių.

A. Slunkius

Kito dvigubo lapo trijuose puslapiuose yra lenkiška Donelaičio biografija, sutrumpintai versta iš Rėzos įvadinio straipsnio, o ketvirtame jos vertimas lietuviškai. Tas tekstų paralelumas leidžia spėti, kad Akelaitis norėjo išleisti vertimą kartu su originalu.

Antrąjį vertimą į lenkų kalbą ruošė J. J. Osovskis (1855–1882), kilęs iš vakarinės Prūsijos, studijavęs Karaliaučiuje ir pamėgęs lietuvių kalbą. Jis klausė F. G. H. Neselmano, F. Kuršaičio ir kitų paskaitų, studijavo sanskritą (kai ką vertė iš „Mahabharatos“). Rinko etnografines žinias, lituanistinę ir slavistinę medžiagą²⁹. Versdamas Donelaitį, rašė etnografinius škicus iš Mažosios Lietuvos praeities³⁰. Prie vertimo norėjo pridėti paaiškinimus, bet mirė, darbo nebaigęs. Jo draugas M. Andrisonas, Karaliaučiaus universiteto studentas, vertimo dalį — „Pavasario linksmybes“ — kiek pataisęs, išspausdino Krokuvos žurnale „Przegląd Polski“ (1883 m., t. 67, p. 236–264):

Rok poemat sielski w czterech pieśniach
Krystyana Donalicyusza z litewskiego tłó-
maczył, objaśnieniami i wstępem opatzył Dr.
Juliusz Ossowski.

Įvade, pabrėžęs kalbininkų nuopelnus, kad lietuvių literatūra vis plačiau daros pažįstama, vertėjas duoda jos trumpą apžvalgą, sumini „Metų“ leidimus, prikiša Rėzai, kad Donelaitį per daug išaukštinęs, bet toliau jo žodžiais „Metus“ apibūdina. Pasisako norėjęs tiksliai perduoti originalą turinio ir formos atžvilgiu ir todėl dažnai vertęs pažodžiui, bet ne kartą turėjęs nutolti. Vertė hegزامetru. „Pavasario linksmybės“ (Wiosna) vertime turi 657 eilutes. Pabaigoj pridėtoj pastaboj M. Andrisonas sakosi kitų trijų giesmių paruošimą dėl įvairių priežasčių turėjęs atidėti vėlesniam laikui³¹. Jos ir nebuvo vėliau išspausdintos.

²⁹ Andryson M. Dr. J. J. Ossowski. — „Wędrowiec“. Warszawa, 1882, ser. IV, N 10, str. 147.

³⁰ Išspausdinti „Wędrowiec“ laikraštyje 1882 m.

³¹ Lietuviškojoje Enciklopedijoje, VII, p. 210, pasakyta, kad J. Osovskis išvertė tik „Pav. 1“, o kitas 3 dalis žadėjo išversti M. Andrisonas. Ši klaidinga žinia paimta iš K. Petkevičiaus Donelaičio „Metų“ vertimo 1933 m. (p. 96).

Pasirodė trečias vertimas vokiečių kalbon. Rašytojas Liudvikas Pasargė (1825–1912), iš profesijos teisininkas, gimęs Rytprūsiose, studijavęs Karaliaučiuje ir Heidelberge, dirbęs kurį laiką Įsrutyje, nuo 1869 m., F. Kuršaičio vadovaujamas, mokėsi lietuvių kalbos, puoselėjo mintį išversti Donelaičio kūrinus. 1876 m. studijavo poeto užrašus ir pastabas aktų knygoje, bet vertimo ėmėsi tik senatvėje, gavęs pensiją, kai jau buvo daug kraštų apkeliavęs, keletą žymių veikalų išvertęs (pvz., Ibseno „Brandą“, „Per Giuntą“ 1881) ir galėjo panaudoti įgytą patyrimą ir platų kitų tautų literatūros pažinimą. Jo vertimas į vokiečių kalbą išėjo pirmą kartą atskirai – be lietuviško originalo:

Christian Donalitiuss' Littauische Dichtungen.
Übersetzt und erläutert von L. Passarge. Halle
a. S., Verlag der Buchhandlung des Waisen-
hauses. 1894.

Įvadiniame straipsnyje L. Pasargė apibūdina pirmuosius vertimus ir savąjį. Rėzai netrūko poetinio užmojo, bet jo vertimas – retas, kiek pasenęs, netikslus (sušvelnintos realistinės vietos) ir nepilnas. Neselmanas vertė dažnai pažodžiui, ir jam trūko poetinės gyslės. Jų abiejų darbu, kai neradęs tinkamesnės išraiškos, pasinaudojęs. Sekęs autoriaus pėdomis, išlaikęs pauzes, žiūrėjęs, kad sakinyš baigtųsi kartu su hegzametro eilute. Toliau nemenka erudicija ir giliu įsijautimu iškelia eilę būdingų Donelaičio kūrybos bruožų, praveda paralelę su Homeru, Heziodu, Teokritu, liaudies kūryba, pabrėždamas Donelaičio originalumą, meninę žodžio jėgą; sumini ir trūkumus (kompozicinį palaidumą, pasikartojimus, perdėjimus). Plačiau už kitus nušviečia poeto asmenį ir gyvenimą, duoda ištraukų iš jo užrašų.

Pasargė išvertė visus lietuviškus Donelaičio kūrinius ir sudėjo juos Holfeldo nuorašo eile, sekdamas Neselmanu, kuriuo daugiausia naudojosi. Jo vertimo eilučių skaičius atitinka Neselmano leidimo eilučių skaičių, tik „Rudenio gėrybėse“ viena eilute daugiau (ją Neselmanas kaip neautentišką praleido, o Pasargė paėmė iš Rėzos ar Šleicherio leidimo). Leidinyje įdėti abu Donelaičio laišakai ir paaiškinimai, skirti nepažįstantiems lietuvių liaudies gyvenimo.

XIX a. antroj pusėj Donelaitis pasiekia platesnius sluoksnius. Ištraukos iš jo kūrinių dedamos į kalbos vadovėlius, chrestomatijas, laik-

raščius. Tilžės realinės mokyklos mokytojas F. Bekeris išleido 1866 m. lietuvių kalbos vadovėlį („Der kleine Littauer“), skirtą suaugusiems, norintiems lietuvių kalbos pramokti. Šalia gramatinių žinių, žodynėlio, priežodžių ir patarlių įdėjo truputį tekstų, tarp jų 10 Donelaičio eilučių („Pav. 1.“ 395–396, „Vas. d.“ 347–354) su vokišku vertimu, imdamas jas iš Rėzos leidimo. Pratarmėj autorius rekomendavo skaityti Done-laičio „Metus“.

Dėstant lietuvių kalbą, kaip neprivalomą dalyką, Tilžės gimnazijoj ir realinėj mokykloj ir Klaipėdos gimnazijoj, reikėjo mokiniams vadovėlių. M. J. A. Felkelis (Voelkel), vyresnysis Tilžės realinės mokyklos mokytojas, dėstęs lietuvių kalbą, tokį vadovėlį išleido 1879 m. („Litauisches Elementarbuch“). Jame įdėta viena Donelaičio pasakėčia – „Lapės ir gandro česnis“. Leisdamas 1900 m. papildytą antrąją laidą, įdėjo dar „Vilko provininko“ pasakėčią. Įsitikinus, kad M. J. A. Felkelio vadovėlyje per maža skaitomos medžiagos, Klaipėdos gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas Rudolfas Jakobis (Jacoby 1817–1881), rašinėjęs į mokslinius žurnalus lituanistikos klausimais, gynęs lietuvių kalbos teises ir subūręs apie save didesnę mokinių skaičių, paruošė ir 1880 m. išleido chrestomatiją („Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch“). Pirmoj vietoj sudėjo ištraukas iš visų „Metų“ dalių (daugiau kaip trečdali tekstą – 1108 eilutes), imdamas jas iš Neselmano leidimo.

Donelaitis dedamas į vadovėlius ir chrestomatijas ir vėliau. O. Videmanas (Wiedemann) savo vadovėlyje („Handbuch der litauischen Sprache“, 1897) įdėjo ištisai 2 pasakėčias – „Lapės ir gandro česnis“, „Rudikis jomarkininks“, – „Pričkaus pasaką“ ir ištraukas iš „Vasaros darbų“ (1–186) ir „Žiemos rūpesčių“ (1–116), tekstus imdamas iš Šleicherio leidimo, nes, jo nuomone, Neselmanas nuėjęs netikru keliu, kirčiuodamas donelaitiškai ir neatsižvelgdamas į vartoseną. Tilžės gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas Aleksandras Kuršaitis išleido savo mokiniams skirtą skaitymo knygą („Litauisches Lesebuch“, I–III, 1911–1913³²), kurion įdėjo daugiau kaip trečdali „Metų“ (1132 eil.). Tekstus ėmė iš Neselmano, truputį pakeitė rašybą, atsižvelgdamas į Didžiojoje Lietuvoje priimtą.

Pirmiausia, imant laikraščius, įdėjo Donelaičio raštų ištrauką „Lietuviška Ceitunga“ (1879, Nr. 31)³³. Vėliau „Tilžės Keleivis“, pildydamas

³² Iš tikrųjų tai viena knyga, puslapiai numeruoti iš eilės.

³³ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. K., 1939, d. IV, t. II, sąs. 1, p. DLXIX.

seniai duotą pažadą, 1886 m. (Nr. 38) pradėjo savo skiltyse spausdinti „Metus“, bet nebaigė. Tebuvo išspausdintos „Rudenio gėrybės“ ir „Žiemos rūpesčių“ pradžia (Nr. 47).

Stiprėjant tautiniam sąjūdžiui, norėta Donelaitį išpopuliarinti Didžiojoje Lietuvoje. „Aušra“ (1883, Nr. 4, p. 91) apgailestavo, kad Donelaičio, Daukanto ir Valančiaus raštus tepažįsta kalbininkai ir mažas skaičius mokytesniųjų lietuvių, bet tebuvo išleista „Metų“ dalis:

Kristijonas Donalaitis. Pavasario linksmybės
Tilžėje. Spauda ir kasztu Martyno Jankaus
1891.

Paminėjęs, kad Donelaitis „vienutinis ir tikras mūsų tautiszkas giesmiškis“, galįs „greta stoti su garsiausiais pasaulės poetais <...> Homeru, Virgiliju ir su Miczkevicziu“, leidėjas pabrėžia: „mes iki szioliai dorai nei apie jo gyvenimą, nei apie jo rasztus nežinome“. Trumpai su juo supažindinęs ir išgyręs Šleicherio paruoštąjį Rusijos Mokslų akademijos leidimą, pasisako iš jo I giesmės tekstą perrašęs ir išleidžias „Lietuviams ant pasigražiavimo ir pasilinksminimo“, žadėdamas vėliau išleisti kitas dalis. Pažado neištesėjo. „Pavasario linksmybės“ buvo išleistos 2000 egz. tiražu³⁴. Pardavinėjamos po 10 kapeikų, jos per metus (1891.IV.23 – 1892.V.30) buvo, matyt, išplatintos, nes M. Jankaus knygų prekybos užrašuose teminimas vienas vėliau (1898 m.) parduotas egzempliorius³⁵.

Ištraukų iš Donelaičio įdėjo E. Volteris „Lietuviškon chrestomation“ (išleistoje Petrapilyje 1901–1904), skirton specialistams ir studentams, nes tekstai perspausdinti originalo rašyba. I daly (I leidimas 1901, II 1903 m.) įdėta iš Neselmano leidimo „Pričkaus pasaka“, „Rudikis jomarkininks“ ir lietuviškasis laiškas, o II-je (1904) „Pavasario linksmybių“ ištrauka latviškai (Watsono vertimas) ir lietuviškai.

Amerikoj XIX a. pabaigoj gausiems lietuvių išeiviams Donelaitis buvo lengviau prieinamas. „Garsas Amerikos Lietuvių“ perspausdino „Metus“ (1896–1897), o po to atskirai išėjo

Kristijono Donelaiczio Rasztai Iszleista Kasztai
Kunigų A. Burbos ir A. M. Miluko. 1897

³⁴ Zonavikutis A. J. [Angrabaitis Juozas]. Suskaita arba statistika visų lietuviszkų knygų atspausstų Prusūse nū 1864<...>iki 1896 metų. Tilžėje, 1897, p. 35. Didžioji dalis M. Jankaus leidinių išėjo 2000 egz. tiražu.

³⁵ Biržiška V. Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. – „Tauta ir žodis“. K., 1926, IV, p. 322–335, 356.

Šis leidimas skirtas liaudžiai, norint duoti tinkamos lektūros išeiviams: „Kristijono Donelaiczio rasztai buvo ir bus sveiku, atsakancziu maistu lietuviszkam protui. Praplatinimas „Metų Laikų“ autoriaus idėjų lietuvystei tik ant gero gali iszeiti“. Išspausdinta 1200 egz.³⁶. Pelnas žadėta skirti premijai geriausiai paruošusiam Lietuvos žemėlapi.

Leidinyje įdėta trumpa Donelaičio biografija, perspausdinta iš „Aušros“³⁷ beveik žodis žodinė, „Metai“, pasakėčios (neįdėta „Pasaka apie šūdvalį“), „Pričkaus pasaka“ ir 2 puslapių žodynėlis. Tekstai imti iš Šleicherio leidimo, bet jo rašybos nesilaikyta, kirčiai nežymėti. Tarmybės norėta pakeisti bendrinės kalbos lytimis. Leidinyje daug klaidų, nerūpestinga korektūra. Iš „Metų“ praleista per 20 eilučių, daugiausia vietos su tam tikrais žodžiais, bet kitur tie žodžiai palikti. Praleidžiant eilutes, neatsižvelgta į kontekstą, suardytas vaizdas. Žodžių paaikškinimai labai nerūpestingi, netikslūs.

Leidinį recenzavo E. Volteris³⁸. Teigiamai atsiliepęs apie pastangas padaryti Donelaitį prieinamą platesniems sluoksniams, nes Rusijos Mokslų akademijos leidimas pasidaręs bibliografinė retenybė, nepritaria pasakėčios praleidimui, pamini leidinį turint trūkumų filologiniu atžvilgiu ir priekaištauja, kodėl nepasinaudota biografijai F. Tecnerio paskelbtais dokumentais, o žodynyje nepaaikškinti germanizmai.

XX a. pačioj pradžioj Donelaitis vėl verčiamas latvių kalbon. Vertimas susijęs su eilės latvių rašytojų – F. Veinbergio, J. Lautenbacho, E. Zeiboto susidomėjimu Lietuvos praeitimi ir stiprėjančia pažiūra, kad lietuviai ir latviai yra to paties medžio šakos. Labiau už kitus Lietuvą pamėgo poetas Sudrabų Edžus (tikroji pavardė Eduards Zilbers)³⁹. Gimęs 1860 m. Vidžemėj, mokytojo šeimoj, ir pats tapęs mokytoju, gyveno Rusijoj, paskum vėl Latvijoj, po 1905 m. vėl išvyko Rusijon ir po

³⁶ Ir. Jonas [Žilius Jonas]. Suskaita arba statistika visų lietuviszkų knygų, atspausų Amerikoje. Plymouth, Pa, 1900, p. 17. Kitų ten išleistų leidinių tiražas paprastai 500–1000 egz.

³⁷ 1883, Nr. 7, p. 206–208. Tai J. K. Sz. (Jono Koncevičiaus) pranešimas, skaitytas „Ausros“ giedotojų draugijoje Rygoje 1883. I. 26 (II. 7). Medžiaga imta iš Šleicherio pratarmės.

³⁸ „Журнал Министерства Народнаго Просвещения“, 1897, сентябрь, т. CCCXIII, стр. 167–170.

³⁹ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. Rīgā, 1930, II, p. 315.

Spalio revoliucijos liko Tarybų Sąjungoj. Jis bandė atkurti tolimąją Lietuvos praeitį („Keistuta loms“, 1885; „Lietavas virsaitis“, 1885), vertė į latvių kalbą A. Mickevičių („Vėlines“, „Poną Tada“) ir, juo sekdamas, parašė „Konradą Valenrodą“ (1900). Paskum vertė Donelaičių ir spausdino žurnale „Majas Viesa Mėnešraksts“ (1902)⁴⁰.

Gražinus spaudą, susidarė palankesnės sąlygos Donelaičiui išleisti pačioje Lietuvoje. Trumpesnieji kūriniai ir jų ištraukos spausdinami laikraščiuose ir vadovėliuose. 1908 m. išleista literatūros chrestomatija „Skaitymo knyga mažiems ir dideliems“. Joje įdėtos 5 Donelaičio pasakėčios (neįdėta tik „Pasaka apie šūdvalalį“), visų „Metų“ giesmių pradžios (apie 300 eil.) ir biografija, kuri, kaip ir tekstai, paimta iš Burbos-Miluko leidimo.

O kitais metais Vilniuje, praėjus 80 metų nuo pasakėčių išleidimo, pasirodė pilnas raštų leidimas:

Kristijono Duonelaičio Raštai. Pagal Rėzos, Šleicherio ir Neselmano Sutaisė J. Šlapelis. Penktas išleidimas. Vilnius. M. Kuktos spaustuvė, Rūmų (Dvorcova) g., 4. 1909. M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno išleidimas.

J. Šlapelis, nesilaikydamas nei Šleicherio, nei Neselmano, sudėjo kūrinis tokia eile: „Pavasario linksmybės“ – „Žiemos rūpesčiai“, „Pričkaus pasaka“, pasakėčios; po jų įdėjo abu laiškus, žodynėlį ir trumputę Donelaičio gyvenimo ir darbų apžvalgą. 24 fragmento eilutes (6–29) įjungė į „Rudenio gėrybes“ (tarp 855–856), o atskirai jo neišspausdino. Tekstus kruopščiai paruošė. Palengvino hegzometro skandavimą, sukirčiuodamas pirmuosius pėdų skiemenis. Netikslumų, nenuoseklumo ir svyravimo liko rašyboje ir tarminėse lytyse. J. Šlapelis prisipažino, kad pirmuosius lankus išspausdino „gerai į juos neišgilinęs“ (p. 88): be reikalo bendratyse Donelaičio *-tis* (pvz., juoktis) pakeitęs *-ties* (pvz., juokties), *didei* rašęs *didžiai* ir t.t. Kai kurias tarmines lytis jis išlaikė (tuo, ben, ponatis), o kitas pakeitė bendrinės kalbos lytimis (pvz., tik, šiame – tikt, šime). Rašyboje nesilaikė nei Šleicherio, nei Neselmano. J. Šlapelio leidimas ilgą laiką buvo kitiems pagrindas. Po jo nebeprasirodė pilno leidimo.

⁴⁰ Latviešu konversācijas Vārdnīca. Rīgā, 1928–1929, III, p. 5773.

1914 m., minint Donelaičio sukaktuves, kurių proga pasirodė nemaža straipsnių periodikoje, tas pats 1909 m. leidimas buvo paleistas nauju viršeliu su 1914 m. data: „1714–1914. 200 metų sukaktuvėms nuo autoriaus gimimo paminėti“. Jis pavadintas irgi penktuoju leidimu.

Mokykloms reikėjo specialiai paruoštų žymesniųjų rašytojų veikalų ar jų ištraukų, ir Lietuvių mokslo draugijos buvo išleisti

Duonelaičio Raštai Mokykloms Pirmoji dalis: ištraukos ir priedai Antroji dalis: Duonelaičio gyvenimas, raštai ir kalbos paaiškinimai. Vilnius Martyno Kuktos spaustuvė 1918.

Šį leidinį ruošiant, „rūpėjo ne tiek mokslo žvilgsniu tobūlas vadovėlis pagaminti, kiek praskinti kelias šitokiems padedamiesiems literatūros istorijos raštams“ (d. II, p. 79). Atsižvelgta į pedagoginius ir metodus reikalavimus. Atrinkti labiau išbaigti, ryškesni vaizdai, epizodai, praleistos vietos, netinkančios skaityti klasėje, o tokios rūšies žodžiai pakeisti kitais. Įdėtos 4 pasakėčios (neįdėtos – „Lapės ir gandro česnis“, „Pasaka apie šūdvabalį“), iš kiekvienos „Metų“ dalies 6–11 gabalų, duodant jiems antraštes. Nei visumos vaizdu, nei epizodų ryšiu nesirūpinta, neatsižvelgta į vaizduojamąją situaciją (pvz., trečdalis „Pričkaus pasakos“ įdėtas į „Rudenio gėrybes“). Praleista iš „Metų“ per 900 eilučių, beveik du kartus daugiau kaip Rėzos leidime, o kai kurios eilutės perredaguotos (pvz., „Rud. g.“ 592 skamba taip: „Júodu tāt šelmiù pagratà su kits kítu gyvėna“, p. 33). Didžioji dalis „Metų“ tekstų kirčiuota taip, kaip Šlapelio leidime („Žiem. r.“ ir pasakėčios nekirčiuotos), iš kurio jie buvo imti (d. I, p. 3)⁴¹. Po Donelaičio veikalų ištraukų įdėta kaip priedai: liaudies daina apie žvirblį ir pelėdą, pora Ruigio 1747 m. paskelbtų dainų, lakštingalos daina, daina apie linksmą pavasarį, keletas XVII a. giesmių, dvi iš Gelerto verstos pasakėčios ir Vaičiailio „Perkūno tvanas“.

Antroje dalyje, atskirai subrošiūruotoje, apibūdinta: politinis, kultūrinis ir socialinis Mažosios Lietuvos gyvenimas, XVI–XVIII a. literatūra, Donelaičio gyvenimas ir kūriniai, raštų leidimai ir vertimai (įdėta pavyzdžių iš Watsono, Osovskio, Pasargės vertimų), Donelaičio hegzametas, „Metų“ kalba ir poetinės priemonės, gamta, žmonės ir jų

⁴¹ Tačiau viena eilutė įdėta į „Žiem. r.“ (d. I, p. 56) iš Šleicherio ar Rėzos, nes jos nėra nei Šlapelio, nei Neselmano leidime.

darbai, „Metų“ reikšmė. Pridėti kalbos ir buitės paaiškinimai I d. tekstams.

Šis leidinys buvo teigiamai įvertintas spaudoje (nors recenzijos nesusilaukė), ir pageidauta panašiai paruoštų mokykloms kitų autorių raštų. 1918 m. leidimas buvo paleistas 1921 m. nauju viršeliu ir perrinktu, nieko nepakeičiant, „Leidėjų pastebėjimu“ ir turinio rodykle, o 1927 m., pavadinus trečiuoju leidimu, išleistas Kaune, sujungiant abi dalis į vieną („Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais“), kad būtų patogiau mokykloje naudotis. 1927 m. leidime viskas iš naujo peržiūrėta, tekstai įterpti tarp Donelaičio gyvenimo ir raštų nagrinėjimo, kalbiniai paaiškinimai įdėti kiekviename puslapyje po tekstu išnašose. Iš įvadinų straipsnių išmesti vertimų pavyzdžiai, papildyti priedai Šulco versta „Dviejų pelių“ pasakėčia ir Šimelpenigio „Karaliaučiaus študentu“, o vietoj Vaičiailio „Perkūno tvano“ įdėta ištrauka iš J. Ralio „Odisejos“ vertimo. Pridėta iliustracijų Mažosios Lietuvos buičiai ir kultūriniam gyvenimui pavaizduoti. Šiaip 1927 m. leidime tėra pakeistas vienas kitas žodis, atsižvelgiant į kalbos kultūrą.

1933 m. išėjo atskira knyga „Metų“ vertimas į lenkų kalbą:

Obrazy z życia chłopów XVIII-go wieku (blisko 200 lat temu) opowiedział Chrystjan Donalitus (Donalejtis, Duonelaitis*) 1714–1780 Rok z V-go wydania litewskiego – Szłapelisa przełożył K. P. Warszawa Skład główny u autora 1933.

Vertėjas Kazimieras Petkevičius (1861–1934), lenkų socialistas, dirbęs Vilniaus organizacijoje 1906⁴², Donelaičiu susidomėjo etnografiniu atžvilgiu ir „Metus“ vertino kaip žmonijos kultūrinio gyvenimo raidos vieno periodo iliustraciją (p. 109). Jis matė veikale labai daug trūkumų ir norėjo juos versdamas pataisyti. Sakosi praleidęs pasikartojimus, surinkęs išsklaidytas mintis apie tą patį dalyką į vieną vietą, nurodęs, kur kalbama, pakeitęs kai kur kalbančius asmenis (p. 97). Bet iš tikrųjų taisė daug daugiau. Jam „Metų“ visuma geriau atrodė 1927 m. leidime ir kai kur jo laikėsi. Būdamas menkos literatūrinės kultūros ir jausdamasis daugiau nusimanąs už autorių apie meną, sukirpo Donelaitį pagal savo paveikslą ir papildė savo kūryba.

⁴² Lietuviškoji enciklopedija. K., 1939, VII, p. 210–211.

Vestuvės yra „Rudenio gėrybių“ rėmai ir pagrindinė situacija. Vertėjas giesmę suskaldė į daugelį atskirų scenų, o vestuves užbaigė Slunkiaus ir Pelėdos išmetimu (eil. 256), taip motyvuodamas: „Kas paskum dėjos Krizo namuose ir ar ilgai svečiai ten viešėjo ir apie ką jie kalbėjo, – nieks to neatsiminė, nes visi pasigėrė ir negalėjo todėl niekam papasakoti nieko<...>“⁴³. „Pričkaus pasaką“ vertėjas suskaidė į dvi dalis ir abi įdėjo į „Rudenio gėrybes“. Pirmoji – „Pričkaus pasakojimas apie tas pačias vestuves“ (keliaujant į baudžiavą) įdėta tuoj po cituotųjų žodžių, o antroji „Ką kiti valgė“ (Pričkaus pasakojimas sėdint pas kaimyną) tuoj po pirmosios. Erelio epizodas pavadintas „Pasaka apie paukščius ir poną“. Ją pasakoja būras kitiems būrams gatvėje. Jį suniekina Lauras. Panašiai vertėjas elgėsi ir kitose vietose, keisdamas vaizdavimo būdą, charakterius, vaizdų kompoziciją ir pačius vaizdus. Šis vertimas tegali būti gera iliustracija „Asilo ir lakštingalos“ pasakėčiai.

Mokykloms naudojantis 1927 m. leidimu ir literatūros vadovėliuose dedamomis ištraukomis, naujo Donelaičio raštų leidimo negreit buvo pasigesta. Švietimo ministerijos iniciatyva buvo paruoštas naujas pilnas „Metų“ leidimas, iliustruotas medžio raižiniais, išėjęs Kaune 1940 m. (3000 egz. tiražu).

Leidimas turėjo būt „representacinis; antra – jis turėjo išlaikyti pilną ir autentišką tekstą; trečia – turėjo būti lengvai paskaitomas jaunimui ir masės žmogui per mokyklas ir bibliotekas“ (p. 182). Jį ruošiant, naudotasi autografu ir Holfeldo nuorašu. Stengtasi išlaikyti Donelaičio žodyną ir sintaksę, tekeičiant rašybą, bet paliekant tarmines formas ir porą būdingų skyrybos savybių. Kai kur estetiniais sumetimais panaikintos pastraipos. Praleistos dvi eilutės („Pav. 1.“ 312–313), pakeisti žodžiai, prie kurių įprasta iš 1927 m. leidimo, bet jie sužymėti gale. Įdėtos trys faksimilės, pridėta leidinių apžvalga, žodynėlis ir „Metų“ giesmių turinys.

Recenzijose jis buvo teigiamai įvertintas. K. Pakalnė rašė: „Ar šis naujasis „Metų“ leidinys, iš spaudos išėjęs jau žlugus Lietuvoje buržuaziam režimui, pilnai atitinka visus reikalavimus? Čia drąsiai galima atsakyti: taip. Leidinys tikrai yra representacinis <...>. Pilnai išlaikytas ir

⁴³ Co potem w domu Kryza się działo i czy długo Bawili się tam goście, i o czym rozmawiali – Nikt tego nie pamiętał, bo wszyscy byli pijani I opowiedzieć przeto nie mogli nic nikomu. Więc wszystko w niepamięci doszczętnie utonęło (p. 47–48).

veikalo autentiškumas⁴⁴. Meniniu atžvilgiu leidinį recenzavęs V. Jurkūnas pabrėžė, kad knygos išvaizda graži ir meniška: „Stambus teksto šriftas puikiai suderintas su medžio raižymo iliustracijos technika. Viršeliai ir pirmieji puslapiai pasižymi dideliu išdėstymo ir sutvarkymo skoningumu bei aukšta knygos meno kultūra <...>. Piešinys stiprus <...>. Kompoziciniu išdėstymo atžvilgiu iliustracijos taip pat stiprios“⁴⁵. Bet kartu nurodė, kad raižiniuose nesukurtas baudžiauninko tipas, būras neparodytas toks, „koks jis buvo ponų užguitas ir kartu jaučiantis savo žmogišką vertę ir išnaudojimą“. Būrai nuo ponų iliustracijose tesiskiria tik apdaru.

Leidinio tekstai nėra taip kruopščiai paruošti, kaip iš pasisakymo atrodo, o korektūra vietomis visai nerūpestinga. Praleistos dėl neatidumo dvi eilutės („Pav. 1.“ 453, „Rud. g.“ 52), pasitaiko praleistų žodžių (pvz., „Vas. d.“ 442 *tikt*), o dar daugiau yra iškreiptų (pvz., „Rud. g.“ 690 Donelaičio *prisikošt* paverstas *prisišokt*, „Žiem. r.“ 619 *surokavęs* pakeistas *sukrovęs*).

Tos pačios redakcijos „Metai“ buvo išleisti antrą kartą Kaune 1941 m. (2300 egz.). Tekstai nebuvo perrinkti, tik kiek taisyta korektūra, bet klaidų dar daugiau palikta. Leidinys papildytas straipsniu „Būrų kultūros poetas“.

Po ketverių metų išėjo apypilnis raštų rinkinys:

Kristijonas Donelaitis *Metai* ir pasakėčios. Išleido Valstybinė Grožinės Literatūros Leidykla Kaune. 1945 m. Redaktorius Z. Kuzmickis. Atsak. redaktorius V. Drazdauskas. Dailininkas A. Kučas. Tiražas 4000 egz. Kaina Rb. 15.

Leidinys be paaiškinimų ir žodynėlio, nepretenduojas į autentiškumą, skirtas platesniam skaitytojų ratui su K. Korsako įvadiniu straipsniu „Donelaitis ir jo „Metai“. Tekstai („Metų“) imti iš 1940 m. leidimo, tik juos perrašinėjant pridaryta naujų klaidų, o buvusios irgi paliktos. Redaktorius buvo linkęs žymėti praleidžiamas vietas, bet tepažymėjo dalį. Pvz., „Ažuolo gyropelnio“ pasakėčioj trūksta 3 eilučių (17, 29,

⁴⁴ Pakalnė K. Kristijonas Donelaitis. *Metai*. – „Mokykla ir gyvenimas“, 1941, Nr. 5, p. 238.

⁴⁵ Jurkūnas V. K. Donelaičio „Metų“ iliustracijos. – „Tiesa“, 1940 m. gruodžio 11 d., Nr. 156, p. 5.

40) – tų pačių, kurių nėra ir 1927 m. leidime, bet jokio praleidimo ženklo nepadėta. Iš „Metų“ praleista per 50 eilučių. Leidinį recenzavęs A. Vengris, nors apie tekstų redagavimą neužsiminė, pabrėžė: „Kuklus leidinys visais atžvilgiais“, ir pageidavo, kad būtų išleisti „pilni, netaisyti – nedailinti Donelaičio raštai su jo laiškais, giesmėmis ir kitkuo“⁴⁶.

1946 m. buvo išleisti „Metai“ rusų kalba. Buvo norėta išversti Donelaitį rusiškai jau pirmojo pasaulinio karo metu M. Gorkio iniciatyva ruošiamam lietuvių literatūros rinkiniui. Rinkinį redagavo Jurgis Baltrušaitis, pažodinių vertimų ruošė B. Sruoga. Viačeslavas Ivanovas (1866–1949), B. Sruogos žodžiais, nepalyginamas hegzometro meisteris, susigaudęs ir lietuviškame tekste, ėmėsi atkurti Donelaitį rusiškai. „Ivanovas į darbą taip įsitraukė, kad panoro versti visą poemą. Bežiūrint gavo jisai ir leidėją. Ją išleisti mielu noru apsiėmė garsioji Sabašnikovų leidykla, pasižymėjusi tikrai kultūringais pasaulinės literatūros veikalų leidiniais. Leidykla ir Donelaičio leidiniui pareikalavo atitinkamų įvadų ir komentarų, kurie ir sutrukdė visą reikalą: nebuvo kam jie rašyti. Vertimą Ivanovas buvo jau beveik baigęs, bet įvadui ir komentarams jis medžiagos neturėjo“⁴⁷. Nebuvo išleistas nei Donelaitis, nei lietuvių literatūros rinkinys. Rinkiniui V. Ivanovo paruošta „Pavasario linksmybių“ dalis (1–201) yra išlikusi Lietuvių literatūros institute.

Naujas Donelaičio „Metų“ vertimas pradėtas ruošti, kaip pasakoja K. Korsakas, „rūsčiomis ir – nėra ko slėpti – gana sunkiomis 1942 metų žiemos dienomis“⁴⁸, bendradarbiaujant tarybiniais lietuvių rašytojams su rusų rašytojais. O. Juodelienė vertė „Metus“ pažodžiui, o Davidas Brodskis, „plataus apsiskaitymo ir gilios kalbinės nuojautos literatas, fenomenalinės atminties žmogus“⁴⁹, apsiėmė juos meniškai atkurti. Vertimas norėta paruošti 1943 metais – pirmojo Donelaičio leidimo 125 m. sukakčiai paminėti, bet darbas nėjo taip greit. Vertėjas dirbo su meile. Vaikščiojo „burbėdamas Donelaičio hegzametrus“. Norėdamas perduoti aforizminį Donelaičio stilių, studijavo rusų liaudies priežodžius ir patarles, ypatingą dėmesį kreipdamas į priežodžius apie žemės ūkį

⁴⁶ Vengris A. Donelaičio „Metai“ ir pasakėčios. – „Pergalė“, 1945, Nr. 6, p. 182.

⁴⁷ Sruoga B. Maksimas Gorkis ir lietuvių literatūra (Atsiminimų žiupsnelis). – „Pergalė“, 1946, Nr. 3, p. 72.

⁴⁸ Korsakas K. Donelaičio „Metai“ rusiškai. Atsiminimų žiupsnelis. – „Pergalė“, 1947, Nr. 2, p. 104–107.

⁴⁹ Ten pat, p. 105.

ir gamtą⁵⁰. Vertimo ištraukos buvo skaitomos pobūviuose ir literatūros vakaruose, „Rudenio gėrybės“ išspausdintos „Дружба народов“ almanache (1944, kn. 10), o visas veikalas išėjo 25000 egz. tiražu dar poros metų:

Кристионас Донелайтис
Времена года
Поэма
Перевод с литовского
Д. Бродского
Огиз Государственное
Издательство Художественной
Литературы Москва 1946.

Prie vertimo pridėta du įvadiniai straipsniai: prof. J. Žiugždos „Vakariinių lietuvių likimas ir Kristijonas Donelaitis“ ir prof. V. Mykolaičio-Putino „Kristijono Donelaičio poema „Metai“⁵¹, ir 1 puslapis paaiškinimų. Leidinys gausiai iliustruotas (ilustracijos paimtos iš 1940 m. leidimo). Išverstas visas lietuviškas tekstas, nieko nepraleidžiant ir stengiantis, kad vertimo eilutė atitiktų originalo eilutę. Tik keliais atvejais dvi eilutės sutrauktos verčiant į vieną.

D. Brodskio vertimas daugelio recenzuotas ir apibūdintas. K. Korsakas sako: „Donelaičio hegzametrai jo vertime daugeliu atvejų skamba su originalo menine jėga, spalvingumu ir šiluma“⁵². G. Šengelis, plačiau apibūdinęs poemos idėjinį tematinį turinį ir meninės išraiškos savybes, prieina išvados, kad D. Brodskiui puikiai pavyko atlikti pasiimtąjį uždavinį: hegzametas, seniai išėjęs iš rusų poezijos apyvartos, jo vertime skamba laisvai ir gyvai, neiškreipdamas natūralios sakinio konstrukcijos, vertimo kalba yra turtinga, sultinga ir vaizdi, puikiai perduodanti baudžiauninkų ir autoriaus kalbos niuansus⁵³.

Paskutiniaisiais metais Donelaitis verčiamas ar išverstas ir į kitas kalbas: į latvių (Janis Sudrabkalnis⁵⁴), į anglų (Nadas Rastenis⁵⁵), armė-

⁵⁰ Brodskis D. Kaip aš verčiau Donelaičio „Metus“. – „Literatūra ir menas“ 1947 m. balandžio 30 d., Nr. 16 (38).

⁵¹ Prof. V. Mykolaičio straipsnis buvo perspausdintas „Lietuvių literatūros instituto darbuose“ (K., 1947, I, p. 11–23) ir jo „Raštuose“ (V., 1962, VIII, p. 201–221).

⁵² Korsakas K. Donelaičio „Metai“ rusiškai. Atsiminimų žiupsnelis. – „Perгалė“, 1947, Nr. 2, p. 106.

⁵³ Шенгели Г. Донелайтис и его поэма. — „Дружба Народов“, Москва 1947, кн. 16, стр. 234–237.

⁵⁴ „Metai“ latvių kalba. — „Literatūra ir menas“, 1948 m. birželio 18 d., Nr. 23 (93).

⁵⁵ [Šarmaitis R.]. K. Donelaičio „Metai“ rusiškai ir angliškai. — „Tarybų Lietuva“, 1943 m. liepos 1 d., Nr. 24 (255) (Žinia iš amerikiečių laikraščio „Laisvė“, 1943 m. sausio 2 d.).

nų (Ašotas Graši⁵⁶). Buvo jis verčiamas į prancūzų ir vengrų kalbas⁵⁷, bet apie tuos vertimus neteko gauti tikslesnių žinių.

Susumavus, gaunami tokie duomenys:

1. Donelaičio raštų atskirų leidinių (1818–1948) buvo iš viso 13, iš jų 3 pilni leidimai.

2. Vertimų į vokiečių kalbą – 3 (iš jų tik vienas išėjęs atskirai), į lenkų – 3 (teišėjęs atskirai vienas), į rusų 2 (tik vienas teišėjęs), į latvių 2 (nė vienas atskirai neišėjęs).

---

⁵⁶ Lietuvių poezijos antologija armėnų kalba. – „Literatūra ir menas“, 1947 m. birželio 29 d., Nr 24 (46).

⁵⁷ Korsakas K. Donelaičio „Metai“ rusiškai. Atsiminimų žiupsnelis. – „Pergalė“, 1947, Nr. 2, p. 104.

LIETUVIŠKOS 1769 METŲ BROŠIŪROS AUTORYSTĖS KLAUSIMU

Daugiau kaip prieš 25 metus surastoji lietuviška 1769 m. brošiūra apie ganyklų separacijos naudą verta specialaus dėmesio dėl jos neabejotino ryšio su Kristijonu Donelaičiu. Brošiūroje bene pirmą kartą išspausdinta ištrauka iš „Metų “ – 2 eilutės iš „Vasaros darbų“.

Brošiūrą suradus, tuoj buvo keliamas ir jos autoriaus ar vertėjo klausimas. V. Biržiška ją priskyrė Donelaičiui, laikydamas, kad tai bus jo atliktas Prūsijos karaliaus įsakymo vertimas¹. Vėliau, perspausdinamas brošiūrą, jis pareiškė nuomonę, kad „ją tenka laikyti Donelaičio savarankišku darbu“². Akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ brošiūra figūruoja kaip „spėjama Kristijono Donelaičio <...> knygelė <...> „Königliche Verordnung“³. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto leidinyje „Prūsijos valdžios gromatos <...>“, kur brošiūra fotografuotiniu būdu perspausdinta, apie ją taip atsiliepiama: „Galima sakyti, kad ir šią brošiūrėlę apie ganyklų padalijimo naudą yra parašęs ar laisvai išvertęs iš vokiečių kalbos K. Donelaitis“⁴. Recenzuodamas šį leidinį, J. Kruopas teigia, kad minimoji brošiūra „donelaitiškai skamba“⁵. L. Gineitis brošiūrą laiko gana laisvu Donelaičio vertimu⁶.

Nuodugniau brošiūros autorystės klausimas dar netyrinėtas. Nepretenduojant į galutinį jo sprendimą (tam reiktų turėti analogišką vokiškąjį tekstą), čia tik norima pažiūrėti, kuri prielaida yra priimtinesnė, kuo laikyti Donelaitį – brošiūros autoriumi ar vertėju?

Tuo tikslu pirmiausia būtina peržvelgti brošiūros pasirodymo aplinkybės, jos paskirtis ir pobūdis, Donelaičio pažiūros į separaciją, žinios

¹ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. K., 1939, d. IV, t. II, sąs. I, p. DXIV–DXV.

² Biržiška V. Nežinomas 1769 m. Donelaičio spaudinys. – „Varpai“. Šiauliai, 1944, p. 48.

³ Lietuvių kalbos žodynas. V., 1941, I, p. XI. Tas pat kartojama II–V tome.

⁴ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams. V., 1960, p. 29 (plg. p. 7).

⁵ „Pergalė“, 1963, Nr. 9, p. 174.

⁶ Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964, p. 207.

apie jo galimą autorystę. Paskui paanalizuotini Donelaičio autorystei pagrįsti iškeltieji argumentai ir pati brošiūra.

* * *

XVIII a. Prūsijoje, tolydžio stiprėjančioje karinėje biurokratinėje absoliutinėje monarchijoje, viskas vis labiau buvo pajungiamo valstybei, stengiantis stiprinti jos galią, maksimaliai padidinti jos išdo pajamas. Viskas iki smulkmenų norėta tvarkyti centralizuotai. Buvo leidžiama daugybė įsakymų, potvarkių, nurodymų, apimančių įvairiausias gyvenimo sritis. XVIII a. viduryje pradėti leisti įsakymai bei potvarkiai separacijai vykdyti – bendrai naudojamoms ganykloms išskirstyti, išsimėčiusiems žemėms, padalintoms į laukus ar sklypus ir režius juose, sujungti į vieną vietą ir tuo suteikti laisvės asmeninei iniciatyvai geriau išnaudoti žemę, kelti ūkio kultūrą. Separaciją vykdyti skatino kitų kraštų, kur kapitalizmas jau buvo išsivystęs, pavyzdys ir pačioje Prūsijoje stiprėjantys kapitalizmo elementai. Įsakymai separacijai vykdyti, kaip ir daugumas kitų, tariamai skirtų visuotinei gerovei, naudingiausi buvo dvarininkams, junkeriams, amtmonams ir tik iš dalies atitiko turtingesnių valstiečių interesus.

Separacijos vykdymas pradėtas nuo bendrųjų ganyklų, bet ligi 1765 m. maža kas tebuvo padaryta. Trukdė ir Septynerių metų karas (1756–1763). 1766 m. išleistas naujas įsakymas, kuriuo vėliau rėmėsi kiti įsakymai bei potvarkiai⁷. Separaciją vykdant, susidurta su daugeliu sunkumų. Tiesiog neįmanoma buvo visus suinteresuotuosius patenkinti, duoti kiekvienam tolygų ekvivalentą vienoje vietoje, nieko nenuskriausti. Ypač daug keblumų sudarė pievos ir ganyklos. Labiausiai priešingi separacijai buvo neturtingieji valstiečiai. Drauge su separacija proteguojamas naujas ūkininkavimo būdas – juodojo pūdymo panaikinimas, pašarinių žolių sėjimas ir kitos priemonės – jiems buvo neįmanomas. Gaudami mažą gabaliuką pievos, jie sunkiai begalėjo gyvulius išlaikyti. Trobesių perkėlimas, pievų kultūrinimas, griovių kasimas, ganomų sklypų aptvėrimas reikalavo daug lėšų, kurių jiems ir taip stigo. Dėl visų šių priežasčių separacijos procesas buvo sudėtingas ir lėtas. 1769 m. spalio 21 d. išleistas naujas įsakymas⁸. Jame detalčiau ir aiškiau nurodyta, kaip

⁷ [Gervais B. K. L.]. Notizen von Preußen mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen. Königsberg, 1796, II, S. 253.

⁸ Ten pat, p. 286–295.

separacija turi būti vykdoma, išdėstyti bendrieji principai, kurių reikia laikytis. Įsakyme rekomenduojama separaciją vykdyti pirmiausia ten, kur susiduriama su mažiausiomis kliūtimis ir kur jos rezultatai būtų apčiuopiamesni. Visi pasiekimai bei laimėjimai šioje srityje turėjo būti propaguojami ir panaudojami, siekiant kitus įtikinti ir paveikti. Be įsakymų ir potvarkių, buvo leidžiamos ir dalijamos valstiečiams populiariai parašytos brošiūrėlės, kuriose aiškinta gera karaliaus intencija, kiekvienam iš separacijos būsimanti nauda⁹. Kaip iš visko atrodo, tokio pobūdžio yra ir lietuviškoji 1769 m. brošiūra.

Surastasis jos egzempliorius defektinis. Jam trūksta titulinio, 1–4, 15–16, 35–38 puslapių ir pabaigos (nuo 42 puslapio). Brošiūra greičiausiai buvo pavadinta *gromata*. Tai rodytų užuominos pačiame tekste:

Lyg' taipo buwo ir tamm' Kiemé, iß kurrio aß jums Bę *Gromatą* raßau (11, 251).¹⁰

⟨...⟩ mano Mißlis gera bey wierna buwo kaip aß Bę *Gromatą* raßiau ⟨...⟩ (39, 273).

Atfimiþkite Bittôs *Gromatôs* ⟨...⟩ (39, 273).

Brošiūrą sudaro dvi atskiros dalys: 1) *gromata* (p. 1–39) ir 2) pamokymas, kaip sodinti ganykloje žalitvorę (p. 40–42 ...). Kad abi dalys drauge ruoštos spaudai ir išleistos, matyti iš kelių dalykų. Poroje vietų pirmojoje dalyje lyg ir nurodoma į antrąją:

Kaip tai ir jus padaryti gálite, *Pabaigoje ßiôs Gromatôs girdéþite* (17, 255).

Krúmai ⟨...⟩ néy kokia graþi Twora ißilgáy ðalûja, kaip jus *paßkuy geriaus girdeþite* (23, 261).

Abi dalys turi bendrą puslapių ir lankų paginaciją (antroji prasideda 40 p., vadinasi, antrojoje lapo pusėje), tačiau jos, greičiausiai, bus ne to paties autoriaus rašytos. Skiriasi jų grafinis pavidalas: pirmoji dalis, nors palyginti ilga, neturi skyrių ir poskyrių, o antroji suskirstyta skirsniais su antraštėmis (dvi antraštės trijuose puslapiuose).

L. Gineitis antrąją brošiūros dalį laiko „valdžios nuostatu“, taigi oficialiu raštu, priešpastatydamas ją pirmajai daliai¹¹. Su tuo sunku

⁹ Ten pat, p. 299.

¹⁰ Po citatų skliaustuose nurodomi brošiūros originalo (pirmasis skaitmuo) ir „Prūsijos valdžios gromatų ⟨...⟩“ (antrasis skaitmuo) puslapiai.

¹¹ Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ⟨...⟩ p. 207.

sutikti, nes antroji dalis nėra oficialaus pobūdžio. Tai aiškiai rodo pirmasis jos sakinyss:

Pawáfarije, *mieli Kaimynai ir Prietelei!* jáunus Glúfnius pápraftų Budu turríte nukirfti <...> (40, 274).

Lig šiol nežinomas joks oficialus Prūsijos valdžios raštas ar nuostatas, kuriame į valdinius būtų buvę taip kreipiamasi. Šis kreipimasis kaip tik ir sieja antrąją brošiūros dalį su pirmąja, rodo, kad jos abi vienodo pobūdžio – populiarina valdžios vykdomas priemonės artimesne liaudžiai forma, lyg nusileidžiant į liaudies tarpą, bet ne iš viršaus kategoriškai reikalaujant, įsakant ar pamokant.

Pirmojoje brošiūros dalyje aiškinama separacijos nauda, įtikinėjama, kaip patogu kiekvienam turėti ūkį prie namų vienoje vietoje ir jame kitų nevaržomam šeiminkauti. Plačiai dėstoma bendrų ganyklų žala įvairiais atžvilgiais ir jų padalijimo reikalingumas, atsiveriančios perspektyvos kultūrinti pievas, laikyti daugiau gyvulių. Aiškinama, kaip pievos, pasidalijus jas sklypais, turi būti naudojamos, ganomos, prižiūrimos, kaip turi būti auginamos dirvoje pašarinės žolės (dobilai).

Antrojoje dalyje plačiau aiškinami kai kurie pirmojoje dalyje dėstomi dalykai – gyvatvorės (žalitvorės) sodinimas: 1) iš gluosnių, 2) iš visokių krūmų. Tuo būdu, antroji dalis, būdama siauresnė ir specialesnė, siejasi su pirmąja, ją papildo.

Pirmosios dalies pabaigoje pažymėta data – 19. *Grodinnio Mėnėfio* 1769. – be abejo, yra parašymo, ne spausdinimo data. *Gruodinis* čia, kaip ir Milkaus žodyne, greičiausiai reiškia lapkritį¹⁸. Neišlikus tituliniam puslapiui, sunku pasakyti, ar brošiūra spausdinta 1769 m., ar kiek vėliau. Kadangi Prūsijos valdžia, itin rūpindamasi separacija bei jos propagavimu, 1769 m. spalio 21 d. išleido naują įsakymą, su kuriuo, tur būt, sietinas brošiūros parašymas, reiktų manyti, kad buvo neužmiršta ir greit ją išleisti. Todėl galimas daiktas, jog brošiūra pasirodė pačioje 1769 m. pabaigoje.

Prieš pradėdant spręsti brošiūros autorystės klausimą, pirmiausia būtina susipažinti su Donelaičio pažiūromis į separaciją. Deja, tiesioginių žinių čia turime tik iš vėlesnio laiko, kai prasidėjo tarp Donelaičio ir amtmono T. Ruigio separacijos byla (1775). Su šia byla susijusioje medžiagoje yra užuominų ir apie ankstesnius laikus, pradėdant 1743 m.

¹⁸ Plg. Prūsijos valdžios gromatos <...> p. 642.

Separaciją vykdžiusieji valdininkai 1775 m. Donelaičio poziciją apibūdino kaip absoliučiai priešišką. Jis visais atžvilgiais prieš separaciją protestavęs (gänzlich protestiret)¹³. Polemizuodamas Donelaitis savo pastabose rašo, kad žodžiai *gänzlich protestiret* gali reikšti, jog jis, Donelaitis, priešinęsis viskam, kas separacijos reikalu įsakyta, – visiems geriems pasiūlymams, visoms teisingoms ir naudingoms priemonėms. Tai jis neigias (id quod nego). Jis esąs klusnus karaliaus valdinys ir toks noris būti. Arba tie žodžiai gali reikšti, kad prieš kai kuriuos įtartinus kėslus ir gudrybes ėmėsis atsargumo priemonių, nepasitikėdamas iš anksto saugojęsis, – tai jis daręs (feci)¹⁴. Donelaitis protestavęs, remdamasis daugkartiniu patyrimu. 1743 m., kai jis tik atvykęs į Tolminkiemį ir nieko dar nežinojęs, iš jo buvęs atimtas lauko gabalas. Tiesiant dvarui kelią per dalį jo pievos, buvęs pažadėtas ekvivalentas, bet Donelaitis jo negavęs. Amtmonas įvairiais būdais stengęsis atimti iš kaimo bendrą ganyklą. Be to, Donelaitis gerai žinojęs, kad daugelis, kurie sutiko su separacija, paskui graužėsi.

Tikėdamas gera karaliaus valia, jis buvo pilnas nepasitikėjimo amtmonais ir separaciją vykdžiusiais valdininkais, nes jie pūtė į vieną dūdą. Donelaitis vadino juos šakalais¹⁵. Kalbėdamas apie separaciją, remdamosi karaliaus įsakymu ir kaip pagrindinį principą pabrėždavo visų suinteresuotųjų sutikimą, interesų suderinimą, kad niekam nebūtų nuostolių ir skriaudos. Visa tai rodytų, kad K. Donelaitis savo iniciatyva negalėjo separacijos propaguoti. Į ją žiūrėjo priešišškai, bent su dideliu nepasitikėjimu.

Separacijos bylos dokumentuose ir Donelaičio pastabose bei užrašuose išliko šiek tiek žinių apie potvarkių ir propagandinių leidinių separacijos reikalu vertimą į lietuvių kalbą. Apie juos užsimena ir amtmonas T. Ruigys, ir pats poetas.

„Visokiose patikimose žiniose mano įpėdiniui“ Donelaitis rašo, kad praėjus keleriems metams po paskutinio Silezijos karo (t. y. po 1763 m.), išėjo įsakymas panaikinti bendrąsias dirvas bei ganyklas ir jas pasidalyti. „Šį įsakymą (Verordnung), karališkųjų karo ir domenų rūmų Gumbinėje prašomas, lietuvių naudai išverčiau į lietuvių kalbą“¹⁶. Viename ofi-

¹³ Tetzner F. Christian Donalitus. – „Altpreussische Monatsschrift“, 1897' XXXIV, S. 295.

¹⁴ Ten pat, p. 295–296.

¹⁵ Ten pat, p. 297, 324.

¹⁶ Tetzner F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitus. – „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 181.

cialiame T. Ruigio rašte minimi daug kartų leisti karaliaus įsakymai ir „spausdinta informacija apie separacijos naudą, kurią vietinis pamokslininkas [t. y. Donelaitis] išvertė į lietuvių kalbą“¹⁷. Savo pastabose prie šio rašto Donelaitis pažymi: „Tai tiesa, Gumbinės rūmų pageidavimu aš esu išvertęs į lietuvių kalbą vadinamojo gaspadoriaus pasiūlymą“ (ich habe den Vorschlag des sogenannten Landwirthes <...> ins Litthauische übersetzt)¹⁸. Taigi išeitų, kad Donelaitis yra išvertęs į lietuvių kalbą 1) karaliaus įsakymą ar potvarkį separacijos reikalu ir 2) populiarią brošiūrą – vadinamojo gaspadoriaus gromatą – separacijai propaguoti.

Nėra jokių tiesioginių žinių, kad Donelaitis pats būtų rašęs brošiūrą apie separacijos naudą. Tiesa, vienoje vietoje jis užsimena apie savo raštus lietuvių ir vokiečių kalba, kurie gali paliudyti, kad jis, Donelaitis, nereikalingas jokių patarėjų¹⁹. Bet čia, kaip mano F. Tecneris, Donelaitis galėjo turėti galvoje savo poetinius kūrinius²⁰. Netiesioginiai duomenys irgi neparemia prielaidos, kad Donelaitis galėtų būti brošiūros autorius. Tiesa, poetas gerai pažino žemės darbus, nusivokė ūkio reikaluose, pats turėjo ūkį, kuris buvo vienas iš pagrindinių jo pragyvenimo šaltinių, stengėsi tą ūkį, kiek galėdamas, geriau tvarkyti, dėl jo turėjo daug rūpesčių. Tačiau, atrodo, didžiąją ūkio reikalų dalį jis pavesdavo žmonai. Tai matyti iš jo paties žodžių: „<...> mano žmona, kuri daugiausia rūpinosi ūkiu, taip pat paseno ir paliego“²¹. Prisimintini čia ir amtmono T. Ruigio žodžiai, kad Donelaitis labiausiai užsiėmęs aukštais mokslais ir daug mokslo reikalaujančiais dalykais, taip pat dvasininko pareigomis²². Tad nėra pagrindo manyti, kad jis buvo linkęs propaguoti separaciją ir su ja susijusį ūkininkavimo būdą. Kalbamu laiku jis turėjo 55 metus ir labiau linko laikytis senovės. Autobiografinio pobūdžio užrašuose ir poleminese pastabose, užsimindamas apie savo išverstus raštus separacijos reikalu, Donelaitis prisimena ir pokalbius su amtmonu T. Ruigiu bei valdininku Radike, pabrėžia kad T. Ruigys ne kartą sakęs: „Viską paliksime po senovei“²³. Toks amtmono užtikrinimas jį nuraminęs, ir jis buvęs tuo patenkintas. Čia atsispindi Donelaičio

¹⁷ Tetzner F. Christian Donalitus <...> S. 315.

¹⁸ Ten pat, p. 325.

¹⁹ Ten pat, p. 327.

²⁰ Ten pat, p. 291.

²¹ Tetzner F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag <...> S. 180.

²² Tetzner F. Christian Donalitus <...> S. 316.

²³ Ten pat, p. 296; Tetzner F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag <...> S.

nepasitikėjimas ir baimė, kad separacija ir jo paties vertimai nepadarytų jam žalos.

Būdinga, kad ir „Metuose“, kur duodama tiek ūkinių patarimų, visai neužsimenama apie naujus ūkininkavimo metodus, nors 1769 m. šis kūrinytis tikrai buvo rašomas. Tad atrodo, kad Donelaitis galėjo būti tik brošiūros vertėjas, bet ne autorius.

Tačiau, kaip minėta, V. Biržiška ne tik linko laikyti Donelaitį brošiūros autoriumi, bet ir mėgino tą savo nuomonę pagrįsti keliais argumentais (patogumo dėlei jie čia kiek sutraukiami ir sunumeruojami).

1) Ištrauką iš „Metų“ rankraščio į brošiūrą galėjo įdėti tik pats autorius. Tos ištraukos „negalėjo būti ne tik oficialiniam įsakyme, bet ir vokiškoje brošiūroje“. Nors Donelaitis ir T. Ruigys tą brošiūrą vadina vertimu, vis dėlto „geriausiu atveju tai tik laisvas vertimas, su paties Donelaičio intarpais“²⁴.

2) Brošiūra „pasirašyta Donelaičio slapyvarde su pakeista dėl korektoriaus neapsižiūrėjimo raide K. į R.“²⁵.

3) Brošiūros stilius donelaitiškas: „visas pasakojimas vedamas autoriaus vardu ir daugumoje vietų mums taip gerai iš „Metų“ žinomu Donelaitišku tonu ir stiliumi“²⁶. Autorius „labai gerai pažįsta kaimiečių būtį, nors, kita vertus, pats jis nedaro įspūdžio, kad būtų ūkininkas, bet greičiau kunigas – jis savo „gromatą“ baigia visai kaip pamokslą – „Diew’s te izlaiko jus wisus sweikus ir linksmus“²⁷.

4) Donelaitis sakosi išvertęs brošiūrą, „bet lygiai galėjo jį [= ją] ir savarankiškai parašyti, ir ne tik lietuviškai, bet ir vokiškai, tik tuo momentu, kada šis reikalas iškilo, jis galėjo neprisipažinti, kad jis jos autorius, ne vertėjas, nes pati knygutė buvo pavartota teisme kovai prieš jo paties atstovaujamas bažnytinius interesus“²⁸.

Kol kas neliečiant pirmojo argumento (ties juo bus sustota vėliau), paeiliui pažiūrėtina, ar kiti argumentai iš tikrųjų gali kiek svariau paremti prielaidą, kad Donelaitis yra brošiūros autorius.

1) Vienas iš svarbiausių V. Biržiškos argumentų yra parašas – inicialai. Deja, tie inicialai nė kiek neįrodo Donelaičio autorystės. Pirmiausia neaišku, koks pagrindas vieną iš jų laikyti korektūros klaida. Jeigu

²⁴ Biržiška V. Nežinomas 1769 m. Donelaičio spaudinys <...> p. 48.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, p. 49.

²⁸ Ten pat, p. 47.

ne noras brošiūrą priskirti Donelaičiui, tikriausiai niekas ir nepagalvotų, kad čia galėtų būti klaida. Bet ir tuo atveju, jei sutiksime, kad čia įsibrovė klaida, ir inicialai turėjo būti *K. D.*, jų dar nebus galima tapatinti su poeto inicialais, nes jis visur pasirašinėjo lotynizuota forma – *C (hristian) D (onalitius)*²⁹, net ir išlikusiame lietuviškame savo laiške pasirašė tik tokiais inicialais – *C. D.*³⁰ Pažymėtina dar tai, kad V. Biržiška neatkreipė dėmesio į vieną nežymią detalę. Parašas brošiūros pabaigoje (p. 39, 273) yra ne *R. D.*, bet *R... D.* Tad kyla klausimas, ar autorius tikrai savo vardą pažymėjo raide su daugtaškiu, o pavardę tik raide. Ar ne teisingiau būtų manyti, kad pirmoji raidė kaip tik reiškia pavardę, o antroji vardą?

2) Atidžiau įsigilinus į brošiūros stilių, pasakojimo būdą ir toną, vargu ar galima kalbėti apie jos donelaitiškumą. Tiesa, autorius atrodo ne valstietis, ne žemdirbys. Jis niekur nekalba apie savo patyrimą:

Mūsų Kampė, kur aβ gywenū kasdien mataú, kaip Ukininkai, kurrie taip pėrfidalijo, dabar taipo atfigáuna <...> (5, 245).

Aβ jums dabar páfakyfu, kaip Búrai musú Kiamo sawo Ganyklą pagerinno (22, 260).

Aβ musú Kiemė, kur gywenū, pašidžaugdams matau, kaip Burai dabar Bandą bey Arklius Kuppeliúse ganydami, žolės pilnay tur <...> (29, 267).

Vadinas, autorius gyvena kaime, viską mato, bet pats yra tik stebėtojas, betarpiškai nepatyręs visų separacijos teigiamybių ir naudos. Ar jis kunigas, sunku pasakyti. Vien baigiamojo brošiūros sakinio nepakanka, norint tai įrodyti. Prisimintina, kad ir vakmistras „Vasaros darbų“ pabaigoje, būrus graudendamas ir mokydamas, pradeda nuo dievo! Antra vertus, Donelaitis, nors ir kunigas, savo laiškus baigia be dievo! Šiaip ar taip būtų, brošiūros autoriaus pozicijos būrų atžvilgiu negalima nė iš tolo lyginti su Donelaičio pozicija.

Brošiūros autorius savęs niekur nesutapatina su būrais. Tiesa, vadina juos daug kartų prieteliais ir kaimynais, bet tai skamba gana šaltai ir oficialiai. Jis nėra suaugęs su būrais, artimiau su jais susijęs, negyvena jų sielvartais ir vargais, kaip Donelaitis „Metuose“. Jis ir nekalba jų vardu. Brošiūros autoriaus žodžiuose dažnai jaučiama oficiali vyriausybinių pozicija, gana menkai maskuota. Vietomis jis ir prabyla kaip val-

²⁹ Tetzner F. Christian Donalitus <...> S. 288.

³⁰ Kristijono Donelaičio rankraščiai. V., 1955, p. 41.

džios atstovas, autoritetingas asmuo, stengdamasis besąlygiškai pateisinti vyriausybės politiką, jos naudojamas priemonės:

Ius prieß Diewā [ir ſ]awo maloningiāusā Karālū ſuffigrießyſite, [j]ey prieß toki naudingā Iſtatimā ben biſky murmēſite.

Wierikit' manim, *Wyrausybě taipo ne wēlitu, kad jums naudinga ne butu* (6, 246).

Bet Wyrausybě jūs ne ilgay klāufe, bet jie turrejo Paliepimmo klaufyt, ir tą Sklypā Laukō imti, kurſjai per Burtā jiems tēko. O dabar patys <...> gēdifi ſawo Glupummo <...> (7, 247).

Ak kaip geray dēl to, kad Wyrausyběs visſur dabar taip aßtrej graudēna, ſēnāji Pāproti pameſt, ir Laukus ſu wiſſū Labbū nau-dingiaus pilnawoti (21–22, 259–260).

Ne taip kalbėjo Donelaitis būrams, norėdamas juos pamokyti. Jis sąvęs neskyrė nuo jų, taip su būrais buvo sutapęs, kad galėjo kalbėti jų vardu ir vartoti daugiskaitą (mes!).

Turėtina prieš akis dar ir tai, kad Donelaitis niekuomet nebuvo ir negalėjo būti šaltas stebėtojas, nemokėjo žiūrėti iš šalies, reaguoti tik protu. Jis reaguodavo jausmu, nesugebėdavo ir, tur būt, nesistengdavo paslėpti savo temperamento. Tokį jį matome ir oficialiuose raštuose separacijos bylos metu. O brošiūroje beveik niekur nėra jausminio pasakojamų dalykų nuspalvinimo.

Donelaitis rašė ir kalbėjo lietuviui būrui su meile ir šiluma. Tai galima pajusti net ir šiurkščiam poeto žodyje, barime. Donelaitis piktinosi ir smerkė kai kuriuos būrus, jų poelgius su skausmu, širdgėla, norėdamas juos matyti kitokius. Jam buvo miela visa, kas lietuviška, kas susiję su lietuvių būrų kraštu. Brošiūros autorius stovi atokiai nuo lietuvių būrų, žiūri į juos gana šaltai ir abejingai, kiek iš aukšto. Štai kaip jis kreipiasi į lietuvius valstiečius:

Klāufkit tiktay Senūſus, kaip *Lietuwninkai* ſtēngefi prieß Kartuppelū Iwaiſinnimā. Neywien's jes ſodīt ir wālgyt norejo, ikki Wyrausybě *jūs* aßtrej priwerte. O dabar jos *jums* labay gārdžos <...>. Ar norite, kad wis ſu Gwoltu, *jus* priverſtu? (6, 246).

Donelaitis šiuo atveju būtų neabejotinai kitaip kreipęsis ir kalbėjęs. Vienoje vietoje minimas priežodis:

Iuk žinnot, kaip *Lietuwninkai* ſako: kur Sžuds, cze Grud's (13,253).

Vargu, ar Donelaitis, lietuviams rašydamas, taip būtų išsireiškęs: greičiausiai vietoj *Lietuwninkai* jis būtų sakęs *būrai*.

Paliestinas ir literatūrinis momentas, nors brošiūra ir nepriklauso grožinei kūrybai. Jeigu brošiūrą būtų rašęs Donelaitis, jis, kaip didelis menininkas, net nenorėdamas, vienur kitur būtų save parodęs. Brošiūra rašyta paprastai, prieinamai, populiariai, nurodant vieną kitą pavyzdį, kuris turėtų geriau įtikinti skaitytojus. Tad ir joje buvo bent minimalių galimybių pasireikšti menininko plunksnai. Tačiau autorius ryškėlesnių literatūrinių sugebėjimų neparodė. Donelaitis, įpratęs būrus mokyti ir „Metuose“ nemaža vietos skyręs didaktikai, tur būt, įtaigiau, gyviau, vaizdžiau būtų rašęs ir apie ganyklų separacijos naudą, ir apie naują ūkininkavimo būdą. Juk jo didaktikai dažnai būdingas dažų sutirštinimas, emocinis sodrumas³¹. Kokio meninio meistriškumo Donelaitis pasiekdavo, rodo Pričkaus kalba krivūlėje, kaip reikia elgtis su ugnimi, kaip apsisaugoti nuo gaisrų pavojaus. Prisimintini ir poeto žodžiai, kad jis įtaigiai aiškines karaliaus įsakymus³².

3) Norėdamas susilpninti ar visai nuneigti Donelaičio žodžių, – kad jis *išvertęs* vadinamojo gaspadoriaus gromatą, – reikšmę, V. Biržiška mėgina įtikinėti, jog poetas galėjo neprisipažinti esąs autorius, nes toks prisipažinimas būtų kenkęs jo interesams. Bet V. Biržiška kažkodėl neužsimena, kad ir K. Donelaičio priešas T. Ruigys kalba tik apie „spausdintos informacijos“ *vertimą*, atliktą poeto. O T. Ruigiui tie dalykai gerai buvo žinomi. Be to, turėtinas prieš akis ir Donelaičio charakteris. Poetas buvo tiesus žmogus. Nėra jokio pagrindo jo įtarinėti meluojant, tuo labiau kad šiuo atveju būtų melavimas per akis.

Remiantis visais šiais duomenimis ir samprotavimais, galima padaryti, atrodo, tik vieną išvadą, kad 1769 m. brošiūra apie ganyklų separacijos naudą tikrai ne Donelaičio rašyta. Tad jei poetas nėra brošiūros autorius, gal jis laikytinas jos vertėju? Prieš mėginant atsakyti į šį klausimą, pravartu dar išsiaiškinti, ar pati brošiūra yra vertimas, ar originaliai kieno kito, ne Donelaičio, lietuviškai parašyta.

Brošiūros kalba, apskritai imant, gana sklandi, aiški, suprantama. Bet tiek kai kurių žodžių vartojimas, nusakymo būdas, tiek sintaksinė struktūra duoda pagrindą manyti, kad brošiūra yra vertimas. Daug kur jaučiama vokiečių kalbos įtaka, matyti, kad prieš akis turėta vokiškas

³¹ Lietuvių literatūros istorija. V., 1957, I, p. 290.

³² Tetzner F. Christian Donalītius <...> S. 296.

tekstas, vokiška minties išraiška, kuri ne visuomet stengtasi perteikti lietuvišku atitikmeniu, — tarpais versta kone pažodžiui. Tuo galima įsitikinti iš kelių pavyzdžių:

Alle kaipgi dabar *iffižur* galáuſey Ganyklos minkbtos ir kiampjos (9, 249).

Kas Dobilas per Daiktas, kaip jis *iβžur* <...> tai jus wiffi jau žinnote (31, 269).

Ab jums tamm' Dalyke *iβ Szirdiēs Dugno* wiffą gerą wéliju <...> (39, 273).

Sawo Arkliems bey Iáučiems jie turrejo dwi plati aptwertí *Nakt = Ganykli* arba žárdžius (12, 252).

Norint Gaſpadinne <...> ſawo Waikams *Druſkôs uż Swieſtą ant Dūnos tépa*, tacžau Pienas Namams wiffjiems ne pritenka <...> (14, 254).

Išskirtieji žodžiai ir nusakymai neabejotinai atsiradę vokiečių kalbos įtakoje: *iffižur*, *iβžur* — atrodo (sehen aus, sieht aus); *iβ Szirdiēs Dugno* — iš tikros širdies (aus Herzensgrund); *Nakt = Ganykli* — ganyklos nakčiai (Nachtweide); *uż Swieſtą* <...> *tépa* — vietoj sviesto tēpa (für Butter).

Ypač krinta į akis vienas pasakymas:

Alle kur yra tokjai Sutikkim's tarp Kaimynū? arba *kas gal taip daug Galwū po wiena Kepurrē ſuláikyt?* (11, 251).

Tai vokiškas priežodis: *Man kann nicht alle Leute unter einen Hut bringen* (*Es ist schwer alle Köpfe unter einen Hut zu bringen*). Jo lietuviškas atitikmuo būtų: *Ne vienos motinos vaikai* arba *Ne visi vienos momos vaikai*, kaip galima įsitikinti iš J. Brodovskio žodyno³³.

Kad brošiūra yra vertimas, rodo ir labai neįprasta žodžių tvarka daugelyje sakinių. Štai keli pavyzdžiai vien iš 29 (267) puslapio:

<...> pagal Uždraudimmą ney Pawáſarije ney Ruddenije ney wien's Stukkis Galwijū í czédijamas Piewas *eiti tur*. Kas tai per diddē Nauda Ukininkui *yra*, patys *iβmanyti galite* <...>. Náuda iβ to ir tojaus radoſi: neſa Piewos práſtos <...> taip atſigawo, kad ne wieną bet du ſykiu jes *kirſti galejo*, <...>jie kellis Wéžimmus

³³ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Paruošė Jurgis Lebedys. V., 1956, p. 306–307; plg. p. 544–545. Plg. Graf A. E. 6000 deutsche und russische Sprichwörter. Halle (Saale), 1956, S. 149.

geráufio Atólio nū Piewôs Namú weža, kurrę pirma wôs wieną kart *šienaut galėjo*.

Visais cituotais atvejais natūrali išskirtųjų žodžių tvarka būtų kitokia: *(ne) tur eiti, galite išmanyti, galėjo kirsti, galėjo šienaut*.

Plačiau nesileidžiant ir nesigilinant į germanizmus, vertinius, svetimias lietuvių kalbai konstrukcijas (jų galima būtų pririnkti nemaža), pažymėtina, kad vokiečių kalba lietuvių literatūrinei kalbai Rytų Prūsijoje, apskritai imant, turėjo žymios įtakos. Ta įtaka pasireiškė visų rašytojų, neišskiriant nė Donelaičio, kalboje, tik nevienodai stipriai. Aišku, kad vertimuose ji daug ryškesnė. Ilgą laiką dominavęs pažodinio vertimo principas padėjo skverbtis germanizmams į lietuvių literatūrinę kalbą. Nors XVIII a. pradžioje M. Merlinas su savo šalininkais mėgino teoriškai pagrįsti ir vertimo praktikoje naudoti naują principą, reikalaujantį vengti viso, kas svetima, įtartina, ir remtis geriausiai mokančių lietuvių kalbą vartoseną, bet senoji pažodinio vertimo tradicija anaip tol dar nebuvo nugalėta ir iš inercijos dar ilgai laikėsi. Donelaitis, neprilygstamas žodžio meistras, puikiai mokėjo gimtąją kalbą ir grožinėje kūryboje paliko gražiausią jos XVIII a. paminklą, tačiau, versdamas valdžios įsakymus bei potvarkius, sunkiau galėjo išvengti vokiečių kalbos įtakos. Jį, reikia manyti, veikė savotiškas oficialių raštų, jų vertimų į lietuvių kalbą stilius, susiformavęs, tur būt, dar žymesnėje vokiečių kalbos įtakoje, negu bažnytinių raštų kalba. Valdžios įsakymų bei potvarkių įvairiais pavadinimais lietuviškai buvo daug išleista. Donelaitis juos turėjo ne tik skaityti, bet ir aiškinti liaudžiai. Todėl ir brošiūros apie ganyklų separacijos naudą leksiniai ir sintaksiniai germanizmai dar nerodo, kad Donelaitis negalėjo būti jos vertėjas: panašių į juos pasitaiko ir „Pričkaus pasakoje“, ir „Metuose“. Be to, brošiūroje tų germanizmų nėra taip daug, kaip įvairiose valdžios gromatose.

Antra vertus, Donelaičio kalba yra tokia liaudiška ir drauge savita, donelaitiška, tokia sodri ir vaizdinga, kad ją, atrodo, iš karto turėtume atpažinti net ir vertime, ypač, jeigu jis būtų laisvesnis. Ar 1769 m. brošiūros kalba daro tokį donelaitišką įspūdį? Ar ji iš tikrųjų skamba donelaitiškai? Vargu ar galima būtų tai besąlygiškai tvirtinti. Tačiau joje yra gana daug bendrybių su grožinių Donelaičio kūrinų kalba.

Neabejotinai bendras Donelaičio kūrinų ir brošiūros tarminis pagrindas, panaši ir rašyba, bent skirtumai nekrinta į akis. Bet iš to dar negalima daryti toli einančių išvadų, nes vakarų aukštaičių tarmė buvo

literatūrinės kalbos pagrindas Rytų Prūsijoje, ja rašė ne tik Donelaitis, bet ir kiti rašytojai. Literatūrinės kalbos tradicijos čia buvo gana stiprios jau nuo XVI a. pabaigos. Tas pat pasakytina ir apie bendruosius rašybos bruožus. Vis dėlto tarmės ir rašybos bendrumas yra pirmoji sąlyga, kad brošiūros vertimą galima būtų priskirti Donelaičiui.

Pažymėtina, kad brošiūroje gausu žodžių ir lyčių, gerai pažįstamų iš Donelaičio kūrinių, kaip pavyzdžiui: *tuo, ben, tikt, taipo, potam, šiam-syk, nesa, didei, vislab, daugiaus, tur, minau* ir kt., epitetų bei žodžių junginių – *grečna ganykla, sumišai gano, žėlėk dieve* ir kt. Ne vienu atveju visas nusakymas, atskirų žodžių pavartojimas atrodo gana būdingas Donelaičiui:

Aukštos ne lygios Wietos, Kalnélei, ir Kupštai *i Lygumą pawirto* (23, 261). <...> ta wišfą Wietą *i Iūdžėmi pawirto* (25, 263)³⁴

Tai primena eilutes iš „Pavasario linksmybių“:

Ir putodams sniegs visur *i nieką pawirto*.
Štai tuo žirgai su lėlėms *i šūdą pawirto*.

Kitas pavyzdys:

Tulas Ožys kartais *apgáuna* [=pralenkia] kone Diddumū treigt (14, 254).

Ši frazė gretintina su Slunkiaus žodžiais:

<...> ratas sens, pamaži besisukdams,
Tą daugsyk *apgauna*, kurs vis ritasi šokdams.

Svariausias įrodymas, kad Donelaitis vertė brošiūrą, be abejo, yra joje citata iš „Vasaros darbų“. Nėra ko ir galvoti, kad kas kitas būtų galėjęs iš Donelaičio rankraščio įdėti net ir trumputę ištrauką į tokio pobūdžio verčiamą tekstą. Jos įdėjimas suponuoja didesnę ar mažesnę vertėjo laisvę.

Galimas daiktas, kad iš vertėjo ir pageidauta kuo paprasčiau, suprantamiau ir populiariau dėstomus dalykus nusakyti, praplėsti kai kurias vietas. Donelaitis, matyt, taip ir elgėsi, nes, replikuodamas T. Ruigiui, rašė: „Bet aš niekur šiuose vertimuose nesakiau <...>“³⁴.

Brošiūroje pasitaiko viena kita teksto pastraipa, daranti originalo įspūdį. Pavyzdžiui, atrodo, kad Donelaitis laisviau vertė vietą apie mėš-

³⁴ Tetzner F. Christian Donalitus <...> S. 325.

lo reikšmę, kur pacituotas ir lietuviškas priežodis *Kur Szuds, cze Grud's*³⁵ ir įdėtos dvi eilutės iš „Vasaros darbų“:

Ar ne įinnai? kad' Bur's nor greczną Grudą Julaukti,
Tai pirm to jįffjai tur greczną Szudą pakręfci (13, 253).

Palyginti donelaitiškai skamba ir sekantis puslapis apie sunkų būrų darbą lauke su išbadėjusiais gyvuliais:

Laukas ne gal kaip reik pėrariamias buti, kad' blogi Iáućiei ir Arkliei iš Bádo Sylós ne téko; o tikt taip funkéy tur dirbt. Tikt Dúfbai gaila žurēt, kad' Buras ju tokeis Iáućėis aria. Iis pats dweffjojo, Badu kone bemirdam's <...>. O Iáućiei Badu kone ftipdami, ir fwyrinėdami vos réžo Dirwą. Ar ant tokio Láuķpa-laikio, taipo fmadaroto, daug kas áugti gal? Miflikit patys (14, 254).

Tai primena atitinkamas „Metų“ vietas, nors išraiškingumu joms toli gražu neprilygsta. Atrodo, kad šie dalykai ir bus buvę Donelaičiui, kaip ūkio šeimininkui, artimesni iš visos brošiūros. Dėl to jis čia ir bus prabilęs savitesniu žodžiu.

Susirastų ir kitur vienas kitas sakinyš bei pasakymas, primenąs Donelaitį, skambąs visai lietuviškai, vaizdingai ir liaudiškai, kaip pavyzdžiui:

<...> žolė kaip Wilna fujiwėluſi ftowejo (20, 258).

Bet reikia pabrėžti, kad tokių menininko plunksną primenančių pasakymų yra maža. Todėl abejotini L. Gineičio teiginiai, kad: 1) brošiūros „vertimo kalbos stilius bei žodynas yra taip pat ne mažiau donelaitiški, tarsi perkelti iš „Metų“ ir 2) „Donelaitis grynai praktinės brošiūros vertimą stengėsi padaryti kiek galima gyvesnį, vaizdingesnį, stiliaus bei kalbos atžvilgiais jį priartinti prie savo poetinių kūrinų“³⁶. Mažų mažiausia čia yra perdėta. Iš tų kelių žodžių daryti tokį platų apibendrinimą, atrodo, nėra pagrindo.

* * *

Visi suminėti ir nagrinėti dalykai, atrodo, leidžia padaryti išvadą, kad Donelaitis tikrai nėra 1769 m. brošiūros apie ganyklų separacijos naudą autorius, o tik vertėjas, vienoje kitoje vietoje laisviau vertęs ir dėl

³⁵ Kad tai ne vertimas, aiškiai matyti, palyginus su atitinkamu vokišku priežodžiu – *Wo Mist, da Christ* (žr. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. <...> p. 122–123).

³⁶ Gineitis L. Kristijonas Donelaitis <...> p. 207.

to idējēs porā savo kūrybos eilučių. Apskritai imant, brošiūros negalima vadinti laisvu vertimu. Joje laikytasi originalo ir stengtasi jį gana tiksliai perduoti. Dėl to čia daugiau pasitaiko leksinių ir sintaksinių germanizmų, negu grožinėje Donelaičio kūryboje.

Brošiūros kalba daug geresnė, negu daugumos valdžios raštų. Ji įdomi kaip poetinių Donelaičio kūrinių kalbos paralelė. Tačiau išraiškos atžvilgiu brošiūros negalima lyginti su poetiniais kūriniais, laikyti lygiaverte. Operuojant brošiūros kalba, visuomet turėtina prieš akis, kad tai vertimo kalba, ir atskiri žodžiai bei sakinių konstrukcijos gali būti atsiradusios, sekant vokiškuoju originalu, ir todėl nelaikytinos būdingomis Donelaičiui. Sprendžiant ar nagrinėjant kokį kalbinį ar stilistinį klausimą, visuomet pirmiausia imtini „Metai“ ir kiti Donelaičio kūriniai, o brošiūra – tik antroje eilėje ir su kai kuriais rezervais.

Būtų įdomu ir pravartu, kad kas iš kalbininkų giliau patyrinėtų brošiūros kalbą, lygindamas ją su „Metų“ bei pasakėčių ir valdžios įsakymų bei potvarkių kalba. Tai padėtų galutinai išspręsti ir autorystės klausimą.

DIONIZAS POŠKA (1757 – 1830)

Dionizas Poška buvo vienas žymiausių XIX a. pradžios demokratinės krypties lietuvių rašytojų. Jo veikloje ir kūryboje plačiai atsispindi ekonominis, socialinis ir kultūrinis feodalizmo irimo ir kapitalistinių santykių formavimosi laikotarpio Lietuvos gyvenimas. Svarbiausiam savo kūrinyje – „Mužike Žemaičių ir Lietuvos“ – Poška su užuojauta parodė sunkią baudžiauninkų padėtį. Poška yra suvaidinęs reikšmingą vaidmenį ano meto literatūriniame gyvenime, bendraudamas su kitais rašytojais, būdamas jiems pavyzdys ir autoritetas.

Gyvenimas ir kultūrinė veikla. Dionizas Poška buvo kilęs iš smulkių Žemaitijos bajorų, kuriuos siejo su liaudimi kai kurie bendri ekonominiai ir tautiniai interesai. Poškos gimimo vieta ir laikas galutinai nenustatyti. Mirimo metrikoje pažymėta, kad Poška mirė 1830. IV. 30, sulaukęs 73 metų. Iš to spėjama, kad jis gimė 1757. Spėjamoji gimimo vieta – Bardžių (dab. Bijotų) arba Maldūnų dvarelis (dab. Skaudvilės raj.).

Jaunystėje, kaip ne kartą pats yra pabrėžęs, Poškai teko daug dirbti ir vargti. Kurį laiką, greičiausiai prieš 1773 m., jis yra mokėsis Kražių mokykloje. Paskui, – reikia manyti, prie kurio nors Raseinių advokato, – mokėsi teisės. Prieš 1790] m. pradėjo darbą teismuose ir iki 1821 m. (su pertraukomis) ėjo juose įvairias pareigas. Nuo 1790 m. Poška gyveno Bardžiuose-Bijotuose.

Kražių mokykloje įgytomis kukliomis žiniomis Poška nesitenkino. Jis labai mėgo knygas ir stengėsi pats savarankiškai išsimokslinti. Daugiausia jį domino literatūra – antikinė ir klasicistinė, gimtojo krašto istorija, etnografija ir lietuvių kalba. Poška buvo plačiai apsiskaitęs, garsėjo savo mokytumu ir mokslo pamėgimu. Tačiau sistemingo išsimokslinimo trūkumas atsiliepė jo darbams ir tyrinėjimams. Juose matyti savamoksliai būdingų bruožų.

Pabrėžiant palyginti nemažą Poškos išsilavinimą ir apsiskaitymą, reikia atkreipti dėmesį į jo pasisakymus apie save, į literatūrinį „auto-

portretą“, kurį jis paliko savo kūryboje, straipsniuose ir laiškuose. Beveik visur Poška vadina save artoju, kaimiečiu, „mažu žmogum“, „be mokslo“ ir todėl, suprantama, negalinčiu nieko gero parašyti. Jis sakosi (1818) nežinąs, „kas yra Homeras, Vergilijus, Horacijus, kas Krasickis, Vengierskis, Kniazninas, Naruševičius, kas Karpinskis, Vibickis, Trembeckis, Niemcevičius“. Dažnai pamini, kad jo rašinėjimas – tai tik pramoga senatvėje, malonus laiko praleidimas. Didžiausią iš savo spausdintų straipsnių jis užbaigia žodžiais: „Ką brūkštelėjau savo pramogai, gali mokyti ji sunaudoti knygų apdarams, bet jei iš bičiulių kuris manęs pasigailėtų, tegu tą mano raštpalaikį sudegina“. Visi šie žodžiai yra netikri, nenuoširdūs, nes visai ką kita rodo jo kūrybos faktai ir kiti pasisakymai. Pavyzdžiui, Poška dažnai cituoja antikinius rašytojus, verčia lenkų poetus, kurių sakėsi nežinąs. Jis drąsiai leidžiasi į filologinius išvedžiojimus ir polemizuoja net su prof. J. Leleveliu. Vilniaus „šubravcams“, savo laikraštyje pajuokusiems Baublį su senienų rinkiniu, Poška kandžiai atsikerta. Lietuvių kalba parašytus savo rankraščius Poška testamentu paveda Kaj. Nezabitauskiui, „besirūpinančiam tos kalbos atgaivinimu“. Vadinasi, matome ryškų prieštaravimą tarp Poškos žodžių apie save ir jo darbų. Šį savęs menkinimą reikia aiškinti ne tiek perdėtu Poškos kuklumu ar kritikos baime, kiek klasicistine maniera, pasisavinta iš ano meto literatūros.

Iš Poškos kūrybos ir laiškų žinoma, kad jo sveikata buvo „ligos pagadinta“ (1809), kad jis buvo „luošas <...> ant kojų iki pačių kelių“ (1811). „Gromatoje pas Tadeušą Čackį“ (prieš 1813 m.) jis pasakoja, gal kiek ir perdėdamas, apie materialinius savo gyvenimo sunkumus. Valdžios verčiamas užsimokėti mokesčius ir bijodamas, „paskutinės karvės kad neimtu“, „pardavęs arklelį“, jis važiuoja į Raseinius – veža „viešpačiui donį“. Daugiausia autobiografinių bruožų yra eilėraštyje „Mano darželis“ (1811). Jame Poška aprašinėja savo paties sodintą sodelį-parką, kartu parodydamas ir save patį namų aplinkoje, kasdieniniame gyvenime:

<...>linksma, kad lakštingals giesta.
O aš, užkūsmų sėdint ant sosto velėnų,
Arba knygele skaitau, ar pypkę deginu,
Ar pokaityj, po galvos pasidėjęs knygą,
Ką norint bedūmodams, did skaniai užmiegu
Ar kartais, kada ateis prietelius, susiedas,
Sėdint rokuojam savo visus vargus, bėdas,

O pirma, žodžiu sakant, valandos nelaukiam,
Šalto alaus indelį ir gerą ištraukiam.
O tuo laiku aš vežiu, ką dirba šeimyna,
Dėl to savo darželyj esmi visą dieną.

Toliau eilėraštyje išryškėja daugiau bruožų, parodančių Poškos meilę gamtai, atskleidžiančių jo gyvenimo ryšį su sodeliu. Poškos sodelis – savotiška jo namų kronika. Vienaip ar kitaip jame pažymimi visi svarbesnieji šeimos ir artimųjų gyvenimo įvykiai. Štai sodelyje augęs klevas:

Ant atminties sodinau tuos metuos ties troba,
Jauną pačią parvedęs, – o dabar jau boba.
Tiek metų klevas turi, kiek mudu gyvenom,
Klevas dabar yr jaunus, o mudu pasenom.
Tik jo žiemą vasarą regyklai¹ kitokie,
O mūsų širdies meilė visados vienokia.

„Mano darželis“ teatspindi siaurą asmeninį Poškos gyvenimą. Biografiniai duomenys rodo, kad Poška aktyviai dalyvavo ir visuomeniniame-politiniame gyvenime. Jis, pavyzdžiui, dalyvavo bajorų seimeliuose, kai dar tebebuvo nepadalyta Lenkijos-Lietuvos valstybė. Poška drauge su kitais bajorais Raseinių seimelyje prisiekė naujai priimtai 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijai, tokiu būdu pabrėždamas savo pritarimą pažangioms reformoms ir idėjoms. 1793 m. jis rinko seimelyje Žemaičių atstovus į paskutinį Lenkijos-Lietuvos valstybės seimą, kuris rinkosi Gardine.

Poška buvo plačiai žinomas savo kultūrine veikla ir literatūrine kūryba. Anuo metu net daugelis svetimtaučių į jį žiūrėjo kaip į lietuvių kultūros ir literatūros reprezentantą. Pirmiausia jis garsėjo kaip istorikas, Lietuvos praeities tyrinėtojas, senienų rinkėjas ir lietuvių kalbos žinovas. Jis palaikė plačius ryšius su kitų tautų mokslininkais ir to meto lietuvių rašytojais.

Pažymėtini Poškos ryšiai su rusų mokslininkais, kurie domėjosi Lietuvos praeitimi, lietuvių kalba ir literatūra. Garsiam senienų rinkėjui N. Rumiancevui Poška pasiuntė senienų rinkinį, kurį tas pavadino „nepaprastai įdomia dovana“. Rusijos imperijos tautų tyrinėtoju P. Kepenui D. Poška suteikė vertingų žinių apie lietuvių literatūrą, – tiek senąją, tiek XIX a. pradžios. P. Kepenas jas panaudojo savo studijoje „Apie lietuvių tautos kilmę, kalbą ir literatūrą“. 1827 m. išleista rusų kalba, ši studija tuoj buvo išversta į lenkų ir vokiečių kalbas. Pas Pošką buvo du

¹ Vaizdas, išvaizda.

kartus apsilankęs Vilniaus universiteto profesorius ukrainietis J. Lobjka. D. Poška siūsdavo J. Lobjkai savo straipsnius, teikė žinių apie Lietuvos piliakalnius ir kitokias krašto senienas. Poška palaikė ryšius ir korespondavo su lenkų mokslininkais – T. Čackiu, prof. J. Leleveliu, o taip pat su lenkų kalba rašiusiu K. Bogušu.

Poška artimai bendravo su ano meto lietuvių rašytojais ir kultūros veikėjais, buvo jiems autoritetas. Vienas artimiausių jo draugų buvo S. Valiūnas. Jis davė Poškai pataisyti savo „Birutės dainą“, rašė jam literatūrinį laišką žodyno klausimu. Poška lietuviškai susirašinėjo su J. A. Giedraičiu, taisė jo eilėraščius, palaikė glaudžius ryšius su Kaj. Nezabitauskiu, kurį vadino savo kaimynu ir bičiuliu, su S. Stanevičium ir kitais. Šie Poškos santykiai ir ryšiai rodo ne tik jo interesų įvairumą, bet ir jo svarbų vaidmenį kultūriniame-literatūriniame Lietuvos gyvenime XIX a. pirmajame ketvirtyje.

Poška daug laiko ir energijos skyrė Lietuvos praeities tyrinėjimui, senienų rinkimui. Viename laiške (1818) jis rašė: „Kaip kurmis kasinėju, ieškau, rūpinuosi gauti senienų“. Poška jų ieškojo piliakalniuose, senovės kapinynuose, per pažįstamus. Sumanė įsteigti muziejėlį. Nukirsdinęs už kilometro nuo savo sodybos augusį tūkstantmetį džiūstantį ąžuolą ir išskaptavęs apatinę kamieno dalį, padarė namelį su durimis ir langais, pavadino jį Baubliu ir pastatė savo sodelyje po ąžuolu. Baublio viduje stovėjo apvalus staliukas, suolelis, ant kurio galėjo sėdėti 4 žmonės, kėdė, ant sienų kabėjo mokslininkų, filosofų ir poetų portretai (tarp kitų ir įžymaus prancūzų rašytojo švietėjo Voltero), buvo lentynėlė su 200 knygų (senų spaudinių). Čia Poška laikė ir savo surinktąsias senienas: šarvus, šalmsus, kovos kirvius, kardus, šautuvus... Ant Baublio sienos buvo užrašyta:

Bardžiuose kaip užgimiau, jau tūkstantis metų,
Parnešts iš ąžuolino, čion esmi padėtu.
Tikras vardas mano Baublys, dievui garbints buvau,
Nuteriojęs tėvystę, suvytau, sudžiūvau.
Ties manim Perkūnasui degė avys ožkos,
O dabar manų gyven Dionizas Poška.

Poškos Baublys ir senienų rinkinys daug kartų buvo minimas ir aprašinėjamas ano meto Vilniaus žurnaluose ir kituose leidiniuose. Baublį įamžino A. Mickevičius „Pono Tado“ poemoje (IV kn.):

Ar gyvas dar Baublys, kurio liemens drūtumas
Senatvėj taip išpurto, lyg erdviausias rūmas?
Ten dvylika žmonių prie stalo sėst galėjo.

Baublys buvo tam metui būdingas susidomėjimo Lietuvos praeitimi reiškiny. Jis sutraukdavo nemaža lankytojų ir skatino kitus domėtis gimtojo krašto senove ir rinkti jos liekanas.

Poška rūpinosi Lietuvos istorijos rašymu. Mielai dalindamasis su kitais savo žiniomis, jis sielojosi, kad niekas jos nerašo: „O, kad galėčiau sulaukti to laiko ir pamatyti bent tos užuomazgos įžangą ar pradžių <...> Taigi, apie būsimą mūsų Lietuvos istoriją mąstydamas, visa siela ir širdimi trokštu ką nors parašyti. Ir jei tarp gausių mano netvarkingų ir išmėtytų pastabų bent viena smulkmena bus naudinga rašančiam mūsų Lietuvos istoriją, būsiu pilnai atlygintas“. Poškos šios srities darbų tėra žinoma tik dalis: straipsnis apie lietuvių mitologiją („O starożytnych obrządkach religijnych pogańskich w Xięstwach Litewskim i Żmudzkim“), „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautą ir kalbą“ („Rozmyślenia wieśniaka rolnika o narodzie i języku Litewsko-Żmudzkiem“). Pastarasis yra stambiausias Poškos darbas, išspausdintas 1829 m.

Istorines žinias Poška sėmė iš senųjų istorikų (M. Strijkovskio, A. Kojelavičiaus ir kt.) ir ypač iš J. Lelevelio ir K. Bogošo. Be to, rinko jas iš apskrities archyvų; dvarų inventorių. Jo pažiūra į istoriją buvo nekritiška, romantinė-idealistine. Pažangiesiems istorikams jis neprilygo. Pavyzdžiui, legendinį kunigaikštį Palemoną Poška sakosi laikąs „ne tik tikru, bet tikriausiu mūsų protoplastu, nes labai daug žymių šeimų Lietuvoje ir Žemaičiuose, iš jo bajorystę išvesdamos, gavo genealogijos dekretus“. Nepagrįstų Poškos filologinių išvedžiojimų pavyzdžiu gali būti vyriausio lietuvių kunigo vardas: jis vadinęsis *Kirve-kieto* (t.y. kietas kirvis), arba sutrauktai — *Kirikieto*, o įvairūs autoriai jį iškrapė į *Kriva-Kriveito*, *Kirie-Kirieito* ir t.t. Iš istorinių-etnografinių Poškos darbų mokslinės vertės teturi žemaičių namo aprašymas (1829).

S. Stanevičiaus liudijimu, Poška bandęs rašyti Lietuvos istoriją eilėmis. Iš istorinių Poškos kūrinių tėra išlikusi „Sena daina istorinė žemaičių“ ir „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje“ (lenkiškai rašiusio vilniečio poeto F. Sokolo-Šahino odės vertimas). „Sena daina istorinė žemaičių“ įdomi kaip vienas pirmųjų bandymų pavaizduoti lietuvių kovas su kryžiuočiais. Kryžiuočiai, norėdami pavergti lietuvius, plėšia degina kraštą — „patį vidų Žemaičių, Varnių apygardą“. Su pasigėrėjimu Poška piešia lietuvių sumanumą ir narsumą, — kaip jie grįžtantiems kryžiuočiams pastoja kelią ir apsupę juos sunaikina:

Taip miškuose apstojus tarp pelkių bedugnių,
Užpultojus išnovin' su gelžiu ir ugniu.

Daug nuopelnų Poška turi lietuvių kalbos ugdymo ir propagavimo srityje. Laiške T. Čackiui jis pasmerkė lietuvių kalbos išsižadėjusią bajoriją:

<...>liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis;
Svečiopai jau ževernoj^a kitaip pasirėdę,
O kiti didžiai juokias iš kalbos tėviškos
Ir nenori girdėti mūsų lietuviškos.

Poška pats stengėsi lietuvių kalbą gerai pažinti ir išmokti. Kaip ir kiti XIX a. pradžios lietuvių veikėjai, jis jautė išsamesnio žodyno ir gramatikos trūkumą ir pats ėmėsi rašyti (1825) „Lenkų-lotyčių-lietuvių kalbų žodyną“ („Słownik języka Litewskiego, Polskiego i Lacińskiego przez Dionizego Paszkiewicza Żmuydzina“), sekdamas žinomo filologo S. B. Lindės lenkų kalbos žodyno (1807–1814) pavyzdžiu. Žodyno Poška baigti nespėjo (parašė iki žodžio *sianie* – sėjimas). Liko dvejų tomų žodyno rankraštis. Žodyną rašydamas, D. Poška stengėsi kurti bendratautinę literatūrinę kalbą, patenkinančią žemaičius ir aukštaičius. Tai rodo ir žodyne įdėtas dveilis:

Dėl jūsų, broliai, rašau žodininą, –
Ir dėl žemaičio, ir lietuvininko.

Žodynui medžiagą Poška rinko iš senųjų raštų, naujų leidinių ir, nors ne taip gausiai, iš tautosakos ir liaudies kalbos. Poškos žodynas nėra vien tik žodžių rinkinys su vertimais į kitas kalbas. Reikšmingiausia žodyno dalis yra frazeologija. Žodžių reikšmei ir vartosenai iliustruoti Poška duoda eiliuotų sentencijų, priežodžių, ištraukų iš literatūros kūrinių. Žymi frazeologijos dalis yra laisvi vertimai ar sekimai iš įvairių lenkų autorių, dažniausiai pasinaudojant S. B. Lindės žodyno medžiaga. Nemaža frazeologijos pavyzdžių ir paties Poškos sukurta. Taigi Poškos žodynas reikšmingas ir literatūriniu atžvilgiu.

Kultūrinė Poškos veikla buvo glaudžiai susijusi su literatūrine. Jis daug rašė proginių eilėraščių ir eiliuotų laiškų, kuriuose atsispindėjo to meto literatūriniai santykiai, kultūriniai ir kalbiniai interesai. Keletas jų yra išlikę.

---

^a Šneka.

Vienas seniausių yra Poškos eiliuotas laiškas J. A. Giedraičiui (1809). Jame Poška praneša pataisęs J. A. Giedraičio atsiųstą Torkvato Taso eilėraščio „Kupidonas piemenų rūbuose“ vertimą. Odėje „Pas kunigą Ksaverą Bogušą, lietuvi, ir Jokimą Lelevelį, mozūrą, raštas žemaičio metuose 1810“ atsispindi visuomeniniai-tautiniai Poškos siekimai ir pažiūros. Odėje jaučiamas nuoširdus džiaugimasis, kad atsirado žmonių, kurie domisi gimtojo krašto praeitimi ir kalba („tėvystės mūsų rodo pradžią, kraštą“), jų neniekindami, o iškeldami. Autorius skatina klausyti „anų išmintingo rašto“, nori paveikti gimtąją kalbą pamirštančius Lietuvos bajorus. Tuo tikslu autorius odėje idealizuoja Lietuvos praeitį, šlovina senovės kunigaikščius, kurie vartoję tik lietuvių kalbą. Pakilios nuotaikos kupina ir Poškos „Gromata pas Tadeušą Čackį“ (rašyta prieš 1813 m.). Poška aukština T. Čackį, kuris „pradžios lietuvių kalbos prapuolusios“ ieško. Be panegirikos, kurioje pabrėžiamas T. Čackio demokratiškumas, laiške yra ir autobiografinio elemento. Poška pasakoja apie savo kelionę į Papilę „daiktų akmeningų“ (suakmenėjusių jūros sraigių) ieškoti, apie naudojimąsi K. Sirvydo žodynu, apie savo materialinius sunkumus. Mažiau įdomus yra Poškos laiškas Raseinių apskrities teismo raštininkui L. Uvainiui jo vardinių proga (1825). Nors L. Uvainis taip pat domėjosi lietuvių kalba, buvo artimas Poškos pažįstamas, bet laiške neatsispindi nei jo asmens bruožai, nei visuomeniniai interesai. Iš kitų Poškos laiškų išsiskiria sveikinamasis eilėraštis Šventiškio seniūnui Mykolui Zaleskiui, vaizduojąs jo idilišką šeimyninę laimę, išmargintas mitologiniais graikų vardais. Šiame laiške aiškiau negu kitur sekama klasicistinės XVIII a. literatūros kanonais.

Eiliuoti Poškos laišakai yra autobiografinio pobūdžio rašiniai, tačiau tuose atsispindi ne tik siauri asmeniniai interesai, bet ir visuomeninės reikšmės turinčios pažiūros bei nuotaikos. Jie yra to laikotarpio literatūrinio ir nacionalinio sąjūdžio išraiška: tokie „atviri laišakai“ paprastai būdavo skiriami ne tik adresatui, bet ir visuomenei pasiskaityti. Šių epistoliarinio žanro Poškos kūrinių meninis lygis – ne per aukščiausiasias.

Poška yra daug rašęs ir vertęs. Yra žinių, kad jis buvo išvertęs Vergilijaus „Eneidą“, I. Krasickio „Madingą žmoną“ („Modna zona“). Yra ir daugiau žinių apie neišlikusius jo darbus. Didžiausias ir svarbiausias Poškos kūrinys yra „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“.

„Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“ (Mužikas Žiemaytcziu yr Lietuwos). Šio kūrinio tikslī parašymo data nežinoma. Spėjama, kad jis sukurtas tarp 1815 ir 1825 m. Kaip ir daugelį savo kūrinių, taip ir ši, stambiausią ir reikšmingiausią, Poška rašė žymioje lenkų poezijos įtakoje. „Mužiko <...>“ prototipas, kaip nustatyta, buvo nežinomo autoriaus eiliuotas kūrinys „Lenkų valstietis“ („Chłop polski“), XVIII a. pabaigoje išspausdintas Vilniuje lenkų kalba. Poška keliolika eilučių iš pradžios stačiai išvertė, bet juo toliau, juo laisviau traktavo lenkiškąjį originalą, pirma dar juo sekdamas, o paskui kurdamas visai savarankiškai. Vaizduodamas lietuvių baudžiauninką, Poška jam suteikė būdingų vietos bruožų, papildė ir išplėtė detales, paryškino jo gyvenimo, buities, socialinės padėties bruožus. Poškos kūrinys žymiai ilgesnis už lenkiškąjį. Ypač reikšminga tai, kad Poška visai savarankiškai sukūrė „Mužiko <...>“ pabaigą, pačią aštriausią socialiniu požiūriu kūrinio dalį. Dėl žymių turinio papildymų, dėl idėjinio pagriežtinimo ir formos pakeitimų „Mužiką <...>“ galima laikyti originaliu Poškos kūrinium.

Poška „Mužike <...>“ kėlė pagrindinį laikotarpio klausimą – valstiečių klausimą. Jis norėjo parodyti valstiečio baudžiauninko vaidmenį visuomeniniame gyvenime, atskleisti vyraujančią socialinę neteisybę. Kūrinio paskirtis pirmosiomis eilutėmis taip nusakyta:

Dalelė žmonių brangi, vienok paniekinta,
 Iš kurio³ darbios rankos žemės vaisiai krinta!
 Jei mano raštu tavo vargų nemažinsiu,
 Norint sopulius širdies pasauliui priminsiu.

„Mužike <...>“ pakiliais žodžiais išaukštinamas valstiečio, jo darbo vaidmuo. Valstietis baudžiauninkas kūrinyje laikomas tikruoju visų gėrybių kūrėju, pasaulio geradėju, visuomenės penėtoju. Ryškiausiai tai pavaizduota retoriniu klausimu, įdėtu į paties valstiečio lūpas:

O kas gi tuos išskynė – pievas, dirvas, laukus?
 Kas sausomis padarė tas pelkes bedugnes?
 Kas akmenius suskaldė su gelžiu per ugnis?
 Kas iš upių išvalė botyrines⁴ uolas<...>
 . . . . .
 Kas vieškelius ištaisė, smiltimis išpylė<...>
 . . . . .

³ Autorius čia rašo *kurio*, kreipdamasis į muziką.

⁴ didžiules.

Kas po daržus tuos gražius medžius pasodino
Ir tuos kalnus su dauboms dailiai sulygino?
Kas pastatė tas baltas trobas, mūrinyčias,
Iš plytų ar iš akmens blizgančias bažnyčias?
Kas tuos žemčiūgus, auksus, sidabrus nupelno? –
Vis tai kruvins prakaitas yr muziko delno.

Išaukštindamas valstietį, o kartu ir visą liaudį – materialinių gėrybių gamintoją, materialinės kultūros kūrėją, Poška plačiai vaizduoja beteisę baudžiauninko padėtį, begalinį jo išnaudojimą. Poška aprašo sunkius, nepabaigiamus baudžiauninko darbus pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą, kartu piešdamas niūrius jo vargingos buities vaizdus:

Su krosnia grinyčelė, kurioje gyvenu,
Tamsi, o vietoj lango lentikės tarp sienų.
Toj per dienas ir naktis ir dūmas, ir garas;
Kruvin akis, blakstienus krintančios ašaros.
Valgyms: lapai daržiniai, bėralinė duona,
O kaušas vandens vėsin trokštėjimą kūno.
Vietoj lovos – suolas virkščiomis paklotas;
Ant kojų apavimas – vyžos šešlankuotos,
Apjuosimas iš virvės, o krėklai⁵ ir skranda –
Tai apdarai, po kuriuos kūno paukščiai lando.

„Muzike<...>“ atspindi tipiškos irstančio feodalizmo ir besiformuojančių kapitalistinių santykių sąlygos, apsprendusios to meto valstiečių gyvenimą. Ekonominiame-socialiniame Lietuvos valstiečių gyvenime XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje pasireiškė dvi prieštaringos tendencijos, susijusios su prekybos pagyvėjimu, prekine žemės ūkio gamyba ir prekinų-piniginių santykių vystymusi. Iš vienos pusės, vyko kai kurių valstiečių turtėjimas, dalinis kaimo gamybinių jėgų augimas, iš antros, – plačiųjų valstiečių masių nuskurdimas, bendras žemės ūkio smukimas. Pirmoji tendencija pasireiškė ten, kur valstiečiai mokėjo činšą, o antroji, – kur jie buvo lažininkai, kur feodalinis išnaudojimas buvo toks grobuoniškas, kad visai nustelbė pažangiuosius reiškinius, susijusius su kapitalistinių santykių formavimusi. Abi tendencijos darėsi juo ryškesnės, juo labiau iro feodalinė-baudžiavinė sistema. Pirmąją tendenciją atspindėjo savo kūryboje S. Stanevičius („Aitvarai“), antrąją – Poška.

Kaip didėjo feodalinis išnaudojimas, matyti iš baudžiauninko valstiečio nusiskundimų „Muzike<...>“:

⁵ Drabužiai.

Pons mūsų, norėdamas padauginti turtų,
Ta kart, kada aš verkiu, pasidaro kurčiu;
Kaipo gyvulį savą tik dėl darbo augin',
Kas metą vis mokesnius ir lažą padaugin'.

Įvairios feodalinės prievolės ir duoklės sunkiai besuskaičiuojamos:

Ypačiai gvaltai⁶, sargai⁷, šarvarkai⁸ ir talkos.
Reik per dienas ir naktis dvare rantyt malkas,
Reik galvijus ir arklus visados pašerti
Ir su naščiais ant sprando atnešti jiems gerti;
Reik duoti žąsis, gaidžius, kiaušius, vilnas, uogas,
Riešutus, grybus, sūrius, kailius, linų sruogas
Ir visokius pramonius⁹, kurie vis didinas<...>

Su feodalinio išnaudojimu susijusi asmeninė valstiečio priklausomybė feodalui ir jo beteisė, vergiška padėtis. Tai ryškiai parodoma „Mužike<...>“. Kai valstietis bando ponui pasiskųsti urėdu, kuris su juo nežmoniškai elgiasi, be jokios priežasties jį plaka, krauna ir krauna jam darbus ponas jo ne tik neišklauso, bet už skundimąsi net grasina tarpvartėje pakarti. O urėdas už tai, kad baudžiauninkas bandė skųstis, tąso jį už plaukų ir muša su lazda. Baudžiauninko dar laukė rykštės, bet nuo jų „išgelbėjo“ smuklininkas: vargšas „už cukraus galvelę pirkto atleidi-mą“. Bet užtat smuklininkas „iš klėties ėmė, ką tik pats norėjo“.

Teisingai pavaizdavęs ano meto valstiečio baudžiauninko gyvenimą, besaikį jo išnaudojimą ir žiaurų engimą ir tokiu būdu iškėlęs valstiečių klausimą, Poška dėl savo klasinio ribotumo nepajėgė šio klausimo išspręsti. Ir vis dėlto šia kryptimi Poška nuėjo toliau negu „Lenkų valstiečio“ autorius. Lenkiškajame kūrinyje valstietis aukštinamas, vaizduojami jo sunkūs darbai, pabrėžiama, kad skaudžiausia esą tai, jog vietoj dėkingumo jis susilaukia dar didesnės priespaudos. Lenkiškasis kūrinys baigiamas kreipimusi į viešpataujančias klases: „Žemės dievaičiai, jei turite jautrias širdis, neniekinkite, kaip lig šiol, valstiečio“. Poškos kūrinio pradžiai taip pat būdinga panaši nuotaika. Tačiau pabaiga jau kitokia. Kūrinio pradžiai būdingas autorinis kreipimasis į valstietį paskui virsta valstiečio ir bajoro dialogu. Juo toliau, juo ryškiau iškelia-

⁶ Darbai, į kuriuos turėdavo eiti visi baudžiauninkai, palikdami namuose tik vieną žmogų.

⁷ Prievolė eiti dvaro saugoti.

⁸ Prievolė eiti taisyti kelių, tiltų, kasti griovių ir pan.

⁹ Išsigalvotas rinkliavas.

ma visuomeninė valstiečio darbo reikšmė, labiau pabrėžiama jo vergiška buitis, beteisė padėtis ir skausmas, kad jo „sopulių, vargų nieks nereg, negirdi“ – nei dievas, nei ciesorius:

Pirms did aukštai, o antras did tolyn gyvena,
Dėl to nedaein verksmai muziko nei vieno,
Dėl to anie nežino mūsų raudojimų
Ir baisiausioj nelaisvėj sunkių kentėjimų.

Poškos „Muzike<...>“ valstietis dar tiki „aukštesne teisybe“. Pa-veiktas parodytos užuojautos, jis kreipiasi į jo besigailintį bajorą, kad šis parašytų skundą vyriausybei – carui Aleksandrui, kunigaikščiui Kons-tantinui ar senatui:

Juk kas dieną meldžiamės už anų sveikatą,
Tegul tie žmonių tėvai žmonių vargus mato!

Bet bajoras atsisako rašyti, motyvuodamas savo atsisakymą šitaip:

<...>Neder pirštus tarp durų kaišioti
Ir svetimoj bažnyčioj žvakeles dagioti<...>
.....

Ant kieno aš vežimo ir arklių važiuoju,
Pagal jo norą visad giesmelę dainuoju:
Kaipo dūdorius birbin, taip kazoką šoku,
Trumpai sakant, gudiškai rašyti nemoku;
O kada ir mokėčiau, tai to dirbt nenoriu,
Nes bajorui ant ponų pikts žodis nedoru,
Atstanke¹⁰: teisiai kalbant, taip rašyt neluosu¹¹,
Tegul viešpats dievas susimyl' ant jūsų!

Šie bajoro žodžiai, kuriais ir baigiamas „Muzikas<...>“, yra ne-laukti, diametraliai priešingi pirma jo rodytam humaniškumui, jautru-mui valstiečio atžvilgiu. Iš jų matyti, kad visas bajoro gerumas yra apsi-mestinis, netikras. Taigi kūrinio pabaigą reikia suprasti kaip ironiją. Kritiškai vertindamas tokią bajoro poziciją, Poška ne tik demaskuoja ponų-dvarininkų sauvalę, bet ir pasmerkia sentimentaliam valstiečio besi-gailinčių bajorų taikstymąsi prie baudžiavinės santvarkos. Kūrinio pabaigoje pabrėžiama, kad iš bajorijos geriausiu atveju tegalima tikėtis pigios užuojautos baudžiauninkams. Tokia „Muziko<...>“ pabaiga dar labiau išryškina valstiečio baudžiauninko padėties beviltiškumą ir parodo

¹⁰ Galiausiai (?).

¹¹ Negalima.

apeliavimo į viešpataujančiųjų sluoksnių „jautrią širdį“ beprasmiškumą. Šiuo atžvilgiu Poška nuėjo toliau už „Lenkų valstiečio“ autorių. Tačiau valstiečių klausimas „Mužike<...>“ taip ir liko neišspręstas. Kad valstietis gali išsivaduoti tik kovodamas su dvarininkais ir carizmu, Poška dėl savo klasinio ribotumo negalėjo suprasti, nors tokia išvada turėjo natūraliai išplaukti iš objektyvių meninių „Mužiko<...>“ vaizdų. Poška nedavė nė valstiečio atsakymo į cituotuosius bajoro „geradėjo“ žodžius, nors tokio atsakymo vėlgi reikalauja kūrinio visuma. Visa tai rodo, kad Poška vengė aštrinti klasinius dvarininkų ir valstiečių prieštaravimus, neragino valstiečių į kovą prieš baudžiavinę santvarką. Tačiau dėl gilios meilės valstiečiams, dėl ryškaus jų išnaudojimo atskleidimo, dėl protesto prieš valstiečiui daromas skriaudas, dėl ironiško bajorų „užuojautos“ valstiečiams pavaizdavimo Poškos „Mužikas<...>“ yra vienas reikšmingiausių XIX a. pradžios lietuvių literatūros kūrinių.

Idėjinio ir meninio atžvilgiu „Mužikas<...>“ yra žymiausias Poškos kūrinys. Šio kūrinio literatūrinė išraiška, stilius ir nuotaika yra gana įvairi. Prasideda jis baudžiauninko visuomeninį vaidmenį ir jo darbus aukštinančia ode, kurią toliau pakeičia dialogas tarp valstiečio ir „humaniško“ bajoro, išryškinąs niūrią baudžiauninko buitį, jo beteisiškumą ir padėties beviltiškumą. Visame kūrinyje kaitaliojasi pakili retorika (sušukimai, retoriniai klausimai, apozicijos, perifrazės, gausūs epitetai, akumuliaciniai išvardijimai) ir jausmingas pasakojimas (ypač valstiečio kalboje), sentimentali užuojauta ir satyriška ironija. Kompozicinis „Mužiko<...>“ pagrindas yra kontrastinė paralelė tarp baudžiauninko skurdo ir feodalinio išnaudojimo, tarp reikšmingo ekonominio baudžiauninko vaidmens ir skurdžios socialinės jo padėties. Žanriniu atžvilgiu „Mužikas<...>“ daugiausia turi odei būdingų žymių. Tačiau plačiai panaudotas dialogas, gana visapusiškas valstiečio buities nušvietimas teikia „Mužikui<...>“ ir poemos ypatybių.

„Mužiko<...>“ stilius yra artimas „Lenkų valstiečiui“, tačiau kartu ir originalus. Poškos kūrinio kalba – vaizdingesnė, liaudiškesnė, realistiškesnė. Jis nenaudoja antikinių įvaizdžių, mitinių vardų. Abstrakčius nusakymus pakeičia konkrečiais, vietoj sąvokos duoda vaizdą. Pavyzdžiui, „Lenkų valstietyje“ žemė, nuo kurios baudžiauninkas turi duoti visokias prievoles, trumpai apibūdinta kaip *szczypty majątek* (mažas ūkelis), o „Mužike“ <...>“ ji vaizduojama kaip:

<...>žemės pusrėžėlis vietomis smiltingas,
Kitur tikras pajauris, o kitur purvingas.

Bet ir štai toks yra (kad tamsta žinotum),
Jog šuo didis atgulęs uodega užklotų.

Tad ne tik turinio, bet ir meninės išraiškos priemonių atžvilgiu Poškos „Mužikas<...>“ yra savitas, originalus kūrinys.

„Giesmė muzikėlio“. Tematiniu atžvilgiu „Mužikui Žemaičių ir Lietuvos“ artimas kūrinys yra eilėraštis „Giesmė muzikėlio“. Eilėraštis kaip priedas buvo išspausdintas 1823 m. išleistoje knygelėje „Jonas iš Svisločės“. Dėl tematikos panašumo į „Mužiką<...>“ šio eilėraščio autorium iš tradicijos laikomas Poška. „Giesmė muzikėlio“ nuo „Mužiko Žemaičių ir Lietuvos“ skiriasi didesniu pažangumu ir meninės išraiškos priemonėmis.

„Giesmė muzikėlio“ yra vienas pažangiausių kūrinių socialine tematika XIX a. pradžios lietuvių literatūroje. Eilėraštis pasižymi vaizdų tikroviškumu ir atspindi ne tik nepakenčiamą valstiečio baudžiauninko buitį, bet ir jo maištingus jausmus.

Tikroviški eilėraščio vaizdai ryškiai atskleidžia labai pasunkėjusį baudžiauninko išnaudojimą irstančio feodalizmo sąlygomis: nepaprastai padidintą lažą („dešimt dienų nedėlioj baudžiamos“) ir kitas prievoles. Baudžiauninkas turi kelti su aušra:

Vos aušra užšvit, vištos pradėd karkti,
O man, vargdieniui, reik dirbti, reik vargti.

Užmigti baudžiauninkas gali tik tada, „kada gaidys gysta“. Jo padėtį dar labiau sunkina pradėdą reikštis kapitalistiniai prekiniai santykiai. Ant jo pečių gula naujos prievolės: jis turi plaukti su pono javais ir rąstais į Rygą.

„Giesmėje muzikėlio“ vaizduojamas feodaliniame išnaudojime būdingas žiaurumas. V. I. Leninas pabrėžė: „<...> Baudžiava, ypač Rusijoje, kur ji laikėsi ilgiausiai ir įgavo šurkščiausias formas, nieku nesiskyrė nuo vergovės“¹². „Giesmėje muzikėlio“ ryškiai atsispindi kaip tik tokie vergoviniai santykiai. Feodalai ir jų samdiniai su baudžiauninku elgiasi taip, kaip žiaurus ir šykštus šeimnininkas su savo darbo gyvuliu:

Šaukia urėdas, mojuodams kureliu¹³:
„Pakinkyk, verge, jautį ar kumelę!“
Išeinu laukan, su prakaitu ariu.

¹² Leninas V. I. Raštai. V., 1954, t. 29, p. 434.

¹³ Pagaliu, lažda.

Vienok prievaizdas muša per nugarą.

. . . . .

Prekėjai javus atėmė iš eldžių, –
Aš alkans duonos kąsnio prašau, meldžiu.
Grįžtu pusplikis, šaltyj gavau ligą, –
Vėl plauk tu, verge, su rąstais ing Rygą.

„Giesmėje muzikėlio“ nėra tos sentimentalios užuojautos baudžiauninkui, kuri būdinga „Muzikui<...>“. Abi klasės – išnaudotojų feodalų ir išnaudojamųjų valstiečių – čia parodomos kaip nesutaikomi priešai, jų santykiai pagrįsti šiurkščiausia fizine prievarta. Klasinis antagonizmas, socialinė nelygybė ir skriauda „Giesmėje muzikėlio“ pabrėžiama ir išryškinama kontrastišku pono ir baudžiauninko sugretinimu:

Aš su ašaroms sausą duoną ryju,
Mano pražintė¹⁴ tokia kaip galvijų.
Ponas tur auksą ant kojų ant pirštų, –
Aš be skatiko gyvenu ir mirštu.

Sekančiose eilutėse dar labiau išryškinama socialinė nelygybė, griežtai pasmerkiami įvairūs baudžiauninko guodėjai ir ramintojai:

Meluoj, kas sako, joguei žmonės lygūs:
Bajors be prekės¹⁵, muziks didžiai pigus.

Taigi „Giesmė muzikėlio“ jau žadina pasipriešinimą baudžiauninkui išnaudojimui. Joje girdim prislopintą, bet rūstų engiamos liaudies balsą. Čia atsispindi bręstanti revoliucinė situacija. „Giesmė muzikėlio“ užbaigiama klausimu:

Ar jau per amžių taip man bus nedoru?
Tam vakar gerai, šiandien dar geresniai.
Argi man vienam kaskart bus piktesniai?

„Giesmė muzikėlio“ pasižymi realistiškumu. Jei „Muzikas<...>“ parašytas klasicistinei literatūrai būdingu retorišku, iškilmingu ir puošniu stiliumi, dažnai net nesiderinančiu su vaizduojamuoju objektu, tai „Giesmei muzikėlio“ būdinga konkreti ir paprasta poetinė kalba. Eilėraščio vaizdai labai įtaigūs, turi didelės emocinės jėgos. Ypač didelį įspūdį daro paskutinių posmų kontrastinės paralelės, glaustai ir ryškiai pavaizduojančios nelygybę tarp pono ir baudžiauninko.

¹⁴ Gyvenimas.

¹⁵ Be kainos, labai brangus.

Eilėraščio stilius ir kalba pasižymi liaudiškumu. Baudžiauninko buičiai būdingi vaizdai išreikšti liaudiškais posakiais, kaip antai: „vištos praded karkti“, „naktį grįžtant, kely akys klysta“, „tąkart užmigsiu, kada gaidys gysta“, „su ašaroms sausą duoną ryju“, „mano pražintė tokia, kaip galvijų“ ir kt. Liaudiška, ryškiai nusakanti baudžiovos žiaurumą, hiperbolė: „dešimt dienų nedėlioį baudžiovos“.

Pažangiu turiniu ir liaudiška forma šis eilėraštis išreiškė kylančią revoliucinę baudžiauninkų nuotaiką ir virto liaudies daina.

Satyriniai eilėraščiai, epigramos ir sentencijos. Poška yra pats parašęs ir išvertęs iš lenkų autorių daug epigramų, eiliuotų sentencijų, satyrinių eilėraščių. Žymi jų dalis buvo skirta Poškos rengtajam lietuvių kalbos žodynui, kaip frazeologijos pavyzdžiai. Geresniuose šio žanro kūriniuose atsispindi humanistinės, demokratinės Poškos pažiūros ir nuotikos, skepticizmas religijos atžvilgiu.

Šiuose trumpuose kūriniuose (iš jų čia liečiami tik paties Poškos parašytieji) dažnai keliama socialinė neteisybė. Autorius stovi valstiečio baudžiauninko pusėje. Jis demaskuoja feodalinę valstybinę santvarką, kuri, F. Engelso žodžiais, buvo „bajorijos organas valstiečiams baudžiauninkams engti“¹⁶. D. Poška teisingai apibūdino feodaličius įstatymus:

Įstatymas jei tamsus, neaiškus, sumestas,
Tai kaip tamsioj girioj vortinklis paspestas.
Dykūns bimbals parsimuš, savo giesmę dainuos,
O darbingos bitelės sparnelius supainios.

Kitoje sentencijoje atsispindi valstiečių engimas mokesčiais:

Po mažą tėviškėlę didis vargas lando,
Nesang štropos¹⁷ pagalvių¹⁸ užtūpė ant sprando.

Viešpataujančios klasės turėjo monopolį ir prekyboje, todėl valstiečiui — „ką parduod, vis pigu, o ką perk, vis brangu“. Antitezės būdu Poška nuolat gretina valstietį su dvarininku, parodydamas bajorų aimanų nepagrįstumą ir beviltišką baudžiauninkų padėtį:

Ponai dėl ko rūpinas, ir patys nežino,
Mužiks tikrus rūpesnius arielkoj skandina.

¹⁶ Marksas K. ir Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis. V., 1950, II, p. 288.

¹⁷ Bausmės.

¹⁸ Mokesčių.

Valstietį Poška užjaučia, vertina, kelia jo moralinį pranašumą:

Geresnis nemokytas prasčioks sodinykas¹⁹,
Kaipo sukčius galvočius, vargdienių lupikas.

Panašios prasmės sentenciją Poška išverčia iš lenkų poeto A. Naruše-
vičiaus:

Geriaus su degutuotu gyventi muziku,
Negu su jomylista vargdienių lupiku.

Poška piktai demaskuoja ir ponių žiaurumą, pašiepdamas tariamą
jų jautrumą:

Kada kas piau'n' vištytį – alpsti, merki akį,
O vargdienius muzikus kasdien rykštėms plaki.

Kitose sentencijose, randamose žodyno frazeologijos pavyzdžiuose,
Poška pajuokia ponų bajorų tuščią pūtimąsi, jų žmonių beždžionivimą,
pakrikusį šeimos gyvenimą.

Smulkiojoje Poškos poetinėje kūryboje atsispindi valstiečių neapy-
kanta dvarininkams. Būdingai pavaizduotas baudžiauninko vaiko elgesys
(Poška pažymi, kad tai „tikras pasakojimas“);

Kaip mano vaiks išmintings! Nėr jam antro lygo!
Sakau: „Tūptelėk ponui“, – jis jam rodo špygą.

Irstant feodalizmui ir vis labiau formuojantis kapitalistiniams santy-
kiams, tolydžio vyksta persilaužimas iš feodalinės ideologijos į buržuaz-
zinę. Tai atsispindi eilėraštyje „Du vyresnieji“. Jame valstietis taip atsa-
ko bajorui, norinčiam viską remti savo garbinga kilme:

Žinau seniai, jog gimiau iš muzikėlio
Ir jog per mano darbus stoviu ant to kelio.
Bet ir tą teisiai žinau be jokios užgaulės,
Jog, mano vietoj gimęs, ganytumei kiaules.

Satyriniame eilėraštyje „Galė pinigų“ ir keliuose kitose Poškos epi-
gramose demaskuojamas šeimos santykių grindimas pinigų.

Eilėje epigramų ir satyrinių eilėraščių pasireiškia skepticizmas reli-
gijos atžvilgiu. Būdinga, kad Poškos kūryboje to skepticizmo reiškėjas
yra valstietis. Kai vyskupas rūsčiai bara valstietį („Vyskupas ir muži-
kas“), kodėl tas nenusiimęs kepurės, šis atsikerta:

Jomylista jog veltui supyko,
Jei tavo ženklėjimai stiprią galią turi,
Tai gal pereiti kiaurai per mano kepurę.

¹⁹ Sodietis, kaimietis.

Kitame eilėraštyje („Tepliojas“) vaizduojamas dailininkas, kuris „tepleno visų dievų dievą“. Valstietis mato paveiksle tiktai tipingą feodalinio valdovo veidą ir neranda nė bruoželio skelbiamo gailestingumo:

„Ar dievas toksai smarkininkas, – klausė muzikėlis, –
Jog ant jo veido toks smarkums didelis?
Abidvi rankos perkūnos užlaiko,
Kuom gi glostys mane, savo vaiką?“

Daug nuveikęs kultūriniame darbe, savo kūryboje su užuojauta vaizdavęs baudžiauninko engimą ir smerkęs dvarininkų sauvalę, Poška politinėmis pažiūromis nebuvo pažangus. Dviejuose proginiuose eilėraščiuose („Balsas prie dievo dėl užlaikymo dienų Aleksandro Imperatoriaus“, 1824, ir „Rauda po gailingo smerčio Aleksandro Pirmojo, Imperatoriaus visos Rusijos“, 1825) jis išgarbino Rusijos imperatorių Aleksandrą I, tokiu būdu pasirodydamas monarchijos šalininku. Tačiau iš esmės šie atsitiktiniai eilėraščiai nemažina aplamai pažangios poetinės Poškos kūrybos vertės.

Meninės kūrybos ypatybės. Poška augo ir brendo klasicistinės ir iš dalies sentimentalinės literatūros poveikyje. Jo kūryboje vyrauja klasicistinės poezijos žanrai: odė, eiliuotas laiškas, idilė, satyra, epigrama, sentencija.

Poškos kūrybos idėjinis-tematinis turinys žymia dalimi buvo naujas ir neatitiko senų, nusistovėjusių šių žanrų tradicijų. Poška laikėsi tik bendros klasicistinės formos, dažnai ja reikšdamas jau naują socialinį turinį. Be to, klasicistinė forma, atrodo, atitiko paties Poškos polinkį į retoriką bei į abstraktų gyvenimo reiškinių vaizdavimą. Vis dėlto turinio ir formos santykio atžvilgiu Poškos kūryboje pasireiškė tam tikras prieštaravimas: kai kuriuose jo kūriniuose idėjinis-tematinis turinys su forma nesutampa.

Tokio nesutapimo pavyzdžiu iš dalies gali būti „Muzikas Žemaičių ir Lietuvos“. Jame retorinė odės išraiška neatitinka valstiečio baudžiauninko buities motyvų. Pakilus tonas, kuriuo aukštinamas valstietis, prieštarauja vaizduojamai valstiečio socialinei padėčiai. Poška, atrodo, ir pats tai jautė, kūrinio pabaigoje pereidamas prie realistiškesnio, nuosaikesnio vaizdavimo. „Mano darželyje“ su idiliniu stiliumi nesiderina ūkiški bei kasdieniniai, buitiniai motyvai.

Smulkesnieji Poškos kūrinėliai – epigramos, sentencijos, satyros – didesniu meniškumu nepasižymi. Jiems trūksta minties aštrumo, humoro, formos glaustumo.

Nors Poškos kūryboje vyrauja klasicizmo tradicijos, bet greta jų jau reiškiasi ir realistiniai elementai. Svarbiausi iš jų – aplamai teisingas, nors ir ribotas, ano meto visuomeninių santykių ir klasinių prieštaravimų pavaizdavimas, valstiečio baudžiauninko buities atskleidimas, būdingų buitinių motyvų gausumas (plg. „Mano darželį“ „Mužiką Žemaičių ir Lietuvos“, literatūrinius laiškus) ir liaudies kalbos panaudojimas atitinkamose kūrinų vietose.

Nuo klasicistinės literatūros Pošką skiria stilių (vadinamojo aukštojo ir žemojo) kaitaliojimas. (Klasicistiniuose kūrinuose, kaip žinoma, stiliai būdavo maišomi tik kai kuriuose žanruose, siekiant komiško efekto). Kaitalioji stilius Pošką vertė kūrinų turinys ir pasirinktoji jų forma. Pasirinktoji forma (pvz., odė) reikalavo aukštojo stiliaus, o turinys (ypač valstiečio baudžiauninko gyvenimo vaizdavimas) – žemojo (konkretaus, realistiško, dažnai šiurkštaus žodyno). Poška esteti- nių skonį buvo susiformavęs klasicizmo poveikyje, todėl jo poetinėje kūryboje dažniausiai vyrauja aukštasis stilius, bet jau su gausiais žemojo stiliaus elementais. Pavyzdžiui, „Mužike Žemaičių ir Lietuvos“ dominuoja aukštasis, retorinis stilius, bet čia jau yra gana daug konkrečių liaudiškų posakių, būdingų žemajam stiliui (*sustimp ranka viena; dvilinkas susirietęs pro duris ištrūkau; lapt už pakaušio...*). Stilių maišymas ne tik pajavairino išraiškos priemones, bet ir praturtino Poškos kalbą, priartino ją prie gyvosios liaudies kalbos.

Poškos raštų kalba liaudiška, pagrįsta žemaičių raseiniškių tarme. Lietuvių kalbos jis mokėsi atsidėjęs, naudojosi įvairiais kalbiniais raštais.

Poška savo kūrybą ir kalbinius darbus skyrė bajorams, todėl jo kalboje apstu inteligentinės galvosenos sąvokų ir įvaizdžių. Jis nevengė daiktų vadinti tikraisiais vardais, bet klasicistinė literatūra buvo jį įpratynusi ieškoti ne tiksliausio, tiesioginio apibūdinimo, o įmantresnio, literatūrinio. Dėl to Poškos stiliui kartais stinga tiesioginio vaizdingumo, sugestyvumo, paprastumo ir natūralumo (pvz., valstiečio žodžiai: „kaušas vandens vėsin trokštėjimą kūno“).

Svetimybų ir gramatinės sandaros netaisyklingumų Poškos kalboje palyginti nedaugu.

Poškos eilėdara yra silabinė, kuria jis eiliavo gana lengvai, retai kada tenusikalsdamas natūraliam žodžio kirčiui. Mėgstamiausia eilutė yra 13 skiemenų – aleksandrinas. Rimai gana įvairūs ir tikslūs, pagrįsti tarminiu jų sąskambiu (pvz., *nuplāktas – kāktas, sveikāta – māta, gini – pamatini, neblika – vainika...*).

Poškos veiklos ir kūrybos reikšmė. Poškos kultūrinė-literatūrinė veikla ir kūryba reikšminga keliais atžvilgiais. Jo kūryboje būdingai atsispindėjo irstančio feodalizmo ir besiformuojančių kapitalistinių santykių laikotarpio klasiniai prieštaravimai, išnaudotojiškas baudžiavinės santvarkos pobūdis ir bręstantis protestas prieš ją. Nors ir neparodydamas, kaip nusikratyti baudžiavinės santvarkos, nors ir tenkindamasis socialinės neteisybės iškėlimu ir užuojauta engiamiesiems, Poška vis dėlto stovėjo aiškiai valstiečio baudžiauninko pusėje ir atstovavo pažangiai gyvenamojo laikotarpio visuomeninei minčiai.

Poškos veikloje ir kūryboje atsispindėjo lietuvių tautinio sąmonėjimo tendencijos. Jos pasireiškė lietuvių kalbos propagavimu bei jos ugdymu, pastangomis įvesti ją į viešąjį ir literatūrinį gyvenimą; susidomėjimu Lietuvos praeitimi, jos tyrinėjimu, populiarinimu; senienų rinkimu, pirmojo tos rūšies muziejaus Lietuvoje įrengimu. Poškos literatūrinė kūryba yra palyginti gausi ir gana aukšto idėjinio ir meninio lygio.

Poškos veikla ir kūryba suvaidino pažangų vaidmenį lietuvių liaudies išsivaduojamajame judėjime. Jis buvo vienas populiariausių XIX a. pradžios lietuvių rašytojų. Nors tuo metu tebuvo išspausdinta tik dalis jo kūrinių, tačiau platesnius skaitytojų sluoksnius jis pasiekė rankraščiais. Tai rodo S. Stanevičiaus pasakėčių leidėjo prakalba (1829), kurioje pažymima, kad Poškos „plunksna daug visokiose eilėse pažįstama visiems yra“. Eiliuotas užrašas ant Poškos antkapio taip pat atspindi amžininkų vertinimą ir visuomeninę Poškos reikšmę:

Žinok, ateivi, jog tas kapas yra
Tikro žemaičio ir garbingo vyro,
Kurs kalbą mūsų ištaisyti troško,
O pats vadinos Dionizas Poška.
Norint kaip žmogui mirti atsitiko,
Bet šlovė ano ant amžių paliko.

Dar didesnę reikšmę Poškos kūryba turėjo XIX a. antrojoje pusėje ir XX a., kai ypač sustiprėjo nacionalinio ir socialinio išsivadavimo ju-

dėjimas. Šiuo laikotarpiu kelis kartus buvo išspausdintas Poškos „Mužikas<...>“, surasti ir paskelbti kiti jo raštai. Demokratiniai lietuvių rašytojai mokėsi iš Poškos raštų vaizduoti valstietį ir jo vargus. Pošką didžiai įvertino marksistinis kritikas V. Mickevičius-Kapsukas, parašęs apie rašytoją specialų straipsnį.

Tarybiniais laikais buvo pirmą kartą išleistas pagal autoriaus įrankraštį patikrintas Poškos „Mužiko<...>“ tekstas, paskelbta straipsnių, marksistiniu požiūriu nušviečiančių didelę Poškos kūrybos ir veiklos reikšmę lietuvių liaudies išsivaduojamajai kovai ir lietuvių literatūros vystymuisi. Poškos „Mužikas <...>“ buvo išverstas į rusų kalbą ir pasidarė prieinamas kitų tarybinių tautų skaitytojams.

SILVESTRAS VALIŪNAS

(1789 – 1831)

Silvestras Valiūnas buvo vienas pirmųjų valstiečių kilmės lietuvių rašytojų. Jis gimė apie 1789 m. netoli Raseinių. Mokėsi Raseinių vidurinėje mokykloje, o ją baigęs, – Vilniaus Vyriausioje seminarijoje, kuri priklausė Vilniaus universitetui. Į seminariją jis stojo tikriausiai todėl, kad ten mokytis nereikėjo lėšų. Seminarijoje Valiūnas išbuvo 4 metus (1808–1812). Seminarijos lankytojai, be teologijos, universitete dar klausė lotynų ir lenkų literatūros, zoologijos, botanikos, higienos paskaitų ir mokėsi kalbų. Valiūnas, kaip atrodo, daugiausia studijavo literatūrą, ypač antikinę. 1811–1812 m. jis lankė prof. G. Grodeko klasiikinės filologijos seminarą. Baigęs seminariją kandidato laipsniu, Valiūnas dvasininku netapo ir sugrįžo į savo gimtąją apylinkę.

Išsimokslinęs, linksmas ir nepaprastai sąmojingas, Valiūnas būdavo kviečiamas į dvarus bajorų draugijai pajvairinti. Jis greit įsitikino, kad ten žmonės skirstomi į kastas, vertinami pagal turtą ir kilmę. Nepaisydami Valiūno išsimokslinimo ir talento, dvarininkai ir į jį žiūrėjo iš aukšto. Todėl, metęs bajorų draugiją, Valiūnas apsigyveno tėviškėje. Jis pasidarė vienišas, užsidaręs, melancholiškas, atsidėjo vien knygų skaitymui ir kūrybai. Dvarininkų, valdininkų bei dvasininkų gyvenimą ir daugelį jo ydų Valiūnas satyriškai pašiepė savo kūrinuose, tačiau pats visuomeniniame judėjime nedalyvavo, tenkindamasis kultūrine-literatūrine veikla. Valiūnas mirė dideliame skurde ir visų apleistas 1831 m.

Valiūnas rašė lietuviškai ir lenkiškai. Iš lietuviškų jo kūrinių tėra išlikę du: literatūrinis laiškas ir „Birutės daina“. Dėl pastarojo kūrinio Valiūnas ir nusipelno platesnio paminėjimo lietuvių literatūros istorijoje.

Literatūrinis laiškas, pavadinimu „Rašančiam lietuvišką žodinį“, rašytas 1826 m. iš Aukšbikavio D. Poškai, atkeliavusiam pavičėti į Stokaičius, rodo, kad Valiūnas palaikė ryšius su žymesniais to meto lietuvių rašytojais, dalyvavo literatūriniame gyvenime, ne tik domėjosi aktualiais kalbos klausimais, bet ir bandė juos spręsti.

Pradėjęs laišką retoriniais kreipiniais, aukštinančiais D. Pošką, Valiūnas laiško mintis toliau vysto griežtu logišku nuoseklumu, niekur nenukrypdamas į šalį. Iškilmingas, retoriškas laiško tonas dar labiau pabrėžia D. Poškos dirbamo darbo svarbumą.

Laiške visai neliečiamas asmeninis Valiūno gyvenimas. Laiškas ištiesai skirtas lietuvių kalbos žodyno problemoms. Jis pradedamas kreipimusi į D. Pošką, kuris

<...>jau skęstantį nuog prapulties krašto
Nori gelbėt žemaičių liežuvi per raštą<...>.

Po šio kreipimosi Valiūnas ima nagrinėti tarmių gerumo, grynumo ir bendratautinės literatūrinės kalbos klausimus. Atkreipdamas D. Poškos dėmesį į tai, kad į Paprūsėje gyvenančių lietuvių kalbą dėl nepalankių istorinių sąlygų yra įsimaišiusių daug vokiškų žodžių ir kad ten neišgirsi „tikru vardu vadinant mažiausio daiktelio“, Valiūnas pabrėžia, kad ir kitose tarmėse yra nemaža svetimybų. Būdinga, kad jis pasisako ir prieš D. Poškos proteguojamą Viduklės tarmę, kurią, kaip „geriausią, išlaikiusią gryniausią kalbą, šis buvo norėjęs imti literatūrinės kalbos pagrindu:

Nesivilk, jog tik tikra kalba to pasviečio,
Kur tavo dienas saulė pirmąkart apšvietė,
Kad Viduklė nuog vidaus Žemaičių praminta,
Kad ir kalba tos vienos šalies negadinta.

Valiūno nuomone, ir D. Poškos tarmėje netrūksta lenkiškų žodžių. Keldamas reikalą gryninti literatūrinę kalbą ir pabrėždamas lietuvių kalbos senumą, turtingumą, grynumą, Valiūnas tvirtina, kad žodyno sudarytojo uždavinys – atskirti svetimus žodžius, „parodyt, kur ne mūsų yra, iš kokios kalbos, kuriuo tiek laiku pribiro“. Į literatūrinę kalbą jis žiūri kaip į nacionalinę kalbą, bendrą visam etnografiniam lietuvių gyvenamam plotui. Lietuvių kalbos žodynas, jo manymu, turįs patenkinti aukštaičius ir žemaičius, jie turį rasti jame „visus [žodžius“. Valiūnas pabrėžia liaudišką literatūrinės kalbos pagrindą, pasisako prieš nevykusių naujadarų kūrimą:

Taipogi, kad lietuvis ir žemaitis rastų
Visus žodžius toj knygoj ir radęs suprastų,
Kad tie žodžiai nebūtų iš naujo praminti,
Bet ant visos Žemaičių pasaulės aprinti;
Jei kur naujai sutverti, tegul nežnyb' ausis, –

Tokias knygas žemaičiai ir skaitys, ir klausis,
O kitaip, – jei persargos¹ tos neužlaikysi, –
Sau pats skaityti knygą storą parašysi.

Į D. Pošką Valiūnas žiūri su didele pagarba, kaip į svarbaus nacionalinio uždavinio vykdytoją. Į jį esanti atkreipusi akis visa lietuvių tauta, kurią Valiūnas per plačiai supranta (lietuviams jis priskiria latvius ir prūsus). Laiško pabaigoje jis sako, kad D. Poškai užtikrinta „palaiminta garbė“, jeigu jis tokiu keliu eisias.

„**Birutės daina**“. Žymiausias ir populiariausias Valiūno kūrinys yra „Birutės daina“ („Dūmojimas seno žemaičio ant kalno Birutos“). Visai autentiško jos teksto neturime. Yra žinių, kad ją taisė D. Poška, kurio rankraščių ir nuorašų rinkinyje („Bitelė Baublyje“) išliko vienas jos nuorašas, – atrodo, seniausias (ne vėlesnis kaip 1824 metų) ir autentiškiausias, rašytas paties D. Poškos ranka, bet nežinia, ar jau kiek taisytas, ar dar ne. Daug plačiau buvo žinomi kiti „Birutės dainos“ variantai (pvz., L. Jucevičiaus). Pagrindinis skirtumas tarp D. Poškos nuorašo ir vėliau užrašytųjų „Birutės dainos“ variantų yra tas, kad Poškos nuoraše Birutė vadinama „gero bajoro dukterimi“, o kituose – „vargdiene mergaite“. Liaudyje prigijo tik pastarasis dainos variantas, nes ir D. Poškos tekstas, nežiūrint tvirtinimo, kad Birutė buvusi „gero bajoro duktė“, duoda pagrindą Birutę laikyti paprasta liaudies mergaite. Toks Birutės vertinimas iš tradicijos jau išgalėjęs mūsų literatūroje. Tarp D. Poškos nuorašo ir vėliau užrašytųjų dainos variantų yra ir daugiau skirtumų. Pavyzdžiui, D. Poškos tekste sakoma: „Kol buvom ponais Liet' vos, Kuršių ir Prūsų“, o kai kuriuose kituose – „Kol buvom ponais ir Gudu ir Prūsų“. Pagaliau D. Poškos tekstas visomis savo meninės išraiškos priemonėmis ir kalba yra daugiau literatūrinis, o vėliau užrašytieji „Birutės dainos“ variantai yra žymiai liaudiškesni, artimesni liaudies dainoms.

„Birutės daina“ priklauso istorinių dainų žanrui. Tai vienas pirmųjų istorinės tematikos kūrinių lietuvių literatūroje. Joje autorius atkūrė legendą apie Kęstutį ir Birutę, pirmą kartą pasirodžiusią XVI a. plačiosios redakcijos Lietuvos metraščiuose ir iš jų patekusią, jau kiek praplėstą, į M. Strijkovskio „Kroniką“, kuri tikriausiai ir buvo pagrindinis Valiūno šaltinis.

¹ Pespėjimo.

Dainoje vaizduojama Birutė, Palangos mergaitė, kuri, nešdama žvejantiems broliams lauknešelyje pietus, sutinka kunigaikštį Kęstutį, jį kovoti su kryžiuočiais. Birutės grožio sužavėtas, Kęstutis pasiūlo jai savo ranką. Birutė, nors ir buvo pasižadėjusi Perkūnui saugoti skaistybę, nusilenkia kunigaikščio valiai ir sutinka būti jo žmona.

„Birutės dainoje“ su meile piešiama praeitis – krikščionybės dar nepriėmusi Lietuva. Joje autorius nemato feodalinio išnaudojimo, socialinės nelygybės. Jis aukština valstybinį Lietuvos savarankiškumą, lietuviškų giminių susijungimą į vieną valstybę:

Ten, kol laimingos buvo dienos mūsų,
Kol buvom ponais Liet'vos, Kuršių, Prūsų<...>.

Aukštindamas praeitį kaip kontrastą dabarčiai, idealizuodamas senovę, Valiūnas stoja prieš savo meto feodalinės diduomenės kastinį uždaramą, viešpataujančių sluoksnių atsiribojimą nuo liaudies. Tuo pasireiškė demokratinės Valiūno tendencijos. Birutę jis pavaizdavo ne kilminga kunigaikštyte, o paprasta vargdienne mergaite, kurią išsirenka sau žmona kunigaikštis Kęstutis. Birutės paveikslas matome tipišką lietuvaitei valstietei, – tokią, kokia ji buvo XIX a. tikrovėje, kokia ji yra ir liaudies dainose:

Savo ji darbo marškinius dėvėjo,
Trumpą rainuotą sijoną turėjo;
Ant plaukų pynės – rūtų vainikėlis,
Ant balto kaklo – gintaro varstelis.

Valiūno Birutė – pirmasis liaudies moters paveikslas lietuvių literatūroje.

„Birutės daina“ yra aukšto meninio lygio kūrinys. Daina pasižymi kompozicijos, pasakojimo, vaizdavimo ir meninės išraiškos priemonių paprastumu ir natūralumu. Pradedama ji, kaip tai būdinga legendai, vietos, su kuria susiję vaizduojami įvykiai ir asmenys, apibūdinimu, ir tuojau pereinama į Birutės charakteristiką, pavaizduojamas jos susitikimas su Kęstučiu. Centrinė dainos vieta – Birutės ir Kęstučio susitikimas. Čia autorius ne tiek pasakoja, kiek vaizduoja veikėjus, jų pergyvenimus. Kęstutis vaizduojamas pagrindinės veikėjos Birutės akimis. Autorius iš būtojo kartinio laiko, kuriuo pasakoja, pereina į esamąjį laiką:

Reg' širvą žirgą, o šalną meškini,
Blizgančius rūbus, šarvus ir kilpinį <...>.

Tokiu būdu autorius pasiekia didesnio intymumo, vaizdavimo be-
tarpiškumo, kurį dar labiau sustiprina Kęstučio ir Birutės dialogas bei
Birutės gestų, jos reagavimo į Kęstučio žodžius apibūdinimas:

Tai girdédama mergelė gédinga,
Jauna Birutė, skaisti, išmintinga,
Žemyn mėlynas akeles nuleido,
Atsidūsėjo ir puolė ant veido.

Šiame apibūdinime, kaip ir visame kūrinyje, ryšku pasakojimo nai-
vumas. Geriausias tokio pasakojimo naivumo pavyzdys gali būti Kęstu-
čio kreipimasis į Birutę:

„Kas nors tu esi³ – deivė ar mergelė, –
Priimki mano ranką ant šio kelio!..“

Vaizduodamas Birutės ir Kęstučio susitikimą, Valiūnas stengiasi
išlaikyti tolimos praeities koloritą, idealizuoja savo herojus ir jais žavisi,
rašo naiviai intymia intonacija. Todėl Birutės ir Kęstučio susitikimo
pavaizdavimas daro romantinės idilės įspūdį. Idiliška nuotaika vyrauja
ir visame kūrinyje.

„Birutės dainos“ poetika aplamai yra literatūrinė, tačiau kai kurio-
mis savo priemonėmis ji artima liaudies poetinės kūrybos meninei iš-
raiškai. Jokių ypatingesnių poetinių priemonių, išskyrus epitetą, Valiūnas
nepanaudojo. Tiek jo žodynui, tiek sintaksei būdingas liaudies dainų
paprastumas, natūralumas. Daug panašumo su liaudies dainomis turi
„Birutės dainos“ mažybinės – maloninės formos, epitetai, įvaizdžiai.
Tačiau dėl to nereikia Valiūno laikyti sekėju liaudies dainomis. Jo
kilmė ir gyvenimas liaudies tarpe, kur nuolat skambėjo daina, padarė
jam šias priemones savas, įprastas ir nulėmė jų pasirinkimą, juo la-
biau kad tik jomis ir buvo galima sukurti teisingą, liaudžiai savą Biru-
tės paveikslą. Antra vertus, ryšys su liaudimi ir jos kūryba padėjo Valiū-
nui išvengti klasicizmo sausumo ir dirbtinumo.

Valiūno „Birutės daina“ greit išpopuliarėjo liaudyje, buvo jos pa-
sisavinta ir dainuojama. Ji žadino nacionalinį sąmoningumą. 1828 m.
ji buvo išspausdinta Varšuvoje einančiame „Kolumbo“ žurnale, skirta-
me kelionių aprašymams, kaip priedas prie Palangos aprašymo. Vėliau
ji daug kartų buvo spausdinama įvairiuose lietuvių liaudies dainų rinki-
niuose (S. Daukanto, A. Juškos jūr kt.).

³ Kas tu bebūtum.

Stambiausias Valiūno kūrinys lietuvių kalba buvo „Palemono kontubernija“ – satyrinė komiška poema, nukreipta prieš dvasininkus ir palestrantus³. Tiesioginis akstinas šiam kūrinii parašyti buvo girtuoklių draugija, įsisteigusi 1816 m. Palemono kontubernijos vardu, kurios nariai kasdien išgerdavo nustatytą alaus ir degtinės kiekį. Poemos originalas yra žuvęs. Teišliko pirmosios jos dalies (varianto) vertimo į lenkų kalbą rankraštis. Pirmoji poemos dalis („Į Telšių – Plungės kontuberniją“) prasideda himnu Bachui. Liaupsinant jo nuopelnus, pasirodo pats dievaitis – jaunikaitis, sėdįs ant vyno statinės su taure rankoje. Dievaitis apibūdina kiekvieną girtuoklių draugijos narį, iškelia jo nuopelnus, nurodo už juos gautą titulą ir einamas draugijoje pareigas. Pirmosios dalies pabaigoje pavaizduotas ir girtuoklio galas – mirtis ir laidotuvės.

Antrojoje poemos dalyje („Garbingiausiam Telšių–Plungės kontubernijos restauratoriui raportas“) buvo vaizduojama išvyka į Kalvariją ir pliekiamas dvasininkija, kuriai vyno butelis labiau rūpėjo nekaip brevijorius. Trečiojoje dalyje („Laiškas draugui apie jūros maudykles Palangoje“) autorius aprašė išvyką į Palangą, satyriškai pavaizduodamas vasarotojus, nepaprastą, naują įvairių ligų gydymo būdą.

Lenkų kalba Valiūnas parašė 24 giesmių poemą – „Sobieskijadą“ ir daug eilėraščių. Jie nebuvo išspausdinti ir neišliko. Be to, Valiūnui priskiriamas lenkų kalba parašytų eilėraščių ciklas „Mąstymai“, tačiau jų autorystės klausimas dar nėra galutinai išaiškintas.

Platesnės visuomeninės reikšmės turėjo tik lietuviškoji Valiūno kūryba.

---

³ Palestrantais buvo vadinami advokatai ir jų padėjėjai, mokiniai.

SIMONO DAUKANTO BIBLIOTEKA

Suradus autentišką S. Daukanto knygų sąrašą ir restauravus jo biblioteką Lietuvių literatūros institute, atrodo būsiant pravartu 1) pateikti pilnesnių ir tikslesnių duomenų, leidžiančių susidaryti S. Daukanto turėtos bibliotekos vaizdą, 2) tais duomenimis remiantis, padaryti keletą išvadų, paryškinančių ir kiek kitaip nušviečiančių kai kuriuos jo intelektualinio gyvenimo, išsilavinimo, veiklos bei kūrybos momentus, ir 3) supažindinti su restauruotąja biblioteka. Šių tikslų siekiant, tenka ne tik peržvelgti žinias, tiesiogiai liečiančias biblioteką, bet atkreipti dėmesį ir į S. Daukanto aplinką, į jo lektūrą, pažiūras į mokslą, į jo siekimus.

I. S. Daukanto bibliotekos likimas ir žinios apie ją

S. Daukantas savo testamente (1862) paveda kun. I. Vaišvilai perimti iš Lauryno Vambuto knygas ir – esančias dėžėj – parduoti (pinigus išdalinti vargšams), o esančias ant stalo – perduoti brolio sūnui Jurgiui Daukantui, besimokančiam Telšiuose¹. Žinoma, ten buvo tik jo bibliotekos dalis. Kitos knygos buvo išsklaidytos įvairiose vietose, daugiausia pas gimines², nes į gyvenimo pabaigą S. Daukantas dažnai keitė gyvenamąją vietą, pastovios lyg ir nebeturėjo. Besikraustant dalis knygų tikriausiai žuvo. M. Davainis-Silvestraitis pasakoja girdėjęs, kad 1863 m. S. Daukantas dalį savo knygų sudeginęs³. Vargu ar tai tiesa, nes jo knygos ne politinio turinio. Neabejotina, kad po S. Daukanto mirties, nors didžiąją jo palikimo dalį saugojo Kauneckiai (S. Daukanto sesers Anastazijos vaikai), jo knygos ir rankraščiai dar labiau išsiblaškę, ir nemaža knygų žuvo, bent jų likimas nežinomas.

---

¹ [Davainis-Silvestraitis M.] Medega S. Daukanto bijografijai. Shenandoah Pa, 1898, p. 18.

² Iš Daukanto prieraišo kataloge (taip vadinsime jo ranka rašytąjį knygų sąrašą) matyt, kad jų daug padovanojęs Andriaus Daukanto sūnams.

³ [Davainis-Silvestraitis M.] Medega <...> p. 18.

S. Daukanto bibliotekos pagrindinė dalis liko Kivyliuose pas Kaunečius. 1886 m. E. Volteris savo etnografinės kelionės metu su ta bibliotekos dalimi susipažino ir gailėjosi neturėjęs pakankamai laiko jos aptvarkyti. S. Daukanto palikimas jau tada buvęs iš dalies išblaškytas, bet biblioteka dar atrodžiusi turtinga, ypač veikalų iš Lietuvos istorijos, ir, E. Volterio manymu, galinti būti lietuvių tautinio muziejaus pagrindu.⁴

Kaunečiai ilgą laiką saugojo S. Daukanto biblioteką, o paskum perdavė Lietuvių mokslo draugijai Vilniuje. Penktame visuotiniame draugijos susirinkime 1911 m. liepos mėn. komiteto sekretorius 1910–1911 m. apyskaitoje pranešė:

„<...> šių metų pabaigoj iš d-ro Ferdinando Kaunackio ir jo gimi- nių Mokslo Draugijai paaukota Simano Daukanto biblioteka, sudėstyta aštuoniuose skryniuose, kuri dar tebėra ne suskaityta“⁵.

O šeštame draugijos susirinkime 1912 m. birželio mėn. pateikti tikslesni duomenys, nes dovanotos knygos jau buvo inventorizuotos:

„<...> dr. Ferdin. Kaunackis, aukodamas likusią Daukanto biblioteką, pavedė Draugijai 345 veik. iš 563 tomų“⁶.

Paskum tos knygos buvo išskirstytos po visą draugijos biblioteką, dalis net į dubletus pateko. Kažkodėl J. Basanavičius nenorėjo jų laikyti atskiru rinkiniu.

Remiantis Lietuvių mokslo draugijos inventorine bibliotekos knyga „Catalogus librorum N 8 (1909-1912 a)“, buvo padarytas šių knygų sąrašo nuorašas ir paskelbtas „XXVII knygos mėgėjų metraštyje“ (1937, II, p. 58–70). Ten pataisytas vienas kitas netikslumas veikalo pavadinime, autoriaus ar išleidimo datos nurodyme, iškeltas klausimas, ar nebus tarp S. Daukanto knygų patekusių mokyklinių Kaunečių vadovėlių ir vėlesnių leidinių; bet sąrašas liko plačiau neaptartas ir nepalygintas su pačiomis knygomis. Šis sąrašas ir buvo lig šiol beveik vienintelis šaltinis, norint susipažinti su S. Daukanto biblioteka ir daryti išvadas apie jo lektūrą, polinkius.

Surastas Lietuvių literatūros instituto rankraštyne paties S. Daukanto ranka surašytas jo turimų knygų katalogas (N Inv. R. 980) yra pilniau-

⁴ Wolter E. Litauische Schriftsteller des 19. Jahrhunderts. II. Simon Dowkont. — „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“. Heidelberg, 1893, III, S. 261. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года, стр. 58.

⁵ Iš Liet. Mokslo Draugijos Kronikos. — „Lietuvių Tauta“. Vilnius, 1911, II, p. 135.

⁶ Ten pat, p. 298.

sias ir autentiškiausias dokumentas jo bibliotekai pažinti. Tuo katalogu daugiausia ir bus čia remiamasi.

Katalogas yra raštinės knygų formato, 66 numeruotų lapų, padarytas pagal raides (kiekvienai raidei 4–6 p.) alfabetine tvarka. Knygos įrašytos pagal autorių ar (rečiau) veikalų antraščių pirmąsias raides, pažymint autorių (dažniausiai pavardę, bet gana dažnai ir visus vardus), veikalo pavadinimą, leidimo vietą, datą, tomų skaičių ir kainą (ne visuomet). Įrašytos 332 knygos (iš tikrųjų tėra 317, nes 15 po dukart įrašyta)⁷, beveik visos, atrodo, vienu metu (vienoda plunksna ir rašalu). Tik keliolika knygų prirašyta vėliau, lyg skubant, kitu rašalu, kartais tepažymint tik pavadinimą ar autorių (o kartais autorių ir leidimo metus). Didelė dalis vėliau prirašytų knygų įrašytos antrą kartą. Tarp jų vėlyvesnių leidinių nėra, ir galima manyti, jog visas katalogas beveik vienu metu sudarytas. Jo pirmame puslapyje (vėl kitu rašalu) S. Daukanto ranka įrašyta:

„Te tytuły ksiąg w tym Rejestrze spisanych znajdujące bez krzyżyków są darowane Panom Dowkontom Mitkajckim Pana Andrzeja Dowkonta synom w roku 1852 ^{sim} przezemnie Szymona Dowkonta“.

Kadangi kataloge 1850 ar vėlyvesnių metų leidinių nėra⁸, o yra keletas 1849 m., tai galima, tuo remiantis, apytikriai nustatyti jo surašymo datą. Atrodo, katalogas sudarytas ne anksčiau kaip 1850 m., gal ir ne vėliau, bent nedaug vėliau. Tą spėjimą paremia ir biografiniai duomenys. Tuo laiku kaip tik prasideda naujas S. Daukanto gyvenimo laikotarpis. 1850 m. jis baigė rašyti „Pasakojimus“ ir jau daugiau istorinių veikalų neberašė. 1850. VI. 29 jis gavo 3 mėnesius atostogų, kurias dėl akių ligos užtraukė. Metų gale paprašė atleisti iš tarnybos ir persikėlė pas M. Valančių. 1852 m. buvo susipykęs su M. Valančium⁹. Jo literatūrinė veikla silpnėja, jis pats dažnai kilnojas iš vienos vietos į kitą, sirguliuoja. Tur būt, ir knygų mažiau tesistengė išigyti, o turimas ėmė dalinti.

Šiaip ar taip, visų S. Daukanto turėtų knygų šis katalogas neapima, bet jis duoda jo bibliotekos branduolį, parodo knygas, turėtas didžiausios veiklos, kūrybingiausiu laikotarpiu.

---

⁷ Kad tikrai ta pati knyga dukart įrašyta, o ne du tos pačios knygos egzemplioriai, rodo tai, jog, kai turėta du ar daugiau egzempliorių, pažymėta tai šalia autoriaus.

⁸ Iš prirašytų vėliau tik Kraševskio „Litwa“ II t. yra 1850 m.

⁹ Lietuviškoji Enciklopedija. K., 1937, VI, p. 152–153.

Atskirų žinučių apie S. Daukanto turimas ar norimas įsigyti knygas duoda jo laišakai (T. Narbutui, F. Kuršaičiui)¹⁰. Viena kita jo bibliotekos knyga minima „Lietuvių bibliografijoje“ kaip bibliografinė retenybė.

II. S. Daukantas ir knyga

S. Daukantas buvo plačių ir gilių užsimojimų žmogus, nepaprastai kantrus ir ištvermingas mokslinės medžiagos Lietuvos praeičiai pažinti rinkėjas, mokslo brangintojas, šviesos skleidėjas, norėjęs pakelti liaudies, iš kurios buvo kilęs, kultūrinį lygį. Knygos buvo jo dėmesio centras, darbo priemonė. Tarp jų jis visą savo amžių praleido. Knyga paryškina jo charakterį, vidinį gyvenimą.

Iš Kalvarijos mokyklos S. Daukantas išėjo su tvirtais pasiryžimais, nes pėsčias, su 10 rublių kišenėj, tikriausiai paramos iš niekur negaudamas (kun. S. Lopacinskis, anksčiau jam padėjęs, tuo laiku mirė), atkeliavo į Vilnių baigti gimnazijos ir toliau studijuoti. Jis čia tegalėjo pasitikėti tik savo ištvermingumu, kantrumu, atkaklumu. Nors Vilniaus gimnazijoje, kai S. Daukantas joj mokė (1814–1816), mokslui sąlygos nebuvo visai palankios¹¹, tačiau jis laiką sėkmingai išnaudojo mokslui, pasižymėdamas savo rašiniais.

Tuo laiku Lietuvoje ir Lenkijoje apskritai pagyvėjo intelektualinis, kultūrinis gyvenimas. Vilniaus universitete klesti tikslieji mokslai, sklaidžiamos šviečiamojo amžiaus idėjos, realizuojami Edukacinės komisijos idealai, ruošiami žmonės krašto švietimui. Stiprėja neohelenizmas. Susidomėta Lietuvos praeitimi, teise, kalba, etnografija. Tiriama spaustuvių, mokslo įstaigų istorija, senieji raštai ir knygos. Prisimintinas J. F. Bentkovskio veikalas „*Historya Literatury Polskiej <...>*“ (1814), J. Lelevelio liudijimu,¹² paskatinęs visus ieškoti praeities paminklų, sužadinęs senų knygų meilę, net bibliomaniją.

Vilniaus universiteto profesoriai, didžiąja dalimi užsieniečiai, įpratę prie turtingų bibliotekų, rinkinių, teigiamai veikė ne tik studentus, juos sudomindami moksline literatūra, bet ir universiteto bibliotekos augimą. Universiteto biblioteka G. E. Grodeko sutvarkoma ir gausiai

¹⁰ Janulaitis A. Daukanto laišakai. — „Mūsų senovė“. K., 1922, t. I, kn. 4–5, p. 690–795.

¹¹ Серебряковъ М. В. Историческій очеркъ столѣтняго существованія Виленской I-й гимназіи. I (1803—1862). Вильна, 1903, стр. 20, 41.

¹² Lelewel J. *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. Wilno, 1826, II, str. 161.

papildoma: 1803 m. turi 9000 veikalų, 1812 m. – 13254, o prieš 1826 m. – 40000 t.¹³

G. E. Grodekas, kaip profesorius, neohelenizmo skelbėjas, antikinio grožio garbintojas, antikinės išminties mokytojas, turėjo studentams nepaprastai didelės įtakos (filomatų susirinkimai buvo lyg G. E. Grodeko seminaro tęsinys¹⁴). Jis supažindindavo su naujausia moksline literatūra, ragino sekti mokslo pažangą¹⁵. G. E. Grodekas neabejotinai traukė S. Daukantą, turėjo jam įtakos. Jau pirmaisiais savo studijų metais (1816–1817) S. Daukantas buvo G. E. Grodeko klasikinio seminaro lotynų literatūros grupės dalyvis¹⁶ – kartu su A. Mickevičium, T. Zanu, – nors jis studijavo moralinių ir politinių mokslų skyriuje, ir tas seminaras visai nebuvo jam privalomas. Kad ir vėliau, net senatvėję, G. E. Grodeką jis tebelaikė autoritetu, rodo juo rėmimasis, polemizuojant dėl Zamolksio lietuviškumo: „<...> sam Grodeck <...> Litwinom go przyznawał“¹⁷.

S. Daukantui turėjo įtakos ir prof. I. Onacevičius, dėstęs statistiką (tada populiary mokslą) ir istoriją, pasižymėjęs nepaprasta skaičių atmintimi, mokėjęs paveikti jaunuomenę, kad savarankiškai studijuotų, rinktų medžiagą savo krašto praeičiai tirti. Jis buvo baigęs mokslus Karaliaučiuje ir ten prisirinkęs daug medžiagos iš kryžiuočių archyvo. Atliekamu nuo privalomų kursų laiku prof. I. Onacevičius skaitė Lietuvos istoriją. Jis buvo sudaręs platų istorinių šaltinių leidimo planą, tik, deja, universitetas jo nepalaikė¹⁸. S. Daukantas vėliau jį vadina laiškuose geriausiu savo draugu¹⁹.

Prisimintina ir lietuvių studentų būrelio veikla. Būrelis turėjo plačią programą, buvo susirūpinęs lietuvių kalbos kultūra, liaudies švietimu, mokslo populiarizacija. Jo nariai ieškojo senų lietuviškų leidinių. Tai matyti ir iš S. Stanevičiaus prakalbos naujam „Universitas linguarum Lituaniae“ leidimui 1829 m. S. Stanevičius kalba daugelio vardu. Minėdamas geriausias knygas, iš kurių galima mokytis lietuvių kalbos,

¹³ Brensztejn M. Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832. Wydanie II. Wilno, 1925, str. 62.

¹⁴ Oko J. Seminarjum filologiczne G. E. Grodka. Wilno, 1933, str. 2, 80.

¹⁵ Ten pat, p. 52.

¹⁶ Ten pat, p. 39.

¹⁷ Janulaitis A. Daukanto laišakai <...> p. 750.

¹⁸ Janowski L. Wszelchnica Wileńska 1578–1842. Wilno, 1921, str. 19.

¹⁹ Janulaitis A. Daukanto laišakai <...> p. 743.

ir pirmenybę suteikdamas M. Daukšos „Postilei“, sako: „<...> vos tyktay trys Wyjlniuje rasty galiêjome“. S. Daukantas priklausė tam būreliui ir visą savo gyvenimą, atrodo, stengėsi realizuoti jo programą. Pažymėtina, kad jis vėliau įsigijo M. Daukšos „Postilę“.

Tikslių, konkrečių žinių apie S. Daukantą Vilniaus universitete turime kol kas mažoka. Tėra prieinamas vienas šaltinis jo lektūrai pažinti – universiteto bibliotekos skolinamų į namus knygų registracija²⁰. Iš registracijos knygos matyti, kad 1816. IX. 28 – 1821. XII. 29 S. Daukantas buvo pasiskolinęs 9 knygas. Atrodo labai maža, bet ne daugiau skolinos savo studijų laiku ir A. Mickevičius, J. Slovackis, nes skolinimas studentams buvo labai ribotas. Jie galėjo gauti knygą į namus 15 dienų, besiruošdami egzaminams moksliniam laipsniui, rašydami konkursinius darbus ir kitais retais atvejais, bet ir tai su profesoriaus garantija²¹. Iš S. Daukanto pasiskolintų knygų trys buvo antikinės literatūros veikalai: Saliustijus (paimta 1816. IX. 28, grąžinta XII. 2), Ciceronas (1818. IV. 23 – VII. 1), Homero „Iliada“ (1818. VII. 24 – IX. 6); du istoriniai: A. Kojelavičiaus „Historiae Litvaniae“ (1817. III. 9 – III. 19) ir L. Gornickio (1527 – 1603) „Dzieje w Koronie Polskiej“ (1820. IV. 23 – VI. 4); du teisės: anglų teisininko J. Seldenio (1584 – 1654), antikos ir rytų teisės žinovo, „Uxor Ebraica“ (1820. III. 31 – V. 20) – apie žydų vedybas ir ištuoką, – ir garsiojo olandų teisininko H. Grotijaus (1583 – 1645) „De iure belli ac pacis“ (1821. XII. 29 – 1822. VI. 30), kur pagrindžiama valstybinė ir tarptautinė teisė; vienas – iš lenkų literatūros – E. Družbackos (1695 – 1765) eilėraščiai (1817. V. 5 – V. 28)²² ir vienas – iš vaikų literatūros – vokiečių pedagogo ir rašytojo J. H. Kampės (1746 – 1818) „Sämtliche Kindermärchen“ (1819. IV. 16 – VI. 24).

Gal susiras dar universiteto skaitykloje skaitomų knygų registraciniai ano meto įrašai, ir tada bus galima susidaryti apypilnį S. Daukanto lektūros vaizdą.

Universitete S. Daukantas subrendo, baigė formuotis, nusistatė gaires visam gyvenimui. Ne dėl karjeros mokės ir dirbo.

---

²⁰ Lietuvos TSR Mokslų akademijos rankraščių skyriuje Nr. 111 „Dziennik pożyczania xiąg z Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego <...> (1805 – 1821)“.

²¹ Brensztejn M. Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832. Wydanie II. Wilno, 1925, str. 106.

²² E. Družbacka aprašė kaimo gyvenimą („Keturiuos metų dalys“); brangino paprastumą, natūralumą, nuoširdumą, labai mylėjo gamtą.

Vilniuje jis parašė pirmąjį savo veikalą – „Darbay senuju Lituviu yr Žemaycziu“ (1822), iš kurio vėliau išaugo kiti jo istoriniai veikalai. „Darbų <...>“ prakalboje pabrėžė: „mókslas yr gudribe gymynes ira ámžyna yr wysù didžiáuse garbè <...>“, skatindamas mokytis ir dirbti, kad lietuviai pasivytų kitas tautas, tuo pačiu įsipareigodamas darbui ir pats. S. Daukantas nori duoti daugiausia, ką gali, imasi sunkiausių uždavinių – parašyti Lietuvos istoriją ir parūpinti lietuviams visų sričių reikalingiausios populiarios literatūros. Jis žino, kiek tokie užsimojimai gali pareikalauti jėgų, išvermės, sveikatos, neturint turto, laisvo laiko, turtingos bibliotekos, tačiau tėvynės meilė verčia jį nepavargti, nenusiminti, išverti. Ir kažin, ar rastume kitą tokį darbštumo ir išsvermingumo pavyzdį tada visoje Lietuvoje. Bet ir S. Daukanto galva kartais nusvirdavo, pamačius, kad negali visko padaryti, kaip norėtų, kaip reikėtų. Ir paskutinio S. Daukanto istorinio veikalo prakalboje prasiveržia jo skundas, nes neturtas per daug jau slegia jį: „Kaipo-gi sunku yra neturcziu kà noris gerà padaryti savo vientaucziams, veltu jis trumpins savo pailsį, veltu nesziosis kningų riszinėlį laipiodamas isz vieno cziukuro į kità vis vildamos bene gaus pragumo pažvelkti, kà tenai raszo apie Lietuvių tautà, kad tuom tarpu alkis ir nuogis skatins jį diená ir naktį kità darbà sunkiai dirbti“²³. Nors S. Daukantas pavadino save vargo pėle, nors vargai ir sunkūs darbai palaužė geležinę jo sveikatą, tačiau jis nesuguro savo pasiryžimuose ir ligi mirties liko ištikimas savo idealams. Tai rodo ir tas pats moto, kurį jis padėjo pirmajame (1822 m.) ir paskutiniame (apie 1850 m.) savo veikale: „Non est generosorum hominum res alienas quaerere et pati sua per ignaviam amitti“.

Iš pacituoto S. Daukanto pasisakymo aišku, kuriomis knygomis labiausiai jis domėjosi. Turime dar ir M. Valančiaus liudijimą: „Visi mokslai, visokios knygos, jei nerašė apie žemaičius, jo akyse neturėjo jokios vertybės. Priešingai by-kokis tėpliojimas apie Lietuvà, ypatingai žemaitiškai, į entuzijazmą jį pakeldavo“²⁴. Laiškuose S. Daukantas irgi daugiausia kalba apie istorinius veikalus. Bet tai ne vienintelė jį dominusi sritis.

S. Daukantas daug ruošė ir spausdino populiarių knygelių praktiniams gyvenimo reikalams, vadovėlių, tai turėjo sekti ir literatūrą įvai-

²³ Pasakojimai apie Veikalus Lietuvių tautos senovėje, parašyti per Simoną Daukantą Philosophijos Magistrą, 1850 metuose. Pirmas išleidimas. Bitėnai, 1893, p. 3.

²⁴ Janulaitis A. Simanas Daukantas. Vilnius, 1913, p. 34.

riais klausimais. Reikšmingi šiuo atžvilgiu jo pasisakymai tų knygelių prakalbose:

„Skajtidams' rasztus ape ugnį, radau naudingą ugnęs kningėlę nu Prusū wiresnybęs swietuj apskelbtą metuose 1802 <...>“²⁵.

„<...> maņ rimoient ape tōki stokojemo mediū musū krasztī ikrito į rānką kningelę ape rinkimą mediū siekīū, kōrę cze išzōgdęs <...> skēlbō“²⁶.

„Historyos Justino“ vertimo prakalboje rašo: „Nes iog iki sziol to menciaus senowēs raszto neatsirado geresnē: todiel rodies mon naudingū, tą kningelę pargulдите i Žāmaitiū kalba“ (rankraštis, p. 11).

Be to, S. Daukantą domina visi lietuviški raštai, ypač senosios knygų. Tai ypač ryšku laiškuose²⁷. „Dajnių Žiamajtiū“ pratarinėje jis sakosi girdėjęs, kad A. Strazdelis išleidęs lietuviškas dainas, ir nusiskundžia, jog netekę jų matyti (p. XI). Teiraujasi taip pat apie lietuvių kalbos gramatikas ir žodynus²⁸.

Iš laiško V. Andrejauskiui (Andrzejewski) paaiškėja dar viena sritis, dominusi S. Daukantą, nors tiesiog ir nesusijusi su jo pagrindiniais darbais. S. Daukantas ragina Andrejauskį mokytis, gilintis į pasirinktą dalyką, o laisvomis valandomis skaityti naudingas istorines knygas arba kelionių aprašymus, bet ne romanus, kurie nieko gero neduoda, gaišina tik laiką ir klaidina jaunas galvas („młody umysł w obłąkanie wprowadzają“).²⁹ Šis patarimas leidžia manyti, kad S. Daukantas mėgo kelionių aprašymus ir nelabai tevertino grožinę literatūrą, ypač populiariausią XIX a. žanrą – romaną.

Tenka dar paliesti klausimą apie knygų įsigijimą. S. Daukantas sava-joje apie didelę biblioteką, kurioje būtų surinkti Lietuvos praeitį liečią leidiniai ir dokumentai, bet tokios Lietuvoje nebuvo³⁰. Nėra abejonės, kad jis pats norėjo bent svarbiausius veikalus įsigyti. Tačiau nuolatinė kova su skurdu ir noras padėti giminėms neleido jam kartais ir būtiniausių leidinių nusipirkti. 1848 m. jis rašo T. Narbutui metęs istoriją, negalė-

²⁵ Ugnęs – kningelę <...> apskēlbę Antonas Wajnejkis. Petropilie, 1849, p. 5.

²⁶ Pamōkima kajp rinkti medinēs sieklās pargōldē <...> Jonas Purwys. Petropilie, 1849, p. 17–18.

²⁷ Janulaitis A. Daukanto laišakai. – „Mūsų senovė“. K., 1922, t. I, kn. 5–6, p. 785–789.

²⁸ Ten pat, p. 774, 783.

²⁹ Ten pat, p. 779.

³⁰ Ten pat, p. 787; „Pasakojimai <...>“ p. 3 (prakalba).

damas įsigyti knygų.³¹ Kitame laiške pasisako, kad, neturėdamas po ranka Muchanovo, Dogelio, grafo Rumiancevo paskelbtų dokumentų rinkinių, daug dalykų turėjęs nusirašyti. Išlikę S. Daukanto laišakai rodo, kad jis susirašinėjo su žymiais asmenimis, norėdamas gauti tikslesnių informacijų apie naujus leidinius ir, jiems tarpininkaujant, tų leidinių įsigyti. Jis pats dažnai taip pat nurodo kitiems, kuriuo būdu geriausia gauti tą ar kitą knygą, palaiko su knygynais ryšius.

Kaip matyti iš S. Daukanto laiškų ir įrašų išlikusioje jo bibliotekos dalyje, knygų jis gaudavo dovanų. Atsilygindamas už jas, nusiųsdavo savo leidinių.

Reziumuojant daugiau ar mažiau atsitiktines žinias, atrodo, kad S. Daukanto daugiausia domėtasi šiomis sritimis: Lietuvos istorija, lietuvių kalba (senaisiais rašytojais, gramatikomis, žodynais), teise (jis pats buvo teisių magistras), praktiniais mokslais, populiarizacija, vadovėliais, kelionių aprašymais. Prisiminus skolintas iš universiteto bibliotekos knygas, G. E. Grodeko seminaro lankymą, galima manyti, kad ir antikinė literatūra užėmė nepaskutinę vietą S. Daukanto bibliotekoje.

III. S. Daukanto biblioteka apie 1850 m.

Remiantis paties S. Daukanto rašytu knygų katalogu, galima susidaryti konkretų jo bibliotekos vaizdą ir daryti kai kurių tikslesnių išvadų apie jo bendrąjį išsilavinimą, mėgstamiausias sritis, pagrindinius žinių šaltinius, erudiciją, žinių platumą. Tenka konstatuoti, kad katalogas neapima visų surašymo metu S. Daukanto turėtų knygų, nes kai kurie

---

³¹ Janulaitis A. Daukanto laišakai. — „Mūsų senovė“. K., 1922, t. I, kn. 5—6, p. 771. Knygų kainos, palyginti su jo alga (343 sidabr. rubliai metams), buvo gana aukštos. Jo kataloge kai kurių knygų kaina pažymėta. Keletą iš jų paminėsiu:

1. „Działyński A. T. Hrab. Statut Litewski Zygmunta Starego 1529 r. Poznań. 1841 ... 10 Rub.“.

2. „Eichhoff F. G. Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde. Paris 1834... 10 Rub. srebrem.“

3. „Homeri Ilias Graece et Latine Amsteleadami. 1784. 2 Rub. srebrem.“

4. „D. Junii Juvenalis Satyrae Lipsiae 1801 2 Tom 4 Rub. srebrem“.

5. „Jucewicz Adam Ludw. Litwa. — Wilno 1846 1 Tom 2 Rub. 50 Kop. srebrem.“

6. „Karamzin Istorija Gosudarstva Rossijskago . Sanktpeterburg 1819 g. drugie wydanie. 13 Tom 12 Rub. srebrem.“

7. „Kraszewski J. I. Historia miasta Wilna. Wilno 1841 i

8. „ Litwa we dwóch tomach. razym 4 Tom 9 Rub. srebrem“.

leidiniai, jo turėti, kaip matyti iš laiškų, prieš surašymą, katalogan neįtraukti³². Gal būt, ne visos knygos buvo vienoje vietoje.

Be to, nežinia, kurias knygas S. Daukantas įsigijo atsitiktinai, pasi-taikius gerai progai, ir kurioms įsigyti nieko negailėjo. Kaina tik mažos knygų dalies kataloge tepažymėta, ir tai daugiausia vėliau, kitu rašalu. Ji pažymėta ir tų knygų, kurios buvo gautos dovanų. Kai kurias knygas S. Daukantas įsigijo, tur būt, dovanoms besimokantiems giminaičiams, nes jų pažymėta po kelis egzempliorius.

Nežinoma, kaip S. Daukantas savo bibliotekos knygas buvo sugrupavęs, o jo turėta ir bibliografinių leidinių, pavyzdžiui, prancūzų biblio-filo Briune (J. Ch. Brunet) „Manuel du libraire ou de l'amateur des livres“ (1814), kuriame sužymėta apie 40000 prancūzų ir lotynų kalba knygų. Norint sistemingai peržvelgti S. Daukanto biblioteką, yra būtinas jos sugrupavimas. Toks sugrupavimas čia ir bandoma padaryti, duodant kiekvienos grupės ir jos poskyrių veikalų skaičių, paminint iš jų bent svarbiausius ir pažymint tuos klausimus, kuriais S. Daukanto tu-rėta literatūros.

1. ISTORIJA (111)

a) Teoriniai istorijos klausimai ir pagalbiniai mokslai (7)

Mišle (J. Michelet) įvadas į visuotinę istoriją (1835), Viko (S. B. Vico) apie Mišle istorijos filosofiją (1835), Hegevišo (D. H. Hegewisch) įva-das į istorinę chronologiją (1811); chronologinės lentelės, kritinė reli-gijų istorija, archeologija, mitologinis žodynas.

b) Istoriniai šaltiniai (20)

Lietuvos, prūsų ir latvių istorijai (16)

Aktai iš Lietuvos Metrikos (P. Muchanovo „Сборник“ 1836), Aktai Vakarų Rusijos istorijai (3 t.), Prūsų – Foigto (J. Voigt) ir Lie-tuvos – Račinskio (E. Raczyński) diplomatiniai kodeksai, Acta borus-sica, Scriptorum rerum livonicarum, Alnpekės rimuotoji kronika (1817), Lietuvos metraščių pirmieji leidimai (I. Danilavičiaus 1827, T. Narbuto 1846), senosios kronikos – J. Freibergo, L. Davido, Vygando Marburgie-

---

³² „Ondine“ („Mūsų senovė“, 1922, Nr. 4–5, p. 763), Sirvydo pamokslų 1845 m. leidimas (ten pat, p. 785).

čio, Puzili (J. von der Pusilie); Lianua (G. de Lannoy) kelionė Lietu-
von, K. Simonavičiaus (C. Siemenowicz)³³ „De arte magnae artilleriae“
(1650).

Rusų ir lenkų istorijai (4)

Ипатиевская летопись (1843), Supplementum ad historica Rus-
siae monumenta (1848), M. Grabovskio ir A. Pšezdzeckio „Zródła do
dziejów polskich“ (1843).

c) Lietuvos istorija (21)

M. Strijkovskio kronika (1846), A. Kojelavičiaus „Historiae Litva-
niae“, Šlecerio (A. L. Schlözer) „Geschichte von Litauen <...>“, Lie-
tuvos kultūros istorija (J. Jaroševičiaus „Obraz Litwy“, L. A. Jucevi-
čiaus „Litwa“, J. I. Kraševskio „Litwa“ ir „Wilno“, M. Balinskio „Wil-
no“), Narbutų (Teodoro ir Justino), A. G. Krauzės, Gervaiso (L. Ger-
wais), Kocebu (A. von Kotzebue „Switrigal“) veikalai, J. Albertrandžio
„Panowania Henryka Walezusza i Stefana Batorego“³⁴, Haidenšteino
(R. Heidenstein) „De bello moscovitico“ (1588)³⁵, Lietuvos bažnyčių
istorija (J. Lukaševičiaus ir M. Valančiaus veikalai), veikalai apie Klaipe-
dą, Lietuvos archeologiją (E. Tiškevičiaus).

d) Prūsų ir latvių istorija (17)

Foigto (J. Voigt) „Geschichte Preussens“, J. Leono „Historia Prusiae“,
Šiuco (C. Schütz „Rerum prussicarum historia“), Rusovenos (B. Russo-
wen), Jerno (Th. Hiärn), G. Merkelio („Die Letten <...>“,
„Vorzeit Lieflands“), Gadebušo (F. K. Gadebusch „Livländische Jahr-
bücher“), F. Kruzės („Erläuterungen zu den Necrolivonicis“), K. E.
Napierskio veikalai.

e) Graikų ir romėnų istorija (12)

Istorijos – Žili (J. Gillies), Érano (A. H. L. Heeren), J. Lelevelio,
Pukevilio (M. Pouqueville); senybės – Tomos (Bello Thoma), J. Leleve-
lio; graikų ir romėnų mitologija (J. Humberto), kelionės po antikinį
pasaulį – Bartėlemi (J. J. Barthélemy) „Voyage du jeune Anacharsis“,
„Pausanias“.

³³ Lietuvių kilmės, garsus artilerijos žinovas. Jo veikalas išverstas į vokiečių,
prancūzų, anglų, olandų kalbas.

³⁴ Būdinga, kad kataloge S. Daukantas šio veikalo autorium įrašo Onacevičių,
kuris jį buvo tik redagavęs.

³⁵ Rašyta Cezario pavyzdžiu.

f) Rusų, lenkų, slavų istorija (11)

N. Karamzino „История государства российского (II leid., 1819), F. Kruzés „Russische Alterthümer“, Siestšencevičiaus (S. Siestrzenczewicz) „Precis des recherches <...>“, Helmoldo „Chronica slavorum“, T. Volianskio „Listy o starożytnościach sławianskich“; T. Vagos populiarioji Lenkijos istorija, J. Lelevelio, V. Kadlubko, M. Višnevskio („Pomniki“) veikalai.

g) Kitų tautų istorija (23)

Šlecerio (A. L. Schlözer) „Allgemeine nordische Geschichte“, Ėrano (A. H. L. Heeren) „Manuel historique du système politique <...>“, Male (P. H. Mallet) „Histoire de Dannemarc“ (1763 – 1788), Makiavelio (N. Machiavelli) „Histoire de Florence“ (1789), Šuberto (F. W. Schubert) redaguoti „Historische und literarische Abhandlungen“ (1832); veikalai apie kryžiaus karus, normanų žygius, Vokietijos istoriją, anglų parlamentą, genealoginės lentelės, Fridricho II veikalai, italų respublikų istorija, Irlandijos istorinė apžvalga.

2. LITERATŪRA (60)

a) Antikinė (35)

Homero „Iliada“ graikų ir lotynų kalbomis (1679 ir 1784 m. leidimai), Horacijus, Vergilijus (abu su vertimu į prancūzų kalbą), Juvenalio satyros, A. Persijaus Flakaus satyros, Ciceronas, Fedro pasakėčios (keturių leidimų), Ovidijus, Klaudianas³⁶, Pitagoro priešodžiai.

5 chrestomatijos (1 graikiška, 4 lotyniškos – iš Livijaus, Saliustijaus, Cezario...).

Istorikai – Rufas, Herodotas (1608 m. leidimas – graikiškas ir lotyniškas), Justinas, Polibijus, Plutarchas, Tacitas, Tukididas, Nepotas.

b) Naujesnių laikų (6)

A. Mickevičiaus „Konrad Wallenrod“, Šatobriano (F. R. Chateaubriand) „Génie du christianisme“ (1809), Bualio (N. Boileau Despreaux) „Oeuvres“, Žanli (S. F. de Genlis³⁷) „Les diners du baron d'Holbach“ (1822), Eda, Floriano „Numa Pompilius“.

³⁶ IV a. mūsų eros poetas.

³⁷ Prancūzų rašytoja (1746–1830), rašiusi vaikų auklėjimo klausimais, romanus, dramas.

c) Lietuvių literatūra (14)

Senieji raštai (10)

B. Vilento „Evangelijos“ (1579, defektuotas egzempliorius), J. Bretkūno „Postilla“ (1591, defektuotas egzempliorius)³⁸, M. Daukšos „Postilla“³⁹ (1599), K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ (1713) ir pamokslai (1629), „Ewangelije polskie i litewskie“ (1690), „Naujas testamentas“ (1701 ir 1727), „Balsas širdies“ (1801). Kartu paminėtina ir latvių biblija („Biblia lotewska cała najrzadsza“, 1689).

Daukanto laikų literatūriniai leidiniai (4)

L. Rėzos išleisti K. Donelaičio „Metai“ (1818), L. Rėzos dainų rinkinys (1843), L. Rėzos „Aisópas“ (1824), L. A. Jucevičiaus „Przysłowia ludu litewskiego“.

Literatūros istorija (5)

L. Rėzos „Philologisch – kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel“ (1824), P. Кепеню „О происхождении, языке и литературе литовских народов“ (1827), J. Lelevelio „Bibliograficznych ksiąg dwoje“ (1823), S. B. Lindės „Historisch kritischer Beytrag zur slawischen Literatur“, Tetau (W. T. A. von Tetau) „Die Volkssagen Ostpreussens Lithauens und Westpreussens“ (1837).

3. TEISĖ, POLITIKA (23)

a) Lietuvos teisė (10)

Lietuvos Statutas (1819), veikalai apie statutą (I. Danilavičiaus, A. T. Dzialinskio, S. B. Lindės), T. Čackio „O litewskich i polskich prawach“, A. Korovickio apie civilinį procesą; lenkų ir lietuvių įstatymų žodynas (1810), lenkų ir lietuvių seimų konstitucijos 1643–1677 m.

b) Teoriniai teisės ir politikos klausimai, kitų kraštų teisė (13)

V. Strojnovskio „О условиях“ (1809)⁴⁰, J. B. Rakoveckio „Prawda ruska“ (1820), J. Lelevelio „Historyczne pomniki języka i uchwał pols-

³⁸ S. Daukanto įrašyta „najrzadsza“ (retenybė).

³⁹ S. Daukanto įrašyta: „K. Dauksza Omilije Litewskie na cały rok. Wilno, 1589“. Tas pats veikalas S. Daukanto minimas ir „Būde“ (1935 m. leid., p. 54). V. Biržiškos „Lietuvių bibliografija“ težino M. Daukšos 1599 m. „Postilę“, kuri išliko ir S. Daukanto palikime.

⁴⁰ Veikalas, sukėlęs daug triukšmo; išverstas iš lenkų kalbos („O ugodach dziedziców z włościànami“, 1808) S. Daukanto draugo V. Anastasevičiaus. Jame įrodinėjamas baudžiamos panaikinimo būtinumas.

kich i mazowieckich“ (1824), S. L. B. Pufendorfo „De jure naturae et gentium“ (1744) ir Oto Everardo kritika („Observationes ad Pufendorfium“), M. J. Bentamo „Théorie des peines et des récompenses“ (1825), S. Lochovskio „Regulae juris“ (1727), Makiavelio (N. Machiavelli) „Princeps“ (1598), Goge (Goguet) „De l'origine des loix <...>“ (1778), Mabli (G. B. de Mably, 1709–1785) „Gespräche des Phocion“⁴¹, Sidnějaus (A. Sidney) „Discours sur le gouvernement“.

4. KALBOTYRA, PRAKTINIS KALBOS MOKSLAS (39)

a) Kalbotyra (lyginamoji, lietuvių) (13)

Enslino (Th. Ch. F. Enslin) „Bibliotheca philologica“, apimanti kalbos mokslo veikalus 1750–1839, F. Adelungo „Bibliotheca sanscrita“ (1837), P. Boleno „Über die Verwandtschaft zwischen der Lithauischen und Sanskritsprache“, Aichofo (F. G. Eichhoff) „Parallèle des langues de l' Europe et de l'Inde“ (1836), Šavė (H. J. Chavée) „Lexicologie indoeuropéenne“ (1849), pagrindinis A. F. Poto veikalas „Etymologische Forschungen“ ir „De Borussia–Lithuanicae tam in slavica quam lettica lingua principatu“ (1837), Faterio (J. S. Vater) „Analekten der Sprachkunde“ ir apie prūsų kalbą, G. H. F. Neselmano „Die Sprache der alten Preussen“ (1845).

K. G. Milkaus „Anfangsgründe einer Littauischen Sprachlehre mit Lexicon <...>“ (1800), F. Kuršaičio „Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache“ (1843).

b) Žodynai (13)

Daugiausia lotynų (5) ir prancūzų kalba (4); F. Bobrovskio „Słownik łaciński-polski“ (2 t., 1841-1844); Grosės (G. F. W. Grosse) „Wörterbuch zu dem Corn. Nepos“; Buasto (P. C. V. Boiste) „Dictionnaire universelle de la langue française“ (su etimologijomis, susilaukęs labai daug leidimų), „Dictionnaire de l'académie Française“ (1776), Potockio prancūzų-lenkų kalbų (1813), žymiausio lenkų XVII a. filologo Knapskio (G. Cnapii) „Thesaurus polono–latino–graecus“ (1643, 3 t.), G. F. Stenderio „Lettisches Lexikon“ (1789).

---

⁴¹ Veikale įrodinėjama, kad politika turi derintis su moralės dėsniais.

c) Gramatikos, skaitymų knygos, pasikalbėjimai (13)

Daugiausia lotynų kalbos gramatikos (5) – E. Geisto, Cumpo (C. G. Zumpt), Brederio (Ch. G. Bröder, 1828), E. Alvaro (1819), M. Plagemano ir L. Oto (1821); po vieną – graikų, vokiečių, prancūzų, latvių.

5. GEOGRAFIJA, KELIONĖS (23)

a) Geografija (9)

Meisa ir Mišelio (A. Meissas et Michelot) „Dictionnaire de géographie ancienne et moderne“, Lenkijos geografinis žodynas, Bremseno (K. M. von Brömsen) „Russland und das russische Reich“, Folgerio (W. F. Volger) „Handbuch der Geographie“, apie Irlandiją, atlasai (2).

b) Kelionės (14)

J. R. Forsterio „Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden“ (1784), Magelano kelionė aplink žemę, kelionių aprašymai (daugiausia prancūzų kalba) – į Afriką, Rytų Indiją, Egiptą, Abisiniją, Braziliją, Norvegiją, Suomiją, Helgolandą, Beludžistaną, Azijos Rusiją, Babilono griuvėsius, Romą, Čenstakavą.

6. PEDAGOGINIAI IR FILOSOFINIAI KLAUSIMAI (8)

Jakobo (L. H. Jacob) „Grundriß der allgemeinen Logik“ (1810), A. Neanderio „Genetische Entwicklung der vornehmsten gnostischen Systeme“ (1818), Ch. Volfeno „Von den Kräften des menschlichen Verstandes“ (1742), Gizo (F. Guizot) „Conseils de morale <...>“ (1829).

J. J. Vagnerio „System des Unterrichts“ (1821), Folbendingo (M. J. Ch. Vollbending) „Praktisches Lehrbuch zur naturgemässen Unterrichtskunst und zur Gesamtbildung des Geistes und Herzens der Jugend in Volksschulen“ (1813), Klobušickio (P. Klobuschicki) „Bildungs Regeln zur Erziehung der Kinder für Eltern und Erzieher“ (1841).

7. PRAKTINIAI MOKSLAI, MOKSLO POPULIARIZACIJA, VAIKŲ LITERATŪRA (19)

a) Žemės ūkis ir kiti artimi dalykai (11)

Knygelės apie mėšlą, tvartus, įvairius ūkinius patyrimus, gyvulių gydymą, bitininkystę, avilius, girių apsaugą; vadovėlis kepėjams.

b) Populiari medicina (5)

H. F. Paulizkio „Medycyna dla ludu wiejskiego“ (1849); knygelės apie gydymą be gydytojo, akių ligas, hipochondriją, receptai.

c) Vaikų literatūra (3)

J. H. Kampės veikalai: „Theophron“ (1832), „Sittenbüchlein“ (1831), Masono (I. Z. Masson) „Encyclopédie des enfants ou abrégé de toutes sciences“ (1804).

8. TIKYBINĖ LITERATŪRA (18)⁴²

9. S. DAUKANTO RAŠTAI (9)⁴³

10. VARIA (7)

Liudvigo (Ch. F. Ludwig) „Handbuch der Botanik“ (1800); Diskau (Ch. J. F. von Dießkau) „Naturgeschichte der Nachtigall“ (1779); karo inžinerija.

Iš periodikos tėra vienas „Kmiotek“ (1842–1847 m.).

Šie duomenys apie kiekvienos srities veikalus – jų kiekį ir pobūdį – verčia daryti kai kurių išvadų ir dėl paties S. Daukanto, reviduoti nusistovėjusias pažiūras.

Pirmiausia krinta į akis gausumas sričių, kuriomis domėjosi S. Daukantas. Atsižvelgiant į S. Daukanto būdą, galima manyti, kad jis jomis domėjosi lygiagrečiai, o ne paeiliui. Vargu ar keitėsi su laiku jo skonis, polinkiai, o tuo pačiu ir lektūra. S. Daukanto polinkių būta labai pastovių. Tai rodo eilė pavyzdžių. Buvo minėti S. Daukanto žodžiai (1848) T. Narbutui, kad jis metęs Lietuvos istoriją, bet štai po poros metų matome jį baigiant paruošti ketvirtąjį savo istorinį veikalą – „Pasakojimus <...>“ ir iki pat mirties besirūpinantį to veikalo išleidimu. 1853 m. S. Daukantas dar prašo F. Kuršaitį parūpinti jam iš archyvų dokumentų nuorašų ir atsiųsti istorinių veikalų. Tas pat ir su kalbos mokslu. 1822 m. „Darbuose <...>“ S. Daukantas rašė, kad lietuvių kalbą reikia dailinti. Jis pats jautėsi turįs jėgos gražia kalba rašyti, bent galįs to pasiekti. Ir vėliau visą laiką S. Daukantas savo kalbą tobulina, turtina, taiso. 1853 m. jis prašo Kuršaitį D. Kleino gramatikos ir kitų kalbinių veikalų.

⁴² Daugiausia lietuvių kalba.

⁴³ Visi jo veikalai įtraukti katalogan pagal slapyvardžius, lyg būtų rašyti įvairių autorių (Purwys Jonas, Wangys Jonas, Ragaunis Jonas, Dewinakis J. ir t. t.).

Antras dalykas, kurį skaitmenys akivaizdžiai parodo, – vienu sričių veikalų skaitlingumas didesnis, negu lauktume, kitų mažesnis. Iš S. Daukanto pasisakymų buvo aišku, kad jis domėjosi įvairiomis praktinio gyvenimo sritimis. Tikėtumės didesnio tos rūšies veikalų skaičiaus. Tačiau bibliotekoje jų visai maža. Matyt, S. Daukantas jų nerinko, nesistengė įsigyti, toms sritims skyrė mažiau dėmesio. Tie dalykai greičiausiai buvo jam svetimi, ir tik didelis atsakingumo jausmas prieš laudį, kuriai visas jėgas skyrė, vertė jį ir tais dalykais domėtis. Kitas reikalas, paėmus geografiją, keliones, antikinę literatūrą. Antikinė literatūra savo gausumu užima trečią, geografija ir kelionės ketvirtą vietą bibliotekoje. Tų sričių veikalai tiesioginiams S. Daukanto darbams nebuvo reikalingi. Populiarios geografijos jis, tiesa, bandė duoti, išversdamas J. H. Kampės „Robinzoną jaunesnįjį“ („Rubinačio Pelūzės gyvenimas“), bet to Kampės veikalo visai nėra S. Daukanto bibliotekos kataloge! Antikinė literatūra jo taip pat labai mažai tegalėjo būti panaudota savo raštuose, tik istorikai kartais paminimi, o iš grožinės literatūros tėra vienas Ovidijus kartą „Būde“ pacituotas. O tuo tarpu savo bibliotekoje S. Daukantas turi visus žymesnius antikos kūrėjus poetus, ne kartą net kelių leidimų. Prisimintina šia proga jo skolintos iš universiteto bibliotekos knygos, klasikinės filologijos seminaras ir G. E. Grodekas. Matyt, universitete S. Daukantas giliai pamėgo antikinę literatūrą ir visą gyvenimą ją brangino. Ar nereikėtų todėl literatūros istorikams atkreipti į tai dėmesį ir paieškoti antikinės literatūros įtakos S. Daukanto raštams.

Dar daugiau dėmesio kreipti į antikinės literatūros poveikį S. Daukantui verčia naujosios literatūros veikalų skaičius jo bibliotekoje. Jų čia palyginti labai maža. Iš naujųjų žymių rašytojų S. Daukantas beveik nieko savo bibliotekoje neturėjo: veltui ieškotum jo kataloge Ruso, Herderio, Šlegelio, Bairono, Getės, Šilerio, Puškino, Lermontovo, nors kai kurie iš tų rašytojų tuo metu jau buvo populiarūs Lenkijoje ir Lietuvoje. Ir A. Mickevičiaus „Konradą Valenrodą“ S. Daukantas įsigijo, tur būt, tik todėl, kad veikalo medžiaga imta iš Lietuvos istorijos. Bet tai nereiškia, kad šitie rašytojai S. Daukantui buvo nežinomi. Jaučiami ir S. Daukanto veikaluos jų idėjų atgarsiai. O prisiminęs, nors ir ne literatūrinėm temom rašydamas, Herderį, S. Daukantas pridėda jam epitetą – garsusis („sławny“)⁴⁴. Tačiau naujoji lite-

⁴⁴ Janulaitis A. Daukanto laišakai. – „Mūsų Senovė“, 1922, Nr. 4–5, p. 721.

ratūra jo netraukė. Jos atžvilgiu buvo, matyt, taip nusiteikęs, kaip minėtam laiške Andrejauskiui išsireiškė.

Trečias dalykas, į kurį reikia atkreipti dėmesį, – nemažas skaičius grynai teorinių, atskiras mokslo disciplinas pagrindžiančių veikalų (istorijos, kalbotyros, teisės, filosofijos, pedagogikos)⁴⁵. S. Daukantas savo raštus teskyrė liaudžiai, vengdamas juose gilaus mokslinio svarstymo, teorinių samprotavimų, išvedžiojimų. Tai kam buvo reikalingi jam tie veikalai? Pavyzdžiui, veikalai iš lyginamosios kalbotyros, kurią praktiškai S. Daukantas labai mažai kur tegalėjo panaudoti. Tad ar jam rūpėjo paskutinis mokslo žodis, ar jis norėjo būti nuodugniai susipažinęs ir populiariai rašydamas, o gal jo turėta stiprių teorinių polinkių, žinojimo troškulio, vertusio jį siekti pačių mokslo gelmių? Atkreiptinas dėmesys ir į S. Daukanto mokslinius laipsnius (kandidato, magistro), kuriuos jis įsigijo universitete. Tikriausiai ne dėl karjeros jų siekė, nes niekur jais vėliau nesititulavo.

Ta proga iškeltinas klausimas, ar pačiam S. Daukantui terūpėjo tik populiarioji istorija, ar jis norėjo liaudžiai pateikti mokslo pasiektus rezultatus. Juk jis siekė pervertinti kitų darbą, remdamasis šaltiniais, savo akimis pažiūrėti į praeitį. Tad kas nulėmė jo istorinių veikalų populiarių pobūdį? Savi polinkiai ar liaudies reikalai? Ar S. Daukantas šiuo atžvilgiu ieškojo kompromisų, ar savęs atsisakė? Į tuos klausimus padėtų atsakyti jo darbai moksliniams laipsniams gauti, bet jie neišlikę, net jų temos nežinomos. Atsakymą tegalėtų duoti jo darbų visumos analizė.

Vis dėlto, atsižvelgiant vien į teorinių veikalų gausumą S. Daukanto bibliotekoje, ar nereikėtų reviduoti beveik visuotinės pažiūros, kad S. Daukantas buvęs menkas istorikas, atsilikęs nuo savo amžiaus istorikų, kad iš jo veikalų, esą, tegalima tik pasimokyti, kaip nereikia rašyti istorijos. Ypač tas revidavimas būtinas, atsižvelgus į jo amžininkų darbus, nes S. Daukantas, nors ir labai kuklus būdamas, drįso pasakyti pirmasis kitiems kelią praskynęs⁴⁶.

S. Daukanto bibliotekoje krinta į akis gausumas senų garsių knygų ir senų leidimų kiekis. Nors S. Daukantas sekė naująją literatūrą, nebuvo visai užsidaręs tarp praeities knygų, bet vis dėlto jaučiamas senybių pamėgimas. Stačiai stebina senųjų lietuviškų raštų rinkinys. Jie, žinoma, pirmiausia S. Daukanto buvo renkami, kaip kalbos paminklai, bet ar

⁴⁵ Tik nuostabu, kad visai nėra literatūros teorijų, retorikų.

⁴⁶ Žr. „Darbų“ prakalbą.

nenorėjo jis kartais jų visų surinkti? Taigi, S. Daukanto, matyt, būta bibliofilo.

Pažymėtina, kad buvo sričių, kuriomis S. Daukantas visai nesidomėjo. Jo kataloge nėra nė vieno tikslųjų mokslų veikalo (matematikos, chemijos, fizikos ar pan.). Labai maža tėra ir mokyklinių vadovėlių (iš populiariesnių pažymėtina T. Vagos istorija ir E. Alvaro gramatika).

Kalbų požiūriu S. Daukanto knygos susiskirsto šitaip: lietuvių – 29, vokiečių – 91, prancūzų – 65, lenkų – 49, lotynų – 43, rusų – 7, latvių – 3, graikų – 1, dviem kalbom (lotynų – lenkų, lenkų – rusų, graikų – lotynų, lotynų – prancūzų, lietuvių – lenkų, vokiečių – prancūzų, lenkų – prancūzų, rusų – vokiečių, lotynų – vokiečių) – 26, trim – 3.

IV. Restauruotoji S. Daukanto biblioteka

Norint susipažinti su išlikusia S. Daukanto bibliotekos dalimi, pagrindinis šaltinis yra Lietuvių mokslo draugijos inventorinė knyga – „Catalogus librorum N 8 (1909–1912a)“, – kurioje įtrauktos visos Kauneckio padovanotos knygos – 345 veikalai (563 t.). Skaičius, palyginti su S. Daukanto katalogu, didesnis, tačiau S. Daukanto knygų jame mažiau.

Palyginus abu šaltinius, paaiškėja, kad iš S. Daukanto katalogo sąrašė tėra 162 veikalai, vadinasi, daugiau kaip pusė (183) esančių knygų kelia abejonių, ar jos tikrai priklausė S. Daukantui. Be to, 1643–1677 m. seimų konstitucijos S. Daukanto kataloge įrašytos kaip vienas veikalas (1 t.), o Lietuvių mokslo draugijos sąrašė – kaip 18. Tokiu būdu autentiškų knygų skaičius dar labiau sumažėja – telieka tik 145. Kyla klausimas dėl likusių 183 veikalų autentiškumo.

Dalis jų galėjo būti S. Daukanto vėliau įsigytos, o ir dalis turimų dėl kurios nors priežasties galėjo būti katalogan neįtrauktos. Veikalų, išėjusių 1850 m. ir vėliau, sąrašė yra nedaug – 23 (jų vienas išėjęs po S. Daukanto mirties – 1869). Kad iš ankstyvesnių leidinių bent kai kurie yra S. Daukanto turėti, abejoti netenka, nes jo paties ranka yra įrašyta „Ex libris Simonis Dowkont“ (pavyzdžiui, Martinelio „Nouveau dictionnaire de poche françois – italien<...>“, Paris, 1807; Aleksejevo „Церковный словарь“, Москва, 1775). Reikia žinoti, kad S. Daukantas retai kada knygoje tepasirašydavo. Dažniausiai nėra jokio ženklų, kad knyga priklausė jam.

Tačiau dalis knygų yra tikrai ne S. Daukanto. Peržiūrėjus įrašus 226 lig šiol išlikusiose knygoje, matyti, kad kai kurių savininkai buvo S. Daukanto giminės ar kaimynai: kun. S. J. Lopacinskio⁴⁷ įrašų, skambančių gana būdingai praėjusiems amžiams⁴⁸, yra 6 knygoje (tikiybines), kun. L. Montvido⁴⁹ – 15 (daugiausia tikiybines), Kauneckių – 22 (vadovėliuose, tikiybines), kitų 3. S. Lopacinskio ir L. Montvido knygos galėjo būti pavaldėtos, Kauneckiams padovanotos ar laikinai duotos naudotis. Štai keletas pavyzdžių, kaip sunku nustatyti tikrąjį knygų savininką.

1. N. Ustrialovo rusų istorijos vadovėly (1846 m. leidimas) viršuje antrašės įrašyta: „Vikentija Kovnackago U. 2^{so} k. 1853 g<...>“, o kitame puslapyje, atrodo, S. Daukanto ranka, pažymėta: „Zaplocono 15 kop. srebrym“.

2. A. Boldyrevo kišeniniam lotyniškai rusiškame žodyne (1841) viršelineame puslapy pasirašyta – „Ex libris Waler Kownacki“, o kitame – ne ta pačia, bet ir ne S. Daukanto ranka įrašyta: „Ex libris S. Dowkonti“.

3. H. F. Paulizkio „Medycyna dla ludu wiejskiego“ (1849) teturi vieną įrašą: „Z ksiąg L. Kownackiego w Kiwilach“, bet S. Daukanto kataloge ji net 2 kartu įrašyta.

4. Antikinės literatūros veikaluose, neabejotinai S. Daukanto įsigytuose ir katalogan įtrauktuose, yra dažnai vieno ar kito Kauneckių parašai (net pilnuose raštų leidimuose).

Iš tų pavyzdžių galima spręsti, kaip sunku nustatyti tiesioginiu ke-liu, ar knyga buvo S. Daukanto bibliotekoj, jei ji nepažymėta jo kataloge. Tik kai kurias knygas tenka neabejotinai priskirti S. Daukantui: 1) A. Kocebu „Preussens ältere Geschichte“, vieną iš pagrindinių S. Daukanto naudotų istorinių veikalų⁵⁰, 2) Felono (F. Fénélon) „Abrégé des aventures de Télémaque“, S. Petersburg, 1845, nes tai populiarus anais laikais veikalas⁵¹, o S. Daukantas panašių veikalų, vaizduojančių anti-

⁴⁷ Daukanto giminaitis, leidęs jį į mokslus, miręs 1814 m.

⁴⁸ Pavyzdžiui, „Hic liber non est liber, sed in possessione Reverendi Domini <...>“.

⁴⁹ Sedos klebonas, Aleksandrijos altarista, davęs lėšų Sirvydo „Punktams sakymų“ perspausdinti (1845), miręs 1850 m.

⁵⁰ Neįtikima būtų, kad ją, jau pasenusią, kai visi veikalai buvo parašyti, S. Daukantas būtų įsigijęs arba kad ją įsigijo Kauneckiai (nors vieno parašas joje yra), nes istorinių stambesnių veikalų jie, atrodo, nerinko.

⁵¹ A. Potockis jį vadina vieninteliu tikrai epiniu prancūzų veikalu, vieninteliu epinės prozos pavyzdžiu pasaulinėje literatūroje (Potocki A. O wymowie i stylu, 1815, I, str. 148).

kinį pasaulį, keletą turėjo, 3) viename tome įrištus kelis veikalus graikų ir lotynų kalbomis – Ritterhuzijaus (C. Ritterhusius) „Notae in Malchum sive Porphyrium“, „Tabula Cebetis“⁵², Jamblichio „Peribion Pythagorikon logos“ ir kt.

Tokiai būklei esant, ir S. Daukanto bibliotekos restauravimas pasirodė ne visai paprastas dalykas. Reikėjo apsispręsti, kurių principų laikytis, ją atrenkant. Pirmiausia norėta surasti visas knygas, Kauneckio dovanotas ir įtrauktas į inventoriinę knygą. Išskirti jas iš kitų turimų tų pačių veikalų egzempliorių padėjo paties S. Daukanto parašas, tačiau tokių knygų buvo labai nedaug. Kitos buvo atrinktos, remiantis J. Basanavičiaus pridėtu, išskirstant biblioteką, spaudu: „Sim. Daukanto“, bet ir tas spaudas ne visur buvo. Matyt, J. Basanavičius abejojo, ar visos iš Kauneckio gautos knygos priklauso S. Daukantui (dažniausiai spaudo nėra, jei knyga su Kauneckio ar kitų parašais). Liko dar viena žymė, kaip paaiškėjo, visai patikima, nesant kitų – pieštuku rašytas eilės numeris. Atrodo, kad visa gautoji S. Daukanto biblioteka, prieš inventoriuojant, buvo sunumeruota.

Pagal šias žymes buvo atrinkti 266 veikalai (373 t.). Jų tarpe S. Daukanto kataloge suregistruotų tėra tik 130. Vadinasi, nuo dovanojimo Lietuvių mokslo draugijai iki dabartinio atrinkimo yra dingę 15 veikalų (pagal sąrašą turėjo būti 145).

Atrinkus Kauneckio padovanotąsias knygas ir negalint konkrečiai visų nustatyti, kurios neabejotinai yra S. Daukanto, o kurios jo giminaičių ar kurios pagaliau pripuolamai čia įsimaišę, nusistatyta visas jas palikti drauge. Šiaip ar taip, didžioji jų dalis yra paties S. Daukanto ar jo artimųjų, kuriems jis turėjo įtakos. Pagaliau, jei J. Basanavičius būtų S. Daukanto biblioteką išskyręs, tikriausiai didžiąją jos dalį būtų palikęs drauge.

Tarp 15 dingusių veikalų keletas yra labai reikšmingų – M. Strijkovskio „Kronika“, J. Jaroševičiaus „Obraz Litwy“. Be šių veikalų nebūtų tokia akivaizdi mūsų istoriografijos raida ir S. Daukanto vieta joje: jis užbaigė tai, ką pradėjo Strijkovskis, ir atsistojo šalia Jaroševičiaus. Todėl šie veikalai S. Daukanto restauruotajai bibliotekai paimti iš turimų Lietuvių literatūros institute dubletų.

---

⁵² Labai mėgstamas iki XIX a. pradžios veikalas (žr. Sinko T. O tradycjach klasycznych Adama Mickiewicza. Kraków, 1923, str. 46–47).

Tokiu būdu atrinktoji ir truputį papildytoji S. Daukanto biblioteka (266 veikalai) suskirstyta į 14 skyrių.

1. Istorijos šaltiniai 23 v. (30 t.)
2. Lietuvos istorija 18 v. (30 t.)
3. Prūsijos istorija 8 v. (19 t.)
4. Latvijos istorija 9 v. (19 t.)
5. Rusijos istorija 8 v. (19 t.)
6. Kitų kraštų (be graikų ir romėnų) 18 v. (25 t.)
7. Antikinis pasaulis (literatūra, istorija) 23 v. (49 t.)
8. Teisė 12 v. (20 t.)
9. Kalbų mokslas (kalbotyra, žodynai, gramatikos) 29 v. (30 t.)
10. Literatūra (senoviniai lietuvių raštai, beletristika, literatūros teorija, periodika) 35 v. (38 t.)
11. Geografija 15 v. (16 t.)
12. Praktiniai mokslai (žemės ūkis, populiarī medicina), varia 15 v. (16 t.)
13. Vadovėliai (be kalbų mokslo ir istorijos) 5 v. (5 t.)
14. Tikybinė literatūra 48 v. (51 t.)

Nors suskirstymas čia kiek kitoks, bet aiškiai matyti, kad eilės sričių veikalų skaičius pasikeitė. Sumažėjo teoriniais klausimais knygų. Daugiausia išliko, tiek skaičių imant, tiek pačius veikalus, istorinių veikalų. Daugiau nukentėjo antikinė literatūra, senieji lietuvių raštai, teisė, kalbotyra, pedagogika, filosofija. Padidėjo tikybinė literatūra, nes prisidėjo kitų palikimas.

Apskritai tenka pasakyti, [kad sumažėjo knygų teoriniais klausimais, o prisidėjo daug menkos vertės dalykų – vadovėlių, tīkybinės literatūros, naujesnių laikų beletristikos.

Remiantis S. Daukanto katalogu, taip negausiu grožine literatūra, tenka abejoti, ar galėjo būti jo bibliotekoje tokie veikalai, kaip Merijeto (Marryat) „Der Flotten – Offizier“ (1837), Ambruazo (L.d'Ambroise) „Kartuz“ (1849), Bokonso (J. Bocons) „Aniela albo wzór cnotliwey żony“ (1840), J. Biesiekirskio „General Szlensheym“ (1806). Taip pat kelia abejonių N. F. Košovanskio „Общая реторика“ (1842 ir 1844), Peninskio „Правила стихосложения“ (1845). Remiantis šiomis knygomis, daryti kurių nors išvadų apie S. Daukanto literatūrinį skonį, mėgstamus veikalus būtų neatsargu.

Nors S. Daukanto biblioteka, kaip matome, yra nukentėjusi, bet vis dėlto išliko didžioji dalis jos pagrindinių veikalų, kuriais naudojosi S. Daukantas, atkurdamas Lietuvos praeitį, ir kurių fone tenka į jį žiūrėti. Bibliotekos lentynose stovi Strijkovskis, Kojelavičius, Šleceris, L. Davidas, Kocebu, Karamzinas, Foigtas, Narbutas ir eilė šaltinių – dokumentų rinkinių, senų kronikų. Akį traukia antikinės literatūros veikalai, domina, kaip retenybės, Daukšos „Postilės“ ir Sirvydo „Punktų sakymų“ pirmieji leidimai, XIX a. pradžios kalbotyra, seni žodynai.

Reikia pasakyti, kad, restauruojant biblioteką, buvo tikėtasi didesnių rezultatų S. Daukantui pažinti. Manyta rasti knygoje jo pastabų, pabraukimų. Bet S. Daukantas, mėgdamas gražiai įrištas knygas, taip jas brangino, kad vengdavo net dėti jose savo parašą, o jei ir pasirašydavo, tai tik kaligrafiškai. Vieninteliai įrašai jose – dedikacijos, kurių išliko penketas.

Nominatas vyskupas J. Ch. Gintila šaltai oficialiai įrašė į „Pausanias“ dovanojąs jį S. Daukanto bibliotekai (1844). Simforionas Mieleška savo verstose „Stundose“ lotyniškai pareiškia nuoširdžiausius jausmus: „Magnifico Domino Simoni Dowkont Consiliario Collegiali cum sincerrimo affectu dicat autor“.

T. Narbutas dviejose knygoje daugeliu žodžių išsako savo pagarbą, dėkingumą už mokslinę pagalbą ir užtikrina amžiną draugiškumą:

„W^{mu} Symonowi Dowkontowi na dāwud szacunku, wdzięczności za uczoną pomuc w zawodzie historycznym: niezgasłej nigdy przyjazni ofiarował 1848 stycznia 7 dnia Autor“⁵³.

Mikalojus Akelaitis, siūsdamas Šleicherio gramatiką, ne tik pareiškia pagarbą ir meilę, bet ir sulietuvina Daukanto pavardę: „Jo Miles-tai Prigirtiui Daugkentiui Sawo Godojemui ir Milimui dowinoja szitą knygą Mikalojus Akielaitis Isz Warszawos 10 diena Karweliu meno 1857“.

Išlikusios S. Daukanto knygos, kaip nebylūs darbo draugai, tarp kurių tiek naktų praleido žymysis lietuvių istorikas, žadina mumyse pagarbą didžiajam darbininkui ir skatina sekti jo pavyzdžiu.

---

⁵³ Įrašyta „Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane <...>“ 1847. Antroji dedikacija 1846 m. išleistame T. Narbuto veikalė „Pomniki do dziejów litewskich“ (Bychovco kronika).

AR PAGRĮSTA NAUJOJI VERSIJA APIE BAJORIŠKĄ S. DAUKANTO KILMĘ?

Prieš tris savaites D. Butėnas paskelbė kai kuriuos duomenis iš Centriniam valstybiniame istoriniame archyve naujai surasto dokumento, pagal kurį išeitų, kad S. Daukantas yra ne tik bajoriškos, bet dar ir dvarinikiškos kilmės („Literatūra ir menas“, 1964. XII. 4, Nr. 49). Dar šiek tiek duomenų iš to dokumento pateikė K. Grigas (ten pat), neabejodamas, kad jie liečia S. Daukantą, ir iš esmės pritardamas naujajai versijai, bet stengdamasis ją kiek sušvelninti.

Reikia apgailestauti, kad, paleidžiant tokią svarbią žinią, griauančią visuotinį ligšiolinį įsitikinimą valstietiška S. Daukanto kilme, nebuvo nei ištisai paskelbtas pats dokumentas, nei išanalizuoti jo duomenys. Pasitenkinta užuomina, kad tie duomenys daugiau ar mažiau sutampą su žinomais rašytojo gyvenimo faktais. Daugeliui skaitytojų kilo abejonė, ar surastame dokumente iš tikrųjų kalbama apie rašytoją S. Daukantą, ar apie kitą asmenį. Norint klausimą išspręsti, reiktų ištirti patį dokumentą. Deja, jis šiuo metu neprieinamas. Turim pasitenkinti paskelbtais duomenimis ir juos paanalizuoti.

Pirmiausia paliestini du vietovardžiai. D. Butėno žodžiais, dvarininkų Daukantų šeima dokumento surašymo metu (1816. VIII. 1) gyveno „Telšių apskrities Luknikų (rusiškai Luknickoj – Lenkimų? – D.B.) parapijos Duseikių dvare“. Kaip matyti iš citatos, D. Butėnui buvo neišku, ką reiškia *Luknikai*, ir jis mėgino juos sieti su Lenkimais. *Лукники* (lenk. *Łukniki*) iš tikrųjų reiškia Luokę, esančią daugiau kaip 80 kilometrų nuo Lenkimų (oro linija). Tuo kiekvienas lengvai gali įsitikinti iš I. Sprogio „Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия“ (1888, p. 174) ir „Słownik geograficzny królestwa polskiego“ (t. V, 1884, p. 817), taip pat iš kitų leidinių ir daugelio dokumentų, saugomų respublikos archyvuose ir rankraštynuose. Lenkimai rusiškai ir lenkiškai rašomi panašiai – *Ленкимы*, *Lenkimy*. Tad apie Luokės ir Lenkimų tapatinimą negali būti ir kalbos. Antroji vietovė – Du-

seikių dvaras – tai, tur būt, dabartinis Duseikių kaimas (ir geležinkelio stotis) Ubiškės apylinkėje, maždaug 11 kilometrų nuo Luokės.

Ar šios vietovės turi kokio ryšio su rašytojo biografija? Atrodo, kad ne. Pagal A. Janulaičio paskelbtus metrikų knygų duomenis S. Daukanto tėvas Jurgis, Jokūbo sūnus, gimė Kalvių sodžiuje (Lenkimų parapijoje); ten pat gimė ir būsimasis istorikas. M. Davainio-Silvestraičio surinkta iš rašytojo giminių medžiaga, taip pat ir kiti šaltiniai rodo, kad tėvai niekur toliau nebuvo išsikėlę. S. Daukanto motina ir palaidota Lenkimuose.

Vertas dėmesio šiuo atžvilgiu ir tariamasis išrašas (falsifikatas) iš bajorystės knygų (1820. VIII. 24), S. Daukanto pateiktas kaip bajorystės įrodymas. Jeigu rašytojo tėvas būtų buvęs dvarininkas ir turėjęs Duseikių dvarą, kilmės išvedime tai būtų neabejotinai pažymėta. Bet Duseikiai ten visai neminimi. Apie tėvo turtą irgi nieko nepasakyta. Tik prosenelis Stanislovas Daukantas paveldėjęs giminei priklausiusią salą (wyspa) *Sewenberg* Kurše. Bet švedų karo metu jos nustojęs, ir visi su tos salos nuosavybe susiję dokumentai žuvę! Iš to išvada, atrodo, tegali būti viena, – nėra ko identifikuoti Duseikių S. Daukanto su rašytoju S. Daukantu.

Be to, kaip pažymi pats D. Butėnas, neatitinka ir amžius. Duseikių S. Daukantas gimęs 1797 m., o rašytojas 1793 m. Mokymosi vieta ir laikas irgi ne visai atitinka. Apie Duseikių S. Daukantą pasakyta: „Nuo 1809 iki 1812 metų Kretingoje lankė mokyklą, vėliau iki šiam laikui [t. y. 1816 m.] sėmėsi mokslo Vilniaus mokyklose“. Rašytojas, kaip žinoma, mokėsi pirmiausia Kretingoje (1807–1808 m. pasižymėjo II klaseje), paskui Žemaičių Kalvarijoje, kurioje 1814 m. baigė IV pirmametę klasę, ir tik tada išsikėlė į Vilnių. Tai irgi neleidžia abiejų Daukantų tapatinti.

Tik vienas dalykas, kaip iš pirmo žvilgsnio atrodo, galėtų tvirčiau paremti naująją versiją – abiejų (Duseikių S. Daukanto ir rašytojo) tėvo ir brolio vardų sutapimas. Bet vien tuo tenkintis nederėtų. Duseikių dvare gyveno Daukantų šeima, ir dokumente surašyti „trijų Daukantų: Jono, Stepono ir Jurgio sūnūs“. Išeitų, kad rašytojo dėdės buvo Jonas ir Steponas. O minėtame išrašė iš bajorystės knygų išskaičiuoti šie S. Daukanto tėvo Jurgio broliai: Izidorius, Petras, Tadas. Vadinasi, dėdės neatitinka. Tad tėvo ir brolio vardų atitikimą, tur būt, reiktų laikyti atsitiktinumu.

Tuo būdu naujoji S. Daukanto kilmės versija, kaip nepagrįsta, yra atmestina. Gal būt, nuodugniai ištyrus surastąjį dokumentą, atsiras naujų tvirtesnių argumentų jai paremti. Bet kol tai bus padaryta, nėra ko kalbėti apie bajorišką, tuo labiau dvarininkišką rašytojo kilmę.

Dviejų Simonų Daukantų buvimas tuo pačiu metu neturėtų stebinti. Tai joks išimtinis atvejis. Prieš keliolika metų paaiškėjo, kad buvo du Simonai Stanevičiai, kurie tuo pačiu metu studijavo Vilniaus universitete. V. Vanagas neseniai išaiškino, kad, be rašytojo Antano Strazdo, buvo dar ir kitas Antanas Strazdas, kilęs iš tos pačios apylinkės ir gyvenęs tuo pačiu laiku (jų amžius skyrėsi trejais metais.)

Reiktų apdairiau ir atsargiau skelbti archyvinę medžiagą, nesivaikyti sensacijų, neklaidinti visuomenės. Apgailestautina, kad reikšmingai jubiliejinei datai nebuvo parengta mokslinė plati S. Daukanto biografija, kurios seniai pasigendama.

KELETAS PASTABŲ TEKSTOLOGINIAIS KLAUSIMAIS

Tekstologija – visai apleista filologinio darbo sritis mūsų respublikoje. Tekstologiniai klausimai nesvarstomi spaudoje, beveik visai neliečiami recenzijose. Lig šiol neturime nė vieno rašytojo akademinio leidimo, kurs nustatytų bendruosius teksto paruošimo principus ir galėtų būti kitiems pavyzdys. Kitų respublikų patyrimu tik iš dalies tegalime pasinaudoti, kadangi susiduriame su problemomis ir sunkumais, kurie dažniausiai tik mums būdingi.

Labai sunkios ir nenormalios buvo lietuvių literatūros kūrimo sąlygos ligi pat XX a. pradžios. Nei lietuviškos mokyklos, nei normalizuotos literatūrinės kalbos tada nebuvo. Literatūrinė kalba tik formavosi. Buvo rašoma įvairiomis tarmėmis, sekama kitomis kalbomis, kuriama daug naujadarų, ieškoma ir dažnai klystama. Neturėdami vilčių savo kūrinius išspausdinti, rašytojai jų reikiamai neišbaigė. Daugelis kūrinių mus tepasiekė nuorašuose ar neautentiškose publikacijose – su žymiais pakeitimais ir iškraipymais. Todėl senųjų, ypač feodalizmo laikotarpio, kūrinių teksto paruošimas yra itin sunkus ir atsakingas dalykas. Jį ir norėtuši čia bent trumpai paliesti.

Skaitytojas nori gauti tikrą, neiškreiptą, nesužalotą, bet ir nepagerintą autoriaus kūrinio tekstą tiek moksliniuose, tiek ir populiariuose leidiniuose. Tokį tekstą nustatyti ir yra redaktoriaus ar paruošėjo uždavinys. Antras uždavinys – pateikti nustatytą autentišką tekstą, ypač seną, taip, kad jis būtų lengviau prieinamas ir suprantamas. Abu dalykai labai svarbūs, bet svarbesnis yra pirmasis, nes jis yra antrojo pagrindas. Tik nustatčius kiekvienu konkrečiu atveju tikrąjį tekstą, galima galvoti, kaip jį geriausiai pateikti. Pas mus, deja, dažnai teksto pateikimo problema nustumia į antrą vietą jo autentiškumo problemą. Dėl to labai nukenčia leidinio vertė. Būdingas šiuo atžvilgiu pavyzdys yra XIX a. lietuvių poezijos antologija.

XIX a. poezijos plačios antologijos paruošimas – labai sunkus ir sudėtingas dalykas tekstologiniu atžvilgiu, nekalbant jau apie patį

medžiagos atrinkimą. Paruošėjas, kaip matyti iš „Paaiškinimų“ (p. 657–660), norėjo tekstus imti iš patikimiausių šaltinių – autografo ir pirmųjų publikacijų – ir pateikti juos, labai mažai ką tekeisdamas (tik rašybą, tarminę fonetiką, tarmines lytis). Bet išėjo visai kitaip. Kaip iškreipti, nepatikimi yra šioje knygoje pateikti tekstai, gerai matyti iš paties pirmojo antologijoje išspausdinto kūrinėlio – A. Klemento „Donis pridera“ (rašyto 1810 metais, sveikinant J. A. Giedraitį).

„Pastabose“ (p. 641) pažymėta, kad šio eilėraščio tekstas imtas iš autografo, tuo pačiu pabrėžtas jo autentiškumas. O iš tikrųjų eilėraštis keliose vietose labai sužalotas. Sakysim, autorius rašė: *Tada paliausiu aplink kalbą išmanauti* (viršuje paskutinio žodžio autografe įrašytas paaiškinimas *rozumować – samprotauti*), o antologijoje parašyta (p. 30): *Tada paklausiu aplink kalbą išmananti(!)*.

Kai kur poros žodžių iškreipimas ar pakeitimas atima bet kokią prasmę ilgesniam kontekstui. Pavyzdžiui, tame pačiame antologijos puslapyje skaitome:

*Kaip esi valdytoju Žemaičių avims,
Taip, nors dievogarbingas tavo piemenims
Reikalauj, idant visi <...>
Neparštotų liežuvio, lopšy atrasto.*

Čia originalo *avinės* (=avidės) virto *avims*, *piemeninis* (=ganytojiškas) – *piemenims*; be to, *nors* originale yra ne jungtukas, bet daiktavardis – noras. Jeigu šiuos žodžius atstatysime ir po *Taip* išmesime kablelį, visas ilgas sakinys atgaus autoriaus jam norėtą suteikti prasmę (paskutinę eilutę reikia taip suprasti: neprarastų, neužmirštų gimtosios kalbos). Toliau tame pačiame puslapyje skaitome, kaip A. Klementas džiaugiasi, kad J. A. Giedraitis neleidžia niekinti lietuvių kalbos ir nori ją iškelti, nes mato, *kad silpnieji apalpo*. Vargu ar kas sugebės čia įžiūrėti bet kokį ryšį ir prasmę. Ir čia, pasirodo, iškreiptas originalas, kuriame parašyta: *kad silpnai apalpo* (norėta pasakyti – labai nusilpo, vos beatgaivinama). Pažymėtina dar, kad ši eilutė antologijoje pailginta vienu skiemeniu, o poroj vietų tame pačiame eilėraštyje sumažinta po vieną skiemeni. Kai kur paruošėjas supainiojo fonetiką su morfologija. Autografo *veikala* palaikyti moteriškos giminės daiktavardžio vienaskaitos vardininku – *veikala* (p. 31), nors tai yra vyriškos giminės daiktavardžio daugiskaitos vardininkas – *veikalai* (=darbai, užsiėmimai; viršuje šio žodžio autografe parašyta *zabawy*).

Panašių iškraipymų eilėraštyje yra ir daugiau. Bet ir juos ištaisius, dar nebūtų baigtas tekstologinis darbas. Nepakanka teisingai transponuoti žodį, reikia ir jo reikšmę kontekste išaiškinti. Skaitytojui tai ne mažiau reikalinga už teisingą žodžio perdavimą. Pavyzdžiui, tame pačiame A. Klemento sveikinime („Donis pridera“) autografo žodis *neizedyzies* paverstas į *neižeidęs* (p. 27) ir nepridėta jokio paaiškinimo (šio žodžio visai nėra žodynėlyje). Taigi, reiktų manyti, kad jis turi įprastinę reikšmę, bet tada visai neaiški eilutės prasmė. Autografe viršuje šio žodžio parašyta *nieszukodzi* – nepakenks. Tai ir yra tikroji jo reikšmė šioje vietoje. Be to, čia yra ne dalyvis, bet būsimasis laikas. A. Klementas šį žodį paėmė iš K. Sirvydo žodyno (*Szkodzę kogo. Incommodo, alicui noceo. Izeydziu*) ir pasidarė nesamą, netaisyklingą, tiesiog neįmanomą būsimąjo laiko lytį. Sekdamas K. Sirvydu, jis vartoja *išspaustuve* (= spaustuve). Antologijoje į tai nekreipiama dėmesio ir rašoma: *iš spaustuvės* (turėtų būti *išspaustuvės*) *raštai tenai seniai buvo* (p. 28). Toliau tame pačiame pus lapyje rašoma: *Kiti paglosto veltui sau, jog jie kalb gerai!* Skaitytojui bus neaišku, nei ką jie sau glosto, nei koks čia glostymo ryšys su kalbos gerumu. Autografe žodžio *glosto* viršuje įrašyta *podchlebiaią* – pataikauja. Bet antologijos žodynėlyje veltui šio žodžio paaiškinimo ieškotum. Kontekste nesuprantamas ir žodžių junginys *Seniai mūsų liežuvio* (p. 30). Vargu ar kam pavyktų atspėti, ką A. Klementas čia norėjo pasakyti, jeigu jis pats nebūtų davęs rakto, viršuje žodžių *Seniai mūsų* įrašydamas *przodkow* – sentėvių. Pasirodo, kad tai jo paimta iš K. Sirvydo žodyno (*Przodkowie. Maiores, veteres, priores nostri. Sieniey musu*) visai mechaniškai, net linksnio nepakeičiant. Todėl ir išėjo *Sėniai mūsų liežuvio*, nors turėjo būti *senių mūsų* (t. y. mūsų protėvių) *liežuvio* (=kalbos). A. Klemento sveikinimo pabaigoje yra eilutė (p. 31):

Daleisk priimti čia prinatorintą raštą,

kurią bus sunku teisingai suprasti. *Daleisk priimti* kiekvienas bus linkęs taip aiškinti: leisk man (ar kam kitam) priimti, o A. Klemento čia norėta pasakyti: priimk, malonėk priimti. Norėdamas išsiaiškinti *prinatorintą raštą*, skaitytojas veltui suks galvą ir vartys žodynelį. Autografe vietoj žodžio *prinatorintą* yra *prinerintą* ir viršuje įrašyta *dolączone* (prijungtą, pridėtą), taigi norėta pasakyti – *kartu siunčiamą, pridėtą prie sveikinimo raštą*. Praverstų paaiškinimas ir žodžiams *paveikslą dirbu* (= duodu pavyzdį, p. 29) – ir daugeliui kitų.

Visi šie pavyzdžiai paimti iš XIX a. lietuvių poezijos antologijos 4 puslapių. Panašių netikslumų, iškraipymų, neaiškumų knygoje yra šimtai. Vienur jų daugiau susitelktų, kitur mažiau, nes ne visi tekstai vieno sunkumo.

Feodalizmo laikotarpiu ne vienas lietuvių rašytojas yra rašęs kitomis kalbomis (lenkų, vokiečių, lotynų), ir tie raštai taip pat priklausė lietuvių literatūrai. Todėl svarbu, kaip atlikti jų vertimai. Skaitytojas, nemokąs originalo kalbos, iš vertimo norėtų pažinti kūrinį tokį, koks jis yra turinio ir formos, išraiškos priemonių atžvilgiu. Vertėjas neturi teisės verčiamo dalyko nei bloginti, sumenkinti, nei gerinti, pažanginti. Tačiau ne visi vertėjai šio principo laikosi. Pavyzdžiui XIX a. poezijos antologijoje įdėtas A. Klemento eilėraščio „Tiek daug netiesos tautoje atsirado“ vertimas (p. 42–45) yra aiškiai supažangintas. Jame vos neprasikiša antiklerikalinė tendencija, kurios originale visai nėra. Tai rodo faktas, kad A. Klementas tik vieną kartą pamini kunigą, o vertime klebonas figūruoja tris kartus liaudies išnaudotojų ir prispaudėjų tarpe.

Vertimuose taip pat yra įvairių netikslumų ir iškraipymų. Labai nemalonių pavyzdžių gali būti A. Strazdo „Giesmės Rygos miestui pagerbti“ vertimas (p. 138–139). Autorius prašo vėjų valdovą Eolą paleisti savo dummies, kad burės greičiau neštų laivus į Rygą, o į pagalbą jam dar kviečia Favonus ir Zefirus. Zefiras – šilto švelnaus vėjelio sinonimas, Favonas – vakaris vėjas. A. Strazdo kūrinių leidime 1938 m., kur ši giesmė pirmą kartą buvo išversta, Favonai buvo paversti Faunais – laukų ir miškų dievais. Pažymėtina, kad tarybiniam A. Strazdo raštų leidime 1952 m., duodant beveik ištisai naują ir kiek geresnę tos giesmės vertimą, ši klaida buvo ištaisyta – *Fawony* išversti *Faonais*. Bet XIX a. poezijos antologijoje, nors pažymėta (p. 643), kad A. Strazdo kūrinių tekstai imti iš 1952 m. leidimo, „Giesmė Rygos miestui pagerbti“ paimta iš 1938 m. leidimo ir tuo būdu vėl sugražinti Faunai.

Ne be trūkumų ir prozos vertimai. Paimkime, pavyzdžiui, oficialius raštus, dokumentus, įdėtus A. Strazdo raštų 1952 m. leidime. Dokumentų, duodančių tokių svarbių žinių apie liaudies poeto asmenį, kūrybą ir literatūrinę veiklą, turime palyginti taip nedaug, kad reiktų iš vertėjo ir paruošėjo reikalauti didžiausio sąžiningumo ir kruopštumo. Deja, taip nėra. Iliustracijai keletas labiau į akis krintančių dalykų.

Žinomojoje A. Strazdo eksplikacijoje, tiek antraštėje, tiek visame tekste (p. 133–137), kur tik minima *konsistorija*, ji visur verčiama *konsistoriumi*. Tai nesusipratimas. Lenkų kalboje *konsystorz* reiškia *konsisto-*

riją, bet ne nesamą *konsistorių*. Skunde Vilniaus universiteto vadovybei A. Strazdas po savo vardo yra įdėjęs žodį *Jezerza* (Od WIX Antoniego Iezierza Drozdowskiego), kuris leidinyje taip išverstas: *Antano Ežerėnų (Jezieža) Drazdausko* (p. 137). Išeitų, kad *Jezerza* – tai vietovė *Ežerėnai*. Bet tokios vietovės nei A. Strazdo tėviškėje, nei visuose rytų aukštaičiuose nerasime. Nėra jokie pagrindo manyti, kad čia galėtų būti *Zarasai* (kuriuos kai kas anksčiau buvo bandęs vadinti Ežerėnais), nes lenkiškai jie buvo vadinami visai kitaip – *Jezirosy*. Nors tikroji šio žodžio reikšmė dar galutinai neišaiškinta, bet, atrodo, čia ne vietovės vardas. *Jezerza* lenkų kalboje reiškia vandeninį augalą – plukenį (lot. najas), kuris Lietuvoje beveik nesutinkamas. Bet šis žodis turi dar ir kitą reikšmę. A. Kojelavičiaus herbyne figūruoja herbas tokiu vardu. Ar nebūtų galima manyti, kad A. Strazdas šiuo žodžiu norėjo pažymėti savo herbą ir tuo pačiu bajorystę? Valstiečių vaikui sunku buvo luominėje santvarkoje kovoti dėl savo teisių. Galima manyti, kad, norėdamas atsistoti lygion plotmėn su privilegijuotaisiais, jis, kaip ir kiti (sakykim, jo bendražygis V. Vilmikas, S. Daukantas), dangstėsi bajoryste. Šį klausimą turės išaiškinti būsimieji A. Strazdo biografai. Leidinyje reikėjo būtinai pridėti paaiškinimą arba bent neduoti cituoto vertimo kaip tikro dalyko. Reikėtų visuomet aptarti, kai atskiras žodis ar vieta yra neaiški.

To paties skundo vertime visai iškreipta cenzūros komiteto pirmininko pavardė: parašyta *Beško* (p. 137), o turi būti *Reška*. Neteisingai išverstos ir A. Strazdo išlaidos važinėjant į Vilniaus cenzūros komitetą: *netekau 50 r(ublių) a(ukso) ir 25 rb. sumokėjau už arklį* (p. 138). Turėtų būti: turėjau išlaidų 80 sidabro rublių ir netekau arklio, atsieinančio 25 rublius (Ru: sr[ebrem] 80 y konia kosztuiącego Ru: 25 straciēm).

Taip yra su pagrindiniu tekstologiniu uždaviniu – tikslaus teksto nustatymu. Šiek tiek geresni reikalai su jo pateikimu, nors ir šioje srityje dar taip pat yra nemaža rimtai svarstytinų dalykų ir pasitaiko įvairių trūkumų. Imkime, pavyzdžiui, K. Donelaičio raštus. Pilniausi K. Donelaičio raštų leidimai (be kupiūrų) yra parengti A. Šleicherio (1865), G. H. F. Neselmano (1869), J. Šlapelio (1909) ir 1956 m. leidimas (tik „Metai“). Visi šie leidimai kuo nors skiriasi, ir nė vienas iš jų nėra visiškai tikslus. Tiek A. Šleicheris, tiek G. H. F. Neselmas, savo leidimus ruošdami iš autografo ir pretenduodami į tikslų jo perdavimą, vis dėlto pakeičia ne tik K. Donelaičio rašybą (be to, kiekvienas savaip), bet ir kai kuriuos

fonetikos ir net morfologijos dalykus. Sakysim, K. Donelaitis rašo *bro-lau, trūšas, gnyba, lekuodama, sunkokus*, kaip ir buvo tariama jo tarmėje, o Šleicheris su Neselmanu visus šiuos žodžius jau pakeičia į *broliau, triūšas, gnybia, lekiuodama, sunkiokus*. K. Donelaičio *angelas* paverčiamas *angielu, vieversys – vēversiu, saikēt – seikēt* ir pan. Dalis šių iš-kraipymų 1956 m. leidime ištaisyta ir rašoma taip, kaip rašė pats K. Do-nelaitis, tačiau kita dalis dėl visai nesuprantamų priežasčių palikta, pavyzdžiui, *triūšas, triūselis, triūsinėti, seikēt*. Tiesa, šiandien mūsų lite-ratūrinėje kalboje yra išgalėję *triūšas* ir *seikėti*, bet juk 1956 m. leidime toli gražu ne visos K. Donelaičio vartojamos tarminės lytys pakeistos dabartinės literatūrinės kalbos lytimis. Kyla klausimas: kokio principo laikytasi 1956 m. leidime, vienas K. Donelaičio vartotas lytis suliteratū-rinant (kalbos požūriu), o kitas paliekant donelaitiškas. Kad jokio bent kiek griežtesnio principo čia nesilaikyta, galėtų dar patvirtinti ir tokie pavyzdžiai. 1956 m. leidime paliktos (ir, mūsų nuomone, gerai padaryta) tokios donelaitiškos lytys: *ben* (= bent), *tuo* (= tuoj), *berždžias* (= bergž-džias),rieveiksmiai su *-aus* (daugiau, tuojaus, veikiaus ir kt.), *tėtatis, lėlātės, ponatis, amžis, barnys* (= barniai), *tašlq* (= tešlą), *aužuolas, vyriausi* (= vyriausia), *didžiausi* (= didžiausia), *kytriauxi* (= kytriausią), *nusigėdēt, susipraskie, nebijais, nedivykyis* ir pan. O K. Donelaičiui labai būdingos lytys *tikt, nēs, nēsq, esq* pakeistos į *tik, nes, nesq, esq*. Neaišku, kuo geresnis *šaunus* už K. Donelaičio vartojamą *šaunq*? Reikia labai paabejoti ir dėl kitų pakeitimų. Pavyzdžiui, ar vertėjo K. Donelai-čio *biedžių* keisti į *bėdžių, šime* (ir F. Kuršaičio gramatikoje duodama lytis) į *šiame*?

Kaip nenuosekliai kartais pasielgiama, betaisant kurio nors autoriaus tekstą, gali paliudyti dar ir toks pavyzdys. K. Donelaitis rašo *kopa, kopam*, o 1956 m. leidime čia jau rašoma *kopia, kopiam*. Tačiau greta paliekama būtojo laiko lytis *n'iškopo*. Jeigu jau donelaitiškąjį *kopa* pakeičiame į *kopià*, tai, būdami nuoseklūs, ir būtąjį laiką turėtume pakeisti į *n'iškopė*. O jeigu paliekame *n'iškopo*, tai nelogiška šalia jo rašyti *kopia*.

Reikėtų labai rimtai išnagrinėti ir klausimą, ar verta vienodinti K. Do-nelaičio vartojamas dvejopas lytis, pavyzdžiui, *giria* ir *girė, neprietelis* ir *neprietelius, dosnai* ir *dosniai, prie* ir *pri* ir kt. Taip pat labai rimtas klau-simas, ką daryti su K. Donelaičio *trūba, trūbyti, nurnėti, sūlyti, pluškė-ti, pargraudama, rėplodami* ir t.t. Ar reikia šias gana plačiai Lietuvoje pažįstamas lytis literatūrinti? Atrodo, jeigu paliekame kitus K. Donelaičio

tarmiškumus, reikėtų palikti ir šituos. Tą patį reikia pasakyti ir dėl tokių Lietuvoje plačiai vartojamų lyčių, kaip *gaivįdami, sveikįt, pabudįt, mokykis, pamokysiu* ir kt.

Sudėtingesnis yra priebalsių *š, ž, č, dž* kietinimo klausimas. K. Donelaitis, pavyzdžiui, rašo: *baudžava, išsižojo, medžot, džaugės*, bet *gardžiaus, žodžius, užsigeidžia* ir pan. Tiek čia, tiek ir kitais atvejais reikėtų pirmiausia aiškiai nustatyti, kur yra tik rašybos, o kur tarmės dalykai, o jau paskui nuspręsti, kaip pasielgti su vienais ar kitais tarmiškumais. Kad ne visuomet nuosekliai elgiamasi ir keičiant rašybos dalykus, gali parodyti toks pavyzdys. K. Donelaitis nuosekliai rašo: *baisey, dailey* ir t.t. Paskutiniame „Metų“ leidime visi šie prieveiksmiai rašomi dabartine rašyba: *baisiai, dailiai, aštriai, drąsiai, gardžiai* ir t.t., išskyrus tik vieną *lygey*, kuris rašomas *lygei*. Kodėl čia padaryta tokia išimtis, skaitytojui neaišku.

Pagaliau, ar ne metas būtų pagalvoti apie naują K. Donelaičio raštų leidimą, parengtą iš rankraščių? Kad 1956 m. leidimas rengtas ne iš rankraščių, o iš ankstesniųjų leidimų, kurie visi, kaip minėta, anaipatol nėra tobuli, rodo kad ir tokie smulkūs jame sutinkami netikslumai. Sakysim, 22 psl. (Pl 312) išleistas žodis *taipjau*, kurio nėra ir A. Šleicherio leidime; 37 psl. (Pl 638) vietoj *nevenkit* parašyta *nevenkite* (taip pat ir 1941 bei 1945 m. leidime); 55 psl. (Vd 335) vietoj *kad jus* turi būti *kad juos* (tas pat ir 1941 m. leidime); 60 psl. (Vd 442) išleistas žodelis *tik(t)* (tas pat ir 1941 bei 1945 m. leidime); 102 psl. (Rg 616) vietoj *laikyti* turi būti *laikyt* (tas pat ir 1941 m. leidime); 138 psl. (Žr 489) vietoje *n' įžeistumei* turi būti *n' įžeistumbei* (taip pat ir 1941 bei 1945 m. leidimuose). Ne visai gerai, kad tokie, tiesa, smulkūs netikslumai kartojami kiekviename naujame leidime.

Tą faktą, kad tekstologinis darbas pas mus dar gana apleistas, kad senesniųjų mūsų literatūros klasikų pateikimo darbas dirbamas, ne visuomet laikantis kurių nors bendresnių principų ar normų, dar ryškiau pailiustruos kelių autorių sugretinimas. Žinoma, gal netikslu būtų reikalauti, kad įvairių autorių įvairiu laiku ir įvairiomis tarmėmis rašytiems darbams būtų taikomi griežtai tie patys principai. Tačiau vis dėlto kažkas bendra čia turėtų būti. O to bendrumo kartais kaip tik visai nematyti. Imkime, pavyzdžiui, S. Daukanto „Rinktinius raštus“, išleistus 1955 m., ir pažiūrėkime, kuo jų pateikimo principai skiriasi nuo K. Donelaičio raštų pateikimo principų. Tiek K. Donelaičio, tiek S. Daukanto raštuose

pirmiausia keičiama rašyba. Taip, aišku, ir turi būti. Nesant tais laikais vienos bendros rašybos, kiekvienas autorius rašė savaip ir, be to, dar dažnai tas pats autorius nevienodai. Leisti plačiai visuomenei leidinį tokia marga rašyba būtų nepateisinama. Tačiau, keičiant rašyba, reikia pirma ją gerai išstudijuoti, atskirti, kur yra rašybos, o kur kalbos dalykai. Antra, tarmės klausimas. Bendros literatūrinės kalbos tais laikais nebuvo, todėl kiekvienas autorius, daugiau ar mažiau, rašė savo tarme. K. Donelaitis rašė aukštaičių vakariečių tarme, o S. Daukantas – žemaičių. Dėl to K. Donelaičio raštų kalba tik labai nedaug kuo skiriasi nuo dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos, ir čia visai nedaug ką tereikia keisti, o gal geriausia ir visai nieko nekeisti. Kas kita S. Daukantas. Išleidus jo raštus taip, kaip jie buvo parašyti, šiandien ne visiems jie būtų lengvai suprantami. Kai kurie pakeitimai čia reikalingi. Tačiau, einant šia kryptimi, reikėtų būti labai atsargiems ir laikytis tam tikrų ribų. Kaip tik tokių ribų, atrodo, nepaisyta, leidžiant S. Daukanto „Rinkinius raštus“. S. Daukanto kalba tiek suliteratūrinta, kad jis ar tik nepasidarė moderniškesnis ir „taisyklingesnis“ už daugelį mūsų šių laikų rašytojų. „Rinkiniuose raštuose“ pakeistos net tokios S. Daukantui būdingos ir šiandien mūsų literatūroje plačiai vartojamos lytys, kaip *bėgantys, gulintys, supentėjusys* į *bėgą, gulį, supentėję*. Kas laimėta, pavyzdžiui, *pasaulė, girė, ūkė, jūrė, laima, lynant, lyna* pakeitus į *pasaulis, giria, ūkis, jūra, laimė, lyjant, lyja*? Argi pirmosios lytys jau tokios retos ir kam nors Lietuvoje nesuprantamos? Ar mes ir kitų rašytojų, pavyzdžiui, S. Nėries *jūrę* (Tegul kova žiauri, ilga, lyg *jūrės* šėlstanti banga, bedaužo uolą akmeninę) irgi keisime į *jūrą*? Arba kuo blogos S. Daukanto lytys *nepakakinsit, nesuprasit, išarsit, iškirsit* ir t.t., kad jas reikėjo keisti į *nepakakinsite, nesuprasite, išarsite, iškirsite*? Argi trumpesniosios lytys šiandien nėra lietuvių kalbos faktas, ir ar jų nevartoja šių dienų mūsų rašytojai? Jeigu K. Donelaičio raštuose puikiausiai išsitenka *nebijais, nedyvykis* ir kt., tai galėjo pasilikti ir S. Daukanto *nuprausės, apvilkos* ir pan. Ar vertėjo gražius S. Daukanto prieveiksnius *giedrotie, darganotie, lynotie* ir pan. keisti į gremėzdiškus *giedrai esant, darganai esant*, irgi didelis klausimas. Ir dar: kodėl *lynotie* keičiama į *lyjant*, o *darganotie* į *darganai esant*, bet ne į *darganojant*? Abejonių kelia ir kiti S. Daukanto teksto literatūrinimai, ypač sintaksiniai. Taip smarkiai „dorojant“, pasiliko, tiesa, S. Daukanto raštų turinys, bet išnyko ne viena būdinga jo kalbos

ir stiliaus ypatybė. Klausimas, kuris iš mūsų laikų rašytojų būtų labai patenkintas, jeigu ir jį kas taip „apdorotų“?

Šie keli pavyzdžiai rodo, kad tiek tekstų autentiškumo nustatymo, tiek jų pateikimo atžvilgiu reikėtų pasidaryti kai kurias išvadas. Pirmiausia, reikėtų kreipti daug daugiau dėmesio, negu tai ligi šiol buvo daroma, į teksto autentiškumą. Antra, reikėtų apibendrinti turimą senesniųjų tekstų redagavimo patyrimą, plačiau apsvarstyti ir nustatyti bendruosius tų tekstų pateikimo plačiajai visuomenei principus. Trečia, ruošiant spaudai senesnius feodalizmo epochos tekstus, reikėtų skirti vietas ir tekstologiniam komentavimui – neiškių vietų aptarimui, atskirų žodžių ir jų junginių platesniam aiškinimui. Šiuo metu prie leidinių dedami žodynėliai ne visuomet pateisina savo paskirtį – juose paprastai aiškinami visiems suprantami barbarizmai ir įvairios tarmybės, o pasilieka neišaiškinti tikrai nežinomi, kita prasme vartojami žodžiai, jų grupės ir junginiai. Todėl prie leidinių turėtų būti pridedami dar atskiri komentarai (tai būtų geriausia) arba pakeistas žodynėlių pobūdis.

Visi, kurie dirba prie senųjų tekstų parengimo, turėtų jausti pareigą įdėti savo indėlį ir į tekstologiją, pastūmėti į priekį jų autentiškumo nustatymą, padėti juos išaiškinti, teisingai suprasti. Tai turėtų būti privaloma ir mokyklai skiriamuose leidiniuose. Metas būtų atsisakyti senųjų autorių taisymo ir „gerinimo“, siekiant juos išpopuliarinti. Tokių leidinių recenzentai turėtų jausti moralinę pareigą kruopščiai išanalizuoti tekstologinę leidinių paruošimo pusę. Įstaigos, kurios organizuoja senųjų tekstų leidimą, turėtų geriau suprasti jų paruošimo sunkumus ir sudaryti ruošėjams ir redaktoriams atitinkamas sąlygas.

KRAŠEVSKIO LIETUVIŠKOJI TRILOGIJA ŠIMTO METŲ PERSPEKTYVOJ

Kraševskio lietuviškoji trilogija „Anafielas“, ypač jos pirmoji dalis „Vitolio rauda“, buvo kelių mūsų kartų labai mėgstamas veikalas. „Vitolio rauda“ anksčiau už kitus vadinamos „lietuviškosios“ lenkų literatūros veikalus buvo mūsų kalba ir išleista (Vištelio vertimas 1881 m.). Mikšas rašė „Aušroj“ (1883, Nr. 1), kad ji mums turinti tokios pat vertės, kaip graikams „Odiseja“ su „Iliada“, romėnams „Eneida“, žydams Senasis testamentas, krikščionims Naujasis. Vaižganto nuomone, Mikšo recenzija visais atžvilgiais teisinga, tik palyginimas su evangelija esąs nelaimingas ir netikęs. Vaižgantas sakosi drįstąs „Vitolio raudą“ vadinti tautos epu. Tuo būdu lietuviai turį savo epą, kurs esąs labai originalus, labai kilnus ir labai idėjingas¹. „Vitolio rauda“ susilaukė naujo F. Kiršos vertimo 1924 m. Panašiai buvo vertinamos vienu ar kitu atžvilgiu ir kitos trilogijos dalys. M. Miškinis savo pernai išleistame „Lietuvių literatūros“ vadovėly sako, kad „Anafiele“ Lietuvos praeities idealizacija pasiekė savo viršūnę. Šiuo atžvilgiu Kraševskis pralenkė visus, kurie anksčiau ar vėliau rašė lietuvių kalba apie Lietuvą².

Šimtui metų sueinant nuo pirmosios trilogijos dalies pasirodymo, kaip tik gera proga pažiūrėti, ar veikalas literatūrinis ir lietuviškumo atžvilgiu vertas tokios reikšmingos vietos, kuri jam skiriama.

1. Kraševskis rašytojas

„Mozūras – krauju, tekančiu jo seneliuos iš tėvo pusės; pagirietis (podlasiak) – iš motinos pusės ir dėl jaunų dienų, praleistų Romanove; lietuvis – pagal tėvų gyvenamąją vietą (Dolhe, netoli Pružėnų) ir ilgesnį studijavimą Vilniuje; volynietis – įsijautimu į tos provincijos gyvenimą per daugelį metų, nes ten buvo ūkininkas ir visuomenės veikėjas;

---

¹ Vaižgantas. Lietuvių literatūros paskaitos. Aušrininkų grupė. K., 1924, p. 41–43.

² Miškinis M. Lietuvių literatūra. K., 1939, I, p. 171.

pagaliau varšuvietis – gimimu ir vėlyvesniais vis glaudesniais ryšiais su tuo lenkų židiniu“³, – toks buvo Kraševskis, gimęs minėtinais 1812 m. liepos 28 d. Jo gyvenimas įvairus, turiningas. Daug matė, daug patyrė, turėjo plačių pažinčių. Bet sistemingai mokslų neišėjo – nei filosofijos, nei istorijos. Pats sakosi (atsiminimuos) negalįs pasigirti buvęs stropiu mokiniu: „Turėjau labai biaurų paprotį visados mokytis ne to, kas reikalinga, bet tai, kur traukė fantazija ir tas nepasotinamas žingeidumas, kurs veda į pragarą. Norėjos prašokti, nesivilkti pamažu ir ilgai klaidžiodavau be kelio“⁴. Jis turėjo palinkimą į literatūrą, muziką ir tapybą, bet visų tų savo palinkimų neišugdė.

Prigimties buvo beveik kraštutiniškai ekspresyvios. Be darbo visai negalėjo būti ir jautė didžiausią patraukimą rašyti. Prie to, aišku, prisidėjo ir knygos, kurias skaitė be jokio pasirinkimo. Jį nepaprastai jau iš mažens viliojo senos knygos. Jis pats tuo stebisi, nes jo giminėj nebuvę nė vieno panašaus. Kasdien aiškiau matė ir jautė būtinumą rašyt – ir rašė be perstojo⁵. 1832 m. rašo motinai: „Bus laikas pailsėti, kai rankos jau nebegalės plunksnos laikyti, akys neberegės popieriuje raidžių, galvoj nebeskraidys mintys, kai išleisiu 200 tomų, kada būsiu garsus, aklas, paraližuotas ir...turtinas“⁶. Kitą kartą prisipažįsta negalįs išmokti pusės puslapio prozos, negalįs atminty išlaikyti pamokos žodis žodin, nors rašinius ir gerai rašąs⁷.

Toks stojasi prieš mūsų akis jaunas Kraševskis. Jis turi įvairių gabumų, kurių nė vienas ryškiau kitų nedominoja. Jis kiekio, ne kokio žmogus – nori aprėpti viską, nors tai tik paviršutiniškai tegalima, viskuo interesuojasi, viską stengiasi suprasti.

Neatrodo, kad Kraševskis, toks būdamas, galėtų daug amžinų vertybių sukurti, bet jis sugebėjo duoti tai, ko momentas reikalavo, ir susilaukė didelės garbės. Chlebovskis sako: „Joks iš didžiausių mūsų [lenkų] rašytojų nesusilaukė panašaus pripažinimo, gyvas būdamas, o labai nedaugelis ir didžiųjų kitų tautų galėtų pasidžiaugt lygiai karštu ir iškilmingu pagerbimu jų nuopelnų“⁸. Kraševskis buvo populiariausias

³ Chlebowski B. Stanowisko Kraszewskiego w literaturze i zyciu społeczeństwa 1812–1912. Warszawa, 1912, str. 7.

⁴ Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego. Warszawa, 1880, str. XIV.

⁵ Ten pat, p. XV.

⁶ Ten pat, p. XXV.

⁷ Ten pat, p. XV.

⁸ Chlebowski B. Stanowisko Kraszewskiego <...> str. 3.

lenkų rašytojas. 1879 m. jo 50 m. literatūros darbo sukaktuvėse Krokovoje dalyvavo 12000 svečių lenkų, atvykusių iš visų šalių, atstovaujančių visiems sluoksniams, visoms grupėms. Tada išleista ir didelė knyga, nagrinėjanti jo gyvenimą ir kūrybą. Buvo laikas, kai Kraševskį laikė didesniu už V. Skotą, O. Balzaką. Atėjo ir toks laikas, kad jo raštai nebesulaukė naujų laidų. Visa tai turi savo priežastis.

Po 1831 m. Lenkijoje sustojo kultūrinis gyvenimas. Didieji rašytojai ir geriausios krašto jėgos buvo emigravusios, mokslo įstaigos buvo uždarytos. Didžioji literatūra emigracijoje ėjo savo keliu – mesianizmo dvasios pripildyta, angeliškų vizijų nušviesta – ji nustoja ryšio su tėvyne. Krašto viduj kilusi poezija yra sunkaus gyvenimo išraiška. Didžiosios idėjos ir uždaviniai, poetų-tautos vadų skelbiami, sudaro kontrastą su menku krašto vidaus dvasiniu gyvenimu. Emigracinė literatūra veikia neigiamai.

Tuo metu iškyla Kraševskis. Jo uždavinys skleisti šviesą, stiprinti visuomenę. Visuomeninis darbas – svarbiausias Kraševskio nuopelnas, – sako Chlebovskis⁹, – nes tuo jis palaikė gyvenimą ir pakėlė tautą į aukštesnę kultūros laipsnį. Meno atžvilgiu jo literatūrinė veikla ne taip jau reikšminga.

Savo uždaviniui Kraševskis buvo tinkamas, turėjo visuomeninių palkimų. Nebuvo savyje užsidaręs nei paskendęs. „Jaučiau ir jaučiu pasibiauřejimą knistis po save, o taip visados skubėdavau, jog užmiršau faktus [savo gyvenimo], be svarbiausių“, – rašo jau per 60 metų turėdamas¹⁰. Buvo jautrus, lengvai pasiduodavo įtakai, – tiek stipresniųjų psichikai, tiek aplinkos, – ją jausdamas, todėl Chlebovskis ir randa jį esant teisingą plačiųjų lenkų sluoksnių sielos reiškėją. Svarbu tai, kad Kraševskis pats supranta savo tikslą. „Nesirūpinu savim, savo raštais <...> kitą tikslą turiu. Netikiu nemarybe literatūroje ir nelabai tesirūpinu garbe. Man svarbu savo raštais, pavyzdžiu, šauksmais, smūgiais ir t. t. iškrutinti, sujudinti, paraginti, atverti kelius kitiems, mesti keletą idėjų, klaidžiojančių mano galvoj, – štai mano tikslas, štai garbė, kurios trokštu – garbė žadintojo. Dėl to aš neapdirbu to, ką rašau, nesirūpinu savo raštų ateitimi. Vieną kelią atvėręs, metuos į kitą. Taip rašau, taip gyvenu ir trokštu, kad apie mane kada nors pasakytų, jog padėjau kelti savo laikais kultūrinį (umysłowy) judėjimą“ (rašyta 1841 m., taigi „Anafielo“

⁹ Ten pat, p. 7.

¹⁰ Książka jubileuszowa <...> str. II.

kūrimo metu)¹¹. Kitur vėl rašo praėjus tuos laikus, kai rašytojai rašė tik rašytojams, literatams. Jie turį būti savo laiko moraliniais vadais¹². Kraševskio tyrinėtojai, lyg susitarę, cituoja panašius jo išsireiškimus ir svarbiausiu dalyku nelaiko jo kūrinų literatūrinės vertės.

Kraševskis rašė labai daug. Išėjo daug daugiau tomų, negu jaunystėj buvo svajojęs. Rašė apysakas – papročių, istorines (iš Romos, Lietuvos senovės, Lenkijos senųjų laikų, XVI ir XVII a., Saksų karalių epochos, Stanislovo laikų), savo laikų liaudies gyvenimo, – dramas, epopėjas, lyriką, istorijos ir archeologijos veikalus, kritikas, kelionių aprašymus, memuarus, redagavo žurnalus ir laikraščius. Geriausiai jam sekės vaizduoti savo laikų liaudies gyvenimą, nes jį geriausiai pažino, su juo daugiausia susidurdavo¹³.

Vėliau Kraševskis nustoja veikęs visuomenę, nes visuomenė jį praugo. Jo reikšmė didelė, bet tik vieną laikotarpį. Buvo pranašaujama, kad Kraševskio veikalai amžius stebins (wieki zadziwią). Tie amžiai jau pasibaigė.

2. Trilogijos kilmė ir Anafielas

Vaizduojantieji Lietuvą Kraševskio veikalai rados dėl jo gyvenimo aplinkybių ir tuo metu viešpataujančios mados. Tuo laiku Lietuvos istorija buvo mėgstama tyrinėti. Tuo užsiėmė ne vien Vilniaus universitetas. Pasirodė milžiniška Narbuto Lietuvos istorija (I t. 1835 m.), buvo leidžiami veikalai apie Vytautą. Pats Kraševskis rašė plačią Vilniaus istoriją (1838 m. I t., kurį paskui perdirbo), lenktyniaudamas su M. Balinskiu, tuo metu išleidusiu „Vilniaus miesto istoriją“. Tai istorijai Kraševskis sunaudėjo daug ligi tol nežinomos medžiagos, esančios archyvuose. Tuo būdu susipažino ir su senosios Lietuvos istorija.

Tada stropiai, su entuziazmu rinkta liaudies dainas ir padavimus, matyta juose stipriausią ir patvariausią tautinės poezijos elementą¹⁴. Tais laikais buvo populiarūs mintis, jog liaudies padavimai – tinkama medžiaga didžiai poemai¹⁵. Kraševskis ir panorą sukurti fantasti-

¹¹ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski. Zarys historyczno-literacki. Kraków, 1888, str. 523.

¹² Chlebowski B. Stanowisko Kraszewskiego <...> str. 13.

¹³ Ten pat, p. 12.

¹⁴ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski <...> str. 69.

¹⁵ Ten pat, p. 110.

nę poemą iš pasakiškų Lietuvos laikų. Paruošiamojo darbo pradžia buvo, matyt, apie 1836 m. Tais metais parašė „Birutę“ (išspausdino 1837 m. almanache „Biruta“). 1838 m. išspausdino „Devynias Lietuvos kartas“ almanache („Bojau“), įėjusias vėliau į „Vitolio raudą“. Tuo laiku rašė ir daugiau istorinių giesmių, vėliau įėjusių į trilogiją.

Nėra visai aišku, ko Kraševskis norėjo pasiekti, ką stengė savo trilogijoj atvaizduoti. Aišku, jog šituos veikaluos, vaizduojančius Lietuvos mitinę ir istorinę praeitį; ypač pirmajame, autorius turėjo tik meninių tikslų. Norėdamas supažindinti su Lietuvos istorija ir mitologija, jis rašė istorinius veikalus (minėtą Vilniaus istoriją, „Lietuvą“, „Lietuvą Vytauto laikais“). Atrodo, jog pradžioj Kraševskis negalvojo apie trilogiją. Pirmame „Vitolio raudos“ leidime (1840 m.) nėra pažymėta, jog tai „Anafielo“ dalis – pirmoji giesmė. Bet „Mindaugą“ (1843 m.) jau pavadino II – ja „Anafielo“ dalimi – giesme. Jo užsiėmimas Vilniaus istorija ir vėliau Lietuvos istorija čia ir paaiškina šį tą. Pirmasis „Vilniaus“ tomas (1838 m.) kaip tik nagrinėja lietuvių kilmę, kalbą ir kt., daugiau priešistorinius laikus. Atrodo, jog pirmiausia Kraševskis domėjosi priešistorine Lietuva, ją stengėsi atkurti, nenumatydamas iš karto savo kūrinių apimties ir jų ryšio su vėlyvesniais, vaizduojančiais istorinę Lietuvą. Todėl pirmoji veikalo dalis „Vitolio rauda“ taip daug skiriasi nuo kitų, ir bendras pavadinimas atrodo lyg primestas.

Kraševskis savo „Lietuvą“ ir kitus istorinius veikalus parašė, žymia dalim kompiliuodamas, sutraukdamas Foigtą, Narbutą, naudodamasis Strijkovskiū. Daug medžiagos ir savo poemoms ten rado, ypač Narbuto knygoje. Prieš Narbutą ir pats žodis Anafielas nebuvo žinomas, bent su Lietuva nebuvo siejamas. Danų Saxo Grammaticus mini plėšiką (gladiator) Wissinus gyvenus Anafial kalne, Rusijoje¹⁶. Narbutas sakosi duodąs Kretingos žemaičių pasakojimo turinį: „Yra aukštas kalnas, status, neprieinamom uolom, vadinamas Anafielu, į kurį šešėliai (mirusiųjų) turi kopti. Norint greičiau pasiekti kalno viršūnę, reikalingi ilgi ir aštrūs žvėrių nagai, ginklai, žirgai, tarnai ir t. t. Bet juo žmogus buvo turtingesnis, juo sunkiau jam pasiekti – žemės turtai slegia jo sielą. Varguolis, lengvas kaip plunksna, gali pasiekti viršūnę, jei neįžeidė dievų, gyvas būdamas. Kitaip nuodėmingą turtuolį slibinas Vizūnas, pakalnėj lindįs, apiplėšia, ir, lygiai kaip vargingą nusidėjėlį, pikti vėjai nusineša. Dievybė, gyvenanti viršūnėj kalno, kurs pilnas teisybės, teisia mirusiųsiuosius

¹⁶ Lietuviškoji enciklopedija. K., 1933, I, p. 518.

pagal jų gyvenimą. Kiekvienas jos sprendimu gauna užmokestį arba amžiną bausmę¹⁷. Pagal kitus padavimus galima esą spręsti lietuvius turėjus supratimą apie dausas ir pragarą. „Pirmoj vietoj buvojo mirusiųjų šešėliai dievų buveinėj, kuri yra danguj, šiaurės žvaigždžių kelio gale; puotavo jų draugijoj, gėrė su jais alų ir valdė vokiečius, nebijojo lenkų ir rusų. Vienas liaudies padavimas pasakoja palaimintą sielą gaunant po mirties šimtą naujų pojūčių gėrėtis naujais džiaugsmiais“¹⁸. Aišku, jog Kraševskis žinias apie Anafielą paėmė iš Narbuto (niekas kitas apie tai nieko nerašė). Kaip matyt iš citatos, Narbutas daug dalykų paliko neiškių, ypač santykį to kalno – mirusiųjų buveinės (pats Kraševskis savo veikaluos jį vadina – „amžinybės kalnu“) su dievų pasauliu. Sprendžiant pagal Narbuto pasakojimą, išeitų, jog tas kalnas nėra jau taip reikšmingas. Jis tik teismo vieta. O paskui visa amžinybė dausose arba pragare. Centrine vieta Narbutas šio kalno nepadarė, net nenustatė jam vietos fiktyvioj savo lietuvių religijos sistemoj.

Pats Kraševskis savo trilogijoj žodį Anafielas lyg vengia vartoti. „Vitolio raudoj“ mini (V raudoj), kai Ramojus (Vitolio tėvas) lipa į Anafielą – amžinybės kalną rytuose (I 39)¹⁹. „Mindauge“, be antraštės, Anafielas nėra, berods, nė minimas. Pvz., Ringaudas (Ryngold) miršta, sudeginamas. Jo siela aukso sparnais baltu žirgu skrieja per debesis į rytus. „Visi matė, kaip vartuose sielų būrys džiaugsmingai su godone jį priėmė“ (II 23). Jis ten medžios amžiais laimingas ir vaišinsis alučiu. Čia nėra nei žodžio apie tai, kad tektų lipti į kokį nors kalną, ir nėra aišku, kur tie vartai.

„Vytauto kovų“ preliudijoj autorius sakosi einąs lyg šmėkla į Anafielą, kur sentėvių šešėliai – su lankais ant pečių, laikydami rankose kirvius, žilabarzdžiai ant akmenų susėdę – „verkia ir žiūri į gimtąjį kraštą – stiklinėmis akimis, be juoko ir ašarų“. Tas amžinas kraštas, kuriame būna, liūdnas, nors ir viliojantis. Tai dangus (III 9–10).

Kai kalba apie dievus (ypač „Vitolio raudoj“), sako juos gyvenant

¹⁷ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno, I (Mitologia litewska), str. 384–385.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Cituojant veikalą, tekste nurodoma jo dalis ir puslapis. Cituojami šie leidimai: I – Witolorauda. Przez J. I. Kraszewskiego Wydanie drugie, przerobione i powiększone <...> Wilno, 1846; II – Anafielas. Pieśni z podań Litwy przez J. I. Kraszewskiego. Pieśń druga („Mindows“). Wilno, 1843; III – Anafielas. Pieśni z podań Litwy. Przez J. I. Kraszewskiego. Pieśń trzecia i ostatnia („Witoldowe boje“). Wilno, 1845.

danguj (Dungus). Taip ir lieka labai neaiškūs santykiai tarp dangaus ir to amžinybės kalno. Šiaip ar taip, šis žodis vartojamas šiek tiek perkelta prasme. Atrodo, jog pats Kraševskis nežino, ką galų gale šiuo žodžiu supranta.

Kadangi šio žodžio pagalba sujungė tris veikalus, matyt, tas žodis reiškia kokią idėją. Ji turi būti paslėpta viduje. Korotinskis sako, jog Kraševskis, remdamasis Narbutu, tuo žodžiu supratęs lietuviškas dausas, kur amžinai didvyriai gyvena²⁰. Cituotosios Narbuto veikalo vietos prieštarauja tokiam aiškinimui. Svarbu, kaip jis toliau tą žodį aiškina: „Tuo žodžiu <...> poemos autorius pasakė pagrindinę savo veikalo mintį: senosios Lietuvos didžios praeities valandų įamžinimas, jos dvasios didžiuos vyruos įkūnytos, dangun ėmimas (wniebowzięcie) ir kančia ten aukštybėse²¹“. Sunku pasakyti, ar Kraševskis iš tikrųjų tai norėjo atvaizduoti. Jei ir norėjo, – kaip toliau aiškiai pamatysim, – to tikrai nepadarė. Korotinskis čia pripažįsta, jog Anafielas (ir jo aiškinama prasme, kaip lietuviškos dausos) vis dėlto veikale jokios svarbos neturi. Jei jis neegzistuoję, niekas veikale nuo to nepasikeistų ir nenukentėtų. Iš to tektų daryti išvadą, jog veikale iš viso nereliginiai dalykai vaizduojami, ne jie svarbiausi. Bet vaizduojamųjų epochų pasirinkimas (I trilogijos dalis – mitinė Lietuva, II – mėginimas keisti tikybą, III – jos pakeitimas) lyg ir paremtų priešingą mintį.

3. Ką trilogija vaizduoja

„Vitolio raudai“ medžiaga – užuomazga paimta iš Narbuto. Šis, „pavimais“ remdamasis²², kalba apie didvyrį – pusdievį Vitolfą arba Vitolį, žinantį praeitį ir ateitį. Plaukęs jisai per jūras greičiau, negu kiti per Nemuną spėtų, kalbėjęs su žvaigždėmis, žinojęs jų vardus. Turėjęs nepaprastą žirgą Juodį (Jodź), kuriuo vėją pralenkdavęs. Arklio galva – Vitolio rūmai: pro vieną ausį įėjimas, pro kitą išėjimas. Tolimesniame Narbuto pasakojime veikia daugiausia Juodis, ne Vitolis. Apie Vitolį pasakyta, kad nugali slibiną, paimdamas šio saugomus turtus ir daugiau nieko ypatingesnio. Kituos šaltinius apie Vitolį nėra, berods, kalbama. Kraševskiui čia teko daug dalykų pačiam išgalvoti.

²⁰ Książka jubileuszowa <...> str. 266.

²¹ Ten pat.

²² Narbutt T. Dzieje <...> str. 161.

Lietuvis Ramojus (Ramois) mylisi su meilės deive Milda. Kartą pamatė juos Aušra ir pranešė Perkūnui. Šis pasiuntė Graitą Ramojaus nužudyti. Po ilgos kovos, nebegalėdamas daugiau grumtis, Ramojus pats nusizudo. Perkūnas nori sunaikinti ir Mildos su Ramojum sūnų Vitolių, bet Praamžius jam primena įrašą likimo akmeny, ką kita rodantį. Milda paslepia sūnų pas pragaro dievaitę, ši nuneša savo motinai – lietuvei Krūminei, kuri atiduoda Vitolių varguoliams. Ten augdamas geidžia kovos. Pirmoj medžioklėj, nukovęs lokį, vejasi briedį – paklysta. Čia vėl Graitas pinklės: Vitolių apninka miško šmėklos. Kritiškiausiu momentu motina išgelbsti ir atiduoda Krivių Krivaičiui. Šis pasakoja, moko Vitolių apie devynias Lietuvos kartas, apie šventes ir kt. Senam Krivių Krivaičiui susideginus, Vitolis, jo patarimu, sekdamas vėjo pučiamą lapą, turėdamas su savim jo dovanotą kalaviją, iškeliauja, pats nežinodamas nei kur, nei ko. Pirmiausia nugali elgeta pasivertusį Graitą, paskum plėšiką kunigaikštį Raudonį, išleisdamas šio laikomus belaisvius. Pasiima Juodį. Šis žirgas visai toks, kokį Narbutas vaizdavo. Žirgo prašomas, keiliauja Vitolis į šiaurę (ten buvo tos pat giminės, kaip Juodis, Ašva – kumelė), iš kur grįžta, netekęs Juodžio. Padaro žygi šiaurėn. Nužudęs slibiną, pasiėmęs turtus, grįžta Lietuvon – statosi pilį, nugali milžiną Alcį. Bet vis kažko ilgisi. Apsireiškusi motina pasako, jog jam trūksta meilės. Įsimyli sodietę Ramutę (Romussa). Vestuvių dieną Perkūnas trenkia į pilį ir abu užmuša. Virtę ereliais, kurį laiką gyvena, kol gimsta Lizdaikonas. Tada vėl atvirsta ir skrenda į rytų šalį – į Anafielo kalną.

Amžininkai veikalui buvo ne vienas sužavėti. Gėrėjosi originalumu, lygino su Ariosto poemomis, su skandinavų sagomis, vadino vienintele savo epopėja (1834 m. išėjęs „Ponas Tadas“ arba buvo jiems nepažįstamas, arba jo nevertino)²³. Buvo ir rūsčios kriticokos²⁴. Nėra aišku, kas norėta „Vitolio rauda“ atvaizduoti. Chmieliovskis, iš veikalo sprendamas, teleidžia autoriui norą supažindinti su Lietuvos mitologija²⁵. Dar labiau neaišku, kam Vitolis gyvenęs. „Vitolis, kaip didvyris, daro nemaloniausią ispūdį, nes neturi tikslo gyventi ir pats tai prisipažįsta. Tai miegūstas pavidalas, vaikščiojąs apgraibomis po pasaulį, nugala bijąs slibinus ir karalius nebent dėl to, kad išpildytų likimo nusprendimus“²⁶.

²³ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski <...> str. 113.

²⁴ Žr. Tišinsko straipsnį „Biblioteka Warszawska“, 1841, t. 1.

²⁵ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski <...> str. 113.

²⁶ Ten pat.

Kraševskiui daug dalykų buvo prikaišiojama: idealo stoka, talento eikvojimas niekniekiam. „Mindaugas“ norėjo pasirodyti esąs be priekaištų. Porą metų šį veikalą savy išnešiojęs, per porą savaitių parašė. Parašęs sakosi: „Kaip pats sprendžiu, tai geriausia, ką padariau gyvendamas. Po jo sakau: nunc dimitte, nes čia jau galas, nes daugiau iš manęs tikėtis negalima. Bet sustok, pone Kraševski! Tave nuteis. Ak! Traukiau jį iš gilumos, iš širdies...jei krauju rašant geriau rašytus – rašyčiau krauju. O jei nepavyko – ne valios kaltė – kaltė talento, kurio nėra, o ir krauju jo nepavaduosi“²⁷. Vienam literatų būrely skaitęs ir gavęs pastabų, vis dėlto pataisė ir 1843 m. išleido su dedikacija: „Tėvams, ką turiu geriausio, aukoju.“

Veikalas prasideda Ringaudo (Ryngold) mirtimi Naugarduko pily. Sūnūs – Montvilas, Trainys ir Mindaugas – nori paveldėti valdovo „kardą ir kepurę“. Vyresnieji sūnūs gauna menkas dalis, o Mindaugas vyriausiąją krašto valdžią. Tolimesnis turinys – Mindaugo kova su broliais (šie jį nori nužudyti, bet patys žūva), su šių sūnumis. Krikštas. Kryžiuočiams per daug Lietuvoj įsigalėjus, Treniotos prikaltėtas, Mindaugas nutraukia su jais santykius ir smarkiai juos sumušą. Toliau vėl kovos su lenkais, pagaliau romanas su Daumanto žmona, ginčas dėl grobio su Treniota ir mirtis iš Daumanto ir Treniotos rankų.

Veikalą daugelis taip pat vertino, kaip ir autorius. Tišinskis vadino „Mindaugą“ briliantu tarp Kraševskio veikalų²⁸. Grabovskis sužavėtas sakė „Mindaugą“ sudarysiant epochą lenkų, o gal ir apskritai slavų literatūroj. O Chmieliovskis neatranda ypatybių, suteikiančių „Mindaugui“ pirmesnę vietą už „Vitolio raudą“.

„Svajoju ir rašau apie Vytautą. O! Vytautas!.. Jis mane slegia! Dar nelaimė, kad atsidūriau laikuose, kuriuos mūsų kūrėjas Adomas pirmas apdainavo...Bet kas išplaukė į vidurį jūrų, tenesižvalgo krantų“²⁹. Taip rašė vienam laiške, turėdamas galvoj savo „Vytauto kovas“.

Veikalas prasideda jūros ties Palanga išgarbinimu ir poetinju vaizdu. Toliau – ir Kęstučio, ir Birutės idilija. Vytauto ir Jogailos jaunystė, kovos, Kęstučio mirtis. Vytautas siekia, ištrūkęs iš kalėjimo, didžiojo kunigaikščio valdžios, nežmoniškai apgaudinėdamas kryžiuočius. Sostą pasiekia. Tuo veikalas kaip ir baigiasi (1392 m.). Likęs Vytauto gyvenimas

²⁷ Książka jubileuszowa <...> str. LXI.

²⁸ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski <...> str. 137.

²⁹ Książka jubileuszowa <...> str. LXIII.

teprisimenamas baigiamojų raudoj, kur mirštąs Vytautas skųsdamasis pasakoja Olesnickiui savo gyvenimą.

Nusiuntęs veikalą spaustuvėn, taip išsireiškė: „Tikriausiai, tai mano paskutinė poema, prie kurios duodu žodį, nesibijokite daugiau – dixi ir baigta. Ką žmonės apie Vytautą pasakys, man nepaprastai svarbu, ir išgąstis mane dėl jo apima. Norėčiau, kad jį pripažintų menkesniu už vyresniusius brolius“³⁰. „Anafielas“ taip išsėmė Kraševskio jėgas, jog tuo laiku jis beveik nieko kita nerašė ir per 14 metų po to nebekūrė eilių.

Ir ši paskutinioji trilogijos dalis nebuvo vienodai priimta. Grabovskis gerėjosi, o A. Mickevičiaus draugas Janas Čečotas (Czeczot) parašė smarkią recenziją, kurią atskirai išleido³¹, nes „Tygodnik Petersburski“ iškreipė mintis. Atrado labai daug nerūpestingumo ir skubotumo ir nemažiau netikusio stiliaus. Pvz., sangražinis įvardis *się* praleistas 169 kartus! Atrado ir blogo skonio, ir nevykusių scenų, ir netinkamo tono išsireiškimų ir žodžių. Kraševskis pasirodė visur mėgstąs tik *valgyti (jeść)* ir *šnibždėti (szeptać)*. Poema neiškėlė daugelio svarbių dalykų. Pvz., veikalė nė žodžio neužsiminta apie didįjį Žalgirio mūšį.

Čečotas geriausia laiko I – ją trilogijos dalį, o trečiąją – blogiausia. Korotinskis³², priešingai, „Vytauto kovose“ mato daugiausia nuoširdumo, karšto jausmo ir joms atiduotų pirmąją vietą. Chmieliovskis tiesiog nepasisako, bet atrodytų, jog pripažintų pirmenybę „Vitolio raudai“. Daugeliu atžvilgių ir tektų tai padaryti. Kraševskis „Vitolio raudoj“ pasirodė originalesnis, joje beveik visa teko pačiam sugalvoti: reikėjo supinti medžiagą, neturint nė vieno viską jungiančio siūlo. Abiejose paskutinėse dalyse autorius turėjo kronikas, istorijas. Visa buvo duota, teikėjo medžiagą sutvarkyti, įsijaust į epochos dvasią, pajusti jos paslaptingą pulsą ir tą gyvenimą meno kūrinium užfiksuoti.

4. Trilogija kūrybiniu ir meniniu atžvilgiu

Kraševskis pasirodė, bent iš dalies, savarankiškai traktuojąs istorinę medžiagą. Pvz., Vytautą „Vytauto kovose“ iš kalėjimo išgelbsti žmona, ne tarnaitė, kaip istorikų pasakojama. Mindaugas pats veda garsią-

³⁰ Ten pat.

³¹ Niektore uwagi szczególniej pod względem stylu nad pieśnią trzecią Anafielas: „Witoldowe boje <...>“. Wilno, 1846.

³² Książka jubileuszowa <...> str. 267.

ją kovą su kryžiuočiais, apie kurią iš tikrųjų nežinoma, ar ji su jo žinia įvyko. Jadvygą, laukiančią Jogailos iš Lietuvos atvykstant, miegamajame vizituoja Vilhelmas, austrų kunigaikštis, buvęs sužadėtinis, moteriškais drabužiais apsirengęs. Jadvyga labai lengva širdim jo atsisako. Padavimai kitaip pasakoja. Ji nenorėjusi Vilhelmo atsižadėti. Ji net kirvį buvo pagrobusi, norėdama išversti pilies vartus, kur ją lenkų ponai laikė.

Apskritai apie veikalo antrosios ir trečiosios dalies pobūdį kalbant, tenka pasakyti, jog tai ritmuota, o vietomis ir rimuota kronika, pasakojanti įvykius, kurie buvo, nemokanti išskirti svarbesniųjų. Vietomis menkiems dalykams skiriami keli puslapiai, kitur graži situacija praleidžiama ir minimas tik įvykęs faktas. Tai atsitinka, pvz., Vytautui bėgant iš kalėjimo ir vietoj savęs žmoną paliekant.

Vis dėlto matyti aiškus autoriaus noras istorinius įvykius aiškinti žmogiškai ir gyvenimiškai, pagrįsti psichologija, ieškoti vidinio ryšio tarp kronikose minimų faktų. Taip „Mindaugas“ yra vienos dinastinės šeimos drama ar tragedija. Visos Mindaugo kovos ir nelaimės kyla dėl vaidų su savo giminėmis. Jauniausiam sūnui gavus vyriausiąją krašto valdžią, vyresnieji lieka nepatenkinti. Šamokslas. Vyresniesiems nepasiseka, ir jie abu būna nužudyti. Trys Montvilo sūnūs – Vykintas, Tautvilis ir Erdenas – įmetami į kalėjimą, vėliau išleisti rengia Mindaugui pinkles, keršydami už tėvo mirtį. Kraševskis čia laisvai elgėsi su istorija.

Be to, Kraševskis pasišaukė į pagalbą užkeikimus, prietarus ir burtus. Buvo istorijoje atsitiktinių dalykų, kuriuos autorius nori suprasminti. Pvz., Mindaugas pasigrobia seno bajoro Sudimanto dukterį, kurią vėliau veda. Senis, dukterį begindamas, nuo smūgio miršta. Mirdamas graso ir prakeikia Mindaugą: mirties valandoj ir jis neapginsias savo vaikų (II 73). Tenka pasakyti, jog ši Sudimanto mirtis pati savyje per mažai pagrįsta. Ši scena Kraševskiui buvo prikišta, kai skaitė „Mindaugą“ literatų būrely. Jis taisė, bet vis tiek liko neįtikinanti. Mindaugas grįžta iš Romuvos, gavęs iš dievų įsakymą išleisti kalinamus brolvaičius. Ten jis baisų savo ateities sapną sapnavo. Grįždamas medžioja ir susitinka medžiojantį senį Sudimantą su dukterimi (Marti). Nuvyksta į pilį. Mindaugas patinka dukteriai, o ji Mindaugui. Mindaugas prašo Sudimantą, kad leistų dukterį už jo tekėti. Senis nesutinka, nežiūrėdamas, kad Mindaugas yra didysis kunigaikštis. Mindaugas neatsisako savo sumanymo, senis taip pat nenusileidžia ir pastoja duris Mindaugui, norinčiam Marčią pasigrobti. Mindaugas stumteli senį, ir tas nuo sutrenkimo miršta.

Drauge vyksta kova žodžiais. Mindaugas pasirodo visai beširdis: tyčiojasi, kai Sudimantas sakosi be dukters negalėsiąs gyventi. Senio užsispyrimas per menkai tepagrįstas, nes duktė, ištekėdama už Mindaugo, nežūva. Mindaugo įpykimas gal ir būtų visai suprantamas, bet jo tyčiojimas?

Kraševskis naudojosi pusiau liaudiška psichologija, per daug elementaria. Jo žmonės būtinai eina į kraštutinumus, į viską impulsyviai reaguoja. Ko nors nemato, jokių būdu nenori suprasti, nenori prileisti, netiki, kas kiekvienam atrodytų lyg savaime suprantama. Pvz., Mindaugas stovi prie Polocko mūrų – laukia, galvodamas, jog privers mokėti duoklę. Tuo laiku polockiečiai susižino su Rygos vokiečių ordino magistru ir kitais ir susilaukia pagalbos. Nieko būdingo vaizduojamiems laikams Kraševskis neduoda sugalvoti savo didvyriams. Viskas per daug paprasta ir žinoma. Kas pažįsta Lietuvos istoriją, jo poemas skaitys su dideliu nuoboduliu.

Viskas per daug smulkmeniškai iš anksto numatoma, skaitytojas nieko nelaukia, o ko laukia, žino. Jokio įtempimo. Autorius stengiasi paminėti visa, kas buvo istorijoje – gyvenime. Ir išeina kronika. Norėdamas išlaikyti senosios epopėjos toną, apgaubti pakilesne nuotaika vaizduojamąjį gyvenimą, didina savo epinių priemonių aparatą. Visur pranašystės, ženklai. Tik gimęs Vytautas, pirmąkart pamatęs iš žygio grįžusį tėvą Kęstutį, jau tiesia rankas į jį, ne į motiną. Tuo remdamasis, autorius jau piešia ateities vaizdą.

Apskritai kalbant, tenka pasakyti, jog Kraševskis neatitiko visai trilogijai tinkamo tono. Visas veikalas skamba netikra gaida. Nėra vieno požiūrio į viską.

„Vitolio raudoj“ Kraševskis yra lyg bardas. Prologe sakosi giedąs giesmes, kurias seni burtininkai niūniavo tėvų šermenyse. Tos senosios giesmės Lietuvos žemėj išauge, su motinos pienu į kraują perėję. Jei tai būtų nuoširdžiai pasakyta, pajaušta, būtumėm gal susilaukę nematyto grožio dainos, kuri, iš širdies išėjusi, į širdį pataikytų ir leistų bent kvėpelti senovės dvasia. Bet šiame veikale autorius savo širdies nepalieka. Pasisakymas prologe – pamėgdžiojimas.

Jei „Vitolio raudoj“ kiek išlaikytas vienas traktavimo būdas, to negalima pasakyti apie visą trilogiją. Autorius sakosi pats vienas teliejąs ašaras dėl Lietuvos, praeitis tesanti jam motina (III 10), bet tai nenuoširdu. Jo veikaluos nejučia tikros meilės Lietuvai. Šiaip ar taip, religinis

momentas trilogijoje užima svarbią vietą, o gal ir svarbiausią. Autorius rodo senojo tikėjimo Lietuvai, jos dievams simpatiją, stoja senosios, dar nekrikščioniškos, Lietuvos pusėje. Bet jo vaizduojamosios religijos, senoji ir krikščioniškoji, yra realios. „Vitolio raudoj“ senieji dievai gyvi – veikia, gyvena, ne tik danguj, bet ir žemėj. „Mindaugė“ tie dievai, pirma autoriaus vadinti didžiais Lietuvos dievais, visai lengvai išvaromi. Dievų statulos, amžius Lietuvą globojusios, išverčiamos, ir niekas už tai bausmės nesusilaukia. Kur dingo dievų realybė? Kojos sužeidimas, bekerant šventąjį medį, tos realybės nei įrodo, nei panaikina, kai peržegnojus koja sugyja. Čia tik aiškiai parodoma krikščionybės galia. Bet dievai dar nežūva – tik jie, atrodo, užmiršta patys save!

Vytautas apsikrikštija. Paskutinį kartą jam pasirodo Gulbis – savo rūšies angelas sargas. Gulbis jam smarkiais žodžiais prikaišioja susidėjimą su kryžiuočiais, parodydamas, ką jie padarys su Lietuva, ir liepia tvirtai ją į savo ranką suimti ir sujungti (III 251–253). Vytautas visai nekaltinamas dėl tėvų religijos atsižadėjimo, lyg tai būtų visai menkas dalykas, Gulbio akimis žiūrint. Ir Krėvos pily Vytautui pasirodęs Gulbis, pranašaudamas ateitį, jį guosdamas, neprisimena nė žodžiu apie Lietuvos religijos pakeitimą! (III 237–238). O paskutinį kartą pasirodęs, atsisveikindamas pasisako Vytautui esąs nebereikalingas jo naujame kely. Nežinia, kas su tais dievais pasidarys, kur jie dings. Autoriui šis klausimas, atrodo, nebuvo kilęs. Taip pat abiejų religijų (senosios ir krikščioniškosios) tarpusavio santykiai lieka neaiškūs. Kai kur užsimenama veikėjų lūpomis, jog apsikrikštijusieji savo tėvų neberegės, bus kitur. Prieš krikščionybę autorius nieko neišsitaria. Jam patinka senoji lietuvių religija, bet ir krikščionybės gerumo jis neneigia. Tuo būdu jis lyg svyruoja nuo vienos į kitą.

Kaip visa trilogija neparašyta vienu meniniu požiūriu, viena idėja, taip ir atskiros veikalo dalys. Ir jose nėra vieningo pasaulėvaizdžio, vienos plotmės, kurioje visi dalykai galėtų būti suvokiami. Dėl to nėra ir meninės tikrovės iliuzijos. Taip „Vitolio raudoj“ pasakojami dalykai, apskritai, yra įtikimi, ir visuotinėje literatūroje rastumėm į juos panašių. Vitolis tėra lyg ir paprastas žmogus, tik stipresnis ir galingesnis. Bet Juodžio galvoj esą puikiausi rūmai su įėjimais pro ausis – visai nesiderina su vaizduojamąja tikrove ir yra kitos plotmės. Atrodo, Kraševskis ir nebūtų Juodžio tokio atvaizdavęs, jei ne Narbutas. Kraševskis tokį Juodžio vaizdą rado Narbuto veikale, tokį ir į savo veikalą perkėlė.

Lenkų kritikų Kraševskiui sutartinai daug dalykų prikišama. Chmielovskis³³, kalbėdamas apie Vitolių, sako, jog jo nuotyčiai atpasakoti monotoniškai, be ugnies ir polėkių. Chlebovskis³⁴, nors ir randa visoj trilogijoje rūpestingo svarstymo, neranda gyvesnio jausmo ir intuityvinės tiesos praėjusių amžių atkūrimo. Sako, kad „autorius siekimai neįvykdyti“. Korotinskis³⁵ pripažįsta, jog visose trijose dalyse žinios nugali vaizduotę, protas – įkarštį. Būdinga, kad veikalo pats Kraševskis vėliau nebebrangino.

5. Lietuviškumo klausimas

Kraševskis laikėsi pažiūros, jog liaudies padavimų nereikia perdirbinti, bet jų dvasia kurti tautinę poeziją³⁶. Tą pažiūrą gynė ir, aišku, stengėsi jos laikytis savo kūryboj. Iš kitos pusės, jis pats tyrinėjo Lietuvos praeitį, rašė istorinius veikalus.

Korotinskis, lygindamas Kraševskį su Mickevičium, išsireiškia, kad Kraševskis, nors „jausmų temperatūros ir vaizdų gyvumo žvilgsniu negali lygintis su „Gražinos“ autoriaus kūriniais, austais iš Lietuvos praeities, juos pralenkia neabejojamai geresniu epochos charakterio žinojimu“³⁷. Su tuo ne visai galima sutikti. Kraševskio istorinė medžiaga daugiausia neautentiška, ypač smulkmenose. O Chlebovskio pasakymu, taikomu „Vitolio raudai“³⁸, jis žiūri į praeitį senienų rinkėjo akimis. Žmonės, kuriuos vaizduoja, reikalingi tik įvairių ceremonijų ir papročių paaiškinimui. Jis tų žmonių sielos gelmių nesiekia, neįlieja jiems gyvybės ir juos apibūdina daugiausia palyginimais ir aprašymais. Kraševskis lietuvių tautos dvasios neįjautė ir tuo pačiu jos savo veikalui nesuteikė. Jei būtų tą dvasią jautęs, jam daug dalykų dovanotumėm. A. Mickevičius daug laisviau operavo Lietuvos istorijos faktais, ir jam tai neprikišama. Mickevičius suteikė savo vaizduojamai Lietuvai gyvybę ir geriau išreiškė tautos dvasią³⁹. O Kraševskis tesugebėjo vaizduoti tik išorinius faktus.

³³ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski <...> str. 113–114.

³⁴ Chlebovski B. Stanowisko Kraszewskiego <...> str. 14–15.

³⁵ Książka jubileuszowa <...> str. 267.

³⁶ Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski <...> str. 110 (Remtasi „Tygodnik Petersburgski“, 1839 Nr. 100 ir 1840 Nr. 29).

³⁷ Książka jubileuszowa <...> str. 269.

³⁸ Chlebovski B. Stanowisko Kraszewskiego <...> str. 14.

³⁹ Dobilas J. Strazdas. – „Lietuvos aidas“, 1932 m. balandžio 19 d., Nr. 87 (1462).

Kraševskis stengėsi vaizduoti epochą, ypač „Vitolio raudoj“. Bet ne-
jaučiama, kad tie žmonės, prieš tūkstančius metų gyvenę, daug kuo skir-
tų nuo mūsų. Gal didžiausias skirtumas medžiaginės kultūros srity:
ir kunigaikščiai tada vyžas nešioję ir šiauduos gulėję (II 324). Bet argi
taip seniai jas nustojo avėję mūsų žmonės?

Paviršutiniškas epochos vaizdavimas matyti kad ir iš tokios smulk-
menos. Birutė, būdama vaidilutė, saugodama Praurimos ugnį, neša
broliams valgyti. Kaip suprasti tada vaidilutės pareigas? O ji kasdien
neša valgyti broliams žvejams (nors jie ir galingo bajoro Vidimanto
sūnūs). Čia atrodytų kalta Valiūno „Birutės daina“, kurią Kraševskis, gal
būt, žinojo ir laikė liaudies daina. Prisiminus dar Vitolio žirgo istoriją,
tenka padaryti išvadą, kad Kraševskis tik varžė save, nedrįsdamas
tariamų liaudies padavimų perdirbinėti, nors vis tiek liaudies kūrybos
dvasia nekūrė.

Kraševskis norėjo, kad poema turėtų tautinį koloritą. Todėl naudoja
palyginimus iš Lietuvos gyvenimo ir tikėjimo. Bet dažnai vartoja visai
nebūdingus. Taip saulės leidimasis vadinamas maudymusi jūroje. Kitur
minimos palyginimuose ir salamandros, kas jau visai nieko bendra su
Lietuva neturi. Be to, įmaišo lietuviškus žodžius, o kartais net ištisus
posakius į lenkišką tekstą. Nugalėtas Raudonis savo priesaiką sustiprina
šūkiu: „Kad man Perkūnas sumusztu“ (I 173). Bet ir čia nėra organinio
ryšio nei tarpusavy, nei su kūrėju, nei su atkuriamuoju pasauliu.

Kraševskis sudėjo į „Vitolio raudą“ beveik visą fiktyvų lietuviš-
ką Olimpą, kaip jį Narbutas vaizdavo. Dideliu originalumu ir kokiais
nors etniniais ypatumais tie dievai nepasižymi. Nei viename nieko
didesnio už žmogų savo dvasia nejauti. Neaišku, nei kam tie dievai yra,
nei kam gyvena. Juos lyg valdo Praamžius, savotiška lietuviška moira.
Būdinga, jog Kraševskis ir čia nesujungė savo šaltinių vienon sistemon,
vaizduodamas iš Narbuto ir kitų paimtus dievus ir įdėdamas į veikala
saulinių-astralinių dainų (pvz., „Vestuvinę žemės giesmę“).

Įdomiausi, žinoma, mums Kraševskio vaizduojami lietuviai –
Lietuvos didvyriai. Vitolio charakteristika jau buvo minėta. Jokių tau-
tinių bruožų jame nerash.

Mindaugas yra nežmoniškas. Jis yra ir gimęs iš vergės rusės (Ringau-
do tačiau teisėtu sūnum pripažintas). Jo akyse atsispindi mūsų geidimas
ir kraujo troškimas (II 14), žmonių panieka. Jis nesiskaito su niekieno gy-
vybe, tyčiojas iš visų. Niekas jo neperkalbės. Prieš santykių su kryžiuočiais

nutraukimą žmona (Marti) prašo neatsižadėti dievo dėl dievų. O jis šaiposi iš jos ašarų ir keikia dar vakar išpažintą tikėjimą. Marti guli po jo kojų ir meldžia žodžiais, kurie, autoriaus pasakymu, akmenis sudintų ir žvėris sugraudintų (II 262)! Tai Mindaugo nė trupučio nepaveikia. Dar reikia jį pamatyti mūšyje. Nuvertęs magistrą nuo žirgo ir koja primynęs, spiaudo jam į akis, nors tas prašo malonės. Suvaręs kalaviją krūtinėn, pilnom saujom geria karštą trykštantį kraują, „kaip ištroškęs žvėris vasaros karštyje upelio vandenį atsigaivindamas kad geria“ (II 300). Tuoj jo kakta prasiblaivo, šviesios mintys ją nušviečia! Toks yra Mindaugas. Ir masinės lietuvių scenos kare nedaug geriau atrodo. Belaisvius paėmę, išlupinėja jiems akis, gėrisi kančiomis (II 301). Užpuolę svetimą kraštą, žudo kūdikius ir senelius. Tai vis senovės lietuviai! Autorius „Vitolio raudos“ prologe sakėsi giedąs senas giesmes, kurios garbino „drąsą, drovumą, dorą ir tikėjimą“. Minėtos vietos yra puiki šio pasisakymo iliustracija.

Jogaila nieko riteriškai vyriško savy neturi, visai sumoteriškėjęs. Vienintelė jo aistra – Vaidila (Wojdyłło), kurį iš tarno padaro kunigaikščiu. Prievarta savo seserį už jo ištekina, leidžia ją nežmoniškai kankinti. Vaidila Jogailai brangiausias žmogus, Vytautas – niekai. Taip vaizduojant, vėliau atsiranda veikale prieštaravimų. Jogaila yra kraštutinis bailyš. Sėsdamas prie stalo, persižegnoja, slapta nulenkdamas galvą ir senoviam Koboliui (III 277).

Skirgaila didžiausias ištvirkėlis ir nežmoniško žiaurumo lėbautojas. Kartą šlykščioj puotoj, kai jam nusibosta pasigėrę draugai, liepia juos padegti. Drabužiams išliepsnojus, kunigaikštis ploja iš pasigėrėjimo. Nusibodus spektakliui, liepia svečius užgesinti ir atvesti mešką, kuri skaldo svečių galvas ir čiulpia smegenis.

Kęstutis, senosios Lietuvos papuošalas ir didvyris, tikrasis riteris, ir priešų, ir draugų gerbiamas, neturi savo kilniųjų savybių. Jis labai blogai atsilygina kryžiuočiams už vaišes nelaisvėje. Šie jį beveik karališkai laikė, o Kęstutis, tą pilį, kur buvo kalinamas, paėmęs, net beginklius išžudo. Kęstutis nebuvo taip paskendęs kovos elemente. Tos rūšies kerštas, kurį Kraševskis Kęstutyje rado, jo neapvaldydavo. Kraševskio Kęstutis yra paprastos psichikos, eina iš kraštutinumo į kraštutinumą, remdamasis impulsais. Kraševskio didvyriai kare beveik visi vienodai elgiasi. Kiekvienas keršija maždaug tuo pat būdu. Kęstutis parodomas, kaip savo auką komtūrą, pas kurį buvo kalėjime, užtempia į laužo viršų ir

„gėrėdamasis žiūri, kaip vokietis priešas baigias kančiose“ (III 69). Istorija pasakoja, kad Kęstutis kaip tik tokių spektaklių vengdavo.

Vytautas dar lopšy parodomas kaip būsimoji didi asmenybė. Ties juo skrieja kovodamos dvi dvasios – tamsioji ir šviesioji (senojo ir būsimojo tikėjimo). Kraševskis norėjo parodyti Vytautą kaip likimo žmogų, pažymėtą dideliems darbams. Jis panašus į visus didžius Kraševskio žmones: jauno Vytauto širdy nebuvo meilės žmonėms, nieko jis nemylėjo, panieka mokėjo už meilę ir patarimus (III 81–82). Būsimasis didvyris vos nelieka paprasčiausiu žmogeliu. Kęstučio rūpesčiu Vytautas veda ir – sumoteriškėja, užmiršta karą, viską, kuo pirma gyveno: Ana iš Smolensko jam viską atstoja. Dievai, norėdami Vytauto žvaigždę išgelbėti, pasiunčia Gulbį ir šio lūpomis prikaišioja Vytautui sumenkėjimą (III 105). Tai pagelbsti. Iš elgesio ir kalbos Vytautas neatrodo esąs kunigaikštiškai išauklėtas. Dažnai jis kalba ir elgiasi kaip naivus sodžiaus berniokas. Kartą grįžta nusiminęs Kęstutis iš nelaisvės ir ilgai tyli. Jaunas Vytautas visai nekunigaikštiškai į jį kreipiasi: „Tėve! Pasakyk, kurgi buvai, brangsis? Ar tau liežuvį atėmė priešai? Kodėl nepasveikini žmonos ir sūnaus?“ (III 51). Iš Krėvos pilies kalėjimo Vytautą išgelbsti žmona, likdama jo vietoj. Vytautas visai lengva širdim palieka žmoną kalėjime – be jokios baimės, lyg tai būtų paprasčiausias dalykas. O jie taip mylėjosi! Vytautas dėl jos viską buvo užmiršęs. Apskritai kalbant, tenka sutikt su Chmieliovskiu, kad Kraševskio atvaizduotas Vytautas yra pusgalvis (półglówek). Jo visa didybė, jau lopšy išpranašauta, kažkur pranyksta. Savo rūšies apoteozė, kurios Vytautas susilaukė, paėmęs didžiojo kunigaikščio valdžią (1392), neatrodo nupelnyta. Vytautas vis veikia lyg karščiuodamasis, visai ne kaip toli matąs politikas. Kiek jis kartų puola Vilnių visokiausiais būdais, visokiom apgavystėm! Kiek kartų su gėda nuo jo pasitraukia. Lietuvos didvyriu jis taip pat nėra parodytas. Jei žodžiais ir sakosi viską dėl Lietuvos daręs, ją jungęs ir stiprinęs, iš darbų to nematyti.

Tokie Kraševskio atvaizduoti didieji Lietuvos vyrai. Mes Kraševskio atvaizduotos Lietuvos jau nebeprisipažinsim. Tai ne mūsų Lietuva.

LITERATŪRINĖS ĮTAKOS A. VIENUOLIO KŪRYBOJ

Pirmiausia tektų skirti lietuvių ir svetimųjų literatūrų įtakas A. Vienuoliui. Svetimosios turėjo didelę įtaką ypač dėl dviejų priežasčių: viena, lietuvių literatūra, kai Vienuolis augo, buvo negausi, negili idėjiniu atžvilgiu ir netobulos formos; antra, aplinka nuo pat pirmųjų mokslo metų vertė Vienuolį semtis maisto iš nelietuviškų šaltinių. Svetimosios literatūros pradėjo veikti nuo pat pirmųjų mokslo metų: jas dėstė mokyklų, jose buvo veikalų, atitinkančių jauno žmogaus polinkius.

Lietuvių literatūra svarbi A. Vienuolio raidoj daugiausia tautiniu atžvilgiu. Iš jos galėjo pasisemti tautinių idėjų, tautinės sąmonės ir gauti paraginimo dirbti tautai. Be to, lietuvių literatūra buvo prielaida to fakto, kad Vienuolis kūrė lietuvių kalba ir kad davė žymių mūsų literatūroj kūrinų. Jau mūsų to meto raštus buvo padėti pagrindai individualiam stiliui, sudarytas literatūrinis žodynas, o pati kalba, padidėjęs jos išraiškos galiai, pasidarė tinkama literatūrinei kūrybai. Tenka pabrėžti, kad su mūsų literatūra Vienuoliui teko tik vėliau susitikti. Pats jis nei mūsų tautosakos, nei literatūros nestudijavo. Visa, kas pakliuvo į jo rankas, buvo daugiau ar mažiau atsitiktiniai dalykai. Tuo laiku buvo madoj socialinė literatūra. Ji sudarydavo svarbiausią gimnazijų kuopelių lektūros dalį. Tačiau Lietuvą Vienuoliui visą laiką miela buvo, ji užėmė jame tikrai reikšmingą vietą, ir tai matyti iš daugelio faktų.

Liepojos gimnazijos mokinių tarpe irgi būta kuopelės. Vienuolis priklausė jau nesniųjų grupei, kur labiausiai susipratę buvo Gutauskas ir J. Linartas. Vyresniųjų tarpe bene reikšmingiausią vietą užėmė Biliūnas. Skaitydavo rusiškas revoliucines knygas. Jei kur atrasdavo nors paminėta „Litva“, tai visi kuopelėj laikė tai gera knyga, visi ją skaitydavo. Šis naivus faktas gražiausiai rodo nesąmoningą traukimą į savo tautą. Viena mėgstamiausių Vienuolio ir jo draugų dainų Liepojoj buvo:

Ak, mylimiausia ta mūsų Lietuva
Senoj galdynėj kaip ji garsi buvo.

Bet nelaimingas atsirado laikas,
Kuomet užpuolė kryžiuočių tytveikas <...>

Ją dainavo P. Pundzevičius-Petliukas, J. Linartas ir Adomkavičius. Ji yra įtraukta į II klasės 1897 m. memorabilijų knygutę. Čia mes susiduriame su „Aušros“ laikų dvasia. Šios eilės – daina buvo parašytos Augustino Baranausko „Aušroj“ (1883, Nr. 4, p. 107). Toj knygutėj esama ir kitų populiarių anuo laikų dainų: „Kur banguoja Nemunėlis“ – K. Vanagėlio-Sakalausko, „Lietuvos gražybė“ – Maironio („Lietuva, mano brangi tėvyne“), „Sudiev, kvietkeli, tu brangiausias“ – Vienažindžio, ir kitos. Reikia pažymėti, kad knygutėj yra surašyti rusiškomis raidėmis lietuvių dievai, kunigaikščiai, lietuvių tautos giminės. Vienuolis visa tai radęs kažkokioj rusiškoj knygoj.

Iš pirmos klasės grįžęs, pasirašo ant Dmitrijevo „Верный предсказатель погоды“ lietuviškai – Antanas Žukauskas, nes Biliūną buvo matęs taip darant. Tai pamatęs klebonas Ūselis (Perd. Ussel) palaikė puikybe. Ir Rusijoje gyvendamas, Vienuolis giliai rūpinosi lietuvybe. Maskvoj buvo toks „Литовский двор“. Vienuolis tyčia eidavo pro šalį, nes malonu būdavo skaityti šią iškabą. Kaukaze gyvendamas, Vienuolis išsirašydavo lietuviškų laikraščių ir naujai pasirodančių knygų, po 2 egz. Jis mėgo skaityti Mordovceva, nes jo herojai dažnai lietuviai, ir vis jo raštus „Litva“ minima. Dar ir dabar Vienuolis atsimena, kaip vienas Mordovcevo herojus lietuvis, Madagaskaro karalius, prašė jį palaidoti su batais, nes prie jų liko Lietuvos žemės.

Iš lietuvių rašytojų labiausiai veikė Vienuolį Baranauskas ir Maironis. Baranauskas – giminė, tėviškės apylinkių dainius, jos gamtos dvasią suėmęs ir tyra jaunatvės emocija nudažęs, miško mistiką jutęs – savaiame nuolat kilo Vienuolio atsiminimuose. Ir Baranausko kūrybos atgarsių rasim visoj prieškarinėj ir net pokarinėj Vienuolio kūryboj. Jo dainų posmai, atskiri išsireiškimai, mėgstami žodžiai dažnai pasitaiko Vienuolio raštus.

Apie Maironio poemą „Terp skausmų į garbę“ Vienuolis išsireiškia: „Ji man padarė milžinišką įspūdį ir, taip sakant, nustatė gaires visai mano kūrybai“¹. Dėl įspūdžio didumo abejoti netenka, nes žinome, kaip ji kitus veikė. Gairių nustatymą tenka suprasti kiek kitaip, negu

¹ Alantas V. Antanas Vienuolis-Žukauskas. – „Vairas“, 1932, Nr. 5, p. 113.

tiesioginė tų žodžių prasmė gali sugestijonuoti. Juk Vienuolis nuo Maironio taip skiriasi. Poema buvo sukurta apšviestai mūsų jaunuomenei: „Mano idėjos nepasirodys jai nepasiekiamos, nepažindama nusiminimo, jinai stos drąsiai į karionę su sunkiomis ir skaudžiomis mūsų aplinkybėmis, terp skausmų – vargų atras kelią į garbę, – jai priguli mūsų ateiga“ („Terp skausmų į garbę“ įžanga). Vienuolis turėjo būti uždegtas Maironio tautinio idealizmo, pasiaukojimo tėvynei, nustelbiant individualistinę pusę. Tad minimos gairės A. Vienuoliui išryškino [tautines idėjas ir norą dirbti savo kraštui.

Gal ne mažesnės įtakos turėjo Vienuoliui ir „Vakaras ant Keturių Kantonų ežero“. Kaip pats sakosi, buvęs sužavėtas, norėjęs ką panašaus pasiekti, sukurti. Čia bus patikusi svajingumo sukelta toli nuo tėvynės esančio poeto kristalinė emocija, radusi Vienuoly atbalsio. Ir padėtis panaši: Vienuolis tada ilgiausiai prabūdavo toli nuo savo šalies, jos ilgėdamasis, jei ne jos žmonių, tai gamtos traukiamas.

Kartu tenka paminėti ir „lietuviškosios“ lenkų literatūros įtaką. Vienuoly yra jos žymių. Jį traukė ne Mickevičius – jis tada „nėjo širdin“, bet Kraševskis. Jo „Vitolio rauda“ buvusi kaip evangelija. Aišku, jaunam, labiau fantazija gyvenančiam Vienuoliui ji turėjo būti artimesnė, lengviau suprantama. Joj pilna pasakos elemento, nuotykių. Tikrojo supratimo apie senąją Lietuvą čia A. Vienuolis įgyti negalėjo, bet kadangi pats kritiškai to veikalo nestudijavo, tai visa priėmė su pasitikėjimu, neįtardamas falsifikacijomis.

Apskritai tenka pasakyti, kad lietuvių literatūros įtaka palieka fone. Tai atsitiko dėl to, kad iš jaunųjų dienų veikė svetimos literatūros, kurios labiau atitiko jo sielos būseną ir jos reikalavimus.

Vienuolį veikia kelios literatūros srovės, susikryžiuoja sentimentalinė ir romantiškai egzotinė su realistine-natūralistine. Jaunesnį labiau veikia pirmosios, bręstant ir subrendusį – antrosios, nors dažnai jos tikrai susikryžia. Čia kalti išvidiniai palinkimai, psichinės prielaidos ir laiko dvasia. Idealistinis Vienuolio pradas buvo griauinamas, pats jis buvo nuteiktas depresyviai, įpratintas stebėti juodąją gyvenimo pusę, todėl skrajojimas padangėse nedaug teturėjo pagrindo. Tačiau jaunatvėj palinkimo į tai būta. Be to, vyraujanti afektinė pusė taip pat reikalavo maisito. Skaito Ruso ne tik „Išpažintį“, bet ir „Naująją Eloizą“, ir „Emilį“, ir traktatus. Čia galėjo vilioti ir primityvaus gyvenimo išgarbinimas. Būdamas Liepojos gimnazijoje, A. Vienuolis skaitė nuotykių romanus, ro-

mantinius ir sentimentalinius kūrinius. Ypač patikęs „Kaukazo belaisvis“ ir Defo „Robinzonas“. Stipriai jausdamas gamtą, jis ir veikalų ieško, kur ji užima žymią vietą. Mėgo Lermontovą. Antros klasės 1897 m. memorabilijų knygutėj surašytos ir nuosavos knygos. Tarp jų yra ir Lermontovo „Mciri“. Horizonte atsistoja ir masina Kaukazas, kuris pasakui, pamatytas, palieka amžiną įspūdį. A. Vienuolis yra du kartu perėjęs pėsčias visą Gruzinių kelią (402 km). Jis yra išvaikščiojęs visas Lermontovo „Demone“ dainuojamas vietas, aplankęs kiekvieną ten suminėtą akmenį. Be Lermontovo, jaunam Vienuoliui reikšmės gamtos atžvilgiu dar turėjo Ruso, Šatobriano egzotika. Tačiau dominuojanti rolė teko realizmui. Gamtos atžvilgiu mėgstamiausi autoriai jam yra Turgenevas, už kurį eiti toliau gamtos vaizdavime Vienuoliui, atrodo, jau negalima, ir Mopasanas. Ir pastarojo gamtos jausmas stiprus, bet svarbiausia – objektyvumas, tikslumas („Sur l'eau“). Tik Mopasanas per daug akcentuoja žemesnįjį instinktą, o Vienuolyje persveria dvasinis pradas. Jis skaito svetimus autorius ir pasaulėžiūros dėliai. Jam stiprų įspūdį palieka Zolia „Roma“, jis gilinasi į Renano „Krikščionybės versmių istoriją“.

Ypač Vienuolį veikė Čechovas. Gal kiek ir keista atrodys, kad jį skaitė Kaukazo laikotarpy, kada buvo laimingiausios jo gyvenimo dienos. Čechovas pasidaro nepasiekiamas tobulybė. Vienuolis jį dievina, jo raštus skaito po keletą kartų, o dramų žiūri teatre.

Jau Adomas Jakštas sakė, pasirodžius pirmajam Vienuolio raštų rinkiniui: „Paieškojus iš tikrųjų būtų galima rasti ne vienas tarp tų rašytojų panašumas [t. y. tarp Čechovo ir Vienuolio]. Mat, juodu nesikėsindamu sutraukti gyvenimo apsisireiškimų gilesnėn sintezėn, tenkinasi vien jo atskirų epizodų fotografavimu; jiems terūpi sudaryti keistų tipų galerija ir ją visuomenei parodyti <...>³“. Toliau dar ir skirtumą pabrėžia: Vienuolis ne tik esąs menkesnis menininkas, bet ir šviesesnių gyvenimo pusių nemėgsta. Viršubskis (G. Wirschubski) straipsny apie lietuvių literatūrą „Ost-Europos“ žurnale irgi pirmuosiuose Vienuolio kūriniuose mato dvasinį giminingumą su Čechovu³. V. Bičiūnas apie Čechovo įtaką sako: „Matyti, stipriausią įspūdį Vienuoliui padarė ne

³ Jakštas A. Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923). K., 1923, p. 57.

³ Wirschubski G. Die Entwicklung der litauischen Literatur. – „Osteuropa“, Juni 1929 (IV Jahrgang, Heft 9), S. 591–592.

jumoristiniai vaizdeliai, bet dramos („Trys seserys“, „Žuvėdra“, „Dėdė Vania“ ir kt.)⁴. Su tuo sunkiau sutikti, nes ir pats Vienuolis mažiau draminius Čechovo kūriniais temėgo, ir dramos forma lig šiolei jam buvo tolimesnė. Daugiausia reikšmės Čechovo įtakai duoda A. Vaičiulaitis. Jis mano, kad Vienuolis „iš Čechovo pasiėmė metodą vaizduoti žmonėms ir sudaryti nuotaikoms, dvelkiančioms kažkokia beprasmybe ir liūdnumu jo novelėse“⁵. Šį klausimą reikia paliesti kiek plačiau.

Čechovas Vienuolį galėjo daug kuo patraukti. Jau pati Čechovo profesija Vienuoliui artimesnė. Ir išvidiniai juodviejų nusiteikimai panašūs. Čechovas buvo medikas. Nors praktika beveik nesivertė, tačiau daug dirbo medicinos srity. Jaunystėj buvęs gyvas ir linksmas humoristas, ilgainiui virto dideliu pesimistu. Jis neapkentė lėkšto miesčioniškumo, siekė giliau ir pamatė, Razumniko žodžiais betariant, kad „visas gyvenimas yra neišeinamas miesčioniškumo circulus vitiosus“⁶. Iš jo išeiti nėra kelio. Tik vėliau ėmė Čechovas tikėti progresu, kurs po 200–300 metų padarys kitokį gyvenimą, o žemė taps žydinčiu sodu. Tas tikėjimas turėjo gelbėti rašytoją iš absoliutaus pesimizmo. Tačiau kas daryti, kad tas naujas gyvenimas būtų dabar? Ir štai dėl šito sunkaus klausimo tikėjimas progresu neišgelbėjo visai Čechovo iš pesimizmo. Todėl liūdni, pesimistiški tonai paliko visoj kūryboj.

Kaip sako Liuteris (A. Luther) savo rusų literatūros istorijoje, Čechovas yra poetas „prieblandos, širdgėlos ir lūžusių sielų, kurios, tokios turtingos būdamos, nieko nepajėgia su savo turtais daryti“⁷. Nereikalingo žmogaus tipas jo raštuos nusilpęs ir abejingas: nebeturi nei romantiškos aureolės, nei titaniško išdidumo. Čechovo herojai eina valgyti, kad nereikėtų apie dievo buvimą galvoti. Čechovas myli gyvenimą: „Tik mylinti širdis galėjo tokius džiugius vaikų gyvenimo vaizdelius sukurti, tokias švelnias moteris piešti, taip giliai gamtą jausti“, — sako Liuteris⁸. Bet laimės nėra. Visi jo tipai kenčia be vilties, kadangi nei tvirtu tikėjimo ateinančiu aukso amžium nėra, nei norima atsižadėti savęs. Todėl jau pirmuosiuose kūrinuose dažnai girdis „wehmütiger Unterton“, kuris vėliau pasidarė pagrindiniu jo kūrybos tonu. Tas jautimas turint

⁴ Биюнасъ В. 25-лѣтіе литературной дѣятельности А. Венуолиса-Жукаускаса. — „Сегодня“, 14 апрѣля 1932 года, № 104.

⁵ Vaičiulaitis A. Natūralizmas ir lietuvių literatūra. K., 1936, p. 88.

⁶ Иванов-Разумник. Русская литература от 70-ых годов до наших дней. Изд. 6-ое. Берлин, 1923, стр. 280—299.

⁷ Luther A. Geschichte der Russischen Literatur. Leipzig, 1924, S. 377.

⁸ Ten pat, p. 382.

gyvenimą būti kitoki, nusivylimas dabartine buitimi ir lydintis širdgėlos tonas turėjo patraukti Vienuolį. Daug Čechovo tipų savo pergyvenimais ir nuotaikomis buvo Vienuoliui artimi.

Svarbu pažymėti, kad Čechovas, būdamas toks artimas Vienuoliui kūrybos vidumi, patraukdamas veikė ir formos atžvilgiu. Čechovas yra vienas didžiausių pasaulio novelistų, rusų Mopasanas, formos meistras. Charakteringa jo ypatybė, kad niekur nesulieja su savo herojais, virš jų stovi. Jis objektyvus. Lygiu ramumu apie viską rašo, visus Rusijos luomus apimdamas. Nuostabiai trumpas ir tikslus.

Kad Čechovas turėjo Vienuoliui kaip kūrėjui teigiamos įtakos, abejoti netenka. Kaip aiškiai matyti, Vienuoly būta panašių į Čechovo kūrybą išvidinių prielaidų. Jei iš kitų rašytojų Vienuolis sėmės medžiagos pasaulėžiūrai, interesuojančioms problemoms, čia atrado didelę savo pasaulėžiūros dalį, tokios tobulos formos kūrinuose išreikštą. Tuo būdu Čechovas veikė gal svarbiausia kaip apipavidalinimo faktorius. Jis buvo lyg visų Vienuolį veikusių įtakų sintezė. Bet Vienuolis išvidinės kūrinių architektonikos, išvidinės formos ir iš viso teorinių literatūros mokslų nestudijuoja, ne šiuo atžvilgiu literatūra jis domisi. Todėl reiktų prileisti, kad arba Čechovas veikė formos atžvilgiu tik nesąmoningai, arba kad Vienuolis jį iš paviršiaus imituoja. Antrą mintį reiktų atmesti, nes visi Vienuolio kūriniai prieškariniam laikotarpy atrodo išaugę iš sielos gelmių, be didelių teorinių svarstymų ir siekimų. Jų formalinė pusė tik vėliau pasidarė tobulesnė, sustiprėjęs Vienuolio talentui. Vienuolio kūryba taip artimai susijus su jo pergyvenimais ir aplinka, kad nėra pagrindo teigti buvus paviršutiniškos imitacijos.

Vienuolį veikė ir kiti rašytojai, nes Čechovo raštus ne visa rado, ką pats mėgo. Pavyzdžiui, Čechovas gamtą nors ir giliai jaučia, bet atskiros vietos savo kūriniuos jai neskiria. Ji teliečiama tik tiek, kiek būtinai reikalinga, kiek susijusi su herojum. O pačiam Vienuoliui gamta turi ypatingai didelę reikšmę. Todėl šiuo atžvilgiu daugiau įtakos Vienuolio kūrybai turėjo jau minėtas Turgenevas.

Apskritai kalbant, Vienuolis subrendo realizme. Kadangi jis niekada nesivaikė formos prašmatnybių, o realizmas labiausiai atitiko jo palinkimus, tai vėlesnės literatūros srovės jam įtakos neturėjo.

VILNIAUS UNIVERSITETO REIŠMĖ LIETUVIŲ LITERATŪRAI

Vilniaus universitetas, seniausioji ir ilgus amžius vienintelė aukštoji Lietuvos mokykla, yra suvaidinęs reikšmingą vaidmenį kultūriniame ir literatūriniame gyvenime, raštijos ir literatūros formavimesi ir raidoje. Bet jo vaidmuo šiuo atžvilgiu amžių būvyje toli gražu nebuvo vienodas. Tik tarybinės santvarkos metais Vilniaus universitetas turi didžiulės tiesioginės reikšmės lietuvių literatūrai. Tik dabar jame yra lietuvių literatūros katedra, ir tai viena iš stambiausių, tik jame kasmet studijuoja dešimtys būsimų lietuvių rašytojų, kritikų, literatūros tyrinėtojų. Senaisiais amžiais nei lietuvių kalba, nei literatūra Vilniaus universitete neužėmė reikiamos vietos. Atrodo, nebus perdėta, jei pasakysime, kad palyginti per neilgą laikotarpį nuo tarybinės santvarkos atkūrimo Vilniaus universitetas yra davęs lietuvių literatūrai daugiau, negu per ištikus praejusius šimtmečius, pradedant XVI a. paskutiniu juo ketvirčiu. Bet ir senaisiais amžiais, feodalizmo laikotarpiu, Vilniaus universiteto indėlis į lietuvių literatūrą, nors ir ne toks didelis, buvo reikšmingas. Literatūros istorijoje jam priklauso pastovi vieta. Norint Vilniaus universiteto reikšmę lietuvių literatūrai teisingai įvertinti, reikia atsižvelgti į nepalančias istorines kultūrinės sąlygas, apsprendusias lėtą lietuvių literatūros formavimąsi ir raidą. Tada lyginamoji jo reikšmė ir senaisiais laikais padidės. Kadangi universitetas yra keitęsis priklausomai nuo skirtingų visuomeninių-politinių sąlygų, jo reikšmę lietuvių literatūrai geriausiai galima apžvelgti pagal atskirus raidos etapus: I 1579–1803 (Vilniaus akademija; Vyriausioji Lietuvos (Vilniaus) mokykla); II 1803–1832 (Imperatoriškasis Vilniaus universitetas); III 1919–1939 (Stepono Batoro universitetas); IV 1940–1959 (Vilniaus Valstybinis V. Kapuskos universitetas).

* * *

Vilniaus jėzuitų akademija buvo konfesinė aukštoji mokykla, įsteigta, svarbiausia, kovai su reformacija, – stipriausias katalikiškos reak-

cijos židinys, pagrindinė tvirtovė nuo XVI a. paskutinio ketvirčio iki XVIII a. antrosios pusės (jėzuitų ordino panaikinimo). Ji savo pobūdiu buvo kosmopolitinė, laikėsi bendro jėzuitų mokslo plano, smulkmeniškai nustatyto. Joje viskas buvo dėstoma lotynų kalba. Lietuvių tautos, nacionalinės kultūros reikalai jai visai nerūpėjo. Susijusi su viešpataujančiomis klasėmis, joms tarnaudama, Vilniaus akademija palaikė feodalinę santvarką, skleidė feodalinę ideologiją, ją paremdama bažnyčios, dievo autoritetu. Palaikydama uniją su Lenkija ir lenkų kalbą labiau vertindama ir daugiau vartodama negu lietuvių, ji bent iš dalies prisidėjo ir prie viešpataujančių klasių lenkėjimo.

Tačiau Vilniaus akademijoje buvo kreipiama dėmesio ir į lietuvių kalbą, rūpinamasi lietuviškų knygų paruošimu ir leidimu. Kai kurios iš jų buvo gana vertingos ir reikšmingos lietuvių raštijos istorijoje, suvaidino svarbų vaidmenį literatūrinės kalbos formavimesi. Kokios tad priežastys, veiksniai vertė akademiją rūpintis lietuvių kalba ir leisti ja knygas?

Viena iš svarbiausių priežasčių buvo, be abejo, liaudies prisirišimas prie savo gimtosios kalbos, jos laikymasis. Norėdami nugalėti reformaciją, jėzuitai negalėjo pasitenkinti vien didikų ir bajorijos gražinimu katalikybėn (nors tai jiems pirmiausia ir labiausiai rūpėjo). Jie turėjo veikti ir liaudies tarpe – ją sukrikščioninti (dar ir XVI a. pabaigoje, iš dalies ir XVII a. pradžioje liaudis geriausiu atveju buvo tik pagal vardą krikščioniška, tebesilaikė pagoniškų papročių) ir įtvirtinti joje katalikybę. Be lietuvių kalbos tai padaryti buvo neįmanoma. Todėl jėzuitai, jų tarpe ir akademijos profesoriai, dažnai atvykę iš tolimų šalių, turėjo mokytis lietuvių kalbos. Pavyzdžiu čia gali būti portugalas Emanuelis Vega, žymus akademijos profesorius (1580–1594), pirmasis gavęs joje teologijos daktaro laipsnį, kuris, išmokęs lietuviškai, padėjo vyskupui Giedraičiui vizituojuoiant Žemaičių vyskupiją: mokė katekizmo, sakė pamokslus, klausė išpažinčių, kirto šventus ažuolus ir t.t. Taip pat kitas žymus profesorius lingvistas Petras Krimeris (miręs 1602 m.) buvo lietuvių (ir latvių) pamokslininkas.

Dėl to, stiprinant religinę propagandą, buvo vertinamas lietuvių kalbos mokėjimas pačių lietuvių jėzuitų tarpe, reikėjo rūpintis ir priemonėmis jai pramokti, ir raštais lietuvių kalba. Jėzuitai dažnai nurodinėdavo kaip blogą, nenormalų reiškinį, kad daugumas kunigų-klebonų Lietuvoje nemoka vietinės – lietuvių – kalbos. Patys rūpinosi lietuvių

pamokslininkais ir XVI a. pabaigoje turėdavo jų po kelis Vilniuje (pavyzdžiui, 1600 m. net 7!). Pačioje akademijoje buvo ruošiami kunigai – pamokslininkai. Mokantieji lietuviškai pamokslų sakymo pratybas turėjo atlikti lietuvių kalba ir tuo būdu joje lavintis. Tačiau pabrėžtina, kad į lietuvių kalbą buvo žiūrima tik kaip į pagalbinę, liaudies kalbą.

Antras veiksnys, nulėmęs Vilniaus akademijos rūpinimąsi lietuviškomis knygomis, buvo tolydinis lietuvių gausėjimas ne tik studentų, bet ir profesorių tarpe, vadovaujamų vietų užėmimas. Būdingu pavyzdžiu gali būti Jonas Gruževskis, kilęs iš Žemaičių – pirmasis lietuvis Vilniaus akademijos rektorius (1615–1619), vėliau Lietuvos jėzuitų provincijolas (1644–1646). Jis, dar studijuodamas Romoje, 1601 m. iškilmingo priėmimo metu aiškino lietuviškai pranašą Izają, paskui buvo žinoms savo lietuviškais pamokslais ir viena giesme. Tokia vadovybė galėjo būti kiek jautresnė ir lietuviškai knygai, juo labiau kad tada pačių jėzuitų tarpe atsirado pakankamai tokių, kurie galėjo ir norėjo ją paruošti.

Paminėtinas dar ir trečias veiksnys – vadinamasis separatizmas. XVI a. gale ir XVII a. pradžioje buvo dar labai gyvos valstybinio savarankiškumo tradicijos Lietuvoje, buvo stengiamasi išlaikyti atskiras valstybines institucijas, apsaugoti Lietuvos feodalų interesus. Pačioje XVI a. pabaigoje pasirodė garsioji M. Daukšos „Postilės“ prakalba – himnas gimtajai kalbai, skatinąs ją mylėti, ugdyti, įvesti į viešąjį valstybinį gyvenimą. Be abejo, kosmopolitinis jėzuitų ordinas labai niveliavo savo narių asmenybę ir pasaulėžiūrą, reikalavo begalinio atsidavimo, absoliutaus savęs atsižadėjimo, besąlygiškiausio paklusnumo vadovybei: ordino narys turėjo galvoti taip, kaip nori vyresnysis, nors jo paties nuomonė būtų kitokia, ir daryti visa, ko iš jo pageidaujama. Vis dėlto vietiniai jėzuitai, kilę daugiausia iš separatistiškai nusiteikusios bajorijos, nepaisydami ordino palaikomos unijinės ideologijos, išlaikydavo bent dalį tų separatistinių nuotaikų, aspiracijų. Tarp lenkų ir lietuvių (vietinės kilmės) jėzuitų pasireiškė prieštaravimai, vyko trynimasis. Lietuvos jėzuitai kovojo dėl atskiros Lietuvos provincijos, kovojo ilgai ir atkakliai (nuo 1590 m.), nes lenkai priešinosi. Jų kova baigėsi laimėjimu – 1608 m. buvo įsteigta Lietuvos provincija. Trynimasis reiškėsi ir vėliau (tarp lietuvių ir koroniarų). Dar 1675 m. Lietuvos provincijolas J. Blaškovskis ragino rektoriams skirtame memoriale „išnaikinti tautinio separatizmo dvasią“. Suprantama, tas separatizmas reiškėsi prislopintomis formomis, ir tik atskiriems asmenims jo reikšmė galėjo būti kiek dides-

nė. Separatizmo poveikiu, tur būt, reikėtų aiškinti ir vieno kito jėzuito domėjimąsi Lietuvos istorija.

Šių veiksnių reikšmė ne visą Vilniaus akademijos gyvavimo laiką buvo vienoda, o tolydžio silpnėjo, pradėdant XVII a. antrąją pusę. Tada pagrindiniai jėzuitų tikslai jau buvo pasiekti. Reformacija buvo nugalėta, teliko nepavojingos jos salos, į kurias jie irgi stengėsi įsikverbti (pavyzdžiui, į Kėdainius). Liaudis tapo katalikiška. Bajorijoje vis labiau įsigalėjo unijinė ideologija, vis daugiau teisių įgavo lenkų kalba, virsdama vienu iš pagrindinių bajorystės požymių. Tai padeda mums suprasti nevienodą Vilniaus akademijos reikšmę lietuvių literatūrai per ilgą jos veikimo laiką. Stipriausiai tie veiksniai pasireiškė XVII a. pirmojoje pusėje, ir didžiausios reikšmės lietuvių literatūrai Vilniaus akademija turėjo 1625 – 1650 m. Tada ji užėmė pirmaujančią vietą lietuvių raštijoje. Niekas kitas tuo laiku nei Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, nei Prūsijoje jokios lietuviškos knygos neišleido. Kadangi tai buvo Vilniaus akademijos klestėjimo laikas, ji ne tik užpildė susidariusią lietuvių raštijoje spragą (nes Prūsijoje jai tuomet buvo labai nepalankios sąlygos), bet ir davė geriausius, reikšmingiausius savo leidinius.

Su Vilniaus akademija susijęs pirmųjų lietuviškų knygų pasirodymas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Kanizijaus (apie 1585 m.) ir Ledemos (M. Daukšos ir anonimo vertimai) katekizmai ir Daukšos „Postilė“ buvo spausdinti akademijos spaustuvėje, nors ir ne jos lėšomis išleisti. Jei akademija nebūtų turėjusi spaustuvės, nežinia, ar šių pirmųjų lietuviškų knygų išleidimas nebūtų dar toliau atsidėjęs. O jos, ypač M. Daukšos „Postilė“, turėjo didžiulę reikšmę kovoje dėl gimtosios kalbos teisių ir literatūrinės kalbos formavimuisi.

Didžiausias Vilniaus akademijos nuopelnas lietuvių raštijai – žodyno ir kitų kalbinių darbų išleidimas. Žodynas ir lietuvių kalbos gramatika buvo reikalingi, mokantis lietuvių kalbos. Neabejotinai dar prieš spausdinto žodyno ir gramatikos pasirodymą buvo rankraštinių jų užuomazgų – žodynėlių, frazeologinių rinkinėlių, linksniavimo ir asmenavimo pavyzdžių ir t.t. Kaipgi kitaip mokyti žmonės būtų mokęsi lietuviškai? Bet jų nėra išlikusių. Be to, lietuvių kalba buvo reikalinga ir jaunuomenei mokantis lotynų ir graikų kalbų. Mokymo planuose ir nuostatuose (Ratio studiorum) buvo numatytas gimtosios kalbos vartojimas žemesnėse klasėse, ypač infimoje, – mokant gramatikos (lotynų ir graikų k.), aiškinant klasikų tekstus. Galimas daiktas, kad

gimtąją lietuvių kalbą Vilniaus kolegijoje turėdavo atstoti lenkų kalba, jei mokytojas lietuvių kalbos nemokėjo; bet jei mokėdavo – tikriausiai vartodavo ir ją. Norint padėti besimokantiems lotynų kalbos žemesnėse klasėse, ir buvo išleistas K. Sirvydo trijų kalbų žodynas (lenkų-lotynų-lietuvių). Kaip matyti iš pratarmės, tokia buvo jo pirmoji paskirtis.

K. Sirvydas, Vilniaus akademijos profesorius, pirmasis parašė ir lietuvių k. gramatiką (neišlikusi, bent lig šiol nesurasta). Jis vienintelis iš visų jėzuitų visas savo jėgas skyrė lietuviškiems raštams. Jo žodynas toli prašoko savo pirmąją paskirtį ir suvaidino didelį vaidmenį literatūrinės kalbos istorijoje. Žodyne, kuris išėjo 1629 m., buvo apie 9500 antraštinių ir apie 10000 lietuviškų žodžių. K. Sirvydas ėjo M. Daukšos pramintu keliu, stengėsi turtinti literatūrinę kalbą. Jis panaudojo anksčiau kitų sukurtus ar pritaikytus naujoms sąvokoms žodžius ir pats kūrė naujus, vengdamas svetimybų. Daugelį jo žodyno žodžių ir šiandien tebevartojame, pavyzdžiui: *mokytojas, gydytojas, skaitytojas, raštininkas, taisyklė, iškalba, įkvėpimas, atžvilgis, sargyba, apkasas*. Pirmojo žodyno paruošimas buvo sunkus dalykas. K. Sirvydas sirguliavo ir 1629 m. išleido jį neišbaigtą: kai kur jam nepavyko surasti lietuviško atitikmens, ir jis lietuviško žodžio neįdėjo arba tenkinosi vertiniu, o dažnai nusakymu keliais žodžiais. Išleidęs prie jo dirbo toliau, ir 1631 m. pasirodė naujas leidimas (neišlikęs nė vienas egzempliorius), kaip atrodo, irgi su trūkumais. Po K. Sirvydo mirties (1631) darbą prie žodyno tęsė jo mokiniai – bendradarbiai (daugiausia, tur būt, J. Jaknavičius), eidami savo mokytojo pėdomis. Naujas, trečiasis, žodyno leidimas, žymiai papildytas (arti 15000 lietuviškų žodžių), buvo išleistas 1642 m. Jis vėl praturtino literatūrinę kalbą, įvedė ir įtvirtino nemaža naujų žodžių, vykusių naujadarų, kuriuos ir dabar tebevartojame, pavyzdžiui: *auklėtinis* (1629 m. leidime – *išlaikytas*), *aplinkybė* (1629 – *aplinkumas, aplinkustovis, priegstovis*), *ausikaras* (1629 – *ausinė grundelė*), *kupranugaris* (1629 – nėr lietuviško atitikmens), *priegalvis* (1629 – neįtrauktas žodis), *virtuvė* (1629 – *kuknia*), *virėjas* (1629 – *kukarius*). Remiantis šia 1642 m. redakcija, K. Sirvydo žodynas buvo vėliau dar du kartus išleistas, labai mažai ką bekeičiant. Tai buvo pagrindinis ir vienintelis spausdintas žodynas Lietuvoje iki XIX a. pabaigos. Jis suvaidino reikšmingą vaidmenį, kovojant prieš lietuvių kalbos [užteršimą ir degradavimą XVIII amžiuje. Juo naudojosi ir Prūsų Lietuvos žodynininkai.

Vilniaus akademija yra išleidusi ir religinių raštų, prozinių ir eiliuotų. Prozinių tarpe pirmoji vieta priklauso K. Sirvydo „Punktams sakymų“ (I 1629, II 1644). Savo turiniu „Punktai sakymų“ yra reakcingi ir maža skiriasi nuo daugumos tikybinių knygų. K. Sirvydas nori sustiprinti katalikų bažnyčios pozicijas, kovoja su reformatais, propaguoja asketizmą. Jis, tiesa, mato socialinę neteisybę, dažnai priekaištauja feodalams, liaudišku palyginimu parodo be galo sunkią buitį valstiečių — „varguolių-kiemionių, kurie, kaip kurmiai žemę ratusdami, dienomis ir naktimis pasipenėjimo ieško“. Tačiau ne tik kokių radikalesnių išvadų iš to nedaro, bet, propaguodamas asketizmą kaip aukščiausią idealą, jam viską pajungdamas, tuo sumenkina ir šių pamokslų vietų reikšmę.

„Punktai sakymų“ reikšmingiausi kalbos, literatūrinės išraiškos, stiliaus atžvilgiu. Norėdamas paskatinti, kaip pats sako lotyniškoje prakalboje, lietuvių kalbos mokytis, K. Sirvydas stengėsi duoti gražios kalbos pavyzdį. Nors dėl glausto dėstymo būdo „Punktuose sakymų“ nedaug tėra plačiau apmestų vaizdų, bet jų kalba, apskritai imant, yra turtinga, vaizdi ir emociinga, nes autorius norėjo veikti ne tik skaitytojo protą, bet ir jausmą bei vaizduotę. Jis panaudoja vaizdinius veiksmažodžius, epitetus ir palyginimus, imtus iš kasdieninės buities ir gamtos, dažnai išvirstančius ilgais paralelizmais. K. Sirvydo sakinytis yra sklandus, gerai apvaldytas, aiškus, lietuviškos konstrukcijos ir turi retorinį atspalvį. Tuo būdu K. Sirvydas yra ne tik literatūrinės kalbos ugdytojas, bet ir vienas iš retorinio stiliaus pradininkų.

K. Sirvydas nebuvo vienintelis darbuotojas lietuviškų raštų srityje. Jam padėjo ir jo darbą tęsė mokiniai, kurių žymiausias, atrodo, buvo J. Jaknavičius, pats išleidęs šešetą lietuviškų knygelių ir pagelbėjęs K. Sirvydai ruošti spaudai „Punktus sakymų“ (II jų dalį ir išleido). J. Jaknavičius sekė savo mokytojo pavyzdžiu, rūpinosi literatūrinės kalbos grynumu.

Vilniaus akademijos parūpintų ir išleistų eiliuotinių leidinių tarpe pirmoji vieta priklauso S. M. Slavočinskio „Giesmėms“ (1646), versioms iš lotynų ir lenkų k. Tikrasis šio giesmyno paruošėjas šiuo metu dar nėra išaiškintas. Atrodo, kad S. Slavočinskis tikrai negalėjo jų parengti, nes buvo per jaunas — išleidimo metais klausė akademijoje filosofijos. Giesmynas reikšmingas kalba, vertimo menu, literatūrinio stiliaus užuomazgomis, eilėdara.

Giesmyno vertėjas tėsė M. Daukšos ir K. Sirvydo tradiciją, naudojo 1642 m. žodyną, iš jo mokėsi vengti svetimybų, gryninti, ugdyti ir turtinti literatūrinę kalbą, paimdamas nemaža žodžių, posakių, palyginimų iš gyvosios kalbos. 1646 m. giesmynas yra gana žodingas, ir jo leksika, išskyrus nedidelį skaičių religinių terminų, liečia įvairias sritis – tiek kultūrinio gyvenimo, tiek kasdieninės buities. Ne vienas šiame giesmyne pirmą kartą pasirodęs žodis ir dabar mūsų tebevertojamas (pavyzdžiui, *išversti*; Mažvydas, Bretkūnas, Vaišnoras, Daukša, Sirvydas vartojo *išguldyti*).

S. M. Slavočinskio giesmyne pasiekta aukštesnė pakopa vertimo meno atžvilgiu. Vertėjas pasirodė novatorius – pirmasis pradėjo giesmes versti kūrybiškai, ne pažodžiui, kaip anksčiau kitų buvo daroma. Jam labiausiai rūpėjo išlaikyti verčiamų giesmių viršinę formą (skiemenu skaičių eilutėse, posmų struktūrą, rimų schemą) ir lygiavertėmis vaizdinėmis emocinėmis priemonėmis perduoti turinį. Tai buvo sunkus, didelių kūrybinių sugebėjimų¹ ir pastangų reikalaujantis darbas. Vertėjas turėjo meninę nuovoką. Jis nesumenkindavo išraiškos, bet ją dar dažnai sustiprindavo, proziniam tekstui suteikdavo poetinio atspalvio. Tik kai kur jis supaprastino meniniu atžvilgiu stipriausias originalo vietas (iš J. Kochanovskio psalmių).

Didelis žingsnis į priekį giesmyne buvo pažengtas eilėdaros atžvilgiu. Jame buvo išbaigta silabinės eilėdaros sistema. Ankstesniuose giesmynuose (Mažvydo, Bretkūno, Zengštoko, Petkevičiaus) jai trūko aiškios normos. Skiemenu skaičius eilutėse, kur jis turėtų būti lygus, svyrudavo 1–3¹/₂ skiemėmis. 1646 m. giesmyne vienodo skiemenu skaičiaus išlaikymas eilutėse (arba taisyklingas skirtingo ilgumo eilučių kaitaliojimas vienos giesmės strofose) buvo įvestas kaip griežtas dėsnis, norma. Vietoj vos vos juntamo, dažnai forsuoto rimo (greta pilno dviskiemenio) ankstesniuose giesmynuose buvo čia panaudotas, irgi kaip griežtas dėsnis ir norma, pilnas dviskiemenis (ar pusantro skiemens) moteriškas rimas (net ten, kur originalas buvo nerimuotas). Tokie rimai savo ilgumu ir pilnumu lietuvių literatūroje buvo nepaprasta naujiena ir didelis meninis laimėjimas. Be to, 1646 m. giesmyne žymiai buvo pajvairinta ir praturtinta strofika, panaudojant nevienodo ilgio (skirtingo skiemenu skaičiaus) eilutes. Tuo būdu forma įgavo sudėtingą ir darnų pavidalą. Po 1646 m. giesmyno pasirodymo nebegalima buvo taip eiliuoti, kaip

anksčiau. Giesmynas yra turėjęs nemaža poveikio kitiems – ne tik katalikų, bet ir reformatų giesmynams.

Su Vilniaus akademija susijusios taip pat pasaulietinio turinio poezijos užuomazgos. Jos negausios, kaip negausi ir visa pasaulietinio turinio lietuvių literatūra iki K. Donelaičio. Kuo aiškintinas jų pasirodymas?

Jėzuitai, susiję su viešpataujančiomis klasėmis, išlaikę kai kuriuos jų papročius, pažiūras, prie jų derinęsi, į lietuvių kalbą žiūrėję tik kaip į liaudies kalbą, vis dėlto ją kartais panaudodavo ir labai net iškilmingais akademijai momentais – priimdami karalius, vyskopus. Tokie atvejai nebūdavo labai dažni, bet jų tikriausiai buvo daug daugiau, negu išliko patikimų žinių. Iškilmingiems priėmimams ir šiaip didelėms iškilmėms visuomet būdavo rašomi eiliuoti sveikinimai, panegirikos. Lietuvių kalbą tačiau panaudodavo tokiems sveikinimams tik tada, kai jie būdavo rašomi daugeliu kalbų. Kitais atvejais apsiribodavo „garbingiausiomis“ kalbomis – lotynų ir graikų. Rašant sveikinimus daugeliu kalbų, nebuvo kaip ir lietuvių kalbos aplenkti. Be to, reikėjo ir Lietuvą, ir lietuvius reprezentuoti, kartais reikėjo ir liaudies vardu kalbėti, o kita kalba – ne lietuvių – čia netiko. Daugeliu kalbų sveikinimai buvo rašomi ir skaitomi, norint pabrėžti akademijos, jos auklėtinių poliglotiškumą. Tai turėjo garbingam svečiui imponuoti, pakelti akademiją jo akyse, jį maloniai nuteikti. Pažymėtina, kad lietuvių kalbai nebuvo teikiama jokia pirmenybė kitų kalbų tarpe. Tai rodo lietuviškiems eilėraščiųams skiriama vieta: jie dedami ne pirmoje vietoje, net ne tuoj po graikų, lotynų, hebrajų, o kitų kalbų viduryje ar gale.

Tokių proginių eilėraščių lig šiol yra žinomi trys (po vieną iš XVI, XVII ir XVIII amžiaus): du skirti karaliams, vienas vyskupui. Prie jų dar galima pridėti du, parašytus akademijos auklėtinių – P. Tarvainio (1634), skirtą Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui, atvykusiam į Šiaulių bažnyčios šventinimo iškilmes, ir Benedikto Petravičiaus (1638), skirtą prancūzui Nikalojui Klaudijui Fabricijui de Pereskui (Peiresc), numizmatui ir astronomui. Ypač pažymėtinas iš jų – sveikinimas karaliui Zigmantui III 1589 m. – seniausias išlikęs spausdintas tekstas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje ir pirmasis po Mažvydo „Katekizmo“ eiliuotosios prakalbos lietuviškas pasaulietinio turinio eilėraštis.

Šie eilėraščiai (išskyrus B. Petravičiaus) tarnavo viešpataujančių klasių interesams, stiprino karalių ir bažnytinių dignitorių autoritetą, palaikė feodalinę bažnytinę ideologiją. Jiems bendras panegirizmas. Tačiau

jie turėjo šiek tiek teigiamos reikšmės pačiu lietuvių kalbos panaudojimu viešajame gyvenime, ir tai ne tikioliniams reikalams. Tai buvo kovos dėl lietuvių kalbos teisių apraiška. Jie sudarė šio tokias prielaidas pasaulietinei poezijai formuotis. Įdomūs kai kurie iš jų ir eilėdaros atžvilgiu, ypač 1589 m. sveikinimas Zigmantui III – pirmasis hegzometro bandymas lietuvių kalba (ir apskritai imant, pirmasis hegzametras tautine kalba Europoje). Laikantis pažiūros, kad lietuvių kalba yra kilusi iš lotynų kalbos, jai ir buvo bandoma taikyti antikinės eilėdaros dėsnius. Antikiniu metru rašytas ir vėlesnis sveikinimas vyskupui Šembekui (1729). Tai pirmi bandymai prieš K. Donelaitį panaudoti antikinę metriką. Jie rodo, kad nei XVI a., nei vėliau silabinė eilėdara nebuvo vienintelė, visų priimta eilėdaros sistema Lietuvoje.

XVII a. viduryje Vilniaus akademija davė ir istoriografinių darbų, turinčių daug literatūrinių elementų, artimų grožinei kūrybai. Reikšmingiausias iš jų – A. Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“ (I 1650, II 1669), rašyta lotynų kalba. A. Kojelavičius, vienas žymiausių Vilniaus akademijos profesorių, kilęs iš Kauno, nemaža laiko ir energijos skyrė Lietuvos praeičiai. Rašydamas pagrindinį savo veikalą – „Lietuvos istoriją“ (kuriai panaudojo, iš esmės perdirbdamas, M. Strijkovskio „Kroniką“), jis laikėsi antikinės istoriografijos žanro, priklausančio grožinei prozai, dėsnių. Kai kieno A. Kojelavičius ir buvo vadinamas „lietuvių Livijum“.

A. Kojelavičiaus „Lietuvos istorijoje“ yra pažangių ir reakcingų tendencijų. Ne vienu atveju jis pasireiškė kaip bažnytinės ideologijos atstovas, paveiktas unijinių pažiūrų ir, apskritai imant, reikė feodalų interesus. Tačiau teigiamai vertintinos jo pastangos parodyti istorijos procese natūralias priežastis, aiškinti jį ne dievo įsikišimu, bet kaip žmonių – asmenybių veiklos rezultata; taip pat priešiškus kryžiuočių agresijai (nesiderinąs su oficialiu katalikų bažnyčios požiūriu), garbingos lietuvių praeities, prieš priimant krikščionybę, kėlimas, jų narsumo, tėvynės ir laisvės meilės išaukštinimas, ypač ryškus meniniuose vaizduose. A. Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“ žadino savojo krašto meilę ir stiprino separatistines nuotaikas.

Sekdamas antikinių istorikų pavyzdžiu ir parodydamas aukštą literatūrinę kultūrą, didelę meninę nuovoką, A. Kojelavičius taupiu, bet svariu ir išraiškingu žodžiu, išlaikydamas epinį santūrų toną, sukūrė nemaža beletristinių praeities vaizdų. Jis sugebėdavo psichologiškai moty-

vuoti veiksmą, sukurti įtampą, sudaryti greito veiksmo įspūdį, panaudoti meninę detalę, darniai kompoziciniu požiūriu išbaigti vaizdą.

Jo talentas geriausiai pasireiškė, kuriant kovų scenas. Vienas gražiausių kovų su kryžiuočiais paveikslų yra žemaičių vyliaus epizodas, kuriame paprastas karys, persirengęs lenke, prisivilioja Nemunu su laivu plaukiančius kryžiuočius prie kranto, kur jų laukia pasislėpę lietuviai kariai, ir visus išžudo. Šiame epizode išaukštinamas paprasto lietuvio kario (pagonio), kovojančio su krikščionybės skleidėjais kryžiuočiais, sumanumas, jėga ir narsumas.

Į kovų scenas A. Kojelavičius įterpia kalbas, vidinius monologus, vaidinančius svarbų kompozicinį vaidmenį. Tos kalbos atskleidžia veikėjų charakterį, motyvuoja poelgius, veiksmą. Ne vienoje vietoje A. Kojelavičius bando kurti ir literatūrinius portretus, kuriuos sudaro išoriniai istorinio asmens bruožai, charakteris ir su juo susiję darbai.

Jeigu A. Kojelavičius būtų „Lietuvos istoriją“ parašęs lietuviškai, jo nuopelnai grožinei prozai būtų nepaprastai dideli. Lotynų kalba jo meno reikšmę sumažino. Praėjo daug metų, kol jo vaizdai buvo atkurti lietuvių kalba.

Kai kurios, daugiau netiesioginės, reikšmės lietuvių raštijai turėjo ir Vilniaus akademijos paruošti retorikos vadovėliai, kurių tarpe pirmoji vieta priklauso žemaičio Zigmanto Liauksmينو, taip pat vieno žymiausių profesorių, veikalui „Praxis oratoria“, susilaukusiam kelių leidimų ir už Lietuvos sienų.

Akademijos profesoriai ir auklėtiniai prirašė nemaža lotyniškų programų eilėraščių. Bet nė vienas lietuvis neiškilo, nė iš tolo neprilygo žymiam lenkų poetui M. K. Sarbievijui, profesoriavusiam Vilniuje, daugiausia rašiusiam lietuviška tematika (lotyniškai), išgarsėjusiam visoje Europoje. Kitų eilėraščių, net ir stambesni kūriniai nuėjo užmarštin.

Toks bendraisiais bruožais buvo Vilniaus akademijos įnašas lietuvių literatūron jos žydėjimo laiku. Nuo XVII a. vidurio prasideda ryškus akademijos, drauge ir viso jėzuitų rankose buvusio švietimo smukimas. Be jau minėtų priežasčių, čia prisidėjo tolydžio stiprėjanti anarchija, didikų savivaliavimas, nuolatiniai niokojantys karai, juos lydįs badas ir epidemijos. Visa tai labai neigiamai atsiliepė krašto ekonominiam ir kultūriniam gyvenimui. Tolydžio silpnėjant palankesnių lietuvių literatūrai veiksnių reikšmei, bendras smukimas ryškiai atsiliepė ir lietuviškiems akademijos leidiniams.

Būdinga tai, kad nuo XVII a. vidurio iki pat jėzuitų ordino panaikinimo Vilniaus akademija nebepradėjo ir neišleido beveik nė vieno svarbaus, reikšmingo, naujo veikalų lietuvių kalba. Tiesa, akademijos lietuviškų leidinių skaičius šiuo metu žymiai padidėjo, iš jos spaustuvių išėjo daugiausia knygų lietuvių kalba. Bet tai vis buvo, išskyrus keletą, menkavertės, daugiau žalingos negu naudingos knygos. Dažniausiai buvo kartojami, vis pageduojant, senesni leidiniai, pabloginant jų kokybę. Pavyzdžiui čia gali būti giesmynas „Balsas širdies“, daug leidimų susilaukęs XVII ir ypač XVIII amžiuje. Jo pamatas – minėtasis S. M. Slavočinskio giesmynas. Palyginus S. M. Slavočinskio „Giesmes“ su „Balsu širdies“, jo įvairiais leidimais, labai ryški literatūrinės kalbos degradacija, juo toliau, juo didesnis užteršimas svetimybėmis. Dar labiau su naujais leidiniais.

Tačiau ir šiuo metu Vilniaus akademijoje būta asmenų, kuriems rūpėjo lietuvių kalba, jos kultūra. Tai rodo du K. Sirvydo žodyno leidimai (1677 ir 1713). Ypač pažymėtinas pats 1713 m. leidimo pasirodymo faktas. Po baisių karų ir dar labiau nusiaubusio kraštą bado ir maro (1709–1710 m.), kurio metu išmirė daugiau kaip pusė likusių žmonių, ištuštėjo miestai ir miesteliai, o Vilnius vien per 1710 metų antrąją pusę neteko daugiau kaip 30000 gyventojų, žodyno išleidimas, dar nespėjus gyvenimui įeiti į normalesnes vėžes, yra tuo reikšmingesnis dalykas. Nežinome, kas juo rūpinosi, bet dėl jo tikriausiai reikėjo atkakliai kovoti. Šiuo laikotarpiu, 1737 m., Vilniaus akademija išleido ir lietuvių kalbos gramatiką („Universitas linguarum Lituaniae“), skirtą studijuojančiai jaunuomenei. Nežinomas jos autorius buvo geras lietuvių kalbos žinovas.

Antrajame Vilniaus akademijos gyvavimo šimtmetėje prasiplečia kiek lietuvių kalbos vartojimas. Ji panaudojama ir mokykliniuose vaidiniuose, skirtuose miestiečiams ir smulkiajai bajorijai, bet labai ribotai – prologuose ir intermedijose. Pažymėtina dar, kad ji ten buvo maišoma su lenkų ir baltarusių kalbomis. Tie vaidinimai, nors juose ne kartą buvo panaudojama medžiaga iš Lietuvos praeities, taip buvo pajungti panegirizmui ir religinei propagandai, kad negalėjo turėti jokios teigiamos reikšmės.

Šiuo laikotarpiu buvo taip pat rašomi proginiai eilėraščiai lietuvių k. Bet, atrodo, jų buvo mažiau, ir labai jau ryškus juose panegirizmas (kaip, pavyzdžiui, 1729 m. sveikinime vyskupui Šembekui).

Mokytų vyrų ir studijuojančios jaunuomenės kūrybinės jėgos buvo išieškamos panegirikoms lotynų kalba, skirtoms stambiesiems feodalams, pasaulietiniams ir bažnytiniais dignitoriams. Jų buvo prirašyta ir išspausdinta daugybė. Tose panegirikose stengtasi, kiek tik buvo įmanoma, išaukštinti didikus, iškelti jų nebūtus nuopelnus, nesiskaitant nė trupučio su tikrove, panaudojant pompastiškiausias frazes, nenatūraliausias alegorijas, neįtikimiausias aluzijas, nieko nesaistomus perdėjimus. Jos liudija apie begalinę feodalų tuštybę, didybės maniją ir apie jėzuitų bei jų auklėtinių jokių ribų nežinantį pataikavimą jiems. Tos panegirikos, nors jų dalis ir lietuvių buvo rašoma, žinoma, nepriklauso lietuvių literatūrai.

Bandydami susumuoti, ką Vilniaus jėzuitų akademija davė lietuvių literatūrai beveik per 200 savo egzistavimo metų, turime konstatuoti, kad ji davė vis dėlto mažokai. Knygos lietuvių kalba sudarė nežymią dalį visų akademijos paruoštų ir jos spaustuviėje išleistų leidinių. Iš gausaus jos profesorių skaičiaus prie lietuvių raštijos tėra prisidėję irgi labai nedaugelis, dažnai, tur būt, savo pačių iniciatyva. Žiūrėdama į lietuvių kalbą tik kaip į liaudies kalbą, akademija, atrodo, mažai vertino savo profesorių veiklą šioje srityje. Tai rodytų faktas, kad K. Sirvydui, daugiausia nusipelnusiam lietuvių raštijai, tebuvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis (ne teologijos), ir tai jau gulinčiam mirties patale. Tokią mintį sugestijuoja ir nekrologai, pavyzdžiui J. Jaknavičiaus, kuriame nė neužsimenama apie jo lietuviškus leidinius.

Panaikinus jėzuitų ordiną 1773 m., Vilniaus akademija Edukacinės komisijos buvo paversta Vyriausiąja Lietuvos mokykla (1781–1797), o paskui, Lietuvą prijungus prie Rusijos, Vyriausiąja Vilniaus mokykla (1797–1803). Kiek šiuo metu žinoma, Vyriausioji mokykla nieko, atrodo, lietuvių literatūrai nedavė. Tai buvo daugiau pereinamasis laikotarpis į naują, kuris prasidėjo 1803 m., Vyriausiąją mokyklą reformavus ir pavertus Imperatoriškuoju Vilniaus universitetu.

Vilniaus universitetas XIX a. pradžioje buvo žymus mokslo ir kultūros centras, prilygęs geresnėms kitų kraštų aukštosioms mokykloms, kuriame dirbo nemaža pirmaeilių vietinių ir užsieniečių profesorių. Šiuo laikotarpiu jis suvaidino labai reikšmingą vaidmenį lenkų literatūroje, duodamas jai didžiuosius poetus – Adomą Mickevičių ir Julijų Slovackį. Vilniaus universitetas buvo svarbus ir lietuvių literatūrai. Su juo

glaudžiai susiję daugelis naujų daigų, reiškinių. Bet jo reikšmė ne visais atžvilgiais buvo teigiama.

Vilniaus universiteto, jo vadovybės pozicija lietuvių kalbos, literatūros ir kultūros atžvilgiu, apskritai imant, nebuvo palanki. Universitete reiškėsi didvalstybinio lenkų nacionalizmo tendencijos, buvo skiepijamos unijinės pažiūros. Lietuvių kalba buvo laikoma liaudies kalba, provinciniu dialektu, ne tautos, ne krašto kalba. Užtat jai universitete visai nebuvo vietos. Šiuo atžvilgiu universitetas neprilygo net senajai jėzuitų akademijai. 1822 m. K. Kontrimas buvo paruošęs rimtai motyvuotą lietuvių kalbos katedros projektą, nurodydamas ir tinkamą lektorių – L. Uvainį. Bet lietuvių kalbos katedra taip ir nebuvo įsteigta, nors universitete buvo mokoma net ir rytų kalbų.

Universitetas, jo profesoriai neišleido nė vienos lietuviškos knygelės. Jis buvo priešingas lietuvių literatūros kūrimui. Universiteto žinioje esanti cenzūra (cenzūros komitetas, sudarytas iš profesorių) sukliudė ne vienam lietuviškam leidiniui pasirodyti. Tuo buvo padaryta nemaža nuostolių lietuvių literatūrai. Dėl cenzūros komiteto darytų kliūčių negalėjo išeiti antrasis liaudies dainiaus A. Strazdo kūrinių leidimas. Ir todėl dabar kai kurie jo eilėraščiai žinomi tik iš antraščių. Draudimą spausdinti universiteto profesoriai L. Borovskis ir M. Bobrovskis motyvavo tuo, kad Strazdo dainose esą „grubių žodžių, priešingų geram skoniui, ir sugretinimų, neatitinkančių valdžios dvasios“, nusikalstama „sveikam protui“. Strazdui atkakliai kovojant ir laimėjus bylą aukštesnėse instancijose (daug liberalesniu pasirodė net caro satrapas Novosilcevas, pagarsėjęs filaretų byloje), buvo išgalvojami vis nauji argumentai (pavyzdžiui, kad Strazdas įžeidžia lietuvius), ir cenzūros komitetas savo tikslą pasiekė. Dėl jo kaltės nepasirodė ir A. Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatika.

Tačiau, paminėjus tai, pabrėžtinai tuo labiau teigiamas universiteto vaidmuo kitais atžvilgiais. Vilniaus universitete stipriai reiškėsi šviečiamosios idėjos, tolydžio stiprėjo] demokratinė lenkų nacionalinio išsivadavimo kryptis, kurios atstovai turėjo nemažos įtakos lietuvių rašytojams, jų ideologiniam formavimuisi, antifeodalinių tendencijų stiprėjimui jų kūryboje.

Vilniaus universitetas subūrė ir lietuvių jaunuomenę, suteikė jai tinkamą, aukštą išsimokslinimą, literatūrinę kultūrą. Didžioji dalis lietuvių rašytojų XIX a. pirmoje pusėje jame mokėsi, buvo su juo susijusi. Dėl

ekonominių, politinių ir socialinių sąlygų kitur jie nebūtų galėję studijuoti. Dalis profesorių savo domėjimusi lietuvių kalba, tautosaka, Lietuvos praeitimi ir tiesioginiu paskatinimu moraliai parėmė lietuvių rašytojus. Tiesa, tie profesoriai neišspausdino jokie reikšmingesnio lietuvių kalbos ar Lietuvos praeities tyrinėjimo, nesudarė tautosakos rinkinių. Sakysim, Varšuvos mokslo bičiulių draugijai pageidaujant sudarytoji (1803) keturių profesorių (Mickevičiaus, Golanskio, Malevskio ir Šulco) „deputacija“ lietuvių kalbai tirti pasitenkino žiupsneliu pastabų (iš viso 2 puslapiai), labai paviršutiniškų, dažnai netikslių ir neteisingų. Bet ir tai turėjo šiokios tokios teigiamos reikšmės. Įtakingiausi ir reikšmingiausi lietuvių rašytojams buvo profesoriai: J. Lelevelis, I. Lobjka, I. Onacevičius, iš dalies G. E. Grodekas.

J. Lelevelis buvo pažangios amžiaus minties atstovas, didžiausias lenkų XIX a. pirmosios pusės istorikas, F. Engelso pavadintas genialiu žmogumi. Savo demokratinėmis pažiūromis ir kritiškumu jis turėjo didelės įtakos jaunuomenei, kurios buvo labai mėgstamas. J. Lelevelis, dėstydamas visuotinę istoriją, užsimindavo ir apie Lietuvos praeitį. Jis yra išleidęs kelis mažesnius veikalus, liečiančius Lietuvos istoriją, ir juose raginęs lietuvius geriau pažinti savo kalbą, ją ugdyti, kelti. Rinkdamas istorijai medžiagą, J. Lelevelis užmezgė ryšius su D. Poška. D. Poška jo garbei net odę parašė, siuntinėdavo jam savo parašytus straipsnius, surinktą medžiagą. Tie ryšiai kėlė D. Pošką kitų akyse, buvo jam didelis paskatinimas atsidėti literatūriniam ir moksliniam darbui, rūpintis lietuvių kalba, jos ugdymu.

J. Lelevelis turėjo teigiamos įtakos ir Vilniaus universitete studijavusiems lietuvių rašytojams: S. Stanevičiui, S. Daukantui ir kitiems. Iš jo, reikia manyti, S. Stanevičius įsisavino kritinį praeities tyrinėjimo metodą, itin ryškų „Lietuvių mitologijos aiškinime“.

I. Onacevičius atliekamu nuo privalomų kursų laiku yra dėstęs Lietuvos istoriją, kurios didžiausiu žinovu tuomet ir buvo laikomas. Jis mylėjo praeitį, ją idealizavo, piešė romantinėmis spalvomis. Didžiausio poveikio jis turėjo S. Daukantui ir Kaj. Nezabitauskiui. S. Daukantą su I. Onacevičiumi siejo nuoširdi bičiulystė, trukusi visą tolimesnį gyvenimą. S. Daukantas karšino profesorių senatvėje, o šiam mirus rašė, jog su juo netekęs ištikimiausio ir širdingiausio draugo. Ta draugystė padeda mums geriau suprasti plačius S. Daukanto užmojus, kiek romantinį požiūrį į Lietuvos praeitį, kuri jam buvo liūdnos dabarties

antitezė, ir tos praeities idealizavimą. Turėdamas tokią moralinę paramą, S. Daukantas lengviau galėjo pakęsti skurdą ir visas jėgas, nežiūrėdamas sveikatos, skirti užsibrėžtiems uždaviniams.

Paminėtinas čia ir G. E. Grodekas, su kuriuo susijęs klasikinės filologijos suklestėjimas Vilniaus universitete. Savo moksliniu autoritetu, švietėjiškomis pažiūromis, pažangia antikinės literatūros interpretacija jis turėjo poveikio S. Daukantui, kuris drauge su A. Mickevičium, T. Zanu yra lankęs jo vedamą klasikinės filologijos seminarą, taip pat S. Stanevičiui, klausiusiam jo paskaitų. G. E. Grodeko įtaka padeda mums išaiškinti neabejotiną S. Daukanto ryšį su antikinė literatūra, ne vieną jo grožinės prozos bruožą.

Ypač pažymėtini ukrainiečio I. Lobjkos, rusų kalbos, literatūros ir istorijos profesoriaus, ryšiai su lietuvių rašytojais, jo teigiamas skatinamas poveikis. Buvęs artimas dekabristams, artimai su kai kuriais iš jų draugavęs, dirbęs Rusų literatūros mėgėjų draugijoje (vienoje iš periferinių dekabristų organizacijų), I. Lobjka yra suvaidinęs tarpininko tarp dekabristų ir filomatų – filaretų vaidmenį. Dėl savo gero ir švelnaus būdo I. Lobjka buvo visų gerbiamas, visiems lengvai prieinamas. Jis domėjosi lietuvių kalba ir Lietuvos praeitimi. Užmezgė artimesnius ryšius su gabesniais ir veiklesniais lietuviais studentais – Kaj. Nezabitauskiu ir S. Stanevičium, taip pat su senosios kartos rašytoju D. Poška. Skatino juos tyrinėti krašto istoriją, rinkti liaudies dainas (ir naujesnę kūrybą) ir spausdinti. Su Kaj. Nezabitauskiu važinėjo po Žemaičius lietuvių kalbos ir senovės paminklų tyrinėti. Ta proga apsilankė ir pas D. Pošką. Jis paskui išspausdino Vilniaus žurnale („Dziennik Wileński“) straipsnį apie Žemaičių milžinkapius ir yra palikęs rankraščiuose „Lietuvos tyrinėjimą“. I. Lobjka tiek savo paskaitomis, tiek artimais ryšiais su D. Poška, S. Stanevičiumi ir Kaj. Nezabitauskiu buvo vienas pirmųjų tarpininkų tarp rusų mokslo ir literatūros ir lietuvių rašytojų.

Lietuviai studentai, susibūrę Vilniaus universitete, veikiami gaivios jo atmosferos (kuri gyvavo iki filaretų bylos – 1823), su entuziazmu ėmėsi darbo ir pasireiškė gyva kultūrine – literatūrine veikla. Jie ruošė populiarius leidinius – vadovėlius: išleido naują elementorių (Kaj. Nezabitauskis), vertė Fedro pasakėčias (S. Daukantas), didaktinę beletristiką („Jonas iš Svisločės“ ir kt.), ūkines knygeles; tyrinėjo Lietuvos praeitį ir kultūrinį palikimą (S. Daukantas, Kaj. Nezabitauskis, S. Sta-

nevičius, J. Plioteris), rinko tautosaką, ugdė literatūrinę kalbą, remdamiesi gyvąja kalba ir geriausiais raštijos paminklais, jų tarpe ir K. Sirvydo darbais. Jie labai praplėtė lietuvių kalbos vartojimo sferą. Anksčiau laikoma tik liaudies kalba, vis labiau išstumiamą (XVII–XVIII amžiuje) iš viešojo gyvenimo, vartojama beveik vien religinei propagandai liaudies tarpe, lietuvių kalba imama dabar traktuoti ir vartoti kaip nacionalinė kalba. Ja pradama rašyti ir mokslinius veikalus. Šalia S. Daukanto darbų (ir vėliau pasireiškusių J. Pabrėžos ir M. Valančiaus) įdomus ir reikšmingas šiuo atžvilgiu neseniai surastas J. Plioterio rankraštis (1826–1831) – rimta studija apie Chilinskio biblijos vertimą. Šis anksčiau visai nežinomas rankraštis padeda mums geriau suprast S. Stanevičiaus žodžių (1827), kad „daugumas žemaičių <...> mokosi, skaito ir rašo lietuviškai“, tikrąją prasmę. Nors Vilniaus universitete studijavusieji rašytojai nedaug tėra sukūrę grožinės literatūros (jai tiesiog priklauso tik S. Stanevičiaus „Šešios pasakos“ ir žymia dalimi istoriniai S. Daukanto veikalai), bet jų užmojai, pažangios antifeodalinės tendencijos, rėmimasis tautosaka, liaudies ir savos kalbos meilė sustiprino besiformuojančią pasaulietinę lietuvių literatūrą, jos pagrindus ir susilaukė plataus atgarsio.

Vilniaus universiteto uždarymas (1832), kaip carinės represijos priemonė dėl 1831 m. sukilimo, labai neigiamai atsiliepė lietuvių literatūriniam gyvenimui: nebebuvo lengvai pasiekiamo, suburiančio kultūros centro, mokslo židinio. Iki 1842 m. dar veikusios Vilniuje akademijos – medicininė-chirurginė ir dvasinė – universiteto [nebegalėjo atstoti. Su dvasine akademija susijęs klerikaliųjų tendencijų stipresnis pasireiškimas XIX a. viduryje. Akademijas iškėlus, Vilniuje iki pat 1919 m. nebebuvo aukštosios mokyklos, nepaisant pastangų ją atgaivinti. Tik 1919 m. kovo mėn. 13 d. prasidėjo naujas laikotarpis Vilniaus universiteto istorijoje, kai Lietuvos ir Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Taryba priėmė dekretą „Dėl Darbo universiteto Vilniuje atidarymo“ ir sudarė organizacinę komisiją, kuri pradėjo komplektuoti personalą ir registruoti studentus. Bet tarybų valdžios nuslopinimas ir Vilniaus okupavimas nutraukė universiteto atkūrimo darbą. 1919 m. spalio 11 d. aktu Lenkijos buržuazinė vyriausybė Vilniaus universitetą pavadino Stepono Batoro vardu. Jis veikė iki 1939 m. rudens.

Stepono Batoro universitetas tarnavo imperialistinei buržuazinės Lenkijos politikai, buvo skirtas vietos gyventojams lenkinti ir negalėjo

turėti kiek didesnės reikšmės lietuvių literatūrai. Nepalanki jai buvo universiteto atmosfera. Nors jo mokymo planuose ir buvo numatyta lietuvių literatūros katedra (drauge su baltarusių), bet ji nebuvo įsteigta (motyvuojant tinkamų kandidatų stoka). Per visą dvidešimtmetį universitete nebuvo skaitomas joks lietuvių literatūros kursas. Tik 1929 m. pradžioje ėmė veikti lietuvių kalbos lektoratas. Lektoriais buvo V. Zajančkauskas (nuo 1929 m.), P. Kraujelis (nuo 1931) ir B. Untulis (nuo 1934), kurie skaitė elementarų lietuvių kalbos kursą (2 valandas per savaitę), skirtą jos visai nemokantiems. Kai kurie lituanistikos dalykai buvo dėstomi prie lyginamosios kalbotyros katedros. Per daugelį metų (pradedant 1925 – 1926) prof. J. Otremskis yra skaitęs: lietuvių kalbos gramatiką, lyginamąją lietuvių ir latvių k. gramatiką, baltų kalbų žodžių darybą, veiksmožodį baltų kalbose; be to, jis interpretavo M. Daukšos „Postilę“ ir kitus lietuviškus ir prūsiškus tekstus. Reikia pažymėti, kad Stepono Batoro universitete studijavo labai mažas palyginti lietuvių skaičius. Iki 1927 – 1928 mokslo metų jie nesudarė nė 1%. Tik paskui jų kiek pagausėjo: 1934 – 1935 mokslo metais buvo 110 (iš 3562) – arti 3%, vėliau vėl ėmė mažėti. Jie studijavo daugiausia teisę, matematiką, mediciną. Tačiau universitete lietuviai studentai turėjo savo sąjungą su dramos ir literatūrai būreliais, kuriuose jaunieji rašytojai galėjo ugdyti gabumus. Stepono Batoro universitete yra studijavę tarybiniai lietuvių rašytojai: Alb. Žukauskas, O. Miciūtė, A. Liobytė.

Lemtingi Vilniaus universiteto istorijoje buvo 1939 metai. Tarybų Sąjungai išvadavus Vilnių (1939) ir grąžinus jį Lietuvai, iš Kauno buvo pradėtas kelti Vytauto Didžiojo universitetas, ir 1940 m. pavasarį jau veikė Vilniuje humanitarinių mokslų fakultetas su lietuvių literatūros katedra. Atkūrus tarybinę santvarką, 1940 – 1941 mokslo metais prasidėjo nauja era Vilniaus universitete. Bet klastingas hitlerinės Vokietijos užpuolimas (1941) nutraukė kūrybinį darbą. Po kurio laiko universitetas buvo visai uždarytas. Tik Tarybinei armijai išvadavus Vilnių, 1944 m. rudenį universitetas vėl pradėjo veikti. Jis greit išgydė karo padarytas žaizdas ir išaugo į pirmaujančią respublikoje aukštąją mokyklą. Tolydžio didėjo jo vaidmuo respublikos literatūriniame gyvenime, jaunųjų rašytojų, kritikų, literatūros istorikų ugdyme, idėjiniame formavime. Nors yra ir daugiau panašaus profilio aukštųjų mokyklų, vieninga visoje respublikoje mokymo-auklėjimo sistema, bet Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto reikšmė lietuvių literatūrai yra didesnė negu kitų mokyklų.

Ją šiuo metu dar sunku tiksliau apibūdinti: trūksta perspektyvos ir tegalima remtis daugiau oficialiais statistiniais duomenimis. Tačiau ir jie nemaža pasako.

Svarbiausias rūpimu atžvilgiu yra istorijos ir filologijos fakultetas, literatūrų, ypač lietuvių ir rusų literatūros, ir filosofijos katedros. Greta jų pabrėžtinai partinės organizacijos ir komjaunimo vaidmuo. Nuo jų didžiausia dalimi priklauso tvirtas marksistinės pasaulėžiūros, estetikos ir literatūrinių žinių įsavinimas, idėjinis-meninis ugdymas. Nekalbant konkrečiau apie kitas, pora žodžių pasakytina apie lietuvių literatūros katedrą, vieną iš didžiausių universitete, tiek personalo, tiek jos specialybės studentų atžvilgiu.

Lietuvių literatūros katedroje ilgą laiką dirbo ir jai vadovavo didžiausi lietuvių literatūros žinovai ir žymūs rašytojai – akademikai prof. V. Mykolaitis-Putinas ir prof. K. Korsakas. Savo skaitytais kursais, spekkursais ir vestais specseminarais, savo talentu ir autoritetu jie turėjo didelę įtaką. Jie padėjo daug kartų susiorientuoti sudėtinguose literatūrinio palikimo klausimuose, surasti teisingą priėjimą. Jie daugiausia yra išugdę ir dabartinius katedros dėstytojus, kurių yra visa dešimtis: daugumas turi mokslinius laipsnius ar vardus ir yra pasireiškę savo darbais. Katedros mokslinį lygį ir jos reikšmę rodo išleisti moksliniai veikalai (kurių skaičiumi ji, atrodo, pralenkia bet kurią kitą katedrą), bendradarbiavimas su Lietuvių kalbos ir literatūros institutu, rengiant svarbiausius šiuo metu leidinius (pavyzdžiui, lietuvių literatūros istoriją), bendradarbiavimas su leidykla, ruošiant klasikų leidimus. Nemažą reikšmę katedros darbe turės įvykęs ryškesnis posūkis į tarybinę literatūrą. Prie katedros veikia keli būreliai, dėstytojų vadovaujami, kurie padeda studentijai lavintis, ugdyti savo gabumus (tarybinės lietuvių literatūros, literatūrinio palikimo, tautosakos, kūrybinis literatūros ir kritikos).

Lietuvių literatūra daugiausia susilaukia rašytojų, kritikų, literatūros istorikų iš studentų lituanistų. Lig šiol tarybinį universitetą jau yra baigę arti 400 lituanistų literatų (dešimt kartų daugiau negu Kauno Vytauto Didžiojo universitete per visą jo gyvavimo laikotarpį). Daugelis iš jų eina atsakingas pareigas mokslų akademijoje, švietimo ir kultūros ministerijose, leidyklose, mokyklose. Nemaža jų tarpe yra mokslo darbuotojų, redaktorių, pedagogų. Iš universiteto jau yra išėjęs visas būrys rašytojų, pagarsėjusių savo talentais, ir kritikų. Bet ne vien žymesni auklėtiniai rodo universiteto vaidmenį. Daugumas lituanistų, kokį darbą jie

bedirbtų, pasirodė reikiamai paruošti, tinkamai atlieka savo pareigas ir vienokiu ar kitokiu būdu, kad ir netiesiogiai, šį tą duoda lietuvių literatūrai.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas gali džiaugtis kai kuriais laimėjimais. Jo įnašas į lietuvių literatūrą jau yra apčiuopiamas. Reikia tikėtis, kad juo toliau, juo jis bus didesnis. Mūsų gyvenamas laikotarpis reikalauja iš universiteto didesnio darbo užmojo. Neprilygstamas tarybinių mokslininkų žygdarbis, užkariaujant kosmosą, turėtų įkvėpti ir universiteto darbuotojus ir studentus imtis su dar didesniu veržlumu, kūrybiniu polėkiu monumentalesnių darbų.

NUOŠIRDUS LIETUVIŲ TAUTOS IR LITERATŪROS BIČIULIS

Plačiai Lietuvoje žinomas dr. H. Budenzigo vardas. Jį daug kas pažįsta, jei ne iš asmeninių susitikimų, tai bent iš nuotraukų. Apie dr. H. Budenzigo lietuvių rašytojų kūrinį atkūrimus ir jį patį daug rašė Lietuvos spauda. Jis susilaukė visuotinio dėmesio ir įvertinimo.

Dr. H. Budenzigas atliko literatūrinį žygdarbį, nelauktą, netikėtą, stulbinantį savo užmoju, įvykdymo tobulumu trumpiausiu įmanomu laiku. 1964 m. rudenį pradėjęs atkurti ir dalimis spausdinti žurnale „Mickiewicz-Blätter“ įžymiojo lietuvių klasiko K. Donelaičio „Metus“, 1966 m. juos jau pateikė atskira knyga, puošniai išleista Vilhelmo Finko leidyklos. Šiuo savo atkūrimu dr. H. Budenzigas pratęsė vokiečių mokslo ir vertimo meno tradicijas bei įsipareigojimus Donelaičio atžvilgiu, atsistojo greta A. Šleicherio, G. H. F. Neselmano, L. Pasargės, F. Tecnerio. Jis ne atnaujino senuosius Donelaičio vertimus į vokiečių kalbą, bet visai iš naujo atkūrė lietuvių poetą, kiekvieną jo hegzametą, nuostabiu tikslumu perdavė kiekvieną poemos bruožą, išlaikė lietuvišką koloritą. Dr. H. Budenzigas, poetų poetas, išradingai ir kūrybiškai išnaudodamas vokiečių literatūrinės ir liaudies kalbos lobyną, per ilgus amžius sukauptas išraiškos priemones, leido sužerėti Donelaičiui nauju grožiu. Jis ne tik priminė primirštą lietuvių būrų poetą, bet savo turiningais ir įžvalgiais straipsniais ir atkūrimu iš naujo įvesdino į Vakarų literatūrą.

Kviečiamas į Lietuvą ir ruošdamasis jai vykti, dr. H. Budenzigas paruošė naujų puikių dovanų, jų tarpe dar dvi knygas: lietuvių literatūros perlo – A. Baranausko „Anykščių šilelio“, tos nuostabios miško simfonijos, atkūrimą ir D. Poškos „Mužiką Žemaičių ir Lietuvos“, XIX a. pradžios varganos baudžiauninkų buities paveikslą Lietuvoje, lyg paralelę Donelaičiui.

Mes esame labai dėkingi dr. H. Budenzigui už tas puikias dovanas ir už daugelį mažesnių, už kitų lietuvių poetų atkūrimą, už erudicijos kupinus įžvalgius straipsnius apie lietuvių rašytojus ir gausią liuaniką

„Mickiewicz-Blätter“ žurnale, kurio kiekvieno naujo sąsiuvinio nekantariai laukiame.

Mes suprantame dabar, kodėl dr. H. Budenzigas pasirinko daugiausia valstietiškos tematikos kūrinį, kodėl Donelaičio „Metus“ dedikavo Lietuvos valstiečiams. Susidūręs su jais kaip karys ilgesnį laiką pirmajame pasauliniame kare, savo humaniškumu išigijo jų pasitikėjimą, pagarbą ir meilę. Šilti jausmai lietuvių liaudžiai liko jo taurioje širdyje, ruseno kaip giliai paslėpta kibirkštis keletą dešimtmečių, kol Donelaičio jubiliejiniais metais susidarė palankios aplinkybės jai skaidriai suliepsnoti. Mes dėkingi dr. H. Budenzigui už tuos taip ilgai išsaugotus šiltus jausmus, už tokias vaisingas jo kūrybines pastangas.

Mes laukėme dr. H. Budenzigo atvykstant į Vilnių, sekėme kiekvieną jo žingsnį Lietuvoje. Ir aš, ir mano kolegos, ir studentai filologai neužmiršime tos valandos, kai Vilniaus universiteto senųjų rūmų Kolonų salėje, kur vyksta mokslinių tarybų posėdžiai, disertacijų gynimai, iškilmingi minėjimai, – skambėjo vokiečių ir lietuvių kalbomis Donelaitis, Baranauskas ir Poška, skaitomi paties dr. H. Budenzigo ir deklamuojami studentų. Neužmiršime tyloko, savyje susikaupusio poetų poeto balso, jo ramaus, bet žvalaus ir išvalgaus žvilgsnio, jo tauraus paprastumo.

Norėtusi tikėti, kad lietuviška juosta ir studentiška kepuraitė, įteikta studentų, primins dr. H. Budenzigui Vilniaus universitetą, susijusį su jam ir mums brangiu didžiuoju lenkų poetu Adomu Mickevičiumi, kurio eilės iš „Pono Tado“ irgi skambėjo vokiečių kalba tame susitikime.

Garbingas dr. H. Budenzigo jubiliejus ir mums yra šventė. Siunčiame jam iš Vilniaus nuoširdžiausius linkėjimus. Tikime, kad jo neišsenkama energija, neblėstantis kūrybiškumas sukurs ir atkurs dar daug kūrinių, kurie padės tautoms geriau vienai kitą pažinti, suprasti, stiprins jų ryšius, kultūrinį bendravimą ir draugystę.

LIETUVIŲ LITERATŪRA

Lietuvių literatūra keletą amžių formavosi nepalankiomis istorinėmis sąlygomis. Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje, kaip daugiatautėje valstybėje, ilgą laiką unijiniais ryšiais susijusioje su Lenkija, lietuvių kalba palaiapsniui vis labiau buvo išstumiamama iš viešojo gyvenimo (valstybinė kalba ji tapo tik nuo 1918 m.), virto liaudies kalba. Liaudis sukūrė gausią savitą tautosaką, ypač dainuojamąją, lyrinę. Lietuvių literatūra formavosi Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje ir Rytų Prūsijoje rusų-baltarusių, lotynų, lietuvių, lenkų ir iš dalies vokiečių kalbomis. Ji skirstoma pagal epochas: feodalizmo (nuo XIV a. pabaigos iki 1861), kapitalizmo (1861 – 1940), socializmo (nuo 1940), o šiose į mažesnius periodus.

Feodalizmo epocha. Lietuvių literatūros pradžia laikomi *Lietuvos metraščiai* (XIV a. pabaiga – XVI a.) rusų-baltarusių kalba. Su jais susijusios spausdintos istorijos – M. Strijkovskio *Kronika* (1582) lenkų k. ir lietuvių Livijaus A. Vijųko-Kojelavičiaus *Lietuvos istorija* (I 1650 II 1669) lotynų k. Istoriografija reikšminga patriotinėmis, valstybinio savarankiškumo gynimo tendencijomis ir literatūriniais elementais. Joje ryškus humanizmo bei renesanso poveikis, kuris taip pat pasireiškia publicistikoje – M. Lietuvio *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius* (1550, išspausdinta 1615) ir A. Rotundo *Lenko pasikalbėjimas su lietuviu* (1564) – ir lotyniškose poemose (J. Radvano *Radviliada* 1588 ir kt.).

Seniausias išlikęs rankraštinis tekstas lietuvių kalba yra poteriai (XVI a. pradžia). Ryšium su reformaciniu judėjimu ir kontrreformacija išauga religinė raštija. Pirmoji lietuviška knyga – M. Mažvydo protestantiškas *Katekizmas* (1547) su elementoriumi ir giesmynėliu. Žymiausi religinės raštijos atstovai: J. Bretkūnas (1536–1602), pirmasis išvertęs į lietuvių kalbą bibliją (išliko rankraštis), išleidęs *Postilę* (1591); M. Daukša (m. 1613) – renesanso kultūros atstovas, kovotojas dėl lietuvių kalbos teisių (*Katekizmas* 1595, *Postilė* 1599); K. Sirvydas (1580–1629), Vilniaus akademijos profesorius, filologas, pirmojo lietuvių kalbos žodyno

(*Dictionarium trium linguarum* 1629), gramatikos ir pamokslų (*Punktai sakymų* I 1629, II 1644) autorius; S. Slavočinskis (*Giesmės* 1646); S. Jaugelis-Telega (*Knyga nobažnystės* 1653); D. Kleinas (gramatika 1653, giesmynas 1666). Šių ir kitų autorių lietuviškose knygose formavosi literatūrinė kalba, išraiškos priemonės, eilėdara (sintaksinė-intonacinė, silabinė, prasidėjo posūkis į silabinę-toninę). Pasirodė proginiai pasaulietinio turinio eilėraščiai (sveikinimai, dedikacijos ir kt.)

XVII a. antrojoje pusėje ir XVIII a. Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje dėl nuolatinių karų, epidemijų, anarchijos, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pakrikimo literatūra smuko, neiškilo nė vienas žymesnis rašytojas, nors pagausėjo lietuviškų knygų leidimas, ypač XVIII a. antrojoje pusėje. Palankesnės sąlygos susidarė Prūsijoje (absoliutizmo stiprėjimas, švietimo reforma, feodalizmo irimas). Pasirodė biblija (1735), pirmosios pasaulietinio turinio knygelės (Ezopo pasakėčios 1706), vyko kalbiniai-literatūriniai ginčai, intensyviai buvo dirbamas kalbinis darbas, tolydžio didėjo domėjimasis tautosaka, prasidėjo jos rinkimas (M. Merlinas, J. Brodovskis, Pil. Ruigys, G. Ostermejeris, K. G. Milkus). Prūsija davė didelio talento nacionalinį poetą Kristijoną Donelaitį (1714–1780), kuris savo pasakėčiose ir ypač poemoje *Metai* nepaprastai sodria ir vaizdinga kalba atkūrė lietuvių valstiečių gyvenimą Prūsijoje, jų charakterį, atskleidė baudžiavinės santvarkos nežmoniškumą, skelbė prigimtinę ponų ir valstiečių lygybę, išaukštino judąjį darbą, liaudies akimis žiūrėjo į pasaulį ir tapo vienu ryškiausių realizmo pradininkų Europoje.

XIX a. pradžioje prasidėjo naujas lietuvių literatūros etapas. Žlugus Lenkijos-Lietuvos valstybei ir Lietuvą prijungus prie Rusijos, prasidėjus feodalizmo irimui, susidarius palankesnėms švietimo sąlygoms, į kultūrinį-literatūrinį darbą įsitraukė iš valstiečių ir smulkiosios bajorijos kilusi inteligentija. Literatūroje įsigalėjo lietuvių kalba. Prasiplėtė tematika ir įvairėjo žanrai. Kryžiuosios klasicizmo, sentimentalizmo ir romantizmo poveikiai. Dominavo poezija, kuriai būdingos antifeodalinės tendencijos. Žymesni šio laikotarpio poetai: legendarinis liaudies dainius A. Strazdas (1760–1833), pasakėtininkas S. Stanevičius (1799–1848), D. Poška (1757–1830), parašęs stambiausią XIX a. pirmojo ketvirčio kūrinį *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*, kuriame ryškiomis spalvomis nupieštas valstiečio baudžiauninko gyvenimas, skurdi buitį, išnaudojimas ir beteisiškumas; S. Valiūnas; Kipr. Nezabitauskis, po 1831 m. sukili- mo emigravęs į Prancūziją ir rašęs utopinio socializmo idėjų poveikyje;

gamtinės poezijos atstovas V. Ažukalnis, eiliuoto feljetono pradininkas K. Aleknavičius ir kt. Žymiausias poetas – Antanas Baranauskas (1835 – 1902), sukūręs lietuvių literatūros perlą, lyrinę miško poemą *Anykščių šilėlis* (1858 – 1859), skambančią kaip simfonija, prisodrintą gilios emocijos, atskleidžiančią intymų lietuvių ryšį su gamta ir protestą prieš carizmo politiką. Šio laikotarpio prozoje dominuoja didaktinė šviečiamoji beletristika. Iš prozininkų išsiskiria S. Daukantas (1793 – 1864), pirmasis lietuviškai rašęs istorikas, skiepijęs nacionalinį sąmoningumą, idealizavęs tolimąją herojinę Lietuvos praeitį, sukūręs ryškų senovės lietuvių paveikslą (*Būdas* 1845), priešpastatydamas jį baudžiavinei tikrovei.

Kapitalizmo epochos pradžioje lietuvių literatūros formavimasi labai stabdė carizmo priespauda, itin sustiprėjusi po 1863 m. sukilimo, lietuviškos spaudos draudimas (1864 – 1904). Lemiamos reikšmės turėjo nacionalinis judėjimas ir XIX a. pabaigoje prasidėjęs darbininkų judėjimas. Nors kiekvienam, rašančiam lietuviškai ir platinančiam lietuvišką spaudą, grėšė kalėjimas ir Sibiras, literatūra pakilo į naują, daug aukštesnę pakopą. Prasidėjo ir išaugo periodinė spauda, leidžiama Prūsijoje ir JAV (*Aušra* 1883 – 1886, *Varpas* 1889 – 1905 ir kt.). Literatūra išsivadaavo iš didaktizmo, stipriau ėmė reikštis romantinė srovė, o greta jos formavosi realizmas. Išaugo lyrika. Pirmasis subtilus meilės dainius buvo A. Vienažindys (1841 – 1892). Stambiausias nacionalinio judėjimo epochos poetas, vienas didžiausių lietuvių rašytojų – Jonas Mačiulis-Maironis (1862 – 1932), atidavęs savo lyrą kenčiančiai ir kovojančiai tėvynei, poetizavęs gimtąjį kraštą, liaudies žmogų, herojinę praeitį, kovotojus dėl tautos laisvės (*Pavasario balsai* 1895, poema *Jaunoji Lietuva* 1907 ir kt.). Maironis sukūrė savą mokyklą, išstobulino išraiškos priemones, įtvirtino silabinę-toninę eilėdarą. Greta jo stovi P. Vaičaitis ir proletarinės-revoliucinės poezijos pradininkas J. Mačys-Kėkštas. Ankstesnio laikotarpio prozos tradicijas pratęsė ir išbaigė M. Valančius, tapdamas apsakymo pradininku. Iškilio talentingas publicistas ir satyrikas V. Kudirka (1858 – 1899), kandžiai išjuokęs carinę biurokratiją. Apsakymo formavimuisi reikšmingas A. Kriščiukaitis-Aišbė, o ypač iš liaudies gelmių atėjusi Julija Žymantienė-Žemaitė (1845 – 1921), sodriu liaudišku žodžiu pavaizdavusi pobaudžiavinio kaimo gyvenimą, buitį, šeimos problemas, santykius su dvaru. Apie 1900 m. sukuriamas pirmasis lietuvių istorinis romanas – V. Pietario *Algimantas*. Prasideda dramaturgija – istorinė

ir buitinė (A. Fromo-Gužučio *Ponas ir muzikai* 1894, A. Keturakio *Amerika pirtyje* 1895).

XX a. pradžioje, ypač atgavus spaudą, pagyvėja literatūrinis gyvenimas, pasirodo literatūriniai almanachai ir žurnalai (*Vaivorykštė* 1913, *Pirmasai baras* 1915 ir kt.), prasiplečia tematika bei problematika, išauga proza, stipresnio poveikio turi modernistinės srovės (J. A. Herbačiauskas), nors dominuoja buitinis realizmas. Ypač žymių laimėjimų pasiekia apsakymas, kuriam atstovauja, be Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, G. Petkevičaitės-Bitės, ir J. Biliūnas (1879–1907) – taurus humanistas ir subtilus psichologas, paprastučiu žodžiu giliai paveikiąs skaitytojo sąžinę, taip pat A. Žukauskas-Vienuoelis (1882–1957), daugiausia vaizdavęs inteligentą, atitrūkusį nuo kaimo ir dėl to palūžusį, pagarsėjęs *Kaukazo legendomis* (1905–1906) ir apsakymu *Paskenduolė* (1909), J. Savickis ir kt. Apysakas ir romanus kuria I. Šeinius (*Kuprelis, Vasaros vaišės*), Lazdynų Pelėda (*Klaida*), J. Lindė-Dobilas (*Blūdas*), K. Puida (*Žemės giesmė*) ir kt. Talentingiausias ir stambiausias šio laikotarpio rašytojas – Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954), kurio kūryboje prabyla pati tautosakos dvasia ir didelio menininko individualybė (*Dainavos šalies senų žmonių padavimai* 1912), persipina romantizmas ir realizmas, iškyla liaudies žmogaus dvasinis grožis, nacionalinis charakteris (*Šiaudinėj pastogėj*), didžios asmenybės, žmogaus-valdovo tragizmas istorijos kryžkelėse (dramatizuota poema *Šarūnas* 1911, istorinė drama *Skirgaila*). Savitą vietą užima dramaturgas teosofas V. Storosta – Vydūnas (*Prabočių šešėliai* 1908, *Amžina ugnis* 1912 ir kt.) Su revoliucinio judėjimo pakilimu susijęs proletarinės literatūros tolydinis augimas. Žymų vaidmenį suvaidino V. Mickevičius-Kapsukas (1880–1935), pirmasis marksistas rašytojas bei kritikas, ir talentingas poetas Julius Janonis (1896–1917), socialistinės revoliucijos šauklys ir pranašas, mirdamas sveikines gyvenimą, auštantį Spalio revoliucijos rytą.

1918 m., Lietuvai tapus suverenia valstybe, žymiai pagerėjo literatūrai vystytis sąlygos. Gilėjo ir stiprėjo visuomenės ir rašytojų ideologinė diferenciacija, išryškėjo skirtingos estetinės kryptys. Vyko kova tarp realizmo ir modernistinių srovių, tradicijos ir novatoriškumo, senosios ir jaunosios kartos. Stambiausius ir reikšmingiausius savo veikalus sukūrė senosios kartos rašytojai. J. Tumas-Vaižgantas (1869–1933) subtiliai ir giliai atskleidė lietuvių psichiką (*Dėdės ir dėdienės* 1921), etninius aukštaičių ir žemaičių charakterio bruožus, kovą dėl kultūros su carine admi-

nistracija, nacionalinės buržuazijos formavimasi ir ekonominių išvirtinimą (*Pragiedruliai I–III*, 1918–1920). Vydūnas pavaizdavo pirmąjį pasaulinį karą ir vokiečių okupaciją Lietuvoje (*Pasaulio gaisras* 1928). Šatrijos Ragana (1878–1930) parašė gulgės giesmę dvarui ir bajorijai (*Sename dvare*). Į romaną perėjo A. Vienuolis (*Prieš dieną, Kryžkelės* ir kt.). Visu pajėgumu pasireiškė įvairiapusiško talento rašytojas Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967), simbolistas, didelės dramatinės įtampos intelektualinės poezijos kūrėjas (*Tarp dviejų aušrų* 1927, *Kejiai ir kryžkeliai* 1936), išgarsėjęs psichologiniu romanu *Altorių šešėly* (I–III 1933), kuriame sprendžiama poeto pašaukimo problema, žymus dramaturgas (*Valdovas* ir kt.). Taip pat Balys Sruoga (1896–1947), poetas, kūręs simbolizmo poveikyje (*Saulė ir smiltys* 1920, *Dievų takais* 1923), vėliau atsidėjęs dramaturgijai ir atkūręs svarbius Lietuvos istorijos momentus ir istorinius veikėjus, pradedant XV a. ir baigiant XX a. pradžia (*Milžino paunksmė* 1932, *Radvila Perkūnas* 1935, *Baisioji naktis* 1935, *Apyaušrio dalia, Kazimieras Sapiega*).

Literatūrinių kryptių ir ideologinė kova pasireiškė literatūros almanachuose ir žurnaluose. *Keturi vėjai* (1924–1928) skelbė kovą visoms ankstesnėms srovėms, tradicijoms ir propagavo futurizmą. Jie sukėlė nemaža triukšmo, bet pastovesnių vertybių beveik nesukūrė. Gabesni keturvėjininkų atstovai – poetai K. Binkis (1893–1942, *Šimtas pavasarių* 1923) ir J. Tysliava (1902–1961), prozoje – P. Tarulis (*Mėlynos kelnės* 1927). Čia paminėtinas ir ekspresionizmo atstovas J. Savickis (1890–1952, apsakymai *Šventadienio sonetai* 1922, *Ties aukštu sostu* 1928). Reikšmingesnis už *Keturis vėjus* buvo antifašistinis žurnalas *Trečias frontas* (1930–1931), subūręs jaunų, gabių ir pažangių rašytojų būrį. Žymiausias ir talentingiausias iš jų – Petras Cvirka (1909–1947), praplėtes tematiką bei problematiką, išraiškos priemones. Pradėjęs eilėraščiais, perėjo į socialinės problematikos apsakymus (*Saulėlydis Nykos valsčiuje* 1930), sukūrė pirmąjį satyrinį lietuvių romaną (*Frank Kruk* 1934), nukreiptą prieš Amerikos ir Lietuvos buržuaziją. Brandžiausias jo romanas *Žemė maitintoja* (1935) pavaizduoja smulkių valstiečių likimą, kovą dėl duonos ir žemės, klasinį sąmonėjimą, o *Meisteris ir sūnūs* (1936) – liaudies gyvybingumą, optimizmą, žaismingą sąmojį, grožio pamėgimą. Vėliau įgudusio meistro ranka rašė noveles (*Kasdienės istorijos* 1938). Greta Cvirkos svariau pasireiškė A. Venclova (*Draugystė* 1936, *Naktis* 1939), K. Boruta (1905–1965, *Eilės ir poemos* 1938, *Mediniai*

stebuklai 1938), J. Šimkus (*Kova dėl dievo* 1937) ir literatūros kritikas K. Korsakas (*Straipsniai apie literatūrą* 1932, *Kritika* 1936, *Rašytojai ir knygos* 1940). Prie *Trečio fronto* prisidėjo ir Salomėja Nėris (1904–1945), kurios savitas talentas išryškėjo jau pirmajame rinkinyje (*Anksti rytą* 1927). Poetė iš šviesių jaunystės svajonių ir romantinių polėkių perėjo į gilesnį susimąstymą, socialinę tikrovę, gaivališką maištavimą (*Pėdos smėly* 1931). Pasukusi kairėn, ieškojo naujos išraiškos revoliucinei minčiai (*Per lūžtantį ledą* 1935), pasiekė visuomeninio turinio ir intymaus jausmo vienovę, filosofiškai įprasmino buitį (*Diemedžiu žydėsiu* 1938), sukūrė puikių tautosakinių poemų (*Eglė žalčių karalienė* ir kt.). Praturtino lietuvių literatūrą tiek tematinio, tiek formos atžvilgiu ir kitų krypčių žymūs rašytojai – poetai: A. Miškinis (*Varnos prie plento* 1935, *Keturi miestai* 1938), J. Kossu-Aleksandravičius (*Intymios giesmės* 1935, *Užgesę Chimeros akys* 1937, *Poezija* 1940), B. Brazdžionis (*Krintančios žvaigždės* 1933, *Ženkla ir stebuklai* 1936, *Kunigaikščių miestas* 1940), į lietuvių literatūrą grįžęs stambus poetas simbolistas Jurgis Baltrušaitis (1873–1944), anksčiau rašęs rusiškai; prozaikai: I. Simonaitytė, pavaizdavusi Klaipėdos krašto lietuvių istorinį likimą, savitą charakterį (*Aukštųjų Šimonių likimas* 1935, *Vilius Karalius I* 1939), J. Marcinkevičius (*Benjaminas Kordušas* 1937, *Mes ateinam* 1936, *Kražių skerdynės* 1938 ir kt.), J. Paukštelis (*Kaimynai* 1939), J. Grušas (*Karjeristai* 1935, *Sunki ranka* 1937), A. Vaičiulaitis (*Valentina* 1936, *Pelkių takas* 1939), L. Dovydėnas (*Broliai Domeikos* 1936 ir kt.) ir kt. Dramaturgijoje produktyviausiai reiškėsi P. Vaičiūnas (1890–1959) ir S. Čiurlionienė-Kymantaitė (1886–1958). Nors pasireiškė įvairios srovės, bet dominavo, ypač prozoje, realizmas. Daug kas iš modernistų pasuko jo link, pavyzdžiui, K. Binkis (*Aržalynas* 1938), T. Tilvytis (*Artojėliai I* 1930). Realizmas juo toliau juo labiau įgavo kritinį atspalvį, jame vyravo demokratinė tendencija, orientavimasis į liaudį, sveiką kaimą, priešpastatant jį buržuazijai. Šiuo laikotarpiu formavosi toliau proletarinė lietuvių literatūra ne tik pačioje Lietuvoje, bet ir Tarybų Sąjungoje, ir JAV (A. Regratis, B. Pranskus-Žalionis, A. Jasutis ir kt.).

Socializmo epocha. 1940 m., Lietuvai tapus socialistine respublika, įeinančia į Tarybų Sąjungos sudėtį, prasidėjo tarybinės lietuvių literatūros laikotarpis, skirstomas į 4 smulkesnius. 1) 1940–1941 – tarybinės lietuvių literatūros formavimosi pradžia. 2) Antrojo Pasaulinio karo (1941–1944), kai Lietuva buvo vokiečių okupuota, daugelis rašytojų

(S. Nėris, P. Cvirka, A. Venclova, K. Korsakas, L. Gira, E. Mieželaitis, J. Baltušis ir kt.) evakavosi į Tarybų Sąjungos gilumą ir savo eilėraš-čiaais, apsakymais, apybraižomis prisidėjo prie kovos. 3) Pokario (1945–1956) – liaudies ūkio atkūrimo ir gyvenimo socialistinio pertvarkymo laikotarpis, kurio literatūrai būdingas tematikos aktualumas, idėjiškumas, kovingumas, aštri buržuazijos kritika, tautų draugystė, proletarinio internacionalizmo propagavimas, praeities vaizdavimas istoriniame vystymesi, iškeliant progresyvias jėgas, klasių kovą. 4) Po 1956, kai, galutinai įsitvirtinus socialistinei santvarkai, susiformavus vieningai socialistinei visuomenei, susidarė bendra pakili meninių ieškojimų atmosfera. Literatūroje siekiama teisingai pavaizduoti gyvenimą, žmogaus buitį, morale, gilumines reiškinių priežastis, psichologiją. Poezijoje dažni amžinieji žmogaus būties klausimai, filosofiniai apmąstymai, sudėtinga asociacijų ir sąlyginių vaizdų kalba. Prozoje daugelis rašytojų panaudoja vidinį monologą, sąmonės srautą.

Žymiausia ir produktyviausia I–II laikotarpio poetė buvo S. Nėris, kurios balsas suskambo nauja jėga (lyrinės poemos *Bolševiko kelias*, *Keturi*, *Mama, kur tu?*, *Marytė Melnikaitė*, eilėraščių rinkiniai – *Dainuok, širdie, gyvenimą*, *Lakštingala negali nečiulbėti*). Jos kūryboje susiliejo visuomeniniai ir asmeniniai, romantiniai ir realistiniai pradai, heroizmas ir intymus šiltas jausmas, tragizmas ir šviesus optimizmas. Išaugo ir į pirmąsias tarybinių poetų gretas stėjo V. Montvila (1902–1941). Nauja lyrikos versme išsiliejo V. Mykolaičio-Putino kūryba (*Būties valanda* 1963, *Langas* 1966). Poetas grįžo prie jaunystės motyvų, amžinųjų būties klausimų, giliau juos įprasmindamas. Nebaigtas liko jo stambus romanas apie 1863 m. sukilimą (*Sukilėliai I* 1957). A. Vienuolis parašė romaną (*Puodžiūnkiemis* 1952) ir didelės meninės vertės atsiminimus. I. Simonaitytė užbaigė savo reikšmingiausią kūrinį *Vilius Karalius* (II 1956). P. Cvirka rašė apsakymus (*Ažuolo šaknys* 1945, *Brolybės sėkla* 1947), pasakas, apybraižas, nespėjo įvykdyti plačių kūrybinių sumanymų. Labai produktyviai reiškėsi A. Venclova ir poezijoje (*Obelis kur augalota* 1945 ir kt.), ir prozoje (romanas *Gimimo diena* 1959, apybraižos, kelionių išpūdžiai, gausūs atsiminimai). T. Tilvytis sukūrė klasių kovos, socialistinių pertvarkymų kaime poemą *Usnynė* (1949), keletą eilėraščių rinkinių, jų tarpe ir satyrinių. J. Grušas perėjo į dramaturgiją ir sukūrė vertingų veikalų (*Herkus Mantas* 1957, *Adomo Brunzos paslaptis* 1966, *Meilė, džiazas ir velnias* 1967). A. Gudaitis-

Guzevičius pavaizdavo kovą dėl Tarybų valdžios Lietuvoje 1918 – 1919 m. (*Kalvio Ignoto teisybė* I–II 1948–1949) ir vėlesnę revoliucinę veiklą (*Broliai* I–IV 1951–1955, *Sąmokslas* I–II 1964–1965). Reikšmingą vietą tarybinėje lietuvių literatūroje užima J. Baltušis savo apsakymais (*Savaitė prasideda gerai* 1940, *Baltieji dobiliukai* 1943 ir kt.), dramomis (*Gieda gaideliai* 1947 ir kt.), o ypač novelių romanu *Parduootos vasaros* (I 1957, II 1969).

Karo metais susiformavęs kaip savitas poetas Eduardas Mieželaitis išleido daug knygų. Iš jų ypač pažymėtinas rinkinys *Žmogus* (1962), kuris turėjo didelio poveikio lietuvių poezijai, ją atnaujino, praturtino nauja tematika ir problematika, formomis, išraiškos priemonėmis. Jis sustiprino intelektualinį pradą, filosofinį minties polėkį, asociatyvų mąstymą. Pažymėtini ir E. Mieželaičio sukurti lietuvių rašytojų portretai (*Duona ir žodis* 1965, *Čia Lietuva* 1968).

Iš gausaus po karo išaugusio jaunų rašytojų būrio svariausiai pasireiškė poetas Justinas Marcinkevičius savo poemomis – *Kraujas ir pelenai* (1960, vokiečių sudeginto kaimo tragedija), *Donelaitis* (1964), eilėraščių rinkiniais, apysaka *Pušis, kuri juokėsi* (1961), drama-poema *Mindaugas* (1968). Greta jo paminėtina J. Degutytė, A. Baltakis, A. Maldonis, J. Vaičiūnaitė ir kt. Proza irgi susilaukė daug naujų atstovų, praturtintusių apsakymą ir romaną įvairiais atžvilgiais. Žymiausi iš jų – M. Sluckis (novelių rinkiniai, romanas *Laiptai į dangų* 1963, *Adomo obuolys* 1966), Alfonsas Bieliauskas (romanai *Rožės žydi raudonai* 1959, *Mes dar susitiksime*, *Vilma* 1962, *Kauno romanas* 1966), R. Lankauskas, J. Avyžius, J. Mikelinskas ir kt. Iš jaunųjų dramaturgų gambiausias K. Saja, iš satyrų – V. Žilinskaitė.

Lietuvių literatūra kuriama ir užsienyje, ypač JAV, kur jau XIX a. antroje pusėje susidarė stambios lietuvių kolonijos. Labai padidėjo lietuvių rašytojų skaičius užsienyje po antrojo pasaulinio karo. Dalis jų jau seniai buvo sukūrę reikšmingiausias savo kūrinius ar susidarę vardą Lietuvoje ir kūrybiškai reikėsi toliau (V. Krėvė-Mickevičius, *Dangaus ir žemės sūnūs* I 1949, J. Kossu-Aleksandravičius – vėliau Aistis, B. Brazdžionis ir kt.), kiti subrendo kaip menininkai tik pokario metais (H. Nagys, M. Katiliškis, A. Škėma ir kt.).

PAAIŠKINI MAI

Šiame J. Lebedžio raštų dvitomyje surinkti visi reikšmingiausi spausdinti jo darbai (išskyrus monografijas), kurie buvo išblaškyti įvairaus pobūdžio leidiniuose. Dėl vietos stokos nededami tikrai straipsniai apie M. Daukšą ir S. Stanevičių, kadangi apie šiuos rašytojus yra išėjusios atskiros knygos. Iš J. Lebedžio rankraštinio palikimo pirmiausia atrinkta tai, kas jo paties buvo suredaguota, skirta spaudai (straipsniai apie K. Donelaitį, J. Bretkūną, D. Kleina, Vilniaus universiteto reikšmę lietuvių literatūrai). Tačiau vien tuo nesitenkinta. II-ajame tome dedama taip pat rankraščiuose likusių recenzijų, paskaitų konspektų, nebaigtų darbų fragmentų, planų, projektų. Jie papildė J. Lebedžio spausdintų darbų tematiką ir problematiką, taip pat parodo jo mokslinio darbo apimtį ir užmojus.

Redaguojant J. Lebedžio tekstą, susidurta su šiais pagrindiniais nevienodumais: 1) pavardžių (ir kitų tikrinių vardų) rašyba; 2) kai kuriais terminais (pvz., *pasaulinė* literatūra ir *pasaulietinė*, *klasinis* kūrinys ir *klasikinis*), jų rašyba (*heksametas* ir *hegzametas*); 3) išnašų žymėjimu. Šiame leidinyje pavardės rašomos fonetiškai, pagal dabar nusistovėjusias normas. Išimties atvejais, kai pavardė plačiau nežinoma ir jos rašyba labai skiriasi nuo tarimo, originalioji forma duodama šalia skliausteliuose (kitų pavardžių ji pažymima tik rodyklėje knygos gale). K. Sirvydo pavardė rašoma su *S* (taip ją daugiausia rašė ir J. Lebedys). Nevienodinamos sinonimiškai vartojamos sąvokos *Didžioji Lietuva*, *Didžioji Lietuvos kunigaikštystė*, *Lietuva* ir *Mažoji Lietuva*, *Rytų Prūsija* ar stačiai *Prūsija*. Terminai, jų rašyba vienodinama taip pat pagal dabartines normas (visur rašoma *pasaulietinė* literatūra, *klasikinis* kūrinys, *hegzametas*). Tačiau kitų žodžių (ne terminų ar dalykinių sąvokų) lytis paliekamos, kokios yra autografuose (pvz., rašoma *idilė*, kai turimas galvoje literatūros žanras, bet paliekama *idilija*, kai tas žodis nėra terminas). J. Lebedys mėgo vartoti sutrumpintas žodžių lytis, derinti jas su pilnomis – jų vienodinimas pakenktų jo kalbos stiliui. Dėl tos pačios priežasties beveik visur paliekama autentiška J. Lebedžio sintaksė su jam būdinga intonacija, frazių inversijomis, tik vienur kitur pakoreguojant skyrybą. Nekeičiamas jo kartais specialiai vartojamas daiktavardinis nusakymo būdas, nes tai irgi stiliaus dalykas. J. Lebedys taip pat turėjo savo išnašų žymėjimo sistemą, kurios nuosekliai (su nežymiais skirtumais) laikomasi visuose autografuose. Ji palikta beveik nepakeista ir paskutinėje jo monografijoje „Mikalojus Daukša“ (1963). Todėl ir šiame leidinyje išnašų žymėjimą stengtasi vienodinti pagal jo paties sistemą. Smulkesni paaiškinimai ir bibliografinės nuorodos duodamos atskirai kiekvienam straipsniui. Visi toliau minimi autografai yra J. Lebedžio archyve (Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinė bibliotekoj).

STUDIJOS IR STRAIPSNIAI

J. Lebedžio studijos ir straipsniai rašyti 1938–1969 m. laikotarpiu. Išdėstyti pagal parašymo datas, jie leistų lengviau pasekti mokslininko brendimo ar raidos kelią (kuris, beje, nėra labai vingiuotas), bet ap sunkintų tyrinėjamų problemų tarpusavio ryšio, jų visumos, chronologinių ribų, bendrosios koncepcijos supratimą. Dėl to jie čia išdėstomi pagal temų, svarstomų dalykų chronologiją – pradedant pirmuoju lietuvišku tekstu ir baigiant enciklopedinio pobūdžio straipsniu, apžvelgiančiu visą lietuvių literatūros raidą.

SENIAUSIAS LIETUVIŠKAS RANKRAŠTINIS TEKSTAS

Spausdinama iš leidinio „Bibliotekinkystės ir bibliografijos klausimai“, Vilnius, 1964, III, p. 109–133, kai ką atitaisius pagal rankraštį. Bendraautoris – J. Palionis. Rankraštis nedatuotas. Studija įteikta mokslo darbų redakcijai 1963 m. kovo mėn.

DU UNIKUMAI

Spausdinama iš laikraščio „Literatūra ir menas“, 1957 m. vasario 2 d., Nr. 5(535), vieną kitą smulkmeną atitaisius pagal rankraštį ir mašinraštį. Mašinraštis pažymėtas 1957. I.30 data. Be dviejų straipsnyje minimų M. Mažvydo katekizmo egzempliorių, šiuo metu žinomas dar vienas, esantis Lenkijoje, Torunės universiteto bibliotekoje.

M. MAŽVYDO LAIŠKAI

Straipsnis, kiek aptrumpintas, išspausdintas žurnale „Mokslas ir gyvenimas“, 1970, Nr. 5, p. 13–15. Čia spausdinamas iš rankraščio, pažymėto 1970.III.3 data. Ta pačia data pažymėto mašinraščio parašėse yra pastabų, kurių svarbesnės toliau nurodomos. Straipsnio pradžioje: *Mažvydas laimingas* [nes jo išliko 13 laiškų, o] *Donelaičio* – tik 2! Aptariant pirmą Mažvydo laišką, humanistinį jo autoriaus iškalbingumą, primenamas *Marcialas* [Marcus Valerius Martialis, g. apie 40 m.e.m.], „*elgetaujantis klientas*“, pabrėžiama mintis, kad *neturtingumas priverčia žmogų daug ką išmėginti*. Komentuojant trečią laišką, kuriame Mažvydas prašo gelumbės dvasininko drabužiams, nurodoma: *T. Gedkantas irgi prašo (1554) pinigų skolai apmokėti, tinkamų dvasininko luomui drabužių*. Aptariant Mažvydo santykius su žmona, primenamas vienuoliktas (1560) laiškas, kuriame prašoma sklypelio žmonos namui ir daržui. Ties devinto laiško (1558) citata, kur kalbama apie Mažvydo algą, apskaičiuota, remiantis V. Falkenhanu, tos algos reali vertė: *70 markių = 350 kg sviesto, 150 kg geros vilnos, 140 avių, 2 gerus arklius (8 senus!)*. Kalbant apie Mažvydo ataklumą kovoje dėl savo gyvenimo sąlygų, primenama patarlė: „*Burna, nebūk durna*|| *mokėk loti, būsi soti*“. Aptariant penktą laišką (1551), kuriame Mažvydas siūlo uždrausti parapijiečiams keliauti į Lietuvą, fanatiškai stengiasi juos izoliuoti, pastebima – *Skaudus momentas: Katekizmas* [juk skirtas] *Ad Magnum Ducatum* [Lituaniae], *knygelės bylo(ja) – lietuvininkump ir žemaičiump*. Straipsnio pabaigoje, be kita ko, parašyta: *Tema neišsemta – laiškai bus brangi medžiaga tolesniems Mažvydo tyrinėjimams (pvz., stiliaus)*. Jie – pagrindas mokslinės biografijos.

JURGIO ZABLOCKIO KILMĖ

Spausdinama iš leidinio „Kalbotyra“, Vilnius, 1966, XIV, p. 83–91, pagal rankraštį ištaisius korektūros klaidas. Rankraštyje po antrojo dokumento nuorašu pažymėta: 1960.IV.7 d. K. J. [=Konstantinas Jablonskis]. Toliau laužtiniuose skliaustuose: *Gavau 1960.IV.11 ir nusirašiau IV.12*. Mašinraščiai pažymėti 1964.II.25 data.

NAUJI DUOMENYS APIE B. VILENTO LITERATŪRINĘ VEIKLĄ

Spausdinama iš leidinio „Baltistica“, Vilnius, 1966, II(2), p. 209–215. Bendraautoris – J. Kabelka. Rankraštis nedatuotas.

JONAS BRETKŪNAS

Spausdinama iš rankraščio. Straipsnis buvo skaitytas per radiją (tai pažymėta mašinraštyje) ir turėjo paantraštę: 355-*sias mirties metines minint*. Mašinraštis pažymėtas 1957.X.10 data.

J. BRETKŪNAS – MAŽOSIOS LIETUVOS PROZOS PAGRINDĖJAS

Spausdinama iš rankraščio, kurio nuorašas – Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute (RN–27). Praleidžiama įvadinė dalis „J. Bretkūnas rašytojas ir vertėjas“, iš esmės kartojama straipsnyje „Jonas Bretkūnas“. Tai planuotos monografijos „Lietuvių grožinės prozos raida“ poskyris (žr. šio leidinio II tomo paaikškinimus). Autografo pabaigoje, po žodžių *J. Bretkūnas yra taip pat pirmasis liaudies rašytojas*, padėtas klausukas.

KONSTANTINAS SIRVYDAS

Spausdinama iš laikraščio „Literatūra ir menas“, 1956 m. rugsėjo 1 d., Nr. 35(513), sutikrinus pagal mašinraštį, pažymėtą 1956.VIII.27 data.

DANIELIUS KLEINAS

Spausdinama iš rankraščio. Straipsnis buvo skirtas spaudai ir turėjo paantraštę: 350 *metų gimimo sukaktį minint*. Mašinraštis pažymėtas 1959.V.27 data. Toje rankraščio vietoje, kur kalbama apie D. Kleino pomirtinį pagerbimą, paraštėje vėliau (kitu rašalu) prirašyta: *Tilžės provinc[inės] m[okyk]los rektor[iaus] (vėlesnio Karal[iaučiaus] u[niversite]to prof[esorius]) J. Reicho eilėraštyje (prie giesmyno) [sakoma]: Kleino darbas—gražesnis ir tvirtesnis už marmuro rūmus. Priešpaskutinės pastraipos pabaiga mašinraštyje sukonkretinta – vietoj D. Kleinas buvo panaudotas kaip atrama rašoma: D. Kleinas buvo atrama G. Ostermejeriui.*

1646 METŲ GIESMYNAS

Spausdinama iš leidinio: *Slavočinskis S. M. Giesmės tikėjimui katalickam prideančios 1646*. Fotografuotinis leidimas. Paruošė *Jurgis Lebedys*. Vilnius, 1958, p. 7–52. Studijoje remiamasi defektiniu S. M. Slavočinskio giesmyno egzemplioriumi.

Vėliau (1967 m.) atsirado pilnas šio leidinio egzempliorius – žr. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1 (1547–1861). Vilnius, 1969, p. 369–370.

PIRMIEJI SMULKIOSIOS LIETUVIŲ TAUTOSAKOS RINKINIAI

Spausdinama iš leidinio: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės. Paruošė *Jurgis Lebedys*. Vilnius, 1956, p. 5–40.

DU ŽEMAITIŠKI XVIII A. VIDURIO LAIŠKAI

Spausdinama iš leidinio „Baltistica“, Vilnius, 1968, IV(2), p. 293–306. Rankraštis ir mašinraštis nedatuoti. Bendraautoris – V. Urbutis.

AR SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE BUVO LIETUVIŲ KALBOS KATEDRA?

Straipsnis prancūzų kalba („Ya-t-il eu à l' Université de Vilnius une chaire de lituanien aux XVIIe – XVIIIe siècles?“) buvo išspausdintas leidinyje „Acta balticoslavica“, Białystok, 1966, III, p. 99–106. Čia spausdinamas iš rankraščio. Rankraštis pažymėtas 1965.VII.28 data, mašinraštis 1965.VII.31. Straipsnio lotyniškus tekstus šiam leidiniui vertė M. Ročka.

K. DONELAIČIO KŪRYBOS RAIDAI

Spausdinama iš rankraščio. Straipsnis buvo parašytas 1948–1949 m. rengtam moksliniam K. Donelaičio raštų leidimui (žr. *Lebedienė E.* Kristijono Donelaičio bibliografija. Vilnius, 1964, p. 35–37). Jo skiltinės korektūros – Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute (RN–67). Rankraštis nedatuotas.

K. DONELAIČIO RAŠTŲ REDAGAVIMAS

Spausdinama iš rankraščio. Straipsnis buvo parašytas, sumanius] leisti minėtą K. Donelaičio raštų leidimą, vėliau panaudotas kitame straipsnyje – „K. Donelaičio raštų leidimai ir vertimai“ (žr. toliau). Rankraštis nedatuotas.

K. DONELAIČIO RAŠTŲ LEIDIMAI IR VERTIMAI

Spausdinama iš rankraščio. Straipsnis buvo skirtas minėtam K. Donelaičio raštų leidimui. Jo skiltinės korektūros – Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute (RN–67). Rankraštis nedatuotas. Čia išleidžiama antra straipsnio dalis (6 psl.), iš esmės kartojanti straipsnį „K. Donelaičio raštų redagavimas“.

LIETUVIŠKOS 1769 METŲ BROŠIŪROS AUTORYSTĖS KLAUSIMU

Spausdinama iš leidinio „Literatūra ir kalba“, Vilnius, 1965, VII, p. 168–183, vieną kitą smulkmeną atitaisius pagal rankraštį, pažymėtą 1964. III. 20 data.

DIONIZAS POŠKA

Spausdinama iš akademinės Lietuvių literatūros istorijos. I (Feodalizmo epocha). Red. K. Korsakas. Vilnius, 1957, p. 375–395. Rankraštis nedatuotas.

SILVESTRAS VALIŪNAS

Spausdinama iš akademinės Lietuvių literatūros istorijos. I (Feodalizmo epocha). Red. K. Korsakas. Vilnius, 1957, p. 357–363. Tas pats straipsnis, J. Lebedžio parengtas ir sutrumpintas, išspausdintas laikraštyje „Literatūra ir menas“, 1956 m. gegužės 19 d., Nr. 21(499) su paantrašte: *125–ąsias mirties metines minint*. Rankraštis ir mašinraštis nedatuoti.

SIMONO DAUKANTO BIBLIOTEKA

Spausdinta leidinyje „Lietuvių literatūros instituto darbai“, Kaunas, 1947, I, p. 51–72. Čia spausdinamas iš rankraščio (nedatuoto), kiek paredagavus.

AR PAGRĮSTA NAUJOJI VERSIJA APIE BAJORIŠKĄ S. DAUKANTO KILMĘ?

Straipsnis išspausdintas Vilniaus universiteto laikraštyje „Tarybinis studentas“, 1964 m. gruodžio 31 d., Nr. 41 (510), minint šimtąsias S. Daukanto mirties metines. Čia spausdinama iš rankraščio, sulyginto su mašinraščiu (abu nedatuoti).

KELETAS PASTABŲ TEKSTOLOGINIAIS KLAUSIMAIS

Straipsnis, pavadintas „Ar tiksliai ir teisingai pateikiama praeities literatūra?“, išspausdintas laikraštyje „Literatūra ir menas“, 1957 m. gegužės 25 d., Nr. 21 (551). Bendraautoris – J. Kabelka. Čia spausdinamas iš rankraščio, sulyginto su mašinraščiu (abu nedatuoti).

KRAŠEVSKIO LIETUVIŠKOJI TRILOGIJA ŠIMTO METŲ PERSPEKTYVOJ

Spausdinama iš žurnalo „Židinys“, 1940, t. XXXI, Nr. 4, p. 437 – 452.

LITERATŪRINĖS ĮTAKOS A. VIENUOLIO KŪRYBOJ

Spausdinama iš žurnalo „Dienovidis“, 1938, Nr. 3, p. 122–126.

VILNIAUS UNIVERSITETO REIKŠMĖ LIETUVIŲ LITERATŪRAI

Spausdinama iš rankraščio. Mašinraštis pažymėtas 1959.XI.23 data. Straipsnio pagrindu buvo parengtas pranešimas, skaitytas minint Vilniaus universiteto įkūrimo 380-ąsias metines. Autografo parašėse pieštuku vietomis nurodyti šaltiniai, iš kurių imti duomenys.

NUOŠIRDUS LIETUVIŲ TAUTOS IR LITERATŪROS BIČIULIS

Spausdinta leidinyje: In honorem Hermann Buddensieg. Heidelberg, 1968, S. 64–66 (vokiečių kalba). Čia spausdinamas iš rankraščio, pažymėto 1968.IV.4 data.

LIETUVIŲ LITERATŪRA

Straipsnis parašytas italų enciklopedijai, kurią leidžia Milano Mokslo ir meno akademija. Rankraštis nedatuotas. Straipsnis apsvarstytas Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedroje 1969 m. balandžio 18 d. Straipsnio pabaigoje nurodyta literatūra:

Lietuvių literatūros istorija. Red. *prof. K. Korsakas*. Vilnius, I–IV, 1957–1968.

Mykolaitis-Putinas V. Naujoji lietuvių literatūra. Kaunas, I, 1936.

Mauclère J. Panorama de la Littérature Lithuanienne contemporaine. Paris, 1938.

Tarybų Lietuvos rašytojai [biografijos]. Vilnius, 1967.

Lietuvių poezija [antologija]. Vilnius, I–II, 1967.

Graži tu, mano brangi tėvyne [antologija]. Vilnius, 1965.

RODYKLĖS

Rodyklės apima viso leidinio (įskaitant įvadinį straipsnį, išnašas, paaiškinimus ir parašus po iliustracijomis) asmenų ir geografinius vardus, tačiau ne visus. Neįtraukiami vardai, kurie minimi knygų antraštėse ir grožinės literatūros kūriniuose, mitologiniai vardai, taip pat išnašų vietovardžiai, nurodantys knygų leidimo vietą. Nededami šalių, kraštų, valstybių pavadinimai, nes vienur analogiškas dalykas pasakomas tikriniu (pvz., *Vokietijos istorija*), o kitur bendrinio vardu (pvz., *italų respublikų istorija*). Tais pačiais sumetimais rodyklėje nepažymėta Lietuvos Didžioji kunigaikštystė, Prūsija (Rytų Prūsija, Mažoji Lietuva), nes apie tai (nors ir nevarojant pavadinimų) kalbama dažname knygos puslapyje. Nenurodinėjami taip pat pagalbiniai vietovardžiai, vartojami orientacijai patikslinti (pvz., rajono, valsčiaus, apylinkės pavadinimas, kai kalbama apie kaimą). Tokio pobūdžio informaciją būtų galima pateikti tik dalykinėje rodyklėje, kurios čia atsisakyta.

Specialiai kuriam asmeniui ar kitam objektui skirtų straipsnių puslapiai nurodomi tamsesniu šriftu. Kai minimas žinomo asmens veikalas, bet nutylimas pats autorius (jis aiškus iš konteksto), puslapiai rašomi laužtiniuose skliaustuose. Kita-taučių pavardės transkribuojamos pagal įprastas normas, nurodant ir jų originalias formas, jei jos kiek daugiau skiriasi nuo transkribuotosios. Originalioji forma visuomet nurodoma, kai pavardė paminėta tik išnašoj. Jei transkribuotos pavardės pirmoji raidė pasikeičia, duodama nuoroda iš originaliosios formos į transkribuotąją. Kai pavardės gali painiotis, jos trumpai paaiškinamos arba po jų rašomi pilni vardai.

ASMENŲ

Abramavičius V. 164	Aleksandras Jogailaitis 23, 68, 69, 71
Adelungas F. 317	Aleksandras I 288, 294
Adomkavičius 357	Aleksandravičius žr. Kossu-Aleksandravičius
Agrikola Jonas 175	Aleksejevas P. 322
Aichofas (F. G. Eichhoff) 312, 317	Alnpėkė D. 313
Aistis žr. Kossu-Aleksandravičius	Ambruazas (L. d'Ambroise) 325
Aišbė žr. Kriščiukaitis	Alvaras (E. Alvar) 318, 322
Akelaitis M. 249, 250, 326	Anastasevičius V. 316
Alantas V. 357	Andrejauskis (W. Andrzejewski) 311, 321
Albertrandis J. 314	Andrisonas (M. Andryson) 250
Albrechtas Brandenburgietis 56, 59, 67, 88	Angrabaitis J. 253
Aleknavičius K. 385	Areška V. 2
Aleknavičius R. 12	

- Argentus J. 202, 203, 209
 Ariostas (L. Ariosto) 346
 Arnoldas (D. H. Arnoldt) 81
 Ašeris 55
 Augstkalnis A. 57
 Ausiejus (Haušėjus?) 187, 188, 189
 Avyžius J. 390
 Ažukalnis V. 385

 Bačko (L. Baczko) 177
 Baironas 320
 Balčikonis J. 9, 48, 74
 Balinskis M. 206, 314, 342
 Baliukonytė O., *ilustracija* 96–97
 Balkevičius J., *ilustracija* 128–129
 Baltakis A. 390
 Baltramaitis S. 122
 Baltrušaitis Jurgis 260, 388
 Baltušis J. 389, 390
 Balzakas O. 341
 Baranauskas Antanas 196, 199, 245,
 357, 381, 382, 385
 Baranauskas Augustinas 357
 Bartėlemi (J. J. Barthélemy) 314
 Basanavičius J. 305, 324
 Batoras žr. Steponas Batoras
 Becenbergeris (A. Bezenberger) 56,
 57, 80, 100, 101, 106, 109, 110, 115,
 199, 230, 231
 Bednarskis S. 151
 Beheim-Švarcbachas (M. Beheim-
 Schwarzbach) 178
 Bekeris (F. Becker) 252
 Bentamas (M. J. Bentham) 317
 Bentkovskis J. F. 307
 Bertoleitis J. 63, 78
 Bernardas, magistras, Vilniaus kapitu-
 los kanauninkas 23
 Betlingas (O. von Böhlingk) 244
 Bychovcas A. 326
 Bičiūnas V. 359, 360
 Bieliauskas Alfonsas 390
 Bielinis J. 2
 Biesiekirskis J. 325
 Biliūnas J. 356, 357, 386

 Binkis K. 387, 388
 Biržiška M. 201, 243
 Biržiška V. 66, 71, 81, 122, 150, 252,
 253, 263, 268, 269, 272, 316
 Bistronis (J. Bystroń) 30, 33, 34
 Blaškovskis J. 364
 Blotnas Z. 103
 Bobovskis (M. Bobowski) 154
 Bobrovskis F. 317
 Bobrovskis M. 374
 Bogušas K. 281, 282
 Bohuševičius Adalbertas 208
 Bokas (F. S. Bock) 240
 Bokonsas (J. Bocons) 325
 Boldyrevas A. 323
 Bolenas (P. Bohlen) 317
 Borovojus S. J. 55
 Borovskis L. 374
 Boruta K. 387
 Brandas J. A. 161
 Brazdžionis B. 388, 390
 Brederis (Ch. G. Bröder) 318
 Bremsenas (K. M. von Brömsen) 318
 Brenšteinas (M. Brensztejn) 308, 309
 Bretkūnas J. 5, 13, 17, 39, 43, 48, 49,
 58, 62, 78, 79, 80, 81, 87–94, 95–110,
 111, 129, 136, 144, 145, 158, 160, 162,
 316, 368, 383, 391, 393; *ilustracija*
 96–97
 Briukneris (A. Brückner) 41, 42, 43
 Briune (J. Ch. Brunet) 313
 Brodovskis J. 157, 163, 165, 166, 167,
 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 181, 182, 183, 273, 384;
ilustracija 128–129
 Brodskis D. 260, 261
 Bualio (N. Boileau Despréaux) 315
 Buastas (P. C. V. Boiste) 317
 Budenzigas (H. Buddensieg) 381–382,
 395
 Būga K. 51, 154, 193, 199
 Bulavas J. 125, 202, 207
 Bulhakaitė Liucija Jonaitė Ščukaitė 73
 Bulhakaitė Sofija Jonaitė Ščukaitė 73

- Bulhakas (Бул'гак) Jurgis Jonaitis 72, 73
 Bulhakas Jurgis Jonaitis Ščuka 73
 Bulhakas Jurgis Lukošaitis Zablockis 73
 Burba A. 253, 255
 Burba (Станислав Кгабриялович Бурба) 77
 Butėnas D. 184, 327, 328
 Butkevičius A. 374
- Campe žr. Kampė
 Cezaris 314, 315
 Charlampovičius (К. Харлампович) 201, 210
 Chilinskis S. B. 377
 Chlebovskis (B. Chlebowski) 340, 341, 342, 352
 Chmielius (A. Chmiel) 67
 Chmieliovskis (P. Chmielowski) 44, 342, 346, 347, 348, 352, 355
 Ciceronas 15, 63, 140, 309, 315
 Croon žr. Kronas
 Cumptas (C. G. Zumpt) 318
 Cvirka P. 387, 389
- Čackis T. 281, 283, 284, 316
 Čechovas A. 359, 360, 361
 Čečotas (J. Czczot) 348
 Čelakovskis F. Z. 242
 Česnulevičiūtė P., *ilustracija* 224–225
 Čiurlionienė-Kymantaitė S. 388
 Čižaitė Marina 68, 69
 Čižaitė Sviatochna 68, 69
 Čižaitis Jokūbas 68, 69
- Dalis (B. Даль) 197
 Danilavičius J. 313, 316
 Danilevičius E. 21
 Daukantas Andrius (jo sūnus) 304, 306
 Daukantas Izidorius, Simono dėdė 328
 Daukantas Jokūbas, Simono senelis 328
 Daukantas Jonas (jo sūnus) 328
- Daukantas Jurgis, Simono tėvas 304–328
 Daukantas Jurgis (jo sūnus) 328
 Daukantas Petras, Simono dėdė 328
 Daukantas Simonas 4, 5, 14, 17, 181, 182, 242, 253, 302, 304–326, 327–329, 334, 336, 337, 376, 377, 385, 395; *ilustracija* 224–225
 Daukantas Stanislovas, Simono pro-senelis 328
 Daukantas Steponas (jo sūnus) 328
 Daukantas Tadas, Simono dėdė 328
 Daukantienė Kotryna, Simono motina 328
 Daukantų (dvarininkų šeima) 327
 Daukša M. 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 17, 32, 37, 39, 40, 41, 43, 48, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 87, 90, 91, 103, 111, 112, 114, 117, 126, 128, 129, 136, 148, 152, 154, 155, 309, 316, 326, 364, 365, 366, 368, 378, 383, 391
 Davainis-Silvestraitis M. 304, 328
 Davidas L. 313, 326
 Defo D. 359
 Degutytė J. 390
 Devynakis (J. Dewinakis), S. Daukanto slapyvardė 319
 Diskau (Ch. J. F. von Dießkau) 319
 Ditrichas (W. Dietrich) 79, 80, 81, 83, 85
 Dlužošas J. 21, 22
 Dluska M. 147
 Dmitrijevas 357
 Dobilas žr. Lindė
 Dogelis (M. Dogiel) 312
 Donelaitis K. 4, 5, 6, 9, 12, 13, 17, 87, 99, 109, 111, 166, 173, 174, 175, 198, 211–227, 228–236, 237–262, 263–277, 316, 334, 335, 336, 337, 369, 370, 381, 382, 384, 391, 392, 394
 Doveika K. 2
 Dovydėnas L. 388
 Drazdauskas V. 259

- Družbacka E. 309
 Dzialinskis (A. T. Działyński) 312, 316

 Eichhoff žr. Aichofas
 Elžbieta Andriejova 45
 Elžbieta, šv. 33
 Endzelynas (J. Endzelins) 49, 199, 200
 Engelsas F. 87, 91, 111, 292, 375
 Enslinas (Th. Ch. F. Enslin) 317
 Erazmas Eustachijus, Pasvalio klebo-
 nas 42, 45
 Erleris (G. Erler) 67, 81, 166
 Estreicheris (K. Estreicher) 27, 122,
 149, 150
 Everardas O. 317
 Ezopas 163, 164, 384
 Ėranas (A. H. L. Heeren) 314, 315

 Fabricijus (Fabricius) 84, 86
 Falkenhanas (V. Falkenhahn) 78, 79,
 81, 86, 91, 95, 110, 392
 Fateris (J. S. Vater) 317
 Fedras 315, 376
 Feigenbergaitė S. 55
 Felkelis (M. J. A. Voelkel) 252
 Fenelonas (F. Fénelon) 323
 Fenclau (W. Fenzlau) 192, 193, 194,
 195
 Fidleris O. F. 167
 Fijalekas (J. Fijałek) 24
 Filipavičius Jonas, Vilniaus kapitulos
 kanauninkas 23
 Finkas (W. Fink) 381
 Florianas J. P. C. 315
 Foigtas (J. Voigt) 313, 314, 326, 343
 Fokas J. F. 163
 Folbendingas (M. J. Ch. Vollbending)
 318
 Folgeris (W. F. Volger) 318
 Forsteris J. R. 318
 Freibergas J. 313
 Fridrichas II 315
 Frišbyras (H. Frischbier) 197, 198
 Fromas-Gužutis A. 386

 Gadebušas (F. K. Gadebusch) 314
 Gaigalaitis (W. Gaigalat) 79, 96
 Garbė (R. Garbe) 115
 Gediminas 206
 Gedkantas T. 63, 392
 Geistas E. 318
 Gelertas (Ch. F. Gellert) 215, 256
 Genlis de žr. Žanli
 Gerulis J. 74, 99, 103, 199
 Gervaisas F. (?) 240
 Gervaisas (B. K. L. Gerwais) 264, 314
 Getė (J. W. Goethe) 240, 320
 Giedraitis J. A. 281, 284, 331, 363
 Giedraitis M. 66
 Gillies žr. Žili
 Gineitis L. 263, 265, 276
 Gintila J. Ch. 326
 Gira L. 389
 Girdzijauskas J. 17
 Gyslė (Giesle?) 84, 86
 Gizo (F. Guizot) 318
 Gliuskis Vosylius Lvovičius 69, 71
 Goge (Goguet) 317
 Golanskis (F. N. Golański) 375
 Gorkis M. 260
 Gornickis L. 309
 Goštautas Albrechtas 28
 Grabovskis (E. Grabowski) 347, 348
 Grabovskis (M. Grabowski) 314
 Grafas (A. E. Graf) 273
 Graši Ašotas 262
 Grigas K. 327
 Grochovskis (S. Grochowski) 155
 Grodekas G. E. 298, 307, 308, 312,
 320, 375, 376
 Grosė (G. F. W. Grosse) 317
 Grotijus (H. Grotius) 309
 Grušas J. 388, 389
 Gruževskis J. 125, 128, 129, 364
 Gudaitis-Guzevičius A. 390
 Gudzijus (H. K. Гудзий) 139
 Gutauskas 356

 Haidenšteinas (R. Heidenstein) 314
 Hainas (L. Hain) 26

- Hakas V. 167, 169, 171
 Hartknochas K. 240
 Hasenšteinas J. S. 167
 Hauzenbergas E. 199
 Heeren žr. Ēranas
 Hegevišas (D. H. Hegewisch) 313
 Heinrichas iš Heseno (Heinricus de Hassia) 26
 Heinrichas iš Langenšteino (Heinrich von Langenstein) 26
 Helmoldas 315
 Henenbergeris K. 89
 Herbačiauskas J. A. 386
 Herderis J. G. 320
 Herfurtas (H. Herfurth) 80
 Herodotas 249, 315
 Heziodas 251
 Hiärn žr. Jernas
 Hofieldas J. F. 212, 214, 236, 237, 238, 244, 246, 247, 248, 251, 258
 Homeras 242, 249, 251, 253, 279, 309, 312, 315
 Horacijus 279, 315
 Humbertas J. 314
 Humboltas V. 240
 Hurtelijus J. 160, 161

 Ibsenas H. 251
 Ivanovas-Razumnikas (P. B. Иванов) 360
 Ivanovas Viačeslavas 260
 Ivinskis Z. 127

 Jablonskis J. 182, 183
 Jablonskis K. 24, 28, 66, 67, 68, 70, 74, 75, 113, 125, 150, 202, 207, 393
 Jagodinskis (S. S. Jagodyński) 155
 Jaknavičius J. 114, 126, 150, 366, 367, 373
 Jakobas (L. H. Jakob) 318
 Jakobis (R. Jakoby) 252
 Jakštas Adomas 359
 Jamblichas (Jamblichos) 324
 Jankus M. 253
 Janonis J. 386

 Janovičiai (Станислав и Юри Яновичи) 67
 Janovskis (L. Janowski) 308
 Janulaitis A. 249, 307, 308, 310, 311, 312, 328
 Jaroševičius J. 314, 324
 Jasutis A. 388
 Jaugelis-Telega S. 152, 153, 384
 Jernas (Th. Hiärn) 314
 Joannes de (a) Lapide (Heynlin) 26, 27
 Jocheris A. 121, 122, 123
 Jogaila (Vladislovas) 21, 22, 23, 27
 Jomantas A. 61
 Jonaitis Jurgis 70, 72
 Jonaitis Stanislovas 70
 Jonikas P. 131, 163, 164, 230
 Jonynas Ambraziejus 165
 Jordanas J. G. 237, 238
 Jordanas K. A. 244
 Jucevičius L. A. 243, 300, 312, 314, 316
 Juodelienė O. 260
 Jurgaitė Ona 72
 Jurgelionis K. 182
 Jurginis J. 125, 202, 207
 Jurkūnas V. 259
 Justinas (Justinus) 315
 Juška A. 196, 302
 Juvenalis 312, 315

 Kabelka J. 78, 150, 393, 395
 Kadlubkas (V. Kadłubek) 315
 Kamantauskas V. 249
 Kampė (J. H. Campe) 309, 319, 320
 Kanizijus P. 365
 Kapsukas žr. Mickevičius-Kapsukas
 Karamzinas N. 312, 315, 326
 Karlovičius (J. Karłowicz) 200
 Karpinskis F. 279
 Katiliškis M. 390
 Katonas 29
 Kauneckiai, S. Daukanto sesers Anastazijos vaikai 304, 305, 323
 Kauneckienė Anastazija 304
 Kauneckis Ferdinandas 305, 322, 324
 Kauneckis Leonas 323

- Kauneckis Valerijus 323
 Kauneckis Vincentas 323
 Kavecka-Gričiova (A. Kawecka-Gryczowa) 28
 Kazlauskas J. 49, *ilustracija* 128–129
 Keimelis J. 162
 Kepenas P. 242, 280, 316
 Keturakis A. 386
 Kirša F. 339
 Klaudianas 315
 Klečkovskis (A. Kleczkowski) 197
 Kleijntjensas (J. Kleijntjens) 128
 Kleinas D. 5, 13, 17, 116–120, 153, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 171, 209, 230, 319, 384, 391, 393
 Klemensevičius (Z. Klemensiewicz) 42, 43, 44
 Klementas A. 114, 331, 332
 Klobušickis (P. Klobuschicki) 318
 Knapskis (G. Cnapius) 317
 Kniazninas F. 279
 Kocebu (A. von Kotzebue) 314, 323, 326
 Kochanovskis J. 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 152, 155, 368
 Kojelavičius Albertas žr. Vijūkas-Kojelavičius
 Kojelavičius Kazimieras 150
 Koncevičius J. 254
 Konradas, Vroclavo vyskupas 32
 Konstantinas 288
 Kontrimaitė M., *ilustracija* 96–97
 Kontrimas K. 374
 Kopčinska (Z. Kopczyńska) 145
 Korotinskis (L. S. Korotyński) 345, 348, 352
 Korovickis (A. Korowicki) 316
 Korsakas K. 6, 24, 121, 202, 259, 260, 261, 262, 379, 388, 389, 395, 396
 Korvinas A. 79, 80
 Kossu-Aleksandravičius J. 388, 390
 Košanskis N. F. 325
 Koščičas Vosylius Motiejaitis 73
 Kozlovskis Nikalojus 22
 Krasickis I. 279, 284
 Kraševskis J. I. 3, 201, 202, 203, 210, 306, 312, 314, 339–355, 358, 395
 Kraujelis P. 378
 Krauzė 160
 Krauzė (A. G. Krause) 243, 314
 Kresickis Vaclovas 72
 Krėvė-Mickevičius V. 182, 386, 390
 Krimeris P. 363
 Krinskis (A. A. Kryński) 32, 34, 200
 Krinskis (M. Kryński) 32, 34
 Kristupas, Viurtembergo hercogas 67
 Kriščiukaitis A.-Aišbė 385
 Kronas (D. G. Croon) 243
 Kruopas J. 263
 Kruzė (F. Kruse) 314, 315
 Kšižanovskis (J. Krzyzanowski) 139
 Kučas A. 259
 Kudirka V. 385
 Kukta M. 255, 256
 Kulvietis A. 25, 53, 59, 66, 67
 Kumutatis 245
 Kunikas A. A. 244
 Kurčevskis (J. Kurczewski) 23, 24
 Kuršaitis Aleksandras 252
 Kuršaitis F. 155, 198, 228, 229, 231, 234, 243, 245, 248, 250, 251, 307, 317, 319, 335
 Kuzmickis Z. 259
 Lancijus Mikalojus 208
 Lankauskas R. 390
 Lautenbachas J. 254
 Lauteršternas Ambrozijus 60
 Lavinskis Jokūbas 127
 Lazdynų Pelėda 386
 Lebedienė E. 394
 Lebedys Jurgis, 3–17, 121, 159, 207, 273, 391–396, *ilustracijos* 64–65, 96–97, 128–129, 224–225
 Lebedžiai, Jurgio Lebedžio tėvai, *ilustracija* 32–33
 Ledesma J. 32, 126, 365
 Lelevelis J. 279, 281, 282, 307, 314, 315, 316, 375

- Leninas V. I. 290
 Leonas (J. Leo) 314
 Leontovičius (Ф. И. Леонтович) 68
 Lepneris T. 109, 160, 161, 176, 181, 182, 240
 Lermontovas M. J. 320, 359
 Ler-Splavinskis (Т. Лер-Сплавинский) 42
 Lianua (G. de Lannoy) 314
 Liauksminas Z. 151, 371
 Lietuvis Mykolas žr. Mykolas Lietuvis
 Lietuvis J. J. V., S. Štanevičiaus pasakėčių leidėjas 296
 Linartas J. 356, 357
 Lindė S. B. 242, 283, 316
 Lindė J.-Dobilas 352, 386
 Lintfaras Martynas 23
 Liobytė A. 378
 Liudvigas (Ch. F. Ludwig) 319
 Liuteris (A. Luther) 360
 Liuteris (M. Luther) 31, 32, 78, 79, 80, 87, 90, 91, 111, 158
 Livijus 315, 370, 383
 Lobjoka I. 281, 375, 376
 Lochovskis (S. Lochowski) 317
 Lopacinskis S. 307, 323
 Loteris (Melchior Lotter) 25, 26
 Lukaševičius J. 314
 Lukaševičius (Юр'и Лукашевич) 76, 77
 Lukošaitis Jonas 70, 71
 Lukošaitis Jurgis 70
 Lukošaitis Mikalojus 70, 71
 Mabli (G. B. de Mably) 317
 Mackevičius Šimkus 69, 75
 Mackevičiūtė I., *ilustracija* 96–97
 Mačys-Kėkštas J. 385
 Magelanas 318
 Maironis 357, 358, 385
 Majenova (M. R. Mayenowa) 145
 Makiavelis (N. Machiavelli) 315, 317
 Maldonis A. 390
 Male (P. H. Mallet) 315
 Maleckis J. 161
 Malevskis S. 375
 Manhartas (W. Mannhardt) 170
 Marburgietis žr. Vygandas Marburgietis
 Marcialas M. V. 392
 Marcinkevičius Jonas 388
 Marcinkevičius Justinas 390, *ilustracija* 96–97
 Marksas K. 292
 Martinekas (V. Martinek) 242
 Martinelis (J. Martinelli) 322
 Martinijus V. 161
 Masonas (I. Z. Masson) 319
 Matusevičiūtė I. 122, 123
 Matusevičiūtė O. 21, 25
 Mažiulis V., *ilustracija* 128–129
 Mažvydas M. 5, 12, 13, 21, 25, 37, 39, 40, 41, 43, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 59–65, 66, 68, 74, 78, 87, 89, 106, 110, 114, 126, 127, 129, 136, 138, 144, 145, 147, 148, 368, 369, 383, 392
 Mažvydienė Benigna 61
 Meisa (A. Meissas) 318
 Melanchtonas F. 79
 Meldziukaitė E. 47
 Merijetas (Marryat) 325
 Merkelis G. 314
 Merlinas M. 162, 163, 164, 274, 384
 Meškatis (Meszkatis) 245
 Mišelio (Michelot) 318
 Miciūtė O. 378
 Mickevičius A. 242, 253, 255, 281, 308, 309, 315, 320, 324, [346], 348, 352, 358, 373, 376, 382
 Mickevičius J. 375
 Mickevičius-Kapsukas V. 297, 386
 Mieleška S. 326
 Mieželaitis E. 389, 390
 Miežinis M. 182, 183, 198
 Mikalojaitis Jonas (Ян Микалаевич) 70, 72, 76
 Mikalojus iš Blonės (Nicolaus de Blonie) 27
 Mikelinskas J. 390

- Mykolaitis-Putinas V. 3, 9, 138, 145,
 147, 148, 223, 261, 379, 387, 389, 396
 Mykolas Lietuvis 383
 Mykolaitienė E., *ilustracija* 224–225
 Mikšas J. 339
 Milkus K. G. 169, 175, 181, 237, 266,
 317, 384
 Milukas A. 253, 255
 Miškinis A. 389
 Miškinis M. 339
 Mišle (J. Michelet) 313
 Miülenbachas (K. Mülenbachs) 199,
 200
 Miulenkampfas G. L. 167
 Mokleras (J. Mauclère) 396
 Montvidas L. 114, 323
 Montvila V. 389
 Mopasanas (G. de Maupassant) 359,
 361
 Mordovcevas D. L. 357
 Morkūnas K. 46, 50
 Muchanovas (П. Муханов) 312, 313

 Nagys H. 390
 Napierskis (K. E. Napierski, C. E.
 Napiersky) 314
 Narbutas Justinas 314
 Narbutas Teodoras 307, 311, 313,
 314, 319, 326, 342, 343, 344, 345,
 351, 353
 Naruševičius A. 279, 293
 Neanderis A. 318
 Nekroševičius Andrius 68
 Nepotas (Cornelius Nepos) 315
 Neselmanas (G. H. F. Nesselmann)
 167, 168, 171, 182, 183, 212, 213,
 214, 216, 228, 233, 236, 238, 246,
 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253,
 255, 256, 317, 334, 335, 381
 Nezabitauskis Kajetonas 242, 279, 281,
 375, 376
 Nezabitauskis Kiprijonas 384
 Nėris S. 337, 388, 389
 Niedzwiedzki (W. Niedźwiedzki) 200

 Niemcevičius J. 279
 Norbutaičiai 72
 Norbutaitis (Norbutavičius) Vaitiekus
 68, 69
 Norbutaitis Vaitiekus Vaitiekaitis 68, 69
 Norbutas Mikalojus Vaitiekaitis 69,
 75
 Norkaitė Sviatochna 69, 75
 Norkaitis Andrius (Андрей Наркович)
 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77
 Norkaitis Andrius (Курочки) 73
 Norkaitis Lukošius (Лукаш Наркович)
 69, 70, 71, 75, 76
 Norkaitis Mockus (Мацко Наркович)
 69, 70, 72, 76, 77
 Novosilcevas N. 374

 Oginskiai 184
 Okas (J. Oko) 308
 Olechnovičius (Павел Олехнович) 77
 Olševskis M. 154
 Onacevičius I. 308, 314, 375
 Osovskis (J. J. Ossowski) 250, 256
 Ostermejeris G. 119, 167, 168, 169,
 170, 175, 384, 393
 Otas (L. Otto) 318
 Otremskienė E. 150
 Otremskis J. 378
 Ovidijus 315, 320

 Pabrėža J. 196, 377
 Pakalnė K. 258, 259
 Palionis J. 6, 12, 209, 392
 Partacijus J. 160, 167
 Pasargė L. 250, 251, 256, 381
 Paškevičius Jokūbas 128
 Paukštelis J. 388
 Paulizkis H. F. 319, 323
 Pencelis (J. A. Penzel) 241
 Peninskis 325
 Pereskas Nikolajus Klaudijus Fabri-
 cijus (de Peiresec) 369
 Perkūnas Jokūbas 162, 164
 Persijus (Aulus Persius Flaccus) 315
 Petkevičaitė-Bitė G. 386

- Petkevičius K. 250, 257
 Petkevičius M. 48, 126, 127, 139, 152, 368
 Petravičius B. 369
 Piaseckaitė-Šlapelienė M. 255
 Pietaris V. 385
 Pikčilingis J., *ilustracija* 128–129
 Pisanskis (G. Ch. Pisanski) 162, 163, 211, 215
 Pitagoras 315
 Plagemanas (M. Plagemann) 318
 Plichtas Jokūbas 23
 Plioteris J. 377
 Plutarchas 315
 Polibijus (Polybios) 315
 Polockis Simeonas 139
 Poška D. 4, 5, 12, 13, 181, 242, 278–297, 298, 299, 300, 375, 376, 381, 382, 384, 395
 Potas (A. F. Pott) 317
 Potockis 317
 Potockis A. 323
 Povilas, šv. 24
 Pranskus-Žalionis B. 388
 Prantneris (Prantner?) 84, 86
 Pretorijus F. 160
 Pretorijus M. 89, 161, 162, 170
 Prokorovičius (Павел Прокопович) 77
 Pšezdzeckis (A. Przedziewicki) 22, 314
 Pufendorfas S. L. B. 317
 Puida K. 386
 Pukevilis (M. Pouqueville) 314
 Pundzevičius-Petliukas P. 357
 Purvys (Purwys) Jonas, S. Daukanto slapyvardė 311, 319
 Puškinas A. S. 320
 Puzili (J. von der Pusilie) 314
 Račinskis (E. Raczynski) 313
 Radavičius Pranas (Frantz Rodowietz, Franciszek Rodowicz) 185, 186, 187, 189
 Radikė, valdininkas 268
 Radvanas J. 383
 Ragaunis Jonas, S. Daukanto slapyvardė 319
 Rakoveckis (J. B. Rakowiecki) 316
 Ralys J. 257
 Rastenis N. 261
 Rapolionis S. 25, 53
 Regratis A. 388
 Reichas Jurgis, Tilžės klebonas 60
 Reichas J., Karaliaučiaus universiteto prof. 393
 Renanas (E. Renan) 359
 Renčys S., *ilustracija* 128–129
 Reška 334
 Rėza J. 110, 164
 Rėza L. 90, 91, 100, 101, 106, 109, 211, 212, 215, 216, 225, 228, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 255, 256, 316
 Riči (Laurentius Ricci) 207
 Riterhuzijus (C. Ritterhusius) 324
 Ročka M. 59, 64, 394
 Rospondas (S. Rospond) 43, 45
 Rostovskis (S. Rostowski) 128
 Rotundas A. 383
 Rufas (Rufus) 315
 Ruigiai (Pilypas ir Povilas) 230
 Ruigys Pilypas 163, 169, 170, 174, 182, 200, 237, 256, 384
 Ruigys Povilas 230
 Ruigys T., amtmonas 266, 267, 268, 269, 272, 275
 Rumiancevas N. 280, 312
 Ruso (J. J. Rousseau) 320, 358, 359
 Rusovenas (B. Russowen) 314
 Sabašnikovai 260
 Safarevičius (J. Safarewicz) 73
 Saja K. 390
 Sakalauskas-Vanagėlis K. 357
 Saksai 342
 Saliustijus (Caius Sallustius Crispus) 309, 315
 Sapfo 29
 Sapūnas K. 158, 159, 161

- Sarbievijus M. K. 371
 Savickis (J. Sawicki) 24
 Savickis Jurgis 386, 387
 Saxo Grammaticus 343
 Sekliucjanas J. 45
 Seldenis J. 309
 Semkovičius (W. Semkowicz) 24
 Seneka 29
 Senkus J. 49
 Serebriakovas (M. B. Серебряков) 307
 Sidnėjus (A. Sidney) 317
 Siestšencevičius (S. Siestrzencewicz) 315
 Simaška K., *ilustracija* 224–225
 Simonaitytė I. 388, 389
 Simonavičius (C. Siemenowicz) 314
 Simpsonas Vilhelmas 184, 185, 186
 Sinko T. 324
 Sirvydas K. 4, 5, 13, 17, 36, 48, 50, 111–115, 125, 126, 127, 133, 135, 136, 137, 152, 154, 171, 201, 202, 206, 209, 284, 313, 316, 323, 326, 332, 366, 367, 368, 372, 373, 377, 383, 391, 393
 Sittig žr. Zitigas
 Skardžius P. 148, 155
 Skotas V. 341
 Slavočinskis S. M. 4, 5, 6, 9, 12, 121–156, 367, 368, 372, 384, 393
 Slovackis J. 309, 373
 Sluckis M. 390
 Sokolas-Šahinas F. 282
 Sprogis J. 327
 Stanevičiai Simonai 329
 Stanevičius S. 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 17, 242, 243, 281, 282, 286, 308, 376, 377, 384, 391
 Stangas Ch. S. 25, 41, 199
 Stanislovas, karalius 342
 Stanislovas, Poznanės vyskupas 27
 Stanislovas, kustošas magistras, Vilniaus kapitulos prelatas 23
 Stankevičius (M. Stankiewicz) 122
 Stenderis G. F. 317
 Steponas Batoras 377
 Storasta V. žr. Vydūnas
 Strazdai Antanai 329
 Strazdas A. 12, 311, 333, 334, 374, 384
 Strijkovskis M. 22, 111, 282, 300, 314, 324, 326, 343, 370, 383
 Strojnovskis V. 316
 Sudrabkalnis J. 261
 Sudrabų Edžus 254
 Sruoga B. 260, 387
 Svirskis Andrius 23
 Šadevaltas (Johan Ernst Schadewalt) 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190
 Šarmaitis R. 261
 Šatobrianas (F. R. Chateaubriand) 315, 359
 Šatrijos Ragana 387
 Šavė (H. J. Chavée) 317
 Šefneris (J. G. Scheffner) 240
 Šeinius I. 386
 Šembekas K. J. 370, 372
 Šengelis (Г. Шенгели) 261
 Šeresas (Joh. Jac. Scherres) 187, 190
 Šernius J. 194
 Šifneris (F. A. Schiffner) 244
 Šileris F. 320
 Šimelpenigis A. F. 184, 257
 Šimkus J. 388
 Šimkus V., *ilustracija* 96–97
 Šiucas (C. Schütz) 314
 Škėma A. 390
 Šlapelis J. 255, 256, 257, 334
 Šleceris (A. L. Schlözer) 314, 315, 326
 Šlegelis (A. W. Schlegel) 320
 Šleicheris (A. Shleicher) 168, 169, 182, 183, 228, 231, 233, 236, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 326, 334, 335, 336, 381
 Šmitas J. 245
 Špechtas (F. Specht) 115, 199
 Šrederis (Schroeder) 166
 Šrubauskis P. 151
 Šubertas (F. W. Schubert) 315
 Šulcas J. 237, 257

- Šulcas (M. Szulc) 375
 Šulcas T. 158, 159, 160, 161
 Švoba M. 118, 161
 Taboras, Vilniaus vyskupas 23, 24
 Tacitas 315
 Tarnovskiai 122
 Tarulis P. 387
 Tarvainis P. 369
 Tašickis (W. Taszycki) 34
 Tecneris (F. Tetzner) 211, 213, 215, 216,
 218, 254, 267, 268, 270, 272, 275,
 381
 Teokritas 251
 Tetau (W. T. A. von Tetau) 316
 Tilvytis T. 388, 389
 Tysliava J. 387
 Tišinskis 346, 347
 Tiškevičius E. 314
 Tiškevičius Juozapas 186
 Tiškevičius Jurgis 123, 128, 149, 150,
 151
 Tiškevičius Kristupas 186
 Toma (Bello Thoma) 314
 Tassas (Torquato Tasso) 284
 Trečiaitis (Тречевич) Norkus 68, 69, 70
 Trembeckis S. 279
 Tšakertas (P. Tschakert) 96
 Tukididas (Thucydidos) 315
 Tumas J. žr. Vaižgantas
 Tumelis J. 5
 Turgenevas I. S. 359, 361
 Untulis B. 378
 Urbutis V. 6, 394
 Ustrialovas I. N. 323
 Uvainis L. 284, 374
 Ūselis (P. Ussel) 357
 Vaga (T. Waga) 315, 322
 Vagneris (E. Wagner) 161
 Vagneris (J. J. Wagner) 318
 Vaičaitis P. 256, 257, 385
 Vaičiulaitis A. 360, 388
 Vaičiūnaitė J. 390
 Vaičiūnas P. 388
 Vaišnoras S. 49, 96, 136, 368
 Vaišvila I. 304
 Vaižgantas 339, 386
 Vaineikis Antanas (Antonas Wajnej-
 kis), S. Daukanto slapyvardė 311
 Valančius M. 13, 106, 107, 110, 128,
 182, 253, 306, 310, 314, 377, 385
 Valavičius E. 67
 Valiūnas S. 4, 5, 13, 281, 284, 298–303,
 353, 395
 Vambutas L. 304
 Vanagas V. 17, 329
 Vanagėlis žr. Sakalauskas-Vanagėlis
 Vangys (Wangys) Jonas, S. Daukanto
 slapyvardė 319
 Vater žr. Fateris
 Watsonas K. 242, 243, 253, 256
 Vega E. 363
 Veinbergis F. 254
 Venclova A. 387, 389
 Vengierskis (K. Węgierski) 279
 Vengris A. 260
 Vergilijus 240, 242, 253, 279, 284, 315
 Vibickis (J. Wybicki) 279
 Videmanas (O. Wiedemann) 252
 Vidugiris A. 46, 48, 50
 Vydūnas 386, 387
 Vienažindys A. 357, 385
 Vienuolis A. 3, 5, 13, 356–361, 386,
 387, 389, 395
 Vygandas Marburgietis (Wigand von
 Marburg) 313
 Vijūkas-Kojelavičius A. 126, 282, 309,
 314, 326, 334, 370, 371, 383
 Vikas (S. B. Vico) 313
 Vilentas Baltramiejus (tėvas) 5, 11, 13
 39, 43, 48, 49, 62, 78–86, 87, 89
 90, 110, 164, 167, 316, 393
 Vilentas Baltramiejus (sūnus) 81, 83,
 85, 167
 Vilentas Kasparas (jaun. Baltramiejaus
 Vilito brolis) 81
 Vilitienė Ona 78, 80, 81, 82, 84, 86
 Vilmikas V. 334

- Viršubskis (G. Wirschubski) 359
 Višnevskis (M. Wiszniewski) 315
 Vištelis A. 339
 Vytautas 22, 23, 69, 342
 Viteleskus (Mutius Vitellescus) 203, 204
 Vitė (W. Witte) 96
 Vladimirovas L. 58, 125, 202, 207
 Vladislovas žr. Jogaila
 Voekel žr. Felkelis
 Voigt žr. Foigtas
 Volianskis (T. Wolański) 315
 Volfenas (Ch. Wolfen) 318
 Volger žr. Folgeris
 Vollbending žr. Folbendingas
 Volteras 281
 Volteris E. 56, 57, 242, 253, 254, 305
 Votškė (T. Wotschke) 66, 67
 Zablockis J. 5, 13, 66–77, 393
 Zablockis Motiejus (Матвсь Заблоцкія) 72
 Zaborskaitė V., *ilustracija* 224–225
 Zajančkauskas V. 109, 378
 Zalenskis (S. Załęski) 204, 205
 Zaleskis M. 284
 Zanas T. 308, 376
 Zनावikutis žr. Angrabaitis
 Zamolksis 308
 Zeibotas E. 254
 Zeifertas (T. Zeiferts) 254
 Zengštokas L. 49, 118, 119, 129, 144, 145, 164, 368
 Zetė Ambrozijus 65
 Zigmantas III (Zigmantas Vaza) 369, 370
 Zilbers Eduards žr. Sudrabų Edžus
 Zinkevičius Z. 49, 195
 Ziornova A. S. 56
 Zitigas (E. Sittig) 57
 Zolia E. 359
 Zubovskis I. 185, 186, 187
 Zumpt žr. Cumpatas
 Žanli (S. F. de Genlis) 315
 Žemaitė 385, 386
 Žygimantas Augustas 28
 Žygimantas Senasis 68, 69, 74
 Žili (J. Gillies) 314
 Žilinskaitė V. 390
 Žilius J. (Ir. Jonas) 254
 Žiugžda J. 261
 Žukas V., *ilustracija* 224–225
 Žukauskas A. žr. Vienuolis A.
 Žukauskas Albinas 378

GEOGRAFINIŲ VARDŲ

- Adutiškio *apyl.* 46, 47, 49
 Aleksandrija (Truikinai) 323
 Alksniai 197
 Argentina (Štrasburgas) 22, 28
 Ašmena 70, 71, 72, 73
 Aukšbikavis 298
 Baičiai 196
 Bamboliai 88
 Bardžiai žr. Bijotai
 Bartninkai 51
 Bazelis 22, 26, 27
 Berlynas 55
 Bijotai 278, 281
 Birbinčiai 192, 193, 194, 195
 Blonė (Błonie) 27
 Bolonija, *un-tas* 23
 Čenstakava 318
 Dargužiai 194, 195, 196
 Darkiemis 167
 Daugėliškis 49
 Dercekliai 195
 Devynduoniai 3
 Dolhe (netoli Pružėnų) 339
 Dubičiai 73, 74, 75
 Dumpiai 193, 194, 196
 Duseikiai 327, 328

- Dusetos 50
 Dūkšto *apyl.* 46
 Dzikovas 122, 123
 Endriejavas 196
 Fridlandas 88
 Gardinas 280
 Gargždai 193, 198
 Gdanskas 197
 Geldapė (Geldupė) 166, 229
 Gervėčiai 49
 Gerviškėnai 237
 Getingenas (Göttingen) 59, 78, 115
 Ginduliai 194
 Gumbinė 163, 268
 Gvildžiai 194, 195, 196, 198
 Halė 167, 177, 241
 Heidelbergas 251
 Hesenas (Hassia) 26
 Ignalinos *apyl.* 46
 Įsrutis 163, 229, 230, 251
 Jena, *un-tas* 241, 244
 Jonava 66
 Josvainiai 69
 Judrėnai 195
 Kalotė 192, 193, 194, 195, 196, 199
 Kaltinėnai 49
 Kalvarija žr. Žemaičių Kalvarija
 Kalviai 328
 Karaliaučius 55, 60, 80, 81, 82, 84,
 87, 88, 94, 116, 167, 185, 186, 187,
 199, 211, 213, 229, 240, 241, 244,
 250, 251, 308, *archyvas* 78, 244, *un-tas*
 59, 67, 81, 88, 116, 165, 166, 243,
 246, 250
 Kargaudai 73, 74
 Karklėnai 195
 Kaunas 3, 126, 206, 229, 257, 370,
 378
 Kelnas (Colonia) 26, 28
 Kėdainiai 365
 Kinčiai 194
 Kirdeikiai 49
 Kivyčiai 305
 Klaipėda 184, 185, 186, 188, 189,
 190, 193, 194, 195, 196, 197, 229,
 314, *apyl.* 194, 196, *g-ja* 252, *kraštas*
 193, 194, 196, 388
 Klevyčia (Клевича) 70, 72, 73, 74
 Klipščiai 194, 195, 199
 Kodjoniai 194, 195, 196, 197, 199
 Kojeliai 192, 193, 194, 195
 Kraupiškės 61, 81
 Kražiai 126, 150, *m-la* 11, 278
 Krekenava, *prog-ja* 3
 Kretinga 193, 196, 198, 343, *m-la* 328
 Krevas 69
 Krokua 27, 28, 241, 250, *akademija*
 22, 27, 28, *un-tas* 22, 23, 27, 28, 67,
 68, 71, 72
 Kuliai 198
 Kvėdarna 198
 Labguva 59, 60, 88
 Laukiška 160
 Lazdynėliai 229
 Lazūnai 49
 Leipcigas (Liptzk) 25, 26, 27, 28
 Leipalingis 51
 Lenkimai 327, 328
 Liepoja 185, 356
 Lijonas 28
 Linkmenys 49
 Lipkiškės (Liupkiškės) 151
 Liškiava 51
 Londonas 240
 Luckas 210
 Luokė 327, 328
 Lvovas 249
 Maldūnai, *dvarelis* 278
 Marijampolė, *g-ja* 249
 Maskva 56, 113, 139, 357
 Mataičiai 195
 Melagėnų *apyl.* 47, 49
 Milanas 396
 Minkūnai 50
 Miroslavas 51
 Mozyrius 69

- Naugardukas 186, 347
 Nemakščiai 151
 Neringa 237
 Nesvyžius 112
 Niurnbergas 28, 79
 Oiesa 55, 56
 Palanga 302, 303, 347
 Palūšė 49
 Panevėžys, *mokytojų seminarija* 3, 4, 14
 Papilė 284
 Paryžius 27, 28, 240, *un-tas* 26, 27
 Pasvalys 42, 45
 Paužolė (Poddebie) 75
 Pelesa 69, 73
 Penionys 69
 Petrapilis 56, 244, 245
 Petrikavas 28
 Pėžaičiai 193
 Pilkalnis 228, 229
 Plikiai 193, 194, 195
 Polockas 210
 Poznanė 27, 150
 Priekulė 193, 194, 196, 229
 Protnešiai 194
 Punia 52
 Ragainė 59, 60, 61, 63, 65, 160, 163,
 228, 229, 230, 245
 Raseiniai 278, 279, 280, 284, 298, *m-la*
 298
 Rietavas 184, 185, 186, 187, 188, 189,
 193, 196
 Ryga 254, 290, 291, 333
 Rodūnia 69
 Roma 30, 125, 204, 318, 342, 364
 Romanovo 339
 Sandomiežas 122
 Seda 323
 Seirijai 51
 Skiemonys 4
 Skuodas, *g-ja* 4, 14
 Sorbona 27
 Stalupėnai 213, 229
 Stokaičiai 298
 Surviliškis 249
 Suvalkai, *g-ja* 249
 Svydžiai 50
 Svyrių ež. 23
 Šiauliai 184
 Šimkai 196
 Šlavantai 51
 Štrasburgas (Argentina) 27, 28
 Švenčionėlių *apyl.* 46
 Švenčionių *apyl.* 46, 49
 Šventiškis 284
 Šventvakariai 196
 Telšiai 304
 Tilžė 60, 116, 163, 185, 229, 252
 Tiubingenas, *un-tas* 27, 67
 Tolminkiemis 229, 267
 Torunė, *un-tas* 392
 Trempai 81, 167, 168, 169
 Tridentas, *bažnytinis susirinkimas* 32, 33
 Tverečius 49
 Utena, *g-ja* 3, 4, 14
 Užbali 66
 Užbalis (Žubalis) žr. Zobalatis
 Užpaliai 69
 Užbalių *giria* 75
 Valtarkiemis 164, 237
 Valėnai 194, 195
 Varšuva 27, 122, 123, 241, 302
 Vaškai 193, 195
 Veiviržėnai 189, 193, 195
 Veliuona 198
 Venecija 28
 Verdainė 161
 Vidiškės 51
 Viduklė 299
 Viena, *un-tas* 26
 Vilnius, 4, 12, 23, 24, 31, 59, 66, 123,
 127, 149, 151, 201, 206, 242, 249,
 255, 281, 285, 309, 310, 328, 339,
 342, 343, 382; *akademija ir un-tas*
 4, 11, 13, 14, 21, 32, 58, 111, 112,
 125, 149, 151, 201, 281, 298, 307,

- 309, 342, 362–380, 382, 391 396;
bibliotekos: un-to – 55, 56, 78, 94,
113, *viešoji* – 32, 56, *pranciškonų* –
31; *g-ja* 307; *Lietuvių mokslo draugi-
ja* 305; *m-los* 328; *kapitula* 23; *šv. Ra-
pola bažnyčia* 203; *Sinodas* 33; *Vy-
riausioji seminarija* 298
- Vilučiai 50
- Vitenbergas, *un-tas* 67, 79, 88
- Viurtembergas 67
- Vyžuonos 50
- Volfenbiutelio *postilė* 49, 79, 80
- Vosyliškės 69, 71, 73, 75
- Zarasai 334
- Zietela 48
- Zobalatis (Zablocz, Заболотье) 67,
68, 69, 70, 73, 74
- Žemaičių Kalvarija 126, 128, 129,
151, 303, 328, *m-la* 307
- Žemaitkiemis 128
- Žiaukos 198
- Žydkiemis 81

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

---

1. Pirmas lietuviškas tekstas	32– 33
2. J. Lebedžio tėvai	32– 33
3. J. Lebedys – Panevėžio mokytojų seminarijos mokinys	64– 65
4. J. Lebedys – Utenos gimnazijos mokytojas	64– 65
5. J. Bretkūno rankraštis	96– 97
6. J. Lebedys su poetais – Vilniaus universiteto auklėtiniais	96– 97
7. J. Brodovskio rankraštis	128–129
8. Vilniaus universiteto studentų mokslinių darbų apžiūroje	128–129
9. 1750 m. žemaitiškas laiškas	192–193
10. 1753 m. žemaitiškas laiškas	192–193
11. V. Mykolaičio-Putino minėjimas Vilniaus universitete	224–225
12. S. Daukanto rankraštis	224–225

TURINYS

Jurgis Lebedys, J. Girdzijauskas, V. Vanagas	3
Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. <i>Bendraautoris J. Palionis</i>	21
Du unikumai	55
M. Mažvydo laišakai	59
Jurgio Zablockio kilmė	66
Nauji duomenys apie B. Vilento literatūrinę veiklą. <i>Bendraautoris J. Kabelka</i>	78
Jonas Bretkūnas	87
J. Bretkūnas — Mažosios Lietuvos prozos pagrindėjas	95
Konstantinas Sirvydas	111
Danielius Kleinas	116
1646 metų giesmynas	121
Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai	157
Du žemaitiški XVIII a. vidurio laišakai. <i>Bendraautoris V. Urbutis</i> ..	184
Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra?..	201
K. Donelaičio kūrybos raida	211
K. Donelaičio raštų redagavimas	228
K. Donelaičio raštų leidimai ir vertimai	237
Lietuviškos 1769 m. brošiūros autorystės klausimu	263
Dionizas Poška	278
Silvestras Valiūnas	298
Simono Daukanto biblioteka	304
Ar pagrįsta naujoji versija apie bajorišką S. Daukanto kilmę?	327
Keletas pastabų tekstologiniais klausimais. <i>Bendraautoris J. Kabelka</i>	330
Kraševskio lietuviškoji trilogija šimto metų perspektyvoj	339
Literatūrinės įtakos A. Vienuolio kūryboj	356
Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai	362
Nuoširdus lietuvių tautos ir literatūros bičiulis	381
Lietuvių literatūra	383
Paaiškinimai	391
Rodyklės	397
Iliustracijų sąrašas	412

**ЮРГИС ЛЕБЕДИС
НА ПОПРИЩЕ ЛИТУАНИСТИКИ
I**

**Студия и статьи
Подготовил Ю. Гургузияускас
На литовском языке
Издательство «Вага», Вильнюс**

**JURGIS LEBEDYS
LITUANISTIKOS BARUOSE
I**

**Redaktorius A. Paraščiakas
Dailininkas B. Leonavičius
Techn. redaktorius V. Serapinas
Korektorės S. Zastarskytė ir A. Pribušauskaitė**

Duota rinkti 1971.X.17. Pasirašyta spaudai 1972.VIII.10. LV 04535. Leidinio Nr. 6928. Spaudos popierius Nr. 1, formatas 60×90¹/₁₆ — 13 pop. l. = 26 sp. l. + 13 psl. iliustr.; 26,9 leid. l. 5000 egz. Užsak. Nr. 1640. Kaina 1 rb 47 kp.

„Vagos“ leidykla, Vilnius, Lenino pr. 50.
Spaudė K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino 10.

Pastebētos kļaidos

Psl.	Eil. īš ap.	Išspausdinta	Turi būtī
42	7	klalba	kalba
275	16	treigt	treigi
284	10	tuose	juose
292	17	sumestas	sumēstas
345	6	turtus	turtus,
383	2	K. Sirvydas (1580—1629)	K. Sirvydas (1580—1631)

Jurgis Lebedys. Lituaniistikos baruose.